

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÖĞRETMEN OKULLARI İÇİN YARDIMCI DERS KİTABI

PEDAGOJİ TARİHİ

Dr. H. Fikret KANAD

Birinci Cilt

Dördüncü Basılış

İSTANBUL 1963 — MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

ÖĞRETMEN OKULLARI İÇİN YARDIMCI DERS KİTABI

PEDAGOJİ TARİHİ

Dr. H. Fikret KANAD

Birinci Cilt

Dördüncü Basılış

İSTANBUL 1963 — MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 23/V/1946 günlü ve 243 sayılı kararıyle yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiş ve Yayımlar Müdürlüğünün 23/5/1961 günlü ve 611.785/8661 sayılı emriyle dördüncü defa olarak 4000. sayı basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Önsöz	1
Mısırdaki eğitim	24
Çinde eğitim	45
Hindistanda eğitim	72
İranda eğitim	81
Babil ve Asurda eğitim	91
Fenikede eğitim	95
Beniisrail eğitimi	112
Yunanistanda eğitim (genel bakış)	131
Sokrates	141
Elîlâtun	159
Aristo	174
Romada eğitim	182
Quintilianus	190
Eski Türklerde eğitim	206
İslâm eğitimi ve Muhammet	212
Yusuf Has Hacip	217
İmam Gazali	223
Keykâvus (Kabusname)	231
İslâmlığın ilerlemesi ve İslâm okulları	242
Ortaçağda eğitim (Haçlı seferlerine kadar)	47
Haçlı seferlerinden Ortaçağın sonuna kadar eğitim	253
Rönesans ve humanizm akımı (eğitim ve öğretim üzerine etkisi)	260
Almaniyada humanizm	263
Luther ve Melancthon (Reformasyon ve humanizm bozdaşması)	

Reformasyon devrinde Katolik okulları, Cizvitler ve Vives	267
Yeni fikir akımları ve pedagojiye ait reform hareketleri (16-17 nci yüzyıllarda)	272
F. Rabelais	278
Montaigne	281
Fénelon	286
Ratke	290
Comenius	298
Piyetizm ve H. Francke	313
John Locke	319

18—20 NCI YÜZYILA KADAR EĞİTİM VE ÖĞRETİM

Aydınlık devrinin dünya görüşü ve pedagojiye etkisi	329
Jean - Jacques Rousseau	335
Basedow ve filântrop akımı	362
Salzmann	382
Filântropların etkisi	387
Yeni hümanizmi	395
Alman klâsik devrinin dünya anlayışı ve aydınlık devrinden ayrılığı	401
Pestalozzi ve etkisi	408
Disterweg	441
Kant	444
Fichte	450
Schleiermacher	456
Herbart	465
Fröbel	489
Herbert Spencer	501

İKİNCİ BASININ ÖNSÖZÜ

Eğitim ve öğretim tarihi pedagojinin önemli bir parçasıdır. Eğitim - en geniş anlama göre - bir milletin ve cemiyetin kültürel ve medeni değerlerini gelecek nesle aşılarmaktır. Pratik bakımdan eğitim, bir sanattır. Gelecek neslin muhtelif âerece ve renkteki anıklıklarını ve yeteneklerini en elverişli bir şekilde geliştirmek eğitim sanatının başlıca görevidir.

İnsanlık, yavaş da olsa, durmadan evrimleşmektedir. Bu evrimi her nesil kendisi yaratmıyor; genç nesil kendinden önceki nesillerin uzun bir deneme ve görgü ürünü olan kazançlarını ve değerlerini alıyor, kendisi de anıklık ve yeteneğine göre evrime bir şeyler eklemeğe çalışıyor. Biz eski nesillerin yarattıkları değerlere hiçbir zaman kayıtsız kalamayız. Kalırsak evrimin ve ilerlemenin içyüzünü anlamamış oluruz.

Kültürel ve medeni değerleri gelecek nesle aşılarmak, ya belirlir bir plân izlemekle olur veya gelişigüzel ve plânsız olur. Genç nesle gelişigüzel etki yapılırsa çok hata işlenebilir. Yetişmiş neslin ödevi, elde bulunan değerleri bir sistem, bir düzen altına almak, kısaltmak ve ıslah etmek ve gelecek nesle en uygun bir şekilde aşılamağa çalışmaktır. Bu vazifeyi ilkin aileler, sonra okullar ve daha sonra sosyal çevre, eğitim teşkilâtları ve devletin genel nizam ve kuralları sağlayabilir.

Ailelerin çocuklara aşıliyaacağı değerler ahlâki ve sosyal görevlerin en ilkel şekilleridir. Aileler çocukları konuşmağa ve düşündürmeğe alıştırmakla fikrî: onlara iyi alışkanlıklar aşılarmak ve doğru yaşayışlar sağlamakla ahlâki ve nihayet çocukların sıhhatlerini korumakla bedenî birtakım ödevleri üzerlerine almış oluyolar.

İnsanlığın ilkel zamanlarında ailelerin eğitime ait ödevleri azdı ve ölçülüydü. İnsanlar ilerledikçe bireylerin çapraşık bir şekil alan hayatları onların devlete ve cemiyete uymalarını zorlaştırdıkça ailelerin bütün bu görevleri istenilen şekilde sağlamalarına imkân kalmamıştır. Bununla beraber ailelerin çocuk eğitiminde oynadığı olağanüstü rol bugüne kadar değerini muhafaza etmiştir. Zira ailede

atılan temel, çocuğun bütün hayatı süresince büyük bir önem taşımaktadır.

Aile eğitimi tamamlayan okullardır. Okullar, bugüne kadar eğitim ve öğretim yükünün en büyük ve ağır kısmını üzerine almışlardır.

Okulların görevi de - ailede olduğu gibi - bedenî, ahlâkî, zihnî ve sosyal mahiyettedir. Okul ve eğitim işiyle uğraşanlar, okulların bütün bu ağır ödevleri başarıyla sağlayabilmesini yüzyıllardan beri düşünmüşler ve düşündüklerini uygulamaya çalışmışlardır. Acaba neler düşünülmüş, neler yapılmış ve nelerin yapılması uygun görülmemiş? Uygulanan şeylerde başarısızlığı gerektiren sebepler hangileridir? v.s. Bütün bu noktalar bilinmeden gelecekte nelerin yapılması gerektiği kesin olarak anlaşılamaz. Bunların bilinmesi ise ancak gelmiş, geçmiş büyük pedagogların ve okulcuların fikirlerini ve teşebbüslerini öğrenmekle olur.

Umumiyetle önemli bir tarihî kişiliğin hayatı ve fikirleri içine dalmak, eğitime yalnız zevk vermekle kalmaz, aynı zamanda ona birçok faydalı şeyler de öğretir. Hattâ büyük adamların düşüncelerindeki hatalar orta kafaların bildirdiği gerçekliklerden daha faydalıdır.

Bu eser birinci defa Azerbaycan'da, Bakü şehrinde yayımlanmıştır. Birinci basıda eski devirlerin birçok büyük kavimlerinin eğitiminden hiç bahsedilmemişti. Eski Yunan ve Roma eğitiminden ve öğretiminden çok kısa bahsedilmişti. Bu nokta Azerbaycan ve Bakü meslektaşlarım tarafından haklı olarak tenkid edilmişti. İkinci basıda bu noksanı tamamlamaya çalıştım. Buna rağmen insanlığın yüz karası olan Ortaçağı pek kısa geçtim ve bunu da tarihî bağlılığı bozmayacak şekilde düzenledim.

Birinci basıda eski Türk eğitimini, bütün iyi niyetlerime rağmen, yazamamıştım. Son yıllarda Türk tarihine ait eserlerin ve incelemelerin ilerlemiş bulunması ikinci basıda bu konuyu ele almalıma imkân verdi. İslâmdan sonra Türk eğitimini İslâm eğitimiyle bir arada inceledim. Osmanlı Türklerinin Anado'uda ve Rumelide kurdukları büyük imparatorluğun medrese ve eğitim teşkilâtlarını ve bugüne kadar sürüp gelen öğretim ve eğitim işlerine tamamiyle ve istiyerek kayıtsız kaldım. Bu, ya geniş ve ayrıntılı bir pedagoji tarihinin veya doğrudan doğruya Türkiye kültür tarihini inceliyecek olanların vazifesidir. (Nitekim son yıllarda bu alanda bir hayli faydalı çalışmalar olmuştur.)

Eserde asıl önem verdiğim oihet on yedinci yüzyıldan itibaren bugüne kadar pedagoji âleminde büyük değer taşıyan ve bugünkü okullarımızın öğretim ve eğitimine dolayısıyla etki yapan pedagog-

lardır. Bunun bugünkü öğretmenlerimiz ve eğitimcilerimiz için faydası çoktur. Zira bilimlerde ve eğitimde gerçek yenilikler ve inkılaplar bu devirlerden itibaren başlamıştır. Yirminci yüzyılda aynı evrim ve ilerleme çok daha büyük bir hızla ve çabuklukla devam etmektedir. Hele son yirmi beş yıl içinde pedagoji bilimi geniş ve derin inkılaplar geçirmektedir.

Bu inkılabın başlıca sebepleri, ilkönce psikolojinin ve bilhassa çocuk psikolojisinin, deneysel psikoloji ve pedagojinin hızlı ve verimli bir tarzda gelişmesindendir. Sonra hayatın gittikçe çapraşık bir şekle girmesi yüzünden bireylerin yetiştirilmesi işiyle devletin doğrudan doğruya ilgilenmesindendir. Son yüzyılın bu özellikleri, her tarafta yeni okul teşkilâtı, öğretim ve eğitimde ıslahat fikirlerini canlandırmıştır. Yeni prensipleri uygulayanlar çok iyi sonuçlar almaktadırlar.

Öğretmenlerimizin yürümekte olduğu yolların kimler tarafından ve ne suretle aydınlatıldığını bilmeleri son derece faydalıdır. Biz ancak bu sayede mesleğimizin önemini ve değerini bütün açıklığıyla kavrar, mesleğimize bağlanır, yeni araştırmalara ve incelemelere karşı heves duyarız; ancak bu sayede okullarda uyguladıklarımızın ruhunu ve mânasını daha iyi anlar ve yeni prensipleri daha bilinçli ve güvenli bir şekilde uygulamaya çalışırız.

İşte ben bütün bu düşüncelere dayanarak eseri, yirminci yüzyılın başlangıcında, meselâ Herbert Spencer'de kesmedim. Daha ilere giderek bugüne kadar neler olduğunu, neler düşünüldüğünü, ne gibi problemlerin hayati değer kazandığını ikinci bir cilt içinde meslektaşlarıma göstermek istedim.

Yirminci yüzyılı anlatan ikinci ciltte bazı pedagoğlardan hiç bahsetmedim. Zira bunların her birinden ayrı ayrı bahsetmek esere üçüncü bir cilt eklemeği gerektirirdi. Ben ancak en önemli gördüklerimi, öğretim ve eğitim alanında yeni yol gösterenleri incelemeye çalışmakla yetindim.

Eserin sırf sosyal yönden yazılması da mümkündü. Bazı kimselelere göre bu, helki daha faydalı ve çekici olurdu. Pedagog Paul Barth'ın yaptığı gibi.

Ben bunu daha sonra yapılacak işlerden sayarım, sebebi şudur:

Pedagojide bir hayli geri kalmış milletler için birkaç çeşit pedagoji tarihine ihtiyaç vardır:

1 — Birçok ciltlik geniş ve ayrıntılı bir pedagoji tarihi. Böyle bir eser, mesleğinde ilerlemek ve derinleşmek ihtiyacını duyan öğretmenlere ve eğitimcilerle geniş ölçüde bilgi ve inceleme materyali verir.

2 — Orta  l  d  bir pedagoji tarihi. Böyle bir eser, öğretmenlerin ve   itmenlerin bütün arzularını ve isteklerini yerine getirmekle beraber, önemli problemler ve büyük pedagogların fikirleri ve teşebbüsleri hakkında dolgunca bir fikir verme e çalışır.

3 — Kısa pedagoji tarihi. Bu da öğretmenlere,   itmenlere ve   retmen olacaklara genel bilgi verir. Genel bilgi temelli olursa   retmen ilerde daha ayrıntılı eserlerden faydalanabilir. Pedagoji tarihi ile hiç u ra mamı  veya genel bilgisi temelsiz olanlar umumiyetle bunu lüzumsuz telâkki ederler. Bu gibi öğretmenlerin pedagoji alanında dar g r  l  kalmaları, dar bir alanın dışına çıkmamaları bundandır. Bizim eser, orta ölçüye yaklaşmak istemiştir.

 şte bütün bu materyallere malik olan ve bilhassa geniş ve ayrıntılı pedagoji tarihini eli altında bulundurabilen   retmenlerdir ki sosyal bakıma göre yazılmış olan pedagoji tarihlerinden gereği gibi faydalanmak imkânını elde ederler. Zira   pheli kalan noktaları   retmen ayrıntılı eserlerden okuyarak kar ıla tırmalar yapar ve şüpheli noktaları aydınlatır. Bu neviden eserleri olmıyan öğretmenler için sosyal görüşlere göre yazılan pedagoji tarihleri çok vakit do natik mahiyette olur,   retmeni d   nd rmekten ziyade edilgin ve alıcı duruma düşürür.

Eseri meydana getirmek için muhtelif pedagoji tarihi kitaplarından ve bazan da doğrudan doğruya pedagogların kendi eserlerinden faydalandım. Okudu um eserlerden bazılarından hoşuma giden kısımlarını ya kısaltarak veya olduğu gibi aldım.

Eserin sonuna ekledi im bibliyografya başlıca kaynaklarımdır. Bunların bir kısmından doğrudan doğruya faydalandım ve bir kısmını da bu alanda daha etraflı inceleme yapmak isteyenlere kolaylık olsun diye gösterdim.

Kitabın resimli olması hakkında bana tavsiyede bulunan ve resim bulmakta yardım eden değerli meslektaşım Sait Nazif'e ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara: 20 mayıs 1928

ÜÇÜNCÜ BASININ ÖNSÖZÜ

Pedagoji tarihinin ikinci basısı 1930 yılında hayli genişletilmiş olarak yayımlanmıştı. Basılan 3000 nüshanın on beş yıl içinde tükenmesi yazan için hayli düşündürücü ve üzücü bir olaydır.

Ben bu olayı iki suretle yorumlamağa çalıştım: ilkönce eserin meslektaşlarımı yeter derecede kandıramadığına ve bunun için onlar arasında ilgi uyandıramadığına hükmettim. Bu hal eserin kötü olmasıyla veya ağır ve belirsiz yazılmasıyla açıklanabilir.

İşte bu düşünce ile üçüncü basıya hazırlanırken eseri başından sonuna kadar insafsız bir tenkid süzgecinden geçirmeği uygun buldum.

İncelemelerin sonunda şu kanaatleri edindim: a) bazı noktalar gerçekten çok belirsiz kalmıştır; b) bası hataları, bazı fikirleri anlaşılmaz bir hale sokmuştur; c) önemli bahislerin bir kısmı ilgiyi çekecek şekilde işlenmemiş ve gerektiği gibi açıklanmamıştır; d) dilin süratle sadeleşmesi yüzünden eserin ifadesi hayli eski kalmıştır.

Üçüncü basıda bu kusurları düzeltmeğe çalışırken eseri âdeta yeniden yazmak zorunda kaldım.

Mamafih eserin rağbet görmemesinin bir diğer sebebi meslektaşlarımdan büyük bir kısmının pedagoji tarihinin lüzumunu ve önemini takdir etmemesindendir.

Bu telâkkinin büyük bir kusur olduğunu söylemeyi faydalı buluyorum: öğretim ve eğitime ait türlü problemler hakkında genel ve aydın fikirler en iyi olarak tarihten kazanılır. Büyük pedagogların mânevi etkinliklerinin derinliği içine dalmak ve onların fikirlerini anlamağa çalışmak, aynı problemleri tarih hayatı içinde bir kere daha içten yaşamaktır. Büyük sanatkarların içyüzünü nasıl güzel sanatların tarihini öğrenmekle elde ediyorsak öğretim ve eğitim sanatının önemini de ancak ölmez pedagogların fikirleri ve pratik etkinlikleri içine dalmakla öğreniriz.

Sonra bugünkü pedagoji akımlarının ve problemlerinin mahiyetini anlamak, usamlamalarımıza daha aydın ve güvenilir bir istikamet vermek için yine pedagoji tarihini bilmeğe ihtiyaç vardır. Aksi takdirde eskilerin denemiş olduğu birçok temelsiz ve boş fikirlere, biz

de kendimizi kaptırır ve faydasız bocalamalarla vakit geçirmek zorunda kalırız. Bu hal, süratle ilerlemeyi durdurmaktan veya geciktirmekten başka bir sonuç vermez.

Üçüncü basıya hazırlanırken, kitaplığındaki türlü kaynaklardan faydalanmama imkân veren değerli meslektaşım Fuat Baymur'a ve zaman zaman yazdıkları mektuplarla pedagoji tarihinin bazı konuları hakkında benden ayrıntılı bilgi isteyen ve bu vesile ile beni daha etraflı ve ilgi ile çalışmaya teşvik eden değerli ilk okul öğretmenlerine teşekkür etmeği burada borç bilirim.

Ankara: mayıs 1946

DÖRDÜNCÜ BASININ ÖNSÖZÜ

Pedagoji Tarihinin dördüncü basısında 20. yüzyıla kadar olan birinci cildinde bazı küçük düzeltmelerden başka herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Avrupa üniversitelerinde ve öğretmen yetiştiren bütün müesseselerde **ana dersler**'den sayılan **pedagoji** ve **pedagoji tarihi**, Türkiyede 1953'ten beri öğretmen okullarının programlarından kaldırılmıştır. Bunun mahzurlarını ve büyük bir **ilmi** hata olduğunu meslektaşlarımın kolayca takdir edeceklerine ve bu ana derslerin programlara yeniden alınacağına inanıyorum.

Müellif

Ankara: 19 mayıs 1963

MISIRDA EĞİTİM

İnsanlık tarihinin ilk devirlerinde Mısır halkının büyük bir medeniyet yarattığını görüyoruz. Bugünkü medeniyet âlemi Firavunlar ülkesinde buldukları ve gördükleri eski medeniyet eserlerini hayranlıkla ve saygı ile seyretmekte ve incelemektedir.

Herodot Mısır'ı "Nil nehrinin bir armağanı" olarak tanıtmaktadır. Gerçekten Mısır halkının etkin olmasında, düzenli çalışmasında ve kuvvetli bir medeniyet yaratmasında, Nil nehriyle beraber Mısırın tabii özelliklerinin büyük bir etkisi vardır. Nil nehri, bir taraftan güneyde bulunan yüksek dağlardaki karların erimesiyle, diğer taraftan temmuz ayında muntazam ve bol yağmurların yardımıyla yatağından taşıyor ve geniş bir alanı göl haline getiriyor. Her yerde bir felâket telâkki edilen taşmalar, Mısır için büyük bir nimet yerine geçiyor. Zira taşma ile uzaklardan kopup gelen killi topraklar, Nil nehrinin iki tarafını bataklık haline getiriyor. İşte bu bataklık, ekime çok elverişli ve ziraate çok faydalı oluyor.

Nil nehri eski haline gelince halk derhal tarlalarına koşuyor, tarlaların sınırları yeniden tesbit ediliyor ve ekime başlanıyor. Bir ay içinde her taraf yemyeşil oluyor ve iki ay sonra da yıllık ürün toplanmış bulunuyor.

Nil nehrinin bu özelliği Mısırdaki halkın çalışmasına ve bazı bilimlerin canlanmasına tabii bir sebep olarak gösterilmektedir: yağmur mevsimini önceden bilmek, hava işlerine ve astronomiye önem verdimi gerektirmiş, zamanı aylara ve haftalara ayırmak ve takvim yapmak me-rakı da zaruri bir hale girmiştir.

Suların taşması bittikten sonra herkesin kendi toprağına sahibolmak istemesi mülkiyet ve ölçü fikrini kuvvetlendirmiş, tarla sınırlarının düzenlenmesi gerekince, halk arasında olan kavgaları ve haksızlıkları halletmek için âdil bir kuvvetin bulunması lüzumlu görülmüş ve bu da hukuk işlerine önem verdirmeyi gerektirmiş; suların taşmadığı zamanlarda kuraklığı ve kıtlığı önlemek için kanallar açtırmakla topoğrafya ve mühendislik işleri gelişmiştir.

Mısırın diğer bir özelliğı de coğrafi durumundan ileri gelmektedir. Kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz ve çöl, batıda Kumdenizi ve güneyde geniş ormanlar, göller ve dağlarla çevrilmiş olan Mısırın herhangi bir yabancı kavimle ilişığı yoktu. Bunun için yüzlerce yıl kendi kabuğı içinde rahat yaşayan Mısırlılar sürekli çalışma ile kuvvetli bir medeniyet yaratma imkânını elde etmişlerdi.

Bu uzun devir içinde meydana gelen evrim ve gelişme, Mısırlıların medeniyetlerinde ve yaşayışlarında bazı değişikliklere sebeb olmuştu. Aynı sebepten, Mısırın eğitim ve öğretim işlerinde de bazı gelişmeler olmuştu.

Biz, okul ve eğitim teşkilâtına ait bütün bu gelişmeleri ve değişimleri eldeki materyallerin azlığından ötürü zamanı zamanına tesbit edemiyeceğiz. Yalnız Mısırın geçirdiğı medeni ve kültürel evrimi genel olarak incelemekle yetineceğiz. Bu arada Mısırlıların eğitim ve öğretim işlerinde gösterdikleri yenilikleri ve özellikleri de anlamaya çalışacağız.

Mısırın en parlak medeniyetini İsa peygamberin doğumundan 1400 yıl önce duruma hâkim olan Ranises devrinde görüyoruz. Ramses devri aynı zamanda Mısırın ihtiyarlamaya başladığı devirdir.

Milâttan dört bin yıl önce başlayan Mısır tarihinde Mısırlılar, Firavunlara ve kırıllara birer ilâh gibi taparlardı. Papazların etkisi halk arasında kuvvetlendikçe pa-

paz sınıfı gitgide önem kazanmış, saray entrikaları ve iç isyanlarla başpapaz Ammon, Ramses soyunu tahttan indirmiş ve bu suretle Firavunluk devrine son verilmişti. Mamafih taht kavgası yüzünden Mısır çok zayıflamış ve Asurlular, İranlılar ve Büyük İskender tarafından salgına uğrıyan Mısır devleti eski parlak devrine bir daha kavuşamamıştır.

Aile eğitimi. — İlk eğitim ailede başlıyor. Resimlerde ve tasvirlerde Mısır çocuklarını ince yapılı ve gürbüz görüyoruz. Ana, baba hayatının samimiliği çocukların eğitiminde faydalı etki yapıyordu.

Mısırdaki kadının oynadığı rol önemsiz değildi. Kadın, bilhassa evde ve analık vazifesinde çok saygı görürdü. Halk arasında birkaç kadınla evlenmek âdeti yoktu. Yalnız zenginlerin karıları çoktu. Mısırdaki papazlar evlenebilirlerdi. Çok kadınlı evlerde mutlaka birçok kadın bulunurdu. Baş kadın duruma hâkimdi ve evin her işinden sorumlu sayılırdı.

Kadın serbestti, pazara gider, evin ihtiyacı olan her şeyi alır, bayramlarda ziyafetlere ve eğlencelere iştirak edebilirdi. Tarihte kadınlar arasında Firavunluk edenlere de raslıyoruz. Çocuklar bazan babalarının değil, analarının adlariyle çağırılırdı.

Mısır kadını her şeyden önce iyi bir ev kadını olmaya gayret ederdi. Kadın ev işlerinden başka çocukları için kumaş ve bez dokurdu. Erkeklerin kadınlarına karşı muamelesi yumuşak ve samimî idi.

Pedagoji tarihinde ilk eğitim eserini yazmış olan Ptah-Hotep erkek çocuğa şu öğütlerde bulunuyor: akıllı isen evine dikkat et; karını sev ve kavgacı olma; onu besle, süsle, ona iyi kokular ver. Zalim olma. İltifat ve nezaketle kadına birçok işler yaptırabilirsin.

Bunun gibi, çocukların ahlâk eğitimi hakkında eser yazanlardan biri olan Ani, kendi oğluna şu öğütlerde bu-

lunmaktadır, karına karşı kaba olma, evde neşeli ol. Dünyada saadet yalnız evdedir v.s.

İşte kadının ve erkeğin eve, aile ocağına karşı olan bu bağlılığı Mısırdaki, gerçek anlamıyla, mutlu aile yuvalarının kurulmuş bulunduğuna işaret eder. Bundan ötürü Mısırlılar arasında boşanma azdı. Sadakatsizlik ağır ceza-yı gerektirirdi. Meselâ sadakatsizlik gösteren bir kadının burnu kesilirdi; erkek ise ya bin sopa yemeyi göze alır veya vücudundan bir parçasının kesilmesine razı olurdu.

Ailede çocukların iyi yetiştirilmesine çok önem verilirdi. Çok karısı olan bir erkeğin çocukları arasında herhangi bir ayrılık gözetilmiyordu. Çocuk düşürme veya öldürme işi pek az görülürdü. Ramses'in iki yüz çocuğu olduğu söylenmektedir.

Çocuğunu öldüren bir kadın idam edilmezdi; fakat üç gün üç gece ölen çocuğunu kolları üzerinde taşımaya mahkûm edilirdi. Büyük suç işliyen gebe bir kadın, ancak çocuğu doğurduktan sonra idam edilirdi.

Çocuklar da ana, babalarına karşı son derece saygılı ve itaatliydi. Ptah-Hotep eğitsel karakter taşıyan okuma kitabında babalara şu öğütlerde bulunuyor:

“Akıl varsa çocuğunu faziletli yapmaya çalış. Çocuk seni dinler, sana itaat ederse ona güler yüz göstermekten çekinme. İtaatsizlik gösterirse yine ona karşı zalim ve duygusuz olma. Düşün ki o, senin hayatının bir parçasıdır. Kalbinde her vakit baba duygusunu yaşat. Çocuğun haylazlık eder, sözünü dinlemez, ağzından kaba ve fena sözler kaçırırsa ağzına bir şamar vurmaktan çekinme. Bu gibi yaramazlıklara kayıtsız kalmak iyi değildir. En iyisi çocuğunu çalıştırmaktır. Çalışan, hiçbir zaman haylaz olmaz.”

Mısırdaki haylazlık eden, anasına, babasına saygı göstermiyen ve itaat etmiyen çocuklar pek azdı. Çocuklar çok vakit hayatları süresince ailelerine itaat ederlerdi. Hattâ

öldükten sonra bile uzun zaman analarını, babalarını saygıyla anmaktan zevk duyarlardı. Baba saygısı yanında ana saygısı daha çoktu. Ani, oğlu için yazdığı kitabının bir yerinde şöyle diyor: “Ananı hiçbir zaman unutma ve ona saygısızlık gösterme. Düşün ki seni dünyaya getiren ve sana karşı her türlü zahmete katlanan anandır. Anan, tiksinden senin pisliklerini temizlemiş ve gece uykularını senin sağlığın uğruna feda etmiştir. O, seni üç yıl kucağında emzirmiş ve taşımıştır. Ananın bütün bu iyiliklerini unuttur ve itaatsizlik edersen onu kederlendirirsin. Ananın şikâyetini Allah duyar ve bu senin felâketini mucibolur.”

Bir yaşıdan dört yaşına kadar geçen zamana “akıllı küçük” adı verilir. Her ana, çocuğunu kendi emzirir ve bu üç yıl sürerdi. Zengin sınıfın çocuklarını sütanalara verirlerdi. Çocuklar basit yaşarlar ve basit giyinirlerdi. Şekerkamışı başlıca besin maddesiydi. Sonra bazı bitkilerin kökleri ve taze filizleri toplanır, kaynatılır veya yağda kızartılarak çocuklara yedirilirdi. Bunun için Yunanlı Diyodor’un, bir halk çocuğunun gençlik zamanına kadar bir aileye 10-15 liraya (20-25 drahm) mal olduğunu söylemesi o kadar garip görünmez.

Bulunan eski eserler arasında birçok çocuk oyuncaklarına raslanmıştır. Bu çeşit oyuncaklardan bazıları tahadan, bazıları da fildişinden yapılmıştır. Bu oyuncaklardan bazıları bir sanat eseri kadar güzeldir. Ağzı açılıp kapanan timsah ve kolları oynıyan bebekler gibi...

Okul eğitimi. — Beşinci yaşla çocukluk devri başlar. Bu yaşta olan çocuklara özel elbise giydirilirdi. Çocuk bu yaşta okula gönderilir. Aileler çocuğun eğitimini yalnız okuldan beklemez, kendisi de çocuğa dikkat etmeyi iş edinirdi. Diyodor’un söylediğine göre çocuklara hayatta lâzım olacak şeyleri ev, sağlamaya çalışır ve evde çocuğun eğitimiyle en çok baba uğraşırdı.

Mısırdaki eskiden beri kurulmuş okul teşkilâtı vardı. Okulların bir kısmı ilk ve diğer kısmı orta ile beraber yüksek öğrenim vermekte idi. Okullara ilk zamanları daha ziyade zengin ailelerin çocukları alınırdı. Okullar çoğalınca halkın çocukları da okullara alınmaya başlandı.

Eflâtun, ilk okullarda Mısır çocuklarının harfleri ve saymayı öğrendiklerini söylemektedir. Harfleri öğrenmekle okuma yazma kolaylaştırılmış oluyordu. Kurallar veya emirler tahtaya veya büyük taş levhalar üzerine yazılır ve çocuklar ellerindeki taş tahtalar üzerine yazılanları kopya ederlerdi. Bu tahtaların türlü çeşitleri Londra'da Britiş Müzesinde bulunur.

Çocuklar tahta üzerine yazıp çizdikten ve yazıya alıştıktan sonra papirüs üzerine mürekkeple yazabilirlerdi. Öğretmenler, çocukların yazılarını kırmızı mürekkeple düzeltir ve çocuğa geri verirlerdi.

Mısırlılar sayı ve matematik işlerinde, Hiksos zamanından beri epeyce ilerlemişlerdi. Onların on, yüz, bin, on bin, yüz bin ve milyon hakkında kendilerine mahsus işaretleri vardı. Aritmetik işlerinde parmakların yardımından faydalandığını heykellerdeki resimler ispat etmektedir. Herodot, Mısırlıların küçük yuvarlak taşlarla sayı öğrendiğini söyler.

Eflâtun, Mısırdaki elma vesair sezgi yollarıyla çocuklara sayı öğretildiğinden bahsetmektedir. Sonra uzunluk, genişlik ve derinlik ölçülerinin ve basit geometrinin Mısır çocuklarına öğretildiğini yine Eflâtun'dan haber alıyoruz. İlk okul öğrencilerine cimnastik hareketleri de yaptırılmakta idi.

İlk okulu bitiren çocuklar imtihana tâbi tutulurlar. Okuma, yazma ve sayıdan imtihanı kazananlar daha yüksek okullara devam etmek hakkını elde ederlerdi.

Çocuklar ilk okula kaç yaşında girer ve ilk okulda kaç yıl okumak zorunda idiler? Yüksek okullar kaç yıl-

dır? Eldeki materyallerden bunu açıkça anlamak mümkün değildir.

İkinci Ramses devrinde ilk peygamber olan Ammon: “Ben dört yıl küçük çocuk ve on iki yıl da büyük çocuktum.” diyor. Karl Schmidt, “Pedagoji Tarihi” nde Ammon’un bu sözüne dayanarak diyor ki: “Öğretim ve eğitimin yedi yaşında başladığını kabul edersek o zaman çocukların on yedi yaşına kadar okula devam ettikleri, yani on yıllık bir öğretim devri geçirdikleri anlaşılır.” Yalnız öğrenim çağının yedi yaşında başladığını, Karl Schmidt neye dayanarak söylüyor? Bu noktayı anlamak cidden güçtür. Bilâkis Ammon’un söylediğinden şu sonucu çıkarmak mantıktır. Çocuk, beş yaşında okula gidiyor, on iki yıl ilk ve yüksek okullarda okuyor. Buna göre Mısırda öğrenim on yıl değil, on iki yıl oluyor.

Mısırda ayrı ayrı ilk okullar olduğu gibi yüksek okullara bağlı ilk okullar da vardı. Bilhassa tapınak (mabet) okulları içinde hem ilk ve hem de yüksek kısım bulunurdu.

İlk kısımdan yüksek kısma geçmek için çocukların imtihanında başarı göstermesi şarttı. Başarı gösterenler yüksek sınıflara geçmeye hak kazanırdı. Yüksek kısımların iç teşkilâtını yazık ki bilmiyoruz. Eldeki materyallerden şukadarını biliyoruz: yüksek öğrenim devrini imtihanla tamamlayanlar yazıcı adını alır ve her resmî işe girebilecek yetkiyi kazanırlardı. Papazlar, doktorlar, subaylar, yargıçlar, mühendisler, mimarlar, astronomlar ve yazarlar hep bunların arasından çıkardı.

Burada dikkati çeken nokta şudur: öğrencilerin okulda sınıfsız bağlandıkları üstatlar vardı. Öğrenciler mezun olduktan sonra da bütün hayatları süresince üstatlarına bağlı kalırlardı. Astronomi şubesine devam eden gençlerin üstatları okulda astronomi dersi verenlerdi. Mimar olmak isteyen gençler de bilhassa mimar olan öğretmenlere bağlı kalırlardı. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak

mümkündür: öğrenciler ilk okulu bitirip yüksek kısma girince ilkönce genel bilgi kazanmak maksadiyle bütün derslere devam ederler ve zamanı gelince her öğrenci yeteneğine uygun dersleri bir veya iki öğretmenden öğrenmeye devam ederdi. Bu da o zaman için, bir nevi fakülte teşkilâtı idi. Böyle düşünmemizin sebebi şundandır: Mısırdaki fakülte teşkilâtı üzerine kurulmuş bir üniversite sistemine raslamıyoruz. Her yerde ilk ve yüksek okullardan bahsedildiğini işitiyoruz. İlk okul öğrencilerine sayı, okuma, yazma ve basit geometri öğretildiğini Eflâtun'dan, Herodot ve Diyodor'dan biliyoruz. O halde yüksek Mısır medeniyetini yaratan kişilikler bilhassa ilk okulların devamı olan yüksek okullardan yetişiyor demektir.

Tapınak okullarının göze çarpan başka bir özelliği de şudur: yüksek kısmı bitiren bir genç herhangi bir resmî vazifeyi kabul etmek istemez de yalnız bilimle uğraşmayı arzu ederse o zaman öğrenci okulda kalabilirdi. Okulda kalan bu gibi yetenekli öğrencilerin yemesini ve içmesini okul üzerine alırdı. Bu gibi bilim dostlarına Mısırın her zengin kitapsarayı kapılarını açık bulundururdu. Acaba Mısır medeniyetini yükselten bu tip gençler midir? Bunu da açık olarak bilmiyoruz. Mamafih çalışkan öğrencilerin kitapsaraylarda yeteneklerine uygun araştırmalarla ve serbest çalışmalarla yükselmiş olmaları akla yakındır. Ve belki de bu teşkilât, gençlerin en yüksek bilim seviyesine ulaştırmaya yarayan bir nevi fakülte teşkilâtıdır.

Tapınak okullarına halkın her sınıf çocuğu girebilirdi. Bu okullar hem yatılı, hem yatisızdı. Fakirler çocuklarını gündüz okula gönderir ve onlara yemek taşırlardı. Bunlar, akşam olunca evlerine dönerlerdi. Yatılı öğrenciler daha ziyade halkın zengin çocukları içindi. Bunlar bol para vererek okulda geceli gündüzlü kalırlardı.

Mısırda yüksek öğrenime karşı büyük bir heves vardı. Her genç imkân bulunca yüksek bir okulu bitirmeye gayret ederdi.

Bilime karşı gösterilen bu sevgi büyük kişiliklerin ve pedagogların teşvikiyle oluyordu. Okula karşı sevginin bir diğer sebebi de en iyi hayatın ve en iyi devlet vazifelerinin yüksek okuldan mezun olmakla sağlanması idi.

Mısırlıların ve Mısır pedagoglarının garip bir özelliği, küçük zanaatlarla meşgul olanlara aşağı gözle bakılması idi. Gençliği yüksek okullara girmeye teşvik etmek için küçük zanaatlarla uğraşanların çektiği zahmetler ve bu gibi işlerin insanı küçülttüğü ve esir ettiği öne sürülürdü.

Bu telâkki Mısır halkının soysuzlaşmaya yüz tuttuğunu gösterir. Zira işi hakîr gören bir cemiyet, canlı hayatla ilgisini kaybetmiş, bir taraflı kuramsal etkinlikler içinde uyuşmaya başlamış demektir.

Öğretim ve öğretilen dersler. — İlk okullarda öğretilen okuma ve yazma hayat için kâfi gelmiyordu. Bundan ötürü okuma ve yazmayı daha yüksek okullarda da devam ettirmek lüzumlu görülürdü. Mısır yazısının zorluğu göz önünde bulundurulursa okumaya ve yazmaya verilen önemi anlamak kolaydır. Öğrenciler, Mısır edebiyatından güzel parçalar kopya eder veya öğretmenler klâsik eserlerden imlâ yazdırırlardı. Öğretmenler, öğrencilerin yazılarını toplar ve herbirini ayrı ayrı tashih ederlerdi. Öğrencilere yazdırılan bu gibi parçalardan birçokları Mısırın eski eserleri arasında bulunmuş ve bu suretle Mısır edebiyatı hakkında bir fikir edinmek mümkün olmuştur. Bundan başka dil öğretimini kuvvetlendirmek için çocuklara birçok edebî parçalar ebzerletilirdi.

Mısırlıların Suriyelilerle ilişkide bulunması ve Yunan muhacirlerinin Nil deltası kenarlarına yerleşerek Mısır ile ticaret yapmaları Suriye ve Yunan dillerinin okullara kabul edilmesine sebeb olmuştur. Bunu Mısırın pedagogu ve

ahlâkçısı Ani'nin yazılarından anlıyoruz. Ani diyor ki: "Bir at disiplin altına alınır; bir köpek sahibini sevmeyi ve takibetmeyi öğrenir; bir Mısırlıya da Mısır, Suriye ve her nevi yabancı dil öğretilir."

Yunan dili, bilhassa Yunan muhacirlerinin toplu bir halde bulunduğu delta yakınındaki okullarda öğretilirdi. Çocuklara okutulan ve yazdırılan okuma parçalarının amacı, yalnız okuma ve yazma maharetini kuvvetlendirmekten ibaret değildi; aynı zamanda öğrencilerin okuduğunu ve yazdığını anlaması ve diğer bilimler hakkında bir fikir edinmesi içindi. Acaba Mısır çocuklarına ne gibi dersler öğretiliyordu? Bunun hakkında bir fikir edinmek her halde faydasız değildir.

İlk eğitsel ve didaktik eserlerden biri Ptah-Hotep tarafından yazılmıştır. Bu kişinin kitabı pedagoji tarihinde ve insanlığın tarihinde elimize geçen ilk didaktik ve eğitsel eserdir. Ptah-Hotep yazdığı kitap hakkında şöyle diyor: "Bu eserin amacı, gençliğe vazifelerini öğretmek ve aynı zamanda diğer insanlarla ilişkilerinde gençleri akıllı ve kurnaz yapmaktır." Eserde, aile hayatında ne gibi kurallar hüküm sürmeli, devlet ve cemiyet hayatında ne gibi nizamlar bulunmalı, hırsızlıktan ve yalancılıktan uzaklaşmanın lüzumu, âmirlerle itaat, memurlara yumuşak muamele, hareketlerimizde ve sözlerimizde tedbirli olma, yoksullara ve talihsizlere merhamet etme v.s. gibi meseleler birer birer incelenmektedir. Ptah-Hotep beşinci sülâle devrinde yaşamıştı.

On ikinci sülâle devrinden elimize geçen diğer iki eser de aynı amaç üzerine yazılmıştı. Bunlardan biri, birinci Amenemha adındaki kralın, oğluna yazdığı eserdir. Diğer de Duause-Charda'nın oğlu Papi'ye yazdığı kitaptır.

Ramses sülâlesi zamanında bilgin bir kişi olan Ani'nin oğluna hitabederek yazdığı öğütler de bu neviden bir eserdir.

Bütün bu eserlerin yazıları aynı amacı gütmektedir. Hepsî çocuklarına ahlâklî olmanın lüzumunu tavsiye ediyordu. Bazıları ise çocuklarını yüksek öğrenime teşvik etmek için bir sürü öğütlerde bulunmakta idi.

Yüksek öğrenim kurumlarında bulunan gençlere dil öğretiminde kahramanlık hikâyelerinden başka lirik şiirler de öğretilirdi. Çocuklar dil derslerinde ilerledikçe serbest konular üzerinde yazı yazmaya alıştırılırdı. Yazılarda en makbul üslûp, kıralları, ilâhları ve öğretmenleri güzel ve büyüücü bir ifade ile methetmekten ibaretti.

Yüksek okullarda dil derslerinden başka matematik dersleri de vardı. On yedinci ve on sekizinci sülâle devrinde Ahmes namında birinin matematik alıştırmaları kitabı, matematiğe verilen önemi göstermesi bakımından değerlidir. Esasen piramitlerin yapılış tarzı, matematik derslerine verilen önemin derecesini gösteren canlı bir misaldir.

Herodot, Eflâtun ve Aristo, matematik, geometri ve astronomi bilimlerinin Mısırlılar tarafından keşfedilmiş olduğunu söylerler. Mısırın ve bilhassa Nil nehrinin özelliği Mur halkının geometriye karşı gösterdikleri ilgiyi kolayca ispat eder.

Eldeki belgeler Mısırlıların astronomi biliminde bir hayli ilerlemiş olduklarını gösterir. Mısırlılar yıldızları, gezegenler ve sabit olmak üzere ikiye ayırmışlardı. Mısırdaki günler yirmi dört saat üzerine bölünmüştü. Güneşin hareketini dikkatle izliyerek, yılı on iki aya ayırmışlardı. Bir yıl 365 gündü. Hattâ bazı belgelerde yılın 365 -/4 günden ibaret olduğu kaydedilmiştir.

Mısırlılar ay ve güneş tutulması hakkında incelemeler yapmış ve önceden güneş ve ay tutulmasını tesbit etmeye muvaffak olmuşlardır. Gündelik hayatta takvim kullanılmakta idi.

Astronomiye verilen önem yanında, astrolojiye de ayrıca büyük önem verilirdi. Mısırlılarda insanların kaderlerinde yıldızların önemli rol oynadığı kanaati kuvvetliydi.

Coğrafya, astronomiyle ilgili bir bilim olarak telâkki edilirdi. Mısır okullarında gerek genel ve gerek özel ve yerli coğrafyaya büyük değer verilirdi. Coğrafyacılar gezdikleri yerlerin haritalarını çizerlerdi. Mısırdaki birçok coğrafyacılar etraflı ve ayrıntılı harita yapmaya muvafak olmuşlardır. Haritalar çok makbul şeylerdi. Tapınakların ve sarayların duvarlarına harita asmak âdeti.

Tabiat bilimlerinden en başta kimya gelirdi. Cam ve porselen yapma, çeşit renkli boyalar bulma ve ölüleri mumyalama işleri başlıca meşguliyetlerden sayılırdı. Mamafih kimya bilimi tecrübe ile bulunan şeylerden faydalanmanın sınırlarını aşamamıştı. Zira lâboratuvar çalışmalarına Mısırdaki raslamıyoruz.

Fizik ve tabiat tarihi hakkında da başarılı çalışmalara raslanmamıştır. Buna karşı Mısırlılar doktorluk alanında epeyce ilerlemişlerdi. Hastalıkların nevelerine göre birçok mütehassıs doktorlar vardı. Göz, kulak, mide, barsak ve gizli hastalıklar gibi...

On sekizinci sülâle zamanına ait olan ve Ebers tarafından Almancaya çevrilen bir eser, tıp âleminin en eski eserlerinden biridir. Bu eserde Mısırlıların ilk devirlerden beri doktorlukla uğraştıklarını görüyoruz. Bu eserde muhtelif hastalıklara mahsus ilâçlar vardır. İlâçların küçük bir kısmı bitkilerden yapılmıştır.

Her alanda olduğu gibi doktorlukta da çürük inançlara rashediyoruz. Bir ilâcın şifalı olması için muayyen duaların, sihirli sözlerin ve işaretlerin yapılmasına ihtiyaç vardı. Bunlar yapılmazsa ilâçlar etkili olmazdı. Bu etki ilâçlardan ziyade — zamanımızda olduğu gibi — telâkkinin ve inancın kuvvetinden ileri geliyordu.

Hukuk ve idareye ait bazı derslerin gençlere öğretildiği ve zamanına göre bu derslerin bir hayli gelişmiş bulunduğunu anlaşılmaktadır.

Yüksek okullarda papazların çok önem verdiği dersler din dersleri ve tanrıbilimdi. Din ve inanç, aynı zamanda kuvvetli bir eğitim vasıtasıydı.

Gençlik üzerinde kuvvetli etki yapan Mısırlıların dinî ve metafizik düşünceleri garip ve oldukça ilgi uyandıracak mahiyettedir. Eğitim ve telkin vasıtası olduğu için bundan bir parça bahsetmek faydalıdır.

Mısırlıların dinî, Mısırın coğrafi durumu ve Nil nehriyle yakından ilgilidir. Din, tabiatta bulunan ve insanlara fayda veya zarar veren kuvvetlerin kişilendirilmesi (personification) temeli üzerine dayanır. Gündüzü doğuran, ışık ve hararetiyle bitkileri canlandıran ve olgunlaştıran güneş, gece güneşi olan ay, toprağı bereketlendiren Nil nehri, insanların hayatına lüzumlu olan birçok şeyleri yetiştiren toprak, Mısırlılarda olduğu gibi bütün ilkel cemiyetlerde kutsal varlıklardır. Bundan başka faydalı hayvanlardan sayılan sığır hayvanları, köpek, kedi, uzun gagalı ve leyleği andıran ibiskuğu, Mısırlıların gözünde kutsal sayılırdı.

Bunlara karşı sahranın kızgın rüzgârı, yazın kavurucu güneşi, gece, timsah ve insanlara zarar veren diğer hayvanlar da korkunç ilâhlardandı.

Bu kuvvetler Mısırın muhtelif yerlerinde birbirinden ayrı birtakım ilâh telâkkilerine yol açıyor ve her yerin anlayışına göre ilâhların bazıları erkek, bazıları kadın olarak kabul ediliyordu. Bu anlayış ayrılıklarının tabîî sonucu, dinî telâkkilerde birlik olmayıştı. Bunun için aydınlar arasında dinî anlayışlarda birlik yaratmak meylî kuvvetlenmişti.

Mısırlıların dinî anlayışlarında ilk zamanları fizikî bilgiler ve sonraları felsefî anlayışlar etkili olmuştu. Bil-

hassa hayvanların ilâh telâkki edilmesi halkın gözünde yeni bir şekil almıştı. Şimdi hayvanlar doğrudan doğruya ilâh değil, ilâhların bir sembolü telâkki edilmeye başlandı.

Genel olarak dinin halk ve gençlik üzerinde etkisi kuvvetliydi. Bu etki ilkönce tapmalarda görülürdü. Halk ilâhların büyük ve korkunç kuvvetine inanıyordu. Halk sıkıntılı ve zor zamanlarda bu kuvvete sığınıyordu. Saade- te kavuşmak, sıkıntı ve tehlikelerden kurtulmak ilâhlara dua etmekle mümkündü.

Bundan başka kurban ve dinî hayramlar ilâhlara hoş görünmek için birer vasıta idi. Bundan ötürü tapınaklarda tapınma, çok parlak ve gösterişli bir şekilde yapılırdı. Hattâ güzel sanatlarla uğraşanların başlıca amacı sanatlarını, ilâhları cisimlendirecek, gözle görülecek bir şekle sokmaktı. Tapınaklarda büyük ilâh şekilleri ve gözleri kamaştıran süsler bu maksatla yapılıyordu. Duaların ilâhilerle ve musiki ile birleştirilerek yapılması, gençlik üzerinde çok kuvvetli etki yapmakta idi. Mamafih — ilkel cemiyetlerde çok vakit görüldüğü gibi — Mısırdaki da çürük inançlar çoğalmıştı. Halk zâhirî birtakım hareketlerle ilâhların kuvvetinden fayda sağlanabileceğine inanıyordu. Belirli işler için dua etmek, tılsım taşımak, özel tapınakları belli zamanlarda ziyaret etmek kutsal hayvanları sevmek gibi.

Bundan başka Mısırlılar ilâhların hayvan şekline bürünerek dünyada insanlar arasına karıştığına, insanların hareketlerini teftiş ve kontrol ettiğine inanırlardı. Bunun için herkes kendini devamlı kontrol altında sanır ve günah işlemekten, kötü hareketlerde bulunmaktan çekinirdi. Bilhassa öldükten sonra öbür dünyaya göç edileceği, dünyada işlenen suçların öbür dünyada cezalandırılacağı korkusu Mısırlıların eğitiminde önemli bir rol oynardı.

Mısırlıların öbür dünyaya inanmaları şu temellere dayanır: tabiat ilkbaharda yeniden canlanır. Güneş her

gün bir kere batar ve yeniden doğar. O halde insan da öldükten sonra muhakkak yeniden dirilecektir. İnsanların öbür dünyadaki kaderleri bu dünyadaki hareketlerine bağlıdır. Binaenaleyh ilâhları kızdıracak her türlü fena hareketlerden sakınan bir adam öbür dünyada iyi ve mesut bir hayata kavuşur.

Bilginlerle aydınların dinî anlayışlarındaki ayrılık daha ziyade ayrıntılarda görülürdü. Ana noktalarda birlik göze çarpıyordu.

Mısırdaki bilimlerin meydana gelmesinde ve ilerlemesinde dinin rolü büyük olmuştur. Meselâ astronomi Allahın iradesini araştırmak ve geleceği tâyin etmek meylinde doğmuştu. Bunun gibi diğer bilimlerle uğraşmanın ilk sebepleri arasında, insanların ve dünyanın başlangıcını araştırmak, maddenin ve ruhun kuvvetlerini bulmak, iyiliği ve fenalığı tâyin etmek ve metafiziğin içine dalarak insanların hayattaki ödevlerini ve amaçlarını tesbit etmek gibi problemler bulunur.

Aydın tabaka dinî anlayışları tek bir Allahta, **monotheisme**'de birleştirmeye çalışırdı. Görünüşte halkın inançlarına zıt görünen bu anlayış gerçekte zıt değildir. Zira bilginler ve aydınlar tek bir Allah kabul etmekle diğer ilâhları ortadan kaldırmayı düşünmüyorlardı. Bilâkis halkın inandığı ilâhlar, onlara göre, daha büyük ve tek bir Allahın özel görünmeleri ve onun parçalarıdır; veya — melekler ve şeytanlar gibi — tek Allahın emrine tâbi varlıklardır.

Mısırın filozofları dünyanın yaradılışını şu tarzda yorumlarlar: dünya ve evren teşekkül etmeden önce bir kargaşa, bir anarşi (Chaos) vardı. “Gerçek olarak var olan, başlangıcı bulunmayan, gökte ve dünyada gerçek yaratıcı olan, fakat kendisi yaratılmamış bulunan, babaların babası ve anaların anası olan Allah” ucu bucağı, önü ve sonu olmayan bu kargaşa içinde mevcuttu.

İşte ilkönce bu Allahtan birtakım ilâhlar meydana geldi; bunlar Allahın organlarından birer parçadır ve hepsi birlik halinde ona bağlıdır.

Allah, ilkönce anarşiye bir son vermek için güneşe: yanıma gel, dedi. Güneş geldi ve parlamaya başladı. Sonra parlak olan yer ve gökler ilâhlarına emrederek dünyayı yarattı. Dünya yaratılırken sular ikiye bölündü. Dünya üzerine dökülen suların bir kısmından denizler ve nehirler teşekkül etti. Allah bu yaratma devrinde bazı tabiat kuvvetlerini kendine düşman yaptı. Bunların başı olan Apap (yılan şeklinde görünür) yaratılan âlemleri mahvetmeye çalıştı. Bu suretle dünyada hayırla şerrin, iyilikle fenalığın kavgası başladı. Maddi düşünülecek olursa iyiliğin ve hayrın sembolü Nil nehri ve güneştir; fenalığın sembolü de gece ve sahradır.

Yıkıcı kuvvetlerle kavgada Allah galip geldi; fakat düşmanlarını tamamiyle yoketmedi. Bunun için bu fena kuvvetler durmadan tabiatın düzenini bozmaya ve yıkmaya çalışmaktadır. Allah bunları yendikten sonra yaratıcılığına devam etti: toprağı, otları, sebzeleri vesair bitkileri, balıkları ve kuşları yarattı. Sonra yumurtaya can verdi ve en sonunda insanları yarattı.

Allahın eliyle yaratılmış olan insan ilkönce yaşamak sanatını bilmiyordu. Hattâ onun dili bile yoktu. Bunun için Allah dünyaya indi ve insanlara türlü şekillerde göründü.

İnsan, dünyada yaşadıkça, akıl ve bedenden müteşekkildir. Beden, madde ile, akıl da Allah ile ilişkidir. Akıl da maddeye hâkim olmak gibi bir kudret ve mükemmellik vardır. Bu kudret bedenle birleşince yok olur. Bir nur olan akıl doğrudan doğruya vücuda dokunursa, onu yakar, mahveder. Bunun için o, ilâhî bir cevher olan ruhla örtülmüştür. Mamafih aklın vücuda dokunması için ruh da kâfi değildir. Zira bu, çok saydamdır (şeffaf). Bundan

ötürü ruh nefesi yardımcı olarak yanına almıştır. Nefes, vücuda zarar vermeksizin onun içine girer, damarları şişirir, kanla karışır ve maddeye can ve hayat üfler.

Demek oluyor ki, vücut ilkönce nefesi, nefes ruhu ve ruh da aklı örter. Hayvanlarda da vücut, nefes ve ruh vardır; fakat akıl yalnız insanlarda bulunur. İnsan akıl vasıtasıyla iyiyi ve kötüyü ayırabilir. Akıl, insanı vücudun zevklerinden ve arzuların egemenliğinden kurtarmaya çalışır. Bunun üzerine insanda maddi ve mânevi veya ilâhî iki kuvvet çarpışmaya başlar. Çarpışmada bazan vücut galip gelir, akıl vücudu terk eder ve insan hayvanlaşır. Fakat çok vakit akıl galip gelir. O zaman ruh, maddenin ve geçici arzuların bağlarından kendini kurtarır, yalnız iyiliğe doğru yürür; o zaman insan kendisinde ilâhî şeylerin ölmez parlaklığı olduğunu duyar.

Öldükten sonra nefes ruha doğru çekilir. Kan katılır. Damarlar ve kandamarları boşalır ve vücut — mum-yanmazsa — parçalanmaya yüz tutar. Akıl kendini çeviren ve saran şeylerden kurtarır ve görünmez bir varlık olarak yaşamakta devam eder. Fakat ruh öbür dünyanın allahları karşısında hesap vermek zorunda kalır. Terazinin gerçeklik ve adalet gözü hafif gelirse ve otuz iki ahiret yargıcı ruhun aleyhinde bulunursa o zaman ruh, cezaya çarpılmak üzere, aklın emri altına verilir. İlâhî bir ateşle donatılmış olan akıl, tekrar ruhun içine girer ve ruhta ıstıraplı ve sıkıntılı pişmanlıklar uyandırır, onu suçlarına göre cezalandırır ve yerle gök arasında dolaştırır. Ruh bu ıstıraplı halinde insan ve hayvan vücutlarına girmeye çalışır. Girmeye muvaffak olursa o insan deli ve kaatil olur. Yüzyıllarca süren bu işkence ve eziyetten sonra ruh en sonunda hiçlik içinde kaybolur gider.

Eğer ruh iyi ve âdil ise bir iki imtihana tâbi tutulur; iyi ve âdil ruhun kuvvetleri ve bilgileri çoğalmıştır. Âdil ruh her şekilde girebilir. Bazan bir kırlangıç ve bazan da

kutsal bir hayvan şekline girer. Timsah, kaplumbağa ve yılan gibi fenalıklar sembolü olan hayvanlar boş yere iyi ve âdil ruhları etkileri altına almaya çalışırlar. Âdil ruh, her zorluğu yenerek günün birinde sonsuz saadete kavuşur ve daha sonra allahlar arasına karışır ve tam akıl olarak da Allahı görmeye muvaffak olur.

Mısırlıların dinî anlayışlarını ve felsefi düşüncelerini burada anlatmaklığımın sebebi, Mısır gençliği üzerinde kuvvetli etki yapan önemli etmenlerden birini göstermek ve yüzlerce, binlerce yıl sonra gelen peygamberlerin ve filozofların din anlayışlarında pek büyük yenilikler olmadığını anlatmak içindir. Bu bakımdan Mısırlılar, bilim ve güzel sanatlarda olduğu gibi dinî anlayış ve inançlarda da insanlığın ilk üstatları sayılır. Eflâtun, Aristo, Fisagor ve Tales gibi Yunan bilginleri ve filozofları Mısırdan çok şeyler almışlar ve öğrendiklerini derinleştirmiş ve genişletmişlerdir. Avrupada daha ziyade Yunanlıların etki yapması, Yunan yazısının kolaylığından ve Yunan medeniyetini ve felsefesini ayrıntılarıyla gösteren eserlerin derli toplu bir şekilde ele geçmesindendir.

Estetik eğitim. — Mısırdaki güzel sanatlar, dinî etkiler altında gelişmiştir. Şiir, musiki, dans, mimarlık ve heykeltıraşlık esinlerini bilhassa dinî inançlardan almakta idi. Bunun için sanatkarlar arasında birçok papazlar vardı. Tapınak okullarında ve diğer yüksek okullarda öğrencilerin çoğu güzel sanatlarla uğraşırlardı.

Edebiyatta şiir, çok vakit, dinî şarkılar ve ilâhilerden ibaretti. Sonra kahramanlığa ait nesirler de makbuldü. Allahların oğlu sayılan kırılları ve firavunları kutsamak maksadiyle birçok kasideler ve mersiyeler kaleme alınır. Tarihî hikâyeler ve masallara kıymet verilirdi. Hikâyeler arasında güldürücü parçalar çoktu. Bu da Mısırlıların şen ve neşeli olduğunu gösterir.

Mısırda musikinin bir hayli gelişmiş olduğunu görüyoruz. Diğer güzel sanatlar gibi, musiki de bir eğitim vasıtası idi. Başlıca musiki aletleri kitara, dümbelek, flüt ve lir idi.

Mısır medeniyeti ve tarihi ile uğraşmış bulunan İngiliz tarihçisi Bruce diyor ki: bu aletleri inceliyen bir kimse Mısırlıların geometri, resim, mihanik ve musikide mükemmel bir dereceye ulaştığına hükmeder.

Mısırlılar tapınaklarda güzel sesli gençlerden ve çocuklardan korolar teşkil ederler ve tapınma esnasında güzel ilâhiler okurlardı. Bu suretle gerek tapınaklarda ve gerek her günkü hayatta musikiyi bir eğitim vasıtası olarak kullanmakta fayda görürlerdi.

Dans da eğlenceden ziyade dinî ihtiyaçlardan doğmuştur. Eflâtun, Mısır gençlerinin devletin menfaati bakımından muntazam ve ahenkli hareketlere alıştırıldığını ve bunun iyi bir şey olduğunu söylüyor. Muhtelif bayramlarda raks ve dans, estetik ihtiyaca bir cevap verirdi. Yüksek ve zengin ailelerde dansın nadir olarak bir eğlence vasıtası olduğu görülmüştür.

Cimnastik. — Mısırda bir taraftan beden sağlığı ve diğer taraftan da harb hazırlığı olarak cimnastiğe önem verilirdi. Herodot, Mısırın bir şehrinde Yunanistanın olimpiyat oyunlarına benziyen oyunlar oynandığını söyler. Oyun yarışlarında üstünlük kazananlara elbise, koyun vesaire gibi hediyeler verildiğini yine Herodot anlatmaktadır.

Diyodor'un anlattığına göre Sizostris'in babası, oğlunun doğduğu günde doğan bütün Mısır çocuklarının öğrenimini ve eğitimini üzerine almıştı. Bu çocukların kuvvetli olması için onlara birçok ağır ve zahmetli idmanlar yaptırılırdı. Mamafih cimnastiğe verilen değer, Yunanistanda olduğu gibi geniş değildi. İdmanların ve hareketlerin çoğu

harbe ait oyunlardı. Koşmak, sıçramak, kılıç kullanmak, güreş ve silâh alıştırmaları gibi.

Mısırdaki mimarlık ve resim sanatları çok sevilirdi. Büyük saraylar, güzel tapınaklar ve piramitler, mimarlığa verilen değeri gösterir. Kıral aileleri arasında mimarlığa heves edenler vardı. Mısırdaki mimarlar, ressamalar ve heykeltıraşlar çok sevilen ve itibar gören insanlardı. Hattâ bunlardan çoğu prenseslerle evlenirlerdi.

Mısırın yapılarını ve heykellerini inceliyenler şekilde sevimlilik, güzellik ve hareketlerde hürriyet yerine büyük bir intizam, sadelik ve bilhassa büyüklük ve göz kamaştırıcılık görürler. İnsan mimarlığa ait büyük eserleri inceledikten sonra genç neslin tapınak okullarında mı, yoksa ayrı ve özel yüksek okullarda mı yetiştirildiğini sormaktan kendini alamıyor. Mamafih gençler için özel mimarlık okulları olduğuna dair elde hiçbir belge yoktur. Bunun için gençlerin tapınak okullarında yetiştirildiğini kabul etmek doğrudur. Resim sanatı da bir hayli gelişmiştir. Hiyeroglif yazısını güzel yazmak için şekil yapmakta özel bir maharet kazanmak şarttır. Buna rağmen Mısırdaki resim sanatı hiyeroglif yazısında görülen şekillerin dışına pek de çıkamamıştır.

Ahlâk eğitimi. — Mısır halkı neşelidir ve iyi yaşamasını bilir. Mezar taşları üzerinde oyunlar ve güldürücü levhalar Mısırdaki gülmeye ve neşeye değer verildiğini gösterir. Dinî bayramlar çok eğlenceli olurdu. Sonra Mısır halkı kanaatkâr olduğu için halinden memnundu. Zenginlik ve gösteriş hırsı onların ruhunu rahatsız etmiyordu. Sonra Mısır halkı çalışkandı ve aralarında küçük zanaatlarla uğraşanlar çoktu. Gerçi bilimsel hayat karşısında küçük zanaatlara hor gözle bakılırdı; fakat bu, gençleri bilim hayatına atmak için daha ziyade bir teşvik propagandası idi.

Balıkçılık, bağ ve tarla işleri de Mısırlıların severek uğraştıkları işlerdi. Yunanistanda olduğu gibi küçük zanaatlarla uğraşanlar esirler değildi. Her Mısırlı dilediği gibi çalışır, istediği işle uğraşabilirdi. Devlet de herkesin iş güc sahibi olmasıyla ilgiliydi; zira tembellik kanunla yasak edilmişti. Herkes bir işle uğraştığını belge ile ispat etmek zorunda idi. İnsanlık tarihinde parazitliliği önliyen ilk kanun budur.

Mısır aydınları halkın ve gençlerin faydalı vatandaş olmasına çok çalışırdı. Büyük kişilikler de bu yolda eserler yazıyorlardı. Ptah-Hotep'in oğluna öğütleri birçok faydalı tavsiyelerle doludur. Meselâ, herkese gönül alçaklığı lâzımdır. Herkesin ve bilhassa zenginlerin akıllarını geliştirmeye önem vermeleri lâzımdır. Kibirli olmamalı, herkesin iyilik yapmaktan hoşlanması gerektir. Hayatta en şerefli şey bilim sevgisi ve bilimle uğraşmaktır. Arzularda kanaatkâr olmalıdır. Geniş kalblilik iyidir. Zenginliğe yapışıp kalmıyan bu meziyetleri kazanır. Hırsızlık fenadır v.s. Ptah-Hotep, eserin bir yerinde:

“Âmirine saygı göster; yolda raslarsan yol aç ve saygı ile selâm ver. Ona çok bakma, çünkü o rahatsız edilmiş olur. Âmir isen memurunu say ve ona insan muamelesi yap. Hizmetçilerine elinden geldiği kadar dikkatli ve ihtimamlı bulun.” diyor.

Ani'nin oğluna öğütleri eserinde de zamanın ahlâk telâkkilerini gösteren faydalı tavsiyelere rashyoruz:

“Allaha inan, inancın seni mesut eder. Herkese iyi gözle bak, dilini iyi kullan. İnsanın göğsü ambar gibidir ve birçok cevaplarla doludur; iyi cevapları kullan, fenalardan sakın. Yalancılık fenalıktır, yalancıyı bir gün muhakkak Allah meydana çıkarır. Bir şey yersen fakirin yanında yeme. Dünyada en büyük işin çalışmaktır. Açık-göz ol ki dilencilığe düşmiyesin, tembelliği dünyada hiç kimse sevmez. Misafirleri sev, çağırılmadan bir yere git-

me. Gördüğün her şeyi başkasına söyleme. Senden büyük bir kimse ayakta dursa sen oturup kalma. Başkasının esiriyle ilgilenme, aksi takdirde başın belâya girebilir. Kendin çalış, başkasından yardım bekleme; evini, bahçeni kendin yap, o zaman rahat olursun ve rahatını başkasiyle paylaşmazsın. İftira feci bir şeydir.”

Mısırlıların ahlâk telâkkileri hakkında bize meraklı bilgi veren materyaller arasında ölümlerin mezarları yanında, ölmeden evvel muayyen bir yerde muhafaza edilmek üzere yazılan şeylerdir. Ölenler dünyada ne gibi günah ve ne gibi iyilik ve hayır işlediklerini bu kitaba yazarlar. Misal olarak beşinci sülâle devrinde Mısırdaki tanınmış bir adamın yazdığı yazıları alalım: “Ben kimseden şikâyet etmedim, kimseyi öldürmedim, barış içinde ve dinî ödevlerimi yerine getirerek yaşadım, anamı babamı sevdim, benimle ilişiği olan herkese iyilik yaptım, hergün gerçek arkasında koştum, hiç yalan söylemedim, insanlara karşı hile yapmadım, dul kadınları zorlamadım, yalancı şahitlikte bulunmadım, yasak olan hiçbir şeyi gizli yapmadım, tedbirsiz ve düşüncesiz hareketi sevmeydim, tembel değildim, kuvvetsiz değildim. İlâhların istemediği hiçbir şeyi yapmadım. Uşaklara fena muamele yapıp onları kendimden soğutmadım. Hiç kimseyi aç bırakmadım ve hiç kimseyi ağlatmadım. Hiç kimsenin ölümüne sebeb olmadım. Tapınaklardan hiçbir zaman ekmek aşırmadım.

“Buğdaylara hiç hile karıştırmadım. Tartmalarda hiç yanlışlık yapmadım, başkasının tarlasına hiçbir zaman saldırmadım ve ölçü işlerinde hiç kimsenin hakkını yemedim. Terazilerin ağırlıklarını değiştirmedim, süt emen çocuğun sütünden bir şey almadım, tarlalarda ve ovalarda kutsal hayvanları avlamadım, kutsal kuşları tutmadım, kutsal balıkları havuzdan çıkarıp yemedim. Zamanında suyun gidişine mâni olmadım ve hiç kimsenin tarla suyunu kesmedim. Kısaca ben temizim, temizim, temizim.”

Bu kişinin yazdıkları doğrudur, yalan olmasına ihtimal yoktur. Zira bu kişi inançlıdır ve içinde Allah korkusu kuvvetlidir. Esasen beşinci sülâle devrinde Mısırda ahlâk ve din çok kuvvetli idi ve herkes çalışmayı tabîi telâkki ettiği için bu devir, aynı zamanda, Mısırın mesut ve refahlı devridir. Mısırın bundan sonra yavaş yavaş bozulmaya yüz tuttuğunu, zenginliğe, gösterişe ve sefahate fazla değer verildiğini, soysuzlaşmanın her tarafa yayıldığını ve bu yüzden temelinden çöktüğünü görüyoruz.

ÇİNDE EĞİTİM

Dünyanın en eski milletlerinden biri de Çinlilerdir. Çin, Avrupadan daha geniş bir memlekettir ve nüfusu beş yüz milyondan fazladır. Çinin tabiatı değişiktir ve birbirinden çok farklı yerleri vardır. Güney kısmı dağlık ve ormanlıktır, türlü vahşi hayvanlar bu kısımda bulunur; orta kısmı geniştir ve uzun nehirlerin geçtiği verimli ovalarla bezenmiştir. İncir, pamuk, ipek ve buğday yetiştirmeye elverişli olan bu topraklar üzerinde yüz milyonlarca insan yaşamaktadır. Kuzeyde Mançuri ve Moğolistan vardır. Mançuri hayli verimli toprağı bulunan soğuk bir iklimdir; buranın nüfusu azdır. Moğolistan kısmı ise geniş bir çölden ibarettir.

Çinde bellibaşlı iki millet yaşar. Biri Çinliler ve diğeri de Türkler ve bunların bir kolu olan Moğollardır. Çinin batısında ve güneybatısında 20-30 milyon Türk vardır. Tarihte Türklerle Çinliler arasında birçok savaşlar olmuş ve Türkler bir zamanlar Çini baştan aşağı işgal etmişlerdi. Uzun müddet Çinde yerleşip kalan Türkler birçok medeni eserler yaratmışlardır. Karınca gibi kalabalık bir halk kitlesi içinde yaşayan Türkler, zamanla Çinlileşmişlerdir. Bugün Çinin içerilerinde Çinlileşmiş Türklerin sayısı milyonları bulur. Türk tarihçileri geniş Çin kaynaklarından faydalandıkları gün eski Türk tarihinin birçok karanlık noktaları aydınlanacaktır.

Bugüne kadar dillerini korumaya muvaffak olan Türkler Çin Türkistanında toplu bir halde yaşayanlardır. İlerde bunların bağımsızlıklarına kavuşacakları muhakkaktır.

Pedagoji tarihi bakımından bizi burada ilgilendiren mesele doğrudan doğruya Çindir. Çinin çok eski bir medeniyeti vardır. Avrupa henüz barbarlık devrini yaşarken Çinde canlı bir medeniyet yaratılmıştı. Çinde Kubilây Hanın gayreti ve yardımıyla yedi yüz mil uzunluğunda bir kanal açılmıştır. Bu kanal sayesinde geniş topraklar sulanıyor ve büyük bir insan kütlesi geçimini sağlamaya muvaffak oluyordu. Dünyanın ünlü eserleri arasında ve bin beş yüz mil uzunluğunda olan Çin duvarı yine Çine girip yerleşen Türk hakanları tarafından Türk akınlarını önlemek maksadiyle yapılmıştı. Bu uzun kanal ve duvar bize Çinde büyük bir çalışma kudretinin mevcut olduğunu gösterir.

Bütün Çini çok vakit bir kıral idare ederdi. Bu kadar geniş toprakların ve bu derece kalabalık insanların bir kıral tarafından idare edilebilmesi Çinlilerin çalkantılı hayatı sevmemelerinden ve bilhassa büyüklere karşı sonsuz saygı ve itaat duygusu beslemelerinden ileri geliyordu. Sonra halkın çalışkan olması da ayrıca bir etmendir. Çinli, toprağına bağlıdır; onu eker, biçer ve başka şeyle uğraşmaz.

Çin halkı okuma, yazmaya heveslidir. Çinde iki bin beş yüz yıl önce birçok kültür kurumları bulunduğunu eldeki eserlerden biliyoruz.

Çinli kurnazdır. Orta zekâlıdır ve inatçıdır. Buna karşı devamlı ve sabit bir iradeye maliktir. Çinli irade kuvvetini yenilik yaratmaktan ziyade eskiyi muhafaza etmekte ve belli bir şey üzerinde durmadan ve bıkmadan çalışmakta gösterir. Çinde medeni gelişmenin yavaş olması ve evrimin çok parlak bir dereceyi bulamaması yaradılışlarının bu özelliği ile ilgilidir. Tek başına Çinli korkaktır, fakat toplu durumda Çinli cesur ve fedakârdır.

Çin, genel kanunlarla değil, yerli kanunlarla idare edilirdi. Çinliler bilimi ve sanatı sever ve korurlar. Çinli-

ler kendilerinin bildiği bir şeyi yabancıların bilmesinden ve onu ıslah etmekten hoşlanmazlar. Bunun için Çinliler bilgilerinde hayli muhafazakârdırlar. İlk kayserlerden biri, bazı hastalıkların tedavisinde muayyen otların kullanılmasını tavsiye etmişti. O zamandan beri Çinliler bitkilerle, tedavi dışında bir ilerleme kaydedememişlerdir. Barut Çinde bulunmuştur; aradan yüzyıllar geçtiği halde bu itici kuvvetten faydalanmamışlar, onu yalnız fişek yapmak gibi basit işlerde kullanmışlardır. Sonra Çinlilerin mıknaş iğnesinden de haberleri vardı. Mıknaş iğnesi belli istikametler gösterdiği halde gemicilikte bundan faydalanmayı bir türlü akıllarına getirememişlerdir.

Karl Schmidt “Pedagoji Tarihi” eserinde bu yavaş ve ölçülü evrimi, “Çinlilerin medeni bir halk olarak, medeni olmıyan diğer halklar arasında” bulunmakla yorumlamaya çalışmaktadır. Gerçi kültür ve medeniyette ilerlemenin sebepleri arasında bu noktanın önemi vardır. Fakat bunu gerçek sebep olarak ileri sürmek doğru değildir. Orhon kitabelerinden ve eski Türk eserlerinden anlıyoruz ki Çinin etrafında medeni bir Türk milleti vardır ve Çinliler Türklerle savaş ve barış halinde, daima ilişkide idi. Sonra Mısır, kendi kabuğu içinde daha parlak bir medeniyet yaratmaya muvaffak olmuştu. Yukardaki fikir doğru olsaydı, Mısırlıların böyle bir medeniyet yaratmaları mümkün olmazdı. Binaenaleyh bu noktada Schmidt’in ikinci sebep olarak ortaya attığı “İrk özelliği” fikri daha doğrudur. Elli bin işaretten ibaret olan Çin yazısının bugüne kadar değişmemesi Çinlilerin çok muhafazakâr olduğunu, yaratıcılık yeteneğinin yeter derecede olmadığını gösterir. Eğer Çinliler komşuları Türklerin icadettikleri çivi yazısını benimsemiş olsalardı, zamanında çok daha ilerlemiş olurlardı.

Aile Eğitimi. — Çinliler aile eğitimine çok önem verirler. Onlarca ahlâklılığın merkez noktası ve hayatın en

kutsal ve samimî yeri ailedir. Bunun için Çinde evlenme meselesi çok önemli sayılır. Gerçi Çinde çok kadınla evlenmek usulü vardı; fakat bunların içinde en değerlisi daima ilk ve baş kadındır; hattâ diğer kadınların çocukları bile baş kadının çocukları gibi aynı muameleyi görmez ve aynı dikatle yetiştirilmezdi.

Mamafih kadının hakları azdır. Erkek sudan sebeplerle kadını boşıyabilirdi. Kadının çocuğu olmaması, pis bulunması, kocasının akrabalarına saygı ve itibar göstermemesi, geveze olması, kıskançlık göstermesi, kocasından hoşlanmadığını belli etmesi boşanmak için birer sebepti.

Kadının vazifesi kocasına karşı saygı göstermesi ve ona itaat etmesidir. Erkeğine fena muamele eden bir kadının yüz sopa cezasına çarptırılır; buna karşı kadına kötü muamele yapan bir erkek cezalandırılmazdı.

Kadın evde çalışır. İpek böceği ve ipek kozası işleriyle uğraşır, evinin ihtiyacına yarıyacak şeyleri dokur, yemek için öteden beriden yeşil bitkiler toplar ve onları hazırlardı. Kadının keyif için dışarı çıkıp gezmesi hoş bir hareket sayılmazdı. Kibar bir kadın, küçükken ayağını ezdirir ve ayak parmaklarını aşağı doğru kıvırtırdı. Bu, gezmek ve çok ayakta durmamak için kadın tarafından erkeğe karşı gösterilen bir iyi niyet sayılır. Ziraatle uğraşan kadınlar tarlalarında çalışabilirlerdi. Baba çok vakit, evlâtlarının sayısını, kız çocukları yokmuş gibi, söylerdi. Kızların okuma, yazma ve sayı öğrenmesi önemli sayılmıyordu. Kızların ve kadınların ana vazifeleri ev işleridir. Kızlar on yaşından sonra sokağa çıkmaz ve yirmi yaşında evlenirlerdi.

Çocuk dünyaya gelmeden önce kadının dikkat etmesi gereken bazı noktalar vardır. Gebe kadın, perhize riayet eder, kocasıyla cinsî münasebette bulunmaz ve kendini hırs ve heyecana kaptırmaz.

Ana, çocuğunu düşürürse bir suç işlemiş sayılmazdı. Hattâ çocuğunu boğup öldüren analar bile cezaya çarptırılmazlardı. Dünyaya gelen çocuk erkekse pahalıca bezlerle, kız ise değersiz bez parçalarıyla sarılırdı. Erkek çocuğun oyuncakları kızlarınkinden kat kat güzel olurdu.

Bütün bu garip hallere rağmen çocukların ailelerine karşı ilişkisi samimî ve temizdi. Aileye saygı başta gelen ödevlerden sayılırdı. Bu ödev, kocaya sevgiden ve kaysere saygıdan daha üstündür. Çinlilere göre her şey bu ilkel ödevde tâbidir. Aileye saygı ve itaat, kaysere saygı ve itaat demektir. Zira kayserin idare ettiği Çinliler onun evlâtları demektir. Ailesinden birini öldüren çocuğu herkesin öldürmeye hakkı olurdu.

Liki kitabında deniliyor ki: “Ana, baba bir hata işlerse çocuk tevazula ve yumuşaklıkla ailesinin dikkatini hata üzerine çekebilir. Bunun üzerine çocuk azarlanırsa sakın ve itaatli olmakta devam etmelidir. Eğer aile çocuğu ağzından burnundan kan gelecek tarzda döverse çocuk kayıtsız ve şartsız itaat göstermeli ve ailesine kızmamalıdır.”

Bu öğütleri gördükten sonra okulda çocukların bir hayli dövüldüklerini kabul edebiliriz. Galiba bir Çinli, çocuğunu okulda öğretmene teslim ederken eti senin, kemiği benim demeği tabii telâkki eder.

Baba ölürse en büyük çocuk evin başkanı ve hâkimi olur. Çinliler aile mezarlarına çok dikkat eder ve saygı gösterirler. Bir genç ailesinin bulunduğu şehri terk edip başka bir yerde geçimini arıyamazdı. Zira bu, cezayı gerektiren bir saygısızlıktır.

Çocuğu analar emzirirdi. Yalnız zengin aileler sütana tutabilirdi. Çocuk dünyaya gelir gelmez baba astrologlara başvurur ve çocuğunun geleceği hakkında bilgi toplamaya çalışır. Çocukları boğup öldürme işinde galiba astrologların kabahatleri vardı. Gelecek hakkında iyi şeyler söyle-

miyen astrolog, çocukların dolayısıyla öldürülmesine yardım ederdi.

Çinliler eğitmen işine önem verirlerdi. Çocuğun eğitimi, itaatsizlik göstermeden mümkün olamayacağına ve bu yüzden ailenin ahengi bozulacağına göre çocuğu eğitmenlere teslim etmekle bu fenalığın önüne geçmek istenilirdi. Birçok aileler ise aynı düşünce yüzünden kendi çocuklarını komşularının çocuklarıyla bir müddet için değiştirirlerdi. Çocuk satmak âdeti vardı. Çocuğu başkasına satmak, onu esir gibi kullanmak mânasına gelmediği için bunda herhangi bir mahzur ve fenalık görülüyordu. Eğer satılan çocuğa esir muamelesi yapılırsa, ispat etmek şartıyla, satın alanı cezalandırmak mümkündü.

Okul eğitimi. — Çinliler çok eski devirlerden beri eğitim ve öğretim işlerine önem vermektedir. Kutsal kitaplardan biri olan Şoking'te deniliyor ki: “Baştan sona kadar, yani küçük yaştan ölünceye kadar insanın okutulması ve eğitimi düşünülmelidir. Bir kimse iyi ve lezzetli yemeklerin yalnız adını bilirse onların tadını ve lezzetini anlayamaz. Bunun gibi bir kimse en yüce prensipleri okumadan ve anlamadan yalnız adını duysa onların iyiliğini de kavrayamaz. İnsan ancak okula gittikten ve birçok şeyler öğrendikten sonra nelerin yetmediğini anlamış olur. İnsan bilgi sayesinde noksanlarını daha iyi anlar. Noksanlarını bilen insan daha fazla çalışmaya heves duyar. Öğretmek, yarım öğrenmektir. Öğrenmek ve öğretmek ise karşılıklı olarak yükselmeye çalışmaktır.”

Konfüçyüs, nüfusu kalabalık bir yere geldiği zaman öğrencilerinden biri kendisine: “Bir halk bu kadar kalabalık olursa daha neye muhtaçtır?” diye sormuş. Konfüçyüs, halkı zenginleştirmek gerektiği cevabını vermiş. Eğer halk zengin ise daha neye muhtaçtır? Sorusuna karşı da, onu okutmak lâzım olduğunu söylemiştir.

Liki adıyla tanınmış kitapta kiralın vazifelerinden bahsedilirken şöyle deniyor:

“Bir kiralın vazifesi, yalnız kanunların uygulanmasını gözetlemek ve iyi memur seçmek değildir. Bunun gibi bilginleri aramak ve halkı bunlarla bağlamak da yetmez. Halkı yükseltmek ve ahlâkı mükemmelleştirmek isteyen bir kiral her şeyden önce onun okumasını sağlamalıdır.”

Bu telâkki yüzündendir ki, Çinde çok eski devirlerden beri halkın öğrenimine ve eğitime önem verilmiştir. İsa'nın doğumundan 2200 yıl önce kutsal Şoking kitabında öğretime ait bahisler vardır. Kitapta bir öğretim bakanlığından bile bahsedilmektedir. Öğretim bakanlığının görevi gençlere beş durumdan bilgi vermek ve onların uygulanıp uygulanmadığını gözetlemektir. Bu beş durum ve ilişki ve bunlara uygun olan ödevler hayatın mahiyetini ve eski Çinlilerin başlıca hayat amaçlarını teşkil ederdi.

Bunlardan birincisi baba ile çocuk arasındaki ilişki idi. Bu ilişkinin en önemli ödevi sevgidir.

İkincisi kıralla, kıralla tâbi olan Çinliler arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin ödevleri hak ve adalettir.

Üçüncüsü kadınla erkek arasındaki ilişkidir. Bu durumda iki cins arasındaki hukuk ayrılıklarını tesbit etmek ve buna riayet etmek başlıca ödevlerdir.

Dördüncüsü büyüklerle küçüklerin ilişkisine aittir. Burada itaat ve saygı esastır.

Beşincisi dostlar ve insanlar arasındaki ilişkidir. Burada da sadakat ödevi başta gelir.

Kayserlikle idare edilen Çinde prenslerin eğitime çok dikkat edilirdi. Gerek bunlar ve gerek asıl kişilerin ve yüksek memurların çocukları için ayrıca saray okulları vardı.

Bu okullarda ilkönce yazı öğretilirdi. Zaten okuma ve yazma bütün öğrenim süresince devam ederdi. Sayı, karşılıklı konuşmalar ve bilhassa ihtiyarlarla ilişkide bulunul-

duğu zaman kullanılacak kelimeler ve cümleler alıştırmalarla çocuklara öğretilirdi. Sonra tarihten ve şiirlerden birçok parçalar okuma konusu olarak alınırdı.

Öğretimde bilhassa ahlâka çok değer verilirdi. Ahlâk eğitiminde baba, oğul; küçük ve büyük kardeşlerin ilişkisi; kadın ve erkeğin, karı ve kocanın birbirine karşı durumları; kıralla tebaanın, yaşlılarla küçüklerin; dostların ve otelci ile misafirlerin v.s. durumları ve ilişkileri ve bunların birbirine karşı ödevleri tekrar ve tekrar öğretilirdi.

Bunlardan başka ana ve babayı sevmek, bilginlere saygı göstermek, yaşı büyük olanlara itibar etmek ve onların sözlerini dinlemek gibi meseleler de gençlere telkin edilirdi.

Çinliler arasında büyüklere saygı, en değerli ödevlerden sayılırdı. Liki kitabında bu vesile ile deniliyor ki: “Sarayda aynı rütbede olanların yaşlıları daha fazla saygı görür. Yetmiş yaşında olanlar saray içinde bastonla gezebilirler. Kırıl bunlara bir şey sormak isterse kendisi onların yanına gider. Yolda yaşlılarla beraber aynı hızda yürümemeli, onların bir parça arkasından gitmelidir. İhtiyar bir adama raslanınca arabalar ve yaya yürüyenler ona yol açmalıdır. Beyaz sakallılara, yani daha yaşlılara raslayınca onların elinden eşyayı alıp taşımalı, ona her türlü yardımda bulunmalıdır.”

İhtiyarlar devlet bütçesinden beslenirlerdi ve bu, okullarda yapıldı. Yüksek okullarda kırıl üç ihtiyarı kendi parasiyle geçindirirdi. Bu, hem gençlere örnek olmak ve hem de ihtiyarların fikirlerinden ve görgülerinden faydalanmak içindi.

Çinlilerin diğer âdetlerinden biri de şudur: bir Çinli başkalarına karşı yapmaya ödevli bulunduğu hareketleri belli bir şekle sokmaya çok dikkat ederdi. Tören şeklinde yapılan birtakım garip hareketler gerek genel hayatta ve

gerek aile hayatında görölürdü. Kurban kesmede, Kayser - in sarayını ziyarette, cenaze alayında ve orduda vazife zamanında, hattâ evlenme töreninde, yemeklerde ve ziyaretlerde belli hareketlere çok önem verilir ve bu hareketlerin hepsi okullarda çocuklara öğretilirdi.

Musiki öğretimi de saray okulunda bir nevi eğitim vasıtası sayılırdı. Musiki, insanın ruhunu düzene kor, törenler ise dış hareketleri düzenler. Törenin ve musikinin ortası tabîî hareketlerdir.

Musiki öğretiminde hem şarkı söylenir ve hem de musiki aletleri kullanılırdı. Sesler notalara göre çalınırdı. Şoking eserinde altı çeşit notadan bahsedilir:

- 1 — Sing.
- 2 — Kong.
- 3 — Şang.
- 4 — Kiyu.
- 5 — Çung,
- 6 — Po.

Musiki aletleri ya ipekten veya bambu ağacından veya taştan, kabaktan, toprak kablardan, güderiden ve odundan yapılırdı.

Çin musikisi ilkel olmakla beraber Çinliler üzerinde büyük etkisi vardı. Şoking kitabında deniliyor ki: "Ses çıkaran taş dokunulduğu veya kuvvetle vurulduğu zaman hayvanlar ve kuşlar harekete gelir; insanlar birbiriyle dansetmek için can atar ve büyük memurlar bu ahenk içinde kendinden geçerler."

Çinliler yabancı milletlerin musikilerine karşı tamamiyle kayıtsızdırlar. Çünkü millî musiki dışındaki seslerin onların duyguları üzerine hiçbir etki yapmamaktadır.

Musikiden başka dansa ve beden idmanlarına da önem verilirdi. Beden idmanlarında en ziyade askerliğe yarıyacak noktalara dikkat edilir. İyi ok kullanmak idmanlarının başında gelir.

Saray okulları küçük ve büyük olmak üzere iki dereceye ayrılmıştı. Prensler sekiz yaşında ve en büyük devlet memurlarının çocukları ise on üç yaşında küçük okulu; sonra prensler on beş ve diğer büyük devlet memurlarının çocukları da yirmi yaşında büyük okulları ziyaret edebilirlerdi. Bu okullarda memleketin birçok değerli öğretmenleri kullanılırdı.

Bir büyük, bir de küçük musiki öğretmeni, bir tören öğretmeni, bir kitaplık başkanı, bir başöğretmen, bir ikinci öğretmen, biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki gözetçi, büyük ve küçük muavinler okulun başlıca öğretmen ve eğitim grupunu teşkil ediyordu.

Öğretmenler çok sevilir ve çok saygı görürlerdi. Her çocuk öğretmenine, hayatının sonuna kadar bir baba gibi saygı gösterirdi. Öğretmen, öğrencinin omuzuna elini koyup kulağına bir şeyler söylemek isterse öğrenci derhal eliyle yüzünü kapamalıydı. Bundan maksat nefesiyle öğretmeni rahatsız etmemektir. Öğretmeniyle yolda giden bir öğrenci başkasiyle görüşemez ve öğretmeniyle beraber aynı hizada yanyana yürüyemez. Öğrenci sağ tarafta ve birkaç ayak geride yürümek suretiyle öğretmenine saygı göstermelidir. Her dört mesvimde yapılan okul bayramlarında en yaşlı öğretmenlerin şerefine kurban kesmek âdettir.

○ **Halkın öğretimi ve eğitimi.** — Liki kitabında halkın okutulmasına ve eğitimine, okul eğitimi ve öğretimine dair birçok bilgi vardır.

Çinde çocuklardan ziyade erkek çocukların eğitime ve öğretimine önem verilirdi. Mamafih kızlar ve erkek çocuklar on yaşına kadar evde ilkel hareketleri ve ödevleri öğrenirlerdi. Altı yaşında çocuğa sayı ve coğrafyaya ait dört yön öğretilirdi. Yedi yaşında kızlar ve erkek çocuklar aynı şey üzerinde oturamazlar ve beraber yemek yiyemezlerdi. Bu yaşta sayıların öğretilmesine devam edilirdi.

Sekiz yaşında yemek nasıl yenilir, post ve keçe üzerinde nasıl oturulur, kapıdan nasıl girilir ve çıkılır, yaşlı insanların arkasından nasıl gidilir? Bunları öğrenmek sekiz yaşındaki çocukların vazifesidir.

Çocuklara inâdetmeyi ve itaate alışmayı öğretmek de önemli noktalardandır. Dokuz yaşında günleri ve ayları saymak ve ayın on beşini bilmekle evin öğreteceği şeyler sona varmış oluyordu. On yaşında olan bir çocuk evden çıkarak okula gidebilir ve okulda okuma, yazma ile uğraşabilirdi. Bu yaştaki çocuklar henüz ipekli eşya, caket ve pantolon giymeye mezun değildir.

Öğretmen ilkönce âdet yerine geçen birçok hareketleri öğretmekle işe başlardı. Sabah, akşam çocuklar soru sormayı öğrenirler, yazı ile meşgul edilirler ve iyi konuşmaya alıştırılırlardı.

On üç yaşında musiki öğretilir ve yüksek sesle şarkılar söyletilirdi. On beş yaşına doğru çocuklara dans öğretilirdi.

Yirmi yaşına giren her genç, şapka giymeye mezundu. Bu yaşta, misafirlikte, düğünlerde ve orduda önemli ve makbul sayılan hareketler gösterilirdi. Hattâ bu yaştan sonlarına doğru gencin kürklü ve ipekli elbise giymesine müsaade edilirdi. Kardeşlik sevgisinin uygulanması ve bilgilerin daha ziyade genişletilmesi bu yaşta olurdu. Yirmi yaşını bitirmemiş olan bir genç henüz öğretmen olamaz ve başkalarına bir şeyler öğretemezdi.

Otuz yaşına giren bir Çinli evlenir, bir işe girer veya devlet idaresinde küçük ve önemsiz bir memurluğa kabul edilirdi. Mamafih öğrenmeye bu yaşta da devam edilirdi.

Kırk yaşına giren bir Çinli, devlet işlerinde önemli bir vazifede kullanılabilir, resmî işleri kovalar, başka bir kişiye fikir verir ve öğütlerde bulunabilir. Âmirlerin emirleri bilinen prensiplere uyarsa memur bu emirleri uygulayabilirdi, uymadığı takdirde vazifesinden çekilirdi.

Eli yaşında bulunan bir Çinli, büyük devlet adamı olur ve yetmiş yaşına doğru vazifesinden büsbütün ayrılmırdı.

Bu açıklama bize gösteriyor ki, bir Çinli, hayatının sonuna kadar çalışmak ve bir şeyler öğrenmek zorundadır. Otuz yaşına kadar Çinli basbayağı bir okul öğrencisi sayılmırdı. Yirmi yaşından otuz yaşına kadar öğretilen şeyler bilhassa pratik, sosyal ve siyasal hayata ait birçok hareketlerden ibaretti. Okullarda öğretilen şeyler okuma, yazma, aritmetik, musiki, şarkı, dans ve idmandır. İlk okul on beş yaşına kadar sürerdi. On beş yaşından sonra yine okumak isteyenler imtihana tâbi tutulur ve kazananlar daha yüksek okullara devam edebilirlerdi.

Okula devam etmek istenmeyenler hayata atılır ve çalışırlardı. Bunlardan birçoğu bilhassa ziraatle uğraşırdı. Ziraat zamanlarının dışında yine okula gidilir ve 15-18 yaşına kadar küçük, 18-20 yaşına kadar büyük adalet öğretilirdi. Bu arada ok idmanları ve araba idare etme öğretilirdi.

Küçük adaletten maksat, baba ile oğul ve gençlerle yaşlılar arasındaki ilişkiye ait ödevlerdir. Büyük adaletten maksat karı, koca, dostluk ve kiralın tebaasına karşı durumu ve ödevleridir.

Eldeki materyallere göre okulların dört kısma ayrıldığını görüyoruz. Her kısmı bitirmek imtihanla olur, İmtihani kazananlar daha yüksek dereceli bir okula girmeye hak kazanırdı. Okullar bir merkeze bağlı değildi, daha ziyade yerli idi. Okullar:

1 — Cemaat okulları, bunlara Liu denir.

2 — Kanton okulları, bunlara Çiyang denir.

3 — Büyük kasabalarda olan okullar, bunlara Siu adı verilir.

4 — İl merkezinde olan okullar, bunlara, Hio veya Akademiya denirdi.

Bu okullar yerli bütçe ile idare edilirdi. idare memurlarının ödevi yalnız idare işleriyle uğraşmak değil, aynı zamanda öğretim ve eğitim işlerine de önem vermektir. Hattâ yetişkinleri belli zamanlarda bir yere toplamak, kanun ve nizamları halka bildirmek, onların hareketlerini kontrol etmek, başarı gösterenleri mükâfatlandırmak ve göstermiyenleri cezalandırmak yerli idare memurlarının görevlerindendir.

Cemaat okulları küçük ve büyük olmak üzere iki kısımdı. Cemaatin başkanlığını yapan kişi bu okulların sorumunu üzerine alırdı. Bu okulların en yetenekli olanları imtihanla kanton okullarına alınırdı.

Kanton okullarının en yetenekli öğrencileri yine imtihanla kasaba merkezinde olanlara kabul edilirdi. Eğitim bakanlığının emriyle bu okulların öğrencileri imtihana tâbi tutulur ve başarı gösterenler bir kere de bakan tarafından imtihan edildikten sonra yüksek dereceli sayılan saraydaki vilâyet okuluna, yani akademiye kabul olunurlardı.

İmtihanlar bilgi, maharet ve ahlâktan olur. Bilimler arasında yazı, edebiyat, sayı ve aritmetik, din vesair âdetler ve musiki bulunur.

Ok atmak ve araba sürmek başlıca maharetlerdendir. Ahlâktan ise 5-6 ödevi bilmek lâzımdı: sadakat, dostluk, kibar tavırlar ve hareketler, akraba sevgisi, emniyet ve merhamet gibi. Bunlardan başka doğruluk, insan sevgisi itidal ve tedbirli olma gibi faziletler hakkında bilgi edinmiş bulunmak lâzımdı.

Yüksek öğrenimde yazı ile beraber edebiyat, tarih, aritmetik, geometri, coğrafya, tabiat bilgileri, astronomi, tabiat felsefesi ve din felsefesi gösterilirdi. Bu bilmeler, Mısırda olduğu kadar parlak ve mükemmel bir dereceye ulaşamamıştı.

Çin gençliğinin eğitiminde dinî inançların büyük önemi vardı. Eski devirlerde Çinliler göğü en büyük Allah

olarak tanınırlardı. Sonraları gök ilâhı şahıslandırılmış, dünyaya hâkim olan baş Kayser büyük Allah olarak tanınmıştır. Bunun yardımcıları yağmur, bulut, fırtına, gök gürültüsü, dağlar, tepeler, göller ve nehirlerdir.

Çuy sülâlesi zamanında gök ilâhından başka yer ilâhı da zihinlere yerleşmişti. İnsan göğe saygı ile ve yere şükranla bakar. Gök, büyüklüğü gösterir; yer ise Allahın sevgisini ifade eder.

Bu telâkkinin doğrudan doğruya eğitime etkisi yoktu. Daha sonra ilâh kavramına ahlâk prensipleri eklenince din insanların ahlâkına etki yapmaya başlamıştır: gök insanların yalnız maddi refahını, dünyadaki genliğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kayserin hareketlerini gözetlerdi. Kayser, ödevlerini iyi yaparsa doğrudan doğruya kendisi rahat eder, zenginleşir ve mesut olur. Ödevini hakkıyla yapmayan kayseri, gök cezalandırır, onu tahtından indirir, yerine diğer birini yerleştirir.

Dünyaya fenalık nasıl girdi? Fenalığı dünyaya sokan bilhassa insanlardır. Allah, insanları iyi yeteneklerle yaratır. Ne yazık ki, insanların ancak küçük bir kısmı iyi olarak kalır. Daha ilk kayserlerden biri şöyle demişti: “İnsanlar durmadan yanılmaya eğgindirler. Bunun için gök, halkı korumak üzere kanuncuları ve öğretmenleri yere gönderdi. Bunların ödevi insanları iyi olarak yetiştirmek ve korumaktır. Kayserin başlıca görevlerinden biri iyi insanları iş başına getirmektir.”

Lâotze. — Çuy sülâlesi zamanında yetişmiş olan Lâotze ve Konfüciyüs, Çinlilerin dinî telâkkileri ve ahlâkları üzerinde kuvvetli ve devamlı etki yapmıştı.

Lâotze, Milâttan 604 yıl önce dünyaya gelmiştir. Adı, ihtiyar çocuk demektir. Gerçek mânası “saygı değer filozof” olsa gerektir.

Lâotze, Çuy sülâlesinin kitap sarayında kütüphaneci idi. Bu bakımdan çok okur, değerli kitaplardan bol bol

faydalanırdı. Kendisi yaradılışı itibariyle çekingendi. Et-rafında dolaşan kimselerle görüşür, onlara felsefi kanaat-lerini telkin etmeye çalışırdı. Konfüçyüs de kendisiyle gö-rüşmüş, fikir tartışmalarında bulunmuştu.

Lâotze'nin yazdığı kitabın adı Taoteking'dir. King Çince sevgi demektir; Tao ise yüce varlık mânasına gelir; Te ise fazilet karşılığıdır. O halde Tao'nun içyüzünü araş-tıran faziletli olur demektir. Nitekim bu eser Avrupa dil-lerinde faziletin yolu olarak tercüme edilmiştir.

Lâotze tek bir Allah tanır. Ona göre Allah mükem-meldir ve her yerde hazırdır. Gök ve yerden önce Allah vardı. "Ben onun adını söylemiyorum. En iyisi ona Tao demektir. Tao gerek tabiatı ve gerek insanlarda kendini gösterir. Tao yücedir, gök de yücedir, dünya da yücedir ve en nihayet insanların ideali de yücedir. "Ona göre insan topraktan, toprak gökten, gök de Tao'dan meydana gel-miştir ve Tao ise şüphe yok ki kendiliğinden yaratılmıştır. İnsanların en büyük ödevi, deyiimi kolay olmıyan bu mâ-nevi Tao'yu kavramak ve "araştırılamıyan bu varlıkla kaynaşmak, onunla bir olmaktır." Her insan Tao ile kay-naşamaz, onunla bir olamaz; ancak tutkulardan ve heye-canlardan tamamiyle serbest olan bir insan buna muvaf-fak olabilir.

Lâotze, bu fikriyle insanları bir köşeye çekilip dü-şünmeye davet ediyordu. Mamafih kitabının birçok yerle-rinde bilgin ve faziletli insanların halka etki yapması lü-zumundan da bahsederdi. "Bilgin, bulunduğu yeri sevmeli ve benliğiyle her şeyi güzelleştirmelidir. Bilgin, araştı-rmalarıyla tabiatın derinliklerine girebilir. O ne verirse ve ne söylerse tarafsız olarak ve severek verir. Onun söyledi-ği her şey açıktır, doğrudur ve emirleri adaletle uygundur; hareketleri becerikli, dürüst, duruma uygun ve hoştur. Bilgin ve olgun adam kibirli, sert ve açgözlü değildir. Bir dolu bardak kolayca taşabilir; çok keskin bir kılıç kolayca

körleşebilir, altın ve kıymetli taşlarla dolu olan bir odayı korumak güçtür. Bunun gibi gösterişe, kuvvete, zenginliğe fazla tutkun olanlar da ellerindekini kolayca kaybederlerse kabahat kendilerininindir.” İnsan aklını ve iradesini alabildiğine kuvvetlendirmeli ki, kendine iyice hâkim olsun ve ruhi ahengini bulabilsin.

Mamafih bilginin vazifesi, yalnız Tao’ya yakınlaşmak ve bildiklerini kendine saklamaktan ibaret değildir, belki bildiklerini halk arasına yaymaktır.

İnsanlar arasına iyiliği ve fazileti telkin edenler bilhassa öğretmenlerdir. Öğretmen hayırsever olmalı, sözleri aydın bulunmalı, ruhunda insanlara karşı daima sevgi taşınmalı ve öğreteceği şeylerde kanaat sahibi olmalıdır. Bir mesele hakkında kanaati olmadan öğretmek başarısızlık ve fikirlerde karışıklık meydana getirir. Halkı doğru yola getirmek, bilgin ve olgun insanların başlıca ödevleridir.

Lâotze’nin dinî telâkkileri halk için çok yüksektir. Keskin ve kuvvetli bir zekâ, kuvvetli bir irade, kendine hâkim olma ve ahlâkça olgun bulunma sayesinde Lâotze’nin isteklerini yerine getirmek mümkündür. Bunun için filozofun fikirleri, sayısı az bazı aydınlar arasına yayılmış, halk arasına girememiştir.

Çinde sonradan yayılan Taoizm’in Lâotze ile hiçbir ilgisi yoktur. Zira bu akımda birçok çürük kanaatler ve inançlar vardır ve bu daha ziyade halka etki yaparak ondan menfaat koparmak maksadiyle kurulmuştur.

Konfüçyüs. — Çinde az zaman içinde sevilen, tanınan ve halkın inançlarına ve ahlâkına iyi etki yapan kişilerin başında Konfüçyüs bulunur.

Konfüçyüs, İsa’nın doğumundan 551 yıl önce dünyaya gelmiş, kibar, asil ve zengin bir ailenin çocuğudur. Üç yaşında babasını kaybetmiştir. On beş yaşında öğrenmeye ve okumaya karşı kendisinde kuvvetli bir heves uyanmıştı. On dokuz yaşında evlenmiş ve devlet işlerinde önemli va-

zifeler almıştı. Mamafih devlet işleriyle uğraşmasına rağmen bilimlere karşı sevgisi gittikçe çoğalmıştı. Az zamanda fikirleri ve bilimsel kanaatleri çevresinde bulunanların dikkatini çekmiş ve birçok gençler fikirlerinden faydalanmak üzere kendisiyle buluşmak ve konuşmak arzusunu göstermişlerdi. Devlet merkezini ziyaret ettiği zaman Lâotze ile görüşmüş ve ondan iyi izlenimler almıştı.

Konfüçyüs, iyi ve âdil bir idareciydi; her şeyden önce halka karşı sevgisi büyüktü. Ana yurdunda halkı derebeylere ve zorbalara karşı korumuş ve memleketinde âdil bir idare mekanizması kurmuştu. İdare işlerindeki başarıları yakın ve uzak çevreye dağılınca iyi niyetli birçok memurlar ve kişiler çalıştığı yere gelir, kurduğu örnek idareyi inceler ve imkân bulunca kendisiyle görüşürlerdi.

Halk için çalışanlar çok vakit halkı soyanların hücumuna uğrar ve çevrede fena hava yaratmaya çalışırlar. Bunda da böyle olmuştur. Menfaatleri bozulan kimseler ona birçok iftiralarda bulunmuş ve sonunda kendisine işten el çektilirmişti.

Elli altı yaşında memleketini terk etmiş ve on üç yıl kadar seyahat ederek gittiği yerlerde halka faydalı etki-lerde bulunmuştur. Altmış dokuz yaşında memleketine döndüğü zaman halk tarafından büyük törenle karşılanmış ve uzak yerlerde adı işitilen bir kişi olmuştur.

Artık siyasi ve idari hayata karışmıyan Konfüçyüs, yalnız bilim ve din felsefesiyle uğraşıyordu. Biricik oğlunu ve bazı değerli öğrencilerini kaybettiği için çok üzülmüş ve bir iki yıl sonra kendisi de ölmüştü. Dostları üç yıl yas tutmuş ve adı bütün Çinde saygı ile anılmıştı. Daha sonra onun adına tapınaklar yapılmış ve kurbanlar kesilmişti. İsanın doğduğu yıllardan itibaren yılda bir kere bütün Çinde Konfüçyüs adına tören yapılması devlet tarafından karar altına alınmıştır.

Konfüçyüs yeni bir dinle ortaya çıkan bir peygamber değildir. O, büyük bir ıslahatçıdır. Onun yaptığı iş, Çinde eskiden beri her alanda mevcudolan bilimleri toplamak, kısaltmak, dinî telâkkileri aydınlatmak ve derinleştirmekten ibarettir. Halk dostu olması ve halkın telâkkilerine uygun fikirlerden işe girişerek dinde derinleşmesi halkı kendisine sıkı bir surette bağlamıştı.

☞ Konfüçyüs gökte cisimlendirilmiş veya şahıslandırılmış bir kuvvet görmüyor, belki o, tabiatta hâkim olan yüksek bir zekâ ve kuvvet tasarlıyor ve bu ilâhî kuvvetin izlerinin insanlarda da görüldüğü kanaatini taşıyordu. Bu anlayışla Konfüçyüs, teizmi, yani tanrıcılığı, panteizmle, yani kamutanrıçılıkla birleştirmiştir.

Tanrıyı, daha doğrusu tanrılığı tanımak için insanın kendi mânevi “ben” ini, insanda tanrısal olan kuvveti araştırması lâzımdır. Değişmiyen, öncesiz ve sonrasız olan şey bu mânevi “ben” de mevcuttur. Bunu araştırmak ve incelemek, gerçek dinle uğraşmak demektir. Bunun için Konfüçyüs en değerli eseri olan Çong-Yung’ta bu problem üzerinde durmuştur. (Çong-Yung, değişmiyen ruhi temel demektir).

Konfüçyüs bu noktada Lâotze ile birleşiyor. Ayrıldığı nokta, insanın ödevlerine aittir. Lâotze, insanların evrimini ve olgunluğunu bir köşeye çekilmede görürdü Halbuki Konfüçyüs, insanların tanrısal bir ruhla donatılmış olan cemiyet içinde etkin olmasını önemli telâkki ederdi Buna göre bireylerin saadeti, halkın ve devletin refahına ve saadetine bağlıdır.

Konfüçyüs, idare sanatı hakkında yazdığı bir eserde kırallara hitabederek şöyle diyor:

“Fazileti elden bırakma. Fazilet, devletin saadeti demektir. Sende bu tanrısal kuvvet ve cevher yoksa bütün parlaklıkların bir gün sönecektir. Faziletin yükseklerde tutulduğu yerde devamlı barış olur.”

Mamafih devletin refahı ve düzeni yalnız kırılların ahlâklı ve becerikli olmasıyla sağlanmaz. Herkesin ahlâklı ve faziletli olmasıyla devlet içinde gerçek refah ve düzen husule gelir. Ödevleri sadakatle yapmak faziletlerin başıdır. Devletin düzeni kanunlara tâbidir. Kanunları uygulamak her vatandaşın hakkı ve ödevidir.

İnsanların hayatta birçok görevleri ve ödevleri vardır. Bunların arasında en önemli olanı çocuğun ailesine karşı ödevleridir. Çocuğun sevgisi ve saygısı bütün faziletlerin köküdür. Bildiğimiz her türlü ahlâki ödevler bu kökten çıkar ve her tarafa yayılır. Hattâ sosyal ahlâka ait ödevler bile bu kökle ilgilidir.

Konfüçyüs peygamber olmaktan ziyade bir halk dostu, halk idarecisi ve her şeyden önce çevresine kuvvetli etki yapan bir pedagoğdu. Halkın ruhunu kırmıyarak, onların âdetleri, inançları ve bilgileri üzerine dayandığı duygusunu vererek tasarladığı idealleri halka kabul ettirmekte büyük bir maharet göstermişti. Konfüçyüs'un ölmezler arasına karışmasını bilhassa bu noktada aramalıdır.

Çu-hi. — Çinde Çuy ocağı devrildikten sonra yerine Tsin ocağı geçmiş ve uzun zaman Çini idare etmişti. Daha sonra Ortaçağda Tang, Sung v.s. ocaklar başa geçmiş ve devlet idaresini birer birer ellerine almışlardı.

İşte Ortaçağda 1129-1200 yılları arasında yaşayan ve küçük okul (Siao-hio) adlı eseriyle pedagoji ve öğretim metodu hakkında değerli fikirler ileri süren Çin pedagoğu Çu-hi'den kısaca bahsetmek faydalıdır.

On ikinci yüzyılda yaşayan Çu-hi, birçok bilimlerle uğramış ve eserleri kendisinden sonra gelenler için faydalı birer kaynak vazifesini görmüştür. Küçük okul eserinde şu fikirler dikkat ve ilgiyi çekecek mahiyettedir:

Büyük eğitim sanatı öğrencinin tutkularını erkenden disiplin altına almaya muvaffak olmaktır. Çocuktan anla-

yış ve kavrayış kuvvetinden fazla bir şey istememeli, kolayca anılabileceği şeyleri kendisinden istemelidir.

Ahlâk eğitiminde en etkili vasıta çocuğa örnek olmaktır. Gençliğin eğitiminde dört fazilet en önemlilerindendir.

Öğretim metodunda öğretmen, her şeyden önce doğru dürüst öğretmen sanatını ve sakınacağı hataları iyice bilmelidir. Öğretmenin şu kurallara dikkat etmesi gerektir:

1 — Öğretmen, öğretim zamanında, bir konudan diğerine pek çabuk atlamamalı ve hiçbir zaman birçok konuyu birden ele almamalıdır.

2 — Öğretmen öğrencilerini teşvik etmeli, cesaretlendirmeli, ilerletmek, fakat onları hiçbir zaman sıkıkmamalı ve aceleciliğe sürüklememelidir.

3 — Öğretmen, öğretilen şeylerin sonradan daha iyi anlaşılacağını ve unutulmıyacağını aklına getirmemelidir.

Birinci noktaya dikkat eden bir öğretmen, fikirlerini ve söyleyeceklerini düzen altına alır ve kendiliğinden çocuğun seviyesine uygun hareket eder.

İkinci kurala dikkat edilirse öğretmen işi kolaylaştırılmış ve hoş bir şekle sokulmuş olur.

Üçüncü noktaya önem veren bir öğretmen öğretilen ve öğrenilen şeyler üzerinde çocukları düşündürmeye ve öğretilen konuları hazmettirmeye yardım eder.

İşte öğretim metodunun ana çizgileri ve temeli bunlardır.

Öğretmen açık ders verirse lüzumsuz ve uzun konuşmalara hacet kalmadan çocuklar söylenilen şeyleri çabuk kavramaya muvaffak olurlar. Eğer ele alınan konu zor ve soyutsa o zaman konuyu basit ve tabii karşılaştırma ve benzetmelerle somut ve açık bir hale sokmaya gayret etmelidir.

Eğer çocuğun kafası yeter derecede uyanık değilse ve kendiliğinden soru sormaya müsait değilse o zaman soru-

İlacak şeyleri kolaylaştırmaya çalışmalı, kafasında soru sormaya elverişli etkiler yaratmalı ve gerekirse çocuğu o yola doğru sürüklemelidir.

İşte büyük öğretim sanatı budur.

Herhangi bir konuyu öğrenen çocuklarda başlıca dört hata göze çarpmaktadır:

1 — Bazıları birden çok şey öğrenmek ister.

2 — Bazıları az öğrenmek veya yeter derecede öğrenmek arzusunu gösterir.

3 — Bazıları zahmetsiz ve çabuk öğrenmek ister.

4 — Bir kısmı da öğrenmede çabuk cesaretini kaybeder. İnatçı olur ve canları sıkılır.

Öğretmen çocukların öğrenmede ne gibi hatalar yaptıklarını, bu gruplardan hangisine ait olduklarını anlamaya ve fark ettirmeden kendilerini iyileştirmeye ve düzeltmeye çalışmalıdır. Öğretmenleri tarafından anlaşılmıyan ve tanınmıyan öğrenciler yersiz soru sorar, düzensiz ve sırasız öğrenir, öğrenmeye mezun olmadıkları şeyleri gizlice öğrenmeye çalışır, bilimlerin faydasını anlamaz, kendilerini lüzumsuz oyunlara terk eder, öğretmenlerini saymaz ve eskilerin değer verdikleri kuralları gülünç bulurlar.

Avrupada pedagoji problemlerine hiç değer verilmediği, din eğitimi vermek maksadiyle çocuklar sıkı ve sert bir baskı altında yetiştirildiği bir devirde Çu-hi'nin öğretim ve eğitim hakkında kendisinden dört yüz yıl sonra gelen Ratke ve Komeniyus gibi düşünmesi eğitim ve öğretim işlerinin büyük önemini ve değerini takdir etmesi hayranlıkla karşılanmalıdır.

HİNDİSTANDA EĞİTİM

Eski tarihin ve medeniyetin orijinal kavimlerinden biri Hindulardır. Bunlar Ari soyundandır. İsa'nın doğumundan çok önce Hindistan yarımadasına yayılan ve orada yerleşip kalan Hindular kendilerine mahsus bir medeniyet ve sosyal teşkilât yaratmışlardır.

Hindistanın tabiatı ve iklimi değişiktir, toprağı verimli ve ziraate çok elverişlidir. Güneyde dünyanın en yüksek sıradağları, kalın ve yüksek bir duvar gibi, kuzeyin soğuk rüzgârlarının Hindistana girmesine engel olur. Bunun için yarımada havası yumuşak ve çok vakit sıcaktır. Büyük nehirler yarımada toprağını alabildiğine verimli yapıyor. Bol yağmurlar ve sıcaklar verimi büsbütün çoğaltmaktadır. Bunun için Hindistan büyük ormanlar, acayip ve korkunç hayvanlarla dolu bir yerdir. Timsahlar, insanlara alışık filler, korkunç ve büyük yılanlar, kaplanlar ve sonra renk renk kuşlar Hindistanın bellibaşlı hayvanlarıdır.

Tabiatın her alanda zengin oluşu halka çok vakit şiir esinleri verir; fakat onu yaratıcılık ve çalışma hususunda biraz da edilgin ve tembel yapar.

Hindistanın tarihinde ve eğitim tarihinde üç devir vardır: Hindular ilkönce Pencap taraflarından Hindistana girmişler ve bu kesimde uzun müddet yaşamışlardır. Yüzyıl kadar buralarda kaldıktan sonra doğuya doğru ilerlemişler ve yerli ahaliyle birçok savaştıktan sonra Ganj kesimini ele geçirmişlerdi. Yavaş yavaş kuzey yaylalarına yayılarak bütün Hindistana hâkim olmuşlardır. Bu devirde Brehmen dini yayılmıştı. Bu devrin evrimi Ortaçağın or-

tarlarına kadar uzar. Brehmen dininden sonra Milâttan yüz-yıl kadar önce Buda dini ortalığa yayılmış. Buda dini, Hindistanda o zamana kadar kökleşmiş bulunan telâkkilere yepyeni bir istikamet vermişti. Yeni din, Brehmenler üzerine de kuvvetli etki yapmıştı. Bu etki üzerine Brehmenlerden bir kısmı kendi dinlerinde değişiklikler yapmış ve yeni Brahmanizm adıyla yeni bir akım ortaya atmışlardı.

Bu kavmin ana vatandan uzaklaştıkça zihinlerde ve telâkkilerde ve hattâ âdetlerde ne gibi değişiklikler meydana geldiğini Hinduların hayatından çok iyi öğreniyoruz ve bütün bu gelişmede en büyük değişikliğin dinden geldiğine de şahidoluyoruz.

Birinci devir. — Hindular Pencap vâdilerine yerleştikleri zaman verimli topraklardan faydalanmak maksadıyla eskiden beri alışkın oldukları ziraat hayatına dört elle sarıldılar. Eskiden hayvan beslemek, hayvan yetiştirmek ve bilhassa sığır hayvanı yetiştirmek Arilerin belli-başlı meşguliyetlerini teşkil ederdi. İlk devirde Hinduların yaşayışları çok basitti ve çocukların eğitimi de ilkel mahiyetteydi.

Aile eğitimi. — Eğitimin temeli ailede atılır. Çocuk kendini idare etmeye başlayınca derhal hayata atılır, çobanlık eder veya ziraatle meşgul olurdu. Hindular arasında çok kadınla evlenme âdeti pek seyrek görülürdü. Çoğunluk tek kadınla evlenirdi.

Arilerde aile hayatı çok samimî idi. Evin hâkimi kadındı. Esirler ve evde bulunan kişileri hep evin kadını idare ederdi. Bunlar arasında kadının gerçek görevi evin bütün işlerini düzenlemektir. Erkek kadınına insan muamelesi yapardı. Kadınlar dışarda sosyal hayatta da herkesten saygı ve itibar görürlerdi. Kadına et ve dişi göziyle değil, erkeğin hayatını ve aile hayatını tamamlıyan bir kişi gö-

ziyle bakılırdı. Karı koca, güneşle ayın birleşmesine benzetilirdi.

Aile hayatının samimî olmasının bir sebebi de erkeğin ve kadının çok vakit anlaşarak ve sevişerek evlenmelerindendi. Kadınlar ve kızlar, bayramlarda vesair eğlencelerde süslü elbiselerle dolaşır ve erkeklerle bir arada bulunurlardı. Âşıklar, güneş ilâhının şafağı kovalaması gibi, sevdikleri kızları adım adım kovalar, kalblerini kazanmaya çalışır ve imkân bulunca gizlice buluşur ve dertleşirlerdi. Sevişenler birbirine hediye verir ve birbirlerini başkalarının gözünden kıskanır ve zamanı gelince evlenmeye teşebbüs ederlerdi. Mamafih sevilmiyen kederli kız ve erkekler de vardı.

Evlenmeye karar verilince kızın babasına bir sürü hediye gönderilir ve erkek, babadan kızını isterdi. Evlenme kutsal bir bağlılıktı. Evlenme töreni, yer ilâhı olan ateşe tapmakla yerine getirilirdi.

Evlenmenin amacı çocuk yetiştirmektir. Kadının erkek çocuk doğurması için dua edilirdi. Zira erkeler kudretli ve kuvvetli olur ve birçok işlere yararları. Kız çocuk dünyaya gelirse aile pek fazla kederlenmezdi; fakat erkek çocuk olunca şenlik yapar ve ilâhlara şükrederdi.

Sekiz gün sonra çocuk törenle yıkanır, vaftiz edilirdi. Çocuk büyüyünceye kadar anası tarafından emzirilirdi. İlk diş çıkarma, ailenin şenlik yapmasını gerektirirdi.

Ailesine karşı saygı göstermek ve itaat etmek çocukların temel ödeviydi. Eğitimde alışkanlık ve örnek olma, başlıca vasıtalardandı.

Kıza evde ev işleri gösterilir, erkeğe de ilerde yapacağı işler öğretilirdi. Hayvan otlatmak, hayvanları kurtların saldırmasından korumak, ziraatle meşgul olmak, düşmana silâhla karşı koymayı bilmek erkek çocuğun alışması gereken işlerdi. Sonra erkek çocuk babasıyla beraber yaşlı adamların toplandıkları yerlere getirilir ve

orada yerli halkın ahlâk ve âdetlerini öğrenirlerdi. Kız evde kalır, sürüleri bekler, koyun ve sığır hayvanlarının sütlerini sağmaya alışırdı.

Bundan başka bahçe işleriyle uğraşmak, kardeşlere bakmak, yemek pişirmek de kızın bilmesi ve öğrenmesi gereken şeylerdir. Demek oluyor ki aile, çocuklarına ahlâki eğitim yanında hayatta lüzumlu pratik alışkanlıklar da verirdi.

Bu devirde henüz papaz sınıfı yoktu. Yalnız kıralın özel bir başpapazı vardı.

Gençliğin ahlâkında dinî inançların etkisi büyüktü. Tabiatın hayran kaldığımız kuvvetleri Hintlilerce birer ilâh sayılırdı. Güneş, gök, fırtına, şafak, bulut gibi. En ziyade kutsal telâkki edilen ilâhlar güneş ve yer ışığı olan ateşti.

Hindular dua ile allahların sempatisini kazanabileceklerine inanırlardı. Onların dualarını işiten bir de dua ilâhı vardı. Sonra kafayı tütsüliyen bir içki de ilâh telâkki ediliirdi; kafayı tütsülemekle bu ilâha yaranılmış olurdu.

Dualar bu kadar makbul olunca duaları beraberinde yazılı olarak taşımak da önemli sayılırdı. Bunun için Hindular beraberlerinde tılsım mahiyetinde dualar taşırlardı.

İlâhlar aynı zamanda ahlâki ideallerdi. Ahlâki ideal olarak allahlar âdildir, kemal sahibidir, merhametli ve hakseverdir. İlâhlar yalancılıktan nefret ederdi. İlâhlar insanların her yaptığını görür, hiçbir şey onların gözünden kaçmazdı. Zira onlar her yerde bulunur ve herkesi gözetlerdi. Binaenaleyh, fenalık yapanları cezalandırmak, iyilik işliyenleri mükâfatlandırmak ve mesut etmek onların elindeydi. Bundan dolayı herkes ilâhlardan korkar ve mümkün mertebe iyi insan olmaya çalışırdı.

Ahlâk üzerinde etki yapan bir de ruhun ölmezliği idi. Beden ateşle yanınca dindar olan ruh, Yama'nın, yani ilk

insanın bulunduğu âleme gider ve orada mutlak saadete kavuşurdu.

Hintlilerin inandığı bu ahiret ve cennet, son derece güzel ve safah bir âlemdir. Dindar olan ruh, ahirette Yama ile beraber yer, onunla süt içer; serin rüzgârlar, bereketli yağmurlar, bal nehirleri, tereyağı havuzları ve süt dereleri, yiğit ve kahraman kişileri bekliyen güzel kadınlar hep bu âlemde, bu cennette bulunurdu. Fenalık işliyenler, yalancılar, caniler karanlıklar içine girer ve orada hiçlik içine karışırlardı. İşte bu telâkkilerin ve güzel hayallerin gençlik üzerine etki yaptığı muhakkaktır.

Bu devirde sistemli herhangi bir okul teşkilâtına rastlamıyoruz.

İkinci devir. — Bu devirde Hindular Ganj vâdilerine kadar yayılmış bulunurlar. Brehmen dini bu devirde çıkmış ve Hindistana yayılmıştır. Pencap dolaylarında yüzyıl yaşadıktan sonra Hindular, İsanın doğumundan aşağı yukarı bin yıl önce Ganj nehri vâdilerini ele geçirmek için birçok savaşlar verdiler. Hindistanın yerli ahalisiyle uzun zaman bir arada yaşayan Hinduların yerlilerden neler aldığını ve onlara neler verdiğini kesin olarak tâyin etmek güçtür. Yalnız şu kadarını söylemek mümkündür ki, yenenlerle yenilenler arasında derhal bir fark, bir ayrılık meydana gelmiştir. Yenenler hâkim sınıftı ve bunlar yerli halka nispetle asil sayılırdı. Yenilenler ise esir ve iş yapan sınıftan sayılırdı. Daha sonra hâkim sınıf arasında ayrılıklar baş göstermişti. Başta askerliği kendisine meslek edinenler bulunurdu. Bunlar, kendilerini kırallar soyundan sayarlar ve asillik tasarlardı. Diğer büyük bir kısım ise ziraatçiler ve küçük zanaat sahipleri ve hayvan sürücüleriydi. Papazlar asker sınıfın himayesinde ve yardımında bulunurdu.

Bu papazlara o zaman Brehmen adı verilirdi.

Görülüyor ki, bu devrin başlangıcında sınıf akımı

kendisini göstermişti; fakat daha sonra sabit bir şekil alan sınıf teşkilâtı (Kastlar) henüz kurulmuş değildi.

Aile eğitimi. — Bu devrin aile eğitimi hakkında elde bulunan materyaller bilhassa asıl tabakanın eğitimine aittir.

Çocukların eğitiminde en büyük önem beden kuvvetine ve çevikliğe verilirdi. Hattâ okullarda bile silâh kullanılması ve savaşa ait idmanlar ön plânda bulunurdu.

Çocukların eğitimiyle uğraşan bilhassa papazlardı. Mamafih arabacılar ve ahırcıbaşıları da babalara yardım ederlerdi.

Çocuğun, silâh kullanacağı zamana kadar, eğitiminden analar sorumlu idi. Zira bu devirde ananın gerek evde ve gerek sosyal hayatta değeri henüz yüksekti.

Kocalarına sadık ve dindar analar erkeğin en iyi dostu ve yarı kuvveti idi. Saadetin ilk kaynağı kadındır. Bununla beraber aile hayatı birinci devirde olduğu gibi temizliğini ve sâflığını koruyamamıştı. Çok karıyla evlenmek, kadın ve kızları baştan çıkarmak ve bilhassa bu devirde kendini gösteren poliandri, yani bir kadının muhtelif erkeklerle koca gibi düşüp kalkması, aile bağlılığının hayli gevşediğini gösterir. Mamafih poliandri telâkkisinin ne şekilde olduğunu ve yaygın bulunup bulunmadığını eldeki belgelerden kesin olarak bilmiyoruz. Poliandri, poligami'nin tam tersidir. Bir erkek baş koca telâkki ediliyor; diğer erkeklere de bir nevi odalık gözüyle bakılıyordu. Şu farkla ki erkekler bir ev içinde yaşamıyorlardı. Kadın baş kocanın evinde kalır, çocuklariyle uğraşır ve başlıca vazifesi baş kocayı memnun etmekten ibaret bulunurdu. Acaba bu hal ne dereceye kadar yayılmıştı? Yoksa poliandri tek tük olaylardan mı ibaretti? Herhalde bunun hakkında aydın bir fikir edinmek mümkün olamamıştı. Bu âdetin tek tük olaylarına son zamanlarda bile raslanmıştır.

Sonra Hindistanın evlilik hayatında yeni bir âdet türemiştir. O da bir kadının, kocası öldükten sonra kendisini istiyerek ateşte yakmasıydı. Bunun dinî mânası şudur: Bir Hintli öldükten sora öbür dünyada yeni bir hayatın başlayacağına kaniydi. Kadın ahirette de kocasına yardım etmek ve onunla beraber yaşamağa devam etmek kanaatiyle kendini diri diri yakmakta korkacak bir şey görmüyordu. Bu âdet, Hindistanda aile hayatının düşünlüğünden fazla samimî ve kuvvetli olduğunu gösterir. Bunu bildikten sonra evli kadınların birçok yabancı erkeklerle cinsî ilişkide bulunmasının yaygın olmaktan ziyade ölçülü ve az olduğuna hükmetmek daha doğrudur.

Dinî inanç ve kanaatlerin gençliğin ahlâkı üzerinde kuvvetli etkisi vardı. Asker sınıfı arasında allahları kutsal telâkki etmenin derecesi bir parça gevşemiştir. Eski allahlar asker sınıfının gözünde ikinci dereceye düşmüştü. Şimdi hava ilâhı baş Allah olmuştu. Ateş yine kutsaldı ve bu, asker sınıfının büyük ve kuvvetli Allahı idi. Ateş Allahı hava Allahının en yakın dostu idi.

Cennet ilâhı olan ve ilk insan sayılan Yama, bu devirde bir nevi Azrail telâkki edilmeğe başlandı. Bu ölüm alahı, öldükten sonra, iyi insanları mükâfatlandırır ve fenaları en şiddetli cezalara çarpardı. Cehennem kapıları geniş ve cennetin ise dardır. Fenalık işliyenlerin gözleri dar kapıyı görmez. Onlar geniş kapıya, yani cezalarını ödemek üzere cehenneme girer ve orada her türlü eziyetlere ve işkencelere çarpılırlardı.

İlk devirde cehennem hakkında pek korkunç levhalara raslamıyoruz. Halbuki bu devirde cehennem hakkında bir hayli korkunç levhalar görüyoruz.

Fenalık işliyenler cehennemde devamlı olarak kalmazlar; herkes günahlarının çokluğuna veya azlığına göre cehennemde az veya çok kalırdı. Cezasını ödiyen sonunda

mutlaka cennete kavuşur. Burada İslâm dininin cennet ve cehennem inancının köklerini görmekteyiz.

Ganj vâdileri ele geçirildikten epeyce zaman sonra asker sınıfının önemi gittikçe azalmaya başlamıştı. Buna karşı Himalâya dağlarının eteklerinde ve Ganj nehrinin kaynağına doğru teşekkül etmiş olan büyük bataklıklar, korkunç tabiat kuvvetleri olarak Arileri düşündürmeye başlamıştı. Ortalığı silip süpüren fırtınalar, yağmurlar ve etrafa ölüm saçan bataklıklar, siklonlar, zehirli yılanlar ve korkunç hayvanlar insanları devamlı olarak hayatlarını korumaya ve savunmaya zorluyordu. Bu yüzden insanlarda korku çoğalıyor ve bununla da garip ve çürük birtakım inançlar türüyordu. Bütün bu tehlikelerden korunmak için allahlara dua etmek ve kurban kesmek âdeti başgösterdi.

İşte bu dualara ve kurban kesmeye Brahma adı verilmişti. İlk zamanları Brahma bu anlamda kullanılırken sonraları bu ad, diğer bütün allahların üstünde bir allah telâkkisine yol açmıştı. Brahmanlar ise insanlarla allahlar arasında aracı rolünü oynuyordu. Bunların duası halk arasında makbul sayılırdı. Brahmanlar bundan faydalanarak yavaş yavaş kendilerine üstün bir mevki sağlamışlar ve asker sınıfını arkalarında bırakmışlardı. Bu suretle Hindistanda halk dört sınıfa ayrılmış ve kast teşkilâtı sabit bir şekil almıştı. Bu teşkilâta göre başta Brehmenler bulunuyordu. Bunlar devletin ve hükümetin başında en itibarlı bir sınıftı. Bunlar âdetâ devletin ruhunu teşkil etmekteydi. Öbür dünyanın işleri bunların elinde idi.

İkinci sınıfta askerler bulunurdu. Bunlar memleketi idare eden, kanun yapan ve kanunları uygulayan sınıftı.

Üçüncü sınıfta halk tabakası bulunurdu. Bunlar diğer iki tabaka tarafından idare edilirdi. Ziraatçiler, küçük zanaat sahipleri ve sürücüler bu tabakayı teşkil ediyordu.

Dördüncü sınıfta türlü ağır ve eziyetli işleri gören esirler bulunurdu. Bunlar devletin maddi yapısını teşkil

ederdi. Dinde bu tabakanın adı bile söylenmezdi. Efsaneye göre Brahma'nın başından Brehmenler, kollarından askerler, böğründen üçüncü sınıf ve ayaklarından esir sınıfı meydana gelmişti.

Brehmenler kutsallığı, asker sınıfı kuvvet ve kudreti, çalışan halk zenginliği temsil ediyordu. Dördüncü sınıf önemsiz sayılır, onlara herkes değersiz göziyle bakardı.

Sınıfların en üstünde bulunan Brehmenlere herkesin itaat etmesi zaruriydi. Brehmenler akılca ve ruhça diğer sınıflardan olgun sayılırdı. En aşağı tabakadan bir kimse Brehmenlerden birine fena söz söyleyecek olursa ağzına uzunca bir sopa sokulurdu. Eğer akıl öğretmeye kalkarsa kaynamış zeytinyağı ağzına ve kulaklarına dökülerek cezalandırılırdı.

Hindistanda kastlar kurulduktan sonra sosyal ve siyasi hayat, din, bilim, güzel sanat ve bunlara bağlı olarak eğitim ve öğretim de yepyeni bir şekle girdi.

İlkönce kadının sosyal hayattaki önemi epeyce azalmıştı. Kadın tamamiyle erkeğe tâbiydi. Kadın tarlaya benzer, erkek tohumdur. Tarladan çıkan bitki tohuma benzer, tarlaya değil. Bunun için temel, erkektir. Erkeğin izni olmadan kadın bir şey yapamaz. Buna rağmen kutsal kitaplarda kadına iyi gözle bakılır ve kadından saygı ile bahsedilir.

Sonra çok kadınla evlenmek âdeti tabii bir hal aldı. Brehmen dört, askerler üç, ziraatçiler ve zanaat sahipleri iki, esir ve mahkûm sınıf ise bir kadınla evlenebilirdi.

Birinci kadın mutlaka erkeğin sınıfından olmalıydı. Bir Brehmen diğer sınıftan, bilhassa dördüncü sınıftan bir kadınla evlenecek olursa mensubolduğu sınıftan çıkarılırdı. Ancak yedi kuşak sonra tekrar eski sınıfa dönmek ve eski sınıfın haklarını kazanmak mümkün olurdu. Çocuğa kız bulmak babanın hakkıydı. Kocasını öldükten sonra kendini yaktırmak istemiyen bir kadın ölen kocasına sadık

kalır ve evlenemezdi. Evlenirse tahkir edilmeye hak kazanırdı. Evlilik hayatında sadakatsizlik eden bir kadın ölüm veya ağır hapis cezasına çarptırıldı. Buna karşı gençlerin evlenme dışında cinsî ilişkide bulunmaları herhangi bir cezayı gerektirmezdi.

Çocuklarla ana baba arasındaki ilişki samimî idi. Ailelerin ilk ödevi, çocuklarını sevmekti. Mamafih bir ana isterse çocuğunu ve bilhassa kızını kutsal nehirlerden birine atarak kurban edebilirdi. Çocuk ailesine şartsız ve kayıtsız itaat etmeye borçludur. Ana babanın zahmeti yüz yılda ödenmezdi.

Ana baba evini terk eden veya ailesine karşı saygısızlık ve itaatsizlik eden bir çocuk, kanuna göre, ölüm kurbanları törenlerine iştirak edemezdi.

Hindistanda aile eğitime ve genç neslin iyi yetiştirilmesine büyük önem veriliyordu. Çocuk doğarken ve ad verilirken tören yapılırdı. İlk üç gün çocuğa bal ve tereyağ yedirilirdi. Bundan sonra bunlara süt eklenirdi. Anne vermeden, yani onuncu günden sonra çocuğa anası süt vermeye başlardı. Sütana tutulmasına izin vardı. Sütana seçiminde çok dikkatli bulunulurdu. Sütana güzel ve sıhhatli olmalı, ne çok zayıf ve ne de çok şişman olmalı ve sakat olmamalı, çocuğa iyi bakmayı bilmeli, çok ninni ve şarkı bilmeli, duygulu olmalı, iyi bir aileden gelmiş bulunmalı ve yalnız para için değil, çocuk sevgisi için çalışan soydan olmalıdır.

Kız çocuklar evleninceye kadar evde eğitilirdi.

Kıralın kendi oğlu Rama hakkında yazdığı bir kitapta, Ramanın çocukluğu, gençliği ve üç kardeşi hakkında tutulan notlar çocuk eğitiminin evde ve okulda ne suretle uygulandığı hakkında bize faydalı bilgiler verir. Bu kitabın birinci kısmı pedagoji tarihinde raslanan ilk çocuk psikolojisi materyalidir.

Çocuğun bağırırken, gülerken, ağlarken ruhi durumu ve ihtiyaçları iyi bir gözle çözümlenmiştir. Bunun bir parçasını burada olduğu gibi gösteriyoruz:

“Rama ve kardeşleri büyüyor ve iki yaşına basıyor. Onlar henüz pata ve mana demesini bilmiyorlar. Yalnız baba yerine pa ve ana yerine ma demekle yetinirler. Ramaya adı sorulduğu zaman ama diyor. Zira o henüz r harfini söyleyemiyordu. Çok vakit dört ana yanyana oturuyor ve ellerini şaklatarak çocukları oynatıyor ve eğlen-diriyorlar. Bazan kıral, oğlu Rama’ya terliklerini getirmeyi emreder. Küçük Rama gider, iki eliyle onları alır ve herkesin neşesini çoğaltacak tarzda koşarak babasına getirir, verirdi. Bazan baba, çocuğunu vekiller toplantısına beraber alır ve onu dizinde oturturdu. Çocuk sakın sakın söylenen şeyleri dinlerdi, çocuk bu haliyle, altın dağlarından yükselen bulutlar kadar güzeldi. Anası bazan dışarda oyuna dalıp eve gelmiyen çocuğunu merak eder ve uşaklarına emrederek onu buldurur ve eve getirirdi. Bir dakika çocuğunu görmemek, anaya bir yıl kadar uzun görünürdü.

“Çocuklar üç yaşına gelince tören yapılır, prenslere oynayabilecekleri küçük arkadaşlar yoldaşlık ederdi. Onlar çamurdan şekiller yapar ve çamurdan kurbanlar keserlerdi. Tıpkı babalarının yanında bulunan papazların allahlara kurban hediye etmesi gibi. Çocuklar kurbanların yemesi için çamurdan yaptıkları şekillerin ağzına zorla yemek tıkarlardı.

“Çocuk bir gün bir kristal parçası üzerinde kendi yüzünü ve şeklini görünce hayretle anasına: “İkinci bir Rama geldi. Onu burada alıkoy ki kendisiyle oynayabileyim.” dedi. Fakat aynada anasının da şeklini görünce kışkandı ve şikâyet maksadiyle: “Niçin beni bıraktın da ikinci Ramaya gittin? Onu kucağına alma.” dedi. Bu söz üze-

rine Rama anasının eteğini çekti ve onu aynadan uzaklaştırmaya çalıştı.

“Prens beş yaşına basınca okumaya başladı. Vasitha onun öğretmeni idi. Öğretmen, geleneğe göre çocukları öğretmeye başladı. İlkönce Sarasvati’ye, yani bilgi ilâhına dua ettirdi; ona yaprak, çiçek ve yemiş hediye etmelerini söyledi. Sonra öğretmen heceleri döşeme üzerine yazdı ve üç defa bunun üzerinde çocukları dolaştırdı. Bu, ilk dersti. Bu ders üzerine kiral, öğretmene birçok hediyeler verdi. Bundan sonra prensler her gün ders görmek üzere öğretmenlerin yanına giderdi. Gerçi onların yüzlerce hizmetçisi vardı. Fakat çocuklar yazı takımlarını sağ elinde tutar ve sol omuzları üzerinde de bir çanta taşırlardı. Çantada kitaplar, saz kalemler ve beyaz hurma yaprakları vardı. Bu suretle prensler her gün saraydan çıkar ve diğer çocuklarla beraber öğretmenin yanına giderlerdi. Öğretmenin izni olmadan bir öğrenci okula gelmiyecek olursa öğretmen onu araştırır, buldurur ve okula getirirdi.

“Çocuklar ilkönce heceleri öğrenir ve sonra alfabenin bütün harflerini bellerlerdi. Bunları öğrendikten ve belledikten sonra öğretmenin idaresi altında diğer küçüklere de heceleri ve harfleri öğretmek zorunda idiler. Rama bütün diğer öğrencilerden daha iyi başarı gösteriyordu. O, öğretmene karşı hiçbir zaman itaatsizlik göstermezdi; hattâ öğretmenin hoşuna gitmiyen hiçbir kötü ve uygun-suz harekette bulunmazdı.

“Harfleri öğrendikten sonra Rama, grameri okumaya ve anlamaya başladı. Bu suretle Rama az zamanda on sekiz dil konuşmayı öğrenmişti. Daha sonra Rama birçok şarkılar öğrendi ve musiki aletleri çalmaya başladı, resimle beraber bütün diğer bilimleri de öğrendi.

“Belli zamanlarda kiral, oğlunu yanına çağırır ve onu büyüklerin yanında imtihan ettirirdi. Çocuklar imtihanında

büyük başarılar gösterirlerdi. Vekiller vesair büyük kişiler, prenslerin ilerlemesini hayranlıkla karşılardı.

“Çocuklar büyüdükten sonra silâh alıştırmaları yapıyor ve türlü oyunlar öğreniyorlardı. Öğretmen onlarla bazan saklambaç oynar, bazan onları iki gruba ayırır ve karşıklı olarak onları çarpışmaya sürüklerdi. Yenilen taraf yenenleri yüz adım omuzlarında taşırdı. Rama yenildiği zaman o da yenenleri omuzunda taşımaya mecbur tutulurdu. Bazan Rama kiral olur ve arkadaşları da vekil rolünü oynarlardı. Sonra arkadaşlardan biri bir suç işler ve diğerleri suç işliyenı cezalandırması için kiralı müracaat ederlerdi. Rama şikâyetleri dikkatle dinler ve sonunda kaba-hatliye gereken cezayı verirdi.

“Rama'nın ve arkadaşlarının kutsal kuşağı bellerine sarması zamanı gelmiştir. Bunun için saçlar kesilir ve onlara kırmızı ipek elbise giydirilirdi. Çocuklar böyle süslenmiş olarak öğretmenin evine giderlerdi. Öğretmen kutsal kuşağı çocukların bellerine sarar ve onlara kutsal sözler söyler. Bu dakikadan sonra çocuklar brahmaçaristtir, yani üniversite öğrencisidir. Bu sıfatla gençler birer çuval alır ve sadaka toplamak üzere akrabalarına giderlerdi. Ailelerinden ve sarayda bulunanlardan kıymetli hediyeleri alır, çuvala kor ve öğretmene getirip teslim ederlerdi. Gençler ancak bundan sonra kutsal Fedayı okur ve öğrenebilirlerdi. Az zaman sonra onlar kahraman olurlar; zira bundan sonra onlarda her türlü fazilet ve olgunluk görülür. Onlar ay gibi parlaktırlar; iyi araba sürmesini bilirler; bu arada ailelerin emirlerini severek yerine getirirler ve kutsal Fedayı — bir nevi din felsefesidir — zamanla iyice öğrenirler.”

Bu bilgi, tamam olmasa bile, yine zamanın öğrenim ve öğretim tarzı hakkında bize açık bir fikir verir. Mammafih bilgimizi tamamlamak için aşağıdaki noktaları da öğrenmekliğimiz faydasız değildir.

Öğretmen mutlaka Brehmen sınıfına mensup olmalıdır. Hindistanda aritmetik ve geometri derslerine önem verildiği, bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. Hattâ Hintliler aritmetik işlerinde hayli ilerlemişlerdi.

Öğretmen sopayı bir eğitim vasıtası olarak kullanırdı. Sopayı tutmak için öğretmenin yanında ayrıca bir muavin bulunurdu. Öğretmen çok vakit bir ağaç altında ve yağmurlu günlerde ise basit bir çatı altında ders verirdi. Çocuklar yerde öğretmenin etrafında halka olurlardı.

Yazı ilkönce kum üstünde gösterilirdi Sonra sertçe bir yaprak üzerine mürekkeple yazılırdı. Kızların da okuldan faydalandığını meşhur Kalidazas Çakottala dramından anlıyoruz. Burada aşk mektubu yazan kızlardan bahsedilmektedir. Ele geçen diğer belgelerden anlaşılıyor ki, kadınlar, bilginlerin konuşmalarına iştirak eder ve hattâ aralarında öğretmenlik edenler de bulunurdu. Bunların arasında Kapyra şöhret bulmuş kadın öğretmenlerdendir. Öğretmenler para almazlardı. Para almak, kötü bir hareket olmakla kalmıyor, cezaya çarptırılmayı da gerektiriyordu. Buna karşı tarla, kıymetli taşlar, inek, at, şemsiye, buğday, elbise, sebze gibi hediyeler kabul edilirdi.

Dil bilgisi, edebiyat ve retorik yüksek okulların temel derslerindendi. Dil bilgisi üç yıl okutulurdu. İlk yılda diğ. bilgisine ait bir eser ezberletilirdi. İkinci yılda şiir okutulur ve çözümlenmeler yaptırılırdı. Üçüncü yılda retorik bilgisine ait yazılar ve hukuk dersleri okutulurdu.

Yüksek okul öğrencilerine gösterilen diğer dersler arasında astronomi de vardı. Astronomi bilhassa dinî günlerin tesbitine yarardı. Ay otuz gündü. Günler otuz saat üzerine ayrılmıştı. Yıldızları grup halinde ve bir şekilde anlatmak usulünden faydalanılırdı. İnsanların talihlerinde yıldızların önemli roller oynadığı kanaati kuvvetlendikten sonra yıldızlar bilimine önem verilmeye başlanmıştı.

Hintliler, İsanın doğumundan yüzyıllarca evvel, güneşin hareketini gözlemiş ve yılı buna göre tesbit etmeye muvaffak olmuşlardı. Bu suretle güneş ve ay yılları arasında bir uygunluk sağlamak mümkün olmuştu.

İlkönce güneş yılı on üç ay olarak kabul edilmişti. Epeyce zaman sonra, bilgin Ari Yabatta, Milâttan beş yüz yıl önce, bir yılı 365 gün altı saat, on iki dakika ve otuz saniyeye ayırmıştı. Hintlilerin astronomide Babil ve Mısır kitapsaraylarından çok şeyler öğrendikleri akla gelebilir.

Ahlâki eğitim. — Ahlâki eğitimde korkutma ve dövme başlıca vasıtalandı. Mano'nun Kanun eserinde eğitimden şu şekilde bahsedildiği görülür: "İyi eğitim, çocuklara acı duygular verilmesiyle olmamalıdır. Ahlâklı ve faziletli bir öğretmen tatlı ve yumuşak sözlerle çocuğa etki yapmaya çalışmalıdır. Kabahat işliyen bir öğrenciye sert sözler söylememeli ve kabahati tekrar işlediği takdirde dayak cezasına çarılacağı bildirilmelidir. Tekrar işlenen suçlar soğuk bir havada yapılmışsa öğretmen öğrencinin üstüne soğuk su dökmelidir."

Bu öğütlere rağmen çocukların dövüldüğü, şamardan bol bol faydalanıldığı görülmüştür.

Öğretmenlerin Brehmenlerden oluşu ve Brehmenlerin kutsal tanınması öğrencilerin öğretmenlerine karşı itaatli ve saygılı olmasını kolaylaştırırdı. Öğretmen babadan üstün sayılırdı. Çünkü baba, oğluna maddi hayat verir; öğretmen ise çocuğun mânevi olgunluğunu sağlardı. Mano'nun Kanun eserinde: "Anasına saygı gösteren bir çocuk dünya hayatını kazanmış olur. Fakat mânevi babasına saygı gösteren bir öğrenci, Brahman'ın öbür dünyasını kazanır." deniliyordu.

Yüksek okul öğrencilerinin diğer ahlâki ödevlerinden birkaçı da şunlardır: Her gün yıkanıp temizlendikten sonra allahlara ve bilginlere taze su vermeli, ilâhların şekilleri önünde eğilmeli, onları kutsamalı ve onlara, ateşe atmak

üzere odun ve yakacak bulmalıdır. Et, bal, güzel kokular, bitkilerin tatlı suları, tatlı şeyler ve ekşimiş şeyler sakınılması gereken şeylerdendir.

Sonra vücudun organlarına yağ sürmek, canlı bir-yaratığı rahatsız etmek, gözlere renk ve yüze pudra sürmek, terlik ve şemsiye kullanmak, maddi eğlencelere karşı düşkünlük göstermek, cimri olmak, dansetmek, şarkı söylemek ve telli musiki aletleri çalmak, kavga etmek, kumar oynamak, başkasını aldatmak, kadınlara çapkınca bakmak ve onları kucaklamak fena ve yasak hareketlerdendir. Bütün bunlar bedeni sertleştirmek, tutkuya ve maddi acılara hâkim olmak amacıyla yasak edilirdi.

Bunlara karşı öğretmeni sevmek ona saygı göstermek ve çalışmak, iyi ve makbul hareketlerdendi. Sonra gençlerden daha görgülü olan ve görgüleriyle gençlere faydalı etki yapan yaşlılara saygı ve nezaket göstermek de makbul hareketlerdendir.

Öğretmenlerin etkisinden başka ahlâkî kuvvetlendiren yazılar, ata sözleri ve masallar da birer etki vasıtasıydı. Aşağıda gösterilen şekilde ahlâkî sorular ve cevaplar da çocuklara ezberletilir ve bunların uygulanması kendilerinden istenirdi:

- 1 — Kazanç nedir? İyilerle beraber çalışmak;
- 2 — Sıkıntı nedir? Budalalarla yaşamak;
- 3 — Kayıp nedir? Fırsatı kaçırmak;
- 4 — Beceriklilik nedir? Hakkı ve ödevi bırakmamak;
- 5 — Kahraman kimdir? Maddi zevklere hâkim olan;
- 6 — En çok sevilen kimlerdir? Bizi hiçbir zaman aldatmıyan sadık insanlar;
- 7 — Zenginlik nedir? Bir şeyi bilmek ve bir şeyi öğrenmek merakı;
- 8 — Kırallık ve hâkimlik kuvveti nedir? Emirlerini süratle uygulamayı bilen;

9 — Zevk nedir? Vatanı hiçbir zaman bırakmak zorunda kalmamak.

Bunlardan başka dinî telâkkilerin de gençlik ve halk üzerinde kuvvetli etkileri oluyordu.

Hintlilere göre allahların en yücesi Brahma'dır. İlk zamanları dua ve kurban törenlerinde adı geçen Brahma, daha sonraları ilâhî olan her şeyle birleştirildi. Soyut olarak düşünülen Brahma, halkın hoşuna gitmiyordu. Halk daha ziyade somut düşünüşü sever. Bunun için dünyanın hâkimi ve evrenin yaratıcısı kavramı halkın düşüncesine daha uygun geliyordu: "Örümcek ağ tellerini nasıl kendi kendine meydana getiriyorsa, topraktan bitkiler nasıl çıkıyorsa, canlı insanlardan saçlar nasıl çıkarsa önu ve sonu olmıyan vücuttan da öylece evren meydana gelir."

Dünya ve kâinatta ikinci dereceden birçok allahlar vardır. Fakat bunların hepsinin başı Brahma'dır. "Otuz üç allah Brahma'dır ve her varlık Brahma'dır. Tıpkı bir gemi gibi. Gemi Brahma'dır; geminin ayrıntıları ise diğer allahlardır."

Bu anlayışta tek allah inancı ve biraz da tasavvuf rengi vardır. Buna rağmen halk, tabiatta görülen türlü olayları, eskisi gibi, allah telâkkisiyle birleştirmeye meylediyordu. Halk, eskisi gibi, yine güneşe, ateşe, yağmur, bulut, fırtına gibi tabîî olaylara tapıyordu; çünkü bu olaylar halk için çok daha somut şeylerdi.

Halkta bu telâkki uzun müddet sürüp gitmişti. Sonunda Brehmenlerin etkisiyle halkın anlayışında bazı değişiklikler sağlandı ve yeni telâkkiler kökleşti.

Allahlardan Fiznu ve Çiva halk tarafından sevmeye başlandı. Fiznu, güneşin arkadaşı idi, yükseklerde oturur ve onun oturduğu en yüksek yer parlak ışıklarla süslenmiştir. Bütün dünyaları ve gök boşluğunu büyük adımlarla gezen ve dünyayı iki tarafından parlak ışınlarla kaplıyan Fiznu, bir nevi ışık ilâhiydi. Karanlıklarla savaşıyor, yağ-

murı gökten yere gönderen ve tarlalarda ürünün bereketli olmasına yardım eden allah, işte bu ışık allahıdır. Işık allahı insanların dostudur.

Brehmenler halkın yardımcısı olan ışık allahını daha fazla sevdirmek için bunun bazan gökten yere indiğini ve halka yardım etmek için insan şekline girdiğini ileri sürerlerdi. O, bazan sevilen faziletli Rama'dır; bazan, Yunanlıların Heraklis'i gibi, kahraman Krisna'dır.

Ganj dolaylarında halkın en çok sevdiği ve saydığı ilâh, işte bu ışık ilâhı olan Fiznu idi.

Açıkgöz olan Brehmenler halkın anlayışlarına zıt gitmekten ziyade, halk arasındaki saygı ve itibarlarını korumak maksadiyle, daima onların düşüncelerine uygun hareket eder ve bunda da muvaffak olurlardı. Nitekim yaratıcı Brahma, koruyucu Fiznu ve yıkıcı Çiva kavramlarını kabul ettirmekle, Hristiyanlıkta olduğu gibi, bir nevi, birbirinden ayrılmıyan üç allah telâkkisi meydana getirmişlerdi.

Bu inançlar yerleştikten sonra eğitsel etkiler de kendiliğinden çoğalıyordu. Brehmenler birçok ahlâki ve dinî kuralları ortaya atıyor ve halkı kurban, dua ve ibadetlerle hipnotize ediyorlardı. Kurallardan en önemlisi maddi zevklere ve tutkulara hâkim olmaktı. İnsanların hayattaki amaçları Brahma ile birleşmektir. Vücut salt ruh olan Brahma ile birleşmeye engel olur. Vücut ruhun sıkışıp kaldığı bir yerdir. Ruh, maddi âleme bağliyan vücuttur. İnsan hayattaki amacına ulaşmak için, her şeyden önce, bu bağları kırmak zorundadır.

Brehmenlere göre insanın vücudu bacaklardan, sinirlerden, damarlardan, kan ve deriden ve adalelerden husule gelmiş içi dolu bir evdir. Bu ev lezzetli ve tatlı kokularla değil, tiksindirici kokularla doludur. Böyle bir evi herkes severek ve isteyerek bırakmalıdır. Bunun yolu ken-

dini öldürmekle değil, köşeye çekilmek, yeme, içme işlerine ve maddi zevklere kayıtsız kalmakla mümkündür.

Gerçi herkes evlenmeye, çoluk çocuk sahibi olmaya yükümlüdür; fakat insan ihtiyarlamaya yüz tutunca bir ormanda sakin bir köşeye çekilmeli ve her türlü maddi zevklere kayıtsız kalmalı, vücudu ağırlara karşı duygusuzlaştırmalıdır. Bunda iyice muvaffak olanlar artık ermiş, Brahma'ya kavuşmuş demektir. Mamafih bu dereceye ulaşanlar azdı. Çoğunluk hayat içinde çalkanır ve hayatın gereklerini yerine getirmeye çalışırdı. Tabiidir ki bu arada günah ve suç işliyenler çoktur. Bu gibilerin günahlarından temizlenmesi lâzımdı. Bunun için de cehennem yaratılmıştır.

Cehennem telâkkisi eski devirlerde olduğu gibidir. Yalnız Brehmenler cehennemin zaten korkunç olan manzarasına yeni ve daha korkunç birtakım levhalar eklemişlerdi.

Brehmenlerle günah işliyenler arasındaki uçurumu çoğaltmak ve herkesi Brahma ideale çekmek için sekiz dereceli cehennenmden başka diğer birtakım korkunç şeyler düşünülmüştü. Bunlar, öldükten sonra tekrar doğma veya ruhun yeni bir şekle girmesi idi.

Bütün yaratıklar belli bir intizam içinde nasıl Brahma'dan çıkmışlarsa aynı intizamla yine Brahmaye dönerler. Bir kimse Brahma'ya kavuşmadan önce dördüncü sınıftan bir insansa ilkin üçüncü sınıftan bir insan olarak tekrar dünyaya gelir ve bundan sonra ikinci sınıfa geçer.

Ölen insan ağır suçlar işlemişse ilkönce cehennemde eziyet çekerek günahlarını ödiyecek ve ondan sonra daha aşağı sınıfa mensup bir insan olarak yeniden dünyaya gelecektir. Mamafih bunların bazan bir hayvan olarak dünyaya geldikleri de olur. Meselâ çok zalim bir adam, vahşi bir hayvan olarak, ekinleri çalanlar tarla sıçanı olarak di-

rilirler ve böylece uzun devirler geçirdikten sonra eninde-sonunda Brahma ile birleşerek saadete ulaşırlar.

İşte halka telkin edilen bu gibi korkunç düşünceler halk üzerinde kuvvetli etki yapıyordu. Mamafih Brehmenlerin gösterdikleri yolun her bakımdan iyi ve ahlâki yol olduğu söylenemez. Zira onlarca en ziyade önem verilen nokta birtakım âdetlerin ve törenlerin halk arasında yerleşmesiydi. Sonra hâkim olan Brehmen sınıfının iradesine şartsız ve kayıtsız itaat da başlıca kurallarıydı. Bu, insanların hürriyetine ve bağımsızlığına ait en değerli şeyleri feda etmektir. Halbuki iradenin bağlı ve ölçülü olduğu bir çevrede gerçek anlamıyla ahlâklılık kökleşemez. Aşağılık duygusuna dayanan böyle bir ahlâk telâkisi insanlığın ahlâki olmaktan çok uzaktır.

Hintlileri din anlayışları hakkında buraya kadar verdiğimiz kısa bilgi, doğrudan doğruya halka etki yapmak maksadını güden eihetlerdir. Halbuki Brehmenler metafizik meseleler üzerinde çok durmuşlar ve âdeta dinî bir felsefe sistemi kurmuşlardı.

Brahma dininin bu kısmını burada açıklamadan geçmek, Brahmandan sonra gelen Budistliğin mahiyetini anlamakla zorluk çekmemize sebeb olur. Çünkü Budistlik bilhassa Brehmenlerin dinî telâkkilerine karşı çıkmış zıt bir telâkkiydi. Bunun için burada Brahma dininin metafizik yönünü ana çizgileriyle göstermek bize pek de lüzumsuz görünmüyor. Hele Hindistanda yapılan bu dinî anlayışların diğer dinlere de geçmiş olması bu lüzumu zorunlu ve faydalı bir şekle sokar.

Yukarda Rama'nın hayatından bahsederken yüksek okul öğrencilerinin en son öğrenmek zorunda kaldıkları derslerden biri Feda idi. Feda, Brehmenlerin din felsefesi kitabıdır. En büyük ve anlaşılması en güç gerçeklikler Feda kitabında bulunur.

Duyu organlarımızla tabiattan ve eşyadan aldığımız veya yaşayarak kazandığımız bilgilerde bazı yanlışlıklar olabilir. Bunları eşyanın içyüzünü araştıran felsefi incelemeler, inançlar ve kanaatlerle düzeltmek mümkündür. Dünyada biricik var olan Brahma'dır. Brahma eşyanın özüdür, her şeyin içyüzüdür. Eşyanın içyüzü sıfatiyle insanın ruhunu, insanın atman'ını, yani ben'ini teşkil eder. Bu ben, ölmez, madde gibi görünmez, mânevi bir varlıktır. En yüksek ben, bu mânevi varlıktır. Dünyada var olan yalnız budur. Dünyalar, allahlar ve bütün canlı ve cansız varlıklar hep bu ben'den ibarettir. Okyanuslar sular için, kulak sesler için, göz şekiller için nasıl bir birleşme noktası ise mânevi ben de her şey için böyle bir birleşme noktasıdır. Demek oluyor ki her çokluk birlikte nihayet bulur.

Bu biricik ve gerçek varlığa karşı maddi âlem göz kamaştırıcı bir şeydir, yalnız bir kuruntu, yalnız bir galattan ibarettir. Buna, mâyâ denir.

Atman'ın, yani ruhi ben'in görünmelerini maddi âlemle, daha doğrusu, duysal âlemle karıştırmak ve bilâkis objektif âlemin niteliklerini duysal veya maddi âlemle karıştırmak bu gibi galatlara sebeb olmaktadır. Eğer var olan her şeyin atman veya Brahma veya tümel ruh (külli ruh) olduğuna kanaat edilirse o zaman yanlışlıklara ve galatlara meydan verilmez. Böyle bir kanaat ve bilgi vasıtasıyla insan kendini maddi âlemde ve tutkulardan kurtarmaya muvaffak olur. Zira böyle bir insan duysal âlemin, maddi dünyanın mevcudolmadığını bilir ve buna inanır. İşte insanlar ancak bu yoldan yürümek şartıyla Brahma ile birleşmeye muvaffak olabilirler. Zira her şeyin tümel ruh (külli ruh) olduğuna inanan ve kendisini de bundan bir parça sayan insan — nehirlerin denizlerde kaybolması ve kaynaşması gibi — kendinden, kendi adından ve şeklinden, yani bireyselliğinden uzaklaşarak en yüksek ruh ile, Brahma ile kaynaşır gider. Bu kaynaşmadan sonra di-

rilmek diye bir şey akla gelemmez. Tekrar dirilecek ve şekil değiştirecek olanlar — yukarda söylendiği gibi — suçlular, günah işliyenlerdir.

Buda ve Budistlik. — Brehmenler halkın üzerine etki yapmak için kendi dinî anlayışlarını halkın inançlarına bağlamakta hayli becerikliydiler. Fakat büyük çoğunluğu, gerçek halk tabakasını insan yerinc koymamakla da çok yanlış hareketlerde bulunmuşlardı. Sınıf farkı halkın büyük bir kısmını Brahma dinine karşı kayıtsız bırakmıştı. Halkı sınıflara ayırmak Brehmenlerin kafasından çıkmıştı ve bu da yaşadıkları cemiyet içinde kendilerine mümtaz ve üstün bir mevki sağlamak maksadiyle düşünülmüştü.

İşte Buda yeni diniyle ve çok daha insani prensiplerle ortaya çıkınca büyük bir yayılma istidatlı göstermiş ve her tarafta iyi kabul görmüştü. Buda dininin Hint ve Çinde yüz milyonlarca insanı kendi tarafına çekmesi insanlar arasında sınıf farkı gözetmemesinden, herkesi eşit saymasındandır.

Buda, kiral Çuddodana'nın oğludur. Hayatına birçok masal karışmış olmakla beraber umumiyetle mükemmel ve büyük yaradılıştaki bir adam olduğu herkesçe tanınmıştır. Buda, evde çok iyi bir eğitime tâbi tutulmuş, vücudunu kuvvetlendirmiş ve muhtelif bilimleri incelemeye vakit bulmuştu. On altı yaşında evlenmiş, on üç yıl kadar babasının saraylarında rahat ve güzel bir hayat sürmüştü.

Bir gün gezinti yaparken yolda bir hastaya, bir ihtiyara ve bir cenazeye raslamış, bu acıklı olaylar kendisini metafizik düşüncelere sürüklemişti. İnsanların sefalet ve ıstıraplarının canlı örnekleri olan bu levhalar onu düşündürmüş, insanların elemelerinin mahiyetini araştırmak arzusuna kapılmış ve bu yüzden bir köşeye çekilerek daha derinlere dalmak lüzumunu duymuştu.

Bir köşeye çekilir çekilmez saçlarını kestirmiş, vücudunu çok az yemeğe ve acılara katlanmaya alıştırmış ve sonunda bir incir ağacı altında oturarak gerçekliği bulmuştu. Bunun için kendisine Buda adı verilmiştir. Bunun mânası, gerçeğe ermiş, nura kavuşmuş demektir. Yoksa, Buda'nın gerçek adı Sitharta idi.

Buda, zamaının Schopenhauer'ı idi. Zira o da hayatı kötümser bir gözle görürdü. Ona göre hayatta geçici olan ve değişen her şey fenalıktır. İnsanlar hayatın her devrinde ıstırap çekerler. İstırapın kökü duyularda ve duyular vasıtasıyla dış âlemden alınan algılarda ve bilinçtedir. Eğer bilinci ve onu meydana getiren mânevi anıklıkları söndürmek insanlara nasip olursa o zaman ıstırapın nedeni ile beraber onun sonucu olan fenalığı ve ıstırapı da ortadan kaldırmak mümkün olur. İşte bilincin bu sönmesi, ruhun yok olması Budistlerin meşhur nirvanasıdır. Demek oluyor ki, nirvanaya ulaşmak için en emin yol mânevîyatın vücuttan ayrılması, yani yemek, içmek nev'inden her türlü hazlara ve acılara kayıtsız kalınmasıdır.

Nirvananın felsefi anlamı, hiçliktir, yokluktur. Hiçlik veya yokluk, metafizik anlama göre bütün olayların imhası, yok olması demektir. Yunan ve Brehmen metafiziğine göre hiçlikten hiçbir şey var olmaz, yani varlık sonsuzdur. O halde varlığın diğer bir varlıktan meydana gelmesi sadece bir gölgedir.

Buna karşı Buda, iddia ediyor ki varlık yaradılış yoluyla yokluktan hâsıl olmuştur ve hiçlik, yani yokluk da varlıktan hâsıl olur. Nirvanaya geçiş başka suretle olmaz.

Buda'nın nirvanaya ulaşmak için tavsiye ettiği yol, Brehmenlerinkine benzer. Brahma'ya kavuşmak ile nirvanaya ulaşmak hemen hemen aynı şeydir. Yalnız varlık ve yokluk kavramları birbirinden ayrılıyor. Karl Schmidt ayrıntılı ve büyük "Pedagoji Tarihi" eserinde Brahma'ya

kavuşmakla nirvanaya ulaşmak arasında mahiyet farkı görüyor ve nirvananın tekrar doğuma ve ruhun şekil değiştirmesine elverişli olmadığını iddia ediyor. Bizce her iki anlayış, ruhun şekil değiştirmesi problemine karşı açık kapı bırakmıştır. Zira Brahma'ya kavuşmak, nehirlerin denize kavuşması gibi, bireylikten ve ruhtan ayrılmakla olur. Brehmenlere göre var olan yalnız Brahma'dır ve varlıklar bundan olur. Nirvanaya göre ise hayatta son amaç yokluğa, hiçliğe karışmaktır. Hiçlik ise varlığı meydana getirebilir. Bunun için açık kapı her ikisinde de vardır. Nitekim Brahma gibi Budistler de nirvanaya kavuşmayan insanların kaderleriyle uğraşırken, zaruri olarak, bunlara bir son düşünmek zorunda kalmışlardı. Eğer bunlar da, bu fena ve bayağı adamlar da nirvanaya kavuşacak olurlarsa o zaman köşeye çekilme ve her şeye kayıtsız kalmanın değeri kalmaz. Bunun için Budistler Brehmenler gibi, sonradan ruhun şekil değiştirmesi problemini din kitaplarına sokmuşlar ve bununla, yalnız halkı korkutarak iyileştirmek maksadını gütmüşlerdi.

Buda'nın asıl büyüklüğü sınıf ayrılığını ortadan kaldırmasıdır. Hindistanın sosyal hayatında en büyük inkılâp her insanın eşit sayılmasıdır. Buda, bir prensle bir esirin arasında hiçbir ayrılık olmadığını telkine çalışırdı. Fena sanılan bir vücutta en iyi ruh ve bilâkis iyi sanılan bir vücutta çok fena bir ruh olabilir. Brehmenler, Buda'nın esir tabakaya da aynı muameleyi yaptığını, onların da diğer insanlar gibi eşit sayıldığını öne sürerek kendisini tenkid ettikleri zaman Buda: "Benim kanunum herkes içindir." demiştir.

Buda, dinî meselelerden başka ahlâk ve eğitim yönünden de telkinlerde bulunuyordu. Ahlâki telkinleri, kendisini seven milyonlarca insan üzerinde çok iyi etki yapmıştı.

Buda'nın kadınlara verdiği haklar da dikkate değer. Bir kocanın karısına karşı tavsiye ettiği kurallar şunlardır: Kadının kalbini kazanmak için ona karşı nazik olmalı, hoş davranmalı, itibar etmeli, sadakat göstermeli ve diğer insanların da kadınlara saygı göstermesini sağlamaya çalışmalıdır. Kadına lâzım olan elbise ve süsleri vermelidir. Buna karşı kadınlardan şunu istemektedir: kadın evini temiz ve düzenli tutmalı, dostlara ve akrabalara karşı misafirseven, faziletli ve tutumlu olmaya gayret etmelidir. Kadının yapılması gereken işlerde becerikli olması şarttır.

Buda, dünyaya gelişi ıstırapın ve türlü acıların sebebi saymakla beraber insanlığın kökünü kurutmak fikrini taşımıyordu. Bunun için gözünde aile hayatının değeri büyüktü.

Çocuklarla ana baba arasında şu noktalara dikkat etmelidir: çocukları fena hareketlerden korumalı, onlara bir miras bırakmalıdır. Çocuklar da ana babalarını her vakit sevmeli, onları korumalı, ailenin mal ve mülkünü korumalı ve iyi idare etmelidir. Çocuklar ana babanın mirasçısı olduklarını iyi hareketleriyle ispat etmeli, öldükten sonra ana babayı saygıyla hatırlamalıdır.

Çocuk belli bir yaşa girince ve mânevi kuvvetleri yeter derecede gelişince okula gitmelidir. Okul öğretimi Brehmenlerde olduğu gibidir. Yalnız Brahma edebiyatı yerine Buda edebiyatı ve Buda ahlâkı çocuklara telkin edilirdi. Sekiz yaşında dil bilgisi öğretilir ve yavaş yavaş fiillerin kökleri ezberletilirdi. On yaşından sonra çocuklar okuduklarını kuvvetlendirmeye uğraşırlardı. On beş yaşına girince dil bilgisinin açıklanması ile beş yıl meşgul olunurdu.

Diğer derslerle beraber dinî derslere de yer ayrılmıştı. Okul eğitiminde çocuğun iyi hareketlerde bulunması için bazı kurallar gösterilirdi. Öğrenciler öğretmenin ya-

nında ayağa kalkmalı, ona severek yardım etmeli ve saygı göstermelidir. Öğrenciler, öğretmenin ihtiyacı olan her şeyi bulup getirmeli, dersleri dikkatle dinlemelidir.

Buna karşı öğretmenden şunlar istenmektedir: öğretmen, öğrencilere karşı yumuşak davranmalı, onları iyiliğe doğru sürüklemeli, arkadaşları ve dostları yanında övmeli ve onları her türlü tehlikelerden korumalıdır.

Ahlâki eğitimin amacı, Brehmenlerde olduğu gibi, bütün acıların ve ıstırapların kökü olan duyu organlarının disiplin altına alınmasıdır. Eğitimde tutkulara hâkim olmak başlıca ödevlerdendir.

Dilenci olmak, yani dünyaya aldırış etmemek ve bir tapınakta köşeye çekilmek bu amaca girer.

Buna, gençliğe ayrıca şu öğütlerde bulunurdu: dünya bir ıstırap yeridir; insanları birbirine bağlayan şey bu acıdır, bu ıstıraptır. O halde her insanın ödevi diğer insanların acılarını hafifletmeye çalışmaktır. Bunun için Buda, herkese merhametli olmayı tavsiye ederdi. Bundan maksat yalnız beraber yaşadığımız insanlara yeni ıstıraplar vermek değil, aynı zamanda onların acılarını hafifletmek ve onların iyiliğini çoğaltmaya çalışmaktır.

İşte bu kardeş sevgisi ve karşılıklı yardım duygusu Budistler arasında ve bilhassa Çin Budistleri arasında bugün de görülmektedir.

Ahlâki kurallar arasında göze çarpan noktalar şunlardır: Hiç kimseyi öldürme, çalma, cinsî münasebetlerde sapa yollara sapma, sözünde doğru ol, işte haksızlık etme, içki içme... gibi.

Budist papazlarından şu isteklerde bulunuyor: Saçlarına koku sürme, vücudunu renkli boya ile süsleme, şarkı dinleme, tiyatro gibi oyunlar seyretme, yüksek bir yerde post üzerine oturma ve uzanma, altın, gümüş gibi zenginlik işlerine karşı tutkunluk gösterme v.s.

Bunlardan başka ruhun şekil değiştirmesi ve cehennemde yanmak gibi korkunç imgeler de din kitaplarına girmişti.

Bütün bu telkinler gençlik üzerinde kuvvetli etki yapıyordu.

Buda, öldükten sonra halk yine kendine bir ilâh aramaya koyulmuş ve kendisine Buda'yı en büyük ilâh olarak kabul etmişti. Buda'nın gezdiği yerler ve gerçekliğe ulaştığı incir ağacı Budistlerin ziyaret ettikleri hac yeri olmuştur. Tapınaklarda dinî törenlerin daha etkili olması için Buda'ya ait her şey, meselâ onun dişleri, saçları, kemikleri, elbiseleri hep kutsal telâkki edilmiş ve bunun için bu şeyler, Budistlerin her tarafa yayılmış olan tapınaklarına dağıtılmıştı.

İRANDA EĞİTİM

Ari ırkından olan İranlıların eğitimi, Hinduların Hindistana yayılmadan önceki eğitimlerine çok benzer. Bunun için biz burada, İrandaki eğitimin ana çizgilerini göstereceğiz. Orijinal fikirleriyle tanınmış olan Zerdüşt'ün eğitim hakkındaki düşüncelerini ise biraz daha etraflı olarak anlatacağız.

Eski İranlılar oldukça harbeci bir kavimdi. Kahramanlık ve harb hikâyeleri halkın sevdiği şeylerdi. İyi ok atmak ve ata binmek makbul maharetlerden sayılırdı. Devlet teşkilâtı despotça idi. Kıralla ilâh gibi saygı gösterilirdi. Kırallın yanına yaklaşan bir kimse secde eder gibi yerlere kapanmaya yükümlüydü.

Eski İranda birbirinden ayrı üç sınıf halk vardı. Papazlar, askerler ve ziraatçiler. Bu üç sınıf, Hindistanda olduğu gibi, kast şeklinde değildi; yani bunların arasında geçilmez ve aşılmaz duvarlar yoktu. Bütün sınıflar kırallın itaatli birer uşağı sayılırdı. Kırallın karşısında sınıf farkları silinirdi.

İranlılar çocuk yetiştirmeye çok önem verirlerdi. Kırall en çok çocuğu olan ailelere hediyeler verirdi. Bir İranlının birkaç karısı olduğu gibi birçok da odalığı vardı. Çok kadını olan erkeklerin birçok çocukları olurdu. Herodot, bazı kıralların üç yüz karısı ve bundan fazla çocuğu bulunduğunu yazmaktadır.

Çocukların ailelerine karşı sevgisi çoktu. Hele anaya saygı pek fazla idi. Yine Herodot'a göre, kırallın sarayında

ana, her kadından ziyade aygı ve itibar görürdü ve büyük törenlerde bazan kıraldan da üstün tutulurdu.

Çocuğa beş yaşına kadar ana bakardı. Bu yaşa kadar baba, çocuğunu görmekten çekinirdi. Herodot'a göre bunun sebebi, çocuğun ölmesi ihtimali karşısında babanın ıstırap çekmemesi içindi. Beş yaşından yirmi yaşına kadar çocuğa ata binmek, ok atmak ve doğruyu söylemeyi bilmek öğretilirdi. Asıl adamların çocukları kıralın sarayında yetiştirilirdi. Sarayda bunlara tedbirli, sakıngan olma ve itidal öğretilir ve yakışık almıyan hareketlere müsaade edilmezdi. Çocuklar, kıralın kimi takdir ettiğini ve kimi cezalandırdığını görmekle yapılması ve yapılmaması gereken hareketleri görür ve ayrıca itaati ve emretmeyi öğrenirlerdi. Başlıca faziletler gönül alçaklığı ve itaattir. İyi silâh kullanma da ayrıca önemli maharetlerden sayılırdı. Çocuklar büyüyünce büyüklerle beraber hayvan avına çıkılır ve bu suretle korkusuzluğa alıştırılırdı. Ksenofon, İranlıların kendi zamanında hayli gevşediğinden şikâyet etmekteydi.

Kıralın sarayında yetiştirilen çocuklar azdı. Halkın çocukları ailede yetiştirilirdi. Aileler çocukların vücutlarını sertleştirir, onları yokluğa alıştırır, ata binmeyi, ok atmayı öğretir ve doğruyu söylemeye yönetilirdi. Bundan başka çocukları cesur yapmak ve itaate alıştırmak âilelerin başlıca ödevlerindendi.

İranlılar mânevi eğitime de elden geldiği kadar çalışırlardı. İlkönce memleketi gelecekte idare edeceklerinden dolayı, gençleri idari ve özel işlere alıştırmak önemli sayılırdı. Bunun için her İranlıya okuma, yazma öğretilir ve onlara türlü ödevlerden bahsedilirdi. Bundan başka çocuklara İran tarihi öğretilir ve birçok tarihî olaylar süslenerek ve büyüterek anlatılırdı. Maksat çocuklara faydalı telkinler yapmaktır. Adalet işlerine alışmaları için gençler mahkemelere götürülür ve oyunlarda mahkeme taklitleri

yapılırdı. Bu sebepten Ksenofon İran okullarına, adalet okulları adını vermişti.

Dinî inançlara dayanarak İranlılar ziraat işlerine çok önem verirlerdi. Tarlasına iyi bakmıyan kimse ı ışık ilâhına karşı günah işlemiş sayılırdı. Bahçe işlerinde çalışmayı herkes ödev bilirdi. Ticari ve malî meselelere de ayrıca önem verildiğini Dârâ zamanında ticaretin gelişmesinden ve vergi almak gibi tedbirlere baş vurulmasından anlıyoruz.

İranlıların dinî ve ahlâki eğitiminde kuvvetli ve devamlı etki yapan kişi Zerdüş't idi.

Zerdüş't'e göre her adamın aile kurması lâzımdır. 13-15 yaşına giren genç kızların evlenmek isteğinde bulunmaya hakları vardı. Koca seçmek ailenin vazifesidir. Kendi kendine koca seçen kızlar günah işlemiş olurlar. Zerdüş't, gençlerin cinsî ilişkilerde fena yollara sapmamaları için erkek çocuklarının da on beş yaşına gelince evlenmelerine taraftardır. Tenasül tohumlarını boş yere sarf edenlere iki defa sekiz yüz sopa vurulmalıdır. Bu hal rüyada olursa gencin birçok dua okuması lâzım gelir. Ay başında bir kadınla bilerek ve isteyerek ilişkide bulunan erkeğe iki defa otuz ve tekrarı halinde iki defa elli veya iki defa yetmiş sopa cezası verilir.

Gebe bir kadınla ilişkide bulunan erkek iki bin sopa cezasına hak kazanır. Hangi durumda bulunursa bulunsun bir kıza saldıran ve kızın gebe olmasına sebeb olan erkek, çocuk doğuncuya kadar kıza bakmak ve doğduktan sonra ananın ve çocuğun geçimini sağlamak zorunda idi. İranda evlenme kutsal bir şeydi. Evlenenlerin aynı inancı taşımaları şarttı. Başka inançta olanlarla veya günah işliyenlerle evlenmek, zehirli yılan gibi, ölüm cezasına çarptılırdı. İranlılar kanlarını bozmamak maksadiyle en yakın akrabalarla evlenmeyi muvafık görürlerdi. Zerdüş't bile bunu uygun görmekte idi. Bu yüzden ahalariyle ve kızkardeşleriyle evlenenler olmuştu.

İki kardeşten birinin ölmesi, üzerine ölen kardeşinin karısını alanlara çok raslanırdı.

Kadın evin hâkimidir. Kadının en büyük ödevi kocasına itaat etmektir. Kadın her sabah erkeğe dokuz defa: “Bugün ne yapmağımı istersin?” diye sormak yükümünde idi. Kızlar da babalarına, büyük kardeşlerine karşı aynı tarzda hareket ederlerdi. Mamafih karı-koca, evin her türlü acılarına ve saadetlerine beraber ilgilenir, beraber dua ederlerdi.

Yuva kurmanın gerçek değeri çocuk yetiştirme ile ölçülürdü. Kısırlık, kadın için bir felâketti. Tenasül tohumlarını hiçliğe gömen ana, Zerdüş’t’e göre, bir hırsızdı. Buna karşı en büyük iyilik ve sevap, kız değil, erkek çocuk yetiştirmektir.

Çocuk dünyaya geldikten sonra astrologlara başvurulur ve çocuğun kaderi anlaşıldıktan sonra ona ad verilir. Çocuğu anası emzirir ve babası korurdu.

Beş yaşına kadar çocuğa iyi ve fena şeylerin ne olduğu söylenmemelidir. Örnek olmak en iyi eğitim şeklidir. “Çocuğun yaptığı her fena hareketten aile sorumludur. Beş yaşına kadar en önemli iş çocuğun vücudunu korumak ve hatalarını, bir daha böyle bir şey yapma, diyerek düzeltmektir.”

Aile eğitiminde alışkanlık önemli rol oynardı. Yedi yaşını bitirmiyen hiçbir çocuk dövülmemelidir. Çocukların ailesine karşı itaati yedi yaşından sonra tam ve katî olmalıdır. İtaat etmeden anasına üç defa ters cevap veren çocuğun hakkı ölüm cezasıydı.

Zerdüş’t’e inanan İranlılarda yedi yaş gerçek eğitimin ve öğretimin başıdır. Halkın değer verdiği faziletler çocuklara telkin edilirdi. Çocuklar çok vakit babalarının mesleklerine göre yetiştirilirdi. Bütün çocukların cemiyete faydalı olarak yetiştirilmesi önemli noktalardanır. Babası asker olan çocuklara ok atma, kılıç ve mızrak kullanma

idmanları yaptırılırdı. Çiftçiler çocuklarını tarlaya götürür, onlara sürmek, ekmek, biçmek v.s. öğretilirdi.

Papazlar kendi çocuklarına kutsal yazıları ve duaları öğretir ve onları kendi mesleklerine göre yetiştirirlerdi. Mamafih her sınıfın çocuğu kutsal yazıları, duaları ve dinî törenleri bilmek, öğrenmek zorunda idi. Bunun için çocuklar çok vakit papazların eline teslim edilirdi.

On beş yaşına giren erkek ve kız çocukların büyük törenle bellerine kutsal kuşak bağlanırdı. Bu kuşak insanları fena kuvvetlerden ve şeytanlardan korurdu. Bunun için gece, gündüz kuşak belden çıkarılmazdı. Kuşak aynı zamanda erginlik çağına ulaşmanın bir alâmetiydi. Bundan böyle gençler hayatlarını idarede ve hareketlerinde serbest olurlardı. Artık kuşak saran genç, silâh taşır, cemaatin toplantılarına iştirak eder ve aile kurabilirdi. Bundan sonra çocuğun eğitimi çevresinin etkisine tâbidir. Mamafih bu yaştan sonra insanların en kuvvetli eğitim vasıtası Zerdüş'tün kurduğu dinî kurallar ve inançlardır. Zerdüş, halkın eski dinî inançlarını derinleştirmiş ve çekici bir hale sokmuştur. Halkın inançları Hindistan'da görülen inançlara benzer. Işık, iyilik ilâhıdır. Karanlık fena kuvvetlerin görünmeleridir. Sonraları bunların her ikisi her şeyin üstünde olan sonrasızlık ilâhında birleştirilmiştir. Sonrasızlık ilâhı, nur ve ışık ilâhı olarak cisimlendirilmiştir. “Yerin, göğün, insanların ve evren düzeninin ve iyiliğin ilâhı” budur.

Zerdüş diyor ki: “Bu ilâh, benim adım, bütün yaratıkların ve varlıkların temeli ve merkez noktasıdır. Bu, her şeye gücü yeten kuvvettir. İnsanların saadetini araştıran, fenalığı kaldırmaya çalışan bir kıraldır. Her şeyi gören adalet yargıcıdır; aldatmıyan, aldanmıyan, hakikatın ve imkânın temelidir. Kısaca, benim adım, her şeyi içine alan bir kelimedir.”

Bu baş ilâhın yanında diğer birçok ilâhlar daha vardır ki hepsi baş ilâhın yalnız bir tarafını bize gösterir.

Bu ışık ve gerçeklik âlemine karşı bir de yalancılık ve karanlık âlemi vardır. Bu âlemin başında fenalık şeytanı bulunur. O, bilgisizdir, kuvvetsizdir. Onun yanında karanlığın, ölümün, kısırlığın, ahlâksızlığın, düzmeciliğin, tembelliğin, dalkavukluğun ve ikiyüzlülerin sayısız cinleri ve şeytanları vardır.

Tabiatta bu iki zıt kuvvetin temsilcileri vardır. İnsana faydası olan her şey baş ilâhın, zararlı şeyler ise şeytanın hediyeleridir. Verimli topraklar, ılık güneş ve hava, yemiş ağaçları, temiz su, köpek, ışık ve hararet veren ateş kutsaldır. Buna karşı fırtına kuraklık, kum çölü, soğuk, pislik, vahşi hayvanlar, yılanlar zehirli bitkiler ve böcekler şeytanın hediyeleridir.

Fenalık âlemi devamlı ve varlık için zaruri değildir. Fenalık tesadüfi olarak dünyaya girmiştir. Baş ilâh dünyayı yarattığı zaman tekrar göklere çekildi. İşte bu esnada fenalık ilâhı yılan şeklinde dünyaya gelmiş bulundu. Yılan dünyayı fena şeylerle, fenalıklarla, ışığa zıt olan yaratıklarla doldurdu. Bu savaş, iyiliğin ve kötülüğün savaşı hâlâ devam edip gitmektedir. Fakat bir gün gelecek, Işık ilâhının kanunları son ve kesin olarak fena kuvvetleri yenecektir. O zaman bütün dünya baş ilâhın kanunlarını kabul edecek ve o zaman mesut insanların yaşayış tarzları bir olacaktır. Bundan sonra ölümler dirilecek ve hiç kimse günah ve suç işlemekten nurlu ve sonrasız bir hayata kavuşacaktır. Zararlı ve fena kuvvetlerin, baş ilâhın emri altında bulunmaları ve bir gün kesin olarak yenilmeleri, Zerdüş dininin tek ilâh telâkkisini yaymak istediğini gösterir.

Halkın soyut ilâh düşüncelerini bırakarak güneş ve su gibi somut ilâhlara daha fazla sempati göstermesi, Zerdüş papazlarını düşündürmüştü. Papazlar halkın

inançlarına dokunmadan bütün ilâhları, baş ilâhın yardımcıları olarak göstermeye çalışmış ve bu suretle halkı politeizme düşmekten kurtarmıştı.

Zerdüş'tün maksadı insanları ahlâklı ve çalışkan yapmak ve bunu dinî inançlarla sağlamaktır.

Zerdüş'te göre kâinat üç kısımdır. Birincisi dünyadır. Bu da üç kısımdan ibarettir. Birinci kısmı teşkil eden kuzey kesimi soğuktur ve buzlarla örtülüdür. Zerdüş'tün mensubolduğu Bahtiyari soyunun oturduğu ikinci kısmın havası yumuşaktır ve toprağı verimlidir. Üçüncü kısım İranın gölüdür.

Dünyanın üstünde hava tabakası vardır ve bunun üstünde de gök bulunur. İnsanların oturduğu yer dünyadır. İnsanların dünyadaki görevleri iyiliği yaymak ve yükseltmek ve fenalıklarla savaşmaktır. İyilik dine bağlılık, ahlâklılık ve işten ibarettir. Dine bağlılık, dinin emrettiklerini yerine getirmekle olur. Dua ve kurban, dinin emrettiği başlıca ödevlerdendir. Doğru olarak dua eden ve kurban kesen mutlaka cennete girer.

Fena kuvvetlere karşı insanı koruyan diğer bir kuvvet de ateştir. Ateş, gökteki ışığın dünyaya aksetmesidir. Dine bağlı ve inancı yerinde olan bir kimse ateşe saygı gösterir ve evinden gece gündüz ateşi eksik etmez. Şeytan ateşten korkar ve ona saygı gösteren insana kolay kolay yaklaşmaz.

Dinî ödevler arasında göze çarpan özelliklerden biri temizliğe verilen önemdir. Vücudun, elbiselerin, evlerin ve eşyanın pisliliği fena kuvvetlere yenilme alâmetidir. Bilhassa ölümlere dokunmak büyük günah sayılırdı. Bunun için Zerdüş dinine mensubolanlar temizliği severler ve ölümleri evlerden çabuk uzaklaştırırlardı. Bir ölünün kanı ve derisi nereye dokunursa orasını iyice temizlemek dinî borçtu.

(Karl Schmidt, “Pedagoji Tarihi” nin birinci cildinin 426 ncı sayfasında, doğuda yaşayanların temizliğe olan kayıtsızlıklarına karşı bu gibi temizlik tavsiyelerinin ne derece önemli olduğunu belirttikten sonra bütün bu inançların islâmlar tarafından kaldırılmış olduğuna esef ediyor. Dünyanın dört bucağına yayılmış bulunan müslümanların temizliğe ne kadar dikkat ettiklerini ve günde beş defa ellerini, yüzlerini ve ayaklarını yıkadıklarını büyük bir “Pedagoji Tarihi” yazar K. Schmidt’in ve aynı eseri sonradan düzelten ve genişleten profesör Emanuel Harnack’ın bilmemesini biz kendi hesabımıza hayret ve teessüfle karşılıyoruz.)

Zerdüş, yalnız vücut sağlığına ve temizliğine değil, ruhun da temiz olmasına önem veriyordu. Ruhi bozukluk, fena kuvvetlerin emri altına girmektir. Tembellik, iftira, hırsızlık, yalancılık ve şehvete bağlılık v.s. gibi fenalıklar, temiz olarak yaratılan ruhu pisletmektir. Çalışkanlık, doğruluk, nefesine hâkim olma, adalet, merhamet, yardım v.s. gibi meziyetler ruhun tabîî kuvvetleridir.

İyiliği seven bir kimse her gün vicdanını araştırmalı ve geçen zamanlar içinde ruhunu pisletecek fena bir harekette bulunup bulunmadığını düşünmelidir.

Zerdüş’ün çok önemli öğütlerinden biri insanları çalışmaya sürüklemesiydi: “Toprağı sürmek ve ekmek, bahçeye ve yemiş ağaçlarına dikkat etmek, suyu az olan toprağa su getirmek veya suyu çok olan yerin suyunu azaltmaya çalışmak” gibi. İranlıların ziraat hayatına dört elle sarılmaları ve toprağı verimli bir hale sokmak için her vasıtaya baş vurmaları bu dinî ödevlerle sıkı sıkıya ilgilidir.

Zerdüş kelimenin tam anlamıyla pratik bir sosyologtu. İranlıların maddi, mânevi ve ahlâki gelişimine elverişli olan her şeyi iyiden iyiye düşünmüş ve düşündüklerini halka sarsılmaz idealler halinde aşılama muvaffak olmuştur.

İranlıların ahlâki eğitiminde etkili olan noktalardan biri de ruhun ölmezliği ve öldükten sonra ruhun öbür dünyada uğrıyacağı zorluklar ve tehlikelerdi,

Zerdüş'te göre, öldükten sonra insanın ruhu vücuttan ayrılıyor. Üç gün üç gece cenazenin yanında kalıyor. Sonra ruh sırat köprüsü yanında gözüktüyor, ilâhlardan biri ruhun dünyadaki iyi, kötü hareketlerini teraziye koyuyor, iyilik kısmı fazla gelirse ruh köprüden geçebiliyor. İyilik melekleri ruhun yardımcısıdır. Onlar ruhun dünyadaki iyiliklerini sayıp ortaya korlar. Şeytan ise bilâkis fenalıkları saymakla, ruhu kendi tarafına çekmeye çalışıyor. Mamafih çok iyilik işliyen ve fenalıkları az olan diğer bir ruh, müşkül durumda kalan yeni bir ruha şefaât eder ve fazla olan iyiliklerinden bir kısmını yeni ruhun iyilik tarafına ekliyerek onu zor durumdan kurtarabilir. Sırat köprüsünü geçtikten sonra ruh cennete girer, baş ilâhın oturduğu yere kavuşur.

Baş ilâh yeni ruhu selâmlar ve ona her türlü ikramlarda bulunur. Buna karşı dini zayıf ve fenalıkları çok olanı şeytan kendi tarafına çekip alır. Onu zahmetle ve zorlukla dolu olan karanlık âleme, cehennem âlemine sürükler. Ruh burada her türlü alaya ve tahkire mâruz kalır. Uzun zaman işkence ve cefa içinde yaşar durur.

Zerdüş'tün dini eski devrin en evrimli dinlerindendir. Bu din insanlara dervişler gibi bir köşeye çekilmeyi ve miskinliği tavsiye edecek yerde bilâkis çalışmayı, ilerlemeyi tavsiye etmektedir. Eğer daha mükemmel olan islâm dini şark âlemine yayılmamış bulunsaydı, Zerdüş'lük şark dünyasına yayılacak ve bazı değişikliklerle belki lugtine kadar yaşıyacaktı.

BABİL VE ASURDA EĞİTİM

Sümerler ve Akatlar. — Babil ve Asur kavimleri Samî soyundandır. Söylentiye göre bunlar ilk zamanları Fırat nehrinin kuzey dolaylarında nehrin kaynak yerlerinde oturlarmış. Sonraları güneye doğru sarkmışlar ve Irak bölgesinin eski ahalisiyle kuvvetli savaşımlardan sonra oraya yerleşmişlerdi.

Irakta, İsanın doğumundan dört beş bin yıl önce, Akat ve Sümer adıyla Altay Türklerinin oturdukları ve kuvvetli bir medeniyet yarattıkları ele geçen eski eserlerden anlaşılmıştır. Bunlar Irakta muhtelif şehirler kurmuşlar, şehirleri büyük saraylarla ve tapınaklarla süslemişlerdi. Saray ve tapınakların mimari tarzı taklit değil, orijinaldi, kendilerine mahsus bir tarzı; çok vakit, eski Mısır tapınaklarında görüldüğü gibi, anfiteatr tarzını, yani basamak basamak yükselme şeklini beğeniyorlardı.

Akat ve Sümer Türklerinin daha Milâttan üç bin yıl önce altından, maden ve demirden bazı süsler yaptıkları, belli bir para kullandıkları da meydana çıkmıştır. Anıtlarda raslanan yazılardan Sümer-Akat Türklerinin dinleri hakkında bir fikir edinmek mümkün olabildiği gibi muntazam bir devlet teşkilâtına ve iyi kanunlara malik oldukları, matematik ve astronomide epeyce bilgili bulundukları da anlaşılmıştır.

Milâttan iki bin yıl önce kuzeyden gelen Babil ve Asur kavimleri Sümer-Akat Türklerini yendikten sonra oldukça işlenmiş, zengi ve medeni bir ülkeye yerleşmişler ve kolayca ikinci ve parlak bir medeniyet yaratmaya muvaffak olmuşlardır.

Tarihleri belli olan Babil ve Asur medeniyetinin ve eğitiminin ne kadarı kendilerine ve ne kadarının, tarihleri pek belli olmıyan, Sümer-Akat Türklerine ait olduğu yazık ki bilinmiyor. Ayrıntılı Türk medeniyet tarihi yazıldığı ve Sümer-Akat medeniyeti araştırılıp meydana çıkarıldığı gün bunu karşılaştırmalarla ve özel incelemelerle ayırmak daha iyi mümkün olabilecektir.

Irakta yanyana teşekkül etmiş bulunan Babil ve Asur devletlerinin siyasi ayrılıklarına rağmen ırk yakınlıkları dolayısıyla medeniyetleri ve hayatları birbirine çok benzer. Bunun için Babil ve Asur eğitiminden ayrı ayrı bahsetmektense bunları bir arada incelemekle bu iki medeniyet hakkında bir fikir edinmek mümkün olur.

Aile eğitimi. — Irakta eskiden beri yerleşmiş bulunan Altay Türkleri arasında kadınlara küçük gözle bakılmıyordu. Gerçi çocuklar üzerinde en çok söz sahibi baba idi; baba çocuğuna ceza verir ve isterse onu satabilirdi. Fakat ananın da çocuklar üzerinde etkisi kuvvetliydi. Evin idaresi ve çocukların eğitimi bilhassa anaların elindeydi.

Kadının adı erkekten önce anılır. meclislerde kadın, erkeklerden üst yerlerde otururdu. Bunun için çocuklar babalarına olduğu kadar analarına da saygı göstermek ve itaat etmek zorunda idiler. Anasına itaat etmiyen bir çocuk kanun hükümlerine göre cezaya hak kazanır, şehirden kovulur ve vatandaşlık haklarından yoksun edilirdi.

Aile hayatı, Sümer-Akat Türklerinde çok samimî idi; ailede sadakate çok değer verilirdi. Sadakatsizlik gösteren bir kadın ağır cezalara çarpılır ve hattâ nehre atılırdı. Kanunlarda karısına karşı sadık olmıyan erkeklere ağır para cezası verilirdi. Bunlar gösteriyor ki eski Türklerde kadına erkeğin eğlencesi göziyle bakılmıyor, kadına insan muamelesi yapılıyordu.

Sümer-Akat Türklerinde kadın, devlet işlerine ve sos-

yal işlere de karışabilirdi; hattâ kadınlar arasında memleketi idare eden kırallar görülmüştü.

Eski Türklerin hayatında kanunun büyük değeri vardı. Bu da eski Türklerin muntazam bir devlet teşkilâtı kurduklarını ve türlü ihtiyaçlara cevap veren kanunlar yaptıklarını gösterir. Hattâ kendi çocuğunu tanımak istemiyen ailelerin tevkif edildiği ve hapis cezasına çarptığı yine kanunlardan anlaşılmıştır.

Babil ve Asurda eğitim. — Sümer-Akat Türklerinin sosyal hayatı Babil ve Asur kavimlerinin Irakta yerleşmesinden sonra bozulmuştur. Kadının hakları azaltılmış, kadın erkeğin bir eğlencesi sayılmaya başlanmıştı. Evlenme çağına gelmiş bulunan kızların, satılık eşya gibi, pazarlıkla satılması ve Herodot'un yazdıklarına göre, kadınların Miletta ilâhına kurban edilmesi gibi vahşi âdetler bu devirlerde kendini göstermişti.

Genel olarak Babil ve Asurlular şehvet düşkünü idi. Bunun için vücutça zayıf olan kadını bir oyuncak, bir alet gibi kullanırlardı. Erkek, kadına her türlü haksızlık yapabiliirdi. Kadına yapılan eziyetlerden ve zulümlerden, erkek hiçbir ceza görmezdi. Bir yazıtta görülen şu parça, kadınlara dışı göziyle bakıldığını açıkça gösterir: "Faziletli bir kadın, evlendikten sonra yabancı bir erkeği okşamıyan, erkeğinden uzak kaldığı zamanlarda yüzünü süslemiyen, elbisesini değiştirmiyen ve ağzını, kafayı tutsüliyen içki-lerle ıslatmıyandır."

Babil ve Asurluların devrinde çocukların da durumu fenalaşmıştı. Zira bunların zamanında çocukların ilâhlara kurban edilmesi gibi kötü âdetler görülmeye başlanmıştı. Halk çocukların eğitimini gelişigüzel uygular ve onların mânevi gelişimine pek önem vermezdi. Yalnız papaz sınıfının çocukları eğitilir ve babalarının mesleklerine uygun bir tarzda yetiştirilirdi.

Yunanlı Diydoros'a göre bunlar felsefe ile uğraşır,

astrolojiye önem verir ve bilhassa yıldızların yardımıyla geleceği okuma işine fazla değer verirlerdi. “Çocuklar bütün bu bilgileri biz Yunanlılar gibi, okullarda değil, gelenek olarak evlerde öğrenirlerdi.” diyor.

Mamafih papaz sınıfının ayrıca okulları bulunduğu ve bu okullarda gençlere etraflı bilgi verildiği muhakkaktı. Meselâ ele geçen bir Babil-Asur eserinde, dünyaya gelen bir çocuğun ayak parmakları altı olursa onun okula gönderilmemesi tavsiye edilmektedir. Yine bunların kutsal kitaplarının birinde, kibar ve zengin olan Babil ve Asurluların, sıhhatli, güzel, akıllı ve zeki çocuklarından bir kısmının saray okullarına alınmasından ve kendilerine dil bilgisi, yazı ve bilim öğretilmesinden bahsedilmektedir.

Babil ve Asurda en çok prenslerin eğitimine dikkat edilirdi. Kral Asorbanipal kendi özel hayatına dair yazdığı bir parçada: “Ben kralın sarayında Neyüs’ün, yani bilim ilâhının bütün bilgilerini öğrendim... Bundan başka ben ok atma, ok germe ve ata binme idmanları da yaptım.” diyor.

Bunun gibi diğer büyük şehirlerde de okullar açılmış bulunuyordu ve bütün bu okullar zengin ve imtiyazlı ailelerin çocuklarına mahsustu. Okullardan mezun olanlar papaz veya kralın memuru olurlardı.

Okullarda neler öğretilirdi? Babil ve Asurluların en çok önem verdikleri bilgi, dil ve yazı idi. Bunlar eski Altay Türklerinin icadetmiş bulundukları bir yazı ile maksatlarını anlatırlardı. Onların kendilerine mahsus yazıları yoktu.

Altay Türklerinin ilk kullandıkları yazı, hiyeroglif cinsindendi, resimle ifade şekliydi. Aradan yüzyıllar geçtikten sonra bazı çizgilerle maksatlarını anlatmaya başlamışlardı. Bu, bir nevi çivi yazısıydı. Bu yazının bir hayli zor tarafları vardı. Zira bu yazı polifen cinsindendi, yani bazı çizgilerin birçok sesleri vardı. Türkler kendi dillerinin

seslerini göz önünde bulundurarak bu yazıyı kullanmışlardı.

İşte şimdi Samî ırkına mensubolan Babil ve Asur kavimleri Türklerin bulduğu yazı şekillerini olduğu gibi kendi dillerinde kullanıyorlardı.

Meselâ güneş anlamını bildiren ∇ bu işaretle Türkler, gün anlamından başka bar, yani meydana gelmek ve parlamak kavramlarını anlatırlardı. İşte Babil ve Asurlular da aynı işareti çizdikten sonra, Türkçe anlamlar yerine kendi anlamlarını kullanırlardı. Bunun için yukardaki işareti gören bir Babil ve Asurlu, güneş yerine şems ve gün yerine yevm diyebilirdi.

Irakı ele geçirdikten sonra geçici olarak unutulmuş Türk eserleri sonradan, yazı hatırı için, tekrar önem kazanmıştı. Bilgin olmak isteyen bir kimse Türk yazısını bilmek ve okumak zorunda idi. Ancak bu suretle işaretler öğrenilir ve ana dilinde kullanılırdı. Eskiden Romalılar Yunan dilini nasıl okullara sokmak lüzumunu duymuşlarsa, bunlar da yabancı dil sayılan Türk dilini okullarda okutmak ve anlatmak zorunda kalmışlardı. Babil ve Asurluların filolojiye ait incelemelerinin epeyce sistemli bir şekilde girmesi bu sayede mümkün olmuştur. Yazılan sözlükler Samî dilinden Türkçeye ve Türkçeden Samî diline aitti. Bundan başka okullara mahsus birçok okuma ve dil bilgisi kitapları yazılmıştı. Avrupa dillileri işte bu sözlükler ve dil bilgisine ve okumaya ait kitaplar vasıtasıyla Sümer-Akat ve Babil-Asur dillerini çözmeye ve okumaya muvaffak olmuşlardır.

Bundan başka okullarda daha birçok dersler öğretilirdi. Acaba okullarda öğrenim kaç yılda ve okullar ne tarzda kurulmuştu? Eldeki belgelerden bunlar hakkında kesin bir fikir edinmek mümkün değildir. Yalnız dil işlerinin hayli zor olduğu düşünülecek olursa öğrenim süresinin epeyce uzun olduğuna hükmetmek lâzım gelir.

Devlet işlerinde kullanılacak olanlarla, dinî mesleğe geçecek, saraya veya asıl sınıfa mensubolanların çocuklarına fazla dikkat verilir, halkın çocuklarına pek az şeyler öğretilirdi.

Okullarda tarih dersine önem verildiği ele geçen belgelerden ve eserlerden anlaşılır. Babil ve Asurluların tarihî bilgileri eski Mısırlılardan fazla idi. Gerçi tarih bizim bugün anladığımız şekilde okutulmuyordu; bu, daha ziyade kırılların hayatına ait okuma parçaları ve kahramanlık hikâyeleriydi. Bu yazılarda bazı savaşlardan va barışlardan başka devlet içinde olup biten önemli olaylardan, antlaşmalardan kırılnn ava gidişinden ve hayatından bahsedilirdi.

Öğrencilerden birinin tarih dersinde hazırladığı bir vazifeyi gösteren toprak levhalardan birinde şu nokta göze çarpmaktadır: levhaların bir tarafında on bir Babil kırılnnın sırasıyle isimleri ve ne kadar zaman kırıllıkta kaldıkları yazılmıştı. Levhanın diğer tarafında küçük şehirlerin on bir kırılnnın adı yazılmış bulunuyordu. Bunların birinin adı unutulmuş bulunacak ki öğrenci, bir adın yerini açık bırakmıştı.

Papazların okullarında, tarih gibi, dinle ilgisi olan diğer derslerden biri de astronomidir. Eskiden Türkler de astrolojiyle uğraşırlardı. Gezegenlere ilâh gibi tapan Babil ve Asurlular bunu daha ziyade işlemişler ve geliştirmişlerdi. Kırılnn yardımıyle saraylarda astrologların gözlemesine yarıyacak yüksek kuleler yaptırılmıştı.

İsa'nın doğumundan iki bin yıl önce kiral Sargon adına yazılmış bir astroloji eseri ele geçmiştir. Herodotos'a göre Babil ve Asurlular buldukları bir metotla güneşin yüksekliğini ve bu suretle de tutulma dairesini tâyin ve tesbit etmeye muvaffak olmuşlardı. Yine tarihçi Herodotos'a göre konkav ve yuvarlak bir cam vasıtasıyla zamanın ölçüldüğü ve günün saatlere ayrıldığı söylenmektedir.

Gezegenerlere ait gözlemlerden başka en çok ay üzerinde araştırmalar ve gözlemler yapılmıştı. Bunun için ay tutulmasını önceden tesbit etmeye muvaffak olmuşlardı; hat-tâ güneş tutulmasını da önceden tâyin ettikleri anlaşılmıştır.

Tutulma dairesinin (ecliptik) on iki şekle ve 360 dereceye bölünmesini ve derecenin 60 ve dakikanın 60 üzerine ayrılmasını Avrupalılar bunlardan öğrenmişlerdir. Ayın haftalara ve haftanın yedi güne bölünmesi ve bunların gezegenlere göre adlandırılması yine Babil ve Asurlular zamanında tesbit edilmiştir.

Papazların astrolojiye ve astronomiye bu kadar önem verdiğini gördükten sonra okullarda bu bilgilere geniş bir yer ayrıldığını kabul etmek doğru olur.

Babil ve Asur okullarında aritmetik ve matematik de gösterilirdi. Zaten bu derece kuvvetli astronomi bilmek, matematik biliminde bir hayli ilerlemiş bulunmakla mümkündür. Ele geçen eski eserler arasında öğrencilerin aritmetikle ve kesirlerle bir hayli uğraştıkları görülür.

Ölçü işleri arşın sistemine dayanırdı. Bir arşın altmış çizgiye ayrılmıştı. Hacim ölçülerine dair belli bir birim kabul edilmişti.

Matematikle beraber geometri dersleri de önemli sayılırdı. Eski eserlerde üçgen, dikaçı ve paralel şekillerine raslanmıştır. Bunların da okullarda öğretildiği muhakkaktır.

Papaz sınıfına mahsus okullarda doktorluğa çok değer verilirdi. Zira her papaz aynı zamanda doktorlukla uğraşırdı. Yalnız doktorluk diğer bilimler gibi pek ilerleyememişti. Zira bunlar bütün hastalıkları ve sakatlanmaları şeytan işi sayıyorlardı. Sonra hastalık ve kaza, ilâhları kızdırmaktan ilerigelirdi. Bunun için tılsım ve dua gibi çürük inançlar her tarafa yayılmıştı. İlâç gibi şeyler pez azdı.

Dinî mesleği seçecek olanlarla kıralın yanında memur olmak isteyenlere mahsus okullar da vardı. Bu okullarda geometri ve aritmetikten başka hukuk dersleri, malî işlere ait dersler, coğrafya ve tabiat bilimleri dersleri gösterilirdi.

Göze çarpan noktalardan biri Ekibi adıyla kurulmuş olan bir bankanın deposunda bulunan belgelerdir. Bu belgelere göre banka, kıral, halk, teğmen, memur ve köylülerle birçok ticari işlerde bulunmuş, onlara paraca birçok yardımlar yapmıştır. Bu banka bahçe ve tarlalara ait vergileri — küçük menfaat karşılığı — toplamayı üzerine almış ve devlete ait diğer bazı malî teşebbüslere girişmişti.

Babil ve Asur okullarında resim, mimarlık ve musiki dersleri de gösterilirdi. Musiki daha ziyade dinî törenlere yarardı. Mimarlığın ve resmin epeyce ilerlemiş olduğunu büyük ve süslü saraylardan, tapınaklardan ve anıtlardan anlıyoruz.

Acaba mimarlar nasıl yetiştirilirdi? Buna dair elimizde, yazık ki, yeter derecede materyal yoktur. Burada mimarlar ve yüksek idare adamları ve bilginler galiba Mısırdaki olduğu gibi yetiştiriliyordu.

Okullar bir taraftan fikir eğitimi kuvvetlendirmeye, diğer taraftan ahlâk eğitimi tamamlamaya çalışırlardı.

Gençliğin ahlâk eğitiminde en etkili etmen din ve ahlâk telkinleriydi. Okulların büyük bir kısmında gençler papaz sınıfını seçtikleri için okullarda kuvvetli din dersleri görmek zorunda idi.

Genel olarak okullarda halkın geleneklerine ve inançlarına uygun eserler okunur ve bunlara da dinî telkinler yapılırdı.

Halkın geleneğe dayanan inançlarına göre insanlar ilk devirlerde vahşi hayvanlar gibi yaşarlardı. Sonraları güney Iraktan, Basra sahillerinden yarısı insan ve yarısı

balık olan bir yaratık (buna Oannes adı verilmişti) bu vahşi insanlar arasına karıştı. Bu acayip yaratık insanlara yazı, bilim ve türlü maharetler öğretti; şehirler kurmaya, tapınaklar yapmaya, kanun yazmaya, kısaca bir halkın medeni olmasına yarıyan her şeyi bildirmeye çalıştı.

İnsanlar arasında gezen bu garip yaratık, geceleri denize giriyordu. İşte bu Oannes, “dünyanın yaratılışı, devlet kurumları ve teşkilâtı hakkında” yazılar yazdı ve bunları insanlara bıraktı.

Ondan sonra insanlar yeni bir şey keşfetmediler. İrakin güneyinden, Basra kıyılarından Oannes’e benzer yaratıklar geldi, fakat bunlar insanlara yeni bir şey öğretmediler, ancak ilk gelenin öğrettiklerini açıkladılar ve perçinlediler.

Kronos adıyla anılan allah, insanları tufanda boğacağı zaman Babilin bir nevi Nuh peygamberi sayılan Ksüzütros’a (Xisuthros) eski, yeni ve Ortaçağa ait bütün kitapları güneş şehri olan Sippara’ya götürmesini tavsiye etmişti.

Tufandan sonra kayıptan gelen bir ses ona, Babile gitmesini, Sipparadaki kitapları yerden çıkarmasını ve insanlara vermesini emretti. Bu suretle bilimler tekrar dünyaya yayıldı. Bu hikâyenin efsane kısmı kaldırılacak olursa işin aslının şu olduğuna hükmederiz: Babil kavmi bütün kültür ve medeniyetlerini güneyde, deniz kıyılarındaki oturan eski insanlara yani Sümer-Akat Türklerine borçludurlar. Babil halkı bu kültürü ilâhî bir varlık telâkki ediyor. Oannes adı, Sümer-Akat Türklerinin Ea ilâhı ile Babillilerin Ano ilâhının birleştirilmiş olmasından meydana gelmiştir. Ea, suyun ve derinliklerin ilâhıdır, bilimi, fazileti ve kemali yaratan bir allaktır. Ano ise gök ilâhı olarak tanınıyordu.

Karl Schmidt, ayrıntılı “Pedagoji Tarihi” eserinin birinci cildinde Sipparada büyük bir kitapsarayın bulun-

duğunu ve burada Sümer-Akat Türklerine ait birçok eserlerden başka onların kutsal kitaplarının da saklandığını tarihî bir gerçek olarak kaydetmektedir. İki yüz levhadan ibaret olan bir kutsal kitabın, dinî eserlerin en önemlilerinden biri olduğunu da ayrıca söylemektedir. Bu eser üç kısımdan ibarettir:

Birincisi fena ruhlara, şeytanlara karşı gelebilmek için birtakım dua şekilleridir.

İkincisi hastalıklara karşı koyma duaları ve üçüncüsü de ilâhilerdir.

İşte Babil ve Asurluların kutsal kitaplarında da bu üç sınıflamaya raslanır. Bu da kendilerinin, eserin büyük bir kısmını olduğu gibi benimsediklerine alâmettir.

Fenalığa karşı koymak için sihirli sözlerden de istifade edildiği muhakkaktır. Mamafih asıl eğitsel kıymeti olan kısmı ilâhilerdir. Meselâ güneş ilâhına karşı söylenmiş bir ilâhide, “Allahın yasak ettiğini ağızım tattı, Allahın yasak ettiği şeyler üzerine budalaca ısrar ettim. Allahım, kabahatim büyüktür ve çoktur. Beni affet.” gibi sözler tamamiyle ahlâki maksatlar için yazılmıştı. İşte bu ilâhiler çocuklara ezberletilir ve dinî törenlerde tekrar edilirdi.

Gençliğin eğitiminde etkili olan noktalardan biri de ruh meselesiydi. İlk devirlerde Babil ve Asurlular öldükten sonra daha iyi bir hayatın mevcudolduğuna inanmıyorlardı. Onlarda ruhun ölmezliği kavramı henüz yoktu. Fakat sonraları — galiba komşuları İranın etkisiyle — cennetten ve cehennemden bahsedildiği görülmüştü. Cennetin çok güzel ve cehennemin de alabildiğin korkunç olduğu sonradan yazılan ilâhilerde görülmüştü.

Bütü bunlar gerek okullarda ve gerek tapınaklarda sık sık tekrar edilmekle insanların hareketlerinin iyileştirilmesine çalışıldı.

FENİKEDE EĞİTİM

Babil ve Asurlular gibi Fenikeliler de Samî ırkındandır. Bunların, İsa'nın doğumundan birkaç bin yıl önce şimdiki Adana ve Beyrut dolaylarında kurdukları devlet, bir aralık hayli parlamıştı.

Akdenizin ılık sahillerinde kurulan bu devlet bilhassa gemicilikte hayli ilerlemiş, birçok adalara, İtalyanın güney kısmına ve hattâ İspanya sahillerine kadar yayılmıştı. İşte bu özel durumları ve yayılımları dolayısıyledir ki, Fenikeliler doğrudan doğruya Yunanistan, Roma ve Avrupa üzerinde faydalı etkilerde bulunmuş, onların gözlerini açmıştı. Avrupanın Fenikelilerden başlıca faydası, yazıyı öğrenmek olmuştu. Gerçi yazı, Fenikelilerin icadı değildi, onlar yazıyı Babil ve Asurlulardan ve Mısırdan öğrenmişlerdi. Fakat onlar yazıyı bir parça daha ilerletmişler ve her sesi verebilecek 22 harften ibaret bir alfabe meydana getirmişlerdi. İşte bu yazı ilkönce Yunanistana, oradan İtalyaya ve en sonra Avrupaya yayılmıştı. Fenikelilerin yazıları aynı zamanda rakam olarak kullanılabılırdi. Yunanlılar, eski rakam sistemini Fenikelilerden almışlardır.

Uzun deniz seyahatleri yapan Fenikelilerin astronomi ile ilgileri hayli kuvvetliydi. Bunlar astronomiye ait bilgilerini ilkönce Babil ve Asurlulardan öğrenmişlerdi. Fakat öğrendiklerini geliştirmişler ve Akdeniz bölgesine yaymışlardı.

Bundan başka Fenikeliler, Mısırdan öğrendikleri camıcılığı daha ziyade ilerletmişler ve her tarafa yaymışlardı. Maden ve boya istihsalı, dokuma işleriyle maden işleri ve

gemiciliğe ait sanayide de Fenikelilerin hayli ilerlemiş bulunduğunu görüyoruz.

Pratik ve ticaret hayatında bu derece ilerlemiş bulunan Fenikeliler gençlerini ne suretle yetiştirirlerdi?

Fenikelilerin aile ve okul eğitimi hakkında ele geçen belgeler hayli azdır. Biz daha ziyade onların yaşadığı hayattan bir sonuç elde etmeye çalışacağız.

Aile eğitimi. — Fenideke aile eğitimi fena idi. Fenikeli aileler arasında çocuklarını ilâhlara kurban etmek âdeti vardı. Bundan başka Fenikeli kız ve kadınlar ilâhların kutsal çevresinde her yabancıya teslim olabilirlerdi. Tapınaklarda birçok kız ve kadınlar ilâhlara yaranmak için türlü fuhuş ve rezaleti yaparlardı. Bu çürük inançlar ve âdetler bize Fenikedeki samimî aile hayatının mevcudolmadığını, sosyal hayatta kadına dışı bir yaratık göziyle bakıldığını ve böyle bir hava içinde çocukların eğitiminin kötü olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Okul öğretimine gelince, Fenikedeki halkın eğitimine de pek dikkat edilmiyordu. Ticaretin, sanayi ve madencilik terakki etmesi yüzünden halk kendi hayatını kazanmak için gemilerde, işliklerde, havuzlarda ve madenlerde çalışmak zorunda idi. Gerçi en ağır işler esirlere yaptırılırdı, fakat fakir fenike halkı yaşamak için esirler gibi her türlü hakaret ve baskı altında ağır iş yapmak zorunda idi.

Buna karşı zengin tabakanın ve memleketi idare eden memur sınıfının çocukları bir sistem altında ve okullarda yetiştirilirdi. Ticaret okulları, gemicilik okulları ve teknik okullar çok ziyaret edilirdi. Okullarda gençlere kendi mesleklerine yarıyacak pratik bilgilerden başka astronomi, aritmetik, matematik, mihanik ve madencilik dersleri gösterilirdi.

Gençleri mimarlığa hazırlamak için ayrıca mimarlık okulları da vardı. İlk okullarda öğretim nasıldı, okulların

teşkilâtı ne şekilde idi? Bunlar hakkında kesin bilgimiz yoktur .Zira okul teşkilâtı hakkında bizlere fikir verecek belgeler ele geçmemiştir.

Meslek eğitimine verilen önem yanında ahlâk eğitimi çok zayıftı. Zira Fenikelilerin genel olarak ahlâkları bozuktu. Fenikeli para düşkününü ve zalimdi. Cincî ilişkilere çok bağlı idi; inançları çürük ve zayıftı. Devleti temelin-den sarsan bu bozukluklardan başka Fenikelilerin idaresi de çok kötü idi. Rüşvet alıp verme Fenikelilerin ruhuna işlemişti.

Fenikeliler gösterişten hoşlanır, israf ve sefahati sever ve lüzumsuz para sarfından zevk alırlardı. Büyük şehirler birer sefahat ocağı idi. Böyle bir hava içinde büyüyen ve yetişen gençlerin ahlâki eğitiminin kötü olması tabii idi.

Sonra dinî eğitim ve dinî inançlar da gençliğe ahlâki etki yapacak derecede kuvvetli değildi. Hayat veren Aşera ilâhının şerefine her türlü cinsî ilişkiler tabii telâkki edilirdi. Aşera tapınakları birer şehvet yatağı idi. Genç kızlar ve kadınlar hayat ilâhı tapınaklarında her kötülüğü yapmaktan zevk alırlardı.

Buna karşı tabiatda hayatın azaldığı bir zamanda, yani sonbaharda Adonis'in ölüm tapınağında yas tutulur ve halden şikâyet edilirdi. Bu yası Fenikeliler ağlamak, elbiselerini yırtmak ve kadınlar da saçlarını yolmak suretiyle yaparlardı. Yas törenleri galiba gençlerden ziyade, hayatın sonbaharını yaşayan yaşlılar yapardı.

Bunlar bize Fenikelilerin heyecanlı ve hırslı insanlar olduğunu gösterir. Zevkte olduğu gibi acıda da bunların yaşayışı derin ve kuvvetliydi.

Fenikelilerin inançlarına göre ruh öldükten sonra toprak olur gider. Bunun için Fenikeliler ölümden çok korkar ve ölmeden evvel her türlü zevkleri yaşamak ve tatmak isterdi. Dünyanın ve kâinatın yaratılışı hakkındaki

düşünceleri de basitti. İnsan çamurdan yaratılmıştır. Çamurdan yaratılan insan günün birinde yine çamur ve toprak olur.

İdealizm yokluğu genç ruhları körletmiş ve hayata tamamiyle maddi gözle bakmakla bütün Fenikeliler hayvanlaşmıştı. Bu sebepten dolayı Fenikeliler düşmanlarına karşı vatanlarını koruyacak tedbirler ve sosyal dayanışmaya değer vermemişlerdir. Herkes yalnız kendi için yaşıyordu. Genel hayatın menfaati kavramı onlarda bir türlü kökleşmemiştir. Bundan ötürü Fenikeliler dışardan gelen tehlikelere dayanamamışlar ve kolayca başka milletlerin esareti altına girerek tarihin yoklukları içine karışmışlardır.

BENİİSRAİL EĞİTİMİ

Samî ırkından olan ve İbrani adıyla Samîlerden ayrılan Beniisrail kavmi Asya ve Afrikanın birbirine geçit verdiği yerlerde otururdu. Bu yerlere Filistin veya Kenaneli denirdi. Bir tarafı Arabistan ve Suriye çölü, öbür tarafı deniz ve kuzey tarafı yüksek Lübnan dağlarıyla çevrili olan Filistin kıtası âdeta bütün dünyadan ayrılmış bir ada halindeydi. Bununla beraber zengin Mısır kıtasına geçmek üzere yola çıkan herhangi bir Asya hükümdarı, ordularıyla buraları çiğnemek zorunda idi. Bunun aksine olarak Mısırdan Asya kıtasına karşı yapılacak bir akın yine Filistin üzerinden geçerdi. İşte Filistin'in bu özel durumu Beniisrail kavminin en büyük felâketi olmuştur.

Beniisrail kavmi ilk zamanları küçük kabîleler halinde ve bir şeyhin idaresi altında göçebe şeklinde yaşırdı. Şeyhler, kendilerinden daha önce gelen büyük kişilerin ideallerini halk arasına yaymaya ve halkı birleştirmeye çalışırlardı. Meselâ İbrahim, inanç ve iradenin, Yakup hayatın maddi acılarına karşı dayanmanın sembolü olarak gösterilirdi.

Beniisrail kavminin sosyal hayatında ilk devrimci fikirler İbrahimden gelmiştir. Bu büyük insan, esirliği yasak etmiş ve çocuk kurban etme âdetini kaldırmıştı. İbrahim, emirlerini dedelerinden ziyade aklından ve kendi vicdanından verirdi; o, çocuk kurbanı yerine sünnet âdetini koymuş ve bu suretle insanlığı zalim ve vahşi bir gelenekten kurtarmıştır.

Sünnet âdeti, daha eskiden ve sırf sıhhi sebeplerden dolayı Mısırdan uygulanırdı. İbraniler, sünnetin nesli ço-

ğaltmaya yarıyan bir vasıta olduğunu da ileri sürerek İbrahim'in emirlerini seve seve kabul etmişlerdi. Daha sonra sünnet âdeti Yahudileri diğer kavimlerden ayıran bir özellik olarak bugüne kadar devam etmiştir.

İbrahim, yalnız din ıslâhatiyle uğraşmamış, kendi kavminin ilerlemesine yarıyacak birçok sosyal teşebbüslere de girişmiştir. Yedi kutsal pınar (Birisseba) bunun zamanında açılmış ve susuzlukla savaşımıştır.

Beniisrailin ilk devirlerinde Allah kavramı çok sâf ve basitti. Meselâ Allah, insan şeklinde İbrahim'in evine bir ziyaretçi gibi gelir, onunla yemek yer, Sodom ve Gamore halkının söylendiği kadar ahlâksız olup olmadığını doğrudan doğruya yerinde incelerdi. Hattâ Yahoya adıyla anılan Beniisrail Allahın herhangi önemli bir problem hakkında insanlarla tartışmalarda bulunduğu bile kabul edilirdi.

İyilik ve fenalık kavramları da çok sâf ve basitti. Faydalı olan bir şey onlarca iyi sayılırdı. Aile kurma ve cinsî ilişki meselelerinde de ilk zamanları büyük bir ilkelik göze çarpmakta idi. Kendi kızıyla cinsî ilişkide bulunarak veya babasının ikinci derecede karlılarıyla sevişerek çocuk dünyaya getiren erkekler görülmüştü. Beniisrail kavminde bir kadının erkeği ölecek olursa, ölenin en yakın erkek akrabalarından biriyle evlenmek âdeti vardı.

Cinsî problemlerde görülen bu ilkel telâkkilere rağmen pederasti büyük suç ve günah sayılırdı. Bunun için pederasti hastalığı Beniisrail kavminde hiçbir zaman salgın bir şekil almamıştır.

İlk devirlerde kadının sosyal değeri çok azdı. Çok kariyle evlenme usulü kuvvetle yerleşmişti. Kadının vazifesi erkeğin rahatını sağlamaya çalışmaktan ibaretti. İhtiyarlamaya yüz tutmuş olan ve çocuk doğurmıyan bir kadın, erkeğine çocuk doğuracak bir kadın bulmayı şeref bilirdi. Kadın, dünyaya getirdiği çocukların sayısına göre saygı

ve itibar görürdü. Mamafih eski devreye ait kitaplarda kadının sevildiğinden ve kadına iyi gözle bakıldığından bahsedildiği görülmüştür.

Bilhassa kadın, uzak bir soydan değilse, erkek tarafından saygı görürdü.

Dünyaya gelen çocukları anaları emzirir ve büyütürdü. Eğitim yalnız ailede verilirdi. Çocuk, göçebe hayatında yapabileceği her işi ailede babasından veya anasından görür ve öğrenirdi. Çocuklar hayvanlara bakar, tarlalarda ziraat işlerinde uğraşır ve sırasına göre ok atmayı öğrenerek avlanmaya giderlerdi. Kabîlenin dinî ve ahlâki inançları da yalnız ana ve baba tarafından çocuklara telkin edilirdi.

Beniisrail kavminde hakiki evrim Musa ile başlar. Mısıırı ziyaret eden, Mısırın ziraatini ve düzenli devlet teşkilâtını yerinde inceliyen Musa, Beniisrail kavmini — diğer bağımsız devletler gibi — kuvvetli ve teşkilâtlı bir hale sokmaya muvaffak olmuştur.

Musa, bir taraftan dini ıslaha çalışmış, diğer taraftan halkın medeniyet ve kültür alanında yükselmesini ve ilerlemesini sağlayacak yollar göstermiş ve gençliğin eğitimi hakkında kurduğu temeller — bugüne kadar — Yahudilerde etkili olmuştur.

Musa'nın ilk amacı, halkı tek bir Allah etrafında toplamak ve yeni duruma uygun ibadet tarzlarını ve ahlâk kurallarını tesbit etmek ve sonunda kendi kavmini göçebelikten kurtararak onu ziraat hayatına sürüklemektir.

Musa'nın on emri bu maksadı sağlamıştır. On emirle Yahudilere yeni idealler aşılanmış, dinî ve ahlâki inançlar ve anlayışlar büyük bir kudret ve kuvvet kazanmıştır.

Dünyalara tek bir Allah hâkimdir. Her Musevinin buna inanması lâzımdır. Bu, Musa'nın ilk ve önemli emriydi. Çocukların ana babalarına saygı göstermesi, itaat etmesi, kendimizden başka insanların sevilmesi ve gerektiği zaman

onlara yardım edilmesi, bedeninin ve ruhunun evrimine dikkat edilmesi gibi emirler Musevilerin gelişimine ve evrimine etki yapan önemli etmenlerdir.

Musa, büyüklere karşı saygı ve itaati, fakirlere yumuşak davranılması ve iyi muamele yapılması, dullara ve kimsesizlere insan göziyle bakılması, esirlerin, ailenin bir üyesi gibi telâkki edilmesi, esirlerin altı yıl hizmetten sonra serbest bırakılması gibi istekler, Musa'nın büyük bir insan kalbi taşıdığına ve gerçek anlamıyla büyük bir peygamber olduğuna alâmetti. Mahkeme huzurunda bir Musevi ile bir esirin farkı yoktu. Kanun önünde herkes eşit sayılırdı. Musa, düşmanlara bile fena muamele edilmemesini tavsiye etmekteydi. "Düşmanın öküzüne ve eşeğine raslarsan onları düşmana geri vermekten çekinme." sözü bunu gösterir.

Musa'nın diğer istekleri, aile hayatını ahlâklılaştırmak, aileye kutsal bir değer kazandırmak ve herkese ziraat hayatını sevdirmekten ibaretti. Bunlardan başka temizliğe ve yenecek yemeklerin cins ve nev'ine ait diğer birçok emirleri de önemlidir.

Musa'nın emirlerini halka bildirmek ödevini üzerine alan din adamlarının saygı ve itibarları çoktu. Bunlar Allah ile halk arasında aracı rolünü oynarlardı.

Musa'nın dinî, ahlâki ve sosyal anlayışı Museviler üzerinde kuvvetli etki yapmıştı. Musa'dan sonra Beniisrail kavmi kuvvetlenmiş ve dışarıya karşı kudreti çoğalmıştı. Bundan sonra Musevilerin birçok kırılları olmuş ve halk kasabalarda ve şehirlerde toplanarak göçebelik hayatına son verilmişti. Kudüs şehri Davut zamanında, Milâttan bin yıl önce, başkent olmuştur.

Museviler kendilerini yeter derecede kuvvetli gördükten sonra Milâttan 722 yıl önce Babil ve Asur devletlerine karşı savaşa girişmiş ve bir hayli başarı kazanmışlardı. Fakat yüz elli yıl sonra Babil ve Asur tarafından gelen

kuvvetli bir saldırıya dayanamıyan Museviler Babil ve Asur kavminin kölesi haline gelmiş ve Kudüs şehri yıkılarak bir taş yığını halini almıştı.

Esir düşen Museviler Asur ve İran taraflarına sürülmüş ve uzun yıllar yabancı diyarlarda yaşadıktan sonra İran Şahı Keyhusrev sayesinde tekrar ana vatanlarına dönmek ve orada yerleşmek fırsatını elde etmişlerdi.

Yahudilerin ana vatandan uzak diyarlarda yetmiş yıl gibi uzun bir esirlik devrinde varlıklarını koruyabilmeleri onların bugün bile rasladığımız ırki özelliklerindendir. Yahudi, dünyanın neresinde bulunursa bulunsun ana vatanına karşı daima bağlı kalır ve onu unutmamak ve unutturmamak için elden geldiği kadar çalışır. Dinî inançların diğer kavimlerden farklı olması, yabancı kavimlerle evlenmekten çekinmeleri, dinî inançlarla beraber tarihî geleneklerini ve âdetlerini aile hayatında yaşatmaları yabancı kavimler içinde erimelerine engel olmaktadır. Sonra Yahudilerin ırki özellikleri düşmanlarını unutmamakta, onlara karşı kin ve intikam duyguları beslemekte görülürdü.

Asurluların kölesi oldukları zaman yabancı diyarlarda çektikleri acıları ve ıstırapları şiirlerinde tekrarlarlar ve bu şiirleri nesilden nesle aşılardılar. İşte Yahudilerin bu devirdeki tarihi ve meşhur şiirlerinden biri şudur: “Babil ırmaklarının kenarında oturduk ve Siyon’u düşünerek ağladık. Askerlerimiz ırmak kenarlarındaki söğüt ağaçlarına asılı idi ve bizi buraya getirenler derlerdi ki: bize Siyon ilâhileri söyleyiniz... Lâkin yabancı bir toprakta ilâhiler nasıl söylenebilir... Ey Kudüs! Seni unutursam sağ elim beni unutsun. Ey Kudüs! Eğer fikrimden çıkarsan ve bütün sevinçlerim sana ait değilse dilim damağıma yapışsın kalsın. Ey Babilin kızı! Felâket senin üzerine olsun. Yaptığın fenalıkları sana yapacak ve çocuklarını alıp başlarını taşlarda kıracak olan kimseler kutsal olsun!”

Tarihî durumlarının özelliklerinden dolayı Yahudi eğitiminin iki grupta incelenmesi gerekir:

1 — 586 yılına, yani esirlik zamanına kadar olan kısım birinci devreyi teşkil eder. Bu devirde Yahudiler Musa'nın yardımıyla kuvvetlenmişler, dertitoplu bir sosyal hayat kurmuşlardı.

2 — İran şahı Keyhusrev'in yardımıyla esirlikten kurtulan Musevilerin ana vatanlarına dönüşleri ve orada yeni bir hayat kurlmaları ikinci devreyi teşkil eder. Bu devrin birinciden ayrı bazı özellikleri vardır. Zira Museviler esirlik zamanında Babil, Asur ve İran medeniyetiyle temas etmişler, dinî, ahlâki anlayışlarda ve eğitim işlerinde bazı değişiklikler göstermişlerdi.

İlk devirde eğitim. — Musevilerde aile eğitiminin önemi pek büyüktür. Bunlar Beniisrail kavmini ve devleti yaşatacak, başlıca kuvveti aile hayatında ve aile eğitiminde görürler. Kanunlarda ve kutsal kitaplarda aileyi kuvvetlendirecek birçok öğütlere raslanmaktadır. Bir Musevi her şeyden önce bütün dikkatini evine ve çocuklarına verir, dinî ve ahlâki emirleri ve Museviliğe ait âdetleri ilk önce kendi evinde yaşatır ve genç nesle telkin etmeye çalışır.

Musevilerin aile eğitimine verdikleri önem bugüne kadar şiddet ve kuvvetini kaybetmemiştir. Binlerce yıldan beri devletsiz ve dağınık yaşayan Yahudilerin bugüne kadar varlıklarını koruyabilmeleri bu mesele ile çok ilgilidir. Mafih aile eğitimine verilen bu önem yüzündendir ki Musevilerin sosyal işlere ikinci derecede önem vermelerine sebeb olmuş ve bu yüzden kuvvetli, devamlı ve dayanıklı bir devlet kurlmalarına engel olmuştur.

Musa'dan önce olduğu gibi Musa'dan sonra da çok kadınla evlenme usulü devam etmiştir. Kadına, kölelere ve çocuklara hâkim olan evin erkeğidir. Erkek evleneceği ka-

dına birçok masraf yapar v kadını âdetâ para ile satın alırdı.

Erkeği memnun edemiyen, ev işlerine ve çocuklarına istenilen şekilde bakamıyan bir kadın kolayca boşanabilirdi. Genel olarak Museviler erken evlenirlerdi. Çok vakit erkeğin ana babası çocuğuna kız bulurdu. Mamafih Musevi gençleri gerek aileler içinde ve gerek dışarda kızlarla doğrudan doğruya tanışır ve evlenecekleri kızları kendileri seçebilirlerdi. Museviler arasında akrabadan olan gençlerle evlenmek daha makbul sayılırdı.

Yeni evlenecek gençlere çok dikkat edilirdi. Nişanlanmış olup da henüz evlenemiyen gençleri geçici bir zaman için, muharebeye göndermemek ve yeni evlenenlere devlet hizmetinde bir yıl izin vermek gibi imtiyazlar, kanunların aile teşkiline ve nesil yetiştirmeye verdiği önemi gösterir.

Kızlara kötü muamele yapan erkekler fenalığın derecesine göre cezaya çarpılır. Meselâ bir kızı baştan çıkaran erkek, kızın babasına para cezası vermeye, kızla evlenmeye ve evlendikten sonra da kızı boşamamaya mahkûm olurdu. Yeni evlendiği bir kızın bozulmuş olduğunu iddia eden erkek, sözü doğru çıkmazsa kızın babasına para cezası vermeye ve kızı boşıyamama cezasına çarpılırdı. Eğer erkeğin söylediği doğru çıkarsa o zaman kızın taşâ tutularak öldürülmesi caiz olurdu. Kocasına sadakatsizlik gösteren bir kadın da taşlanmak cezasına mahkûm edilirdi. Evli olduğu halde başka bir kadına sataşan bir erkek ise çok daha hafif cezalarla kurtulurdu.

Musevilerde boşanmak kolaydı. Yalnız erkeğin boşadığı kadına bir boşanma kâğıdı vermesi lâzımdı. Bu takdirde kadın ailesi yanına döner ve başka bir erkekle evlenmeye hak kazanırdı. İkinci defa evlenen bir kadın tekrar boşanırsa artık kadının birinci kocasına tekrar varması mümkün olamazdı.

Aileyi ve nesli korumak için Musevilerin bazı öze kuralları vardı: bir Musevi ailesi çocuğunun geleceğinden emin değilse, çocuk sakat ve budala olursa yabancı bir çocuğu evlâtlık olarak satın alabilirdi.

Bundan başka bir Musevi öldüğü zaman karısı, ölenin erkek kardeşine varırdı. Ölen kardeşin çocuğu olmamışsa ikinci kardeşin ilk çocuğu, birinci kardeşin soyundan sayılır ve çocuk böyle büyütülürdü. Kısırlık felâketti ve bu, Allahın o aileye karşı en ağır bir cezası sayılırdı. Dünyaya gelip de yaşıyamıyan çocuklar da aile için bir nevi ceza yerine geçerdi. Bu telâkki, çocukları yaşatmak için iyi bir teşvikti. Bir kadın çocuklarının sayısına göre saygı ve itibar görürdü. Bu telâkki bugün de yaşamaktadır. Musevilerin fazla çoğalması, doğumun çokluğundan ziyade doğan çocukların yaşatılmasıyla daha fazla ilgilidir.

Çocuk, anası tarafından emzirilirdi. Mamafih zengin ailelerde sütanalara raslanırdı. Sütten kesilen bir çocuk için kurban kesilirdi.

Yahudilerde aile eğitimi çok sert ve ciddi idi. Eğitim korku ve dayığa dayanırdı. Çocuklardan kesin olarak itaat istenirdi. Çocuk evleninceye kadar anasına ve babasına itaat etmek zorunda idi. Ana ve babaya karşı fena söz söyleyen veya ana babayı döven bir genç ölüm cezasına çarptırılırdı. Gençler serseri olamaz, mutlaka ailenin gösterdiği yolda yürümek ve onların öğütlerini dinlemek yükümünde idi. İçkiye ve israfa kapılan, babasının öğütlerinden dışarı çıkan ve uslanmıyan bir genç de ölüm cezasına çarptırılabilirdi.

Musevilerde çocuk satma âdeti vardı. Meselâ bir kız fakir olursa başka bir Museviye satılabilirdi.

İlk yıllarda çocukların eğitiminden analar sorumlu idi. Ana, çocukları yaşatmakla beraber onlara Allahın emirlerini öğretir, sevilen ve saygı gösterilen âdetleri ve alışkanlıkları çocuklara aşılamaya gayret ederdi.

Erinlik çağına giren bir genç kız evde çalışır, tam bir ana olmaya ve birçok meziyetler kazanmaya alıştıırıldı. Kızlara musiki, dans ve şarkı gibi maharetler öğretilirdi. Bunlar eğlence maksadiyle değil, dinî amaçlarla gösterilirdi.

Ailede kazanılan alışkanlıklardan sonra erkekler kızlardan fazla serbest yaşarlardı. Mamafih babası genci her yerde gözetlerdi. Genç ziraat işleriyle, hayvan bakımıyla, balıkçılık ve küçük sanatlarla uğraşırdı. Gencin hayatta bir maharet sahibi olması şarttı. Silâh kullanmak her gencin ödeviydi. Zira yirmi yaşına giren her Musevi asker olurdu. Bundan başka her Musevi temizliğe dikkat etmek, belli zamanlarda perhiz tutmak zorunda idi.

Çocukların ilk dinî eğitim ve alışkanlıklarından aile sorumludur. Çocuklara iyi örnek olma ve alıştırmalar eğitimin başlıca vasıtalarıdır. Yemek zamanları baba dua eder ve yine dua ile yemekten kalkılırdı. Her evin üst katında bir tapınma ve dua odası bulunurdu. Dinî bayramlara ve törenlere çocuklar da katılırdı. Musevilerin yılda bir kere dinî gezintileri olurdu. Çocuklar o gün sevinçle kırlara yayılır ve kutsal günlerini neşe içinde geçirirlerdi.

✓ **Gençlerin genel eğitimi.** — Yazının yayılmasından sonra gençlerin geniş ölçüde eğitimiyle ve öğretimiyle uğraşmak mümkün olmuştur. Musa, yazıyı kabul ettirmekle İbrani edebiyatının temel taşını koymuş oldu. İlk devrede geniş ölçüde okul teşkilâtına raslanmıyor. Okumak ve yazmak Musevilerce başlıca maharetlerdendi. Zenginler çocuklarına özel eğitmen tutarlar ve onların yardımıyla çocuklarını yetiştirirlerdi. Aritmetik, geometri ve astronomi pek az öğretilirdi. Zamanı tâyin etmekte aydan ve güneş saatinden faydalanılırdı.

Tabiat bilgileri, yenmesi faydalı ve zararlı hayvanları ayırmaya yarıyacak kadar öğretilirdi. Coğrafya dersinde bilhassa Beniisrail kavminin oturduğu yerler gösterilirdi.

Başlıca öğretilen konular: dağlar, nehirler, kervan yolları göller ve Mısıra giden yollar ve uğraklardı.

Tarih ancak kiralık devrinde canlanmaya başlamıştı. Tarihçiler zamanın önemli olaylarını kaydederlerdi. Bu suretle, kronik şekilde, tarih koleksiyonları meydana gelmişti. Daha önce ağızdan ağza tarihî bilgi verilirdi. Yazının kabulünden sonra halkın kahramanlığa ait bildiği şarkılar ve masallar toplanmış, yazılmış ve hepsi tarih olayları arasına girmişti. Bütün tarih olayları din problemleriyle sıkı ilişkide idi.

Musevilerde her şey din etrafında toplanırdı. Musa'dan sonra tek Allah inancı ruhlara yerleşmişti. Mamafih Musevilerin Allah kavramı — İslâmlarda olduğu gibi — tamamiyle soyut değildi; bunlar Allah kavramını şahıslandırmaya meyilli idiler. Meselâ bir Musevi gök gürültüsünde Allah'ın sesini ve yürümesini işittiğine kaniydi.

Musa'dan sonra Allah kavramının ve dinî problemlerin açıklanmasında ve halkın dinî eğitiminde dinî meslekte çalışanların ve büyük kişilerin etkisi çoktu. Bunların başlıca ödevleri, Müsa'nın emirlerini halk arasına yaymaktır. Bunlar belli yerlerde halkı etrafına toplar, Musa'nın on emrini vesair dinî emirleri halka anlatır ve halkla dertleşirlerdi. Bu gibi adamların halk arasında saygısı ve itibarı çoktu. Bunlar, dervişler gibi, bir köşeye çekilmiş bir tarzda yaşarlardı. Yalnız bu meslekte çalışanların en büyüğü sayılan Natan adındaki kişi sarayla ilişkide bulunurdu.

Yazı devrinden sonra bütün hukuk ve sosyal ödevler dinle birleştirilmişti. Peygamberlerin eserlerinde ve türlü şiirlerde fikrî ve ahlâki etkiler önemli rol oynardı. Lirik şiirlerden başka musiki ve dans da halka öğretilirdi.

Öğretici ve eğitici mahiyette olan şiirlerin ve nesirlerin halk üzerinde etkisi büyüktü. Öğretilen ilk şey, Yahovaya, yani Allaha inanmak ve onun emirlerini dinlemektir.

Ahlâklı olmanın ilk kaynağını Allâhta görmek ve Allâhı memnun etmek insanların başlıca amacıdır.

Halkın eğitiminde masallar, bilmeceler ve görgüye dayanan ata sözlerinin de eğitsel etkisinden faydalanılır-
dı. İnsanın Allaha karşı ödevleri şunlardır:

- 1) Yahovadan başka bir Allaha inanma,
- 2) Resim ve put yapma.

Musa'nın herkese insan göziyle bakmağı tavsiye etmesi Yahudilerin ruhuna bir türlü yerleşememişti. Yahova, yalnız Musevilerin Allâhıdır. Yabancıları, Yahudi Allâhı korumaz. Bunun içindir ki Yahudiler dinde mutaassıptır ve bu yüzden insani duyguları hayli ölçülüdür. Onlar kendilerinden başka kavimlere bir türlü insan muamelesi yapamıyor, onları daima kendilerinden aşağı görürlerdi. Kölelere iyi gözle bakmaya çalışan Yahudiler, yabancı kavimlere karşı daima kin duyguları beslerlerdi. Bir Musevi kadınına saldıran bir genç yüzünden bütün Bün-yamin soyu, kadın ve çocuklarıyla, öldürülmüş, yok edilmişti.

Museviler sosyal hayatın isteklerini din çerçevesi içine almışlardı. Katil, hırsızlık, evlilik hayatında sadakatsizlik, yalancılık, hile ve iftira ağır suçlardan sayılırdı. Bilmeden yapılan hatalar bile şiddetli cezaya sebeb olurdu. Cezalar sırasına göre çok şiddetli ve korkunçtu. Altın buzağıya tapan üç bin kişinin bir hamlede öldürülmesi tarihî olayların önemlilerindendir.

Museviler öbür dünyaya inanmazlardı. Allaha itaatsizlik, dünyada sefaleti mucibolur; Allah yalnız iyi insanların dostudur. İyi insanlar dünyada iyi yaşar ve mesut olurlar. Bir kimse iyi olduğu halde sefalete ve felâkete uğrarsa bunu, dedelerinin yaptığı fenalıkla yorumlarlardı. Zira dedelerin yaptığı fenalıkların cezasını kendisinden sonra gelen nesiller ödemek zorunda kalırlardı.

Ruh, nefestir; nefes kana bağlıdır. Binaenaleyh ruhun oturduğu yer de kalbdır. İnsan ölünce her şey bitmiştir. Çabuk ölen, Allahın kahrına ve gazabına uğramış sayılır.

Museviler, dünyayı yaşamaya değer bir yer olarak tanırlar; fazla yaşayanlar Allahın en fazla sevgisini ve lütfunu kazananlardır. Bunun içindir ki Museviler ihtiyarlara candan saygı gösterir ve onların sözlerini severek dinlerler ve yaparlar.

İkinci devirde eğitim. — Bu devir Babil ve Asurluların köleliğinden kurtulmak ve anavatana dönmekle başlar. Babil ve Asurlular Kudüs şehrini yıktıktan ve halkı sürdükten sonra Museviler uzun zaman aralarında yaşadıkları yabancı kavimlerin az çok mânevi etkisi altında kaldılar; fakat Yahudiliklerini kaybetmediler. Bilâkis onlar yeni çevrelerde yabancı kavimlerin içinde eriyecek yerde kendi ilâhlarına ve geleneklerine daha sıkı bağlanmışlar ve müşterek felâket yüzünden kendi aralarında daha büyük bir samimîlik ve dayanışma yaratmaya muvaffak olmuşlardı. Mamafih onlar kendilerine faydalı olan birtakım mânevi etkileri benimsemiş, kitaplara geçirmiş, din ve eğitimde kullanmışlardır.

Esirlikten önce dünyayı, dünya göziyle gören bir Musevi yeni çevrelerde bir parça mânevileşmiştir. Bu bakımdan esirlik devri Musevilerin eğitiminde faydalı bir rol oynamıştır. Esirlik zamanında yazılan eserlerde iyi istikbal, ümit ve sabır tavsiyeleri göze çarpmaktadır.

İlk devirde öbür dünya ile ilgili olmıyan Museviler anavatana döndükten sonra öbür dünya ile fazla meşgul olmaya başladılar. Eyüp, dünyada iyi gün görmek maksadıyla acıya katlanmanın lüzumlu olduğunu söylerdi. Daha sonra Museviler bunu başka şekilde yorumlamışlar, acının öbür dünya için bir nevi imtihan olduğunu kabul etmiş-

şerdi. İmtihanı kazananlar dünyadaki acıların mükâfatını öbür dünyada fazlasiyle göreceklerdirdir.

Eskiden Allah, serbest bir iradeye malik olan insanların fenalıklarını cezasız bırakmıyordu. Sonraları işe şeytani karıştırmışlar ve meseleyi başka şekilde yorumlamışlardı. Fenalık Allahın işi değildir. Allah ve oğulları yani melekler, insanları incelemek maksadiyle fenalık prensipi olan şeytani dünyaya sokmuştur. Şeytana uyan dünyada imtihanı kaybetmiş demektir.

Eskiden dinî kitaplarda millî ilâh olan Yahuvedan başka hiçbir şey yazılı değildi. Esirlikten döndükten sonra meleklerden bahsedilmiştir.

Eskiden Mehdi kavramı yoktu. Sonraları Mehdinin yardımıyla kurtulacaklarına, Musevilerin bütün dünyaya hâkim ve insanların tek bir dinde, yani Musevilikte birleşeceklerine kanaatleri vardı. Mehdi kavramında bir nevi ahlâki kozmopolitlik ruhu da vardır. Mehdi çıktıktan sonra insanlar iyileşecek ve İsrail dini bütün dinsizlerin dini olacaktır.

Bütün bu yeniliklerde İranlıların etkisi açık olarak görülür. Bu bakımdan Musevi dini yeni diyarlarda âdeta arıtılmıştır.

Yahudiler İran Şahı Keyhusrev tarafından kurtarılıp vatanlarına döndükleri ve Kudüs şehrini yeniden tamir ettikleri zaman eski dinî taassup yerine daha mâkul ve yumuşak bir dindarlık göstermeye başladılar. Mamafih eski kutsal yazılara yeniden ilgilenmişler ve onları anlamaya çalışmışlardı. Bütün eski yazılar ve kitaplar Milâttan 450 yıl önce Ezra adında bir bilgin tarafından toplanmış ve hepsi bir araya konmuştur.

Museviler eski yazıları anlamak hevesiyle belli yerlere toplanırlar, kutsal kitapları halka okuturlar ve anlatmaya çalışırlardı. Dinî problemleri halka açıklıyan ve yorumlıyan zamanın bilginleri idi. Bu bilginlerin çalışmasını

düzenliyen, Ezra, aynı zamanda hahamlığın da kurucusu olmuştur.

Eski kutsal kitaplar yalnız dinî problemlere değil, sosyal problemlere de yer veriyordu. Bunları anlamak ve içindeki emirlere göre hareketlerini uydurmak yükümünde olan Museviler hahamlardan çok faydalanırlardı.

Uzun müddet yabancı memleketlerde yaşayan Museviler İbrani dilini iyice unutmuşlardı. Binaenaleyh eski eserleri anlamak âdeta bir uzmanlık işi olmuştu. Bu bakımdan hahamların görevi, bir taraftan dili öğretmek ve diğer taraftan din, hukuk ve sosyal problemleri aydınlatmaktı. Bütün bu problemlerin başarıyla çözülmesi, özel kurumların açılmasıyla ve bilginlerin yetiştirilmesiyle mümkündür.

İşte bu maksatla Kudüs şehrinde ilk büyük okul açılmıştı. Kudüs şehrinde açılan kurum bir nevi öğretmen-okulu idi. Oraya girenler öğrendiklerini halka yaymak ödevini üzerine almış olurdu.

Bu okul ihtiyarlar meclisine bağlıydı. İhtiyarlar meclisinde 70 üye bulunurdu. Bu meclisin görevi her şeyden önce kültür işlerine bakmaktı. Bundan başka medeni hukuka ait problemleri görüşmek ve iyi bir kalıba sokmak da önemli görevlerindendir. Miras, vakıf, mukavele yapmak gibi.

Sonra Allahın emirlerine karşı koyan canileri, hırsızları vesair fena insanları cezalandırmak yine ihtiyarlar meclisinin göreceği işlerdendir. Demek oluyor ki, ceza hukuku da meclisin yetkisi altında idi.

Bütün bu görevleri hakkiyle uyguluyacak ve bu problemler üzerinde yetkili olarak söz söyleyecek adamlara ihtiyaç çoktu. İşte Kudüs şehrinde açılan okul bu ihtiyacı gidermek amacıyla kuruluyordu. Okulda kuramsal derslerden başka ihtiyarlar meclisinin toplantılarında ve tar-

tışmalarında bulunmak suretiyle pratik dersler de yapmış olurlardı.

Hayatın ihtiyaçlarından doğmuş olan bu okulun Musevilere büyük yardımı dokunmuştur. Zaman geçtikçe diğer şehirlerde de medeni ve ceza hukukuna ait problemleri ve dâvaları çözecek yeni meclisler kuruldu, yeni kurulan meclislerin üyeleri ihtiyarlardan değil, bilginlerden teşekkül ediyordu. Bu gibi bilginlerin yeter derecede yetişmesini sağlamak amacıyla diğer büyük şehirlerde de haham okulları açılmıştı.

On altı yaşını bitiren gençler bu okullara girebilirdi. İlk zamanları şehirlerin okul ihtiyaçları özel kurumlar tarafından sağlanıyordu. Sonraları bunların hepsi resmî ve genel bir mahiyet almıştır. Okullar, sinagog denilen tapınakların içinde büyük bir odada açılıyordu.

İsa'nın doğumundan yedi yüz yıl önce bilgileri genişletmek ihtiyacı genel bir hal aldı. Eskiden aile kutsal kitaplarda yazılan şeyler hakkında çocuklara bilgi verebiliyordu. Fakat şimdi herkesin kutsal kitapları anlıyamaması yüzünden bu ihtiyacı resmî veya özel vasıtalarla sağlamak gerekli ve faydalı görülüyordu.

Başhahamların biri, her köyde, altı yaşındaki çocuklardan başlamak şartıyla bu çeşit kurumların açılmasını durmadan tavsiye etmekteydi. Bu okullar birer ilk okul, daha doğrusu birer ilk öğretmen okulu idi.

Bu okullara devam eden çocuklar on dört yaşına kadar okulda kalmak ve okumak zorunda idiler. "Sonrasız hayata ancak çocukları okutmakla ve onlara iyi bir eğitim vermekle" kavuşulacağı fikri Musevilerin ruhuna yerleşmişti.

Yeni açılan okullarda İbraniceden, okuma yazmadan başka bilhassa Tevrata önem verilirdi. Matematik, tabiat bilgileri, tarih dersleri programlarda görülüyordu. Yalnız çocuklara ilkel aritmetik gösterilirdi.

Okullarda her çocuğa bir eliş de öğretilirdi. Bunun konmasından maksat, okul mezunlarının ilerde cemaate yük olmaması içindir.

Hahamlara her Musevi saygı gösterirdi. Hahama saygısızlık büyük günah sayılırdı. Genel olarak Museviler bilginlere ve büyüklere çok saygı gösterirlerdi.

Tevratı anlamaya yardım edecek her ders, ders programına alınmıştır. Geometri, astronomi, bitkiler ve hayvanların anatomisi hep bu maksatla öğretilirdi.

Öğretim, anlatma tarzında olurdu. Çocuklar dinlerler ve öğretilen şeyleri ezberlerlerdi. Ezbercilik öğretimin ana şartı idi.

Uzun zaman ders gören ve göze çarpacak derecede ilerliyen öğrenciler, ilkönce öğretmen yanına otururlar ve onu yakından dinlemek imtiyazını kazanırlardı. Bu öğrenciler dışarda halka vaiz ve nasihatla bulunabilirlerdi. Bu da ancak öğretmenin söylediklerinden dışarı çıkmamak şartıyla mümkündü. Bunlara yeni haham adayı denilirdi. Bunlara bir gün haham: “Sen artık öğretmen olabilirsin” derse ve eline bir anahtar ve yazı tahtası verirse o zaman yeni ve genç haham istediği şekilde söz söyler ve Tevrat hakkında incelemeler ve yorumlamalarda bulunabilirdi.

Demek oluyor ki ilk okullar çok sınıflı ilk öğretmen okullarına benzerdi.

Öğretmen, anlayışlı ve sabırlı olmalı ve çalışmayı sevmelidir, ciddiyetle yumuşaklığı kendi benliğinde toplamış olmalıdır. Bu suretle öğrencilere karşı otorite sağlamak mümkün olur. Sinirli ve aceleci olan bir kimse iyi öğretmen olamaz.

Sinagoglar, yani Musevilerin havraları bir nevi halk eğitim ocaklarıdır. Genç veya ihtiyar hahamlar muhtelif

yerlerde açılan sinagoglarda dinî ve sosyal problemleri ve halka düşen ödevleri anlatır ve halkı aydınlatırdı.

Halkı öğütlerle aydınlatan ve ona ahlâki ve dinî telkinlerde bulunan sinagogların önemi büyüktü. Cesaret, adalet, ıtidal, dindarlık ve akıllı olmak gibi meziyetlerden bahseden hahamların halk üzerinde kuvvetli etkileri oluyordu.

Bunlardan başka ruhun ölmezliği, iyi insanların öbür dünyada iyi günler ve fena insanların fena günler geçireceği hakkında uyandırılan tasarımlar da halk üzerinde etkili oluyordu.

Bu eğitim ve telkin şekli İsa'nın doğumundan sonra 64 yıl kadar sürmüş ve Hristiyanlığın yayılması üzerine Kudüs şehri yeniden tahribedilince Museviler tekrar dağılmış ve perişan bir duruma düşmüşlerdi. Mamafih haham ve sinagog teşkilâtı yaşamış ve aile eğitimine önem veren Museviler dünyanın her tarafına dağıldıkları halde bugüne kadar varlıklarını korumaya muvaffak olmuşlardı.

Yahudilerin varlıklarını koruyabilmelerinin bir diğer sebebi de dinî gururları ve dine karşı bağlılıklarıdır. İslâmların ve Hristiyanların dine ait birçok noktaları Musevilerden almış bulunmaları, Musevileri haklı olarak gururlandırıyor ve onlarda üstünlük duygusu uyandırıyor. Bu yüzden onlar diğer dinlere kayıtsız kalıyor, diğer dinlere temel teşkil eden Museviliği daha fazla seviyorlardı. Varlıklarını korumalarının sebepleri arasında Mehdi düşüncesinin de ayrıca bir rol oynadığı muhakkaktır.

YUNANISTANDA EĞİTİM

Kültür ve medeniyet alanında eski devrin en ileri milletlerinden biri Yunanlılardı. Yunanlıların eskiden beri oturdukları yerler şimdiki Yunanistan yarımadasıyla Ege denizine serpilmiş bulunan adalardır.

Yunanistanın havası yumuşaktır. Tabiatı dalgalı ve güzeldir. Kuzeyde Makedonya yaylaları ve dağlarıyla çevrilmiş olan Yunanistanın çalışkan, zeki ve yetenekli halkı deniz kıyılarında, Mora'da ve şimdiki Atina kesiminde yaşırdı.

Yunanlılar yaradılışlarında zeki, yetenekli, neşeli, vücutça kuvvetli, hayalsever ve heyecanlı bir millettir. Bu özelliklerinden başka Mısırın kültür ve medeniyetini tanımları kendilerinin daha çabuk ilerlemesine ve gelişmesine yardım etmiştir.

Avrupalıların en iyi tanıdıkları ve inceledikleri milletlerden biri eski Yunan kültürü ve medeniyetidir. Bunun için eski Yunanlıların hayatı, kültür ve medeniyetleri hakkında birçok materyaller ele geçmiş ve bunlar hakkında birçok eserler yazılmıştır. Pedagoji tarihi yazarlar Yunanistan bahsinde isteniyerek duraksarlar. Isparta ile Atinada eğitim ve okul teşkilâtları ve filozoflardan başlıcalarının eğitime ait yazıları orta ölçüde işlenecek olursa eserin hatırı sayılır derecede büyümesini, tanınmış filozofların metafizik görüşlerini de buna katmak lâzım gelse büsbütün çoğalmasını gerekli kılar.

Bu bakımdan ben birçok filozofların din ve metafizik anlayışlarını anlatmadan geçeceğim. Isparta ve Atinada eğitimin ana çizgilerini göstereceğim ve ancak tanın-

muş üç büyük filozofun, Sokrates, Eflâtun ve Aristo'nun; eğitim hakkındaki düşüncelerini ve bu düşüncelere temel teşkil eden felsefi anlayışlarını anlatmaya çalışacağım.

Yunanlıların eğitim amacı, kalokagati, yani beden ve ruhun güzel ve ahenkli bir tarzda geliştirilmesidir. Güzellik kavramı hiçbir yerde Yunanıstanda olduğu kadar gelişmemiş ve derinleşmemiştir. Her aile çocuğunu vücutçakusursuz büyümeye, ruhi ve mânevi bütün yeteneklerini en yüksek dereceye çıkarmaya çalışırdı.

Kahramanlık devrinde eğitimin ağırlık merkezi vücudun kuvvetlendirilmesinde toplanırdı. Kanuncular öğretim ve eğitimin, "devletin hayatı bakımından" büyük önemi olduğuna kani idiler.

Ispartalı Likurg, eğitim işlerini sıkı sıkıya devlet teşkilâtına bağlamıştı. Atinalı Solon ise Likurg kadar sıkı ve sert davranmamakla beraber okulların korunmasını ve gelişmesini ciddi bir problem olarak ele almıştı. Solon, okulların güneş çıkar çıkmaz açılmasını ve battıktan sonra kapanmasını kanunda tesbit etmişti. Yetişkinlerden hiç kimse öğretim zamanı okula girmeye mezun değildi. Buna itaat etmeyenler çok ağır cezalara çarptırılırdı.

Bu ağır kayıtlara rağmen Atinada çocuklar daha ziyade ailelerin sorumluluğu altında bulunurdu. Bunun için Atinada okullar, özel kurumlardı. Mamafih bir taraftan kanun kuvvetlerinin ağır basması ve diğer taraftan geniş propaganda yapılması herkeste öğretim ve eğitim işlerine karşı ciddi bir ilgi uyandırmıştı. Bu yüzden herkes okul açmak ve çocuğunu okula göndemek için gereken fedakârlıkta bulunmaktan çekinmezdi.

Okumak ve yazmak her vatandaşın tabii ödevi idi, bunun için herkes okumayı ve yazmayı biliyordu. Şehirlerden başka köylerde de okullar vardı. Tanınmış sofistlerden Protagoras öğretmenlik mesleğine bir köy okulunda başlamıştı ve sofistler şehir, şehir ve köy, köy dolaşarak,

gezici öğretmenler gibi, okumayı ve yazmayı Yunanistanın dört bucağına yaymaya çalışmışlardı. Yalnız okulların öğretim ve eğitim öğeleri her yerde aynı nitelikte değildi. Az para verenlerin çocukları az ders görürdü. “Onun ne okuması ve ne de yazması vardı” sözünün her yerde kullanılması, okuma ve yazmaya verilen genel önemi gösterir.

Yunanistanda kızların ve kadınların başlıca görevleri ev işlerinden ibaretti. Hattâ kızların evde özel ders gördüklerine dair belgelere raslanmamıştır. Kız, birinci derecede ev işlerini öğrenirdi, analar ve çocuk bakıcıları ne öğretirler ve ne gösterirlerse bununla yetinirlerdi.

Okullarda dil bilgisi öğretmenleri bulunduğu gibi, musiki ve beden eğitimi öğretmenleri de bulunurdu. Öğretmenlik kolay bir kazanç vasıtası idi. Bunun için değerliler yanında birçok değersiz kimseler öğretmenlik mesleğine girmişlerdi. Bazan babalar, tanıdıkları öğretmenlerin hatırı için çocuklarını değersiz öğretmenlerin eline teslim ederlerdi.

Öğretmenlik mesleği gözde bir meslek değildi; zira öğretmenler az para kazanırlardı. Aristokratların gözünde öğretmenler, hizmetçilerden farksızdı. Bunun için yüksek ailelere mensubolanlar arasında öğretmenliğe heves duyanlar görülmüyordu. Bilhassa ilk okul öğretmenlerinin sosyal durumları pek kötü idi. En fakir öğretmenler sokaklarda, herhangi bir köşe başında ders verirlerdi. Para durumu elverişli olanların okul binaları vardı. Öğretmenlerin geliri öğrencilerin sayısına ve zenginliğine tâbiydi. Hattâ bazı ailelerin sudan bahanelerle, çocuklarının okul parasını vermedikleri de olurdu. Bazı aileler öğretmenlere borçlanır, fakat bir türlü borçlarını ödeyemezlerdi.

Çocuklar yedi yaşında okula başlarlardı. Mamafih evde çocuklarıyla uğraşmaktan zevk duymıyan birçok aileler çocuklarını daha erken okula gönderirlerdi.

Zengin aileler bir müddet çocuklarını sütüne elinde büyütürler ve bir müddet sonra da onları pedagoğlara teslim ederlerdi. Pedagoğlar ev işlerinde kullanılan ve satın alınan esirlerdi. İran muharebelerinden sonra birçok esir ele geçmişti. Bunlar arzu edenlere para karşılığı satılmıştı. Bunun için zengince ailelerin evlerinde ve ellerinde bir veya birçok esir bulunurdu. İşte henüz okula gönderilmeyen çocuklar bu esirlere verilirdi. Bunlara pedagoğ denmesinin sebebi, çocuğu gözetlemelerinden ve gezdirmelerindendir. pedagoğ, güzel havalarda çocukla beraber şehre veya kırlara gider, onu gezdirir, eğlendirirdi. Pedagoğ, çocuğun ahlâkını bozacak her türlü hareketleri önler, onu iyi âdetlere alıştırdı. Bu âdetlerin en önemlileri, yolda ihtiyaçlara saygı göstermek, onlara yol vermek ve sağ elle yemek yemektir.

Bazan esirlerin en iyileri pedagoğ olarak seçilirdi; mamafih birçok aileler en değerli esirleri ziraat işlerinde, gemi kaptanlığında, ticaret ve ev idaresinde kullanır, kötü, tembel ve içki düşkün olanlara da çocuklarını emanet ederlerdi.

Pedagoğların işi hayli zordu. Sosyal değeri olmıyan pedagoğlar hırçın ve kavgacı çocukların elinden çok eziyet çekerlerdi. Pedagoğun yüzünü tırmalamak, ona şamar vurmak ve hattâ eline geçirdiği bir tahta veya taş parçasını yüzüne fırlatmak işten bile değildi. Çocuğun babası çocuğunu daima haklı görür ve pedagoğa sert ve acı ihtar ve takdirde bulunurdu.

Okula gitme zamanının yaklaşması pedagoğlar için bir nimetti; zira okula gitmekle pedagoğun da ödevi bitmiş olurdu.

Çocuklar, güneş doğunca okullarına giderlerdi. Okulda ilkönce harfler öğretilir ve hece alıştırmaları yapılırdı. Harfler ve heceler iyice öğrenildikten sonra okumaya geçilirdi. Okumada ilk günden itibaren önem verilen nokta, kelimeleri ve cümleleri iyi söylemek ve okunan şeyleri.

yüksek sesle ahenkli bir tarzda söylemekti. Bu, gelecekte güzel konuşmanın temelini teşkil eden bir alıştırma sayılırdı.

Yazı ve imlâ alıştırmalarında öğretmen, çocukların yazacağı şeyler üzerine bir çizgi çizer ve onun üstüne güzel yazı ile cümleler yazardı. Çocuklar, bunları olduğu gibi yazmaya gayret ederlerdi.

Çocuklar yazı yazarken dizlerini dayanak olarak kullanırlardı. Aritmetik işlerinde parmaklardan ve eşyadan faydalanılırdı. Derslerinde çabuk ilerliyen çocuklara şiir ve nesir parçaları ezberletilir ve bunların güzel bir tarzda okutulmasına çalışılırdı. En çok değer verilen parçalar Heziyodos'un şiirleri ve Homeros'un kahramanlık hikâyeleriydi. Mamafih dinî anlayışlarından ötürü bunları zararlı bulan ve panteist anlayışlara yer veren şiirleri ve edipleri tavsiye edenler de vardı.

Disiplinin sert olduğu ve sopadan faydalandığı görülmektedir. Bazan bir hecenin yanlış söylenmesi yüzünden çocukların dövüldüğü, vücutlarının mosmor olduğu bulunan belgelerden anlaşılmıştır.

Yunanlıların eğitim vasıtaları arasında jimnastikle musikinin büyük önemi vardı. İlk zamanları vücudu kuvvetlendirmek amacıyle ortaya atılan jimnastiğin ruhu da kuvvetlendirdiği anlaşılnca bütün Yunanlılar cimnastiği en faydalı bir eğitim vasıtası olarak kabul etmişlerdi. Cimnastik yalnız vücudu sertleştirmek, kuvvetlendirmek ve insanları çevik ve mahir yapmakla kalmıyor, aynı zamanda insanları cesur yapar, acılara dayanma kudretini çoğaltır, kendine hâkim olmayı öğretirdi. Müşterek oyunlar ise ayrıca dostluk ve dayanışma duygularını kuvvetlendirir ve vatan sevgisini geliştirirdi.

Solon bu vesile ile diyor ki: "Biz Helenler, insanları tabiatın yarattığı şekilde bırakmakla yetinmeyiz; tabiat tarafından iyi yaradılışları daha ziyade iyileştirmek ve

fena yetenekleri asilleştirmek için herkesin ilkönce cımnastik yapması gereklidir. Çiğçiler bizim için örnektir. Bitkiler körpe olduğu zaman çiğçiler onları korumaya gayret ederler; büyüyünce lüzumsuz ve fazla filizleri keserler. Ağaçları fırtınaların sallanmasına bırakmakla onları daha fazla verimli ve kuvvetli yaparlar.”

Cimnazlar ve palestrler Yunanlıların bellibaşlı idman ve oyun yerleriydi. İlk zamanları basbayağı meydanlardan ibaret olan bu yerler sonraları süslü ve büyük meydanlar olmuş ve halkın büyük toplantı yerleri haline gelmişti.

Bu meydanlarda güreşler yapılır, koşular tertibedilir, türlü oyunlar oynanırdı.

Demokrasi devrinde Atinanın ünlü hatipleri burada konuşur, memleketin kanunları burada tartışılır ve burada kararlar alınırdı.

İdmanlar başlamadan önce elbiseler çıkarılır, vücutlara zeytinyağı sürülür ve bunun üstüne de kum serpilirdi. Bunlar terlemeyi önlemek, çabuk yorulmamak ve rüzgâra karşı koymak maksadiyle yapılırdı. En eski ve çok sevilen oyunlar koşmak, uzun veya yüksek atlamak, mızrak atmak, disk fırlatmak ve güreş yapmaktır. Pentatlon adıyla anılan bu beş oyun her yerde aynı şekilde yapılırdı.

Yunanlılara göre bu oyunların ayrı ayrı faydaları vardı. Meselâ koşular kumu bol olan yerlerde yapılırdı. Yüz ayak koşularından başlayarak binlerce ayak koşular tertibedilirdi. Koşular ciğerlerin kuvvetlenmesine ve vücudun dayanıklı olmasına yardım ederdi. En uzun koşu dört bin ayaktı.

Atlamalar, ya uzun veya yüksek atlama ve sıçrama şeklinde olurdu. Bu idman sayesinde vücut çevik olur ve çabukluk sağlanırdı.

Mızrak atma, asil ve serbest bir tavır ve hareket için lüzumlu sayılırdı. Mızrak atılırken bacaklar gerilir ve

vücut dimdik ve ayaklar yere sıkıca basarak belli bir yere nişan alınır ve atılırdı.

Disk atma, omuzları ve ayakların ön taraflarının dayanıklılığını kuvvetlendirmek maksadiyle yapılırdı. Bu, yuvarlak bir demir veya düz bir taş parçasını elle uzağa atmaktır.

Birçok hareketleri birleştiren ,güreşler, vücudu çevik ve dayanıklı yaptığı için çok sevilirdi.

Bu oyunlardan başka yumruk kavgaları yapılırdı. Bazan yumruk ve güreşleri birleştirerek birçok kimsele-
rin karşı karşıya boğuşmaları sevilen oyunlardandı. Bu-
na pankırazyon derlerdi. Bunlardan başka ayrıca 43 ne-
vi oyun daha vardı ve fırsat buldukça bunların hepsi
oynanır ve yarışlar yapılırdı.

Yunanlıların eğitim metotlarında göze çarpan bir nokta da yetişkinlerin gençleri sevmesi ve korumasıdır. Güzelliğe değer veren Yunanlılarda vücutça güzel çocuk-
ları sevmek ve korumak âdeti yerleşmişti. Bu ilkönceleri
tamamiyle plâtonik ve eğitsel maksatla yapılırdı. Yetişkin
bir adam bir gençten hoşlanırsa ve genç de adamı se-
verse o zaman gencin sosyal hayattaki hareketlerinden
kendisi sorumlu olurdu. Bu kişi, gencin sevgili dostu, öğ-
retmeni, eğitmeni ve hattâ, mânevi bakımdan, babası
sayılırdı. Genç, dışarda herhangi bir suç işliyecek olur-
sa, kendisi kadar genci korumayı üzerine alan yetişkin
adam da sorumlu sayılır ve ayıplanırdı. Gençliğin sos-
yal çevrede kötü alışkanlıklar ve huylar kazanmasına
engel olan bu âdetin geçici bir zaman için büyük faydası
görülmüştü. Sonraları gençleri koruma ve sevmek âdeti
çirkin şekillere girmiş, pederasti denilen oğlancılık sal-
gın bir hastalık halini almıştı. Soysuzlaşma devrinde bü-
yük küçük birçok kişiler bu hastalıktan yakasını kurtara-
mamıştı.

Yunanlıların önemle üzerinde durdukları eğitim vasıtalarından biri de güzel sanatlara karşı duyarlı olmak, bilim ve felsefeyi sevmektir.

Cimnastik ve oyunlar insanın dış yapısını kuvvetlendirmeye ve güzelleştirmeye çalışırken güzel sanatlar, bilim ve felsefe de iç yapıyı, insanın ruhunu ve mâneviyatını kuvvetlendirmeye ve ahenkli kılmaya çalışır. Ruhun kuvveti, mâneviyatın güzelliği ve ahengi aynı zamanda iradenin sosyal ve hareketlerin ahlâki bir istikamet almasıyla mümkündür. Devlete ve cemiyete bağlı bulunmayan, hareketleri kötü olan insanlar, ruhlarında ve mâneviyatlarında ahenk yaratmaya muvaffak olamıyanlardır.

Kalokagati için mutlaka bedenın ve ruhun her hususta muvazeneli ve ahenkli olması lâzımdır. Bundan dolayı Yunanlılar musikiye ruhun gerçek cimnastiği göziyle baktırlardı. Yani onlar musikiyi yalnız kulağın ve sesin değil, mâneviyatın bir cimnastiği telâkki ederlerdi.

Musikinın amacını bir musiki aleti, flüt veya saz çalmaktan ibaret telâkki edenler onun değerini aşağı düşürmüş olurlar. Musikinın amacı, her şeyden önce, ahlâkın, ruhun temizliğidir, ahenk ve nağme vasıtasıyla tutkulara hâkim olmaktır. Musiki bütün faziletlerin, asaletin ve güzelliklerin anasıdır; zira güzel ve canlı bir ruhun yaratmış olduğu bir musiki eseri, aynı canlılığı ve güzelliği dinliyenler üzerinde, onu tekrar çalarak canlandıranlar üzerinde de gösterir. Bunun için Yunanlılar musikiyi felsefeden ayırdetmezlerdi ve nitekim Sokrates de felsefeyi, musikinın mükemmel bir şekli olarak vasıflandırmıştı. Biri muhtelif seslerden ve tonlardan ilâhî bir ahenk meydana getirir, diğeri de önemli ve önemsiz birçok olaylardan bir sentez, mânevi bir ahenk yaratır.

Musiki Yunanlıların mânevi gıdasıydı, onların millî benlikleri musiki ile harekete gelirdi. Bunun için Yunanlılar musikilerinin değışmesiyle millî benliklerinin ve hat-

tâ devletin değişeceğini düşünerek korkarlardı. Musikinin fenalaşması ve bayağılaşması, onların genel hayatın kötülüğe ve bayağılaşmaya yüz tutması demekti. Musikiyi sevmemek ve bundan bir şey anlamamak, kanaatlerince, barbarca bir hamlıktan, bir iç bozukluğundan başka bir şey değildi.

Yunan musikisinin objektif bir karakteri vardı; yani Yunanlılar musikiden sübjektif zevk almakla kalmaz, sübjektif âlemden sıyrılarak metafizik bir âleme dalarlar; musikiden âdeta ilâhî bir zevk alırlardı. Bunun için onlar musikinin ruhu ve ahlâkı yükselttiğine inanırlar ve bunu eğitimde kuvvetli bir vasıta sayarlardı. Soysuzlaşma devrinde Yunanlılar kendi musikilerine kayıtsız kalmışlar, Lidyalıların yumuşak ve sübjektif duyguları harekete getiren, bayağı zevkleri canlandıran musikisini sevmeye başlamışlardı. Bu musiki bir nevi meyhane musikisi idi ve bu itibarla herhangibir eğitsel değer taşımazdı.

Musiki ve edebiyattan başka matematik ve tabiat bilimlerine de önem verilirdi.

Felsefe öğretim ve eğitimin kapağını, tacını teşkil ederdi. Büyük adamlar ve filozoflar felsefi anlayışlarını büyük okullarda gençlere telkin ederlerdi.

Eflâtun, Akademiyada ders verirdi. Okulun büyük kapısında, matematik bilmiyenin Akademiyaya giremeyeceği yazılı idi.

Aristo, Liseum'da ders verirdi. Bu okulun kapısında, tabiat bilimleri bilmenin şart olduğu yazılıydı.

Mânevî eğitim yanında ahlâkî ve siyasi eğitim önemli bir yer alırdı. Cimnastik ve musiki eğitiminin amacı, gençleri ahlâklılaştırmak, siyasî eğitimin amacı da, cemiyetin hayatında onları faydalı birer vatandaş yapmaktır.

Yunanlıların en büyük idealleri bireysel hayatlarını ve varlıklarını devlet içinde gerçekleştirmekti. Devlet fikrine ve devletin kurduğu teşkilâta severek iştirak etmi-

yenlere aşağı gözle bakılırdı. Devlet çerçevesi dışında hiçbir hakka malik olmıyanlar esirlerdi. Esirlerin çalışması, serbest olan bir Yunanlının sosyal hayatta ve devlet işlerinde etkin olmasını kolaylaştırırdı. Bu bakımdan herkes, hattâ Aristo bile, esirliği tabii bir şey telâkki ediyordu.

Serbest Yunanlı cimnazlarda, mahkemelerde ve genel meydanlarda dolaşır, buralarda olanı biteni görür ve birçok şeyler öğrenirdi. Herkes bu genel hayat içinde bilgin ve faziletli kişilerle buluşmak ve kendilerinden faydalanmak imkânlarına malikti. Devlet içinde bir Yunanlı vatandaşın benimsemek zorunda olduğu meziyetler kanaat, sabır, cesaret ve kendine hâkim olmaktı. Kendine hâkim olmıyan bir kimsenin devlet işlerine karışması mümkün görülmezdi. Zira kendine hâkim olmıyan bir kimsenin devlet işlerinde ödevlerini gerektiği gibi yapması zordur.

Yunanistanın eğitim ve öğretimi hakkında genel olarak verdiğimiz bu bilgi, bütün Yunan tarihini, Perikles, Büyük İskender ve Helen devirlerini kaplamaktadır. Yalnız Atinalılarla İspartalıların göze çarpan eğitim farkları gösterilmemiştir. Tam bir fikir edinmek için birbirinden ayrı yaşıyan, sırasında dost ve sırasında düşman olan bu iki devletin eğitim ve öğretim özelliklerini de göstermeye çalışalım:

Isparta. — Ispartada devletin otoritesi pek kuvvetlidir. Burada gençler devlet vasıtasıyla ve devlet için yetiştirilirdi. Eğitimin amacı, askerî beceriklilik noktasında toplanırdı.

Isparta da üç sınıf halk vardı: 1) Hâkim sınıf, Toradiyle anılan Ispartalılardır. Devlet bunların elinde idi. Torlar, Ispartalıların hakiki, serbest vatandaşlarıydı. 2) Ispartalılar Milâttan önce on birinci yüzyılda yerleştikleri Lakonya kıtasının zaptını bitirmişler ve buranın eski ahalisi olan Akâları itaatleri altına almışlardı. Torlara kolayca itaat eden Periyekler ikinci sınıfı teşkil ederlerdi. Bunlar

da serbesttiler; ziraat, ticaret ve küçük zanaatlarla meşgul olabilirlerdi. Bunların birinci sınıftan farkı, siyasi haklara malik olmamaları ve devlete her yıl, vergi vermeleridir. 3) Torlara karşı savaşa devam eden Akalar çok sert ve fena muamele gördüler. Bunlar sahilde son savunma ve dayanma yeri olan Helos'ta esir edildiler. Bunlara Heliyotlar denilir. Devletin esiri sayılan Heliyotlar Ispartalıların çifliklerini sürer, eker ve kendilerine ait olan şarap, buğday vesair ürünlerden bir kısmını devlete vermek zorunda kahlırlardı.

Bu durum Ispartalıların nüfusça yerlilerden hayli az olduğunu gösterir. Bunun için Ispartalılar daima seferî halde yaşar, devleti ve memleketi silâh gücüyle korumaktan ve ayakta tutmaktan başka çare olmadığını düşünürlerdi. İktisadi etkinlikler Heliyotların omuzlarına yüklendiği için Ispartalılar askerî bir millet olarak yaşayabilirlerdi.

Askerler kamplarda, çadırlarda yaşarlardı. Her çadırda on beş asker bulunurdu. Bunlar yemeklerini evlerinde değil, asker arkadaşlarıyla bir arada yerlerdi.

Ispartada gençlerin yetiştirilmesine özel bir önem verilirdi. Gençleri yetiştirmekte şu noktalara dikkat edilirdi: 1) Muharebeye elverişli bir nesil yetiştirmek maksadiyle kuvvetli ve devamlı bir beden eğitimi; 2) Mânevi ve bilhassa ahlâki eğitim. Gençlerin yetiştirilmesinde kanuna ve yetişkinlere saygı, âmirilere ve devlet otoritesine itaat, kendine hâkim olma, zahmete ve acıya dayanma, kanaat, kararlı olma ve savaş ruhu gibi meziyetlere çok önem verilirdi.

Bu ödevleri ancak sıhhatli çocuklarla sağlamak mümkündü. Bunun için zayıf ve sakat çocuklar, memleketin en yaşlılarının verdiği hüküm ve kararlarla yok edilirdi.

Çocuklar yedi yaşına kadar ailelerde büyütülür, ondan sonra devlet, açtığı kurumlarda çocukları ve gençleri

kendi maksadına göre yetiştirirdi. Bu okulların masrafını serbest vatandaşlar, yani hâkim sınıf üzerine alırdı. Bu okullarda her vatandaşa aynı öğretim ve eğitim verilirdi. Bugünkü telâkkiye göre bu kurumların tek okul sistemin-den farkı yoktu. Genç erkekler, bugünkü askerî okullar gibi, büyük ve yatılı kurumlarda yetiştirilirdi. Burada eğitimlik ödevini 20-30 yaşları arasında bulunan becerikli ve kuvvetli Ispartalılar yaparlardı. Okullarda sert ve şiddetli disiplin hâkimdi.

Beden eğitiminin başında vücudu sertleştirmek gelir. Yatak odalarında ot veya samanla doldurulmuş yataklar bulunur. Yorgan olması şart değildir. Sopa yalnız ceza değil, aynı zamanda vücudu sertleştirme vasıtasıydı. Başlıca eğitim vasıtası cimnastiktir. Cimnastik hareketleri harbe hazırlık mahiyetinde idi. Daha küçükler için koşma, sıçrama, güreş ve disk atma esastı. Gençlere ayrıca silâhla alıştırmalar yaptırılırdı. Cimnastik yanında harb dansları alıştırmalarına da önem verilirdi.

Mânevi - ahlâki eğitimde musiki ön plânda bulunurdu. Çocuklara ve gençlere koro şarkıları ve kitara öğretilirdi. Şarkıların cesareti, itaati, gururu ve vatan duygularını canlandıracak şekilde olmasına önem verilirdi. En çok marşlar sevilirdi.

Okullarda okuma ve yazmaya pek o kadar önem verilmiyordu. Bir aralık, özel olarak, okuma, yazma ve sayı öğretilmeye başlanmıştı. Homeros ve Pindaros'un başlıca okuma konuları olduğu görülmüyordu.

Peloponez savaşlarından sonra bile Ispartada mânevi eğitime ve güzel sanatlara gereği gibi değer verilmediği görülmektedir. Buna karşı pratik eğitime ve bilhassa düşüncelerini lâkonik şekilde, yani az kelime ile ve sağlam bir tarzda anlatmaya önem verilirdi.

Vatandaşlık eğitimi gençlerin genel yemek salonlarında yetişkinlerin siyaset hakkındaki konuşmalarını dinlemek suretiyle sağlanırdı.

Isparta gençleri yedi yaşından otuz yaşına kadar demir disiplin altında yetiştirilirdi. Her çocuk ve her genç yaşlıları ve ihtiyarları kendi eğitimci sayar ve bunların sözlerine boyun eğmeği tâbî görürdü.

Ispartalıların modern Gestapo ve G. P. U. gibi bir de jandarma teşkilâtları vardı. Genç Ispartalıları şüpheli gördükleri herhangi bir Heliyotu, hiç kimsenin hesap vermeden, ortadan kaldırmak yetkisine malikti.

Otuz yaşından sonra Ispartalıları serbest kalır ve aile kurabilirlerdi. Mamafih her Ispartalı 45 yaşına kadar ordunun ve 60 yaşına kadar gönüllü halk ordusunun emrine tâbiydi.

Genç kızlar da genel devlet kurumlarında yetiştirilirdi. Kadının en birinci vazifesi sağlam ve kuvvetli çocuk doğurmaktır. Bunun için kızlar devletin menfaati adına türlü beden idmanlarına tâbi tutulurlardı. Başlıca idmanlar belli meydanlarda koşma, sıçrama, güreş, disk atma, şarkı ve danstır.

Kızlar, tıpkı erkekler gibi, yün bir gömlek giyerlerdi. Isparta âdetleri genç erkek ve kızların cinsî ilişkilerde bulunmasına müsaaitti. Bazı dinî törenlerde kızlar, erkekler gibi, çıplak olarak bir hizada yürürler ve şarkı söyliyerek oyun oynar ve dans ederlerdi.

Plutark bu vesile ile diyor ki “Genç kızların çıplaklığı ahlâka ve disipline bir zarar vermiyordu. Bu, mâsum bir alışkanlık meydana getirir ve bütün geçlerde sıhhatli ve sağlam bir vücuda malik olmak hevesini uyanırdı. Bundan başka kız ve kadınlarda, cesaret ve şöhrette erkeklerden geri kalmama gibi yüksek duygular canlanırdı.”

Isparta kadınları, Atina kadınları gibi, dokuma ve örme işlerinde pek mahir ve becerikli değildi; fakat evlerini iyi idare ederlerdi. Onların en çok övündükleri şey, kendilerini devletin bir üyesi saymaları ve siyasi problemler hakkında erkekler gibi fikir yürütmeleridir.

Bunların fikirleri, azarlamaları ve tekdirleri saygı ile karşılanırdı. Kadınların genel hayat üzerindeki bu etkileri diğer Yunanlılar üzerinde hayretle karşılanırdı. Bunun için bunlara kadın taburları veya askerleri denirdi.

İşte Isparta eğitimi böyle tek taraflı olarak devlet vatandaşlığı ve askerî beceriklilik üzerine kurulmuştu. Devlet içinde bireyin hiç hakkı yoktu; bilâkis birey, devletin sıkı disiplini altında ezilmekteydi. Bireyin görevi devlete şartsız ve kayıtsız itaat ve fedakârlıktı.

Periyoklar bu şekilde yetiştirilmiyordu. Onlar esir ve kuzu gibi her hususta itaatli olmak zorunda idiler. Heliyotlarsa daha ağır şartlar altında yaşarlardı. Onlar Ispartalıların sevdikleri herhangi bir şarkıyı söylemekten menedilir, onların âdetlerine iştirak edemezlerdi.

Pederasti Ispartada kuvvetli kök salmıştı. Bu âdet bilhassa askerî kamplarda başlamıştı. Yetişkinler arasından kendisini göztecek ve koruyacak bir sevgili bulamıyan gençler ayıplanırdı.

Tep'lerin, atılganlığı ve cesaretiyle tanınmış olan kutsal asker bölüğü böyle sevişen çiftlerden teşekkül etmişti. Bunlar Makedonyalıları karşı açılan bir savaşta vatanları için son adamına kadar şerefli bir ölüme kavuşmuşlardı (M. E. 338). Sonraları bu âdet, kötü sonuçlarından ve kadın nesline karşı kayıtsız kalındığından dolayı tenkidedilmiş ve her tarafta suç telâkki edilmeye başlanmıştı.

Atina. — Atinalılar yaradılışları itibariyle bireysel hürriyete âşıktır. Devlet teşkilâtları Ispartadan farklıdır. Atinada demokrasi devrinden önce de Isparta gibi bireyleri sımsıkı esaret altına alan bir devlet kurulmamıştı.

Atina sitesinde nüfusun büyük bir kısmını esirler teşkil ederdi. Meselâ İsa'nın doğumundan üç yüz yıl önce Atina sitesinin 550.000 nüfusundan 400.000 i esirdi.

Yunanlıların telâkkilerine göre bir insan ya esir doğar, ya fakir olduğu için esifliğe düşer, ya muharebede esir olur veya mahkeme kararıyla esir sayılırdı. Yunanistandaki esirlerin çoğu dışardan getirilmişti.

Esirler ya ahalinin kararıyla veya kendisini satın alan adamın arzusuyla hürriyetine kavuşabilirdi. Hürriyetini kazanan bir esir toprak sahibi olarak ziraatle uğraşabilirdi. Bunlara Metek denirdi. Esirler her türlü işlerde kullanılırdı. Bunlar sürüden, hayvanlardan farklı muamele görmezlerdi. Bunların dışında kalan Yunan vatandaşları imtiyazlı sınıfı teşkil ederdi. Bunlar yalnız bilim, güzel sanatlar, memleketin idari ve siyasi işleriyle uğraşırlardı.

İşte maddi hayatın ihtiyaçlarını esirlerin verimli çalışmalarıyla temin eden Yunanlılar, mânevi hayatın ihtiyaçlarını kendi etkinlikleriyle, yeteneklerini geniş ölçüde geliştirmeye çalışmakla kandırmaya gayret ederlerdi. İhtiyarlık devrinde soysuzlaşma mikrobi Yunan yapısını kemirmeden önce bu çalışmalar sayesinde Yunanlılar yüksek bir kültür ve medeniyet yaratmaya, büyük filozoflar, sosyologlar, idare adamları ve bilginler yetiştirmeye muvaffak olmuşlardı.

Atinalılar Yunanlılığın gerçek temsilcileridir. Yunanlıların asîl veya fena vasıflarını doğrudan doğruya bunlarda araştırmalıdır. Atinalılar dindardır, ahlâkça asîldir, estetik zevkleri kuvvetlidir, zekâları işlektir, neşeli ve canlıdır, eğitime elverişli ve yetenekleri kuvvetlidir, çabuk heyecanlanırlar, güvensizdirler ve keyiflerine göre hareketten hoşlanırlar.

Perikles'in cenaze törenindeki nutku ile şöhret bulan tarihçi Thukydides Atinalılardan şu şekilde bahseder: "Biz çocuklarımızı zorlu vasıtalarla yetiştirmeyiz, onları

serbest geliştirerek büyütürüz; övünmeden ve gösterişe kapılmadan güzelliği sever ve bu duyguları telkine çalışırız. Biz gerçeği severiz, yumuşaklığa ve tembelliğe düşmeden bilgi edinmeye gayret ederiz. Cesur ve atılganız ve cesaretimizi teşebbüslerimizde gösteririz. Buna karşı başkalarında kör ve eğitim noksanından doğan bir cesaret vardır. Biz hoş veya zor olan şeyler hakkında iyi hüküm veririz. Buna rağmen tehlikelerden sakınmayız.”

Atina halkında hürriyet sevgisi ve bireylerin hakları Ispartadan çok fazladır. Atinada da eğitimin amacı iyi vatandaş yetiştirmektir; fakat bu ödev daha ziyade ailelerin eline bırakılmıştır. Devlet, vatandaşların bilhassa beden kültürüne önem verirdi. Küçüklere palestlerde ve gençlere cimnazlarda türlü beden idmanları yaptırılırdı. Sonra devlet, her vatandaşın kendi çocuklarına cimnastik ve musiki hakkında bilgi vermelerini isterdi.

Evlenme, kanun ve âdetlerle tesbit edilmişti. Genç kızlar ve kadınlar evde yaşarlardı. Erkeklerin evlerinde verdikleri ziyafetlerde bile kadınlar bulunmazdı. Dinî törenlerden başka kadın — ilk devirlerde — dışarda genel yerlerde görülmezdi. Kadının başlıca işi ev işleriyle uğraşmak, evi düzen altına almaktı. Kadın, çocuk yetiştirir ve büyütürdü. Kısır kadınlar aileleri yanına geri gönderilirdi.

Atinada bir sürü bilgin, filozof, heykeltıraş ve mimar yetişmiştir. Bunların arasında pedagoji tarihinde incelenmesi gereken büyük adamların başlıcaları Sokrates, Eflâton ve Aristo’dur.

Mamafih daha önce bir parça sofistlerden bahsetmek lüzumludur. Zira sofistler soysuzlaşmaya yüztutmuş olan Yunanlılara türlü telkinlerde bulunmaya çalışmışlardı. Yazık ki bu telkinler yükseltici ve yapıcı değil, daha ziyade günün ihtiyaçlarına uyacak ve soysuzlaşmayı perçinleyecek mahiyetteydi.

Sofistler ve Protagoras. — Sofistler bu adı kendileri bulmuş ve bunu insanları akıllı ve kurnaz yapan öğretmen karşılığı olarak kullanmışlardır.

Sofistler Yunan cemiyetine yeni ve crijinal fikirler ve ideler sokmuş değildir. Onlar, daha ziyade, çözülmeye ve bozulmaya başlayan bir cemiyetin açığöz insanları sıfatiyle, sosyal çevrenin arzularına ve isteklerine terci-man olmuşlardır. Bunlar soysüzlaşma devrinde hayatı seven ve kuru hayattan zevk almak sevdasında olan Yunanlılara eski idealleri ve mânevi değerleri değil, geçici değerleri aşlamaya çalışmışlardır.

Hayatın maddi zevklerine ulaşmak için devlet hayatında yüksek yerlere geçmek ve bol para kazanmak lâzımdır. Bu devirde resmî veya özel hayatta ölçüsüz bencillik, herkeste görülüyordu. Bencilliğin isteklerini yerine getirmek için ilk iş sosyal hayatta yükselmektir. Bunun sağlanması güzel söz söylemek, fikirleri kandırıcı bir şekilde anlatmak ve kurnaz olmak lâzımdır. Akıl kuvvetlerini isteklerimizin bir aleti gibi kullanmak ve kurnaz olmak nasıl mümkündür? İşte sofistler buna çalışmışlar, bunu sağlamaya gayret etmişlerdi.

Sofistlerin ana prensipi şudur: “Hayatta her şeyin ölçüsü insandır.” Bu prensiple insanın genel mahiyeti değil, daha ziyade sübjektif arzuları ve fikirleri göz önünde tutulmuştur. Sofistlere göre insanların dış âlemle ilişkisi duyum ve algılardan ibarettir. Bu, problemin kuramsal yönüdür; pratik yönü maddi hazlar ve zevklerdir.

Duyum ve algılar kararsızdır ve durmadan değişir. Hattâ bunlar aynı insanda her vakit aynı şekilde bulunmazlar. Binaenaleyh duyum ve algılar hakkında objektif ve katî hükümler vermek mümkün değildir. Dünyada sabit gerçeklik diye bir şey yoktur. Gerçek dediğimiz bir şey bazı hallerde hata ve hata dediğimiz bir şey de bazı hallerde gerçek olabilir.

Sokrates

İşte Protagoras tarafından öne sürülen bu fikirlerden sofistler faydalanmışlar ve kendilerine göre şu sonuçları çıkarmışlardır: Hak kuvvetindir, arzu ve hevesleri doyurmak kuvvetlilerin tabii hakkıdır; insanları kayıt altına alan kanunlar zayıfların hileli buluşlarıdır. İlâhlara inanmak kurnaz devlet adamlarının icatlarıdır. Fikirlerde kanaat değil, inandırma ve kandırma önemlidir.

Sofistler bu telâkkileriyle, esasen yaygın bir halde bulunan zevkseverliği, bencilliği, ahlaksızlığı, gösteriş ve bilginlik taslamayı büsbütün kuvvetlendirmişlerdi.

Mamafih bu telâkkilerin bir taraftan faydası da olmamış değildir. Sofistlerin her türlü mânevi değerleri inkâr etmesi, mânevi boşluğu bütün acılığı ile ve derinliğiyle duymuş olan bazı kimselerde —bilhassa Sokrates'te— bilgiye ve gerçekliğe karşı kuvvetli bir tepki, derin bir sevgi uyandırdı. Sonra sofistlerin tartışmalarda büyük maharet göstermeleri ve fikirlerini güzel bir şekilde söylemeleri Yunanistanda dil bilgisinin, belâğatin, ve hitabetin ilerlemesine çok yardım etmiştir.

Sofistler hünerlerini ve bilgilerini yaymak üzere bütün Yunanıstanı dolaşıyor, çocuklara ve gençlere telkinlerde bulunuyorlardı. Onlar bir nevi gezici öğretmendi. Gezdikleri yerlerde yüksek fiyatlarla zengin ailelerin çocuklarına ders verir ve onları kendi düşüncelerine uygun bir tarzda yetiştirirlerdi.

Sofistlerin bilgisi çoktu ve çeşitliydi. Onlar devrin âdeta canlı ansiklopedistleriydi. Bunlardan bazıları genel okullarda ve birçokları şehirlerde — ticaret eşyası gibi — bilgilerini satarlardı. Çok para verene çok bilgi verilir, parası az olanlara ölçülü şeyler öğretilirdi.

Sofistlerin en yüksek amacı, yeteneğe ve yaşa bakmadan, herkesi ticarete, hukuk işlerinde ve felsefi konuşmalarda mahir yapmaktı. Bunlar bazan çekici sözlerle yüksekte atarak ve övünerek söz söyler, bazan karşılıklı

konuşmadan ve bazan da evristlik metodundan faydalanırlardı.

Konuşmalarda önemli saydıkları nokta bilimsel bir sonuca varmak değil, belki düşmanı şaşırtmak, onu içinden çıkamıyacağı karışık ve zor hükümler ve sonurgular karşısında bırakmaktır.

Sofistlerin en kuvvetlilerinden biri Protagoras'tır. Başkalarını mükemmel adam yapmak sanatına malik olduğunu bildiren Protagoras, öğrencileri tarafından büyük saygı ve itibar görmüştür.

Protagoras herhangi bir alanda tam olarak yetişmesi için öğrencilerinden çok para isterdi: "Benden ders gören, istediğim parayı vermelidir. Vermiyen tapınağa gitmeli, öğreneceği şeylerin değerini tesbit etmeli ve öğreneceğini öğrendikten sonra tesbit ettiği parayı bana vereceğine andiçmelidir."

Protagoras genel bilgilerden başka resmî işleri ve ev işlerini en iyi bir tarzda idare etmeyi, ve bunlar hakkında en ustaca söz söylemeyi, mahkemeleri idare etmeyi, muhalifleri fikir kavgalarında yenmeyi, vatandaşlara ve yabancılara karşı yakışık alan ve almıyan hareketleri öğretirdi. O, kendini doktorlara benzetir. Doktor hastayı ilâçla tedavi eder. Kendisi ise mânevi bakımdan hasta veya zayıf olanları konuşma ile ve yeni fikirlerle olgunlaştırır, onları daha iyi, daha mükemmel bir duruma sokar.

Protagorasın bilim tarihinde gerçek önemi öğrettiği şeylerden ziyade Yunancayı genişletmesi, güzelleştirmesi ve ilerletmesi olmuştur. Pedagoji tarihinde önemi ise ikinci derecededir ve daha ziyade olumsuzdur.

SOKRATES

Sokrates, İsa'nın doğumundan 469 yıl önce dünyaya gelmişti. Babası heykeltıraştı ve annesi ebe idi. Gençliğinde babasından heykeltıraşlık öğrenmiş ve bu işte hayli ilerlemişti. Sokrates kendi kendini yetiştirmiş, bilimleri kendi kendine çalışarak öğrenmişti. Mamafih ilişkide bulunduğu büyük adamlardan faydalanmış, sofistlerin matematiğe, fizik, grafik, musiki, nesir ve felsefeye ait yazılarını okumuş ve bilgisini derinleştirmişti. Sokrates, yabancı bilgilerin etkisinden ziyade gerçeği, kendinde, kendi ruhunda araştırarak bulmaya çalışmıştı. Felsefe ile kendi zevki için uğraşıyor ve kendi iradesi ve gayretiyle faziletini kuvvetlendirmeye çalışıyordu. Başlıca isteği herhangi bir şeyi kendi birliğinde veya parçalarında aydın olarak kavramaktı. Bunun için Sokrates, kendi inanmadığı bir problemi olduğu gibi kabul etmekten çekinirdi. Mamafih Sokrates, başkasına da herhangi bir kanaat aşılama istemiyordu. O, bir problemi kendi ruhunda işliyen, inceliyen, aydınlatan ve sonra aynı şeyi başkalarına buldurmaya gayret eden bir kişiydi.

Sokrates'in kuvveti üç noktada görülürdü: öğrencilerine karşı sonsuz bir sevgi, gerçeğe karşı fayda gözetmeyen bir bağlılık, hareketleriyle kanaatleri ve inançları arasında samimî bir ahenk.

Sokrates'in felsefesi tabiat felsefesi değildi. O, insanlık felsefesiyle uğraşıyordu. Ona göre insanları incelemek ve anlamak istiyenin tabiatı düşünmeye vakti kalmaz. Sokrates bu düşüncesini gerçekleştirmiş ve insanları iyiden iyiye anlamaya muvaffak olmuştu. Yunanistan,

Sokrates sayesinde ideallerinin aydınlık kazandığını gördü ve insanlık bunun sayesinde büyük ve şerefli bir mâ-nevi varlığa ulaştı.

Sokrates, kendi öğretim sanatını ebelikle karşılaştırdı. Ebe, nasıl ana karnında olan çocuğu güneşin ışığına çıkarırsa, Sokrates de insanların ruhlarında oğulcuk halinde bulunan gerçeklikleri ve kanaatleri, kendi metodu ile, dışarıya çıkarmaya yardım ederdi. O, hiçbir zaman bir şeyler öğrettiğine kani değildi, belki o insanlarda zaten mevcudolan gerçeklikleri bulmak için kendilerine doğru bir yol gösterdiğine inanırdı. Bu vesile ile Sokrates diyor ki: “Benim metodum, ruhta sıkışmış bulunan şeylerin fena veya iyi, hatalı veya sâf olduğunu incelemek ve yoklamaktan ibarettir. Bu hususta ben tamamiyle bir ebe gibiyim. Ebe doğurmaz, belki doğurmaya yardım eder. Ben de herhangi bir gerçek yaratmıyorum, gerçeğin meydana gelmesine yardım ediyorum. Nitekim bana karşıt olanlar, benim bir sürü sorular sorduğumu, fakat hiçbir noktaya cevap vermediğimi söylerler ve buna sebep akıllıca bir cevap vermekten âciz olduğumu gösterirler. Halbuki burada hakiki durum şudur: “Beni gerçeklikleri meydana çıkarmaya zorlayan bir Allah vardır. Fakat Allah, benim doğrudan doğruya gerçeklikleri meydana çıkarmama mâni oluyor. Bunun için ben bilgin değilim ve doğrudan doğruya ruhumun ürünü olarak hiçbir şey gösteremem. Benimle ilişkide bulunanlar ilk zamanları çok becerisizlik gösterirler; fakat zaman geçtikçe inanılmıyacak derecede ilerlediklerini söylerler. Bütün bu etkinliklerde kesin olan cihet, onların benden hiçbir şey öğrenmedikleridir. Onlar kendi kendilerine birçok şey bulur ve bulduklarını ruhlarında saklarlar. Ben burada sadece ebelik yapmaktan başka bir iş görmüyorum.”

Sokrates'in öğretim metodu serbestti ve karşılıklı konuşma şeklinde olurdu. Pedagoji tarihinde şöhret bu-

lan diyalog metodu budur. Bu metodu göre Sokrates, en yakın ve önemsiz şeylerden ve olaylardan söze başlar ve lüzumlu misalleri her günkü hayattan alırdı. Çok vakit misaller yük taşıyan eşek, demirci, kunduracı gibi basit şeylerdi.

Sokrates, pazar yerlerinde, cinnazlarda ve küçük zanaat yerlerinde öğrencilerini etrafına toplar ve bütün gün onlara sorular sorarak gerçeklikleri buldurmaya çalışırdı. Öğrenciler arasında gençler ve yaşlı erkekler bulunurdu. Hayatın amacı hakkında sorulan sorular çözümlenir, yeni tasarımlara ve ihtimallere geçilir ve bu suretle kandırıcı sonuçlara varılırdı.

Sokrates'in öğretim metodunda iki nokta göze çarpar: Biri, **olumsuz** noktadır. Sokrates alayı (ironi) adıyla tanınan metot budur. Bu metoda göre Sokrates, hiçbir şey bilmez gibi görünür ve görünüşte konuştuğu adamın kendisine bir şeyler öğretmesini ister gibi bir durum takınırdı. Bu suretle bir şeyler bildiğini düşünen adam, çeşitli sorularla, sorulardan çıkan beklenmedik sonuçlarla ve çıkarılan fikirlerin çürük ve zıt noktaları ortaya atılmakla gerçeklik adına bir şey bilmediğini kabul etmek zorunda kalırdı. Bu suretle herhangi bir gerçeği ortaya atmak isteyen bir kimse hükümlerinde acele etmemesi gerektiğini öğrenirdi.

Hasta bir mide aldığı gıdayı, hazma engel olan noktalar giderilmek şartıyla, hazmedebilir. Ruhunu temizlemek isteyenler de yeni bilgilerden faydalanmak için önceden edinmiş oldukları bilgilerin yeter derecede olmadığını anlamaları lâzımdır. Ancak bundan sonra gerçekten bilinen bir şeyi bilmek inancı kuvvetlenir.

Sokrates metodunun **olumsuz** tarafı ebelik sanatıdır. Buna **tümevarım** metodu denir. Bu metotla tasarımlar kavramlara ve kavramlar da deyimlere doğru götürülür.

Aristo, Sokrates hakkında hüküm verirken: “Adil olmak istersek Sokrates’in iki kuvvetli tarafını belirtmeliyiz. Biri tümevarım yoluyla ispat, yani küçük kavramlardan daha yüksek kavramları çıkarmak; diğeri kavramları, deyim şeklinde, genel olarak tâyin etmektir. Sokrates, parça parça ve somut olaylardan başlayarak ve bunları kendi aralarında kıyaslayarak, önemsiz veya ikinci derecede önemli olan nitelikleri gerçek niteliklerden ayırmak suretiyle, gerçeklikleri meydana çıkarırdı. Bu suretle bulunan gerçekliklerin ne olduğunu, onların mahiyetini ve özünü geliştirir ve sonunda aydın bir deyimleme yapardı.”

Sokrates, yalnız erkeklere ders verirdi. Kadınlara felsefe dersi vermenin faydasız olduğuna kaniydi.

Felsefede başarı göstermenin başlıca şartları bir şey üzerinde sükûnetle düşünmek ve düşünülen problem üzerinde ısrarla durmaktır. Kadınlarda bu meziyetler, erkeklerde olduğu kadar, yoktur.

Sokrates’e göre öğretim ve eğitim, mânevi açıklığa ve kendi kendine etkin fazilete ulaşmak için bir vasıttır. Serbest etkinliğe yalnız serbest bilgi ile ve serbest bilgiye de öğretim ve eğitimle ulaşılır.

Öğretim, onun gözünde, ilâhî bir meslektir. Gençliği yetiştirmekle ve birçok gençleri genel işlerde becerikli yapmakla vatana en faydalı yardımda bulunulmuş olur.

Eğitim zor bir iştir; fakat eğitim hakkında düşünmek ve dertleşmek en kutsal işlerdendir. Zira dünyada kendi eğitimi ve beraber yaşadığı insanların eğitimi hakkında karar vermekten daha ilâhî bir şey tasarlanamaz. Sokrates, her şeyden önce, Helen ve insan eğitimine önem verilmesini tavsiye etmişti.

Öğretim ve eğitimin amacı kendinde olmalı; insanları herhangi bir menfaat gözetmeksizin kendi hatırı için faziletli ve mesut yapmaya çalışmalıdır.

Sofistler öğretim ve eğitim amaçlarını fayda ile, maddi menfaatle birleştirmişlerdi. Halbuki öğretim ve eğitimin amacı doğrudan doğruya kendindedir; yani öğretim ve eğitim, gençleri iyi yetiştirmekten başka bir amaç tanımamalıdır.

Sokrates'e göre: "Öğretmen, bilgiden ziyade öğretim maharetine malik olmalı ve çocuklara kendini sevdirmeli ve sevgi kuvvetiyle onlara etki yapmalıdır. Öğretmen, fikirleri çocuklara yama gibi eklememeli, belki ustaca sorularla onların ruhlarını doğru bir şekilde geliştirmeli ve öğrencileri kendi kendine etkin yapmaya teşvik etmelidir. İyiliğin ne olduğunu anlamak için zahmet ve gayret sarf etmiyen bir kimse, yeteneğinin çokluğu derecesinde, tehlikeli ve fena insan olur."

Öğrenciler her şeyden önce kendine hâkim olmalıdır. Zira kendine hâkim olmıyan bir kimse esirlerin esiridir. Nefsine, zevkine ve eğlencesine düşkünlük kadar bilimin gelişimine engel olan bir şey daha yoktur. Arzu ve heveslerinin esiri olanlar faziletin her türlüsüne karşı yeteneksiz ve sağır olurlar.

Yirmi dört yüzyıl önce söylenen bu sözlerin ruhumuzda taze bir gerçeklik gibi yer etmesi ve bu fikirlerin bugün de aynı önemi ve değeri taşıması, Sokrates'in, gerçek anlamıyla, insan ruhunun derinliklerine dalmaya muvaffak olan büyük bir filozof ve ahlâkçı olduğunu gösterir. Buradan şunu da kesin olarak anlıyoruz ki gerçeklik denen şey bir kişinin veya bir milletin değil, belki insanlığın müşterek malı ve müşterek değerleridir. İnsanlar dince ve dilce birbirinden ayrı olur ve ayrı yaşayabilirler. Fakat sonunda hepsinin birleştiği ve birleşeceği nokta, muhakkak ki, bilimsel ve ahlâki gerçekliklerdir. Ahlâki ve bilimsel gerçeklikler insanların mânevi bir organizma halinde birleşmelerine ve anlaşmalarına yarıyacak en büyük kuvvettir. Böyle bir anlaşma, parçalardan sisteme ve ahenge

doğru giden evrim kanununun da tabii bir sonucunu teşkil etmektedir.

Sokrates'in eğitim amacı bilhassa karakteri kuvvetlendirmek noktasında toplanırdı. Karakter, ona göre, insanın mânevi ve ahlâki bakımdan kendini tanımasıydı. Mâneviyatın ve ruhun kuvveti kalokagatiden, yani beden ve ruhun muvazeneli ve ahenkli olmasından çok daha önemlidir. Sokrates beden eğitimini ikinci derecede önemli sayardı. Mamafih bunu beden eğitime kayıtsızlık anlamına almamalıdır. Bedenini idmanlarla kuvvetlendiren bir kimse dostlarına yardım etmiş, vatanına faydalı olmuş, şeref, şan kazanmış ve neşeli bir hayat sürmüş sayılır. Sıhhat her zaman için lüzumlu bir şeydir. Unutkanlık, korkaklık ve neşesizlik çok vakit beden kuvvetlerinin gelişimine önem vermemekten ileri gelir. Zayıf bir vücut düşünce kuvvetine öyle etki yapar ki sonunda kazanılan bilgilerin kaybolmasına sebeb olur.

Bütün bu hallere rağmen Sokrates, akıl kuvvetlerinin geliştirilmesini ön plâna almakta idi. Ona göre akla dayanmayan şeyler değer bakımından bir hiçtir. Bir heykeltıraş bedenın dış görünüşünden ziyade ruhın güzelliğini göstermeye çalışmalıdır. Zira beden ruhın aleti olmak itibariyle bir değer ve anlam taşır. Buna rağmen Sokrates, ihtiyarlığına kadar cımnastikle uğraşmış, güreş yapmış ve vücudunu sertleştirmeye çalışmıştır. Maksadı susuzluk, açlık, sıcaklık ve soğukluk gibi acılara ve yoksunluklara dayanmaktır. Nitekim Sokrates bu gibi yoksunluklara karşı cidden çok dayanıklı idi.

Sokrates, musikinın eğitsel değerine çok inanırdı. Kendisi ihtiyarlığında musiki dersi almakta ve hiç öğrenmemektense geç öğrenmenin faydalı olduğuna inanmakta idi. Matematik ve tabiat bilimleri, onca, bilimsel düşünceyi kuvvetlendirmekten ziyade pratik hayata elverişli telâkki edilirdi. Geometriyi basit şekilde öğrenmenin yet-

tiğine kanidi. Yıldızlarla uğraşmak, boş vakit kaybetmek ve daha faydalı şeylerle çocukların uğraşmasına engel olmaktır. Gençlerin tabiat felsefesiyle uğraşmasına taraftar değildi. Tabiat felsefesi dikkati ileriye ve yükseklerle değil, geriye, maddi ve duyuşal şeylere sürüklerdi. Sokrates edebiyattan hoşlanırdı. Eski ve tanınmış ediblerin yazılarını ve eserlerini öğrencileriyle beraber severek okurdu. Okuduğu güzel noktaları alır, öğrencileriyle beraber çözümler ve bunlardan beraber faydalanırlardı.

Hukuk derslerine karşı büyük bir ilgi gösterirdi. Onca adalet ve kanun ikiz kardeşti. Kanaatince kanuna karşı gelmek, devleti saymamaktır. Kanuna karşı gelmek-tense ölmek daha iyidir. Devlete itaat, çocukların ailelerine itaati kadar lüzumludur. Yazılı kanunlardan başka yazısız kanunlar da vardır. Bu kanunlar ilâhlar tarafından insanlara verilmiştir. İlâhları kutsamak, aileye saygı göstermekten ve onlara hayranlıkla bakmaktan farksızdır.

Sokrates'in felsefesi insanları araştırmak, onları tanımak ve mesudetmeye çalışmaktır.

Felsefe bilhassa ahlâk ve faziletle uğraşır. Fazileti araştırarak onun hakkında bir bilince malik olmak ve bu bilince dayanarak fazilet hakkında gerçek ve doğru bilgi edinmek çok önemli işlerdendir. Bunun için Sokrates, tabiat felsefesini değersiz bulur ve ağaçlardan ve tabiat-tan bir şeyler öğrenemediği için açık yerlerde gezmeye bile gitmekten hoşlanmazdı.

Felsefenin amacı kendi kendini tanımaktır. Kendini bilmemek ve bilmediği şeyleri bilirim iddiasında bulunmak deliliğe hayli yakınlaşmaktır. Kendini tanı prensipi Sokrates'in herkesten istediği bir meziyetti. Sokrates, kuramsal bilgilere değer verir ve onca gerçek bilgi bunlardır. Bilim vasıtasıyla ahlâk ve fazileti hayat içine yaymak ve kuvvetlendirmek Sokrates'in başlıca amaçlarındandır.

Bilimin ana konusu, türlü şekilleriyle, insan hayatıdır ve hayatta bilimin dışında saadet tasarlamak güçtür. Bilimde otoriteye, dogmatik bilgilere değil, yalnız prensiplere ve bilhassa nedensellik prensiplerine değer vermeli-
dir. Gerçek bilgi edinmeye en büyük engel, bilinmiyen şey-
lerin bilindiği hakkındaki sanılarımız ve yanlış kanaatleri-
mizdir. Bilimsel anlayışın biricik yolu insanın kendi ken-
din araştırması ve tanınmasıdır. Bu yoldan yürümek şar-
tiyle neleri bildiğimizi, neleri bilmediğimizi ve neleri bilir-
sandığımızı meydana çıkarmaya muvaffak oluruz.

Ameli hayatta kendi ruhumuzu tanımak, yetenekleri-
mizin ve bilgilerimizin sınırını bilmek kadar önemli bir
şey yoktur. Gerçek anlamıyla kendini tanıma ve bundan
meydana gelen düşünce ve iç rahatlığı eğitimin başlıca
amaçlarındandır. Bunun için eğitim sofistlerin yaptığı
gibi, dıştan verilen bir şey, bir yama değildir; belki içten
serpilmedir, örgensel bir etkinliktir. Onca bilgi ile eyle-
min, bilgi ile ahlâkın birbirinden ayrılmazlığı bundandır.

Sokrates'e göre bilgisizler faziletli olamazlar. Faziletli
olmak ve doğru dürüst bir hayat yaşamak için doğru ve
emin bilgiye ihtiyaç vardır. Hiç kimse istiyerek ve bile-
rek fena harekette bulunmaz. Eğer bir insan hayattaki
amacını ve amacına ulaştıracak yolunu iyice bilirse zorun-
lu olarak o yolda yürür. Sapa yola sapmak ve ahlâkça kö-
tü hareketlerde bulunmak yanlış ve hatalı bilgilerden ile-
rigelir. Gemiyle uzak denizlere açılmak isteyen bir kimse
dümen kullanmasını iyi bilen birini arar. Hasta bir kim-
seyi, tedavi sanatını iyi bilen bir adama göndeririz. Devlet
işlerini ve hayatı idare etmekte gelişigüzel mi hareket
etmeliyiz? Burada en doğru yol, bu sanatları iyice bil-
mektir.

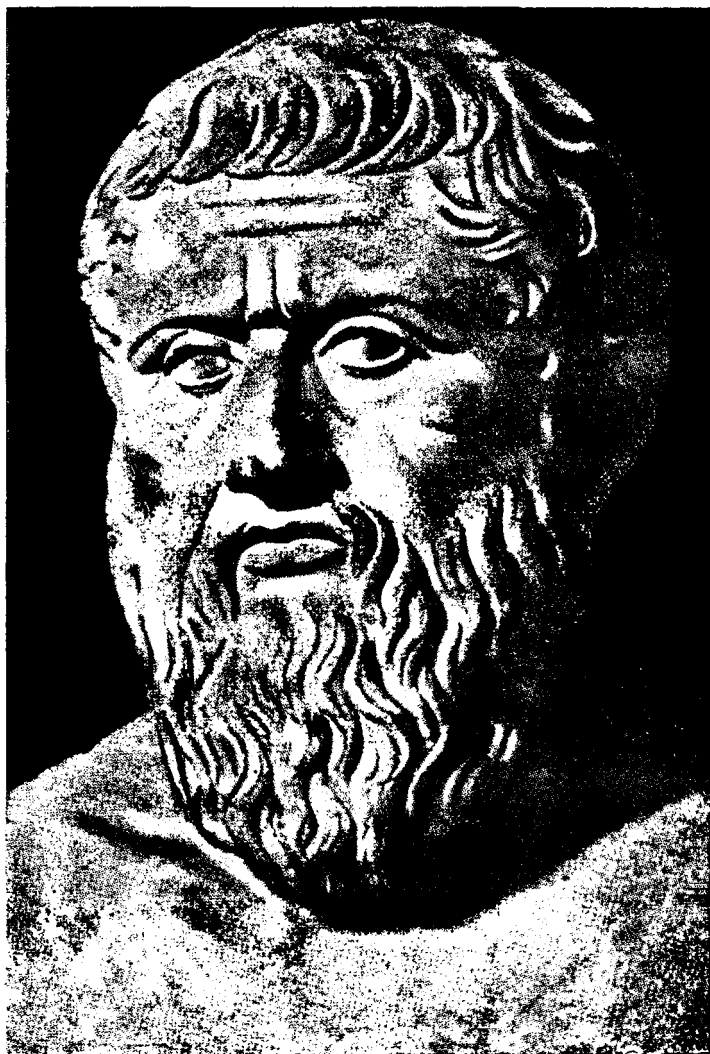
Demek oluyor ki gerçekten iyi olan bir şey ve iyiliğe
ulaştıran yol hakkında temelli bilgi, becerikliliğin ve fa-
ziletin başlıca şartıdır.

Sokrates bu orijinal fikirleriyle ahlâk felsefesinin temellerini kurmaya ve insanlara gerçek saadetin yollarını göstermeye çalışmıştır. Sonra Sokrates bu fikirleriyle kendinden sonra gelen büyük filozoflar üzerinde derin etki yapmış ve hepsi ahlâk felsefesinde aynı kanaate bağlı kalmıştır. Bilimsel bilgi sahibi olan bir filozof, kelimenin tam anlamıyla, faziletli ve mesududur. Bu noktada Eflâtun'un, Aristo'nun, Stoa ve Epikur'un birleştiği görülmektedir. Devleti filozofların ve bilginlerin en iyi idare edeceğini söylemeleri bu anlayıştır.

Sokrates'in büyüklüğü, fikirleriyle hareketleri arasında tam ve kesin bir bağlılık sağlamasındadır. Kendisi incelemmediği hiçbir problemi bilgi olarak ortaya atmaz ve hiç kimseye incelenmemiş, süzgeçten geçirilmemiş hazır bilgi vermezdi. Sokrates, her problemi inceledikten ve kanaatlerini incelemeleriyle birleştirdikten ve perçinledikten sonra başkalarına söylemeyi tercih ederdi. Hareketleri ve insanlara karşı muamelesi kanaatlerinin billürleşmiş şekilleriydi.

Sokrates, öğrencisi Eflâtun gibi, sistemli bir ahlâk ve felsefe eseri yazmamıştır. Bize Sokrates'i tanıtan kendi eserleri değil, öğrencilerinin ve bilhassa Eflâtun'un kendisi hakkında yazdığı eserlerdir. Sokrates hiç kimseyi incitmezdi. Dostlarına ve düşmanlarına daima iyi muamele ederdi. Bilimsel kanaatlerini büyük bir ruh sükûnetiyle başkasına aşılar ve uyguları. Kendine son derecede hâkimdi, hoş ve zevkli olan şeyi değil, her vakit iyi olan, ruhu kandıran şeyleri üstün tutardı. Öğrencilerine karşı en küçük bir haksızlık ve adaletsizlikte bulunmazdı. Maddi ihtiyaçlarını azaltmak suretiyle maddi tutkulara ruhunda yer vermezdi. Güler yüzlü ve neşeliydi. Bu halleriyle ve karakteriyle Sokrates, bir filozof olmaktan ziyade bir peygamberdi.

Sokrates, pedagoji tarihinin bildiği ve tanıdığı öğretmenlerin en değerlisidir. Öğretmenlik ideali Sokrates'te son ve mükemmel şeklini bulmuştur. Öğrencilerini hiçbir baskı altında bulundurmadan tam bir serbestlik içinde yetiştirmekte, bilgileri ve felsefi kanatleri damla damla yedirerek ruha sindirmekte ve bilimsel anlayışı gençlere aşılarmakta Sokrates eşsiz bir pedagogdur.

Eflätun

EFLÂTUN

Sokrates'in genç filozoflar üzerinde büyük etkisi olmuştu. Yunan gençliği de Sokrates'in ahlâk telâkkilerinden çok faydalanmıştı. Fakat Sokrates öldükten sonra ana prensiplerin yorumlanması ve açıklanması yüzünden filozoflar arasında ayrılıklar başgöstermişti. Meselâ insanların hayattaki çabalarının son amacı nedir? Hayatta en yüksek hayır veya iyilik nedir? Bu soruları her filozof kendi anladığı şekilde yorumlamaya ve açıklamaya başlamıştı. Diyojen, yalınayak, başı açık ve omuzlarına bir çuval parçası atarak sokaklarda dolaşüyor ve her yerde: "Hiçbir şeye muhtacolmamak ilâhî bir şeydir." diye haykırıyordu,

Aristip ve Kırvaniyeciler fazilet ve saadeti yalnız haz ve zevkte buluyorlardı. Eğitim ve öğretim hayattan zevk almak için başlıca vasıtaadır. Çocuklara: "Adam oldukları zaman kullanabilecekleri şeyleri" öğretmek esastı. Bunlar felsefe tarihinde lezzetçiler adıyla tanınmışlardır.

Kinizm akımının kurucusu olan Antistenes fazileti — Sokrates gibi — insanın başlıca hayat amacı sayar ve bunu, öğretilmesi mümkün olan bilgi ve düşünce ile birleştirirdi. Bunlara göre fazilet ülküsü ihtiyaçsızlıktan ibarettir. Zenginlik, şeref, zevk, aile, evlenme ve hattâ devlet hayatı kayıtsız kalınacak şeylerdir.

Görülüyor ki Sokrates'e tâbi filozoflar yolun yarısına kadar üstatlarıyla beraber yürüdükleri halde sonlarına doğru kendisinden ayrılmışlardır. Sokrates, sosyal hayata, evlenmeye hiçbir zaman kayıtsız kalmayı teklif etmemiş ve böyle bir şeyi asla aklına getirmemiştir. Ailenin ve

devletin değeri, Sokrates'in gözünde, daima üstün bir yer almakta idi.

İşte bütün bu bir taraflı görüşlere karşı Sokrates'in en yetenekli ve gözde öğrencilerinden olan Eflâtun, yepyeni, derin ve geniş bir felsefe ve ahlâk sistemiyle ortaya çıktı; üstadının ahlâk prensiplerini gerçekten üstatça ve edebî bir şekilde betimledi, açıkladı ve tamamladı. Felsefe birinci defa onun elinden bir sistem halinde ortaya koyuldu. O, "En güzel şekilde nesnel bir Sokrates oldu. Eflâtun felsefede edibdir, estetik filozoftur, felsefî Apollon'dur, eski Yunanistanın en güzel mânevi çiçeğidir. Bu mânevi çiçekte ide ve ideal her şeye hâkimdir."

Eflâtun İsa'nın doğumundan 427 yıl önce Atinada doğmuştur. Babası eski ve asıl bir soydandı. Küçüklüğünde Aristoklis adıyla anılırdı. Büyüdükten sonra alınının ve göğsünün geniş olması yüzünden kendisine Plâton denilmiş ve adı tarihe bu şekilde geçmiştir.

İlk öğrenimini Atinada Dionisyos'tan almıştı. Cimnastik öğretmeni Ariston idi. Eflâtun, cimnastikte hayli becerikliydi ve bazı yarışlara iştirak etmişti. Bundan başka musiki ve resimde de temelli olarak uğraşmıştır. Bir aralık edebiyata ilgi göstermiş, epik şiirler yazmış, güzel nesir parçaları kaleme almış ve son olarak trajedilerle uğraşmıştı.

Yirmi yaşında Sokrates'i tanımıştı. Sokrates'in öğrencisi olmak kararını verdiği zaman felsefeye karşı derin ilgi göstermiş ve edebiyatla uğraşmaktan tamamiyle vazgeçmişti. Seksen yaşına kadar Sokrates'e karşı mânevi bağlılığını muhafaza etmiştir.

Sokrates'in ölümünden sonra muhtelif memleketleri gezmiş ve gezdiği yerlerden aldığı iyi veya kötü izlenimlerle Atinaya dönmüştü. Milâttan 386 yıl önce kırk bir yaşında Atinada tanınmış akademiyasını açarak birçok genç ve yetenekli öğrencileri etrafına toplamıştı. Akade-

miyada çalışırken genel hayatla uzun müddet ilişkisini kesmiş ve 348 yılında 80 yaşında, mânevi âlemin ölmez vatandaşlığına geçmek üzere maddi âleme gözlerini kapamıştı.

Yazdığı muhtelif eserler arasında **Devlet** ve **Kanunlar** adlı eserleri pedagoji tarihi bakımından en değerlileridir. Eflâtun bu eserleriyle imgesinde ideal bir devlet yaratmıştır. Bunda Atinanın soysuzlaşmaya yüztutan durumunu kökünden düzeltmek düşüncesi hâkimdir. İspartalılar gibi bireylerin hürriyetini kuvvetli bir baskı altında tutan **Devlet** eserini sonradan biraz yumuşatmak lüzumunu duymuş ve ihtiyarlığında **Kanunlar** adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserinde Eflâtun hayli realist görünmektedir.

Eflâtun'un sosyal pedagoji bakımından bugüne kadar değerini muhafaza etmiş olan fikirleri bu son eserlerinde yazılıdır. Fakat bunları anlamak onun felsefi görüşlerini biraz incelemek ve aydınlatmakla mümkündür. Zira Eflâtun'un ahlâk ve sosyal eğitim hakkındaki fikirleri birçok noktalarda felsefi görüşleriyle içiçe bağlı bir durumdadır.

Sokrates hayatı ve devleti doğru idare etmek hususunda ahlâk ve politik bilimlerinin lüzumunu ve zorunluğuna inanmıştı. Yalnız o, bu problemi çözemedi, bu işi en yetenekli öğrencilerine bıraktı.

İşte bu problemleri kökünden çözmek Eflâtun'a nasıbolmuş'ur. Eflâtun eski ahlâk ve âdetlerin sarsıldığını yaşadığı bir devirde bu zorunluğunu kendisi de derinden duymuştu. Gerçekten Yunanlılar aydınlık devrine girdikten sonra eski âdetler ve ahlâki telâkkiler temelinden sarsılmış ve Yunan milleti çözükle bir cemiyet haline girmişti.

Eflâtun, **Gorgia** ve **Devlet** (veya **cumhuriyet**) adlı eserlerinde bu sarsıntının sofistler tarafından körüklendiğini ileri sürmekte ve sofistlerin yıkıcı telâkkilerini şu

şekilde özetlemektedir: Hayatta fena ile iyi arasında objektif bir ayrılık yoktur. Fenalık ve iyilik eşyanın tabiatından değil, gelenekten, bazı kişilerin keyif ve arzusundan doğmuştur. Ahlâklılık ve kanun otoriteye ve çürük inançlara dayanır. Bunlar ya kuvvetlilerin kuvvetine ve üstünlüğüne engel olmak veya kuvvetlilerin kuvvetini korumak maksadiyle yapılmıştır. Her aydın adam bunları bilir ve hareketlerini buna göre ayarlar. Aydın bir adam hak ve ödevi, adalet ve ahlâkı ya kendi lehine göre yorumlar veya kendi plânlarına engel olursa, cezaya çarpılmamak ve yakalanmamak şartıyla, dolambaçlı yollardan maksadına ulaşmaya çalışır.

İşte Eflâtun böyle bir aydınlığa karşı koymuş, kendi felsefi görüşüyle bu problemi derinden inceliyerek gerçekliği meydana çıkarmaya çalışmıştır.

Aydınlık yanlış veya yarım olursa fena sonuçlara varılır. Bunu tam ve olgun bir aydınlıkla tamamlamak lâzımdır. Yarım aydınlıktan korkulabilir, fakat tam aydınlıktan korkulmaz.

Düşünceye zorla etki yapmak, otorite ve inan kuvvetiyle fikirleri başka istikamete sürüklemek fena bir şeydir. Bu, mevcut zararı ve fenalığı daha da derinleştirir. Bunun için Eflâtun — sofistler gibi — yine düşünce kuvvetiyle sakat fikirlerin sakatlıklarını meydana çıkarmak taraftarıdır.

Eflâtun'a göre, insanların ve vatandaşların becerikliliği bilgiye dayanır. Bilgiye değer vermiyen, yalnız eğitime, alışkanlığa, otoriteye ve hazır fikirlere dayanan fazilet temelsizdir. Bunlar insanları rasgele doğru yola götürse bile faziletin devamlı ve sabit bir karakteri olamaz. İyiliğin yalnız bilimsel olarak kavranması ve bilinmesi iradenin doğru, emin, sabit ve devamlı bir istikamet almasına yardım eder.

Acaba objektif bir hak ve iyilik mevcut değil midir?

Sofistlere göre yoktur: iyi olan bir şey, insanın her vakit hoşuna giden, hak ve doğru olan bir şey de insanın güc ve kuvvetine dayanarak yapılan şeydir.

Eflâtun bu fikrin çürüklüğünü şu şekilde göstermiştir: ötekinin berikinin fikrine tâbi olmıyan, eşyanın veya olayların tabiatından doğan — yani objektif olan — bir iyilik ve hak vardır. Acaba bu kendiliğinden iyilik ve hak nedir? Eflâtun buna, ilk bakışta anlaşılması güç, fakat şu derin cevabı vermektedir: iyilik, gerçekliğin kendisinden başka bir şey değildir. Ve buna hemen şu fikri ekliyor: fakat bu gerçeklik kendiliğindendir, yani idede olduğu gibidir.

Kamoyun veya ayrı kişilerin gerçeklik dediği ayrı ayrı duyusal şeyler, yani duyular ve algılar gerçeklik ve iyilik değildir. Zira maddi âlem ve maddi âleminden alınan duyular ve algılar tam ve mükemmel olmıyan şeylerle doludur. Bunlar geçici ve durmadan değişen şeylerdir. Buna karşı gerçek gerçeklik, gerçek varlık düşünceye dayanan (mahiyetlerdir) kendiliklerdir. Düşüncenin konuları oigundur, mükemmeldir ve ölmez bir haldedir. Düşünce eşyanın (mahiyetini) kendiliğini, daha doğrusu eşyada ideyi görür. İdeler çeşitlikte nitelik beraberliği, çoklukta birlik ve değişmede durulmadır. Dünyanın neresinde bir tür, bir sınıf ve cins kavramı varsa orada aynı zamanda bir ide vardır. Genel olarak varlığın her sınıfında ideler bulunur. Masa idesi, kuvvet idesi, sağlık idesi, ağaç idesi, gibi. Eşya, idelerin bir gölgesidir, onların kopyasıdır.

Ayrı insanların iyiliği ve doğruluğu, tabîidir ki daha büyük bir çevre ile, diğer insanlarla, daha geniş iyilikler ve haklarla ilişkisi gözönünde bulundurularak tesbit edilir. Dünya, kötü bir şiir gibi, yamalı ve sonradan düzeltilmiş parçalardan ibaret değildir; belki, bir idenin, iyilik idesinin, ahenkli bir gelişimidir. Bu ahenkli ide, diğer

birçok idelerle beraber mânalı bir organizm, bir ideler dünyası teşkil eder. Bu organizm içinde her gerçekliğin ögesi, — tıpkı düzgün ve ahenkli bir dramın her sahnesi gibi — bütünlüğün lüzumlu ve zorunlu bir parçasıdır. Eğer biz bir insanın gerçek mahiyetini, ide olarak, anlamak istersek o zaman insan idesini dünyadaki ve diğer insanlarla olan ilişkisinden ve durumundan anlamaya ve bilmeye çalışmalıyız. Eğer olayları ve eşyayı kuramsal bağlılığı içinde anlamak yeteneğinde bulunan filozoflar insanın gerçek (mahiyetini) kendiliğini tâyin etmeye muvaffak olurlarsa o zaman insan filozoflar iyiliğin, doğruluğun ve adaletin kendiliğini de objektif olarak tâyin etmiş olurlar.

Bu açıklamalarıyla Eflâtun'un, ahlâk bilimini metafiziğe sıkı sıkıya bağladığını görmekteyiz. Aynı görüşle Eflâtun Phedros eserinde insanın dünyadaki durumunu ve yerini aydınlatmaya, insanın ruhunu tümel (üniversel) ruhtan çıkarmaya çalışmaktadır.

Bireysel ruh, tümel ruh gibi, iki ögeden teşekkül eden bir varlıktır. Bireysel ruh bir taraftan ide âlemine, gerçeklik âlemine, Allaha ve diğer taraftan geçici âleme, madde âlemine bağlıdır: akıl vasıtasıyla insan ideler âlemine, bedenle birleşmekten husule gelen hayvani içgüdüleriyle de madde âlemine bağlıdır.

Bunların ortasında bağlayıcı ve üçüncü bir öge olarak irade bulunur (Eflâtun buna cesaret kuvveti demektedir). İrade, kalbin heyecanıdır, asıl olmıyan hareketlere karşı koyan bir kuvvettir. Bu ruh kuvvetleri bedende şu şekilde yerleşmiştir: kafa, aklın merkezidir. Hâkim kuvvet kafada bulunur. Göğüste kalb vardır. Duyguların, heyecanların merkezi kalbedir. Kalb, uyanık bir nöbetçi gibi, aklın isteklerini cesaret göstermek veya öfkelenmek suretiyle uygulamaya çalışır. Karın kısmında hayvani arzular yerleşmiştir. Burada neslin devamına ve beslenmeye yarayan organlar bulunur.

İnsanın hayattaki görevi, evrenin küçük bir örneği olmaktır. Evrende ideler nasıl bir intizam, ahenk ve güzellik meydana getirirse küçük bir dünya sayılan insanda da akıl vasıtasıyla itidal, intizam, ahenk ve güzellik yaratmak lâzımdır.

Eflâtun bu görüşünü **Devlet** adlı eserinde sistemli bir şekilde sokmuş ve fikirlerini devlet içinde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Elâatun'a göre fazilet ruhun sıhhat alâmetidir. Ruhun başlıca öğeleri olan akıl, irade ve maddi arzu ve hevesler arasında muvazene ve ahenk olursa ruhun sıhhati meydana gelir; yani insan bu öğeler arasında muvazene kurarsa faziletli olur. Fazilet, bilgiye dayanır ve bu bakımdan öğretilmesi mümkündür.

Faziletin başında akıl bulunur. Aklın etkisi olmazsa cesaret veya irade hayvani heveslere, itidal ise vurdumduymazlığa sürüklenir. Haz, elem, arzu, heves ve korku gibi hallerde cesaretin önemi büyüktür. Akılla birleşen cesaret veya irade insanı türlü mânasız hareketlerden kurtarır. Arzu ve heveslerin faziletli şekli itidaldır.

Ruhun genel düzenliğini sağlayan ve bütün diğer faziletler arasında birlik ve bağlılık yaratan en büyük fazilet adalettir. Adalet bütün faziletlerin tacıdır. Âdil olmayan hiçbir hareket faziletli sayılamaz. Devlet adaleti temsil eden büyük bir varlıktır. Devlet büyük ölçüde ahlâkî bir bireydir. İyilik fikri, adaleti temsil eden devlet vasıtasıyla gerçek hayatta gerçekleştirilebilir.

İnsanın ruhuna benzeyen hallere **devlet** hayatında da raslanır. Devlet içinde hâkim sınıf akıl ve felsefeyi temsil eder. Âdil kanunlar bu sınıf tarafından yapılır. Muharipler ve askerler iradeyi veya cesareti temsil ederler. Bunların görevi devleti ve genel hayatı dış düşmanlara karşı korumaktır.

Maddi arzu ve hevesler, devlet hayatında küçük zanaat sahiplerine benzer. Bu sınıfın görevleri, ekin ekmek, hayvan yetiştirmek, bina yapmak, diğer insanların türlü ihtiyaçlarını sağlamaktır.

Bireyler yalnız devlete ve genel ahlâkı temsil eden sosyal çevreye tâbi olmalıdır. Devlet içinde herkes her şeye iştirak etmelidir. Herkesin sosyal problemleri bilmesi, görmesi veya işitmesi ve bilhassa herkesin etkin olması, devlet içinde bir işle uğraşması lâzımdır. Bireylerin her şeyi, hattâ gözleri, kulakları, elleri bile kollektif veya sosyal olmalıdır. Bunun için herkes aynı şeyi bir ağızdan methetmeli veya kötülemeli, törenler, âdetler, sevinçler ve eğlenceler müsterek olmalıdır. Bunu sağlayabilmek için aile, eğitim, öğretim, zanaat ve meslek seçimi, kısaca bütün etkinlikler ve hattâ güzel sanatlar ve bilim bile devletin elinde ve kontrolü altında bulunmalıdır.

Kuvvetli eğitim ve öğretim insanların yeteneklerini iyileştirmeye ve kuvvetlendirmeye yarar. Bu da devleti iyileştirmek ve kuvvetlendirmek demektir.

Her vatandaşın eğitim şekli devlet kanunlarında yazılıdır. Kanuna aykırı hareket edenleri devlet cezalandırır ve uslandırır. Ceza ve uslandırma fena bir hareketin tekrar yapılmasına engel olmak ve insanlara doğru yolu göstermek için uygulanır.

Eğitim işinde devletin başta gelen işleri şunlardır:

Devlet hiç kimsenin kendi evinde bir tapınak açmasına izin vermemelidir. Herkes kurbanlarını genel tapınaklara getirmeli ve orada dua etmelidir. Devlet kanuna uygun olan her inancı kontrol etmelidir. Sözle veya hareketle ilâhlara karşı gelenler şiddetle cezalandırılmalıdır.

Sonra devlet cimnastik ve musikide yerleşmiş kanaatlere aykırı hiçbir şeye müsaade etmemelidir, Zira, bilhassa musikide kanuna aykırı bir hareket yerleşmiş alışkanlıkları, ahlâk ve âdetleri bozar. Sonra böyle bir hal vatan-

daşların karşılıklı işleri üzerine etki yapar; kanunlar devlet aleyhine çevrilir ve en sonunda özel ve genel hayat kökünden baltalanmış olur.

.. Devletin eğitim vasıtalarından biri de yetişkinlerin gençleri ve gençlerin yetişkinleri sevmesidir. Güzel bir hayat sürmek isteyenler için akrabalık, şerefli yerler ve zenginliklerden ziyade sevgi daha önemlidir. Sevgi, fena hareketlerden utanmak ve güzelliğe doğru yürümektir. Seven ve sevilen kendilerine ait işlerde ve ödevlerde samimi bir işbirliği yapmalıdırlar. Yetişkinler, gençlere her suretle yardım etmek ister; gençler de kendi yükselmesini isteyen insanlara karşı saygı ve itaat duyguları taşırlar. Sosyal eğitimde böyle karşılıklı etkinin daima önemli bir yeri olacaktır.

Sonra devlet, vatandaşların acıya katlanmalarını ve eğlence ihtiyaçlarını sağlamaya çalışmalıdır. İnsanlar çok vakit gerek eğlence ve gerek acılarda düzensizliğe düşerler. Çalışan insanların yaşayışıyle ilgilenmek devletin başlıca görevlerinden biridir. Çalışan insanın dinlenmeye ihtiyacı vardır. Bayramlar bu ihtiyaca cevaptır. Gençler kuru ve ciddi hayatı her vakit sevmezler. Şarkılar, oyun ve eğlenceler onların hakkıdır. Gençler neşe ile ödevi iyi bir tarzda birleştirmelidir. İçki yerleri gençlere kapalı tutulmalıdır.

Kanun çerçevesi içinde yapılan türlü eğlenceler gençleri itidale alıştıırır. Sonra toplu hayatta insanlar birbirlerini iyi tanırırlar. İnsanları oldukları gibi tanımak, insanlar arasında düşmanlık duygularının yerleşmesine mâni olur.

Bunlardan başka devlet sınıf hayatını düzenlemelidir. Esirler bir kabahat işlerse hemen cezalandırılmalıdır. Onlara serbest insanlar gibi öğüt ve azarlama yetmez. Aksi halde onlar şımarık ve yüz­süz olurlar. Sonra esirlere âmir gibi tok sesle söz söylemelidir. Kadın olsun, erkek

olsun esirlerle şakalaşmak ve oynamak asla doğru değildir.

Küçük zanaatlarla yerli halk meşgul olmalıdır. Böyle olursa o zaman serbest Yunanlı vatandaşlar güzel sanatlarla ve bilimlerle uğraşabilirler. Devletin içinde böyle iyi bir düzen kurmak vatandaşların ikinci derecede işlerle uğraşmasına engeldir.

Asker sınıfının başlıca ödevi vatani dış düşmanlara karşı korumaktır. Bunu sağlamak için özel tedbirlere başvurmak lâzımdır. Bu sınıfta bulunanların hiçbirisi mal ve mülk sahibi olmamalıdır. Askerin evi olmamalı ve yiyecek içecek işleriyle uğraşmamalıdır. Bunlar bir arada yaşamalı, beraber yemek yemeli ve harb meydanında olduğu gibi her vakit bir arada, beraber yaşamalıdır. Bu sınıfın altın ve gümüş toplamasına ve bu gibi şeylere değer vermesine mâni olmalı, hattâ bunların zengin bir evin çatısı altında yaşamalarına bile izin vermemelidir.

Bu sınıfın kadınları, kendileri gibi, musiki ve cimgastikte mahir ve becerikli olmalıdır. Kadınlar vücutça kuvvetli olmalı, gerektiği zaman şehrini savunulmasına yardım etmeli ve dövüşebilmelidir. Bununla ilgili olarak bütün bu kadın ve erkeklerin kollektif bir hayat yaşamaları lâzımdır. Bunların arasında evlenme ve aile hayatı olmalıdır.

Çocuklar ana babalarını tanımamalı, babalar ve anneler de kendi çocuklarını bilmemelidir. Çocuklar bu sınıfın müşterek malı sayılmalı ve müşterek olarak yetiştirilmelidir. Böyle kollektif bir hayat asker sınıfının vataniyi korumasına elverişli bir hale koyar, kalplerde ve ruhlarda birlik meydana getirir.

Devletin en yüksek gözcüleri filozoflardır. Kırallar filozoflar arasından seçilmelidir. Eğer bir devlette filozoflar idarenin başında bulunmazlarsa veya bugünkü kırallar ve hâkimler yeter derecede filozof değillerse ve bu

iki kuvvet, yani devlet ve felsefe kuvveti birleştirilmezse, devletler ve insan nesli fenalıklardan kurtulamıyacaklardır. Bunun için olayların ve eşyanın içyüzünü tanımaya çalışanlar, yani filozoflar, bu yüksek yerlerin gerçek adaylarıdır.

Eflâtun'un devlet ve sosyal pedagoji hakkındaki düşüncelerinin ana çizgileri bunlardır. Eflâtun'un tasarladığı devlette bireylerin hürriyeti diye bir şey kalmıyor. O, devletin iyiliği, selâmeti, yükselmesi ve gelişmesi için bireyleri bir ödev makinesi haline koyuyor, onların serbestliklerinden doğacak iyi hareketlerine fazla değer vermiyor.

Atinanın bir türlü düzelemiyen, bireyleri anarşiye ve devletin yaşamasına karşı kayıtsızlığa sürükliyen demokrat idare şekli Eflâtun'un gözünde değerini kaybetmiştir. Bunun için o, daha ziyade Isparta eğitimine ve aristokrasi idaresini diğerlerinden üstün tutuyor.

Dikkat edilirse görülür ki Eflâtun'un kurmak istediği devlet, büyük ölçüde sıkı disipline tâbi bir eğitim kurumudur. Bu kurumda eğitim ve öğretim yalnız devletin menfaatiyle ilgilidir.

Eflâtun'un devletinde öğretmen'lerin ve eğitimcilerin özel kurumlarda yetiştirilmesine lüzum görülüyor. Zira, ona göre gençlerin eğitimi ve öğretimi vatandaşların en yetenekli ve en iyileri tarafından ele alınacaktır.

Eflâtun ideal bir devletin ana çizgilerini göstermekle kalmadı; daha ilerilere giderek eğitimin ayrıntılarında da özel fikirlerini ortaya attı; musiki ve cımnastik hakkında faydalı fikirler ileri sürdü; matematik, felsefe ve edebiyat öğretimi ve kadınların beden idmanları ve harb alıştırma-ları, aile teşkilâtı v.s. hakkında birçok mütalâalarda bulundu. Binaenaleyh tasarlanan ideal devlet hakkında tam bir fikir edinmek için bu noktalar üzerinde de biraz durmak faydalıdır.

Eflâtun, eğitimi şu suretle tanımlamaktadır: devlet kanunu tarafından uygun görülen, büyük ve mükemmel adamlar tarafından salık verilen yaşayış tarzına doğru çocukları ve gençleri sevk ve idare etmektir. Bu yaşayış tarzı çocuklarda ve gençlerde öyle bir ruh ve anlayış yaratmalı ki onlar akılları tam olarak gelişmeden önce sevillecek ve nefret edilecek hareketleri gerçekten nefret ve sevinç duygularıyla karşılasınlar.

Devlet içinde en kutsal ve mükemmel etkinlik, eğitim etkinliğidir. Zira insanlar yaradılışlarında hayvanların en evcillerinden sayılır. Bununla beraber onlar eğitim vasıtasıyla hayvanların en iyisi olabilirler. İşte bu en iyi olan hayvan ilâhlara en yakın bir varlık olur. Buna karşı insanlar sistemli bir eğitim görmezlerse dünyadaki hayvanların en vahşisi olmak yeteneğini gösterirler.

Eğitimin uygulanması esnasında birçok engellere raslanır. Bu engeller bilhassa ruhun hastalıklarında ve bedenin ruha etki yapmasında, ona hâkim olmasında görülür.

Beden fazla kuvvetli olursa insan maddi zevklere karşı fazla eğgin olur ve acıdan fazla korkar. Bu suretle ruhta hastalıklara ve fenalıklara karşı kapı açılmış olur. İşte kökü bedende olan bu gibi ruhi hastalıklara bir de devlet teşkilâtının ve kanunların bozukluğu, sağda solda işitilen fena sözlerle, bunların iyileştirilmesine kayıtsız kalan bir öğretim ve eğitim de eklenirse o zaman insanlar aşırı derecede fena yetişmiş olurlar.

Bütün bu bedenî ve ruhi fenalıklara karşı gelmek için en iyi çare bedeni ve ruhu harekete getirmektir. Beden dinlenme ve tembellikle bozulur; buna karşı idman ve cimmastiklerle mümkün mertebe fazla yaşar. Ruh da öğrenmekle ve çalışmakla — ki bunlar ruhun etkinlikleri ve hareketleridir — bilgi toplar ve onları hayatta kullanmak üzere saklar. Bu hal ruhun iyileşmesine vesile olur.

Buna karşı cehalet, düşünce ve çalışma noksanı ruhu büsbütün körleştirir.

Mamafih beden ve ruhun etkinliğinde önemli olan nokta bedenle ruhun karşılıklı olarak birbirini rahatsız etmemeleri, aralarında muvazene ve ahenk sağlamalarıdır. Ruh bedenden fazla kuvvetli olursa, yani arasız bilimsel araştırmalarla, genel ve özel öğretimle uğraşırsa sonunda vücut dağılır ve hastalanır.

Buna karşı beden çok kuvvetli olursa o zaman ruh körleşir, unutkan olur ve öğrenmekten hiç hoşlanmaz. Bunun sonu cahillik hastalığıdır. Bunun için eğitim bir taraftan cimnastiğe ve diğer taraftan bilime ve güzel sanatlara aynı derecede önem vermelidir. Eğitimin amacı, bedenle ruh arasında ahenk sağlamaktır. Sonra ruhi kuvvetler arasında da bir denklik ve ahenk olmalıdır. Arzu ve heveslerle akıl ve cesaret arasında bir denklik olursa, beden kuvvetleri de bu ahenge katılırsa o zaman bütün faziletlerin topverimi ve mânevi eğitimin biricik amacı olan adalet meydana gelmiş olur.

Eğitim beşikten itibaren değil, çocuk dünyaya gelmeden önce başlamalıdır. Zira ana karnında çocuklara etki yapmak mümkündür. Her şeyden önce evlenmenin sevgiye dayanması lâzımdır. Sevgi güzel bir şeydir. Sevgiye dayanmayan ve binaenaleyh çirkin olan bir evlenmeden doğan çocuklar arzu edilmemelidir. Sevgi ve aşk üzerine kurulan bir evlenme ve bundan doğacak bir nesil ölmez bir varlıktır.

Gençleri birbirine tanıtmalı ve bu maksat için temiz eğlenceler, danslar ve oyunlar tertibetmelidir. Mamafih evlenmenin sayısını devlet tâyin etmelidir. Bunun sebebi fazla çocuk doğurmayı önlemek veya çocuk sayısını çoğaltmaktır.

Evlenenlerin sarhoş olmamasına dikkat edilmelidir. Sarhoşluk halinde vücut bir nevi dağılma belirtileri gös-

terir. Halbuki cinsî ilişkilerde karı, koca sağlam beden ve ruhta olmalı ki doğacak çocuk bedence ve ruhça sağlam ve tamam olsun. Ana karnında olan çocuğun hareket etmesi için ananın hareket halinde bulunması, tembel yaşamaması lâzımdır. Gebe kadınların eğlence düşkünü olmasına bilhassa dikkat etmelidir. Ana olacak kadın şefkatli, hayırsever ve yumuşak tabiatlı olmalı ki bugünkünden daha iyi, daha yetenekli ve daha becerikli bir nesil meydana gelerek insanlık bir parça daha ileri gitsin.

Çocukların en büyük ödevi ailelerine karşı saygı göstermesi ve itaatli olmasıdır. Adalet ilâhı Temezes'in başlıca görevi, çocukların ailelerine karşı kayıtsızlıklarını gözetlemektir.

Diğer taraftan yetişkinler çocukların her dilediğini yapmaya engel olmamalı, çocuklar sırasında birçok çocukça isteklerini yapabilmekte serbest olmalıdır. Mamafih bu, çocuklara kayıtsız kalmak demek değildir. Eğitim bozukluğuna karşı kayıtsızlık fenadır ve böyle bir şey çocukları baştan çıkarır. Sosyal çevrenin de çocukların ahlâkına ve karakterine etki yaptığını unutmamalıdır. Bunun için sosyal çevrenin her bakımdan iyi olması şarttır. Bizden meselâ yirmi yaş büyük bir adama ana, baba gibi saygı göstermeliyiz. Büyüklerin yanında gevezeliğe müsaade etmemelidir. Büyüklere sokakta yol vermeli, büyüklerin yanında çocuk oturduğu yerden kalkarak onlara saygı göstermelidir. Ailesine ve büyüklerine karşı saygısızlık gösteren çocuklar altmış yaşındaki ihtiyarlar meclisi tarafından cezalandırılmalıdır.

Yeni doğan çocuğun sağlık durumu her şeyden önemlidir. Ana, çocuğuna mum gibi muamele etmeli, onu iki yıl sargı içinde korumalıdır. Çocuğa gece gündüz dikkat etmeli, üç yıl onu kucakta taşımalıdır. Açık ve yumuşak havalarda çocuğun kıpırdaması hareket etmesi çok faydalıdır.

Çocuğu nazlı büyütmemelidir. Nazlı büyütülen çocuklar inatçı, neşesiz olur ve her küçük şeye karşı duyarlı olur. Mamafih onlara karşı fazla sert de davranmamalıdır. Zira sert muamele onları ürkek ve korkak yapar. Çocuğun ruhunu neşeli bulundurmak için onları her türlü acılardan ve korkudan uzak yaşatmalıdır.

Üç yaşından altı yaşına kadar çocukları oyuna teşvik etmelidir. Bu devirde çocuğun en tabii ihtiyacı oyundur. Oyunun bir faydası da oyun vasıtasıyla çocuğun yönsemelerine ve gelecekteki mesleğine bir istikamet vermektir. Gelecekte mimar olacak çocuk küçükken oyunlarında bol bol ev yapmalıdır. Dülger olacak çocuk daha ziyade ölçü v.s. işleriyle uğraşır.

Çocukları serbest oyunlarla yetiştirirsek onların yeteneklerini daha iyi anlamaya imkân buluruz. Umumiyetle bir şeyler öğretmekte çocuğun serbest iradesini ve arzusunu mümkün mertebe çabuk geliştirmelidir. Bu da en iyi olarak oyunla olur. Çocuk oyunda birçok şeyler öğrenir. Oyun vasıtasıyla çocuğa bilhassa geometriye ve savaşa ait birçok bilgi ve maharet kazandırmak mümkündür. Sonra oyun vasıtasıyla çocuğun karakterine de etki yapılır. Bunun gerçekleşmesi için birinci şart, aynı oyunları hiç değiştirmeden oynatmaktır. Eğer bu yapılmazsa çocuklar büyüyünce giyiniş, ahlâk ve ev işlerinde ve düzeninde de değişikliği sever, eskiden hoşlanmaz ve kurulmuş türlü kurumlara karşı, karşıt bir durum alır. Bunun için bir düzen altına alınan oyunların faydası büyüktür.

Çocukların oyun yerleri oturduğu yerin okulu içindedir. Burada bir kadın çocukları gözetmelidir. İlâhlar hakkında mitolojiden başlayarak bilgi verilmelidir. Çocukları lüzumsuz imgelerle korkutmak doğru değildir.

Bu yaşta eğitim bilhassa otoriteye, eğitmenin kişisel, mânevi ve ahlâki üstünlüğüne dayanmalıdır. Terbiyesizlik, eğitim kurallarına ve yaşlılara saygısızlık cezasız

birakılmamalıdır. Buna karşı haysiyet ve utanma duygusu mümkün mertebe çabuk uyandırılmalıdır.

Çocuklar arasında yetenekli olanlara ayrıca dikkat etmek gerektir. Kız ve erkek çocuklar altı yaşından sonra ayrılmalıdır. Bu yaştan sonra kız ve erkek çocuklardan her biri kendilerine uygun derslere başlayabilirler. Dersler arasında cimnastik ve ilâhlara ait dersler başta gelir.

Çocukların eğitimi için maaşlı eğitmenler kullanmalıdır. Bunlar şehrin ortasında kurulan jimnazlarda ve okullarda bir taraftan ders göstermeli, diğer taraftan türlü beden idmanları yaptırmalıdır. Çocukların bu okullara devam etmeleri keyfe tâbi olmamalıdır. Cesur ve düşünceli insan yetiştirmek için cimnastik ve musiki dersleri birleştirilmelidir. Zira yalnız musiki insanları yumuşak ve korkak yapar; yalnız cimnastik ise insanı cesur yapmakla beraber ruhu körlüğe ve duygusuzluğa sürükler. İlk cimnastik altı yaşından on yaşına kadar devam eder.

Eğitimin ikinci kısmını güzel sanatlar ve bilimler teşkil eder. İlk derse dilden ve dilin temel öğelerinden başlamalıdır. Bu devir onuncu yaşla başlar ve on dörde kadar devam eder. On dört yaşında kelimenin gerçek anlamıyla musiki dersi başlar. Musiki öğretimi özel bir adamın gözeti altında olmalıdır. Musikinin amacı, eğlence değil, belki güzelliğin ve iyiliğin gerçek olarak taklidedilmesidir. Mükemmel adamları sevindiren, ruhlara heyecan veren musiki en iyisidir. Şikâyeti, feryadı ve ağlamayı andıran musikiye yer verilmemelidir. Zira bu, çocuğu tembelle ve yaramaz yapar. Şarkı, musikiyle bir arada olmalıdır. Şarkı ile dans birleşirse eğitsel değeri daha fazla olur.

Mânevi eğitimde şu düşünceden işe girilmelidir; cehalet, en büyük fenalık değildir; en büyük fenalık birçok şeyler hakkında sathi bilgi edinmektir. Çok ve sathi bilgi ile birleşen fena bir eğitim okuma, yazma bilmemekten

çok daha fena ve çok daha tehlikelidir. Bunun için çocuklara çok bilgi verilmemelidir. Bilgi aydın olmalı ve eşya ile birleştirilmelidir. Öğretimde zamanı iyi kullanmalı ve bilgide her şeyden önce eğitsel noktalara önem vermelidir.

Mânevi bilimler arasında ilk sırada matematik ve astronomi bulunur.

Matematiğin parçası sayılan geometri ve aritmetiğe hayattaki önemleri dolayısıyla, bilhassa değer verilmelidir. Bundan başka bu derslerin gelecekte felsefe eğitimi için iyi bir hazırlık teşkil ettiğini de hatırdan çıkarmamalıdır. Aritmetik, geometri ve astronomi en yüksek bilim olan diyalektik için başlangıç telâkki edilmelidir.

Bütün bilıkların üstünde ahlâk eğitimi bulunur. Ahlâk eğitimi insanın genel eğitimi demektir. İnsanlar ahlâk eğitimi sayesinde hayatta en yüksek amacın adalet olduğunu anlarlar.

Kızların eğitimine gelince: Allahın iradesine göre erkekler kızlardan daha mükemmel yaratılmışlardır. Erkeklerin başlıca işi devleti iyi idare etmek ve kadının da başlıca ödevi evi iyi idare etmektir. Bununla beraber kadınların genel refaha ve ilerlemeye ait ilgileri tamamiyle söndürülmemelidir. Bunun için onlara cimnastik göstermeli, bilimlerden ve musikiden lüzumlu bilgiler ve maharetler vermelidir. Bundan başka kadınlara savaş alıştırmaları da yaptırmalıdır. Kızlar özel öğretmenlerden dans öğrenmelidir. Bu arada onlar silâh kullanmayı öğrenmeli, kılıç ve koşu alıştırmaları yapmalıdır. Diğer bilimler yanında kadınlara felsefe de öğretmelidir. Devlet içinde hiçbir iş yoktur ki yalnız kadına veya yalnız erkeğe ait olsun. Genel yetenekler erkeklerde olduğu kadar kadınlarda da bulunabilir. Erkek nasıl her işi yapabilirse kadın da her işi yapabilir.

İşte Eflâtun'un eğitim hakkında başlıca fikirleri bunlardır. Eflâtun'un eğitim sisteminin bu derece sert ve boğucu olması sebepsiz değildir. Atinada Sokrates'ten önce genel ahlâk hayli sarsılmıştı. Süs, eğlence ve her türlü ahlâksızlıklar Atinalıların sağlam ruhunu çok zedelemişti. Sonra sofistlerin bencilik prensiplerini yaymaları ahlâk bozukluğunu büsbütün çoğaltmıştı. Genel hayatta eski ve sağlam telâkkiler bozulmuş, devlet ve cemiyetin yaşaması ve yaşatılması değil, devlet vasıtasıyla bireysel ve bencil yönsemelerin doyurulması amaç sayılmaya başlanmıştı. Devletin, bireylerin kuvvetli omuzları üstünde yaşatılması ve ancak ayakta duran sağlam bir devlet içinde bireylerin türlü arzularının doyurulmasının mümkün olduğu düşünülüyordu. Kısaca söylemek lâzım gelirse Atinada genel bir çözülme ve soysuzlaşma başgöstermişti. Demokrasi, devleti ve cemiyeti bireylerin serbest ve olgun iradesiyle idare etmek ve yaşatmak isteyenlerin değil, belki devleti bir alet olarak kullanan kötü insanların bir oyun cağı haline gelmişti. Uzağı gören Eflâtun'un maksadı, perişan bir sürü gibi dağılan Atinalıları devletin yardımıyla devletin etrafında tekrar toplamak, eski sağlam ahlâk ve karakteri yeniden canlandırmaktı. Gençliğin eğitimini devletin demir disiplini altına sokmak istemesinin başlıca sebebi budur. Soysuzlaşmış ve temelinden sarsılmış olan bir cemiyeti tekrar diriltmenin imkânsız denecek derecede zor olduğu düşünülecek olursa Eflâtun'un ideal devletinde öne sürdüğü fikirlerin ve tedbirlerin pek de yersiz olmadığını teslim etmek lâzımdır. Unutmamalıdır ki devlet ve cemiyet içinde bireylerin hürriyeti, ne pahasına olursa olsun, bir amaç değildir; amaç, hürriyetini kullanmayı bilen iyi iradeli insanların yardımıyla devleti ve cemiyeti sağlam temeller üzerinde tutmak ve yaşatmaktır.

ARISTO

Aristo, İsa'nın doğumundan 384 yıl önce Trakya'da Yunan kolonisinden olan bir şehirde dünyaya gelmiştir. Babası doktordur. Babasının mesleki çocuğu tabiat bilimleri ile uğraşmaya sürükledi. Anasını ve babasını çabuk kaybeden Aristo, on yedi yaşında Atinaya gelerek Eflâtun'un öğrencisi oldu ve yirmi yıl Eflâtun'dan faydalandı.

Aristo, çok çalışkandı, eski ve yeni felsefeye karşı ilgisi vardı. Eflâtun'un ona: "Sınıfın filozofu ve okulun ruhu" dediği söylenmektedir.

Eflâtun 348 yılında öldükten sonra Aristo, 340 yılında Büyük İskender'e üç yıl öğretmenlik etti. Az zamanda İskender'e şiir, edebiyat, musiki, geometri, ahlâk, siyaset, metafizik ve tabiat bilimlerinden ders verdi ve onu iyice yetiştirdi.

Üç yıl sonra Atinaya dönünce tanınmış Liseum okulunu açtı ve burada on üç yıl Atina gençliğine telkinlerde bulundu. Felsefe sistemini tamamladıktan sonra vatandaşları ona da — Sokrates gibi — iftirada bulundu. Aristo, muhakkak ve haksız bir ölüm cezasından kurtulmak üzere Halki yarımadasına kaçtı. Eskiden beri midelerinden rahatsız olan Aristo altmış iki yaşında ve 322 yılında geçici dünyaya gözlerini kapıyarak mânevi âlemin ölmeyenleri arasına karıştı.

Aristo'nun mantık, fizik, psikoloji, tabiat bilgileri ve metafizik hakkında yayımladığı birçok eserleri vardır. İnsanın hayattaki ödevleri hakkında yazdığı eserleri de **Ahlâk ve Siyaset**'ti. Bizim, üzerinde duracağımız bilhassa bu iki eserdir.

İnsanın ruhi kuvvetleri bazı noktalarda bitkilere ve hayvanlarınkine benzer. Yalnız insanlarda hayvanlardan ayrı olarak bir kuvvet vardır ki ona akıl deriz. Aklın etkinliği ya, düşüncede olduğu gibi, kuramsaldır veya irade hareketlerinde olduğu gibi amelî (kılgın) karakterdedir.

İnsanın hayattaki ödevleriyle ahlâk ve siyaset uğraşır. Ahlâk biliminin önemli bahislerinden biri de en yüksek hayırdır.

Aristo'nun ahlâk hakkındaki düşünceleri çocukların ve insanların eğitime temel teşkil ettiği için bunlar üzerinde bir parça durmak faydalıdır: insanların her bilinçli etkinliği, yani bilimsel araştırması, her hareketi ve niyeti bir amaca yöneltilmiştir. Bu amaç tabiidir ki, ya gerçek ve iyi olur veya gerçek olmaz, zâhirî olur.

Bunların arasında bizim hareketlerimizin ve çabalarımızın bir son amacı olması lâzımdır. Bu da en yüksek iyilik, en yüce hayırdır.

Maksada ulaşmak için bu yüksek amacın iyiden iyiye bilinmesi lâzımdır. Tıpkı ok atan bir adamın nişan noktasını iyiden iyiye tâyin etmesi gibi.

Hayır saadettir. Biz şeref, şan, haz ve iyi hareketleri ya doğrudan doğruya bunların hatırı için yaparız veya çok vakit saadet hatırı için yaparız. Bu takdirde en yüksek hayır veya en yüksek saadet, neticede insanların hareketlerinin son amacını teşkil eder.

Acaba saadetin kendiliği (mahiyeti) nedir? Bunun kısaca cevabı insanın kendisine verilen ödevi yapmasıdır. Bu ödevler insanı diğer yaratıklardan ayıran özellikler taşır. Her şeyden önce önemli olan nokta insanın kendi hayatı ödevini bilmesidir. Bilgi, insana yükletilen ödevin yapılmasını kolaylaştırır.

Hayatta kuru kuruya yaşamak saadet değildir. Zira, bu hal, bitkilerde de vardır. Sonra saadet, maddi arzuları

Aristo

kandırmaktan ibaret de değildir. Zira bu hal hayvanlarda ve insanlarda beraber bulunur. O halde insanı bitkilerden ve hayvanlardan ayıran son bir nokta kalıyor ki o da akılla donatılmış olan insanın, iradesini ve hareketlerini akla göre ayarlamasıdır. Demek oluyor ki insanların hayatı ödevleri ruhun akla uygun bir tarzda veya akılla bağdaşacak bir şekilde etkin olmasıdır.

Ruhun akla uygun etkinlikte bulunması bütün insanlar içindir. Yalnız burada küçük bir fark gözetmek gerekir. Şöyle böyle kitara çalan bir adamla iyiden iyiye kitara çalan bir adamın birleştikleri ve ayrıldıkları noktalar vardır. Birleştikleri nokta her ikisinin kitara çalmasıdır. Ayrıldıkları nokta büyük başarıyla kitara çalanın diğerinden çok daha iyi çalmasıdır. Bunun gibi insanların hayattaki görevi de ruhun akla uygun etkinlikte bulunmasıdır. Bu etkinlik mahir ve mükemmel insanlarda daha mükemmel bir şekil alır. Mükemmelliğin son noktasını ise fazilet teşkil eder. İnsanların iyi ve mükemmel hareketleri bütün hayat süresince devam etmelidir. Zira bir gün veya birkaç gün mükemmel hareket etmek hiç kimseyi devamlı saadete ulaştıramaz.

Bilgiler arasında felsefi bilgiler mükemmel, durulmuş ve devamlı etkinlikler için en elverişli olanlarıdır. Filozoflarda akıl her hususta hâkim bir durumdadır. Felsefi bilgi aynı zamanda en sürekli ve en zevkli bir zihin etkinliğidir. En mesut telâkki ettiğimiz ilâhlar ancak bu sayede, bu felsefi bilgi ve kanaat sayesinde mesutturlar ve en mesut insan da muhakkak ki ilâhlara en yakın olandır.

İnsan, birey olarak, hayatta özel amaçlar arkasından koşamaz. İnsan, tabiatı itibariyle, devlet hayatı için yaratılmış bir varlıktır. Bunun için ahlâk bilimi siyasetle tamamlanmalıdır. Bireylerin olduğu gibi devletin de amacı vatandaşların saadeti sağlamaktır. Devletin ve kanun yapan kuvvetlerin önemle üzerinde duracakları problem,

bireylerin eğitimidir. İşte Aristo bilhassa bunun için **Politik** eserinde eğitime genişçe bir yer ayırmıştır.

Aristo, eğitim işlerinde üstadı Eflâtundan birçok noktalarda ayrılmaktadır. Eflâtun eğitim idesini ülküsel yüksekliklere çıkarıyordu. Aristo ise eğitimi daha hayati ve daha pratik gözle görüyor. Eflâtun'un ideal devletinde bireyin hak ve hürriyeti hayli baskı altında bulunduruluyor. Aristo ise bireylerin hak ve hürriyetine saygı gösterilmesini istiyor.

Aristo, Eflâtuna zıt olarak, esirlerin ahlâki ve mânevi eğitimine değer verilmesini lüzumlu buluyor. Eflâtun öğretimde matematiğe çok önem veriyordu. Ona göre matematik bilgileri insanı maddî âlemden mânevi âleme yükseltiyordu. Aristo, bunun tersine olarak matematiğe **az** değer veriyor. Ona göre matematik bilgilerinden ahlâk hiçbir gıda alamaz.

Eflâtun edib ve şairlerin yalnız iyi parçalarını okutmayı tavsiye etmekteydi; Aristo ise eserlerin tamamının okunmasını daha uygun bulmaktadır. Aristo, yine Eflâtun'dan ayrılarak, mânevi etki bakımından tarih derslerine büyük bir değer vermektedir.

Eflâtun, gençlerin sevilmesini halk ve sosyal eğitim bakımından faydalı görmekte idi; Aristo ise bu probleme kendi eğitim sisteminde hiç dokunmuyor.

Aristo, pedagojisini insan bilgisinin emin temelleri üzerine kurmaya çalışmıştır.

İnsan, duyu organları bakımından varlıkların en yeteneklisidir. O, yaşama bakımından bitkilerle ve hayvanlarla, duyum ve algı bakımından ise birçok noktalarda hayvanlarla beraberlik gösterir. Fakat insan akıl ve konuşma yeteneğiyle bütün diğer varlıklardan üstün bir durumdadır. Akıl ve dille insan, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırabilecek yetenektedir.

Arzu ve hevesler akılla çok vakit zıtlık halinde bulunur. Bunlar akılla birleşir ve bağdaşırsa irade adını verdiğimiz makul ve faziletli hareketler meydana gelir; bağdaşmazsa hayvani ve kötü hareketler başıboş kalır.

Bilimler, güzel sanatlar ve pratik düştünceler umumiyetle aklın işidir. Bunlar zamanla gençlere öğretilir. Faziletli hareketlerde de aklın rolü büyüktür. Fakat ahlâki hareketlerde bilgidен ziyade alışkanlığın önemi çok daha üstündür.

İnsanın hayatta başlıca amacı saadettir. Saadet mükemmel bir hayat içinde mükemmel pratik etkinliklerdir ve saadet, bilhassa mükemmel hareket sayılan faziletlere dayanır. Musiki ve heykeltıraşlıkta alıştırmaya nasıl önemli bir rol oynarsa ahlâki hareketlerin alıştırılmasıyla ve yapılmasıyla de faziyet meydana gelir.

Her ahlâki hareketin mükemmelliği ifrat ile tefritin, yani aşırılıkla tersine aşırılığın ortasında bulunur. Mamefi bu ortalama hal umumî bir kural değildir, sübjektiftir ve insandan insana değişir. Bir kadının, bir erkeğın, bir çocuğın v.s. faziletine ait aşırılıkla tersine aşırılığın ortası ayrı ayrıdır. Hattâ hayatta ne kadar hayati durumlar varsa derece ve kuvvet itibariyle birbirinden ayrı o kadar farklı fazilet vardır.

Faziletin eğitimi genel olarak sosyal hayata, devlet hayatına tâbidir. Aristo'ya göre devlet veya cemiyet, mantıki ve gerçek olarak, bireyden öncedir; zira cemiyet bireylerin yaşama imkânlarının başlıca şartıdır. İnsan, tabiatı itibariyle devlet veya cemiyet hayatı için yaratılmıştır. Devletin amacı, mesut ve mükemmel birer aile ve cemaat hayatı yaratmaktır. Devletin yaşaması, kanunlara ve devletin anayasasına uygun bir eğitimin bireylere verilmesiyle mümkündür. İnsanlar eğitim ve alışkanlık vasıtasıyla devletin anayasasına, devletin yapısına uygun bir eğitime tâbi tutulmazlarsa o zaman en iyi kanunların

da değeri kalmaz. Devletin kuruluşuna ve anayasasına uygun bir eğitimen maksat, herkesin, başta bulunan idare adamlarının hoşuna gidecek hareketlerde bulunması demek değildir; belki herkesin oligarşi veya demokrasi idaresinin yaşamasını gerektiren hareketleri uygulamasıdır.

İnsanlara aynı eğitim verilmesi, eşit durumlarda, aynı faziletleri meydana getirmez. Bu, bireylerdeki yeteneklerin aynı kuvvet ve derecede olmamasından ilerigedir. Çocuklarda, esirlerde ve erkeklerde olduğu gibi umumiyetle faziletler yeteneklerin ve anıklıkların kuvvetine göre zayıf veya kuvvetli olur. Esir, kendine hâkim değildir. O, bir diğerinin hükmü altında yaşar. Onun akla iştiraki dolayısıyledir. Kadınların tabiatı pek sağlam değildir. Fakat serbest birer vatandaş olarak, erkeklere karşı, belirli haklara ve serbestliklere maliktirler. Devlet hayatında idare edenle edilen nasıl ana haklarda eşit sayılırsa kadın da ana haklarda öyle eşittir.

Faziletler ve ahlâki hareketler anadan doğma değildir; fakat bunlar tabiatımıza da zıt değildir. Zıt olsaydı bunlara alışmak imkânsız olurdu. Demek oluyor ki insanlarda iyiliğe karşı yetenek vardır. Yeter ki alışkanlık vasıtasıyla yeteneklerimizi harekete getirmiş bulunalım.

Eğitimde alışkanlık esastır. Gerçi eğitim, öğretim yoluyla oluyorsa da eğitimde alışkanlığın daima büyük etkisi bulunduğu göz önünden uzak tutulmamalıdır.

İnsanı insan yapan tabiat, alışkanlık ve öğretimdir. Gerçek eğitim, bu üç öğeye bağlıdır. Bunlardan birinin olmaması eğitimi temelden bozar. Yalnız burada alışkanlık diğerlerinden önce gelir.

Öğretimin amacı doğrudan doğruya kendindedir. Zira asıl ruhlı bir adamın öğrendiği şeyin faydasını sorması yakışık almaz.

Eğitimde ahlâki bilgilere karşı ilkönce ruhu hazırlamak lâzımdır. Tarlaya tohum atmadan önce tarlayı nasıl

hazırlamak lâzımsa ruhu da bu şekilde hazırlamalıdır. Eğer ruh, bilgilere karşı iştahlı olursa o zaman ahlâk problemlerini başarıyla öğretmek mümkün olur. Ruhun hazırlanması birinci derecede alışkanlıklarla olur. İyi alışkanlıklar olduktan sonra ahlâki kurallar ve temeller çocuğa iyi etki yapabilir.

Eğitim hangi noktalara dikkat etmeli ve eğitimin amacına ulaşması için ne gibi vasıtalarla başvurmalı? Bunları bulmak ve tesbit etmek için ilkönce üç şeyi göz önünde bulundurmak lâzımdır :

1 — Zorunlu ve hayata faydalı olan şeyler:

Bunlar gençlere serbest bir adama yakışık alacak tarzda ve ancak lâzım olduğu kadar öğretilmelidir. Küçük zanaatlar, gündelik menfaat sağlayan işlerle bedene zarar veren işler çocuklara öğretilmemelidir. Hattâ güzel sanatlar bile genel öğretim ve eğitime yetecek kadar gösterilmeli, sanatkâr oluncaya kadar ileri gitmemelidir. Zira bu derece ileri gitmek serbest bir adama yakışmaz.

2 — Ahlâki faziletlerle götüren şeyler:

Burada çocukları her şeyden önce itidale alıştırmak lâzımdır. Bu alışkanlık sayesinde zorlukları yenmekten doğan acılar şiddetini kaybeder.

3 — Kuramsal öğretime götüren şeyler:

Bunlar da dilbilgisi, cimnastik, musiki ve grafiktir. Grafik ve dilbilgisi daha ziyade pratik hayat için faydalıdır. Buna karşı cimnastik, cesaret eğitimi bakımından lüzumludur.

Eğitimin uygulanmasında tabiatın çizdiği devirleri kovalamalıdır. Eğitim sanatı tabiata karşı koymakla değil, onu tamamlamakla görevinde başarı gösterebilir.

Tabiatla eğitim için birbirinden ayrı iki devir görülmektedir: birincisi yedi yaşından gençlik devrine kadar olan devirdir. İkinci devir 21-22 yaşlarına kadar sürer.

Çocuk aşağı yukarı 14 yaşında tenasül tohumlarına malik olur. Fakat ancak yirmi bir yaşında bu tohumlar gerçek anlamıyla verimli olur.

Yedi yaşını eğitim devrinin başlangıcı göstermek daha önceki yaşlara kayıtsız kalmak demek değildir. Eğitim, gerçek olarak çocuk doğmadan önce başlar. Bu zamanda dikkat edilecek nokta, ana babanın sıhhatli ve evlenenlerin yaş ayrılıklarının pek fazla olmamasıdır. Çok erken evlenmek zararlıdır. Zira bütün hayvanlarda fazla genç olanların yavruları pek mükemmel olmaz ve dişi yavruların serpilme yeteneği çok vakit geri kalır. Evlenme için en elverişli zaman 25.50 yaşları arasındadır.

Gebe kadının kuvvetli bulunması ve hareket etmesi lâzımdır. Kadın ruhça sakin olmalı ve sıhhatine her yönden dikkat etmelidir. Bir toprağın cinsi, bitkiler için nasıl önemli ise gebe kadın da iyi toprak cinsini temsil etmelidir.

Dünyaya gelen çocuk sakat ise onu yetiştirmekten vazgeçmelidir. Bir ailenin dünyaya getireceği çocukların sayısı kanunla tesbit edilmelidir. Mamafih konulan sayıdan fazla çocuk dünyaya gelirse tabiidir ki bir şey yapılmaz. Fakat mümkün olursa çocuğu aldırmalıdır.

Aileler çocuklarının eğitimini sadece bir ödev telâkki etmemeli, bunun, kendileri için faydalı olduğunu da düşünmelidir. Çünkü varlık zamanında çocuğa yapılan fedakârlığı, çocuk yoksulluk zamanında fazlasiyle geri öder. Çünkü böyle bir fedakârlık her çocuk için kutsal bir ödevdir.

Ana kucağında olan çocuğun hayvanlarla benzerliği çoktur. O da — hayvanlar gibi — yemek içmek düşkünlüdür. Kızma, arzu ve heves, dikkati çeken başlıca özelliklerdir. Zekâ ve akıl seneler geçtikten sonra gelişir. Çocukların hareketi düşünceli ve kasitli değildir; bunun için çocuğun hareketleri gerçek anlamıyla, faziletli sayılamaz.

Çocuğun iyi beslenmesine dikkat etmelidir. Şaraptan sakınmalıdır. Beden hareketlerine ve yaşa göre soğuga dayanma alışkanlığına küçük yaştan başlamak iyidir. Gelişmeye engel olmak istemezsek beş yaşına kadar çocuklara herhangi bir şey öğretmemeli ve güç iş yaptırmamalıdır. Bu devirde çocuğun başlıca hareketleri oyun ve oyunu andıran meşguliyetlerdir. Oyunlar gelecekte kullanılacak işlerin bir nevi taklidi olmalıdır. Bu yaşta hikâye ve masallar da faydalıdır.

Fena ve münasibetsiz sözler çocuğun kulağına girmemelidir. Zira kötü sözlerin kolaylıkla hareket uyandırması tehlikesi vardır. Serbest bir vatandaşa yakışmayan şeylerin işitilmemesi ve görülmemesi isteniyorsa çocukları pedagogların eline vermekten çekinmelidir. Taklidi seven çocukları kötü resimlerden, heykellerden ve yazılardan da uzak tutmalıdır. Bu, birinci derecede devletin işidir.

Bunlara karşı fazilete ait her şeyden zevk alacak alışkanlıkları çocuklara aşılamak da eğitimin devamlı görevlerindendir.

Beş yaşından yedi yaşına kadar çocuklar, ilerde öğrenecekleri şeylere karşı seyirci ve dinleyici durumunda bulunmalıdır. Çocukların eğitiminde kız ve erkek farkını gözden uzak tutmamalıdır. Kadın zayıf ve korkak olduğu için her hususta korunmaya lâyıktır. Buna karşı erkek, kuvvetli ve cesur olduğu için savunmayı öğrenmelidir. Kadında bilhassa vücudun büyüklüğüne, güzelliğine önem vermeli, onu itidale ve iş sevgisine alıştırmalıdır.

Yedi yaşından sonra gerçek anlamıyla öğretim başlar. Bu yaştan sonra çocuğa adam olmak sanatı öğretilecek ve beden idmanları yaptırılacaktır. 7-10 yaşlarında yalnız musiki ve pratik bilgilerle uğraşılacak, bundan sonra yirmi bir yaşına kadar daha zor alıştırmalar yaptırılacaktır. Bu zor alıştırmalar arasında cinsî içgüdülerin

vakitsiz harekete geçmesini önlemek ve genci türlü beden zahmetlerine dayanıklı yapmaktır.

Öğretimin vazifesi — eğitimde olduğu gibi — çocukları mükemmel vatandaş yapmaya çalışmaktır. Çocuklar ilerde cemiyetin genel hayatına karışacakları için buna şiddetle ihtiyaç vardır. Devlet, bireylerin öğretimini ve eğitimini sağlamadan mükemmelleşemez. Öğretimin ve eğitimin amacı çocukları ve gençleri ilerde lüzumlu olan bilgi ve maharetlerle donatmaktır: güzeli sevmek, harbe hazırlanmak, gündelik işlerini başarmak, boş zamanlarını iyi doldurmak gibi. Böyle bir öğretim ve eğitim iyi kurulmuş bir devlette genel kurumlarda herkese mahsus olmalıdır. Herkesin iyi vatandaş olması istendiğinden bu vazifenin devlet tarafından yapılması tabiidir.

İnsan ruhunun çeşitliliğini ve buna dayanan faziletleri göz önünde bulundurarak eğitimi hem zihin ve hem de ahlâk bakımından mütalâa etmek lâzımdır. Fikir veya zihin eğitimi öğretile, ahlâk eğitimi de alışkanlıkla sağlamak mümkündür.

Zihin eğitiminde Aristo sezginin öneminden bahsetmektedir. Dil öğretiminde şey ile imge birleşmeli ve şeyin kendisini göstererek çocuğa sağlam tasarımlar kazandırmalıdır. Her öğretimin başlangıcı sezgi ile olmalıdır. Bundan sonra daha geniş ve genel tasarımlara ve düşüncelere geçilebilir. Düşünce kuvveti sağlam vücuda dayandığına göre vücudu türlü vesilelerle kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. Başta cımnastik bulunur. Cımnastik öğretiminin görevi her öğrenciye aynı idmanları yaptırmak değildir. Vücudun yeteneğini göz önünde bulundurmalı ve öğretmen idmanlarını buna göre ayarlamalıdır.

Bundan sonra çocuklara musiki, dilbilgisi, retorik, tarih, kanun bilgileri, grafik, sosyal bilgiler, felsefe ve biraz da matematik öğretilmelidir.

Ahlâk eğitime gelince, bunun üzerinde önemle durmak lâzımdır. Ahlâk eğitimi bozuk olan bir insan, hayvanların en kötüsü ve en vahşisidir. Zira ahlâksız bir adam tabiat tarafından fikir ve kurnazlık gibi birtakım silâhlarla donatılmıştır. Ahlâksız bir insan bu silâhları kötü maksatlarda kullanarak diğer insanlara çok zarar verebilir. Bunun için insan yetiştirme işinde ahlâk eğitimi başta gelir.

Ahlâk eğitiminin vasıtalarından en önemlisi alışkanlıktır. Mamafih fazilet için alışkanlıktan başka tabiî yeteneklerin ve mânevi eğitimin de önemi büyüktür. Yaradılış ve tabiî yetenekler mevcudolan bir şeydir. Diğerleri ise sadece bir eğitim vasıtasıdır.

Ahlâk eğitiminde şu noktalara dikkat edilmelidir: çocukların fena ve uygunsuz hareketlerde bulunmalarına engel olmalıdır. Çocuk, kötü sözlerden uzak tutulmalıdır. Zira kötü söz kötü hareketlerin başlangıcı olabilir. Bunun gibi çocuklara, ahlâka zarar verecek resimler ve tiyatrolar gösterilmesi mahzurludur. Yaş ilerledikten ve ahlâki alışkanlıklar kuvvetlendikten sonra gençler genel ziyafetlere, içki yerlerine ve hattâ komik tiyatrolara gidebilir. Artık korkmaya lüzum yoktur; zira iyi eğitim ve iyi alışkanlıklar bu gibi fena şeylerle kolayca sarsılmaz.

Gençlerde en çok önem verilecek alışkanlıklar cesaret ve itidaldır. Bu meziyetler hem beden ve hem de ahlâk eğitimiyle yakından ilgilidir. İtidale alıştırılmıyan bir çocuk azar ve aşırı hareketlerde bulunur. Zira çocuklarda eğlencelere karşı azru pek kuvvetlidir. Gençlik devresi arzu ve heveslerle doludur. Tabiidir ki heves duyulan şeyleri yapmak meylî de o derece kuvvetli olur. Aşırılık en çok cinsî ilişkilerde görülür. Cesaret ise cimnastiklerle kuvvetlendirilmelidir. Zahmete ve acıya katlanma, iradeyi ve cesareti kuvvetlendirir.

Gençlerin kazanması gereken meziyetlerden biri de itaattir. Başkasına emretmek, başkasından itaat istiyen bir kimsenin ilkönce itaati ve emir dinlemeyi öğrenmesi şarttır.

En mükemmel fazilet adalettir. Adalet bütün diğer faziletlerin iyi olarak kullanılmasında görülür. Âdil olan hem kendine ve hem de diğer insanlara karşı iyi bir insandır.

Gençlerin kazanması lüzumlu olan meziyetleri arasında arkadaşlık ve dostluk önemli yer alır. Asıl dostlarla, yani iyi insanlarla düşüp kalkmakla gençler aşırılığa ve hataya düşmekten kurtulurlar. Gençleri sevmek kötü hareketlerden sayılır. Bunun kökü beden hastalığıdır ve bir nevi deliliktir.

Gençliğin eğitimi genel halk eğitiminin bir parçasıdır. Binaenaleyh halkın eğitimine de kayıtsız kalınmamalıdır. Bireylerin eğitiminden geniş ölçüde devlet sorumludur. Devlet kendi amaçlarına göre halkı yetiştirmeli, daha doğrusu devlet, kendi amaçlarıyla bireylerin amaçları arasında bir ahenk sağlamaya çalışmalıdır. Bireylerin saadeti ile devletin saadeti birleşen yerde gerçek ve iyi bir hayat kurulmuş demektir. Gerek bireylerin ve gerek devletin iyi ve mesut hayatı her iki tarafın fazileti sevmesi ve uygulamasıyla mümkündür.

Saadet, mükemmel bir fazilet şekline bürünmüş olarak ruhun bir etkinliğinden başka bir şey değildir.

Binaenaleyh her devlet adamının her şeyden önce faziletle uğraşması gerekmektedir. Bu takdirde de devlet adamının başlıca görevi, vatandaşları ahlâklı yapmak, onların faziletli hareketlerde bulunmalarını sağlamak ve en sonunda her vatandaşın kanuna itaat etmesini güven altına almaktır. Demek oluyor ki devletin ödevi, vatandaşların tutkularını ve aşırı hareketlerini normal bir halde bulundurmaktır, bütün hareketlerle itidal faziletini emniyet

altına almaktır. Bunun sağlanması, tutkuların bilhassa kanun yoluyla ve insanlarda gerçek saadetin kaynağını teşkil eden felsefe eğitimiyle mümkündür.

Kanun kuvvetleri malları eşit olarak bölmeli veya malların birbirinden fazla farklı olmasının önüne geçmelidir. Bunun için devletin ilkönce her ailenin çocuk sayısını önceden tesbit etmesi lâzımdır. Zira çocuk sayısı pek fazla olursa eşitliği sağlamak zorlaşır ve sonunda zengin ve fakirler arasında ayrılık büyük olur.

Bundan sonra devlet, kadınların eğitimini de düşünmek zorundadır. Zira erkek ve kadın nasıl ailenin başlıca öğeleri ise devlet de bu iki öğeden teşekkül etmektedir. Herhangi bir devlet teşkilâtında kadının durumu düzenlenmezse devletin yarı kuvvetinden gereği gibi faydalanılmıyor demektir. Devletin bütün bu istekleri yerine getirmesi için vatandaşların yalnız genç yaşlarında iyi bir eğitim görmeleri yetmez; büyüdükten sonra da herkesin öğrenmeyi uzatması ve eğitimini devam ettirmesi, alıştırmalar yapması ve herkesin iyi alışkanlıklarla donatılması gerekmektedir.

İnsanların birçoğu akıldan ziyade zorunluk, ahlâki güzelliklerden ziyade ceza karşısında itaatli olurlar. Halbuki kanunun zorlayıcı bir kuvveti vardır. Zira kanunlar zekâ ve akılla meydana getirilmiştir.

İşte Aristo'nun eğitim ve öğretim hakkında söylediklerinin özeti bunlardır. Aristo'nun fikirleri, Eflâtun'a göre, hayli realistir. Yunan ırkının öğretim ve eğitim alanında uyguladığı birçok güzel ve iyi prensipleri Aristo, derin fikirleriyle ve mâkul görüşleriyle bir sistem halinde bir kere daha göstermiştir. Soysuzlaşma devrinde Yunanlıların ruhları bu güzel fikirlere yazık ki sağır kalmıştır.

Yunanistanın uçuruma sürüklendiğini gören ve onu kurtarmaya çalışmaktan başka hiçbir amacı olmayan Aristo, — Sokrates gibi — az kalsın sefil ve bayağı tut-

kuların ve iftiraların kurbanı olacaktı. İdamdan yakasını kurtarmak için Atinayı bırakıp kaçan Aristo, vatanının ölümünden kurtulamıyacağını görerek geçici hayata veda etmişti.

Soysuzlaşmaya yüz tutmuş olan Yunan ırkının en parlak ve büyük yıldızı Aristo'dur. Bu yıldızın sönmesiyle Atina ve Yunanistan, uzun süren bir karanlık içine gömülüp kalmıştı.

Aristo'nun Eflâtuna karşı zıt olan fikirleri bir ilerleme alâmetidir. Eflâtun, birinci defa olarak eğitim işlerini bir sisteme bağlamıştı. Aristo da eğitimi derlitolpu bir şekilde mütalâa etmiş ve eğitimi çok daha pratik yünden incelemiştir. Her ikisinin birleştiği önemli nokta eğitim işlerinin devlet ve sosyal hayata sımsıkı bağlı olduğudur.

Aristo'nun felsefesi, mantığı ve psikolojisi, insanlığı yüzyıllarca düşündürmüştür. Onun ortaya attığı gerçeklikler insani gerçekliklerdir. Felsefeyi bir nevi musiki telâkki eden, büyük faziletin güzelliğe karşı aşırı derecede sevgiden ibaret olduğunu söyleyen idealist filozof Eflâtun'a karşı Aristo, bilimde Yunan hayatının görüş ve anlayışlarından dışarı çıkarak felsefeyi gerçekliğin bilimi olarak göstermişti.

Büyük İskender öldükten sonra Yunanlılar, Küçük Asyanın ve Mısırın Yunanlı olmasına çok önem vermeye başladılar. - Yunan kolonilerinin çoğunda ilk ve yüksek okullar açmışlar, Yunan dilini ve edebiyatını geniş ülkelere yaymaya çalışmışlardır.

Bu devir tarihinde İskenderiye devri adıyla anılır. İskenderiye devri, pedagoji bakımından önemsiz değildir. Zira, ötede beride büyük gayretlerle düzgün okullar açılmıştı. İskenderiyede büyük bir üniversitenin açılması bu devreye raslar. İskenderiye devrinde o zamana kadar belibaşlı ne kadar eğitim ve öğretim konuları varsa hepsi

toplanmış ve belirli bir çerçeve içine alınmıştı. Bu suretle dünyanın en eski ansiklopedilerinden biri meydana getirilmiştir. Bu ansiklopedinin meydana gelmesi Roma'nın kayserlik zamanına raslamakta idi.

Romada yedi serbest sanatın yayılmasında bu bilimsel etkinliğin büyük etkisi olmuştu.

İskenderiye âlimlerinden en tanınmış olanı Oyklit'tir. Bunun, geometri öğeleri hakkında fikirleri bugün bile değerli sayılmaktadır.

ROMADA EĞİTİM

Roma devleti kurulmadan önce İtalya yarımadasında Etrüskler, Lâtinler, Samnitler, Venetler ve İtalyotlar gibi birbirinden ayrı insan kümeleri yaşıyordu. Bunların dilleri birbirini anlayamayacak derecede ayrı idi. Vakit vakit bunlar, aralarında dövüşür veya barış antlaşmaları yaparak dostça geçinirlerdi.

Samnitler ziraatle uğraşırlardı. Dedelerinin ahlâk ve âdetlerine bağlı olarak yaşarlar, hürriyetleri ve bağımsızlıkları için savaştan ve hayatlarını feda etmekten çekinmezlerdi.

Lâtinler, otuz şehirlik bir yer işgal ediyor ve federasyon halinde yaşıyorlardı. Her şehir kendi özel işlerini yapmakta serbestti; yalnız bir tehlike, bir muharebe başgösterince düşmana karşı birleşir ve birlik halinde savaşırlardı. Lâtinler savaşsever ve cesur insanlardı. Aralarında ziraatle uğraşanlar çoktu. Bunlar yaradılışları ve yaşayışları itibariyle demokrattı.

Çoğunluğu teşkil eden Etrüskler, gerek karada ve gerek denizde kendilerini uzun müddet diğer kavimlere karşı saydırmaya muvaffak olmuşlardı. Papaz sınıfı Etrüskler arasında hayli itibar kazanmıştı. Bu sınıf aristokrattı. Bir müddet Lâtinlerin bulunduğu yerleri ve Romayı işgal eden Etrüskler bulundukları yerlerde hatırı sayılır bir medeniyet yaratmaya muvaffak olmuşlardır. Yüz elli yıl kadar Roma ve civarına hâkim olan Etrüskler işgal ettikleri yerleri tekrar sahiplerine bırakmaya mecbur kalmışlardı. Gittikçe kuvvetlenen Lâtinler Romada teşkilât-

larını tamamladıktan sonra yavaş yavaş diğer kavimleri birer birer hükümleri altına almışlar ve sonunda Roma devletini kurmaya muvaffak olmuşlardı. Romada oturan ırklar, kendi karakter ve özelliklerini korumuşlardı. Etrüskler aristokrathıklarını devam ettirmeye çalışırlardı. İdareciler çok vakit bunların arasından seçilirdi. Samnitler kuvvetli ve cesurdu. Romada askerler bunların arasından seçilirdi. En hâkim yerlerde Lâtinler bulunurdu. Mamafih Roma devletinde her kavim ve her kişi eşit haklara malikti.

Devletin kanunlarına itaat, ev hayatında ve genel hayatta düzenlik Roma devletinin temel prensiplerinden sayılırdı.

Romalı, karakter itibariyle Yunanlıdan ayrılır: Romalı, her şeyi faydasıyla ölçer. Roma devleti, hukukçu bir devlettir. Hukuk, Roma devletinde en mükemmel bir hale gelmiştir. Hattâ egemenlik kavramı bile hak fikriyle birleştirilmiştir. Romalı, bütün teşebbüslerinde menfaati düşünür. “Roma, düşmanı yenmeden barış yapmaz.” Roma, gireceği savaşlarda bir fayda elde edemeyeceğine inanırsa savaşa girmemeyi tercih eder. Aynı karaktere bugünkü İtalyada bile rasgeliriz: Makyavel, İtalyalıdır. Devlet işlerinde kutsal bencillik prensipi İtalyadan çıkmıştır. İtalya, birinci dünya savaşında olduğu gibi ikinci dünya savaşında da bu prensipe bağlı kaldığını ispat etmiştir.

Romalı, şeklin güzelliğini fikrî amaçlara üstün tutar. Romalıya göre bireyin kendisi bir amaç değildir, belki bireyin bir amacı vardır.

Yunanlı güzellik delisidir. Romalı iş adamıdır. Romalı ucu menfaate bağlı olmıyan değerlere ölçsüz önem vermez. Yunanlı kendi kuvvetiyle övünür, kuvvetini ve cesaretini millî oyunlarda göstermekten zevk duyardı. Egemenliği seven, başkasını ezmekten zevk duyan Roma-

lı ise esirleri kendi aralarında veya vahşi hayvanlarla çarpıştırarak ilkel duygularını kandırmayı severdi. Yunanlı hayalsever ve idealisttir. Romalı ise realisttir. Romalı, bilim ve güzel sanatlar alanında yaratıcı olmaktan ziyade kendinden evvel yaratılanları kendi maksatlarına uydurmaya çalışan yarım taklitçidir. Bilim ve güzel sanatlar alanında alabildiğine yenilikler ve güzellikler yaratan Yunan dehasını Romada görmüyoruz. Romanın en büyük filozofu sayılan Çıçero bile, mahiyet itibariyle, büyük Yunan filozoflarının soğuk bir kopyasıdır. Yunan bilginlerinin samimiliğini Çıçero'da bulmak mümkün değildir.

Yunanlı hareketli, duyarlı, neşeli ve iyimserdir. Romalı inatçı ve çalışkandır ve çabuk karar verir. Romalı, her vakit iş, harb ve siyaset adamıdır.

Ailede eğitim. — Romada kadına çok saygı gösterilirdi. İnsanlık tarihinde, Türklerden başka, Romalılar kadar kadına tam insan muamelesi yapan ve kadına her hususta saygı gösteren bir millet yoktur. Gerçi hukuk bakımından kadının bazı hakları sınırlandırılmıştı. Meselâ kadın, kendi malına hükmedemez, vasiyet yapamazdı. Kadının ergin sayılmazdı. Bununla beraber Romada kadının değeri ve itibarı büyüktü. Kadın, ailenin güneşi ve evde birleştirici bir öge sayılırdı. Namuslu kadına saldırdığından dolayı Romalıların isyan çıkardığı, kiral ailesini kovduğu ve kırallığı kaldırdığı Romada görülmüştür.

Aile içinde kadın, erkekle eşit haklara malikti. Ailenin şeref ve haysiyetini kadın korurdu. Erkek dışarda çalışırken kadın neşe ile ve severek ev işleriyle meşgul olurdu. Romada insanlığa örnek anaların yetişmiş olması bundandır. Yalnız evde değil, toplantılarda ve sokakta da kadına saygı gösterilirdi. Zor bir problem karşısında kadının andiçmesi şart değildi. Onun sözü makbuldü. Romalı: "Serbestliğimizi Brütüs'e borçluyuz; fakat Brütüs'ü de anası "Lükresya'ya" demekle övünürdü.

Aileler çocuklarının eğitimine çok dikkat ederlerdi. Gönül alçaklığı, sadelik, tedbirli olmak, asîl bir tavra malik bulunmak, hak ve adaleti sevmek Roma çocuklarının evde kazandıkları başlıca meziyetlerdi.

Romalı kadın çocuğunu kendisi emzirir, onun bütün ihtiyaçlarını kandırır ve aynı zamanda evini iyi idare etmekle övünürdü. Grakus'ların anası Kornelya, Sezar'ın anası Avrelya, Ogüst'ün anası Attiya yalnız Romanın değil, bütün insanlık dünyasının ideal analarındandır. Romanın ilk devrinde rasladığımız yüzlerce, binlerce ana Roma tarihinin her vakit övüneceği örnek kadınlardır.

Çiçero övünerek diyor ki: “Yunanlılardan bazıları bütün kalbleriyle hayatlarını ediblere, bir kısmı mimarlara veya musiki üstatlarına, bir kısmı da güzel sanatlara bağlarlardı. Maksatları gençliği insan ve faziletli olarak yetiştirmektir. Fakat Romalılar, çocuklarının yetiştirilmesinde vatana faydalı olmak maksadını güderlerdi. Bunun için çocuklar dedelerinin kurduğu okullarda vesair kurumlarda devleti yaşatacak şekilde eğitilirlerdi. Vatan bizi bütün mânevi yeteneklerimizi ve iyi anıklıklarımızı kendisine vermek şartıyla doğurmuş ve yetiştirmiştir. Bunun için devlete fayda sağlayacak sanatları öğrenmekliğimiz lâzımdır. En büyük bilim ve fazilet işte budur.”

Demek oluyor ki Roma çocuklarının yetiştirilmesinde güzel sanatlardan ziyade faydalı sanatları öğrenmek önemliydi.

Romanın kuvvetlenmesini zayıflatacak her çeşit bilgi Romalının sevmediği meşguliyetlerdendir. Romada bedenî ve mânevi bütün yeteneklerin ahenkli bir surette yetiştirilmesi önemli sayılmıyordu. Orada eğitim, vatandaşın ve devletin ihtiyaçlarına göre ölçülür ve uygulanırdı.

Aileden sonra büyük toplantı meydanlarının, yani forumların eğitsel kıymeti vardı. Bu meydanlarda gençler, görerek ve işiterek ruhlarını heyecanlandırırlar ve

siyasi eğitimlerini kuvvetlendirirlerdi. Bunların noksan bıraktıklarını da tarihî bakımdan büyük olaylar tamamlardı.

Romalı ata binmeyi ve araba kullanmayı öğrenirdi. Askerlik yapmak ve mızrak kullanmak, Roma gençlerinin başlıca idmanlarıydı. Cimnastik ve estetik, eğitim Roma-lının ruhuna bir türlü yerleşememişti. Romada soysuzlaşma başladığı zamanlarda Yunan kültürü Romaya girmeye muvaffak olmuştu; daha doğrusu Yunan kültürünün Romaya girmesi Romalıların karakterini yumuşatmıştı. Yunan dili, Yunan felsefesi, Yunan sanatı okullarda gittikçe kuvvetlenmeye başlamıştı.

Romalıların eğitiminde alışkanlığın büyük rolü vardı. Alışkanlıkların düşüncelerle, kuramsal fikirlerle beslenmemesi bir kusurdu. Bunun için Yunan kültürü ve soysuzlaşmış Yunan alışkanlıkları Romaya kuvvetle işlemeye başlamış ve devletin menfaati bireylerin menfaati şekline çevrilmişti. Vatan ve devlet için bencillik ne olduğunu bilmiyen Romalı, iniş devrinde rüşvet almak, kendi zevki ve menfaati için her kötülüğe başvurmakla sosyal ahlâkın meziyetlerini hiçe indirmişti. Şehvet düşkünlüğünün ve sadakatsizliğin çoğalmasıyla aile bağları çözülmüş ve bu yüzden eski ve oturaklı aile eğitiminin temelleri sarsılmıştı.

Romada ilk zamanları okul teşkilâtı yoktu. On beş yaşına kadar çocuklar evde yetiştirilirdi. Bundan sonrasını forumlar tamamlardı. Okullar daha eski devirlerde açılmıştır. Roma okullarında Yunan kültürünün etkisi açık olarak görülmektedir.

Okul eğitimi .— Romada üç türlü okul vardı :

1 — Triviyal okulları: Bunlar bir nevi ilk okuldu. Bu okullarda çocuklara okuma, yazma ve sayı öğretilir ve basit bilgiler verilirdi.

2 — Gramatik okulları: Bunlar bir nevi orta öğretim kurumlarıdır. Bu okullar ediblerin ve dilcilerin idaresi altında idi ve burada Yunan ve Lâtin dili ve edebiyatı kuvvetli yer tutuyordu. Yabancı bir dili okullarda sistemli bir şekilde okutmak ilk defa Roma okullarında görülmüştür. Mamafih yabancı dil öğretiminin daha eskiden Mısır okullarında yer aldığı görülmüştür.

Ediblerin yazılarından başka bilhassa Homer okunur ve Yunanca konuşmaya ayrıca önem verilirdi. Bu dili iyice konuşabilmek için okullarda Yunanlı öğretmenler ve pedagoglar bulunurdu. Bunlar öğrencilerle uğraşır, onların mâre'vi ve ahlâki eğitimine dikkat ederlerdi. İsa'nın doğumundan iki yüz yıl önce Yunan dilini ve edebiyatını bilmek yüksek öğrenim için en önemli şartlardandı. Bu arada, Lâtince öğretimi de programlarda kuvvetli yer tutmakta idi. Mamafih Lâtin edebiyatı pek o kadar zengin olmadığı için Roma edebiyatının şekil ve mânalarında Yunan edebiyatının kuvvetli izleri görülmüştü. Bununla beraber Virgilius, Horatius ve Ovidius'tan birçok parçalar Lâtince öğretimini zenginleştirirdi.

İsa'nın doğumundan iki yüz yıl önce Romada güzel söz söylemek sanatı yayılınca bu okullardan ayrı bir de Retor okulları adıyla yeni bir okul açmak lüzumlu görülmüştür. Bu okullar, Romanın yüksek dereceli okullarından sayılırdı.

3 — Retor okulları: Retor okullarının en önemli görevi gençleri Yunan ve Lâtin dillerinde güzel söz söyleyebilecek şekilde yetiştirmektir. Bu suretle hatiplik mânevi öğretim ve eğitimin son amacını teşkil etmekteydi.

Hatipler ilk zamanları Yunanlı idi. Sonraları Romalılardan da iyi hatipler çıkmaya başlamıştı. Bunlar yalnız hatiplik için lâzım gelen kuramsal bilgilerden ders vermekle yetinmezdi, aynı zamanda ahenkli konuşmaya ve tartırmaları iyi idare etmeye önem vermekle pratik öğ-

retime de yer ayrılmıştı. Bu okullarda çalışan öğretmenlerin yardımıyla İskenderiye'nin tanınmış ansiklopedisi yavaş yavaş Romaya sokulmuştu.

Romalılar yalnız Roma okullarında okumayı yeter görmezlerdi. Kibar ve zengin Romalılar, çocuklarını Atina ve Rodostaki tanınmış Yunan üniversitelerine gönderir ve kendilerinin orada yetiştirilmesine değer verirdi.

Romanın kibar halkı cumhuriyet devrinde öğretim ve eğitime ne derece dikkat ediyorduyorsa imparatorluk devrinde de aynı şevk ve heves devam ediyordu. Başta Sezar olmak üzere büyük devlet adamları okul işleriyle yakından ilgilenir, öğretmenlere saygı gösterirlerdi. Bu suretle Romada küçük büyük bütün okullar bir gelişme göstermekte idi. Bilhassa yüksek okullar epeyce kuvvetlenmiş ve gelişmişti. Bunlar arasında felsefe, hukuk ve doktorluk kısımları başta gelir.

Doğudan Romaya giren bilimler burada yedi serbest sanat adıyla devamlı bir varlık göstermekteydi. Serbest sanat demekten maksat, her hür ve serbest Romalıya yakışan sanatlar demektir. Bu sanatlara imparatorluk devrinin sonlarında, her Romalı büyük bir değer ve önem vermektedir. Bunlar, dilbilgisi, retorik ve diyalektikti. Bu üçü bilimsel bilginin ve öğrenimin temelini teşkil ederdi. Aritmetik, geometri, kozmografya ve kuramsal musiki de bilimsel öğrenimin çiçekleri sayılırdı.

Bu zamanlarda öğretmenlerin itibarı çok yükselmişti. Yazık ki o zaman da, her vakit ve her yerde olduğu gibi, ilk okul öğretmenlerine pek o kadar önem verilmezdi; bunların maaşı da pek azdı. Buna karşı dilbilgisi ve edebiyat öğretmenlerine, bilhassa filozoflara ve retorlara fazla itibar edilirdi. İmparatorların çoğu yüksek değerde olan öğretmenlere özel saygı gösterir ve bu saygıyı göstermekle övünürlerdi. İmparatorlar, öğretmenlere bazı imtiyazlar bile vermişlerdi. Onlara ev ve maaş da

verildiği olurdu. Bundan başka öğretmenlerden vergi de alınmazdı.

➤ Öğretmenlere bu derece önem verildiğini görerek derslerin ve öğretim metotlarının çok mükemmel olduğunu düşünmemelidir. Gerek eski ve gerek Ortaçağda bilinen ve uygulanan başlıca öğretim metodu çocukların belleklerini işletmek, onlara pasif bilgi vermekten ibaretti. Bilginin, çocukların ruhlarına sindirilmesine kayıtsız kalıncıydı. Öğrenciler öğretmenlerinden parça parça birçok bilgiler toplarlardı. Bu bilgilerin dimağda ve ruhta işlenmesi ve sindirilmesi daha ziyade öğrencilere bırakılıyordu. Öğretimin kendine mahsus bir sanat olduğu düşünülmüş olsaydı, öğretmen okulları açılır ve bu sanatı benimsemiş öğretmenler yetiştirilirdi. Belli bilgilere malik olan her Romalı, bunları öğretmek yeteneğinde bulunduğunu da düşünürdü. Bundan dolayı öğretmenlerin öğretim metotları mihanikî şekilde oluyor ve öğretim bilhassa belleğe dayanıyordu.

QUINTILIANUS

Romada cumhuriyet ve kayserlik devrinde felsefe ve pedagojiyle uğraşanlar olmuştur. Genç neslin eğitimi ve öğretimi ile ilgilenenler arasında T. Çiçero, Seneca, Plutarkhos, G. Lucianos, M .A. Antonius gibi kişiler bulunmaktadır. Fakat hayatını öğretmenlikle geçirmiş, öğretim ve eğitim hakkında etraflı ve temelli fikirler ortaya atmış olan en önemli kişi, Fabius Quintilianus'tur. Bizim yalnız bunun üzerinde durmamızın sebebi, çocuk eğitimine ait ortaya attığı temelli fikirlerden başka Rönesans devrinde eserlerinin tekrar canlanması ve o devrin pedagoğları üzerinde etki yapmasıdır.

Quintilianus, İsa'nın doğumundan 35 yıl sonra İspanyada dünyaya gelmiştir. Genç yaşında Romaya gelmiş, orada hatiplik ve avukatlıkla uğraşmıştı. İlk zamanları avukatlıkla geçinmiş, sonra hatip olarak öğretmenlik mesleğine girmişti. Yeni görevinde yirmi yıl büyük başarıyla çalışan Quintilianus, her taraftan takdir görmüş, sevilmiş ve derslerine birçok tanınmış hatipler devam etmişti.

Quintilianus, devlet bütçesinden maaş alan ve profesör lâkabını taşıyan ilk öğretmendir. Karısı on dokuz yaşında ölmüş ve iki çocuğu ile başbaşa kalmıştı. Bütün dikkatine rağmen, çocuklardan ilkönce biri, daha sonra ikincisi ölmüştü. Aile hayatını seven Quintilianus, bu kadar acının altında bunalmış ve kendisini her şeyden çekerek eserlerini yazmaya koyulmuştu. "Hitabet Hakkında Öğretim" adıyla yazdığı eser on iki kitaptan ibarettir. Bun-

ların çoğu hatiplikten ve öğretim metotlarından bahsetmektedir. Eserde eğitime ve öğretime ait birçok faydalı kısımlar vardır.

Eğitime ait fikirleri her şeyi pratik gözle gören Romalılarından farksızdır.

Eğitim yedi yaşından değil, birinci yaştan başlamalıdır. Eğitim o şekilde olmalıdır ki çocuk büyüyünce okumaya ve yazmaya karşı bir isteksizlik duymasın. Bunun için ilk eğitim oyun içinde ve oyun şeklinde uygulanmalıdır.

Çocuğun dadısı Yunanlı olmalıdır. Dadı seçme işine çok dikkat etmelidir. Her şeyden önce dadının ahlâk ve karakterine değer verilmelidir. Zira üç yaşından sonra çocuğun yalnız bedenî eğitimi değil, mânavi ve ahlâki eğitimi de dadının elinde toplanacaktır.

Çocuğun eğitiminde dikkat edilecek diğer ve önemli bir nokta dadının konuşmasının güzel ve düzgün olmasıdır. Zira çocuk ilk konuşmayı dadısından işitecek ve onu taklidedecektir. Unutmamalıdır ki ilk çocukluk deyrinde kazanılan fena etkiler ve izlenimler uzun müddet ruhta yapışır kalır.

Sonra çocuğun oyun arkadaşlarına dikkat etmelidir. Arkadaşlar da kötü hareketleriyle ve fena konuşmalarıyla çocuğun üzerinde etkili olabilirler.

Dil öğretimi Yunanca ile başlamalıdır. Zira Lâtince'nin kökleri Yunancadır. Çocuk Lâtin dilini hayatta kendi öğrenir. Mamafih Yunancanın ilk temelleri öğretildikten sonra derhal Lâtinceye geçmek lâzımdır. Zira yabancı bir dilin söyleyişine alışan çocuk Lâtinceyi de fena konuşabilir. Dil öğretiminde çocuğun yaratılışını ve her devirdeki algı ve kavrayış yeteneğini göz önünde bulundurmak şarttır.

Çocuklar, okuma öğretiminde harflerin adını ve şeklini aynı zamanda öğrenmelidir. Okumada asla acele etme-

melidir. Çocuk ilkönce harfleri kolaylıkla birbirine birleştirebilmeli, heceleri öğrenmeli, hecelerin yardımıyla kelime teşkil edebilmeli ve bundan sonra cümleye geçilmelidir.

Acele etmek yüzünden okumanın ne derece bozulduğuna hayret etmemek mümkün değildir. Çocuk yazıda harfleri taklidetmeye muvaffak olduktan sonra harflerin herbirini tahta bir levha üzerine güzelce oymalı ve çocuk elini ve kalemını oyuklar üzerinde gezdirmelidir. Çocuk, kalemını tahtaya kazınmış harfler ve heceler üzerinde gezdire gezdire eli gittikçe ustalaşır ve yazıya da bu suretle daha kolay alışmış olur. Heceler arasında yalnız kolay olanları değil, zorları da bulunmalıdır. Yazılan ve okunan şeyler basbayağı mısra ve nesir parçalarından ibaret olmamalı, ahlâki parçalar da buna eklenmelidir. Quintilianus'un yazı öğretiminde tavsiye ettiği bu metot hayli meraklıdır. Elin, kazıntılar üzerinde hareket ede ede çocukların yazıya alıştırılması bugün bile tavsiyeye değer. Zira bu, hareki duyum ve algılara ait olan ve bize çok şeyler kazandıran bir noktaya dokunmaktadır.

Quintilianus, eğitimde şöhret ve rekabet duygularına ayrıca önem veriyordu. Çocuk, vazifelerini ve ödevlerini yaptığı zaman övülmeli, aksi halde azarlanmalıdır. Hattâ öğrenmek arzusunu göstermiyen çocuklara kayıtsız kalmalı, diğer çocuklarla candan uğraşmalı ve bu suretle onları kıskandırmalıdır.

Bu noktalarda Roma pedagogunun çocuk psikolojisine ve bilhassa ahlâk eğitimine aykırı fikirlerde bulunduğunu söylemek lüzumsuzdur. Çocukları kıskandırarak öğretmek, ilerde öyle kötü sonuçlar verebilir ki, bunu sonradan düzeltmek âdeta imkânsız olur. Şöhret, rekabet ve kıskandırma, bugünün pedagojisinde kelimenin tam anlamıyla iflâs etmiştir

Quintilianus'a göre, çocukların zekâ, düşünce ve algı meselelerinde yeteneksiz olduklarını öne sürenler yanılırlar. Kuşlar nasıl uçmak, atlar koşmak v.s. kuvvet ve yeteneğine malik iseler insanlar da yaratılışları dolayısıyla düşünmek ve konuşmak yeteneğine maliktirler. Bu yeteneğin birinci belirtileri onların bellekleridir. Çocuk hem gördüğünü, işittiğini beller ve hem de bellediğini sonradan tekrar canlandırır. İkinci belirti taklit yeteneğidir. Yaratılışı müsait olan bir çocuk ahlâklı olur ve tembellikten hoşlanmaz. Bu gibi çocuklar, öğretilen şeyleri kolaylıkla kavrayabilirler.

Öğretmen ilkönce öğrencilerin yeteneklerini anlamaya çalışmalı ve bundan sonra da onların nasıl bir muameleye tâbi tutulması gerektiğini tesbit etmelidir. Bazı çocuklar teşvik görmezlerse ilerlemek hevesi göstermezler. Bir kısım çocuklar emretmekten hoşlanmazlar; emredilirse inatçı olurlar. Bazıları korkak ve birtakımları yaratılıştan cesurdur. Övülmekten hoşlanan ve gayrete gelen, kusurları yüzüne vurulduğu zaman ağlıyan karakterler ahlâk eğitimi bakımından iyi materyellerdir. Bu gibiler, bir hatırlama karşısında cesaretlenir ve haysiyetleri okşanırsa çabuk gayrete gelirler.

Çocuğun mânevi yeteneklerinin incelenmesi öğretim için de faydalıdır. Her çocuk ayrı yaratılıştadır. Bazıları bilhassa tarihe, bir kısmı şiir ve edebiyata ve bir kısmı da hukuk problemlerine ilgi gösterebilir. Buna karşı diğer bir kısmı çifçiliğe heves edebilir. Çocuğun yaratılışında özel ve iyi bir yetenek bulan öğretmen bu yeteneği kuvvetlendirecek türlü vasıtalarla başvurmalıdır. Burada bilhassa iki noktaya kayıtsız kalmamak lâzımdır. Biri uygulanması ve yapılması mümkün olmıyan bir şeyi yapmaya uğraşmamak, diğeri de çocuğun yeteneğine ve başarılı çalışmalarına zıt gitmemektir. Zayıf kafaların yönsemelerine mümkün mertebe uymaya çalışmalıdır. Zira onları

ancak kendi yetenek ve yönsemeleri içinde şöyle böyle yetiştirmek mümkün olur.

Çocukları yola getirme ve öğretme işinde sakıncan olmalıyız. Çocukları yetiştirmekte hiç başarı göstermemek onların bilimlere karşı kayıtsızlığını ve nefretini çoğaltır. Bunun aksi de olur; yani çocuklara çok muvaffak olduğu duygusunu vermek ve öğretimi fazla yüklü yapmak onları tenbelliğe götürür.

Çocukları oyunlara teşvik etmelidir. Oyun, neşeli bir kafanın belirtisidir. Her vakit hüznü olan ve başı aşağı gezenlerin öğrenme devrinde parlak bir zekâ ve başarı gösterebileceklerine inanmıyorum. Oyunlar bir taraftan sıhhat, diğer taraftan yorgunluğu almaya ve en sonunda gençlerin düşüncelerini kuvvetlendirmeye yardım eder. Bunlardan başka oyunların bir diğer meziyeti ve faydası da ahlâki duyguların gelişimine yaraması ve oyun vasıtasıyla karakterlerin tanınmasıdır.

Çocukları hiçbir zaman dövmemelidir. Dayak, çocuğu yüzsüz ve korkak yapar. Hatırlatma ve azarlama ile uslanmıyan çocuk, esirler gibi dayağa da alışılabılır. Dayak cezası öğretmenlerin savsamasından ve kayıtsızlığından ilerigelmektedir. Çocukları meşgul etmek ve meşguliyetleri esnasında onları devamlı olarak göz altında bulundurmak cezayı lüzumsuz bir hale koyar.

Öğretmenlerin mutlaka iyi seçilmiş olması lâzımdır. Öğretmen ve eğitilen öğrencilerine karşı baba sevgisi beslemelidir. Düşünmelidir ki öğretmen, uzun zaman çocuğun ailesi yerine geçiyor. Öğretmenin kusurlu hareketi olmamalı ve gördüğü hiçbir hataya ve kusura karşı göz yummamalıdır.

Öğretmen ciddî olmalı; fakat bu, korku uyandırmamalı ve yumuşaklık acizle birleşmemelidir. Aksi halde ciddîlikten nefret ve yumuşaklıktan karşısındakini aşağı görmek duyguları meydana gelir.

Öğretmen, hiçbir zaman kızmamalıdır. Bunu, çocukların yaptıklarına kayıtsız kalmak şeklinde yorumlamamalıdır. Sonra övme ve azarlamalarda aşırılık göstermemelidir. Sorulan sorulara severek cevap vermelidir.

İlk devirde öğretmenin orta derecede liyakatli olması zararlıdır. Bunun aksine olarak öğretmenler mümkün mertebe iyi ve mahir insanlar olmalıdır. Zira orta dereceli veya kötü öğretmenler çocukların eğitiminde istenilen başarıyı gösteremezler; onların kötü alışkanlıklar elde etmelerine sebeb olurlar. Sonradan gelecek olan iyi öğretmenler ise kötü alışkanlıkları gidermek ve yerine yenilerini aşmak için son derece fazla çalışmak ve yorulmak zorunda kalırlar. Düşünmelidir ki ruha sinmiş olan alışkanlıkları söküp atmak çok zor bir iştir.

Bunlardan başka öğretmenlerin öğretim kurallarını iyice bilmeleri çok lüzumludur. Böyle öğretmenler, öğretme esnasında çocukların seviyelerine iner ve onların yavaş veya acele ilerlemelerine çalışır.

Çocuk ciddî olarak çalışmaya ve öğrenmeye başlayınca onu genel okullara göndermelidir. Gerçi özel eğitimin faydalı tarafları çoktur; fakat genel okulların da kendine mahsus iyi tarafları vardır. En iyisi bunların her ikisini iyi bir şekilde birleştirmektir. Bu, mümkün olmazsa o zaman iyi ve düzgün bir okulun nurunu ve ışığını aile eğitiminin donuk yalnızlığına üstün tutmalıdır. Çocuk evde yalnız kendine lâzım olan şeyleri öğrenir. Okulda ise başkalarından neler istendiğini ve onlara neler öğretildiğini görür. Binaenaleyh okul eğitimi sosyal bakımdan daha elverişli bir durumdadır.

Çocuk okumayı ve yazmayı iyice öğrendikten sonra dilbilgisine geçilebilir. Dilbilgisinin amacı, çocuklara doğru dürüst yazmayı ve konuşmayı öğretmek ve onu doğru düşünme ve uslamlamaya alıştırmaktır.

Quintilianus, edebiyata ait bütün derslerin öğretilmesini lüzumlu görmektedir. Zira onun maksadı çocukları ilerde hatip yetiştirmektir... Çocuk retor okullarına gitmeden önce diğer okullarda ansiklopedik bilgiler kazanmış olmalıdır. Musiki, hatip için lüzumlu bir derstir. Geometri, mânevi hayatın şekli ve süsüdür ve ayrıca zekâyı kuvvetlendiren bir derstir. Bundan başka geometri algı ve kavrayış yeteneğini ilerletir. Mamafih geometri daima aritmetikle beraber, öğretilmelidir. Aritmetikten sonra matematik üzerinde fazla durulmalıdır. En sonunda çocuklara bedenî eğitim ve dans öğretilmelidir.

Dilcilerden istenilen başlıca meziyetler şunlardır: söyleyişte açıklık, temizlik ve aydınlık; söyleyişte son heceleri yutmamalı, gözle sesi ahenkli kılmaya çalışmalıdır.

Tarih dersi bir hatibin faydalanacağı derslerden biridir. Yazılan bir parçayı iyice söylemek için parçanın bazı önemli kısımlarını önceden ezberlemelidir. Zaten bellek yeteneği kuvvetli ve canlı olmazsa öğretimin verimli olmasına imkân yoktur. Çocuk, iyi okumalı ve okuduğunu iyi anlamalıdır.

Hayatta ve eğitimde en büyük meziyet fazilettir. Eğer fazilet olmazsa bütün derslerin ve hattâ kuvvetli bir belleğin bile, hatip için, değeri kalmaz. Binaenaleyh her hatip faziletli ve aynı zamanda âdil olmalıdır. Fena bir adam budaladır. Budaladan hatip çıkmaz. Mükemmel hatip olmak isteyen kimse, karakterini felsefe ile kuvvetlendirmeli ve süslemelidir. Küçük sanatlarda başarı, ustanın yardımıyla olur. İnsanları ilâhlara yaklaştıran fazilet de felsefe yardımıyla kuvvetli temeller kazanır. Hayatta yükselmek isteyenler için bilgi ve felsefe daima lâzımdır. Kendine hâkim olmanın ve cesaretin ne olduğunu bilmiyen kimse gerçekten kendine hâkim ve cesur olabilir mi? Buna imkân yoktur. Bundan dolayı fazilet, Sokrates'in dediği gibi, daima öğretilabilir.

Romanın en makul ve hayatın ihtiyaçlarını çok yakından sezen pedagogu Quintilianus'dır. O, yalnız eğitim ve öğretim hakkındaki fikirleriyle değil, bilhassa çocuğun ruhunu çözümlemek, çocuğu anlamak, öğretim ve eğitimde onun yaratılışına uygun hareket etmek hususundaki düşünceleriyle değerli bir pedagog olduğunu göstermiştir.

Quintilianus'un eğitime ve öğretime ait fikirleri, yazık ki, zamanında göze çarpmamış ve göreği gibi uygulanmamıştı. Ancak, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda hümanistler onun prensiplerini yeniden canlandırmışlar, yaymışlar ve okullarda faydalı bir şekilde uygulamışlardır.

ESKİ TÜRKLERDE EĞİTİM

İnsanlık tarihinde karakterinin sağlamlığı, cesaretinin çokluğu, kudret ve yeteneklerinin büyüklüğü ile göze çarpan milletlerden biri Türklerdir.

Türkler, Kore yarımadasından Avrupanın içerilerine kadar yayılmış, Anadolu ve Suriyeyi geçerek firavunların memleketi olan Mısırı ve kuzey Afrikayı ele geçirmiş, kısaca yiğitliğiyle ve kuvvetli iradesiyle kendini bütün dünyaya tanıtmış büyük bir millettir.

Eski Türk eğitimi hakkında bir fikir edinebilmek için Türklerin tarihî hayatını, yaşayış tarzlarını, başlıca meşguliyetlerini ve memleketlerinin coğrafi durumlarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Türkler, binlerce yıl önce tarih sahnesinde görülmektedir. “Şensi, Şansı ve Peçili eyaletlerinin kuzey sınırlarının üstünde, sonraları Hun ve Türk adlariyle tarih alanına çıkan büyük bir kavim otururdu. Bu kavim Çin devletiyle beraber, başlamış gibiydi. Çin tarihçileri İsa’nın doğumundan iki bin yıl önceye doğru hüküm sürmüş olan İmparator Yao zamanından beri bu kavmin mevcud olduğunu ve Şang-Yung, yani dağ barbarları adıyla anıldığını haber vermektedir. “İsa’nın doğumundan 220 yıl önce Hunların yabgusu Teoman adlı bir hükümdardı Bunun oğlu Mete az zaman içinde devletini yabguluktan hakanlığa, hakanlıktan da ilhanlığa yükseltmişti”. (Türk Medeniyet Tarihi: Ziya Gökalp. s. 204. Biz bu kaynağı burada yalnız Ziya olarak göstereceğiz.)

Bu büyük Türk ilhanlığı şöhret ve adaletiyle yüzlerce yıl yaşamıştı. Daha önce Türklerin Tsin kolu Çini ele

geçirmiş ve Çinliler arasında yerleşerek millî benliklerini kaybetmişlerdi. Bundan sonraki devirlerde Çinlileri Türklerle karşı koruyanlar arasında bu kolun önemli rol oynadığı belli olmuştur.

“Çin seddi, üç suretle Türklerin medeniyetindeki yüksekliğini gösterir: 1 — Bu seddin birçok kısımlarını yapan Tsinler Türktüler; 2 — Bu set, Çinlilere askerî teşkilâtça üstün olan Türkler tarafından yapılmıştı; 3 — Bu set, askerlikçe Çinlilere üstün olan Türkler aleyhine yapılmıştı.” (Ziya: 163-207).

Buna karşı büyük bir ilhanlık kuran Mete Çinlilerle savaşarak onları yendikten sonra nüfusu pek kalabalık olan Çinliler içinde kalmaz, anavatanına dönerdi. Hattâ Mete, Çinlilerin imparatorluk tekliflerine karşı bile kayıtsız kalıyordu. Onun maksadı, idare etmekte olduğu Türklerin yaşamasını sağlamak ve haklarını korumaktan ibaretti.

Türk kavmi Asyanın bu sınırlı alanında yaşayan Hi-ong-Nu'lardan ibaret değildi. Bundan başka Türkler, Orta Asya yaylasında Sibiryanın güneyinde Himalâya dağlarına, Oral nehrinden Balkaş gölüne, Hazer denizinden Çine kadar uzanan geniş alanda da toplu olarak yaşıyorlardı. (Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, S. 13).

Türklerin oturdukları yerler tabiatla devamlı olarak savaşta bulunmayı gerektirirdi. Zira buralarda daima kar veya buzla örtülü yüksek dağlar, korkunç uçurumlar, basık ve dolambaçlı dereler, akıntıları süratli ırmaklar, göller, sayısız bataklıklar, her türlü vahşi hayvanlar, şiddetli boralar, tipiler, dondurucu soğuklar, yaz zamanı yakıcı ve bunaltıcı sıcaklar, tırmanılması güç dağlara karşı ucu bucağı olmıyan geniş çöller ve denizler gibi bozkırlar vardır. Orta Asya yazın Afrikadaki büyük sahra gibi sıcak, kışın Finlândiya gibi soğuktur. (Rıza Nur, Türk Tarihi.

İşte Türk kavmi böyle bir kıta içinde yaşıyordu. Tabiatın bu özelliklerinin Türkün beden ve ruh yapısına ve ahlâkına etki yapmaması imkânsızdı.

Türklerin çok dayanıklı bir vücuda malik olmaları daima hareket halinde olmalarından, sert ve değişik iklimlerin etkisine uymak zorunda kalmalarından ileri girdi. Kendilerinin fazla cesur olmaları ve savaştan yılmamaları yine iklim ve tabiatın gereklerindendir. Türklerin denizi, ucu bucağı olmıyan kum çölleri idi. Bu kum çölleri içinde günlerce ve bazan haftalarca yol aldıktan sonra yeşil ırmaklar ve dağlarla bezenmiş vahalara raslanırdı. Bu vahaları ele geçirmek için çok vakit savaşmak lüzumu duyulurdu. Bu bakımdan Türklerin hayatı çok zaman sert tabiatla ve insanlarla savaş içinde geçerdi. Boğuşmanın başlıca şartları sağlam vücut, cesaret ve kuvvettir. İşte Türklerin son derece kuvvetli, yiğit ve çevik olmaları bu yüzdendir.

Mamafih Türkler yalnız vücutça değil, ruhça da asîl ve yiğit insanlardı. Ruhun yiğitliği ahlâk ve karakterlerinin sağlamlığında ve dürüstlüğünde görülürdü. Türkün karakteri bütün dünyaca tanınmıştır. Türk, İslâm olma-
dan önce “Söz bir, kişi bir” derdi. Müslüman olduktan sonra “Söz bir, Allah bir” demiştir.

Dürüstlük, haysiyet ve doğruluk Türkün anadan doğma meziyetleridir. Türk, büyüklüğü sever, karar verdiğini yapar ve tuttuğunu mutlaka koparırdı. Türk, düşmanlarından asla korkmazdı. Cenk, onun gözünde önemsiz bir şeydi. “İnsan evde doğar, kırdâ ölür”. Türkün tanınmış ata sözüdür.

Bundan başka, Türk, sosyal hayatın gereklerine uymayı tabii telâkki ederdi; disiplini sever ve itaati, sosyal bakımdan, tabii bir meziyet sayardı. Çinli bir tarihçi: “Türkler cenkte ölmekle övünürler. Hastalıkla ölmek onlar için utanılacak bir şeydir.” diyor.

Dımışklı Şemseddin: “Türkler, öyle bir kavimdir ki, görüşüğünüz vakit melek gibidir, eğer onlarla cenk ederseniz ifrit kesilirler.” diyor.

Bir Arap şairi, Salâhaddini Eyyubi’yi överken: “Mademki Türksün, bu kadarı yeter.” demişti. Arap ediblerinden Cahit, Türkün karakteri hakkında şöyle bir vaka anlatıyor: “Türkler mahir binicidirler ve son derece cesurdurlar. Türk, hayattan çok şeyler beklemez ve olmu-yacak amaçların arkasından koşmaz. En çok atına dikkat eder. Türkler umumiyetle pek namuslu insanlardır Fır-sattan faydalanmaya yeltenmezler. Bir gün Arap, Acem ve bedevi kafilesinden bir at kaçır. Hiç kimse atı tutamadığı halde, oradan geçen zavıf ath bir Türk, atı yakalayıp sahiplerine teslim eder. Türk, onlardan ne bir para ve ne de bir dua istedi. Hattâ bir hizmet görmüş gibi de böbürlenmedi; sanki hiçbir şey yapmamış ve olmamış gibi geçip gitti.” (Rıza Nur, Türk Tarihi, cilt 12, sayfa. 337-341).

Avrupa milletleri de Türkün yiğitliğini ve ahlâkını muhtelif vesilelerle övmüşlerdir.

Topluluk hayatı içinde Türk dayanışmaya çok önem verir. Bu dayanışma sayesinde cesur, kuvvetli ve dayanıklı olan Türk, büyük hakanlıklar ve ilhanlıklar kurmaya muvaffak olmuştur. “Kollektif vicdanın birliğini, cemiyetin dayanışmasını meydana getiren bilhassa çöl denizinin adaları olan vahalardı. Vaha, dışarıya karşı kapalı bir cemiyetti. İçeriye karşı da daima toplantı halinde bulunan büyük bir aile gibiydi.” (Ziya: Sayfa 16).

Yine bununla ilgili olarak aşiret başkanları ve hakanlar, halkın menfaatini her şeyden üstün sayarlardı. Akınlar, sırf iktisadi bir vasıta, bir üretim vasıtası sayılırdı ve bütün bunlar “Halk yığınının maddi geçimini sağlamak maksadiyle” yapılırdı.

Orhon yazıtlarında “Kan dökmek ve çok adam öldürmek zevkı” asla yoktur. (Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi - Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları).

Orhon yazıtlarının birinde Göktürk hakanı diyor ki: “Zengin bir millete gönderilmedim. Türk Milleti azdı, çoğalttım. Açtı, doyurdum. Çıplaktı, giydirdim, kuşattım.” (Ziya: 182. Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, Sayfa 43). İşte bir taraftan halkın ve diğer taraftan Türk halkını idare edenlerin hep bir amaç etrafında, Türk topluluğunu genliğe ulaştırmak etrafında birleştikleri devirlerde Türkler daima büyüklükler yaratmış ve her zaman mesut yaşamışlardır.

Türklerin meşguliyetini yalnız akıncılıktan ibaret sananlar aldanırlar. Türkler her şeyden önce çalışmasını bilen ve seven bir millettir. Avcılık, sürücülük, çifçilik, küçük sanatlarla uğraşmak Türklerin başlıca meşguliyetleriydi.

Türklerin bir kısmı yalnız avcılıkla geçinirdi. Avcı aşiretleri hallerinden çok memnundu. Zira bunlar her gün taze ve lezzetli av eti yerlerdi. Av pöstekilerinden, derilerinden kuştüylerinden güzel kürkleri, elbiseleri, kalpakları ve çizmeler yaparlardı. Bunlar zengin olmadıkları için hiçbir yabancı aşiretin kendilerinde gözü yoktu. Bunlar saldırmalardan korkmıyarak kendi başlarına serbest ve bağımsız yaşarlardı. Bunların gözünde sürücü olmak felâketti. Kendi aralarında bir baba kızını azarladığı zaman: “Seni sürü sahibi bir kocaya vereceğim. Orada sürüleri sağacaksın, koyun ve keçi gibi hayvanların etini yiyeceksin” diyerek onun gözünü korkutmuş. (Ziya: Sayfa 301).

Mamafih Türklerin büyük bir kısmı sürüleriyle geçinirlerdi. Sürüler sayesinde her gün taze süt, kaymak, tereyağı, yoğurt, peynir, kımız ve tarason gibi gıdalar ve âçkiler alınırdı. Sürülerin derisinden tabaklık, saraçlık,

çizmecilik ve ayakkabıcılık sanatları meydana gelmişti. “Bundan başka pöstekilerden kalpaklar, kürkler, kaftanlar, yün ve yapağılardan ise keçeler, kilimler, cicimler, halılar ve çadırlar yapılırdı.”

Eski Türklerde kadın ve çocuk, gençler ve yetişkinler kadar binicidirler. Kâşgarlı Mahmut, bize şöyle bir ata sözü bildiriyor: “Türkün atı kanadıdır.” (Ziya: Sayfa 308).

Eski Türkler çifçilikle de uğraşmak zorunda idi. Zira ekmek için buğdaya, hayvanlara yem olmak üzere arpa ve mısıra ve kızıma katarak tarason adlı bir nevi içki yapmak üzere dariya muhtaçtırlar.

Türkler arasında makbul sanatlar demircilik, silâhçılık, okçuluk ve kuyumculuktu. Demircilik en çok sevilen bir sanattı. “Dokuz atası demirci olan bir adam kam, yani şaman olurdu. (Ziya: sayfa 308).

Türkler, demokrat bir millettir. Sınıf farklarından hiç hoşlanmazlardı. Son zamanlara kadar Hive Türkmenleri dünyanın en demokrat bir kavmi sayılırdı. Gaston Rişar diyor ki: “Bu kavimde eşitlik, en mükemmel şeklini bulmuştur. Çünkü Türklerde para ile çalıştırılan hizmetçiler yoktu. Esirlerse pek azdır.”.

Türk, kendi işini kendisi görmekten zevk duyardı. Bundan başka Türkmenlerin idarelerinde de büyük bir demokratlık görülürdü. Hanların bir cumhurbaşkanı kadar bile hükmü ve nüfuzu yoktu. Zira onların maaşları ve ödenekleri yoktu. Hanı seçmek veya hanlıktan indirmek halk meclislerinin işiydi. (Ziya: Sayfa 116-119, 150-340). Mamafih diğer Türk kabileleri esir alır ve onlardan faydalanırlardı.

Türkler, millet meclisi sisteminin âdeta yaratıcısı sayılırlar, Aşiret zenginleri, hakanlar ve ilhanlar millete ve memlekete ait kararları bir nevi millet meclisi sayılan kurultaydan geçirmek yükümlündeydiler. Kurultayın karar

vermediği bir mesele hakan tarafından yapılamazdı. Hakan da kurultayın bir üyesi olduğundan fikirlerini kandıracı bir şekilde diğer üyelere kabul ettirebilirdi. (Ziya: Sayfa 188-340). (Rıza Nur: Cilt: 12, Sayfa 369).

Türkün sosyal hayatında orijinal geleneklerden biri putlaç ve şölenlerdir. Putlaç ve şölen, yemek, içmek eğlencesi, yani toy demektir.

Eski Türkler boş vakitlerini sık sık bu gibi eğlencelerle geçirirlerdi.

Bu sayede herkes güzel giyinir, güzel yer ve güzel içerdi. Her gün bir beyin evinde şölen olduğundan bu gibi eğlenceler çok olurdu. Ziyafeti tertibeden beyler, fakirleri giydirmekle kalmaz, onların borçlarını da öderlerdi. Türkler arasında: “En büyük şan ve şeref cömertlikti.” Er, malına kıymayınca adı çıkmaz” sözü ata sözlerindendir. “Dede Korkut kitabı, Sayfa 3).

Putlaç ve şölenlerin diğer bir şekli de yağma şöleni idi. Fakat, bu bir başkanın, bir oğuzun diğer bir başkana ve oğzuza meydan okuması demektir. Bir başkan diğer bir başkanı emri altına almak için silâha sarılmak lüzumunu duymaksızın bir yağma şöleni yapar ve emri altına almak istediği başkanı bütün kabîlesiyle beraber yemeğe içmeğe çağırırdı. Ziyafeti veren başkanın kendi kabîlesi de toya iştirak ederdi. Herkese yeni elbiseler dağıtılır, borçluların borçları ödenirdi. Başkan evinin bütün odalarını da hediyelerle doldururdu. Evin dışında bakır kablar, çanak, çömlek nevinden birçok eşya dağ gibi yığılırdı. Bir hafta, bazan kırk gün kırk gece yemek yendikten ve içildikten sonra ziyafeti veren dışarı çıkar ve halkı genel yağmaya çağırırdı. Diğer başkan veya başkanlar aynı tarzda cömertçe bir yağma şöleni veremezlerse o zaman kendi kabîleleri üzerindeki egemenliklerini kaybederlerdi. (Ziya: Sayfa 55-60, 178-180).

Bu şölenlerin dikkati çeken özellikleri şunlardır:

1 — Türkler asık suratlı ve neşesiz bir millet değildir.

2 — Mal ve mülk düşkünü değildir. Onlar, zenginliği değil, iç rahatlığını, neşeyi ve yaşamayı severler.

3 — Çok misafirsever insanlardır.

4 — Kendi çevrelerinde fakirlerin ve yoksulların yaşamasından hoşlanmazlar; eğlencelerinde bile fakirleri düşünür ve borcunu ödiyemiycek durumda olanların borçlarını severek öderler.

5 — Teşkilâtçı bir millettir. Zira Türkler aşiret kavgalarının önüne geçmek, başkanlarının hırsına ve arzusuna kurban olmamak için aralarında şölen gibi eğlenceli bir teşkilât yaratmışlar ve bu suretle birçok lüzumsuz savaşların önüne geçmişlerdir.

Eski Türklerde eğitim bilhassa aileye, sosyal çevreye ve yerleşmiş âdetlere ve geleneklere dayanırdı. Devletin kanunları ve yasaları ayrıca önleyici birer eğitim vasıtasıydı. Türklerin kolay öğrenilir bir yazısı vardı. Orhon yazıtları, Türklerin yazıda hayli ilerlemiş bulunduklarını gösterir. Yazı ne dereceye kadar halk arasına yayılmıştı ve nasıl öğretilirdi? Ordularını sayı üzerine kuran Türkler, gençlere sayıları nasıl ve ne şekilde öğretirlerdi? Bunlar hakkında henüz aydın bilgi edinmiş değiliz. İncelemeler ilerledikçe bunlar hakkında her halde güvenli bilgiler kazanılmış olacaktır.

Buna karşı Türk gencinin temiz bir ahlâk ve karaktere malik olmasına yetişkin nesil özel bir önem veriyordu. Çocuk ilk eğitimi aile kucağında alır. Türk ailesi çocuk eğitimine elverişli bir yuvadır. Ailede kadının rolü büyüktür. Genel olarak eski Türkler kadınlara karşı büyük saygı gösterirlerdi. Hattâ Türk kadını Roma kadınlarından daha fazla hak ve hürriyete malikti. Kadına sal-

dıran bir kimse idam cezasına çarptırıldı. Genç bir kıza sataşan erkek, kızla evlenmek zorunda bırakılırdı. Aksi takdirde erkek ağır ceza görürdü.

Eski Türklerde kadın, erkekle eşit haklara sahipti. Başka cemiyetlerde kadın çok vakit tabu idi; halbuki Türklerde kadın tekindi; yani kendisine yaklaşan yabancıları çarpmazdı. Umumiyetle hiçbir yabancı, tekinden zarar görmezdi. Bunun için Türk kadını her yerde görülür ve her işe iştirak ederdi. Türklerde tek kadınla evlenme âdeti vardı. Cariyeler meşru karı sayılmazdı. Odalıkların çocukları kendi analarına teyze der ve evin gerçek karısına ana derlerdi. Yalnız bu çocukların miras hakları yoktu.

Türk kadının tekin olmasının birçok önemli sonuçları vardı. Bunların başlıcaları şunlardır:

1 — Bir emir, hakan emrediyor ki, şeklinde başlarsa makbul sayılmazdı, hakan ve hatun emrediyor ki, diye başlarsa makbul olurdu.

2 — Hakan yalnız başına yabancı devletlerin elçilerini kabul edemezdi. Elçiler, hakan sağda, hatun solda olmak üzere ikisinin karşısına çıkabilirdi. Bundan anlaşılıyor ki halka ait hizmetlerde kadının rolü hakan derecesinde büyüktü.

3 — Aile içinde de velilik hakkı yalnız babaya değil, her ikisine aitti. Meselâ baba, ananın rızasını almadan kızını evlendiremezdi.

4 — Eski Türklerde harem hayatı yoktu. Kadın her meclise girebilirdi.

5 — Eski Türklerde peçe ve yaşmak yoktu. Siyasi, dinî ve iktisadi işleri görüşmek üzere toplanan meclislere yüzleri açık olarak iştirak ederlerdi.

6 — Meslekî iş bölümü olmadığından, erkeklerin yaptığı bütün hizmetleri kadınlar da yaparlardı; hattâ hükümlerlik, komutanlık da buraya girerdi.

7 — Kurultaya erkekler gibi iştirak ederlerdi. Kadın da hür ve serbest yapılan kinkaşlara iştirak ederdi.

8 — Şölenler ve yağma şölenlerine erkekleri gibi iştirak ederlerdi.

9 — Millî toylarda kadınlar da bulunurdu.

10 — Kadın, devletin siyasi işlerine iştirak ettiği gibi, evin iktisadî işlerine de iştirak ederdi. (Rıza Nur: Türk Tarihi, Cilt 12, Sayfa 371). (Ziya: 188-189, 219-230).

Türkler kötü kadından hoşlanmazlardı. Eski Türklerde kocanın ve karının birbirine karşı bağılıkları örnek olacak derecede iyiydi. Türklerin Venüsü, temizlik, arılık ilâhı olan Ayzit'tir. Kadın ilâhı olan Ayzit, ancak arılığını korumuş olan kadınların loğusalığına gelir. Namussuz kadınlara, ne kadar yalvarılsa ve ne kadar kurban verilse, yine gelmezdi. Ayzit, ahlâk işlerinde kollektif vicdanın görünmesidir. Kollektif vicdan temiz olanlara mükâfat ve temiz olmıyanlara ceza verdiği gibi, Ayzit de aynı işleri yapıyor.

Her yaz Ayzit için törenler yapılırdı. O gün evlerin neşeli ve temiz olduğu gündü. Bir çocuk dünyaya geldiği zaman Ayzit loğusanın yanına gelerek orada üç gün kalır. Kadın üçüncü günden sonra yıkanarak ve çocuğu yıkıyarak kendi yatağına uzanır, ondan sonra da Ayzit ayrılır. gider. (Ziya: 138, 292). (Rıza Nur: Cilt, 12 Sayfa 215).

Çocuk doğurmak eski Türklerce çok makbû'dü. Çocuğu olmıyan ailelerin sosyal değeri azdı. "Hanlar hanı olan Bayındır, yılda bir kere toy edip Oğuz beylerini konaklardı. Yine toy edip attan, aygırdan, deveden boğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ağ otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu, kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne götürün Yerse yesin, yemezse durmasın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa kondurun. Kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu, kızı olmıyanı Allah

kargamıştır, (lânetlemiştir), biz dahi kargarız. Beli bilsin, demişti.” (Dede Korkut Kitabı, Sayfa 6-7).

Kız çocukların kızıl otağa alınmasından, kızlara erkek çocuklardan daha fazla değer ve önem verildiğini anlıyoruz. Zira kızıl otağ Cengiz soyundan gelenlere mahsustur. Bu, Türklerin kız çocuklara, diğer milletlerden farklı olarak, özel bir değer verdiklerini gösterir.

Çocukların eğitiminde uygulanan metot, Türkün her günkü yaşayış tarzına uygundur. Yani çocuklar milletin genel menfaatlerine elverişli olarak yetiştirilirdi. Çocuklara avcılık ve harb idmanları yaptırılırdı. Çocukların iyi ata binmesine ve silâh kullanmasına önem verilirdi.

Çocuklar çok küçükken at yerine koyuna biner, kuşlara ve sıçanlara ok atarlardı. Daha büyük olunca tavşan ve tilki avına giderler ve bu suretle evlerine yiyecek, giyecek ve üzerine oturulacak pöstekiler getirmeye muvaffak olurlardı. Daha kuvvetli ve daha ağır silâhları kullanacak bir yaşa geldikleri zamanda da savaşa iştirak ederlerdi. Çocuklar bir kahramanlık yapmadan veya bunu yapacak bir kuvvet ve maharet göstermeden erkek sayılamazdı. O zaman Türklerin önem verdikleri başlıca maharet ve kudret savaşa aitti.

Milletin takdirini kazanabilmek için yalnız bu yol kabul sayılırdı. Savaşa iştirak ettikleri için gençlere çok saygı gösterilirdi. Onlar, milletin koruyucusu sayılırdı. Askerlikte işe yaramıyan ihtiyarlara pek o kadar önem verilmezdi. (Ziya: Sayfa 205).

Kız çocuklara gelince, onların başlıca meşguliyetleri evde anasına yardım etmek, ev işlerine alışmak ve evi düzgün tutmaktı. Bir kadına hayatta ve evlilik hayatında lâzım olacak bütün maharetler küçük yaşta kazandırılmaya çalışılırdı.

Erkek çocuklar çevrelerine faydalı olacak şekilde yetiştirilirdi. Çocuklar hasta olacak diye nazlı büyütülmezdi.

Bilâkis dayanıklı olmaları için vücutları sertleştirilir ve havanın etkilerine uymaya gayret edilirdi. Korku, Türk çocuklarının bilmediği ve öğrenmediği bir duygu idi. Onlar analarından, babalarından ve büyüklerinden başka hiçbir şeye aldırış etmezlerdi. Türk genci her tehlikeye gülerek atılır, ata biner, dağlara tırmanır ve sert tabiatın kucağında türlü oyun ve hareketlerle çevik ve kuvvetli olarak yetişirdi. Türk aileleri çocuklarına ad koymazlardı. Çocuk 15-20 yaşına kadar adsız kalırdı. Millî bir ad alabilmek için gencin mutlaka bir yararlık, bir kahramanlık göstermesi, düşmanla çarpışarak göze çarpacak bir başarı göstermesi gerekirdi.

“Bir gün dört çocuk sokakta aşık oynuyorlardı. Azgın bir boğa ahırdan dışarıya salınmıştı. Oğlanlardan üçü kaçtı. Dirse Hanın on beş yaşında olan oğlancığı kaçmadı. Ak meydanın ortasında baktı, durdu. Boğa dahi oğlana sürdü geldi. Diledi ki, oğlanı helâk ede. Oğlan yumruğıyle boğanın alnına katı çaldı. Boğa götün götün gitti. Boğa oğlana sürdü geri geldi. Oğlan yine alnına şiddetle tutup çaldı. Oğlan bu suretle boğanın alnına yumruğunu dayadı, sürdü, meydanın başına çıkardı. Boğa ile oğlan bir hamle çekiştiler. İki dalusunun üstüne boğanın durdu. Ne oğlan yener, ne boğa yener. Oğlan düşündü, dedi: Bir dama direk vururlar, ol dama dayak olur. Ben bunun alnına dayak olur dururum. Oğlan boğanın alnından yumruğunu giderdi. Yolundan savuldu. Boğa ayak üstüne duramadı, düştü. Tepesinin üstüne yıkındı. Oğlan bıçağına el vurdu. Boğanın başını kesti.” Oğuz beyleri geldiler, oğlanı alkışladılar. Babasını çağırdılar, oğlana güzel bir ad verdiler ve adına Boğaç dediler.” (Ziya: Sayfa 240).

Eski Türk gençliğinin eğitiminde dinin de az çok etkisi vardı. Her ne kadar din, Hintlilerde ve Çinlilerde oynadığı rolü, Türklerde oynamıyorduyse da, yine dinin gençlik üzerinde tamamiyle etkisiz kalmış olduğu söylenemez.

Bunun için bir iki satırla bu ikinci eğitim ögesinden bahsetmek faydalıdır.

Eski Türk dini görünüşte tabiata tapma şeklindeydi. Gerçekte ise, sembolcülük (simgecilik) tü; yani Türkler taptıkları şeylerin, sosyal zümrelerin sembolleri olduklarını tam mânasiyle bilmeden, tabii varlıklara ve olaylara taparlardı. "Bütün eski milletler cemiyete ve onun zümrelerine sembol saydıkları eşyaya tapmışlardır. Totemizm devrinde bu semboller hayvanlarla bitki'lerdi. Tabiata tapma devrinde tabii varlıklar ve olaylardır. İlâhlar devrinde (Pö-liteizm) şahıslandırılmış veya bireyleştirilmiş ilâhlardır." Fakat bunların hepsi, mahiyet itibariyle, kollektif vicdanların görünürdeki sembollerinden başka şeyler değildir. Bu itibarla bütün eski milletler, haberleri olmadan, cemiyetsever ve milletsever idiler. (Ziya: Sayfa 13).

Eski Türk dini şamanlık değildi. Şamanlık, eski Türklerin büyülu sistemleriydi. Zira şaman, büyücü veya kâhin demekti. Bunlar aynı zamanda sinir hastalıklarını tedavi eden bir nevi ruhani doktorlardır.

Türklerin eski dini tüyonizm'di. Türkler, dini başkanlarına tüyon derlerdi. Şamanların bireysel totemleri ve koruyucuları hep kadındı. Tüyonların ilâhlaşmış atalariyle bireleşmiş totemleri ve koruyucu ruhları ise hep erkekti. (Ziya: Sayfa 95-105).

Altay Türkleri, evrenin meydana gelişini şu şekilde düşünürlerdi. Hiçbir şey yokken yalnız iki varlık vardı: Karahanla su. Karahandan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Su, oldumolası dağalanan bir kao, bir anarşi şeklinde idi. Karahan bir öncesiz âlem, gizli bir define idi. Karahan, sonunda yalnızlıktan usandı. Kendisi gibi gören, bilen ve yapan bir varlığın da var olmasını istedi. Kişiyi yarattı. İkisi, iki kara kaz gibi suyun üzerinde uçmaya başladılar. Kişi kanaatsizdi. Karahan'dan daha çok yüksek- lere çıkmak, daha yüce yerlerde uçmak istiyordu. Karahan,

kişinin kalbinden geçen bu büyük ve gururlu fikirleri görüyordu. Ona bir ceza vermek lâzım geldiğine hükmetti. Zavallı kişi bir taş parçası gibi kuvvetten kesilmiş olarak suyun derinliklerine batmaya başladı. Kişi, işin fenalığını anladı. Tövbe etmeye, günahının bağışlanmasını dilemeye başladı. Karahan ona acıdı. Bilmek ve toprak üstünde yaşamak kudretini kendisine verdi. Fakat, uçmak yeteneğini ona tekrar vermedi. Kişinin yaşaması için şimdi bir toprak parçası lâzımdı. Karahan, denizin altından bir yıldız yükseltti. Kişiye bu yıldızdan bir avuç toprak alarak suyun yüzüne çıkmasını emretti. Kişi bu avuç toprağı alırken kendisi için gizli bir dünya yaratmayı düşünerek bir parça toprağı da ağzında gizledi.

Yukarı gelince Karahan elindeki toprağı suyun yüzüne at, dedi. Kişi elindeki toprağı attı. Karahan, toprağı, büyü, diye emretti. Toprak büyümeye, büyük bir ada halini almaya başladı. Fakat aynı zamanda kişinin ağzında toprak da büyüyordu. Eğer Karahan işin farkında olarak “tükür” diye ısrar etmeseydi, kişi tüküremiyecek, ağzı parça parça olacaktı. Tükürdüğü toprak yerin üzerine saçılınca bundan dağlar, dereler vücudı geldi. Karahan, bu büyük adayı boş bırakmamak için adanın ortasında bir çam ağacı yükseltti. Bunun dokuz dalı vardı. Her dalın altında bir yeni adam yarattı. Bu adamdan insanların dokuz ırkı türedi. Karahan insanlara kılavuzluk etmek üzere Yayık adlı bir melek gönderdi. Yayık insanları doğru yola götürmeye çalışırken, kişi onları baştan çıkarmaya, türlü türlü eğlencelere alıştırmaya uğraşıyordu. Karahan, bu ahmak insanlara kızdı. Yayığa yeryüzünü yık diye emretti. Yayık yeryüzünü mızrağıyla altüst etti. Yeryüzündeki birçok delik deşikler de bu suretle vücuda geldi. Karahan, kişiyi de yeraltındaki semaya koydu ve adına Erlik Han, dedi.

Karahan, yeryüzünü kendi haline terk edince, yukarıda on yedi kat göğü yarattı. Kendisi or yedinci katı mes-

ken edildi. Oğlu Bay Ülkün'ü on altıncı kat gökte altın bir taht üzerine oturttu. Bay Ülkün, hem barışın, hem de adaletin en büyük ilâhıdır. Yayık, Bay Ülkün'ün oğludur. Göğün her katına bir allah yerleştirdi. Yedinci katta Gün Ana, altıncı katta Ay Ana oturur. Üçüncü katta da, cenneti, Sürve dağı, Süt gölünü yarattı. Yayık ve Ayzit burarlarda yerleştirildi.

Karahan, yukarki gökte bunları yaparken, Erlik Han da aşağıki gökte kara bir güneş yarattı. Orasını bu kara güneşin siyah nurlariyle aydınlatı. Kendisi kara bir taht üzerine oturdu ve burada kendisine ait cinleri ve şeytanları yarattı. Orada bir katran kazanı kurdu. Onu kaynatı. ve orasını cehennem yaptı. Dünyanın sonunda da Erlik Hanla, Yayık arasında korkunç savaşlar olacak, yeryüzü bu savaşlarda altüst olarak yıkılacak. Kıyamet kopacak. Ziya: (Sayfa 68-70). (Rıza Nur: Türk Tarihi, Cilt 12, Sayfa 118).

İşte Türk kozmogonisi bu şekildedir. Buradan ne sonuçlar çıkarabiliriz? Bunları özetliyelim: dünyada kendi haline bırakılan insanlar, meleklerle şeytanların etkisinden tamamiyle kurtulmuş sayılmıyor.

İnsanlar, bir taraftan iyiliğe, öbür taraftan fenalığa doğru sürüklenip dururlar. Bu iç savaş, insanlarda dünya kurulalıdan beri vardır.

Gerçi insanlardan bir kısmı şeytana uyarak fenalık işliyor. Lâkin barışın ve adaletin büyük ilâhı ve oğlu Yayık ve bunların melekleri henüz dünyaya egemen durumdadırlar. Böyle olmasa kıyamet belirtileri olan korkunç savaşlar başlamış olurdu.

Dünyada fenalık işliyen insanlar fenalıklarının cezasını göreceklerdir. Onlar, fenalık yüzünden cennete gidecek yerde kara ve karanlık âlemlerine içine dalarak katran kuyularında yanacak ve hiçbir zaman karanlıklardan kurtulamıyacaklardır. Uğursuzluk, yenilme ve esirlik alâmeti

olan karalık ve sonsuz karanlık eski Türk gençleri için son derece korkunç levhalardır.

Buna karşı iyilik ilâhları daima ışık içinde yaşarlar ve cennet, güzel ve çekici bir yerdir. Eğer bir gün, dünyanın ilk yaradılışında olduğu gibi, insanların çoğu kendilerini fenalıklara kaptırır ve fenalık ilâhlarının oyuncağı olurlarsa o zaman baş Tanrı Karahan dünyayı altüst etmek emrini tekrar verebilir.

Mamafih dünyada yaşayan iyi insanların ödevi melek-
lere yardım etmek ve insanların fenalığa kapılmalarına engel olmaya çalışmaktır. Şamanlar, hakanlar, başkanlar, iyi kişiler, analar, kanun, âdet ve eğitir, insanları, iyi yola götürmelidir. “Sosyal mükâfatı yapan kolektif vicdan olduğu gibi sosyal cezayı veren de yine kolektif vicdan olmalıdır.” (Ziya: Sayfa 138).

İşte Türklerin yaşayışı ve eğitimi, İslâmlığın meydana gelişine kadar, bu şekildeydi. İslâm dinini kabul ettikten sonra karakterlerindeki ana çizgiler değişmemekle beraber, Türklerin sosyal yaşayışlarında derin değişiklikler olmuş ve eğitimleri de zamanla İslâm dininin isteklerine göre uydurulmuştu. Binaenaleyh Türk eğitimini tamamlamak için İslâm eğitimini de kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

İSLÂM EĞİTİMİ

İslâm dini ve Muhammet Peygamber. — Şarkın mâ-nevi hayatında din, ahlâk ve kültür birliği İslâm diniyle başlar. İslâm dini Arabistanda kurulmuş ve Arap kavmi tarafından Asyaya ve şark milletlerine yayılmıştır.

Arapların eskiden beri oturdukları yerler şimdiki Arabistan yarımadasıdır. Bu yarımadanın batısında Kızıldeniz, güneyinde Aden körfezi ve Hint denizi, doğusunda Umman denizi ve İran körfezi bulunur. Kuzeyde Suriye çölü, bu yarımadayı Suriye ve Mezopotamyanın aşağı Fırat kısımlarıyla birleştirir. Yarımadanın batı, güney ve doğu kısımları büyük dağlarla çevrilmiştir. Arabistanın bu dağ zincirleri ortasında kalan büyük bir kısmı tamamiyle kumlu çöldür.

Arabistan yarımadası kuraktır. Doğu kısmı yakıcı sıcaktır. Bol su ve ırmakları yoktur. Yazın doğudan esen sam yelleri insanları boğar ve dalgalar halinde kum yığınlarını bir taraftan öbür tarafa sürükler.

Yarımadanın güney kısmının ve bilhassa Yemen kesiminin toprağı kuzey kısmından çok daha verimlidir. Yemen'de bol yağmurlar yağar ve her türlü ürün yetişir. Kuzey kısmında ekin tarlalarına pek az raslanır. Kuzey ve çöl halkı göçebedir. Deve, at, koyun ve keçi gibi hayvanlar besliyerek geçinir. Deniz kıyıları halkı balık ve inci avcılığı yapar, hurma yetiştirir ve ticaretle uğraşır.

Arap kavmi Samî ırktandır. Büyük kısmı bedevi denilen göçebelerden ibarettir. Bunlar bir emîrin idaresi altında yaşar; hayvan beslemek ve çapulculuk yapmakla geçinirler. Yemen tarafları mesut Arabistan adıyla anılırdı.

Buranın halkı kiral ve şeyhlerin idareleri altında oldukça zengin, verimli yerlerde ve şehirlerde yaşarlardı. Doğu ile batı arasında sürekli bir ticaret bağılılığı vardı. En emin taşıt vasıtaları susuzluğa ve cehennem gibi sıcaklara dayanan develerdi. Develer Arabistanın hayat damarlarıdır. Bundan başka taşıt kollarının gözetleyicilerini ve koruyucularını taşıyan hayvan da tanınmış Arap atlarıdır. Yılan, aslan, kaplan ve çapulcu aşiretleri deve kollarını daima korkuturlardı. Bunun için kervanları idare edenler silâh kullanmasını ve ata binmesini bilen cesur adamlardı.

Genel olarak bedeviler, yaradılıştan cesur ve zahmette dayanıklıdırlar. Araplarda zengin bir imgelem ve soyut bir zekâ vardır. Arap halkı şiirden hoşlanır, kahramanlığı sever, herkese kolay kolay güvenmez, bencildir. Mamefih gerektiği zamanlarda eli açık olur. Arap fırsat düşkünüdür, yaradılıştan şehvetlidir ve bunun için kadınseverdir. Kum çöllerinde yaşayan bedeviler daha mağrur, hürriyete âşık ve misafirsever insanlardır.

Arabistanda İbrahim'in ve Musa'nın dinleri kök saldığı gibi İsa'nın kurduğu dine bağlı olanlar da vardır. Bundan başka puta tapanlar, yıldızlara, aya ve güneşe Allah göziyle bakanlar da vardır.

Aşiretlerin bir yerden diğer yerlere göçmesindeki zahmet ve korkular, yaradılışında cesur ve şair ruhlu olan çöl insanlarına güzel esinler verirdi. Bunun için Araplar hayatlarını kahramanlık, hikâyeleriyle ve güzel şiirlerle süslemekten zevk duyarlardı. Mekke şehrinde büyük bayramlarda şiir yarışı yapılırdı. Yarışı kazananlar törenle Kâbe duvarındaki kara taşla şiirlerini asarlardı. Arabistanda zenginlik ve fakirlik yanyana yaşardı. Bir taraftan zengin şehirlerde türlü eğlenceler ve sefahetler yapılır. öte taraftan fakir halk ve esirler büyük yoksulluklar içinde yaşardı. Esir beslemek Arabistanda âdetti. Esirler çalıştırılır ve kazandıklarını mal sahiplerine verirlerdi.

İşte Arabistan bu durum içinde yaşarken Muhammet yeni diniyle ortaya çıkmıştı. Muhammet 570 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah, Muhammet dünyaya gelmeden ölmüştür. Altı yaşında anasını kaybetmiştir. Anasının ölümünden sonra yetim çocuk dedesi Abdülmuttalip ve o da öldükten sonra amcası Ebutalip'in yanında kaldı.

Gençliğinde Muhammet, dinî problemler üzerinde uzun ve derin düşüncelere dalmıştır. Kırk yaşına geldiği zaman peygamberliğini bildirdi ve vatandaşlarını kendinin inandığı yeni dine çağırdı. Muhammet, İsrail dinini kötü anlayışlardan kurtarmak istiyordu. Onlar eski inançlarını boş inanlara boğmuşlar ve Tanrıyı yalnız İsrail Allahı olarak tanımaya ve tanıtmaya başlamışlardı.

Hristiyanların da Tanrı, baba, oğul ve kutsal ruh kavramlarını birbirine katmalarından doğan garip bir anlayışları vardı. Birçokları İsa'yı Tanrı fikriyle birleştirmişlerdi.

İşte bütün bunlara karşı Muhammet, Allahın birliğine inanan dini ile ortaya atıldı ve çevresindeki insanları kendi etkisi altına almaya çalıştı.

İslâm dini, sosyal ve ahlâk bakımından, Arabistanda büyük bir devrime yol açmıştı. Zıt menfatler içinde rahatsız yaşayan, hakkı yalnız kuvvetle ölçen, fakirler ve zenginler arasında aşılmaz uçurumlar bulunan, iklimin sıcaklığı ve suyun azlığı dolayısıyla pislik içinde yaşayarak türlü hastalıklara tutulan, kalblerde ve inançlarda hiçbir bağlılık bulunmıyan, hulâsa, bedence ve ruhça tam bir soysuzlaşma bataklığının içinde bocalıyan Arap halkı İslâm dinini kabul ettikten az zaman sonra canlanmış, yeni din ideali Arap halkını dipdiri, çalışkan, kuvvetli, bağlı ve genli bir varlık haline sokmuştu. Tarihte çözükle ve soysuzlaşmış bir cemiyetin yeni bir ideal aşısıyla bu derece çabuk dirildiği ve kuvvetlendiği görülmemiştir. Bu devrimin büyüklüğünü ve derinliğini anlamak için en emin öl-

çü, eski miskin, bencil, zevk ve sefahet düşkünü Arapla, Müslüman Arabı karşılaştırmaktır. Çalışkan, temiz, özveri ve dayanışma duygularıyla dolu olan Müslüman Arap, kelimenin tam anlamıyla, yaşama ve genişleme imkânlarını üzerinde toplamış bir cemiyet adamıdır.

İslâm dininin ruhları çabuk ve derinden sarması Muhammet'in kişiliğinden, kandırıcı kuvvetinden ve bilhassa yeni din kurallarının ve isteklerinin halkın ruhuna uygun gelmesindendir. Meselâ Müslümanlar kardeşirler; her Müslüman Allahın karşısında eşittir, kuralları Arap halkının rüyasında bile tasarlıyamıyacağı insani ve büyük kurallardır. Namaz kılarken bu prensiplerin uygulandığını görmek Arap halkına güven veriyordu. Müslüman olanlar günde beş defa aptest alır, ya evde veya camide namaz kılar, Allaha dua ederdi. Camilerde yanyana dizilmiş bulunan Müslümanlar arasında tam bir eşitlik görüldü. Bir esir, bir zengin, bir kör, bir topal, Allahın karşısında hiçbir ayrılık göstermeden yanyana oturur, yanyana Allaha dua ederdi.

Camilerde toplanmanın diğer özellikleri: vatandaşları bir amaç etrafında sık sık toplamak, dünya işlerinden bir aralık uzaklaşarak dinî telkinlerle ruhları temizlemek, ahlâkı kuvvetlendirecek vaız ve övütler dinlemektir. Birbirini tanımayan,, birbirinden haberi olmayan insan yığınlarını camilerde bir araya toplamak ve onların ruhlarını sık sık sosyal ve ahlâki telkinlerle kuvvetlendirmek o devir için son derece faydalı bir teşkilâtı.

İslâm dini yalnız namaz kılmayı ve dua etmeyi değil, çalışmayı da emrederdi. Yarın ölecek gibi ibadet etmek ve hiç ölmeyecek gibi çalışmak; bilimleri sevmek ve bilimi Çinde bile olsa arayıp bulmak İslâm dininin başlıca isteklerindendir. Hele ahlâkı ve karakteri kuvvetlendirecek emirler Arap halkının ruhunda âdeta yeni bir arıtma husule getiriyordu. Dünkü bencil ve bireyci

Arap, İslâm olduktan sonra cemiyetçi, dayanışmacı oluyor, kendi menfaati ile Müslümanların menfaatini en iyi bir şekilde birleştirmeye çalışıyordu. Sosyal ahlâk bilincinin kuvvetlenmesi, cemiyetin kuvvet ve genliğini sağlıyordu.

Gerçek Müslüman yalan söylemez, hilekârlıktan hoşlanmaz, çalışkandır, kanaatlidir, iftirayı ve fitneyi sevmeyiz, fakirlere yardımdan hoşlanır, genel menfaati her şeyin üstünde tutar.

İşte bu faziletler dinin emirleri olarak durmadan gençlere aşılanırdı.

Muhammet, dinî emirlerini ruhlara iyice sindirmek için cennet ve cehennem motifinden de faydalanıyordu. İslâm dininin cennet ve cehennem kavramı diğer dinlerinkinden farklı değildir: tam ve mükmmel bir İslâm, Sırat köprüsünden kolaylıkla geçerek cennete girecektir. İslâmın cenneti her türlü güzel ve nefîs şeylerle süslenmiştir. Buna karşı hayatta fenalık işlemiş olanlar Sırat köprüsünü geçemeyecek, cehenneme, cehennemin kaynar katran kuyuları içine düşeceklerdir. Müslümanlar günahlarının çokluğuna göre cehennemde yanacaklar ve sonra tekrar cennete alınacaklardır. Puta tapanlar ve Müslüman olmayanlar her vakit cehennemde kalacaklardır.

Öldükten sonra insanların öbür dünyada yaşayacakları bu hayatın Arap halkının ve gençliğinin üzerinde etkisi çok kuvvetliydi. Bütün bu muhtelif etkiler sayesinde ilk Müslüman olanlar tamamıyla değişmiş, ruhlarındaki ölü aleviyle yepyeni insanlar olmuşlardı. Sosyal ahlâkı kuvvetli ve dinî inanları sağlam olan Müslümanlar birbirine bağlı bir kütle olarak az zaman içinde yeni ideallerini etrafa yaymaya, yakın veya uzakta bulunan diğer kabileleri, aşiretleri ve hattâ milletleri kendi çevreleri içine almağa muvaffak olmuşlardır.

İlk Müslüman olan milleter İranlılar ve Türklerdir. Müslümanlığın Avrupaya, Hindistana ve Çine kadar yayılmasında Türklerin büyük rolü olmuştur. İslâm memleketlerinde birçok bilginler ve filozoflar yetişmiştir. Genç Müslüman neslinin istenilen şekilde yetiştirilmesi hakkında birçok eser yazanlar da bulunmuştur. Biz, aşağıda bunların en önemli sayılanları üzerinde duracağız.

YUSUF HAS HACİP

İslâm dininin az zaman içinde bütün Türkler arası-na yayıldığını biliyoruz. Kuteybe ibni Müslim, ta Kâşga-ra kadar İslâm nüfuzunu yaymıştı. İslâmlığın Türkler arasına yayılması onların sosyal hayatlarında bazı değışiklikler meydana getirmiş, onların zihniyetlerine ve yaşayış tarzlarına da nüfuz etmiştir. Biz bu etkiyi Türk âleminin ilk edebî ve manzum eseri olan meşhur Kutadgu Bilig’de görürüz. Bu eseri yazan Balasagon’lu Yusuf-Has Hacıp’tir. Bunun yazmış olduğu eseri bulup yayımlıyan tanınmış Türkolog Radlof’tur.

Türkolog Vamberi’ye göre Yusuf Has Hacıp, eserini Hicrî 463 tarihinde yazmıştır. Eser Nanlu Uygurları arasında Kâşgarda kaleme alınmıştır. Zamanın hanlarından Buğra Han eseri çok beğenmiş ve Yusuf’a Has Hacıp unvanını vermiştir.

Kutadgu Bilig, Radlof’a göre halis Uygur yazısıyle değil, Nasturi yazısıyle yazılmıştı. Ondan sonra islâmlığın etkisiyle 300 yıl kadar yaşayabilen Nasturi yazısı, yerini Arap alfabesine terketmiştir. Eserin Arap harfleriyle yazılmış nüshaları da bulunmuştur. Radlof, eseri gerek orijinal yazı ile ve gerek çok hatalı Arap yazısıyle bastırmış ve Almanca tercümeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Bizim istifade ettiğimiz, işte Radlof’un bu eseridir. Eser, baştan aşağı didaktik mahiyettedir ve manzumdur.

Çocukların eğitimi hakkında yazdıklarını söylemeden önce şairin bir insandan neler istediğini bilmek ve buna göre eğitim fikirlerini meydana çıkarmak faydalıdır.

Yusuf Has Hacıp'e göre, insanlar arasında en iyi adam, zekâ sahibi olan ve akli her şeye erendir. İnsanlar arasında en yüksek, en büyük olan kişiler de bilginler, yani bilimi olanlardır. Zekâ, bir durumu, bir olayı, bir şeyi kavramaya; bilim ise onu idare etmeye yarar. Bu suretle insan teşebbüs ettiği her işte muvaffak olur.

Yusuf Has Hacıp, açgözlü ve hırslı insanların düşmanıdır. Ona göre, hırs ve açgözlülük, insanı daima fakir yapar. Bütün dünyanın zenginliği böyle bir adamı doyurmaz.

İnsan, bilim kazanmak için mutlaka yazı öğrenmelidir. Yazı sayesinde birçok müşkülünü halleder ve kendi kendine hâkim olur. Yazı sayesinde insan kitap okur, şiir okur, astroloji, tıp, matematik ve geometri hakkında bilgi toplar, Satranç oynamaya heves eder ve onu öğrenir. Bir adam cirit oyununda mahir olmalı ve iyi ok atmalıdır. Sonra insan için iyi söz söylemek, hatip olmak da faydalıdır. İnsan dimağında olanı ne kadar iyi ifade ederse o kadar hayata karşı hazırlıklı olur.

Ve sonra sözlerine şunu ekler:

“Edi, etgü her dem pidik pilse er.

Tağı artık her dem kılıç ursa er.”

Yani insan yazı bilirse, iyi bir sanat ve maharet edinmiş demektir. Lâkin bundan çok daha büyük sanat ve maharet, kılıçla kavga etmeyi bilmektir. Ona göre, kılıç sayesinde bir devlet ayakta durur; kalem ise ayakta duran bir devletin medeniyette ilerlemesine yardım eder. Bunun için de şart, iyi adamlar tarafından memleketin idare edilmesidir.

Yusuf Has Hacıp, zamanına göre, demokrat bir adamdı. Bunu, şunlardan anlarız: ziraatle uğraşanlara insan muamelesi etmeli, onlarla iyi geçinmelidir. Zira bü-

tün insanlar onların sayesinde beslenir. Onlar olmasa yaşamak mümkün olmaz.

At sürülerini muhafaza edenlere karşı insan muamelesi yapılmalıdır. Onlar bize, kımız, süt, kıl, yağ ve peynir verirler. Biz elbiselerimizi onlar sayesinde elde ederiz. Zanaat sahipleri ve işçiler hakkında da aynı şey söylenir. Onlara da insan muamelesi etmeli ve bol bol yemek vermeli. Kısaca, insanlar arasında iyi bir ad kazanmalıdır. İyi ad, insanın şanındandır. Yusuf Has Hacı, eserinin her yerinde tam bir insan olmak ve herkese insan muamelesi yapmak için muhtelif vesilelerle fikrini söyler.

Bütün bu iyi ve insani fikirler arasında dikkati çeken bir garipliğe rasgeliriz. At sürülerini koruyanlara karşı yapılacak muamelenin insani olmasını söylerken sonra şöyle bir fikir öne sürer: ben tecrübemle bilirim ki bu zavallı insanlar devlet ve hükümet ne olduğunu bilmezler; bununla beraber onlara iyi muamele et. Yalnız onlara arkadaşım ve dostum deme. Bu gibi cahillere pek yaklaşmak iyi değildir. Onların iyi olmıyan hareketlerinin etkisi sana da geçebilir.

Eserinin başka bir yerinde çocuk ve kız eğitiminden bahsetmektedir. Burada bilhassa kızların eğitiminde İslâmî, yani dinî etkiyi sezmek mümkün değildir. Eski Türkler, kadınlarını ve kızlarını esir gibi yetiştirmedikleri halde, İslâmlığın etkisiyle zararlı bir eğitim şeklinin uzak Türkler arasına da girdiğini görürüz.

İşte onun eğitim fikirlerini burada olduğu gibi vermeye çalışıyorum: bir kimsenin oğlu ve kızı olursa onları dışarda değil, evde eğitmelidir. Çocukların eğitimi için iyi ve temiz bir dadı tutmak lâzımdır. Kızına ve oğluna bilin ve edep öğretmeli ki onların ailelerine iki dünyada da faydaları olsun.

Burada dikkati çeken nokta, çocukların eğitimini doğrudan doğruya analara ve babalara bırakacak yerde dadı tutmanın uygun görülmesidir. Bu, bize o zamanın zenginlerinde görülen sakat eğitim tarzını, biraz da aristokrat eğitim ruhunu gösterir, herhalde Yusuf Has Hacıp, geniş tabakanın eğitimini değil, galiba göze girmek için, han ve zenginlerin eğitim tarzını göz önünde bulundurmıştır.

Sonra İslâmlığın etkisi diğer bir şekilde göze çarpar ki o da çocuklara bilim ve edep öğretmenin iki dünyada aileye faydası olacağı fikridir.

Çocuklara her türlü zanaatları öğretmelidir. Çocuk her vakit bu gibi zanaatların kazanç sağladığını dener. Çocuklara hiçbir şey öğretmiyen aile çocuklarını boş bir tarla gibi hayata atar. Böyle boş tarlaların faydasından ziyade zararı vardır.

Kızların eğitimine gelince, Yusuf Has Hacıp şöyle diyor: Kızları evlendirmeli, onları lüzumsuz yere evde tutmamalıdır. Aksi takdirde pişman olursun. Yusuf'a göre böyle bir kızın dünyaya gelmemesi ve dünyaya gelmişse ölmesi daha iyidir. Kızları evleninceye kadar evde tutmalıdır. Onları, soyu sopu belli olmıyan kimselerin evine göndermemeli ve çok dışarıya bırakmamalıdır. Zira insanın gözü yolda ne görürse onu ister ve göz görmediği şeyi istemez. Gönül, ancak gördüğü şeylere heves eder. Gönül istemeyince de insan fena ve şaşkın duruma düşmez. Hele kadını erkeklerin yiyip içtiği yerlere katiyen bırakmamalıdır. Zira onlarla beraber kalırsa sınırı aşar. Kadının en iyi şeyi adıdır. Kadının haysiyetini muhafaza etmek lâzımdır. Onun istediklerini kendine vermeli-
dir. Lâkin kadının erkeklerle işi olmamalıdır.

Eskiden beri kadında vefa yoktur. Gözü ne görürse gönlü onu ister. Temiz ve mükemmel olan binlerce adam kadınların yüzünden mahvolmuşlardır.

Görülüyor ki Yusuf Has Hacıp'ın kadın hakkındaki fikirleri ve onların eğitimi hakkındaki düşünceleri koyu ortacağ anlayışını andırıyor. İslâmdan önce Türklerin kadınlara verdiği bütün haklar, İslâmlığın etkisiyle ortadan kaybolmuştur. Artık İslâmlığın etkisi altında yaşayan Türkler, kadınların hür ve serbest hayatlarını ezici bir çember içine sıkıştırmışlardır. Tuhaftır ki binlerce temiz ve mükemmel adamın kadınların yüzünden mahvolduğu söyleniyor. Demek ki, demir çember içine alınması gerekenler kadınlar değil, çabuk mahvolan, çabuk mahvolmak yeteneğini gösteren erkeklerdir. Çabuk mahvolan erkeklerin serbest yaşaması câiz görülüyor da, kadınların serbest yaşaması niçin caiz görülüyor? Herhalde bu anlayışı meydana getiren şey, İslâmlığın soy-suzlaşmaya başlayan anlayış tarzıdır.

İMAM GAZALİ

İmam Gazali tanınmış İslâm bilginlerindendir. 450 Hicrî tarihinde doğmuştur. Gençliğinde ilkönce Tus ve sonra Nişabur medreselerini ziyaret etmiştir. Tartışmalarda kandırıcı fikirleri ve zekâsı göze çarpacak derecede kuvvetliydi. 484 yılında Bağdat'ta Nizamiye medresesinde müderris olmuştur. Bu medresede 300 - 400 öğrenciye ders verirdi. Sonraları vazifesinden çekilmiş ve 494 yılında hacca gitmişti. Hacdan dönerken sıra ile Şam'da, Kudüste, Mısır ve İskenderiyede bir müddet kalmıştır. Bir aralık tekrar Nişabura giderek ders vermeye başlamış ve 505 yılında ölmüştür. İhya-ül-Ülûm, Cevahir-ül-Kuran ve Kimya-yı Saadet adlı eserleriyle tanınmıştır. İslâmlığa ait birçok derin fikirleri olan Elmunkaz-ü Mined-dalâl adlı eseri, Zihni ve Sait Efendiler tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Eğitime ait fikirleri İhya-ül-Ülûm eserindedir. Bu fikirleri İstanbul'da çıkan Müntahabat-ı Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Türkçeye çevrilmiştir. Biz bu koleksiyondan faydalanarak İmam Gazali'nin eğitime ait başlıca fikirlerini burada açıklıyoruz:

Çocukları eğitmek çok önemlidir. Çocuk babası ve anası yanında Allah'ın bir emanetidir. Çocuğun kalbi ve ruhu sâf bir cevherdir. Ona her ne verilse alır ve her nereye çevrilse oraya meyleder. Eğer hayra alıştırılır ve kendisine hayır öğretilirse çocuk o şekilde yetişip dünya ve ahrette saadet bulur. Çocuğu bu tarzda yetiştirmekten ana ve baba da sevap kazanmış olur. Eğer fenalığa

alıştırılıp hayvanlar gibi bakımsız kalırsa yıkıcı ve kötü kişi olur. Bunun günahı ana, babaya aittir. Dünya ve ahiret ateşinden korumak için çocukları iyi yetiştirmeli, kendilerine güzel huylar kazandırmalı, onları nazlı büyütmemelidir. Çocuk büyüdüğü zaman boş isteklerde bulunarak üzülmemek, zihnini, fikrini alçak şeylere kaptırmamak ve günah işliyerek öbür dünyada mahvolmamak için süse, gösterişe, refah ve rahata alışmamak gerekir.

Çocuğa ilkönce iyi bakılmalıdır. Onu emzirip büyütecek kadar dindar olmalı, sütü helâl olmalıdır. Zira haramdan hâsıl olan sütte bereket yoktur. Böyle haram sütle büyüyen çocuğun yaradılışı fenalıkla yoğurulmuş olduğundan tabiatı fenalıklara ve kötülöklere elverişli olur.

Ana çocuğunda iyiyi kötüden ayırma alâmetleri gördüğü zaman onu eskisinden daha iyi korumaya dikkat etmelidir. İyiyi kötüden ayırmanın başı utanma duygusudur. Çünkü çocuğun utanarak bazı hareketleri terk etmeye başlaması aklın onun üzerine saçılmasından dolayıdır. Çocuk ilâhî ışık olan akıl vasıtasıyla bazı şeyleri kötü görür, bunlardan utanmaya ve çekinmeye başlar. Erinlik çağında bu meziyetleri gösteren çocuğun akıllı olacağına alâmettir.

Çocukta ilk görülen şey yemek ve içmek hırsıdır. Çocuk sağ eliyle yemek yemeli, yemeğe başlayacağı zaman bismillâh demeli, kendi önünden yemeli ve başkalarından önce yemeğe başlamamalıdır. Sofrada yemek yiyenlere bakmamalı ve çabuk yememelidir. Lokmaları birbiri ardınca ağza atmamalı, elini ve elbiselerini bulaştırmamalıdır.

Çocuk, ekmek için mutlaka katık lâzım olacağına hükmetmemeli, kuru ekmeği de nimet bilmelidir. Bunun için çocuklar bazan katıksız ekmek yemeğe alışmalıdır. Çok yemek yiyenleri hayvanlara benzeterek ayıplamalı ve az yiyenleri de övmelidir.

Çocuklara millî ve beyaz renkli elbiseyi sevdirmeli. Renkli, ipekli veya ibrişimden yapılan elbiseden çocuğu soğutmalı, bu gibi elbiselerin kadınlara ve hoppa insanlara mahsus olduğunu, erkeklere yakışmadığını söylemeli ve bunu tekrardan çekinmemelidir. Bir çocuğun arkasında böyle elbise görülürse onu beğenmemeli, ayıplamalıdır. Çocuğu umumiyetle süslü elbise giyen, nazlı ve fena huylu çocuklarla görüştürmemelidir. Çocuğa kayıtsız kalınırsa çok vakit fena ahlâklı, yalancı, kıskanç, hilekâr, hırsız, v.s. olur. Çocukları bu gibi kötülüklerden korumak, onları gözden uzak bulundurmamak, onların eğitimine dikkat etmekle olur.

Aile kucagında iyi yetişen bir çocuk okula verilmelidir. Okulda Kuran ile beraber büyük ve mübarek adanların hayatı öğretilmeli, çocuğun kalbinde bu gibi adamlara karşı sevgi uyandırılmalıdır.

Çocuklara aşk hakkında fikir verecek beyitler okutmamalı, şehveti tahrik eden yazıları göstermemelidir. Zira, bu gibi şeyleri öğrenen çocuğun kalbine fesat ve fenalık tohumları ekilmiş olur.

Çocukta iyi hareket ve ahlâk görülürse hoşuna gidecek mükâfatlar verilmeli ve herkesin yanında onu övmelidir.

Çocuk, birinci defa fena bir hareket yapar ve bunu gizlemeye çalışırsa, yapılacak en iyi hareket, onun yaptığını görmemezliğe gelmek ve yaptığı işin çirkinliğini açığa vurarak çocuğu yüzüstü yapmamaktır. Eğer kabahati meydana çıkarılır ve yüzüne vurulursa çok vakit onun aynı kötülükleri yapmak için cesareti kuvvetlendirilmiş olur.

Eğer aynı kabahat tekrar işlenirse onu gizlice kendisine hatırlatmalıdır. Hatırlatmada ve azarlamada bulunurken kendisine sıkıca davranmalı ve: "Bundan sonra sakın böyle bir kabahat işleme. Eğer bir daha böyle ka-

bahat işlediğın bilinir ve görölürse, herkesin yanında rezil olursun.” diyerek kendisini korkutmalıdır. Böyle yapılmayıp da çocuk her zaman azarlanırsa onda ağır sözlerle karşı alışkanlık husule gelir ve söylenen sözlerin değeri kalmaz. Bu da aynı kabahatlerin tekrar yapılmasına sebeb olur.

Baba, çocuğı ile konuşurken sözü yoliyle söylemeli ve onu seyrek azarlamalıdır. Ana da gördüğü kusurları babasına haber vereceğini söyliyerek gözünü korkutmalıdır.

Çocuğı gündüz uyutmamalıdır. Zira gündüz uykusu insanı tembel yapar. Çocuğın vücudunu sertleştirmek için yatağın yumuşak olmaması lâzımdır.

Yiyecek ve giyecek hususunda çocuğı fazla damağına düşkün yapmamalıdır. Çocuğı, gizli iş yapmaktan menetmelidir. Gizlenen her şey kusur sayılmalıdır.

Tembelliğe ve rahatlığa alışmaması için çocuğı ara-sıra gezdirmeli ve ata binmesine izin vermelidir. Çocuk yürürken başını kaldırmamalı, kollarını sallamamalı, ayaklarını yere sert vurmamalı, pek çabuk yürümemeli, kollarını göğsüne kavuşturarak yürümeyi âdet edinmelidir. Çocuk, ailesinin mal ve mülküyle övünmemeli, arkadaşlarına karşı alçakgönüllü olmalı ve onlarla tatlı dille konuşmaya teşvik edilmelidir. Zengin bir ailenin çocuğı ise onu cömertliğe, fakir ise başkasından bir şey almamaya alıştırılmalıdır. Başkasından bir şey almanın hakaret olduğunu, bir lokma için yaltaklık etmenin kötü olduğunu çocuklara telkin etmelidir. Hele altın ve gümüş gibi şeylere heves duymamalarını, bu gibi şeylerden yılandan ve akrepten korkar gibi korkmalarını sağlamaya çalışmalıdır. Zira altın ve gümüşe karşı sevgi zehir gibi korkunçtur. Çocuklar bir yerde otururken tükürmemeli, bir kim-senin yanında sümkürmemeli, başkalarına arkasını çevirmemeli, bir ayağını diğेरinin üstüne, elini çenesinin al-

tına ve başını kolunun üzerine koymaya asla alışmamalıdır. Zira bütün bu hareketler tembellik ve pislik alâmetidir. Çocuklar çok konuşmamalıdır. Çok konuşmanın yüz-süzlük ve edepsizlik sayıldığı kendilerine anlatılmalıdır. Çocuk konuşurken lüzumsuz yere yemin etmemelidir. Bir kimse konuşmaya başlamadan söze başlamaktan çekinmeli ve çocuklar ancak kendilerine bir şeyler sorulursa uslu uslu cevap vermekle yetinmelidir. Büyüklerin sözlerini can kulağıyla dinlemeli, onların yanında ayağa kalkmaya, onlara yer vermeğe ve yanlarında terbiyeli oturmaya alışmalıdır.

Çocukların iyi arkadaş seçmesine dikkat etmelidir. Mânasız söz söyleyen, kötü konulardan bahseden, sövüp saymaktan zevk alan çocuklarla konuşmamalıdır. Zira arkadaşların kötü sözleri ve hareketleri onlara da geçer.

Çocuk dövülürken bağırmamalı, ortalığı velveleye vermemeli, başkasından yardım dilememeli, cezaya katlanmayı öğrenmelidir. Zahmete ve eziyete katlanmak, erkeklerin işidir ve bir meziyettir; yaygara koparmak ise âcizlerin ve kadınların işidir. Bu fikirleri çocuklara aşılamalıdır.

Çocuk okuldan döndükten sonra dinlenmek ister. Bunun için onun zararsız oyunlarla vakit geçirmesine izin vermelidir.

Çocuğu oynamaktan alıkoymamalıdır. Zira oyundan menedilen ve daima okumaya ve çalışmaya teşvik edilen ve zorlanan çocukların neşesi azalır, zekâları söndürülür ve hayatları gamlı olur. Böyle çocuklar okuldan kurtulmak için hile aramaya başlarlar.

Çocuk, anasına, babasına ve diğer büyüklere itaat etmeli, kendinden yaşlı olanlara kötü gözle bakmamalı, onlara da saygı göstermeli ve büyüklerin yanında oyun oynamaktan vazgeçmelidir.

Erinlik çağına ulaşınca çocuğu temizliğe ve namaza alıştırmalı ve ramazanda bazı günler oruç tutmalıdır. Bu yaşta da çocukları ipekli elbise giymekten, altın ve gümüşten yapılmış süslü şeylerden uzak bulundurmmalıdır. Bu yaşta dinin emrettiği ödevleri kendisine öğretmeli, çocukları çalmaktan, yalancılıktan, cinsî ilişkilerden ve her türlü haram şeylerden nefret ettirmelidir.

Erinlik çağında çocuğun dünyadan ziyade ahiret işlerine değer vermesine gayret etmelidir. Dünya işlerinin geçici ve ahiret işlerinin ise sonsuz olduğunu ona anlatmalıdır. Eğer bu gibi sözler çocuğa etki yapmazsa, çocuk başıboşluğa, edepsizliğe, zevk ve eğlence düşkünlüğüne, süslenmeye ve övünmeye alışırsa o zaman iş kötüleşir. Böyle durumlarda çocuklara fazla sözün ve azarlamanın da etkisi kalmaz. Mamafih çocuğu düzeltecek ve iyileştirecek başlıca kuvvet ana, babadır. Çocuğun ana, babaya karşı sevgisi sayesinde birçok kötülüklerin önüne geçmek mümkündür.

İşte İmam Gazalinin eğitim hakkındaki fikirlerinin özeti bunlardır. Bu fikirler arasında çocuğun oyun oynamasına izin verilmesi, nazlı büyütülmemesi, süslü elbiselere değer verilmemesi, damağına düşkün olmaması için sırasında kuru ekmeği nimet sayması v.s. gibi değerli öğütlere raslanmaktadır. Fakat öğütlerin büyük bir kısmı çocuk ve gençlik psikolojisine aykırıdır ve etki yapmaktan uzaktır. Bu bakımdan fikirlerden çoğu ancak tarihî bir değer taşımaktadır. Sonra her şeyin din açısından incelenmesi etki işini büsbütün zorlaştırmaktadır.

“Dünya işlerinin geçici ve ahiret işlerinin sonsuz olduğunu” çocuklara ve gençlere kolay kolay anlatmak ve kabul ettirmek mümkün müdür? Dine dayanan birçok ahlâki öğütlerin, ruhun sathında kalması ve hayatta ilk fırsatta unutulması bundandır.

KEYKÂVUS

İslâm âleminin eğitsel fikirleriyle dikkatimizi çeken diğer önemli bir eser de Keykâvus'un 473 üncü Hicrî yılında oğlu Giylân-Şah adına yazdığı Kabusnamedir.

Bu eser Dördüncü Sultan Murat zamanında Mercimek Ahmet tarafından Farsçadan dilimize çevrilmiştir.

Keykâvus bu kitapla tehlikede olan memleketini kurtaracağını ve memlekette yayılmakta bulunan ahlâksızlık hastalığına oğlunun düşmiyeceğini ümid ediyordu.

Kitabın 43 bölümü dine, yaşama tarzına, bilim ve güzel sanata, sınıf farklarına, memurluğa ve küçük sanaat erbabına dairdi. Bunları yazmaktan maksadı, insanlara hayattaki görevlerini göstermek ve insanların hayatta ne tarzda hareket etmesi lâzım geldiğini bildirmektir.

Kırk dördüncü bölüm faziletten bahseder ve burada her sınıf halk arasında faziletin şekillerini göstermeye çalışır [*].

Kabusnamenin birinci bölümü şöyle başlar: Oğlunu, yüce Tanrının bu dünyada veya öbür dünyada, gizli veya aşikâr, yarattığı her şeyi akıllı insanların kavrayabileceklerini bil. Allahın mahiyeti, insan zekâsı tarafından tasavvur edilemeyecek kadar uzaklardadır. Eğer sen Allahı tanımak istersen, her şeyden önce, kendini tanı ve duru-

[1] Mercimek Ahmet tarafından Türkçeye çevrilen Kabusname Orhan Şaik Gökyay tarafından yeniden gözden geçirilerek Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Yazık ki tercüme, bugünkü neslin anlayabileceği şekilde değildir. Bizim buradaki kaynağımız daha ziyade Almanca eserlerdendir.

mun hakkında kendini aydınlat. Zira kendini tanıyan, Allahı da tanır. Bu söylediklerimizin bir mânası da şudur: sen tanınmış bir varlıksın, o da tanıyan bir varlık; yani sen bir şekilsin, o da senin ressamındır. Binaenaleyh onu tanımak için kendi şeklini, kendi ruhunu düşünmeye çalış; lâkin onun ressamlık sanatı hakkında boş yere düşünme. Zira sen o sanatı anıyamazsın, oğlum. Allahın bu dünyayı kendi iradesine göre yarattığını bil. Onun, dünyayı yaratması boş değildir. O, kendi adalet ve mükemmelliğini tanıtmak için dünyayı ve evreni yaratmıştır. Bundan başka Allah bilgin olduğunu göstermek için dünyayı süslemiştir. Zira Allah güzelliğin çirkinlikten, var olmanın var olmamaktan, bolluğun kıtlıktan iyi olduğunu bilirdi.

İnsanların yapacakları ilk ödev, Allaha itaat etmek ve ona kulluk etmektir. Lâkin bu arada sen aileni de sevmelisin, ona saygı göstermelisin. Zira ana baba, seni yaratan Allah ile senin varlığın arasında birer aracıdır, birer alettirler.

“Ailesine saygı gösteren bir kimse, aynı zamanda kendine de saygı gösteriyor demektir. Kendi kendini alçaltınyan bir adam akıllı sayılır. Kendini alçak ve aşağı göstermekten hoşlanmıyanlar, ana ve babasını da alçak görmezler.”

“Çocuk, yalnız babasından gördüklerini yapar. Sen babana ne suretle muamele edersen oğlun da sana öyle muamele edecektir.”

“Kimin neslinden olursan ol, faziletin soy soptan şerefli olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarma. Şeref ve namus, zekâ ve iyi ahlâka tâbidir, soy sopa değil. Bunun için faziletini çoğaltmaya çalış. Zira faziletsiz bir adamdan hiç kimse fayda görmez. Böyle bir adam hiçbir gölge vermiyen ve bunun için kendine faydası olmadığı gibi altında oturup da dinlenmek mümkün olınyan di-

kenli çahlara benzer. İşte bu gibi adamların başkalarına olmadığı gibi kendilerine de faydaları yoktur.”

Allah, insanlara birçok meziyetler vermiştir: düşünmek, öğrenmek, görmek, koklamak, duymak, iyiyi kötüden ayırmak, imgelem, lezzet almak, konuşmak ve istemektir. Bunların içinde en önemlisi konuşmadır. Diğerleri daha ziyade konuşmaya yarıyan aletlerdir. “Bunun için oğlum, sen de dilini faziyetli şeyler söylemeye ve güzel söz söylemekle süslemeye çalış. Başkalarını kendine bağlayacak bir dille konuşmayı öğren. Zira dili tatlı olanların kardeşleri çok olur; daha doğrusu tatlı dilin dostu çoktur. Bununla beraber sana bir şey sormadan konuşma ve lüzumsuz söz söyleme; zira lüzumsuz sözler şarlatanlıktır. Şarlatanlıktan daima çekin. Terbiyeli cevaplar almak için terbiyeli konuş. Terbiyesizlere, akılsızlara karşı cevabın susmak olsun.

“İnsanın türdeşlerine, soydaşlarına karşı yalnız fazilet ve mükemmellikle üstün olacağını düşünerek daima faziletini artırmaya çalışmak vazifen olsun. Bilhassa akıllılar ve bilikliler tarafından methedilmeye dikkat et. Bilgisizlerin seni övmesine kulak asma. Zira akıllı olanlar asıl ve kibar insanlardır, bilgisizlerse kabadırlar. Bilgin ne kadar çok olursa olsun akıllı ve düşünceli insanların meclislerinde hiçbir zaman terbiyesiz davranma. Bilgi ve fazilet, terbiyesizlikle ve yüzsüzlükle kaybolur.

“Bundan başka yalan söylemekten kendini koru. Sözlerinin doğruluğuyla ün ve ad almaya çalış. Söyliyeceğin şeyler daima doğru ve gerçek olsun. Yalan yanlış şeyler katiyen söyleme.”

“Oğlum, her ne kadar genç isen de yine ihtiyarlar gibi akıllı ve tedbirli ol. Her ihtimale karşı gençlik zamanlarında Allahı unutma ve ölümü hatırdan çıkarma. Düşün ki ölüm, genç, ihtiyar tanımaz, herkese sataşır.

Bilirsin ki dünyaya gelen, dünyadan tekrar göçer, doğan tekrar ölür.

İnsanın hayatı düzgün olmalı, hareketlerde düzgünlüğe ve dürüstlüğe dikkat etmeli; hattâ yeme içmede bile muntazam olmaya çalışmalıdır. “Yemek hususunda en iyi öğüt sabahleyin az yemektir. Az yenirse safranın salgıları çok olur. Ondan sonra öğleye kadar iş gücüne uğraşılır. Öğle yemeğini sindirme bozukluğuna uğramıyacak kadar yiyebilirsin. Sonra akşam olur olmaz yemek yemelidir ki uyumak zamanına kadar sindirme mümkün olabilsin. Her defasında insan yaradılışına ve sindirme yeteneğine göre yemek yemelidir.”

“Şarap içmek kayıtsız şartsız yasaktır, bununla beraber yine içersen, bari işlediğin günahıtan dolayı tövbeyi ve pişmanlığı kalbinden çıkarma. Şarap içerken şeker filân yeme. Zira bunlar şarap içerken mideye ağır gelir. Sonra içtiğin zaman sarhoş olacak kadar içmemeye dikkat et. Sarhoşlar deli gibidirler. Sarhoşluktan ayılanlar hasta ve keyifsiz olurlar.”

“Oğlum, mümkün olursa sevmemeye, âşık olmamaya çalış. Eğer seversen bari arzu ve heveslerine yenilmemeye çalış. Eğer kalbin sana, ben hayalimle sevgilimin yanına gidip onu görmek isterim derse bu arzuya itaat etme, hayalini o yola gönderme. Şehvet duygularına yenilmek akıllı adamların işi değildir.

“Ata binmek, avlanmak, top oynamak büyüklerin ve kıralların işidir. Bu gibi oyunlarda en akıllı hareket ölçüyü aşmamaktır.”

“Senin en önemli ödevlerinden biri oğlunu iyi yetiştirmektir. Burada sana düşen ilk iş övünmeye değer bir ad bırakmandır. İkinci işin çocuğunu akıllı ve iyi kalbli bir sultanaya vermektir. Çocuk yürüyünceye, yiyip içmeye başlayınca kadar sultananın işi devam etmelidir. Eğer çocuk biraz daha büyürse ona sünnet düğünü yap-

malısın. Bunun üzerine Kur'anı okuyup ezberleyinceye kadar çocuğuna bir öğretmen bulmalısın. Çocuk biraz daha büyüyünce onu harp aletlerini iyi bilen ve kullanan bir başka öğretmene emanet etmelisin. Çocuğun, savaş aletlerinin nasıl kullanıldığını bilmesi, nasıl ok atıldığını, mızrak ve kılıcın ne şekilde kullanıldığını öğrenmesi ve ata binmesi şarttır. Bu maharetlerden sonra çocuğa yüzme öğretmeye çalışmalısın.

“Öğretmen, çocuğunu döverse ona fazla acıma; zira çocuklar bilgiyi, sanatı ve iyi ahlâkı ancak değnek altında öğrenirler. Dayak korkusu ve öğretmenin azarlaması önemli eğitim vasıtalarındandır; zira çocuklar kendi arzu ve istekleriyle hiçbir şey öğrenmezler. Çocuklar kendi hallerine bırakılırsa başıboş dolaşır, arzu ve heveslerinin arkasından koşar ve hiçbir şeye bağlanmazlar. Çocuğun bir yaramazlığını görürsen onu kendin dövme, öğretmenine dövdür ve cezalandır. Sebebi, çocuğun serin tarafından bir acıya çarpıldığını düşünmemesi ve bu yüzden sana karşı kalbinde kin beslememesidir. Bununla beraber seni küçük ve aşağı görmemesi için onun gözünü korkut. Çocuk senin karşında daima bir korku duymalıdır.

“Çocuk senden para isterse vermemezlik etme. İktidarın derecesinde ona para ver. Vermezsen mirasa konmak için senin çabuk ölmeni arzu edebilir.”

“Çocuğumun yeteneği yoktur diyerek onun eğitime ve öğrenimine kayıtsız kalma. Lüzumsuz merhamete kapılarak eğitimini ve öğretimini savsaklarsan hayat onun dizginlerini eline alır. Ana ve baba tarafından disiplin altında bulundurulmıyan çocuk gecelerden ve gündüzlerden ders alır ve onlar tarafından idare edilir. Bunun için talih çocuğu kendi emri altına almadan önce sen onu yumuşaklıkla ve bazan da sertlikle yola getirmeye çalış. Ço-

cuğun kendi yetenekleri içinde yaşaması için babalık ödününü yapmaktan hiçbir zaman çekinme.

“İnsanlar belli yeteneklerle doğarlar. Çocuklukta anıklık ve yetenekler pek belli olmaz; bunun için de insan bunlara karşı nasıl davranacağını kestiremez. Eğer çocuklar büyür ve vücutları kuvvet bulursa o zaman gizli olan anıklıklarını belli etmeye başlarlar. Eğer sen babandan iyi meziyetler almışsan bunları çocuklarına aşılama vazifendir.”

Dünyada iki türlü insan vardır. Bir kısmı asîl, diğerleri ise kaba ve cahildir. Asîl olanlar çocuklarına iyi ahlâk, bilim ve güzel sanatlardan başka daha önemli ve değerli bir miras bırakamazlar. Buna karşı asîl ve zengin olmayanlar çocuklarına yalnız küçük bir zanaat bırakırlar. Küçük zanaatlar zengin ve kibarların işi değildir. Küçük zanaatların büyük sanatlar gibi bence bir değeri vardır. Bunun için zengin ailelerin çocukları hiçbir şey kazanmasalar bile çocuklarına yine küçük bir zanaat öğretmelidir. Bir küçük zanaat insanı her vakit fakirlikten korur.

Eğer oğlun büyürse ve adam olursa onun iyi yolda yürüyecek yeteneği kazanıp kazanmayacağını ve elindeki araçlarla maharet göstererek mesut olup olmayacağını incele ve bunları iyice anlamaya çalış. Ondan sonra, incelemelerinden memnun olursan çocuğunu evlendirir ve ona asîl ve işsever bir kadın bulabilirsin. Eğer çocuğun doğru yolda yürümüyorsa ve onun bir evi idare ve mesut edeceğine ve maharetli olabileceğine ihtimal vermezsen o zaman bir Müslüman kızını kendisiyle evlendirerek kızı zavallı duruma sokma; zira bunların evlenmeden kazanacakları bir şey varsa o da birbirini rahatsız etmektir.

“Eğer kızın olursa onu bir dadıya emanet et. Dadının iyi olması için kendisine iyi bakmalısın. Daha sonra

kıza bir kadın öğretmen bul. Öğretmenin görevi Kuran okutmak, dua ve namaz ve oruç gibi İslâmîğe ait ödevleri kıza öğretmektir.

“Kızına yazı öğretme. Kızlar arzularını ve duygularını başkalarına bildirecek şekilde yazı öğrenmemelidir.

Eğer kız iyiden iyiye büyümüşse derhal ona bir koca bulmaya çalış. Bununla beraber kız evde kaldığı müddetçe kendisini daima sev, ona her suretle yardım et; zira kızlar her vakit baba ve analarının esiridirler. Gücün yettiği kadar onun çeyizlerine ve masraflarına iştirak et. Kızının geleceğini üzüntü ile düşünmemek istersen onu bir müslümanla evlendir.”

“Büyükler ve asıl olanlar bilimlerin gizli noktalarını anlamak için onları öğrenmeye heves duyarlar. Bunun için onlara muhtelif bilimleri öğretmeye çalışmalıdır. İlkönce en mükemmel bilim olan tanrıbilim hakkında söyleyeceklerim şunlardır: Din bir ağaçtır. Onun kökleri inanç ve dalları da Allah'ın emirleridir. Tanrıbilim, bilimlerin ilığıdır. Bunları bilmek ve tanımak dünya ve ahiret için faydalıdır. Okuduğunu ezberlemeye, ezberlediğini tekrarlamaya çalış. Aynı zamanda okuduğunu iyi anla ve işittiğin her kelimeyi incele, her kelimenin nereden geldiğini ve nasıl dal budak saldığını düşün. Öğretmenin iyiliğine karşı her vakit teşekkür et.”

Bundan sonra Keykâvus vaizlerden, kadılardan, doktorlardan, yıldızla uğraşanlardan v.s. bahsetmekte ve bunlarda bulunması gereken meziyetleri birer birer saymaktadır.

Eserin son bölümünde ahlâk ve faziletten bahsedilmektedir. Kabusnamede bunlar civanmertlik adı altında tercüme edilmiştir. Civanmertlikle üç sıfat birleştirilmiştir. Bunların birincisi akıl ve bilgi, ikincisi doğruluk ve üçüncüsü erlik veya cesarettir.

Bunlar aşağı yukarı eski Yunan filozoflarının fazilet anlayışlarını andırır. Şu farkla ki Keykâvus bu problemleri bir filozof gibi değil, basit düşünceli bir Müslüman yazarı gibi incelemekte, su, ateş, rüzgâr ve toprak gibi tanınmış dört öge ile insanları karşılaştırarak ilkçağda raslanan sonuçlara varmaktadır. Bu düşüncelerin ve karşılaştırmaların bugünkü bilim ve felsefede ancak tarihî bir değeri vardır.

İSLAMLİĞİN İLERLEMESİ VE İSLÂM OKULLARI

İslâm dininin bir alev gibi ruhları sarması Arap milletini birleştirmekle kalmamış, onu kültür ve medeniyet alanında da alabildiğine etkin olmaya teşvik etmişti. Dileciler Kur'anı her yönden inceliyor ve Arap dilinin kural-larını tesbit ederek ana dillerini geliştiriyorlardı. Bilgin-ler türlü bilimlerle Arap halkını aydınlatmaya çalışıyor ve teknik adamları yapı işleriyle uğraşarak güzel şehirler kurmaya ve genel refahı sağlamaya gayret ediyorlardı.

Halifelerin merkezi olan Bağdat şehri güzel bahçe-leriyle, geniş ve uzun su yollarıyla, büyük ve süslü saray-larıyla, parlak sanayiyle tekrar eski Babili andırıyordu. Hac yeri Mekke, bütün bu zenginliğin ve üretilen şeyle-rin pazar yeri olmuştu. Yemenin güzel kumaşları her ta-rafta tanınmış ve sevilmişti.

Arabistan çöllerinin gemileri olan develer, iç Arabis-tana gider ve muhtelif malları pazar yerlerine taşırdı.

667-750 yıllarında Emevilerin merkezi olan Şam şeh-rinde yapılan eşya dünyanın her yerine yollanırdı. Bu sırada birçok büyük şehirler tekrar güzelleşmiş, tekrar dirilmişti.

Anadolunun doğusundan meyva, buğday, şarap, odun ve muhtelif madenler gelirdi.

İrandan zeytin, şeker, safran v.s. güzel kokulu cev-herler merkeze taşınırdı.

Elcezirede, Tunusta ve Trablusta hayvan yetiştirilir, şeker ve pamuk üretilirdi. Dağlardan gümüş, bakır, çık-a-rılır ve işletme yerlerine gönderilirdi.

Mısırdaki ziraat çok ilerlemişti. Ziraat için su çekecek makineler yapılmış ve kanallar açılmıştı.

İslâm kültür ve medeniyetinin bütün parlaklığı İspanyada toplanmıştı. Güzel sanatlar burada son mükemmelliğini bulmuştu. İspanyanın her tarafında ziraat, maddencilik, sanat ve ticaret yükseliyor ve her yerde güzel binalar ve camiler yapılmıyordu. Yalnız Kurtuba şehrinde 212 bin ev ve 600 bin insan vardı. Aynı şehirde 71 kitap-saray ve 17 yüksek okul bulunuyordu.

Gırnata'da Elhamra sarayı, Sevilla'da Elkasır camiiyle Kurtuba şehrindeki büyük cami dünyanın eşine az rastladığı güzel eserlerdendir. Bu güzel eserler insan iradesinin ve zekâsının mermerleri nasıl kendi emrine tâbi bulundurduğunu, insan zevkinin mermerleri ve taşları, birer ipek kumaş gibi nasıl işlediğini ve bunlardan güzel bir ahenk yarattığını göstermekte ve seyircileri hayran bırakmaktadır.

İslâm ülkeleri ve halifeleri dünyanın her tarafında tanınmıştı. Harunurreşit'in sefirleri Avrupanın muhtelif yerlerinde görevlendirilmişti. Büyük Şarl doğu ile ilişkide bulunmayı bir şeref bilirdi.

Bu devirlerde batı dünyası bulutlu ve karanlıktı. Bu karanlık âlemin ufuklarında görülen ışık ve parlaklık İslâm bilimlerinin ve güzel sanatlarının ışıklarıydı. Batıya en yakın olan İspanya Arapları bu ışığın Avrupaya yayılmasına çok yardım etmişlerdi. Nitekim Avrupa tabiat bilimlerine ait bilgileri ve bilhassa astronomi ve mimarlığı ilk defa İspanyadan almıştı. İslâm tanrıbilimi Hristiyan skolâstiğine âdeta örnek olmuştu.

Emeviler devrinde Arap edebiyatı yabancı öğelerle zenginleştirilmişti. Emeviler, idare merkezini Yunan etkisi altında olan Suriyeye ve Şama nakletmişlerdi. Buradan Bizansla daha yakından temas edilmekte idi. Arazi ölçmek ve işlemek, mimarlık ve sağlık bilgisi Yunan-

lılardan alınmıştı. Bu suretle Suriye ve Yunan kültürü Arapların ilerlemesine çok yardım etmişti.

Mamafih Yunanlıların ve uzun yıllardan beri Yunanlılarla ilişkide bulunan Suriyelilerin etkisi İslâmlar arasına ayrılık tohumları da sokmuştu. Şii ve Sünni mezheplerine mensubolanların kökleri düşmanlığı bilhassa burada görülmekteydi. İslâm skolâstiğinin kuvvetlenmesi bu devreye rasladığı gibi şüphecilerin çoğalması da bu zamana raslar. Şüpheciler arasında Kurana güzel bir şiir kitabı ve İslâm dinine halk inanı diyenler bulunurdu.

Emevilerden sonra İslâm kültür ve medeniyetinin Abbasiler zamanında biraz daha yükseldiği ve parladığı görülmüştür. Bu zamanlarda Arapların öğretmenleri hem Yahudiler ve hem de Hristiyanlardı. Yunan edibleri, Suriyelilerin yardımıyla, Yunan eserlerini Arapçaya tercüme ediyorlardı.

Bağdat şehri merkez olduktan sonra Arap - Yunan bilimleri daha fazla kuvvetlenmeye başladı. Mamafih Abbasiler, İrandan ve Hindistandan da faydalanıyorlardı.

Yunanlılardan alınan ilk bilim eczacılık oldu. İlk tercüme edilen eserler Hipokrat ve Galenos'un eserleridir. Bu suretle Araplar bütün ortaçağ boyunca doktorluk biliminde en ön safta bulunuyorlardı. Daha sonra Yunan matematikçilerinin eserleri tercüme edilmeye başlanmıştı. Matematik ve astronomi İslâm okullarında kuvvetli bir saygı kazanmıştı. Eukleides ve Batlamyus'un eserleri bu zamanlarda tercüme edilmişti. Sonraları İslâmlar bu alanda öğretmenlerini arkada bırakmışlardı. Dünyanın çevresini matematik yoluyla ölçme denemeleri bu zamanlara raslar.

Bağdat civarındaki Şemazya gözlemevinde yıldızların hareketleri gözetilir ve hesabedilirdi. Bundan başka Suriyede ve Fırat nehrinin muhtelif taraflarında birçok gözlemevleri daha vardı. Antakya gözlemevinde Elbüteni

meridyen dairesini ilk defa olarak tesbit etmişti. Güneşin muhtelif mevsimlerdeki durumu da bu zamanlarda oldukça doğru olarak tesbit edilmişti.

Kimya bilimi de zamanına göre çok ilerlemişti.

Arapların daha ziyade ilerlemesine yardım eden, Aristo'nun eserlerinin tercümesi oldu. Bunun eserleri etrafında çok düşünüldü, çok yazı yazıldı. Bu düşüncelerden meydana gelen sistem Arap tanrıbiliminin temellerini teşkil etti. Bu sistem ilkönce İspanyaya ve Musevilerle, sonra Avrupaya Hristiyan âlemine geçti. Bununla beraber Araplar Yunancayı bilmediklerinden Aristo'nun ve Yunanlıların şiir ve edebiyatlarının içine giremediler. Yunanlıların ahlâkını ve âdetlerini de iyice tanıyamadılar. Bunun için Aristo'nun eserlerini açıklamakla yetindiler, daha ilerilere gitmeye muvaffak olamadılar.

Bilimin ve sanatın ilerlemesine bilhassa Harunurreşit çok yardım etmişti. Harun, ilk defa olarak Bağdatta akademya açtı. Bağdatta Musevi ve Hristiyan kültür kurumları akademya için örnek oldu. Bu neviden okullar Basra'da, Kûfe'de ve Buhara'da açılmıştı. Kitapsaraylar yine bu zamanlarda çoğalmıştı. Harunurreşit, bir edebiyat derneği kurmuştu. Bu derneğin yardımıyla en önemli Yunan eserlerini Arapçaya tercüme ettirmeye muvaffak oldu. Bilim âşığı olan Harun, o zaman Yunan kiralı Teofilos'a büyük bir para ve ebedî sulh va'diyle Yunan matematikçilerinden ve filozoflarından Leo'yu bir müddet kendi yanına göndermesini rica etmişti. Halifenin sarayında astronom ve astrologlar vardı. Üç yüz bilgin tarafından yapılan inceleme seyahati, Harun'un yardımıyla olmuştu. Bu zamanlarda yazılan hikâyelerde Harunurreşit'le Cafer'in adları daima saygı ile anılırdı. Bin bir Gece Masalları bu zamanlarda yazılmıştır.

İslâmlık, İran kültürüne de faydalı etkiler yapmıştı. Şiirde ve felsefede teizmden sofiliğe geçildi. Bunun en

büyük tanınmış müdafii Celâlettin Rumi'dir. Bu, tümel bir ruha inanırdı.

Bağdat, hilâfet merkezi olmakla beraber Suriyede bilim merakı sönmüş değildi. Burada da bilim her hususta ilerliyordu. Bilimin merkezleri Şam ve Halepti. Bu şehirlerde İslâm, Musevi ve Hristiyan bilginleri aynı derecede saygı görmekteydi.

Bilime ve sanata susamış olan insanlar muhtelif memleketlerden gelir, burada okurlardı. Din farkı duyulmazdı. Okul kürsülerinde bir Hristiyan ve bir İslâm öğretmen, arkadaş gibi yanyana vazife görürdü. Bunların arasında en çok tanınan filozof Fârâbi'dir.

Okullara gelince :

İslâm okulları İslâmlığın başlangıcında kurulmuştur. Kuran, okumayı ve yazmayı bir ihtiyaç haline getirmişti. Bunun için her camide bir okul açılmıştı. Burada din-dar olanlar ve cami yardımcıları ders öğretirlerdi. Fakirlerin erkek çocukları 5-8 yaşına kadar bu okullarda ders görürlerdi. Çocuklarına yüksek öğrenim vermek isteyen zenginler ise 14-15 yaşına kadar çocuklarını okullara gönderirlerdi. Kuran, ilk öğretimin temelini teşkil ederdi. Kuran, okuma kitabı olarak okutulur veya ezberletilirdi. Bilhassa namaz dualarını ezberlemek zaruriydi. Yazılar, kameşkalemle ve cam gibi parlatılmış güderi üzerine yazılırdı. Mürekkep kara idi. Kalem ve hokka, divit adıyla kuşakta taşınırdı.

İlk okullar ikinci derecede önemli sayılan camilerde açılırdı. Yüksek okullardan sayılan medreseler ise büyük camilerde açılırdı. İlk okulların gözetçisi cami in imamıydı. Öğretim ve eğitim tamamiyle Ortaçağ metotlarıyla uygulanırdı. Dayak, azarlama ve hapis gibi cezalar başlıca eğitim araçlarından sayılırdı.

Bundan başka özel kişiler tarafından açılan derviş evleri ve mezhep okulları da vardı.

Öğretmenler ders hakkı olarak maaş almazlardı, kendi dilerine öteden beriden gelen hediyelerle geçinirlerdi.

Öğretim bilhassa doğru konuşmak, okumak ve yazmaktan ibaretti. Dilbilgisi öğretiminde, doğru veya yanlış, herhalde bir metot izlenirdi. Dilbilgisi kuralları, Humus Okulu Öğretmeni adıyla Makamat-ı Hariri'nin 39 uncu makalesinde görülmektedir. Burada aynı şekilde konuşulan kelimelerle, ağır ve hafif heceli kelimelerden ve seslerden ve bunların diğerleriyle olan ayrılıklarından bahsedilir. Söylenişi birbirine benzeyen kelimelerden şiir veya cümleler tertibedilir ve bunlar çocuklara ezberletilirdi. Hattâ çocuklar birbirine benzeyen bu gibi kelimeleri ezberlemekle kalmaz, kendilerinin de bu neviden kelime bulmalarına önem verilirdi. 14-15 yaşına kadar çocuklar bu suretle yetiştirildikten sonra daha yüksek öğrenim için 16-20 yaşlarına kadar seyahate çıkar ve memleket-te en iyi ders veren öğretmenlerin yanında kalırlardı.

Yüksek ders öğreten öğretmenler çok vakit özel kişilerdi. Bunlar ya belli bir yerde ve bir evde ders verir veya kasaba kasaba dolaşarak gittikleri yerlerde geçici olarak ders gösterirlerdi. Öğretmenlik ilk zamanları bir meslek sayılmazdı. Herkes kendinde yetenek görünce dilediği yerde ve dilediği şekilde ders verebilirdi. Dersler ya tamamiyle parasızdı veya çocuklar tarafından hediyeler vermek suretiyle verilirdi.

Öğretmenler arasında muhtelif meslekte çalışan adamlar vardı. Vaizler, kâtipler, pazar bekçileri, yargıçlar ve hattâ küçük zanaat erbabı ve tüccarlar öğretmenlik ederlerdi. Bu garip hal Harun zamanında bile devam ediyordu. Yalnız akademyalar, yani büyük medreseler resmî okul sayılırdı. Burada çalışan öğretmenlere devlet kasasından maaş verilirdi. En tanınmış yüksek okullar Bağdat, Basra, Buhara, Şam ve Semerkantta idi.

Büyük şehirlerde açılan okullar göze batacak derece-

de gelişince derhal akademya veya medrese adını alır, resmî bir kalıba girer ve öğretmenler maaşa hak kazanırlardı. Bu büyük okullarda tanrıbilim, felsefe, hukuk ve dilbilgisi derslerine fazla önem verilirdi. Tabiat bilimleri için ayrı okullar vardı.

Eczacılık, hastaevlerinde pratik olarak öğretilirdi. Mamafih eczacılık bir türlü ilerliyemiyordu. Bunun da bilhassa iki önemli sebebi vardı: ilkönce bu işte hocalar zorluk gösteriyordu. Hocalar, hastalara muska ve tılsım satarlardı. Eğer doktorluk mesleği ilerlerse o zaman hocalar muska satarak para kazanamayacaklarından korkarlardı. Bunun için doktorluğun ilerlemesinden hoşlanmıyorlardı. Bunlar işlerini sağlama bağlamak için bazı zengin adamların haremleriyle ilişkide bulunurlardı. Bu kadınlar her hastalığa deva olacak iksir mahiyetinde bir su satarlardı. Muhammed'in deve tüyünden yapılmış bir cüppesi vardı. İslâmlar bu cüppeyi öptükten sonra bir kere de bu sudan geçirilirdi. İşte kadınlar bu suyu şifa yerine satarak para kazanırlardı.

Eczacılığın ilerlemesine diğer bir engel de halkın sakat düşünceleriydi. Halk, ölümler üzerinde araştırma yapılmasını büyük günah sayıyordu. Doktorlar halkın düşüncelerine zıt hareket etmekten korkarlardı. Buna rağmen büyük medreselerde ve akademyalarda bilimler ve bilimsel araştırmalar hızla ilerliyordu. Yeni yetişen öğrenciler zamanına göre memnunluk verecek şekilde idi.

Müderrisler ve öğrenciler medreselerde beraber otururlardı. Müderrisler kendilerine ayrılan paradan maaş alırlardı. Öğretmenler okulu yaptıranlar tarafından tâyin edilirdi. Bunlar öldükten sonra yeni öğretmenler ve müderrisler devlet tarafından tâyin edilirdi.

Medreselerde öğretmenlerden bir kısmı muhtelif dersleri anlatırdı. Bazıları ise gerçek anlamıyla müte-hassıstı.

Bazı öğretmenler bir iki medresede ders verirdi. Bir kısmı da başka medreselerin dâveti üzerine yer değiştirdi. Öğretmenler arasında kendi isteğiyle bir medreseyi bırakıp diğer bir medresede ders verenler de vardı.

Öğretmenlerden birçoğu aynı zamanda kadılık görevini üzerine alırdı. Bunlar geçimlerini daha ziyade bu şekilde sağlıyorlardı.

Öğretim ya tamamiyle serbestti veya öğrencilerle öğrenecekleri konuları yazdırmak şeklinde olurdu.

Bağdat'ta iki, Nişabur'da bir, Şam'da yirmi bir, Kudüs'te bir, Kahire'de 12 akademya vardı.

İslâm âleminde ilmin merkezi birçok zamanlar Buhara idi. Yeni ve eski şairler, Buhara medreselerini övmekle bir türlü bitiremezlerdi ve hepsinde Buhara, İslâmlığın kuvveti diye gösterilirdi.

Buhara ve Semerkant'ta Kuran ve din derslerinden başka astronomi, tarih, doktorluk ve kimya dersleri de gösterilirdi.

Şarikof, Hanta'daki medreselerin sayısını 18 - 20 ve öğrencilerin de 15 - 16 bin tahmin etmekteydi.

Yüksek okullardan başka 1800 - 2000 ilk okul vardı ve bunlardaki öğrenci sayısı 150 - 160 bindi.

Her baba oğlunu 6-10 yaşına kadar ilk okula gönderirdi. Bu çeşit okullar hemen her sokakta görülürdü. Burada sofı ve mollalar okumayı ve her gün lâzım olan duaları öğretirlerdi. Baba, çocuğunu dinî mesleğe vermek isterse onu 15 - 16 yaşına kadar medreseye gönderirdi. Baş hocanın rızasıyla çocuğa bir oda verilir ve ondan sonra çocuk medresede ders veren molla'nın idaresi altına girmiş bulunurdu. Bundan sonra genç kendi kendine çalışmaya başlar ve sırasına göre ya molla veya daha yaşlı arkadaşları onu himaye ederlerdi.

Okutulan çeşitli derslerin sayısı otuza yakındı. Bunların hemen hepsi Kuranın yorumlanmasına ve dine ait

derslerdi. Öğrenciler tahsillerini bitirmeden medreseden çıkarlarsa o zaman onlara sofı adını verirler veya küçük bir camide muallimlik ettirirlerdi. Eğer çocuk tahsilini tamamlarsa ders veren bütün mollalar ona mühürlenmiş bir diploma verirlerdi. Bunun üzerine çocuğun adı, bilgisinin derecesiyle beraber, resmî bir kitaba kaydedilir. Bu kitaba adları yazan memleketin şeyhislâmıdır. Bu kitapta, Buharanın bütün mollaları yazılıdır.

Mollalara her sene hükümet tarafından vezir eliyle para dağıtılırdı ve ancak bu kitapta adı yazılı bulunanlar para alırdı. Eğer bir öğrenci medreseye devanı ettiği sırada evlenmek isterse, evlenmesine hiçbir engel yoktu. Yalnız böyle bir ihtimalde öğrenci medreseyi terk ederek orada oturmakla elde ettiği bütün menfaatlardan yoksun kalırdı. Medreselerde 30-35 yaşında öğrenci bulunurdu. Bunlardan bir kısmı çoluk çocuk sahibiydi. Bunların arasında ticaret maksadiyle uzak yerlere, ta Orenburg'a kadar kervanları idare edenler bulunurdu. Bu gibiler ticaretlerini yaptıktan sonra tekrar gelir, medreselerde okurlardı. Bunun içindir ki okuma yılları tesbit edilememişti. Herkes istediği kadar okuyabilirdi. Ancak imtihan verenlere medreseyi bitirdiklerine dair belge ve diploma verilirdi.

İslâmlık, kültürünün en son ve yüksek derecesini İspanya'da yaşamıştır. Bu ilerleme, bilhassa İspanya'da küçük Hristiyan kırıallıkları çoğaldığı zamanda, 912-970 yıllarına doğru olmuştur. Bu zamanlarda üçüncü Abdürrahman ve onun oğlu İkinci Hakem devrinde İspanya'da İslâmlık son parlaklığını yaşamıştır.

Kurtuba, Tuleytule, Salamanta, Sevilla şehirlerinin yüksek okullarında zamanın bütün bilimleri okunurdu. İslâm hukuku, tanrıbilimi, matematik, astronomi, tarih, coğrafya, dilbilgisi, edebiyat, tıp, felsefe bellibaşlı bilimlerden di.

Okullarda Yahudi, İslâm ve Hristiyan öğretmenler samimî birer dost gibi bir arada ders verirlerdi. Öğrenciler ayrı evlerde otururlardı ve zaman zaman imtihana tâbi tutulurlardı.

Öğretmenler, bazan vekil vasıtasıyla ders verirlerdi ve çok defa öğrenciler, öğretmenin yazdığı kitapları okur ve beraber anlamaya çalışırlardı.

Camilere bitişik olan ilk okullarda öğrencilere elbise ve yemek verilmesi usuldendi.

İspanyanın ilmî kudreti bütün Hristiyan Avrupaya yayılmıştı. Arap ve Yunan edebiyatı, Aristo'nun felsefesi İspanyada hakikî bir merkez bulmuştu. Bunun için Hristiyan bilginleri burasını sık sık ziyaret ederlerdi. Herbert, veya Papa İkinci Silvestr, 999 tarihinden itibaren İspanyada felsefe ve matematik tahsil etmişti. On birinci yüzyılda İngilizlerden Adelberd ve on ikinci yüzyılda Dan-yel Morley ve Robert İspanyada okumuşlardı.

Skolâstik Hristiyanlar, Aristo'nun Arapça tercümesini Araplardan veya Musevilerden öğrenirlerdi. Bu suretle Hristiyan Avrupa, ilmî evrimin ilk aşısını Arap İspanyadan almıştı. Bu arada Arap sayıları, barut ve paçavralardan kâğıt yapmak gibi şeyler buradan Avrupa-ya geçmişti.

Bununla beraber bilim ve güzel sanatın göz kamaştıran parlaklığı onuncu yüzyılın sonuna kadar sürmüştü. Onuncu yüzyılın sona ermesiyle Arap bilimi ve sanayii yavaş yavaş aşağılamaya ve sönmeye başlamıştı.

1038 tarihinde Enieviye hanedanı mahvolduğu zaman İspanyada Arap hükümeti birçok küçük emîrlıklere ayrılmıştı. Bunlar, bir taraftan birbirleriyle savaşıyor, diğer taraftan gittikçe kuvvtelenen İspanyanın Hristiyan hükümetleriyle de sürekli savaşlarda bulunarak gittikçe zayıf düşüyorlardı.

Hıristiyan İspanyanın muhtelif devletleri, Kastilya, Leon ve Aragonyen Üçüncü Ferdinand'ın idaresi altında birleşerek Arapların elinden Kurtuba şehrini almaya muvaffak olmuşlardı. Bundan sonra Araplar son bir hamle gösterip tekrar birleşemedikleri için her tarafta yenilmişlerdi. Neticede kültür ve medeniyetin temelleri sökülmiş ve bu medeniyeti meydana getiren milyonlarca Arap, Musevilerle beraber, akıl ve hayale gelmiyen İspanya vahşetlerine kurban olup gitmişlerdi.

ORTAÇAĞDA EĞİTİM

Haçlı Seferlerine kadar

Hıristiyanlığın doğuşundan beri Hıristiyanlar arasında iki zıt anlayış birbiriyle çarpışıyordu. Bir kısım Hıristiyanlar dünya işlerinden el çekmeyi, dünya işlerine bağlanmamayı ve diğerleri ise hayat çalkantısı içinde iyi bir Hıristiyan olmayı tavsiye etmekteydi.

Gerçi ruhun Allah ile sıkı bağılılığı, dünya işlerine mümkün mertebe kayıtsız kalmakla sağlanır. Fakat insanların çoğu, yaşamak için hayat çalkantısı içinde çalışmak ve didişmek zorundadır. Dünyanın Allah tarafından yaratıldığı düşünülecek olursa, insanların dünyadaki görevlerinden biri fena kuvvetlere karşı cesaretle savaşarak Allahın iyi kulu olmaya gayret etmektedir. Dünyadan uzaklaşarak, köşeye çekilerek değil, iyi ve kötü kuvvetlerle dolu olan hayat içinde etkin olarak iyiliği hâkim duruma çıkarmak insanların başlıca görevi olmalıdır.

Bu iki zıt anlayış Yunan ve Roma eğitimine ve kültürüne, edebiyat ve güzel sanatlarına karşı da kendini duyurmuştur. Bir kısmı, eski eserlerde, bilhassa Yunan ve Roma edebiyatında dinî duygulara aykırı fikirleri öne sürerek Yunan ve Roma kültürüne karşı kayıtsız kalmayı tabîî buluyordu. Diğerleri ise filozoflar sayesinde, bilhassa Eflâtun'un yardımıyla, Allah'ın gerçekliği hakkında elde edinilen bilgileri öne sürerek eski bilimlerden ve felsefeden faydalanmayı lüzumlu buluyordu. Bundan başka Hıristiyanlar kendi inanlarını gereği gibi müdafaa etmek için düşmanların fikirlerini kendi dilleriyle çürüt-

menin lüzumlu olduğuna inanıyor ve bu yüzden Romalıların ve Yunanlıların dillerini ve kültürlerini benimsemeyi faydalı buluyorlardı.

İlk Hristiyan okullarında, bilhassa İskenderiye, Antakya ve Odesa'da açılmış olan okullarda Hristiyanlara yalnız tanrıbilim için lâzım olan şeyler öğretilmezdi, aynı zamanda muhtelif bilimler de öğretilirdi. Mamafih Hristiyan okulları başlangıçta o kadar azdı ki birçok papaz adayları bilimsel öğrenimlerini tamamlamak için Hristiyanlığı henüz kabul etmemiş bulunanların okullarına devam etmek zorunda kalıyorlardı. Bunlar için gerekli görülen tanrıbilim bilgileri piskoposlar tarafından açılan dinî okullarda verilirdi.

Cermenler Romayı ele geçirdikleri zaman her şey altüst olmuştu. Roma ve Yunan kültürü ve eğitimi de harabedilmişti. Okulların çoğu herhangi bir yerden yardım göremeyince kapatılmak zorunda kalmıştı. Sonra geri kalan bazı okulların öğretim ve eğitim işleri o derece bozulmuştu ki açık bulundurmaktan bir fayda elde edilemeyeceği düşünülerek bunları da kapatmak lüzumlu görülmüştü.

Cermenler okul ve eğitim işleriyle hiç ilgilenmiyorlardı. Bunun için memleketin her tarafında okulların kapatılmasında herhangi bir mahzur görmüyorlardı. Cermenler özel müracaat ve ricalarla birkaç okulu açık bulundurmuşlardı. Klâsik okula ve eğitime de yalnız kilise önem vermektedir.

Hristiyanlar dinsizlikle savaşta başarı göstermeye başlayınca, yani Cermenleri Hristiyan yapmaya muvaffak olunca geniş ölçüde yeniden klâsik öğrenime ve eğitime dönmeyi vazife edindiler ve her yerde dinî renkte okullar açmaya başladılar. Hristiyanların çoğu, gerçek anlamıyla, dindar olan bir kimsenin eski dilleri bilmesini zarurî görmekteydi. Bununla beraber bazı tanınmış Hristiyan-

lar dinsizlik kaynaklarından gelen bilimleri şeytan işi sayıyor ve bunlara kayıtsız kalmayı tavsiye ediyordu. Bunlar dinsizlerin bilimini öğrenmektense basit ve cahil kalmayı tercih ederlerdi.

Hristiyanların ilerlemesine ve iyi yolda yürütmesine sebebolarıdan biri Morsiya'lı bir papazdı. Bu, herkese ve bilhassa papazlara daima iyilik yapmalarını tavsiye ederdi. Buna göre herkes çalışmalı, iş güç sahibi olmalıdır. Bu anlayış sonraları değerini kaybetmiş, beden etkinliklerinden fazla mânevi meşguliyetlere değer verilmeye başlanmıştır.

Bu suretle kiliselerde fikrî ve mânevi etkinlikler ön safa geçince türlü beden etkinlikleri gölgede kalmıştı. Bu zamanlarda klâsik devrin edebî hazineleri keşfedildi ve eski devre uygun öğretim ve eğitime önem verilmeye başlandı.

Benediktlerin kilise okulları ortaçağın en sürekli ve temelli kurumlarıdır. Bu okullara ilkönce dine özel değer veren kimselerin çocukları alınırdı. Yedi yaşından itibaren çocuklar bu okullara alınır, onlara dinî telkinler yanında bilhassa Lâtince öğretilirdi. Bu kurumların hepsi yatılıydı. Bu kurumlarda Lâtince, hem din ve hem de bilim dili olmuştu. Bununla beraber ihtiyaç çoğalınca, sağda solda birçok yatısız okullar da açılmaya başlanmıştır.

660 yıllarına doğru okulların daha fazla çoğalması ve kilisenin enari altına girmesi istekleri canlanmıştı. Fakat öğretmenlerin ve gerekli araçların yeter derecede olmaması bu plânın gerçekleşmesine engel oldu.

Büyük Şarl, idareyi eline aldığı zaman ilk işi eğitim ve kültür işlerini çoğaltmak ve yükseltmek oldu. Eski Romanın parlak devrini tekrar diriltmek Büyük Şarl'ı çok düşündürüyordu. Achen şehrinde tanınmış adamları etrafına topluyor ve burasını Romaya benzetmeye çalışıyordu.

Bununla beraber Büyük Şarl, kendi idaresi altında bulunan milletlerin Hristiyan olmasını arzu ettiği gibi herkesin ana diliyle Allahına dua etmesini de istiyordu. Bu yüzden sağda solda ana diliyle halka söz söyleyen vaizler türemeye başladı.

Kıral Şarl ilk okullarda, az da olsa, çocuklara dinî bilgi verilmesini lüzumlu gördü. Zira kıral, halka önem vermekle kalmıyor, aynı zamanda halkın olan biten şeylerden haberi olmasına değer veriyordu. Bundan başka Büyük Şarl, dinin kuvvetlenmesine dolayısıyla de yardım etmekteydi. O, bilimlerin derinliklerine varmakla dinin gizli kalan noktalarını çözmek mümkün olabileceğini çıkardığı emirlerle papazlara bildiriyordu. Bunun zamanında, vaktiyle Roma şehrinde açılmış olan kilise okullarına benzer okullar açılmıştı. Bu okullarda çocuklara okumak, yazmak, Lâtince şarkılar ve ilâhiler öğretilirdi. İlkönce yatılı olan bu okullara, öğrenci çokluğundan ötürü, bir sürü yatısız okullar katılmıştı.

Kilise okullarında eski dillere karşı ilgi bazan çoğalıp, bazan azalırdı. Mamafih zamanla bu okullar eski hayat ve canlılığını kaybetmişlerdi.

Ortaçağda derslerin sayısı ve seçimi derslerin amacına göre tâyin edilirdi. Romadan alınmış olan yedi serbest sanattan yalnız dindar bir papaza lüzumlu olanları seçiliyordu. Büyük Şarl'ın açtığı kilise okullarında bilhassa hatipliğe fazla yer ayrılıyordu. Resmî ve özel mektup ve haberleşmeler Lâtince yazılırdı.

Ortaçağın ortalarına doğru skolâstiklerin çoğalmasıyla mantık önem kazanmaya başladı. Aritmetik ve astronomi yalnız dinî günleri tesbit etmeye yaradığı için önemli sayılırdı. Geometri daha kötü durumda idi. En fazla önem kazanan bilimler musiki ve dilbilgisi idi. Lâtince gramerden başka üslûba, okumaya, şiir ve nazma geniş yer ayrılırdı. Seçilen okuma parçalarında en

çok ahlâki cihetlere değer verilirdi. Ders kitapları yoktu. Zira matbaa henüz icat olunmamıştı.

Öğretimde güdülen amaç, kitapsız olarak türlü bilgileri çocukların dimağlarına yerleştirmektir. Bunun için ezbercilik başta gelirdi. Umumiyetle öğretim zor ve yavaştı. Bu zorluk, okullarda uygulanan sıkı disiplinle bütünü zorlaştırılmakta idi. Öğrencilerin yetenekleri azca, öğretmen, öğrencilerden istediği ve öğrettiği şeyi elde edemezse sopadan, açlık ve hapis gibi cezalardan faydalanarak çocuklara etki yapmaya çalışırdı.

Dinlenme ve oyun için ayrılan zamanlar çok azdı. Yıllık tatil de pek kısa idi. Yalnız dinî bayramlar, çocuklar için gerçek tatil yerine geçmekteydi.

Kilise ve dom okullarındaki öğretmenler, okulların başpapazına bağlıydılar. Bunlara şolâster derlerdi. Sonraları bunlara belli bir din kesimi içinde bulunan birçok okulların idaresi ve teftişi vazifesi verilmiş ve bu suretle şolâsterlerin görevleri hayli genişletilmişti. Kendi kesimleri içinde bulunan öğretmenleri tâyin veya vazifesinden çıkarmak bunların haklarıydı. Aradan epeyce zaman geçtikten sonra bunlar kendi idareleri altında bulunan okulları hakkiyle idare edemiyecek derecede fazla yük altına girdiler ve bunun için kendilerine rektör adıyla birer yardımcı verdiler.

HAÇLI SEFERLERİNDEN ORTAÇAĞIN SONUNA KADAR ÖĞRETİM VE EĞİTİM

Haçlı Seferlerinin başlamasıyla ortaçağda yeni bir hayatın canlandığı görülmektedir. Bu yeni hayatın birinci sebebi, Hristiyanların Arap kültür ve medeniyetini yakından tanımaya fırsat bulmalarıdır. Meselâ Reims'li Herbert ilk olarak İspanyaya gitmiş, Arapların kültür ve medeniyetlerini yakından tanımış, orada matematik ve mihanikle uğraşmıştı. Bu adam sonraları İkinci Silvester adıyla Papalığa kadar yükselmiştir.

Hristiyanlık âleminde Araplara karşı gerçek ilgi Haçlı Seferleriyle başlamıştır. Mamafih yakınlığı dolayısıyla birçok Hristiyan bilginler Kurtuba, Tuleytule akademiyalarını ziyaret eder ve kazandıkları yeni bilgileri memleketlerine götürürlerdi. İspanyada matematik, astronomi, coğrafya, doktorluk ve tabiat bilgileri, hukuk ve felsefe epeyce kuvvetlenmiş ve genişlemişti. Aynı bilimlerin yavaş yavaş Hristiyan âlemine yayıldığı görülmektedir.

Kilise okullarının programları dolu olduğundan yukardaki zengin bilim ve konular bir müddet kilise programlarına girememişti. Bunun için bazı bilginlerin, genç ve zengin Hristiyanların yardımıyla bilimi koruyacak ve teşvik edecek serbest dernekler kurulmuş ve bunların gayretiyle muhtelif yerlerde fakülteler açılmıştı. Meselâ Salernoda doktorluk, Bolonya, Ravenna ve Padua'da hukuk fakülteleri bu suretle açılmıştı. Bu fakülteler az zaman sonra kilise ve devlet tarafından yardım görmüştür.

İkinci Friedrich 1224 yılında Napoli şehrinde yüksek bir okul kurmuştu. Paris okulları on birinci ve on

ikinci yüzyıllarda hayli ün salmışlardı. Bu zamanlarda İngiltereden ve Almanyadan birçok gençler Paris okullarını ziyaret ederlerdi.

On üçüncü yüzyılın başlangıcında Paris şehrinde daha fazla okul açmak savaşı başlamıştı. Bilhassa üniversite açmak arzusu bu zamanlara raslar. Pariste açılan bir üniversite Papa tarafından yardım görmeye beraber birçok hususlarda serbestliğini koruyabilmişti. Paris Üniversitesi az zamanda bütün Avrupaca tanınmış ve sevilmiştir. Avrupanın muhtelif yerlerinden bilginler ve okul müdürleri Parise akın etmeye başlamıştı.

Paris Üniversitesinin dört fakültesi vardı. Her fakültenin idaresi ayrı bir müdüre verilmişti. Bunların başında da bir rektör bulunurdu. En çok öğrencisi olan fakülte, sanat fakültesiydi. Bu fakültenin öğrettiği dersler eski Romada adı geçen yedi serbest sanattan ibaretti. Yalnız bunlar burada biraz değiştirilmiş ve biraz da genişletilmişti.

Bu fakülteye giren öğrenciler bir müddet sonra Bakkalor adını alır ve dört yıl sonra da Magister Artium, yani sanat başkanlığı derecesine yükselirdi. Ancak bundan sonra tanrıbilim, hukuk veya doktorluk fakültesine geçmek mümkün olurdu. Fakültelerde en son derece, doktora adını almaktı. Bununla beraber, doktora imtihanını yapanlar azdı. Birçok öğrenciler üniversitede derslere devam ettiklerine dair resmî bir belge almakla yetinirlerdi.

Demek oluyor ki sanat fakültesi üniversitenin hazırlayıcı sınıflarıydı. Bu hal on sekizinci yüzyıla kadar devam etmişti. Bundan sonra bu fakülte kaldırılmış, onun yerine doğrudan doğruya felsefe fakültesi geçmişti.

Paris Üniversitesi teşkilâtına uygun olarak Avrupada birçok diğer üniversiteler kurulmuştur. Bunların en gözde olanları:

1348 yılında kurulan Prag, 1356 da kurulan Viyana, 1409 yılında kurulan Leipzig üniversiteleridir.

Bunlardan başka ikinci derecede diğer birçok üniversiteler daha kurulmuştu. Herhalde üniversitelerin göze çarpacak derecede çoğalması ihtiyacın çokluğundandı.

Bir milletin mânevi hayatında üniversitelerin oynadığı rolü anlıyan kilise, bütün bu yüksek okulları kendi idaresi altına alarak kendi amaçlarına uygun bir şekle sokmaya çok önem veriyordu. Bunun için papalar her fırsatta üniversiteleri kendi idareleri altına almaya teşebbüs ediyor ve bunun üzerinde ayak diriyorlardı. Mamefi zamanla bu teşebbüslerden olumlu sonuçlar alınmıştır. Bundan böyle tâyin edilen öğretmenlerin ne şekilde ders vereceklerini kilise teftiş edebiliyordu. Bilim hakkında dereceler de kilise tarafından veriliyordu. Tanrıbilim fakültesi, diğer fakültelerden daha önemli bir durum kazanmıştı. Öğretmenlerin çoğu evlenmezdi. Bunlar bütün hayatları süresince kiliselerde üniversite öğrencileriyle beraber yaşıyorlardı. Giydikleri elbise din sınıfına mensubolanların elbiselerini andırırdı.

Üniversitelerde bilimsel meşguliyetlerin ağırlık merkezini dinin felsefî temellerini anlamak teşkil ederdi. İşte iskolâstik felsefesi bu devirlerde yükselmışti.

İskolâstik temelinin kurulmasına on birinci yüzyıldan itibaren gayret gösteren tanınmış kişiler çoktur. Bunların gözünde en çok değer kazanan filozof Aristo idi. Aristo'nun da yalnız mantığı biliniyordu. Arapların yardımıyla Aristo'nun fizik ve metafizik hakkındaki yazıları da Avrupaya yayılmıştı. Diyalektik, yedi serbest sanat içinde birinci derecede yer alıyordu. Bunun bilimsel değeri dil tartışmalarında görülürdü; Eflâtun, Hristiyanlarca sevilmiyordu. Hristiyan olan Kayser Justinian daha 529 yılında dokuz yüzyıldan beri kapıları açık olan Eflâtun'un Atinadaki academyasını, artık Atinada hiç

kimsenin felsefe ile uğraşmaya mezun olmadığını bildiren bir emriyle kapatmıştı.

Hristiyan üniversitelerinin gelişmesiyle eski kilise okulları değerini kaybetmişti. Ne papaların gayreti ve ne de Fransiskaner ve Dominikaner kiliselerine taraftar olanların çalışması eski kilise okullarını canlandırmaya muvaffak olamamıştır. Her yerde üniversiteler seviliyor ve herkesin gözü üniversiteler üzerinde toplanıyordu.

Üniversitelerde Thomas von Aquino ve Duns Scotus gibi tanınmış kişiler ve filozoflar bulunuyordu. Bunların ölümünden sonra iskolâstik felsefenin yavaş yavaş sönüğünü görüyoruz.

Haçlı Seferlerinde kilise okullarına iki rakîp çıkmıştı. Bunlar şövalyelik ve burjuvazi idi. Bunlar Haçlı Seferlerinde oynadıkları önemli rollerle göze çarpmışlardı. Bunlar ellerindeki kuvvete güvenerek kendi sınıfları ve çocukları için kilise okullarından ayrı bir okul kurulmasını isterlerdi. Kilise okullarının amacı din idi. Böyle bir amaç, şövalyelerin ve burjuvaların hoşuna gitmiyordu. Bunlar kendi çocukları için açtıkları okullarda dinî amaçlardan ziyade beden idmanlarına önem verirlerdi. On üçüncü yüzyılın ortalarından sonra şehirlerin belediye başkanları şehir okulları açmak suretiyle bu sınıfın isteklerini yerine getirmeye başlamışlardı.

Belediye başkanları bu gibi okulları, Büyük Şarl'ın yaptığı gibi, ikinci derecede önemli olan bir kilise yanında açmayı düşünüyorlardı. Açılacak okulların masrafını şehir üzerine alacak, öğretmenlerini kendi tâyin edecek ve okulları kendi teftiş edecekti. Bu isteklere kilise okullarının müdürleri itiraz ettiler. Onlar öğretmenlerin de kendileri tarafından tâyin edilmesini arzu etmekteydi. Bunlar kendilerinin kurmadıkları ve kendilerinin teftiş edemedikleri okulları tanımaktan çekiniyorlardı.

Uzun tartışmalardan sonra şehirler isteklerinden, geçici olarak, vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu suretle şehir tarafından açılması tasarlanan okulları doğrudan doğruya kilise açmayı üzerine almıştı. Bunun başlıca şartı teftiş hakkının da kiliseye ait olmasıydı.

Ancak on beşinci yüzyılda şehirler eski isteklerini ve haklarını geri almaya muvaffak olmuşlardır. Şehirler, kilise okullarının çalışmasına zarar vermemek için kendi açtığı okullarda okuma, yazma ile beraber çocuklara biraz da Lâtince öğretiyordu. Bazı şehirlerin kilisesi yoktu. Buralarda açılan okullar daha serbest ve daha iyi bir durumda idi. Bu okullarda derslerin sayısı diğerlerinden daha fazla idi.

Bu devirlerde tüccar ve küçük zanaat sahiplerinin çocuklarına mahsus ve sırf ana diliyle ders gösteren bir takım okullar daha açılmıştı. Bu okullar, o zamanlarda çoğalan bir ihtiyacı karşılamak maksadiyle açılıyordu. Zira bazı şehirlerde gittikçe gelişen ticaret ve sanayi hayatı böyle bir teşkilâtı gerekli kılmakta idi.

Şehir okullarının öğretmenleri ilkönce kilise tarafından tâyin edilirdi. Mamafih öğretmenlerin çoğu yedi serbest sanat fakültesinden çıkan öğrencilerden seçilirdi. Öğretmenlerin maaşı okulun gelirine bağlı idi. Gelir bazan az, bazan da çok olurdu. Her okulun bir müdürü vardı. Müdür, öğretmenlerini kendi tâyin eder ve istediği öğretmeni okuldan uzaklaştırırdı. Okul müdürü ise belediye başkanı tarafından seçilirdi. Müdür, belediye başkanını ta'âfından ve öğretmenler de müdür tarafından istenildiği zaman ödevlerinden çıkarılırdı. Bunun için mutlaka bir sebep göstermek gerekmezdi. Tâyin etmek ve çıkarmak tamamiyle keyfe tâbidi.

Görevlerinden haklı veya haksız olarak uzaklaştırılan müdür ve öğretmenler kismetlerini başka şehirlerde aramaya çıkarlardı. Bu suretle memlekette, sofistler gibi

âdetâ gezici öğretmen grupları meydana gelmişti. Hattâ böyle yer yer dolaşan öğretmenler arasına bazan öğrencilerin karıştığı da olurdu.

İşte ortaçağda öğretim ve eğitim işleri bu basit ve ilkel şeklin dışına çıkmamıştır. Eğitim işleri de zamanın bilginlerini pek fazla meşgul etmiyordu. Bütün ortaçağda eğitime ve öğretime ait bellibaşlı eserlerin yayımlanmaması bilhassa bu kayıtsızlık yüzündendir.

RÖNESANS VE HUMANİZM AKIMI

Eğitim ve öğretim üzerine etkisi

Ortaçağın mânevi hayatında devrim yapan, öğretim ve eğitim alanında da derin değişiklikler meydana getiren büyük ve yeni akıma Rönesans ve humanizm adları verilir.

Rönesans, yeniden doğma, humanizm ise gerçek insan eğitimi veya sadece insanlık demektir.

Yeni akımın on dördüncü yüzyılda İtalyada başladığı, on beşinci yüzyılla on altıncı yüzyılın başlarında kuvvetlendiği ve yavaş yavaş bütün Avrupayı kapladığı görülmüştür.

Rönesans deyiminden, çok vakit, sanat alanında bir devrim kastedilir. Sanat tarihinde Rönesanstan maksat, eski devri incelemek ve eski devrin ideleriyle çalışarak yeni bir sanat yaratmak demektir. Bu akım ve anlayış on altıncı yüzyılda Leonardo da Vinci, Raffaello ve Michelangelo sayesinde son parlaklığını bulmuş ve bundan sonra on yedinci yüzyılda Rokoko zevkinde ve üslûbunda durmuştur.

Rönesans deyiimiyle bazan kültür hayatının diğer alanlarında meydana gelen devrim de anlaşılmaktadır. Bilhassa Rönesans kelimesiyle eski Yunan ve Roma edebiyatının ve bilimlerinin yeniden canlanması, bu yeni bilimlerin ve edebiyatın yardımıyla yeni ve gerçek bir eğitimin denenmesi kastedilmektedir.

Mamafih Ortaçağda eski bilimler ve eski edebiyat tamamıyla unutulmuş değildi: İskolâstik Aristo'ya, öğretimle eğitim de yedi serbest sanata dayanmakta idi. Son-

ra Lâtince, Ortaçağ aydınlarının dili ve yüksek öğrenimin temeli sayılırdı. Bunlardan başka Ortaçağda, az da olsa, bazı Lâtin yazarlarının eserleri okunmakta idi.

Bütün bunlara rağmen Rönesans, yani yeniden doğma deyimi, aşağıdaki sebeplerden ötürü yerinde ve haklı bir deyimdir :

1) Yeni akını, eski edebiyat ve bilimlerden bilinmiyen ne kalmışsa hepsinin yeniden ve toptan meydana çıkarılmasına çalışıyor ve eskiye karşı sonsuz bir sevgi duygusu besliyordu.

Kilise kitaplıklarında yüzyıllardan beri unutulup kalmış olan el yazıları tekrar aranıp bulundu ve bunlar büyük bir sevinç ve heyecanla karşılandı ve Avrupaya yayıldı.

Araştırmalar yalnız İtalyada olmuyor, Alp dağlarının kuzeyindeki kiliselerde de araştırmalar yapılıyor ve yeni eserler keşfediliyordu :

On dördüncü yüzyılda Petrarca, Çiçero'nun birçok eserlerini bulmaya muvaffak olmuştu. Poggio Bracciolini, İtalyanın kuzey kiliselerinde Quinlitanus'un hemen hemen bütün orijinal eserlerini bulup meydana çıkarmıştı. Bu eserler humanistlerin pedagoji anlayışları üzerinde derin etkiler yapmıştı.

Bu devirlerde İtalyada daha birçok eserler kilise kitaplıklarının tozlu ve unutulmuş köşelerinden çıkarılarak Avrupa kültür âlemine hediye edilmişti.

Aynı araştırmalar Yunan dili ve edebiyatı üzerinde de yapılmıştı. Gerçi Ortaçağda tercüme maksadiyle bazı Yunan eserleri üzerinde yazılar yazılmıştı. Fakat Yunanistanın sonsuz güzelliklerle dolu olan ölmez ve orijinal eserleri keşfedilince bütün Avrupayı büyük bir sevinç ve heyecan dalgası kaplamıştı.

2) Eski devrin felsefesi, birçok hususlarda Ortaçağın dinî anlayışlarına uygun geliyordu. İskolâstik felsefe

her şeyi din açısından inceliyor ve her şeyi öbür dünyada sağlayacağı menfaatlerle ölçüyordu. Halbuki eski devrin filozoflarında böyle bir düşünce yoktu. Onlarca her şey akıl süzgecinden geçiriliyor ve her şey gerçeklik hatırı için aranıyor ve düşünülüyordu. Ortaçağın felsefesi daha ziyade dogmatik ve ölçülü idi. Eskilerin ise serbestti, ölçüsüzdü ve tamamiyle akla dayanırdı. Eski filozoflar, bilhassa sofistlerden ve Sokrates'ten sonra, düşünen bireyin cemiyet hayatının geleneklerine, inanlarına ve geleneklerden sızıp gelen anlayışlarına bağlanmadan tamamiyle serbest bir surette gerçekliği aramak lüzumuna inanırlardı.

Aynı anlayışı benimsemiş olan humanistler eski devrin ölçülü eserleriyle yetinmiyerek bütün eserlerden faydalanmayı ve bunun için de eski devrin bütün eserlerini bulup meydana çıkarmayı önemli sayıyorlardı.

Sonra humanistler insanların gerçek değerini eski eserlerde görüyor ve eski devrin eğitimini uygulamakla yeni bir insan neslinin yetiştirileceğine inanıyorlardı.

3) Ortaçağda bireyler dine bağlıydı. Dindar olanlar din çerçevesi dışında düşünmekten hoşlanmıyor, düşüncelerini ve hayatlarını dinin çizdiği sınırlara göre uyduruyorlardı. Halbuki hümanistler rasyonalist olmakla kalmıyor, aynı zamanda bireyliğin kayıtsız ve şartsız hürriyetine de değer veriyorlardı. Dinin istekleri olan iman, itaat, tevazu ve dünya nimetlerinden uzaklaşma meziyetleri yeni insanın ruhuna uygun gelmiyordu. Modern insan, benliğine hâkim, düşüncesinde serbest, yaşamasında bağımsız ve iradesinde kuvvet ve kudret sahibi olmak isterdi.

Gerçi Ortaçağda da kuvvetli bireylikler yetişmişti. Fakat şimdi gerçek bireylik ve kendine güvenme bilinci her yerde duruma hâkimdi.

4) Bunlarla ilgili olarak edebiyatta şekle ve üslûba bu devirde yepyeni bir anlayış girmiştir. Kendine değil, şeye bağlı olan bir kimsede, muhteviyat şekilden önemli sayılır. Bunun aksine olarak kendini göstermek isteyen bir kimse, muhteviyattan ziyade şekle değer verir. Böyle kimseler takdir edilmeyi, alkış toplamayı daha önemli sayarlar.

Ortaçağın iskolâstik yazılarında üslûp şekline karşı büyük bir kayıtsızlık görünürdü. Onlarca bir şeyin özü, yani muhteviyat ve mantıki ispat başta gelir. Halbuki bazı humanist ediblerin yazılarında bunun tamamiyle aksine raslanmaktadır. Bunlarda mantık ve muhteviyat değil, üslûp duruma hâkimdir. Bazı humanistlerin hiçbir dinî ve ahlâki kayda bağlanmadan akıllarına geldiği gibi yazı yazmaları ve konuşmaları bundandır. Bunlar birçok hususlarda eski sofistleri andırmaktadır.

İşte bu bireysel fikirlere ve şekle önem verme yüzündendir ki humanistler arasında Lâtince güzel söz söyleme moda haline gelmişti. 1515 yılında yirmi iki büyük prensin toplandığı bir mecliste üniversiteye mensup on yedi dâvetli tarafından Lâtince olarak yirmi iki açılış nutku söylenmiş olması, hatiplik salgınının göze çarpan başlıca örneklerindendir.

İtalya, humanizmin yuvasıydı. İtalyanın neşeli ve çalışkan halkı bu yeni akımı kuvvetlendirmekten zevk duyuyordu. Şair Petrarca ve Boccaccio, yeni akımı destekleyen ve başta gelen en önemli kişiliklerdir.

Petrarca, fikirleri Lâtin klâsikleri üzerine çekmekteydi. Boccaccio ise ilâhî güzelliklerin ve ruhun Yunan klâsiklerinde bulunduğunu söyleyerek fikirleri Yunanistan üzerine çevirmeye çalışıyordu.

Bu iki kişi büyük bir heyecan ve ilgi ile klâsik kültür ve klâsik edebiyat ve sanat hakkında propaganda yapıyor ve klâsik edebiyattan çeşitli eserlerden örnek

parçalar göstererek inanmıyanları kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlardı.

1453 yılında İstanbulun Türkler tarafından alınmasından sonra İtalyaya kaçan birçok Yunanlılar, humanizmin İtalyada kökleşmesine ve kuvvetlenmesine hayli yardım etmişlerdir. İtalyanın her yerinde prensler ve kontlar bilimi korumak, teşvik etmek ve ilerletmekle övünürlerdi. İtalyanlar, İstanbuldan kaçıp İtalyaya gelen Yunanlıları kendi şehirlerine çekmek için birbirleriyle âdeta yarış ediyordu.

Bunların hepsinin üstünde humanizmi alkışlayan ve onu hâkim duruma çıkarmaya çalışanlardan biri Floransa Egemeni Medici idi. Medici, Yunan ve İtalyan klâsikleriyle uğraşan tanınmış bilginleri kendi etrafına toplamaktan zevk duymakta idi.

Humanizmin canlanmasıyla uzun zamandan beri unutulmuş olan İtalyalı Quintilianus, yeniden okunmaya ve eserleri yeniden incelenmeye başlandı. Bu adam hatipliği fazilet ve bilimle birleştirmeye çalışırdı. Aynı fikirler yeni devirlerde de seviliyor, öğretim ve eğitim hakkındaki tavsiyeleri de okullarda uygulanıyordu. Guarino, Quintilianus'un eğitim prensiplerini benimsemiş ve bunların uygulanmasıyla okulların iyiden iyiye gelişeceğini ileri sürmüştü.

Vitorino, Mantua'da açtığı bir okulda Quintilianus'un eğitim prensiplerini derhal uygulamaya başlamıştı.

Bundan başka Quintilianus'un genç pedagoglar üzerinde de etkisi görülüyordu. Bunlar da sağda solda Romalı pedagogu övüyor ve fikirlerini inceliyorlardı.

Mantua'da açılan okulda Lâtince için değerli öğretmenler tâyin edilmişti. Bundan başka okulda mantık, metafizik, matematik, resim ve musiki dersleriyle Yunan dili ve edebiyatı Yunan âlimleri tarafından okutulmakta idi.

Bu dersler Yunan diliyle okutuluyordu. Öğretimin temelini Homeros, Vergilius ve Çiçero'dan seçme parçalar okumak teşkil ederdi.

Klâsik devrin bu dört büyük edibini iyiden iyiye tanıyan ve anlıyan bir kimse diğer klâsik eserlerle meşgul olmaya mezundu. Bunun da bir şartı vardı. O da okunacak diğer eserlerde ahlâkı bozacak parçalar bulunmamasıydı. Eski ediplerin eserleri tarih, gramer ve edebiyat yönünden açıklandıktan sonra bu diller hakkında sözlü ve yazılı alıştırmalar yaptırılırdı. Zira okulun amacı her iki dili iyice bilmektir.

Vitorino duyguların eğitime de büyük önem verirdi. Din derslerini Vitorino kendisi okuturdu. Öğrenciler her gün kiliseyi ziyaret etmek ödevindeydi. Okulda disiplin ve nizam da çok önem verilirdi.

Ortaçağda bir eğitim aracı olarak kullanılan beden cezalarını Vitorino, humanizm anlayışına aykırı görür ve bunların okullarda uygulanmasını asla kabul etmezdi. Buna karşı o, devrin diğer birçok pedagogları gibi, Quintilianus'un izinde yürüyerek özsaygı duygusunu kuvvetlendirmek suretiyle eğitim meselesini emniyet altına almayı daha uygun buluyordu.

Vitorino, çocuğun yeteneklerini muvazeneli ve âhenkli bir surette geliştirmek için beden eğitime de önem vermenin lüzumlu olduğuna inanıyordu.

Çocuklar, eski Yunanlılar gibi hergün ata binmek, güreşmek, kılıç kullanmak, koşmak, ok atmak ve yüzmek idmanları yapmakla ödevli tutulurdu. Bunlardan başka harb oyunları oynanır, iyi ve lezzetli yemek yerine çocuklara lezzetsiz yemekler yedirilir, ayrıca dans ve muâşeret âdabı öğretilirdi.

Okula devam edenlerin çoğu sosyal durumu elverişli olan çocuklardı. Mamafih imkân buldukça Vitorino fakir çocukları da okula kabul ediyordu.

Onun iyi bir kalbi ve çocuklara karşı derin bir sevgisi vardı. Vitorino kendi parasiyle 140 fakir çocuğun eğitim ve öğretimini üzerine almıştı. Bu çocuklara başka çocuklar tarafından yapılan bir haksızlık, kendisini çok üzerdi. Böyle bir halin önüne geçmek için var kuvvetiyle çalışır ve çocuklara kişisel meziyetlerle övünmelerini telkin etmeğe gayret ederdi.

ALMANYADA HUMANİZM

İtalyada kök salan humanizm akımı az zamanda bütün batı Avrupaya yayılmıştı. Batı Avrupada, birçok gençler ve fikir adamları humanist telâkkilerine göre yetiştirilmişti. Bunlar aynı ruhu yazılarıyla ve fikirleriyle Avrupanın dört bucağına yayıyor ve gençleri kendilerine bağlamaya çalışıyordu.

Humanistlere en çok karşıt olanlar iskolâstiklerdi. Fakat bunlar yeni akım karşısında gittikçe gölgede kaldıklarını görüyor, partiyi kaybettiklerini anlıyorlardı.

Almanyada da on beşinci yüzyılın sonlarına doğru Alman bilginlerinin yardımıyla humanizm üstün bir durum kazanmıştı. Bu bilginlerin gözde olanlarından biri Rudolph Agricola'dır (1442-1485). Agricola, Pariste eski dilleri temelli bir surette öğrenmişti. Hayata atıldığı zaman ateşli yazılar yazmış ve yazılarıyla birçok kimseleri etkisi altına almıştı. Maksadı, hiçbir kayda bağlı olmadan bilimlerle serbest olarak uğraşmaktır. O, bunu kendi bilgisi ve kendi zevki için lüzumlu ve zaruri görüyordu. Bunun için hiçbir yerde resmî bir görev kabul etmiyordu. Yine bunun içindir ki Heidelberg Üniversitesinde eski diller hakkında ders vermek üzere teklif edilen profesörlüğü zorla kabul etmişti.

Agricola'nın pedagojiye ait fikirleri, kendisinin Quintilianus'un etkisi altında bulunduğunu gösterir. Ona göre gerçek eğitime klâsik dünya ile uğraşmak suretiyle ulaşılır. Doğru bir fikir aydın bir şekilde yazmak, öğretim ve eğitimin amacıdır.

On altıncı yüzyılın başlangıcında humanizm akımının Almanyada temelli olarak yerleştiği görülür. Bu zamanlarda yeni akımın en kuvvetli bir diğer temsilcisi Erasmus'tur (1467-1526). Erasmus'un Lâtince üslûbu güzel ve çekiciydi. Bu adam İbrani dilinden başka Yunancayı da kuvvetle müdafaa edenlerdendir.

Erasmus, fikirlerini bir taraftan yazılarıyla yaymaya, diğer taraftan okullar üzerinde etkili olmaya çalışırdı. Onun da pedagoji alanında Quinlitianus'a bağlı olduğu görülür. Ona göre eski dillerin bilhassa iki faydası vardır: biri dil bilgisi ve diğeri estetik ve kültür hakkında temelli bilgi kazanmak.

Dil, öğretilmeden önce dilin dayandığı kuralları bilmek gerektir. Bunun için dil öğretimine ilkin gramerle başlamalı ve mümkün olduğu kadar çabuk okumaya geçmelidir. Okuma konularının seçiminde güzel şekle ve meraklı konulara önem vermelidir. Bu maksatla Erasmus Aristofanes'in dramlarını, Lucianus ve Horatius'un şiirlerini çocuklara tavsiye etmekteydi. Erasmus, okuma konularında yalnız ahlâki noktalara bağlanmayı pek o kadar önemli görmüyordu; güzellik duyguları onca ahlâk kadar önemli sayılırdı.

Lâtincede çocukların uğraşacağı başlıca kişi Çiçero'dur. Çiçero'yu anlamadan onu taklidetmenin boş bir gayret olduğuna inanırdı. Lâtince nutuklarda fikirleri kuvvetli ve aydın olarak anlatmak esastır.

Bu fikirlerin dışında Quintilianus'un pedagojiye ait diğer fikirlerini de muhtelif vesilelerle müdafaa etmiş ve bunların uygulanmasını tavsiye eylemiştir. Erasmus'un fikirleri okullarda iyi karşılanmıştı.

Bu zamanlarda üniversitelerden skolâstik filozoflarla humanist filozoflar arasında ciddî tartışmalar sürüp gitmekteydi. Bazı kimseler doğrudan doğruya üniversitelerde konferanslar vererek eski dillerin önemi üzerinde ısrar

rarla durmakta ve bunların bilim, estetik ve kültür bakımından değerini belirtmeye çalışıyordu. Bütün bu gayretlere rağmen klâsik edebiyatı üniversitelere sokmak bir türlü mümkün olamamıştı. Ancak on altıncı yüzyılın ortalarına doğru Leipzig başta olmak üzere bazı Alman üniversitelerine klâsik kültürün ve edebiyatın girmeye muvaffak olması durumu düzeltmiş ve bundan sonra humanizm akımı iskolâstikleri katî olarak gölgede bırakmıştı.

LUTHER VE MELANCHTON

(Reformasyon ve humanizmin bağdaşması)

Reformasyon veya Protestanlık, humanitenin Hristiyanlığıdır. Reformistler, Hristiyan dinini sınımlaştırıyor, halka yaklaşıyor, derinleştiriyor, zâhirseverlikten kurtarmaya çalışıyor ve bilhassa dinî vicdanın hâkim bir duruma çıkmasına gayret ediyordu.

Humanizm fikirleri okullara ve üniversitelere girmeye muvaffak olduktan az zaman sonra reformasyon meseleleri zihinleri derinden kurcalamaya başlamıştı. Humanistler, dinî tartışmalar ve savaşlar sırasında zor bir durum içinde sıkışıp kalmamak için halka daha yakın olan reformasyon akımına taraftarlık ettiler.

Luther, Papadan ayrıldığını bildirdiği zamanlarda dinî problemler herkesi o derece meşgul ediyor ve Avrupa'nın mânevi havası o derece gergin bulunuyordu ki humanizm meseleleri bir müddet için tamamiyle gölgede kalmıştı. Hattâ bir aralık reformistler arasında öğretim ve eğitim aleyhinde bulunanlar da olmuştu. Reformistlerin sevmeyişi Aristo'nun üniversitelerde okunması okullara ve üniversitelere karşı kayıtsızlığa ve ilgisizliğe sebeb olmuştu. Bu yüzden okullar ve üniversiteler bir aralık eski önemini ve değerini kaybetmeye başlamıştı. Eğer Luther ve taraftarları bilimlere ve humanistlere açık olarak hücum etmekte devam etselerdi, humanistleri tamamiyle kaybetmiş olacaktı. Halbuki ne humanistler Luther'e ve ne de Luther humanistlere karşı gelmek istiyordu. Zaten Protestanlık ve humanistlik uzun zaman birbirine

düşman olamazlardı. Zira Luther taraftarlarından birçoğu humanizm anlayışına uygun bir eğitim ve öğretimle yetiştirilmişti.

Luther, humanizme elverişli bir öğrenimin lüzumlu ve zaruri olduğuna inanıyordu. O, her ne kadar dünya bilimlerine o derece önem vermiyorduydu da kilisenin düzeltilmesini isteyen humanistleri daima takdir etmişti. Bu kanaatleriyle Luther humanistlere yaklaşmış ve onları kendine bağlamaya muvaffak olmuştu. Açık fikirli Luther, humanistlerin, iskolâstiklere göre çok makul olduğunu görüyor ve onların ileri fikirlerini takdir ediyordu. Bunun için Luther Almanyanın asıl Hıristiyanları adına yazdığı bir yazıda üniversitelerin humanizm anlayışına uygun bir şekle sokulmasını açık olarak müdafaa etmiş ve tavsiyelerde bulunmuştu. Diğer bir yazısında da okulların humanist ruhuna uygun öğretim yapmalarını teklif etmişti.

Luther, eserlerinde ilk defa olarak, okulların devlet idaresinde veya dünya işleriyle uğraşanların idaresinde bulunmasını müdafaa etmişti; çocukların okumasını ve eğitimini yalnız ailelere bırakmak doğru değildir. Zira ailelerin kendileri henüz yeter derecede okumuş ve eğitilmiş değildir. Bundan başka ailelerin, dışarda türlü işler arkasından koşmak zorunda kaldıklarından çocuklarının öğrenim ve eğitimleriyle yeter derecede uğraşacak vakitleri yoktur. Özel öğretmen tutmakla da bu meseleyi çözmek mümkün olamaz. Binaenaleyh devletin ve idare adamlarının bu ödevi üzerine almaları lâzımdır. Bir devlet kendi varlığını korumak ve ilerletmek isterse mutlaka bu ödevi benimsemeli ve üzerine almalıdır.

Şehir ve devlet memurları, ister dünya ve ister âhîret işleriyle uğraşsınlar, herhalde temelli bir öğrenim ve eğitim görmek zorundadırlar. Okula giden herkes eski dilleri öğrenmelidir. Dindar olanlar İncili eski yazılı şek-

liyle okuyup anlamalıdır. Dünya mesleklerinde çalışanlar da birçok faydalı bilgiler kazanacakları için eski dilleri ve klâsik edebiyatı bilmelidirler.

Gerçi bütün halk çocuklarının böyle bir öğrenim ve eğitimle yetiştirilmeleri mümkün değildir. Yalnız yetenekleri elverişli olan öğretmenler, memurlar ve dindarlar bu dilleri öğrenir ve bu dillerden faydalanabilir. Halkın diğer çocukları için kız olsun, erkek olsun günde iki saat dil dersi yeter.

Görülüyor ki Luther humanizmi koruduğu gibi erkek ve kız çocukların aynı tarzda yetiştirilmesini de müdafaa etmektedir. Bir eserinde daha ileri giderek devletin okumayı ve yazmayı herkes için mecburi kılmasını teklif etmektedir. Devlet, savaşa elverişli olanları silâh altına almayı nasıl tabîi görüyorsa mânevi bakımdan yetenekli olan çocukları da öylece okullarda yetiştirmeyi tabîi görmelidir.

Luther, okullarda dinî öğretime birinci derecede yer ayrılmasını istemektedir. Ona göre gerçek insan, dinî bilgisiyle ve inaniyle ölçülür. Bunun için Luther, İncili Almancaya çevirmiş ve Almanca olarak türlü din kitapları yazmıştı.

Luther'in, okullar üzerinde etkisi arkadaşları ve müşaviri Melanchton'dan çok daha azdı. Bunun eserlerinde Protestanlık ve humanistlik, birbirleriyle iyiden iyiye kaynamıştı. Melanchton, Heidelberg ve Tübing Üniversitelerinde öğrenimini tamamlamış bir humanistti. 1518 de Wittenberg şehrinde Yunan dili öğretmeni olmuştu. İlk yazdığı bir eserinde iskolâstiklere şiddetle çatıyor ve okullarda Lâtince ve bilhassa Yunanca öğretmeyi tavsiye ediyordu. Kendisi, ölünceye kadar bu fikir üzerinde durmuştur. Eski dillerin öğretiminden maksat, asîllik ve kibarlıktı. Bir Alman, her ne kadar bir Romalı veya Yunanlı kadar bu dillerde başarı göstermezse de yine bu

amaca doğru yürümelidir. Eski dillerin grameri hakkında ilkel bilgi verdikten sonra hemen okumaya geçmelidir. Zira okuma yoluyla hem grameri iyi anlamak ve hem de okunan parçalar içinde taklide değer mükemmel örnekler bulmak mümkündür.

Eski dillerde üslûba, tartışmaya, mektup yazmaya ve tercümeğe fazla önem vermelidir. Çocuklar yalnız güzeli öğrenmekle ve güzel söz söylemekle yetinmemeli, aynı zamanda fikirlerini aydın olarak anlatabilmelidir. Eski adamları kendi eserleriyle tanımak çok faydalıdır. Zira onlarda matematik, fizik, metafizik ve ahlâk gibi çeşitli bilgilere raslanır.

Melanchton bilgin bir adamdı ve bilgisi genişti. Diyaletik, retorik, fizik, ahlâk ve din hakkında değerli eserler yazmıştır.

Daha önceki yüzyıllarda bu derece geniş bilgili kişilere raslanmamıştır. Bundan başka yazdığı Lâtince ve Yunanca gramerler uzun zaman Protestan okullarında öğretilmiştir. Melanchton, geniş bilgisi ve iyi kalbiyle birçok gençleri kendi etrafına toplamıştı. Gençler öğrendiklerini Avrupanın her tarafına yayıyorlardı. Bunun öğrencileri, okullarda kolaylıkla öğretmenlik bulurlardı. Birçok Protestan şehirlerinde yeni açılan okullarda kendisinden fikir sorulur, o da faydalı öğütlerde bulunurdu.

Melanchton, ilk olarak jimnazları üniversiteye hazırlıyan kurumlar diye vasıflandırmış ve ilk olarak jimnazları yeni temeller üzerine kurmuştu. Bunun zamanında ve bunun yardımıyla Almanyanın her tarafında birçok orta okullar ve jimnazlar kurulmuş ve ayrıca birçok üniversiteler açılmıştır.

REFORMASYON DEVRİNDE KATOLİK OKULLARI

(Cizvitler ve Vives)

Reformasyon devri Katolik kilisesine yeni bir canlılık aşılamıştı. Okulların gelişmesinde Katolik kilisesine en büyük yardım 1540 yılında kurulmuş olan Cizvit teşkilâtından gelmiştir.

Cizvitlerin kurucularından Ignatius, dinî telkinlerden başka, dinsizlikle savaşmak için gençleri iyi yetiştirmenin gerekli olduğunu ileri sürmüştü. Ignatius, ilk okullardan üniversiteye kadar bütün okul ve öğretim kurumlarının cizvitler tarafından yardım görmesini teklif etmiş ve cizvitlerin eğitim ve öğretim prensiplerini de türlü yayımlarıyla açıklamıştır.

Mamafih geniş bir eğitim ve öğretim programı cizvit başkanlarından Claudius tarafından kaleme alınmış ve bundan sonra cizvitler okul işleriyle yakından ilgili olmaya başlamışlardı.

Claudius'a göre, cizvit başkanı bütün mezheplere karıştığı gibi okullara da karışabilmelidir. Her cizvit bulunduğu yerin okulları hakkında başkana bilgi vermelidir. Kolejlerde öğrenciler cizvit olarak yetiştirilmelidir. Aynı zamanda çocukları dünya işleriyle meşgul etmeli, onları bir mesleğe hazırlamalıdır.

Okulların bir ilk, bir de yüksek kısmı olmalıdır. Her iki kısmın bir müdürü olmalı ve bunların başında bir rektör bulunmalıdır.

İlk kısım beş sınıf olmalıdır. Bu kısımda çocuklara jimnaz bilgileri verilmelidir. İlkönce çocuklara gramerden

geniş bilgi verilmeli ve sonra Çiçero'dan okuma parçalarına geçmelidir. Ayrıca üslûp alıştırmaları yapmalı, okulda çocuklar Lâtince konuşmalı ve sonunda her çocuk konuşmayı öğrenmelidir.

Demek oluyor ki klâsikleri okumaktan birinci maksat, çocukları gramatik ve retorik bilgilerle donatmaktır. Okuma kitaplarında ahlâka zararlı olan noktalar okutulmazdı.

Yunanca, birinci sınıftan başlayarak her gün on beşer dakika gösterilmelidir. Bu sayede büyük hatipleri ve tarihçileri okumak mümkün olduğu gibi Yunancayı yazmak ve konuşmak da mümkün olmalıdır. Din dersleri, dinî bilgileri anlatmak ve kutsal yazıları öğretmekle olur. Real derslerden yalnız aritmetiğe biraz yer ayırmalı, diğer real dersler programa girmemelidir.

Yüksek sınıflarda iki veya üç yıl süren felsefe kursları olmalıdır. Felsefenin temeli, iskolâstiğin babası sayılan Aristoya dayanmalıdır. Dört yıl, tanrıbilim derslerine ayrılmalıdır. Bu da Tomas'ın din sistemine dayanmalıdır.

Bütün bu dersleri öğrenenler ilerde cizvit teşkilâtında üye olmak hakkını kazanabilir. Mamafih her cizvit hiç olmazsa birkaç yıl ilk okullarda öğretmenlik yapmalıdır.

Claudius, ayrıca cizvit eğitimi hakkında da fikir yürütmektedir. Eğitimin amacı dindar olmak ve ahlâklı yaşamaktır. Cizvit eğitiminde dinî öğretimin değeri büyüktür. Çocuklar bu sayede kiliseye karşı mutlak bir itaatın lüzumuna inanır ve papayı da sevgi ve saygı ile kalblerinde saklarlar. Dine ait birçok duaların ve ilâhilerin de din eğitiminde önemi vardır. Bunlar da ruhlarda itaat ve tevazu duygularını canlandırır. Hattâ ceza olarak çocukları kilisede dua ettirmek gibi garip birtakım fikirlere deraslanmaktadır.

Humanistlerin bir eğitim vasıtası olarak tavsiye ettikleri şöhret duygusu cizvitlerin eğitiminde de önemli eğitim etmenlerinden sayılırdı. Hattâ bazan çocukların ahlâklarını bozacak derecede bu duyguya başvurulduğu görülmüştür. Meselâ çocukta şöhret ve rekabet duygularını canlandırmak için onun yanına bir de rakîp konurdu. Bu çocuğun görevi, çalışmayan çocuğun hatalarını düzeltmek ve kusurlarını öğretmenlere haber vermektir.

Bundan başka öğretmenler tarafından öğrenciler arasından başkanlar ve türlü yardımcıları seçilir ve bunların yardımıyla disiplinin sağlanmasına çalışılırdı. Sonra güzel şiir yazan çocukların şiirleri okul duvarlarına asılır, kötü ve başarı gösteremiyen öğrenciler ise herkese ilân edilirdi. Okulda sık sık temsil verilirdi. Temsil veya tiyatrolardan maksat çocukları muaşeret âdabına alıştırmak ve onları hayatın muhtelif durumlarına göre becerikli yetiştirmektir.

Cimnastik alıştırmalarıyla bedenin kuvvetlendirilmesine çok önem verilirdi. Çocukların fazla yorulmalarını önlemek için gündelik ders saatlerinin fazla olmamasına çalışılırdı. Cizvit okullarında günde en çok beş saat ders vardı. Derslerin hafta içinde iyi bölünmesine ayrıca dikkat edilirdi. Ders aralarında teneffüsler fazla idi. Sıhhate çok dikkat eden cizvitlerin okulları son zamanlara kadar en sıhhi kurumlardan sayılırdı. Cizvit okullarının diğer okullardan üstün ve düzgün olması öğrenci sayısını çoğaltırdı. Zengin Katolik aileleri çocuklarını severek cizvit okullarına gönderirlerdi. Hattâ birçok Protestan ailelerinin bile çocuklarını cizvit okullarına gönderdiği olurdu. 1600 yılında cizvitlerin 200 okulu vardı. Yüz yıl sonra yalnız kolejlerin sayısı 612 yi bulmuştu.

Cizvitler kendi okulları için birçok ders kitabı yazmışlardı. Uzun zaman bu kitaplara bağlandıkları ve belli

metotların dışına çıkamadıkları için pedagoji alanında göze çarpan hiçbir ilerleme ve yenilik gösterememişlerdi.

Her cizvit, öğretmen olabilirdi. Bu yüzden birçok öğretmenler kötü ve beceriksizdi. Ancak on sekizinci yüzyılda öğretmenlerin pedagoji ile uğraşması uygun görül-müş ve öğretmenlik kendi başına bir meslek olarak takdir edilmişti.

On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar cizvit programlarında Almanca yoktu. Tarih, coğrafya ve matematik dersleri de ilk kısımda yer alamamıştı. Protestan okullarıyla yarış etmek arzusu kuvvetlendikçe real dersler de birer birer programlara girmeye başlamıştı.

Katolik hümanistlerden İspanyalı Vives, on altıncı yüzyılın tanınmış pedagoglarından. Öğretim ve eğitim hakkında yazdığı eserler Katolikler arasında olduğu kadar Protestanlar arasında da takdir görmüştür. Vives, 1492 yılında İspanyanın Valensiya şehrinde doğmuştur. İlkönce doğduğu şehrin okullarında ve daha sonra Paris şehrinde iskolâstik bir öğrenim ve eğitim görmüştü. Erasmus ile tanıştıktan sonra humanistliği sevmiş ve bu akıma katılmıştı. 1519 yılında iskolâstiklerden ayrıldığını açıkça bildirmiş ve uzun zaman Felemenkte yaşamış olmasına rağmen Katolik dininden ayrılmamıştı. Vives, bir müddet İngiliz kralının sarayında Prenses Maria'nın eğitimiyle ve bundan sonra bilim ve felsefe ile uğraşmıştı. Vives, 1540 yılında Brüg şehrinde ölmüştür.

Vives'in pedagojiye ait yazdığı en değerli eseri **Disiplin**'dir. 1531 yılında yayımlanan bu eserinde pedagojinin ahlâk ve psikolojiye dayandığını söyleyen ilk pedagoggudur. Vives, Aristo'dan kesin olarak ayrılmış ve bunun lüzumlu olduğunu yazılarıyla anlatmaya çalışmıştı. Ona göre Aristo'nun felsefesi dinî karakter taşııymıyordu; binaenaleyh onun fikirleriyle Hristiyanlık inanları arasında zıtlıklar vardı. Sonra Aristo'nun, eşyanın gerçekliğini öğ-

YENİ FİKİR AKIMLARI VE PEDAGOJİYE AİT REFORM HAREKETLERİ

(On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda)

On altıncı yüzyılda humanitslerin fikir hürriyetini elde etmek için açtıkları savaş geçici olarak iyi sonuçlar vermişti. Fakat sonraları ters istikamette bir tepki husule geldi. Bilhassa en ziyade hürriyete muhtacolan üniversiteler bu ters istikametın başında bulunuyordu.

Aynı yüzyıl içinde katoliklerle protestanlar ve reformatörler arasında şiddetli tartışmalar ve kavgalar başlamıştı. Her mezhep kendi inanlarının ve anlayışlarının doğruluğunu ispat etmek için akla dayanan türlü delillerle düşmanlarını susturmaya çalışıyordu. Bu tartışmalardan âdeta yeni bir iskolâstik meydana gelmişti.

Mezhep kavgaları zamanında klâsik dillere önceden verilen önem gittikçe azalıyordu. Hattâ eski iskolâstikler bile mezhep kavgaları içinde eski dillere istenilen önemi vermiyorlardı. Bu kayıtsızlık ve ilgisizlik yüzünden üniversitelerde eski diller değerini kaybetmeye başlamıştı.

Üniversitelerden eski dilleri bilen iyi öğretmen yetismeyince jimnazlarda ve diğer okullarda eski diller itibardan düşmeye başladı. Eski dilleri öğrenmekle çocukların dinî inanlarında bir çatlaklık meydana gelmemesi için dinsiz sayılan eski adamların eserleri ayrıntıları ile çocuklara öğretilmiyordu. Okunan eserler üslûp ve dil bilgisinden ibaretti. Yunan dili de, İncil'i okumaya yaracak kadar az öğretilirdi. Bundan başka Lâtin okulla-

Vives

rında öğretmenlik eden papaz adayları, öğretmenliği papaz olmak için sevimsiz bir geçit yolu telâkki ediyorlardı. Bunun için onlar öğretmenliğe hoş gözle bakmıyorlardı.

Otuz yıl savaşları zamanında Avrupanın her yerinde sefalet ve fakirlik çoğalmış, okullara ve üniversitelere karşı gösterilen ilgi büsbütün azalmıştı.

Buna karşı tabiat bilimlerine ve felsefeye karşı ilgi gittikçe kuvvetleniyor, yeni fikirler ve icatlarla bu alanda âdeta yeni bir devir açılıyordu. Buna paralel olarak pedagoji alanında da göze çarpacak yenilikler başgösteriyordu.

Tabiat bilimlerinin ilerlemesine engel olan etmenlerden biri Aristo'ya bağlılıktan ileri geliyordu. Aristo, insanları tabiattan uzaklaştırıyor, gözleri kitaba çeviriyordu.

Aristo'nun otoritesine karşı ilk başarılı savaşım Francis Bacon (1561 - 1626) tarafından açıldığını görüyoruz.

Francis Bacon, önceden vadettiği büyük bir eserini tamamlamaya muvaffak olmamakla beraber Aristo'nun tanınmış Organon eserine karşı Novum Organon eserini çıkarmış ve bununla hayli meraklı ve orijinal fikirler ortaya atmıştır.

Francis Bacon'a göre, bilimin görevi, tabiata hâkim olmak için tabiatı metotlu bir şekilde tanımaktır. Bacon, bununla ortaçağ anlayışına zıt olarak, "modern tekniğin programını kurmuş" oluyor. Ortaçağ, tabiata karışmayı günah sakmakta idi.

Tabiatı metotlu bir şekilde anlamak tecrübe ile, görüşü ile olur. İlk önce gözlem ve deneyle ayrı ayrı olaylar tesbit edilmeli, bundan sonra, dikkat etmek ve acele etmemek şartıyla, daha umumi fikirlere dokunarak ilerle-

meli ve bu umumi fikirlerden tekrar ayrı olayları çıkar-maya ve açıklamaya çalışmalıdır.

Buradan anlaşıyor ki, Francis Bacon, tümevarım metoduyla tümdengelim metodunu, birbirini tamamlamak üzere, bir arada kullanıyor. Yalnız tümdengelim metodunu, dikkatli olarak uygulanan tümevarım meto-duna dayandırmak şarttır.

Francis Bacon, gerçek anlamıyla bir tabiat araştı-rıcısı değildir. Hattâ onun tabiat bilimlerini araştırmada tavsiye ettiği metodu da belki doğru ve mükemmel sa-yılmaz. Onun gerçek büyüklüğü tabiat bilimlerinde gör-güye ve deneye üstün yer ayırması, tabiat araştırmala-rında gözlemin lüzumuna inanması ve tümevarım meto-dunda görgü ile gözlemi bir arada temel olarak ele alma-sıdır.

T. Ziegler, “Pedagoji Tarihi” eserinde bundan bah-sederken haklı olarak diyor ki: Bacon, bilim alanında bir mimardı, hem de görgücü bir mimardı. O, bir binayı yapmak için nelerin lüzumlu olduğunu göstermekle kal-mamış, binayı tamamlamak için deneysel bilimlere önem verilmesi gerektiğini anlatmıştır. O, bir tabiat araştı-rıcısı değil, daha ziyade bir fikir adamıdır. Bacon bir filo-zof olarak insanların gözlerini tabiata çevirmiş, gözlem ve görgü yoluyla bilmecenin çözülmesine yarıyan anah-tarı onların ellerine vermekle yetinmiştir. Daha doğrusu Francis Bacon, bilmecenin hangi yolda yürümek şar-tıyla çözülebileceğini açık olarak insanlara göstermiştir.

Francis Bacon’un pedagoji yönünden gerçek değe-ri, eğitim ve öğretim alanında pedagogları düşündürme-si, onların gözünü açmış olmasıdır. Bacon’un etkisi altın-da kalanlardan biri, tanınmış pedagog Amos Comenius’tur. Yazdığı büyük öğretim metodu “Didactica magna” eserinde Comenius, doğrudan doğruya tümevarım meto-dunu, yani sezgisel somut şeylerden sezgisel olmıyan so-

yut şeylere doğru adım adım yükselmeyi tavsiye etmekteydi. Bunun dışında başka pedagooglarda da Bacon'un etkisi görülmektedir.

Gerçi Francis Bacon, matematiğe kayıtsızlığı yüzünden, tabiat bilimlerini ilerletmekte doğrudan doğruya etmen olmamıştır. Onun etkisi daha ziyade dolayısıyledir. Bacon, tabiata ait bilgilerin Yunanca kitaplardan ve Aristo'dan değil, doğrudan doğruya tabiatı araştırmaktan öğrenileceği kanaatini geniş bilim çevrelerine yaymıştı. Bundan sonra matematiğe dayanan tabiat bilimlerinde çağdaş araştırmaları temelli bir şekle sokan büyük bilginler, Avrupanın tanınmış tabiat bilgisi uzmanlarını Yunan otoritesinden kesin olarak kurtarmaya muvaffak olmuşlardı. Meselâ Kopernik, Ortaçağa hâkim olan Batlamyus sistemi yerine kendi sistemini koymuştu. Ortaçağda evrenin merkezini dünya teşkil ediyordu. Kopernik'e göre, merkez güneştir. Kepler, gezegenlerin güneş etrafında hareketleri kanununu keşfetmişti. Newton, çekim kanununu bulmuştu. Harvey, kanın dolaşımını keşfetmekle çağdaş fizyolojinin temelini kurmuştu.

Aristo'nun fizik hakkındaki anlayışlarını temelinden sarsan Galilei ve Newton olmuştur. Bunlardan sonra filozof Descartes, kendi felsefesinde bu yeni anlayışlardan hayli faydalanmıştır.

Galilei, Aristo'nun ve Ortaçağın görüşlerine, yani dünyanın niteliksel olarak açıklanması anlayışına zıt olarak niceliksel anlayışı ortaya atmıştı. Bu yeni anlayışa göre tabiat araştırmaları niteliksel ayrılıklarda (eşyanın şu veya bu vasıfta olduğunu söylemek gibi) durmamak, bunu mümkün olduğu kadar niceliksel farklara (az veya çok kavramlarına) götürmelidir. Zira niceliksel farkları matematiğin yardımıyla ve sağın olarak (exact) kavramak mümkündür. Galilei, bu fikirle-

riyle tabiatın mekaniksel anlayışını ortaya atmış oluyordu. Bundan maksat, her tabiat olayının, matematiğin yardımıyla, ölçülebilen, tâyin edilebilen bir cisme ve cismin hareketine irca edilmesidir.

Kepler ve Galilei tarafından keşfedilen mekaniksel tabiat görüşünü Newton ağırlık ve çekim kanuniyle tamamlamış bulunuyordu.

Bu çağdaş görüşler yeni felsefe üzerinde çok etkili olmuştur. Bundan, bilhassa Fransız filozofu **Descartes** faydalanmıştır (1596 - 1650).

Francis Bacon'un deneye ve görgüye dayanan görüşü felsefede görgücülük anlayışına yol açmıştı. Nitekim kendisinden sonra gelen filozof Locke ve Hume, bu anlayışı kuvvetle benimsemişlerdi.

Buna karşı Descartes, rasyonalizm anlayışını benimsemişti. Sonradan bu akıma Spinoza ve Leibniz katılmıştır.

Rasyonalizmde bilgi, her şeyden önce, akla, (ratio), duyuşsal ve görgüsel izlenimlerin düşünce ile işlenmesine dayanır.

Rasyonalizm, insanlardan geleneğe bağlı düşüncelerin ve fikirlerin tenkidsiz kabul edilmesini değil, belki her şeyin akıl süzgecinden geçirilmesini, her şey hakkında akıl yardımıyla hüküm verilmesini ister. Rasyonalizm görüşü, çağdaş insanları dinin dogmatik fikirlerinden ve otoriteye dayanan felsefi inanlardan kurtarmaya yardım etmiştir.

Cousin'in dediğine göre, Descartes'in faydalı etkilerini dört noktada toplamak mümkündür:

1) Yalnız emin olduğumuz şeylere inanmalıyız. Geleneğe ve formalizme dayanan fikirler okullardan kalkmalıdır;

2) Eşyayı mümkün olduğu kadar parçalamalı, yani çözümlemelidir.

3) Eşyayı iyiden iyiye çözümledikten ve niteliklerini iyiden iyiye saydıktan sonra sonurgular çıkarmaya çalışmalıdır;

4) Çözümlediğimiz ve ayırdığımız parçalardan mümkün mertebe açık ve aydın bir sentez, bir bireşim yapmaya gayret etmelidir.

İşte on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda rasladığımız bütün bu keşifler, icatlar, ileri fikirler ve felsefi görüşler Avrupada gerçek bir bilim devriminin başladığını, ruhlarda ve görüşlerde derin değişiklikler olduğunu göstermektedir.

Bu fikir akımlarının ve yeni görüşlerin pedagoglar üzerinde ve okullarda etkisiz kalması mümkün değildi. Nitekim bu devirde yetişen pedagoglar çağdaş anlayışlara ve fikirlere uygun olarak öğretim hakkında birçok faydalı tavsiyelerde bulunmuşlardır. Zaman geçtikçe bu tavsiyelerin daha ziyade genişlediği ve derinleştiği görülmüştür.

Şimdi bunları sırasıyla gözden geçirebiliriz:

FRANÇOIS RABELAIS

(1483 - 1553)

On altıncı yüzyılın pedagoglarından olmakla beraber pedagojiye ait fikirlerinde ileri görüşlü olan ve genç pedagoglar üzerinde faydalı etki yapanlardan biri François Rabelais'dir. Rabelais, 1484 yılında doğmuştur. İlk eğitimi kilisede almış ve üniversitede tanrıbilim öğrenmiştir. Üniversiteden mezun olduktan sonra kiliseye alınmış ve 1551 yılında papazlığa yükselmiştir.

Rabelais, türlü ve çeşitli kitap okumakla mânevi ufku genişletmekten zevk alan bir kişidir. Klâsik eserlerden birçoklarını okumuş, Erasmus'un eğitime ve dine ait yazılarını incelemiştir. Düşmanları, bu incelemeleri kötüye yormuşlar, kendisine hücum etmişler ve yetkili makamlara şikâyetle bulunmuşlardır. Rabelais, iftiralar yüzünden suçlu görülmüş ve hayatının sonuna kadar yalnız kuru ekmek ve su içmek şartıyla hapis cezasına mahkûm ettirilmiştir. Bazı samimî dostlarının yardımıyla Rabelais, az zamanda cezaevinden çıkarılmış ve serbest bırakılmıştır.

Rabelais bir aralık Fransiskan mezhebinden Benediktlerle ilgi göstermişti. Fakat bu mezhebe bir türlü ısınamamış ve reformatörlerle samimî ilişkiye girişmişti. Uğradığı türlü belâlardan sonra bir köyde papaz olarak çalışmaya başlamıştı. Boş zamanlarında yine klâsikleri okuyor ve muhtelif bilimlerle uğraşıyordu. Vaktinin önemli bir kısmını doktorluk bilgilerini genişletmeye sarf ediyordu. Köy papazlığından çekildikten sonra doktorlu-

ğa ait kitaplar yazmıştı. 1535 yılında yayımladığı bir eserle pedagojiye ait fikirlerini ortaya atmıştı. Düşmanları tarafından durmadan rahatsız edilen Rabelais, 1553 yılında ölmüştür.

Pedagoji tarihiyle uğraşanların bir kısmı Rabelais'nin John Locke üzerinde ve bunun da Rousseau üzerinde etki yaptığını söylerler. Bu noktada fikirler birleşmiyebilir. Fakat gerçek olan şudur ki dinî otorite ve hiyerarşiye karşı felsefi ve realist. bir zıtlığın ve düşmanlığın uyanmasında Rabelais'nin etkisi büyüktür.

Rabelais, eski eğitim ve öğretim şekillerine düşmandır. İskolâstik öğretim hem kafayı ve hem de ruhu körletir. Ruha işlemeyen eğitimin hiç değeri yoktur. Bir babanın kutsal ödevlerinden biri mükemmel evlât yetiştirmektir. Pedagojide en iyi eğitim vasıtaları görgü, öğretim ve çocuklara iyi örnek olmaktır. Tecrübeye, görgüye geniş bir yer ayırmalıdır; zira görgü ile insanlar çok şey öğrenirler ve öğrendiklerini sağlam öğrenirler.

Okullarda okutulması gerekli başlıca dersler : Din dil, tarih - coğrafya, geometri, aritmetik, astronomi, antropoloji ve tabiat bilimleridir. Yıldızlar bilimi ile, yani astroloji ile uğraşmanın hiçbir faydası yoktur. Rabelais'nin yalnız bu ders ve bilgi işinde bile devrinin hayli üstünde yaşadığı ve düşündüğü görülür. Bu bakımlardan Rabelais'nin John Locke'a ve dolayısıyla Rousseau'ya etki yaptığı pekâlâ kabul edilebilir. Aşağıdaki fikirlerinden ve tavsiyelerinden birçoğu onun gerçekten zamandaşlarından önde yürüdüğünü gösterir.

Rabelais'ye göre çocukların bedenlerini kuvvetlendirmeli, onları harekete ve türlü beden etkinliklerine alıştırmalıdır. Zira mânevi hayat için beden kuvveti önemli ve ilkel şartlardan biridir .

Öğretimde görgüye önem vermelidir. Görgü, sezgi-den başka bir şey değildir. Öğretimin başlıca amaçların-

dan biri çocukları serbest bir şekilde, yani kendi fikirlerini kullanarak düşünceye alıştırmaktır. Umumiyetle okullarda çocukların kafaları yeter derecede işlemiyor. Bunun tersine olarak okul hazır fikirlerle çocukların mânevi yeteneklerini âdeta boğuyor. Halbuki çocuk bir şeyi kendi kendine düşünebilmeli ve düşündüğünü serbestçe, kendi malı gibi kullanmalıdır. Rabelais'nin orijinal ve ileri fikirlerinden biri de, çocukları pratik işlere alıştırmayı, onları becerikli yapmayı ve hayata iyice hazırlanmayı tavsiye etmesidir. Çocuk, okuldan çıkınca hemen hayatla karşı karşıya kalır. Hayatın gençten istediği birinci meziyet, yaşamak için herhangi bir işi bilmesi ve mahir olmasıdır. İnsanlar hayatta becerikli ve mahir olurlarsa bugünkünden daha genli yaşar ve hayat kavgasında daha kolay başarı gösterirler.

Öğretimde uygun metotlar bulmak ve öğretimi yumuşak bir şekle sokmak lâzımdır. Çocuk sınıf içinde ve dışında öğretmenden korkmamalıdır. Çocuk, öğretmeni-ne karşı saygı göstermeli ve öğretmenden korkmadan arzu ettiği soruları sorabilmelidir.

Öğretim, seyahatle bitmelidir. Seyahat, okulda kazanılan bilgilerin yeni görgülerle çoğalmasını sağlar ve çocuğun yeni hayat şartları içinde daha tedbirli olmasına yarar.

Rousseau da Emile için aynı tavsiyede bulunur. Göze çarpan bu benzerliğin rasgele olması ihtimali azdır. Herhalde Rabelais'nin eğitim ve öğretim hakkındaki fikirlerini ayrıntıları ile incelemek ve bunun kendinden sonra gelen büyük pedagoglar üzerinde ne derece etki yaptığını karşılaştırmak ve tesbit etmek hayli meraklı ve faydalı bir konudur.

MONTAIGNE

(1533 - 1592)

Avrupada millî benliklerini anlıyan milletlerin başında Fransa bulunur. Fransada bu duygunun Luther'den sonra yavaş yavaş ruhlara sindiğini kabul ettirecek sebepler vardır. Mamafih on altıncı yüzyılda Fransada millî bilincin hayli genişlemiş olduğu görülmektedir. Nitekim Fransız pedagogu Montaigne'in eserlerinde bu ruhun izlerine raslanmaktadır.

Montaigne, geniş bilgili ve iyi kalbli bir Fransızdır. Muhtelif problemler hakkında fikir yürütür ve problemleri çok vakit doğru olarak sonuçlandırır. Karşısındakini kırmak istemediğinden herhangi bir tartışmada son hükmü vermekten çekinir ve ne bileyim diyerek alçak gönüllü bir adam rolünü takınır. 1580 yılında çocuk eğitimine dair bir eser yazmıştır. Eserin yirmi beşinci bölümünde köksüz ve kuru bilgiye karşı şiddetle hücum eder: kuru bilgi, düşüncüyü boş bırakan ve ağırlığını belleğe veren bilgidir. Bu tip insanların başlıca yardımcısı kendi kafaları değil, başkalarının yazmış olduğu kitaplardır. Bu gibi insanların bilgisi pratik hayat için kendilerine hiçbir fayda sağlamaz. Bilgi meselesinde Montaigne, Rousseau'yu andıran şu fikirlerde bulunuyor: Ahlâki yönden bakılırsa bilimlerin faydadan ziyade zararı vardır; zira bilimlerin halkın yumuşamasına, incelmesine ve bu arada sinirlerin de bozulmasına yardım eder.

Kitabının diğer bölümlerinde bir hayli olumlu teklifler ve tavsiyeler görülmektedir. Montaigne okul eğitiminden ziyade özel eğitime taraftardır. Protestan ve Katolik hu-

manistleri öğretimle eğitimi birbirinden ayırarak öğretimi okula ve eğitimi de ailelere bırakmışlardı. Montaigne böyle bir ayrılığı tabîî ve mâkul bulmuyor. Onun görüşü öğretimi ve eğitimi birleştirmektir. Zira ele alınan konu, bölünmesi mümkün olmıyan insan yavrusudur. Okul, her ikisini veremediği için bu vazifeyi ister istemez ailelere ve aileler de öğretmenlik meziyeti olan eğitmenlere bırakmak zorundadır. Böyle eğitmenler gerek öğretim ve gerek eğitim işlerinde daha iyi başarı gösterebilirler.

Vaktiyle pedagog Vives de özel eğitime, aile eğitimi-ne taraftarlık etmişti. Lâkin o, bunu bir prensip olarak ortaya atmamıştı. Vives, okulların kötülüğünden dolayı bunu geçici olarak lüzumlu görmekteydi. Ona göre okulları idare eden öğretmenler çok kötü idi. Fena ve liyakatsiz ellerde çocukları yetiştirmektense, öğretmenler iyileşinceye kadar, bu vazifeyi ailelere bırakmak daha elverişli telâkki edilirdi. Halbuki Montaigne bunu bir prensip olarak kabul ediyor ve tekliflerini buna göre yapıyordu. Ona göre cizvit okulları gibi yatılı olan okullar da çocukları iyi yetiştiremez. Zira okullarda birçok çocuk bir arada bulunduğundan öğretmenler bu kadar çocuğu iyice anıyamaz, halbuki eğitimde muvaffak olmanın temeli, çocuğun bireyliğini ve ruhi özelliğini bilmek ve buna göre kendisine etki yapmaktır. Özel eğitim bu zorluğu yenebilir. Zira özel eğitimde çocuk sayısı azdır. Az çocuğu tanımak ve onlara etki yapmak şüphesiz ki çok daha kolaydır.

Özel eğitim, aile eğitimi demek değildir. Bugünkü aileler henüz eğitsel görevlerini hakkiyle yapacak durumda değildirler. Zira onlar çocuklarına karşı çok yumuşak davranır ve onların her istediğini körükörüne yerine getirirler. Bunun için aileler, çocuklarının yetiştirilmesini eğitim işlerinden anıyan öğretmenlere ve eğitmenlere bırakmak zorundadır.

Bu fikirler bize Montaigne'in halkı değil, daha ziyade Fransanın zengin ailelerini gözönünde bulundurduğunu gösterir. Bundan iki yüzyıl sonra gelen ve Montaigne gibi bireyci olan Rousseau'da da aynı fikirlere raslanmaktadır.

Montaigne'e göre, öğretimde en çok üzerinde durulacak noktalardan biri derslerin kuru ve belleği dolduracak şekilde olmasıdır. Bu, öğretimin olumsuz tarafıdır. Olumlu tarafı çocuğun kendi kendine etkin olarak öğrenmesidir. Sınıflarda durup dinlenmeden söz söylemekten vazgeçmeli ve söylenen şeyleri ruhsuz ve cansız olarak ezberden istememelidir. Çocuklara eşyayı göstermeli, tanıtmalı, gösterilen şeyi diğer şeylerden ayırdettirmelidir. Öğretmen yalnız kendi söylememeli, çocukları da dinlemeli, söyletmeli ve konuşturmalıdır. Bundan başka öğretmen çocuğun kafasına emirle, korku ile hiçbir şey sokmamalıdır. En iyisi bir problem hakkında muhtelif görüşleri kendilerine anlatmalıdır. Eğer çocuk muhtelif fikirler arasından en doğru olanı seçmeye muvaffak olursa memnun olmalı, muvaffak olamazsa düşünmekte ve şüphe etmekte devam etmelidir.

Şüphe içinde kalmak acaba orta yetenekli çocuklar için daima iyi midir? Onların kafalarına doğruluğu tanınmış bazı fikirler sokmak daha iyi olmaz mı? Herhalde bu noktanın tartışmaya tahammülü vardır. Montaigne, ne bileyim prensipini az bulunur bir adam sıfatıyla kendine yakıştırabilir, fakat bu prensipi zayıf veya orta zekâlara da tavsiye etmek doğru olur mu?

Şüphe yok ki çocukları serbest araştırmaya ve düşünceye alıştırmak çok faydalıdır. Fakat bu amaca ulaşacak yolun tam ve mutlak bir serbestlikle elde edileceğine inanmak güçtür. Bu amaca giden yolu biraz kısaltmak için doğruluğu herkesçe kabul edilmiş bazı fikirlerin çocuklara telkin edilmesi herhalde lüzumlu olsa gerektir.

Montaigne, bilimler arasında felsefeye özel bir değer vermekte, onu diğer bilimlerin üstünde tutmaktadır. Felsefe, bir konuya can verir, düşünce ve muhakemeyi kuvvetlendirir. Felsefe olmadan dilbilgisi ve hatiplik faydasız olur. Okullar hatipliğe çok önem verirler ve çocukların sözlerinin kibar olmasına ayrıca değer verirler. Bu şekilde hatiplik  ocuk asına bir şeydir. Montaigne, Lâtince ve Yunanca dillerinden bahsederken bu iki dilin güzelliklerinin ve as lliklerinin inkâr edilmesine imkân yoktur diyor. Yalnız bu diller çocuklara çok pahalıya mal olur. Çocuklar için en önemli dil, anadili ve komşu milletlerin dilleridir. Bu dillerin yardımıyla insan, hayata atılınca birçok yaşama zorluklarını yenebilir. Eğer mutlaka Lâtince ve Yunanca  ğrenilecekse onu, anadilinde olduğu gibi, konuşmakla elde etmeye çalışmalıdır. Montaigne'in  ğretmeni kendisiyle ilk ya tan itibaren Lâtince konuşmaya ba lamı tır. Hattâ ailesi arasında hizmetçiler bile onun yanında Lâtince konuşmakta idiler. Yunan dilinin ilk kuralları ve temelleri ona oyun tarzında  ğretilmi ti. Yunanca kendisine o derece sevdirmişti ki, Yunancayı öğrenmekte devam ederken hiçbir baskı altında kalmadığını kendisi itiraf etmektedir. Bu  ğretim metodu sayesinde Montaigne, yedi yaşında Yunanca eserleri severek okumakta idi. Montaigne için önemli noktalardan biri de çocuğu hayat ve insanlar hakkında bilgili yapmaktır. Bunun için de çocukta merak ve tecessüs duygularını uyandırmalıdır.  ocukta merak ve tecessüs olursa, kendiliğinden birçok şeyler öğrenmek ve öğretmenine türlü sorular sormak lüzumunu da duyar. Bundan  u sonuç çıkar:  ocuk, hayatında türlü insanları tanımalı ve onlarla ilişkide bulunmalıdır. Geçmişte, bizim bugünkü hayatımıza etki yapan büyük insanları tanımamız da lüzumludur. Bundan dolayı çocuklara eski yazarların, ediblerin, şairlerin ve sanat arların eserlerini okutmak çok faydalıdır. Montaigne-

Montaigne

ne, eskilerden bilhassa Plutarkhos'u en önemli okuma kitabı olarak tavsiye etmekteydi. Bu tavsiye uzun zaman kendisinden sonra gelen pedagoglar tarafından da kabul edilmişti.

Bu amacı tarih dersi de sağlayabilir. Tarih dersinde yalnız bellek bilgisine ve kuru sayılara saplanıp kalmamalıdır. Tarihin gerçek amacı, tarihte gelip geçen büyük adamları ve karakterleri çocuklara tanıtmak, tarihî olaylar ve insanlar hakkında ahlâki hükümler vermektir. Çocukları yetiştirirken beden eğitime hiçbir suretle kayıtsız kalmamalıdır. Çocukların oyun oynamasına ve cimnastik yapmasına bol bol imkân hazırlamalıdır; oyunun eğitimde önemli bir rolü olduğunu unutmamalıdır. Ruh ve bedenin aynı şekilde eğitilmesi çok iyidir. Düşünmeli ki eğitimin konusu bir taraflı insan yetiştirmek değil, belki tam insan yetiştirmektir.

On altıncı yüzyılda rasladığımız bu fikirler bize ileri düşüncelerin pedagojiye de girmiş olduğunu gösterir.

Montaigne, çağdaş fikir adamları gibi, bir humanistti. Fakat o, birçokları gibi, humanistliğin şeklini değil, belki onun çekirdeğini, klâsik hayatın ruhunu kavramıştı. O, söz kalabalığını, ruhsuz sözleri değil, özlü ve olgun fikirleri her şeyden üstün tutmakta idi.

FÉNELON

(1651 - 1715)

Fransanın göze çarpan pedagogları arasında Fénelon'a da bir yer ayırmak doğru olur. Fénelon, Paris kolejlerinin birinde okumuş, fakat öğretimini bir papaz okulunda tamamlamıştır. Misyoner olarak Kanadaya gitmeyi düşünüyordu. Amcasının itirazı üzerine bu fikirden vazgeçmiştir. Bununla beraber Fénelon, mezun olduğu papaz okuluyla ve okuldaki papazlarla uzun zaman ilişkisini muhafaza etmiştir.

1678 yılında Protestan kızlarının Katolik inanına uygun bir şekilde yetiştirilmesi amacıyla kurulan bir derneğin başkanlığına seçilmişti. Bu vazifesi esnasında Fénelon, tanınmış bir kontla ilişkiye girdi. Kontun ailesi Fénelon'a çok saygı gösteriyordu. Kontun karısı tarihte tanınmış olan Colbert'in kızı idi. Bu kadının dört erkek ve dokuz kız çocuğu vardı. Fénelon bu kızların eğitimiyle bir müddet meşgul olmuş ve kadına birçok öğütler vermişti. Kadın, Fénelon'un sözünden dışarı çıkmamak üzere verdiği öğütleri uygulamakta idi.

1687 yılında kız eğitimi hakkında yayınladığı eser, bu ailede edindiği görgülerin sonucudur.

Fénelon, Protestanlara karşı girişilen kavgalardan döndükten birkaç yıl sonra yedi yaşında Burgonya prensinin eğitimi üzerine aldı. Yazdığı masallar ve konuşmalar bu zamana rastlar. Bu masalların ve hikâyelerin hepsi prensin eğitimi maksadiyle yazılmıştı. Ondan sonra Fénelon, on dördüncü Louis'in torunu olan bir prensin

eğitimi ile uğraştı ve bu vesile ile de tanınmış “Télémaque” eserini yazdı. “Telemaque” siyasi ve ahlâki bir eğitim romanıdır.

Fénelon’un son eseri, Kırallık Görevleri Üzerinde Vicdanın İncelenmesi’dır. Bu eser, öğrencisinin kırallık ödevlerini iyice yapması maksadiyle yazılmıştı. 1715 yılında ölen Fénelon, bu amacı uygulamak fırsatını bulamamıştır.

Fénelon’un eğitime ait fikirleri hayli moderndir. Kız Eğitimi eserini yayımladığı zaman Descartes’çılar Fransada kovalanıyordu. Mamafih bu kovalamadan olumlu bir sonuç elde edilememişti. Zira Fransada Descartes’ı sevenler ve fikirlerini benimsiyenler pek çoktu. Sonra Descartes’çıların felsefi fikirleri pedagoğlara da etki yapmıştı. Onlar da Descartes’ın ileri fikirlerinden faydalanırlardı.

Yukarda, bu bahsin başında Descartes’ın eski iskôlâstik felsefeyi temelinden yıktığını ve bilimlere yeni bir görüş soktuğunu ve yeni araştırma ve inceleme metotları bulduğunu görmüştük. Bundan başka Descartes, “Ruhun Tutkuları” adını taşıyan eserinde, çocuğun tabiatını ezmeden, tabîî bir beden ve fikir eğitimiyle çocuğa telkin yapmanın, sağlam ve emin bilgi vermek suretiyle onun ruhî kuvvetlerini geliştirmenin mümkün olabileceğini söylemişti. Bu fikirlerin çağdaş pedagoğlar ve fikir adamları üzerinde etki yapmaması mümkün değildi. Fénelon bunlardan biridir.

Fénelon, beden eğitiminde çocuğun tabiatına zıt gitmemeyi, arzularına uyarak çocuğa neşe ile beden hareketleri yaptırmayı tavsiye ederdi.

Öğretimde de çocuğun gelişimine engel olmıyan bir metot kullanmayı uygun buluyordu. Ona göre ruha giren her izlenimin ve etkinin haz ve acı ile ilgisi vardır. Çocuk, acıdan kaçır ve hoşlandığı şeyi yapar. Bunun için öğretimin ve eğitimin hazlı, zevkli olması lâzımdır. Bu da

eğitime oyunla başlamanın lüzumlu olduğunu gösterir. Sonra çalışma ve dinlenme o şekilde olmalı ki, çocuk birinden diğerine geçerken herhangi bir zorluk duymamalı; yani çalışma onun için bir nevi eğlence, bir nevi oyun olmalıdır.

İlk zamanları öğretime sistemli bir şekilde başlammalı, çocuğun ruhuna uygun gelecek bir öğretim metodunu uygulamalıdır. Bu da bilhassa hikâye ve masalla olur.

Çocukları somurtkan ve neşesiz insanlarla ilişkide bulundurmamalıdır. Onlar daima açık kalbli ve neşeli insanlar arasında yaşatılmalıdır. Uslamlamaya ve düşünmeye yavaş yavaş girmelidir. Eğitimde övme ve mükâfat mümkün mertebe az olmalıdır. Mükâfat hiçbir zaman maddî şeyler olmamalıdır. Zira bu gibi şeyler çocuğun karakterine kötü etki yapar. Akıllı ve uslamlamayı kuvvetlendirmiyen, hayatta pratik bir faydası olmıyan bilgi çocuk için ikinci derecede önemli sayılmalıdır.

Fénelon'un kızlara uyguladığı eğitim şekli de çok basittir ve erkek çocuklar gibi aynı amacı kovalar. Onun üzerinde fazla durduğu noktalardan biri din eğitimidir. Çocukların fikirlerini açmak ve onlara dinî gerçekliklerin yolunu göstermek, dinî eğitimin ana işlerinden biridir. Bunda çocuğun görgüleri ve yaşamaları ön plânda gelir.

Kız eğitiminde kadınlara geniş çalışma imkânları düşünölmüş ve kızların vazife çevreleri hayli geniş tutulmuştu. Meselâ Fénelon daha o zaman kadınların hukuk bilgisi edinmelerini uygun bulmakta idi. Kızları şımarık büyütmemeli ve onları kibirli yapmamalıdır. Kız alçakgönlö ve utangan olmalıdır. Kızların asıl öğrenecekleri şeyler okumak, yazmak ve biraz da aritmetiktir. Kıral ailesine mensup olanlar İspanyolca ve İtalyanca öğrenmelidir. Diğer sınıfların kızlarına ve kadınlarına kilise dili olan Lâtince öğretmek iyidir.

Önemli noktalardan biri de kızların hizmetçilere karşı ne şekilde hareket edeceklerini bilmeleridir. Şiir ve hatiplik ancak çok zeki ve yetenekli kızlara yaraşır. Kızlar roman ve güünç kitaplar yerine tarih ve bilhassa klâsik tarih öğrenmelidir. Resim ve musikide biraz çekingen davranmalıdır. Mamafih resim kızlara faydasız değildir. Zira resim kızlarda noksan kalan iyi zevki geliştirebilir. Diğer önemli bir mesele de kızlara sınıflarına uygun veya ilerde yaşıyacakları hayata uygun bir eğitim verilmesidir.

Fénelon'un eserlerinden birkaç yıl sonra John Locke'un "Eğitime ait Fikirler" adlı eseri çıkmıştır. Bu eserde Fénelon'u andıran birçok noktalara raslanmaktadır. John Locke, eserinde hiçbir kaynak göstermediği halde onun Fénelon'u okumuş ve tanımış olması çok muhtemeldir. Zira Holânda'da uzun zaman kalan Locke, Fransanın kültür ve eğitim hayatıyla muhakkak ki çok uğraşmıştır.

Fénelon'un, "Kız Eğitimi" adındaki eseri Almancaya da çevrilmiştir. Binaenaleyh Alman pedagogları da muhakkak ki Fénelon'dan az çok faydalanmışlardır.

R A T K E

(1571 - 1635)

İngiltere ve Fransada, okulları düzeltme fikri daha ziyade filozoflardan geliyordu. Almanyada reform teşebbüslerine önayak olanlar ise daha ziyade öğretmenlerdir. Ratke bunların tanınmışlarından biridir.

Ratke, Almanyadaki okullarda temelli ıslahat yapmayı düşünüyordu. Kendisiyle beraber aynı devirde yaşayan Çek pedagogu Comenius ise bütün Avrupa okullarında temelli yenilik yapmayı düşünüyordu. Bunların daha yaşlısı ve ilk ortaya atılanı Ratke'dir.

Ratke 1571 yılında doğmuştur. Üniversitede tanrıbilim öğrenmiştir. Üniversitede Lâtince ve Yunancadan fazla İbrani diliyle uğraşmıştır. Öğrenimini tamamladıktan ve bitirdikten sonra büyük seyahatlere çıkmıştı. İlk, İngiltereye, sonra özel ders vermek üzere Holândaya gitmişti.

Holândada Orange prensine başvurarak bütün Holânda okullarını ıslah etmeye hazır olduğunu bildirmişti. Bunun büyük ve geniş teklifine karşı prens, Lâtince öğretim metodu hakkında bir eser yazmasını kendisine teklif etmişti. Ratke bu cevap karşısında biraz kırılmış olarak Almanyaya dönmüştü.

Almanyada birçok tanınmış adamlara başvurmuş ve 1612 yılında bütün Alman okulları için yeni bir öğretim metodu kitabı yazmıştı. Bu eserde şu noktalar göze çarpmaktadır: 1) İbranice, Yunanca, Lâtincenin veya herhangi yabancı bir dilin gerek çocuklar ve gerek yetişkinler

tarafından az zamanda ne suretle öğrenileceği gösterilmektedir. 2) Bir okulda bilimlerin ne şekilde öğretileceği anlatılmaktadır. 3) Bir devlet için tek dil, tek din ve tek idare şeklinin ne suretle mümkün olacağı açıklanmaktadır.

Bu eserinden sonra birçok küçük kıraatlar ve dükalıklar yeni metodun incelenmesini uygun bulmuşlar ve bu maksatla bazı bilginleri bu işe memur etmişlerdi.

Bilginler, Ratke'nin öğretim metodu hakkında olumlu rapor vermişlerdi. Bazıları Ratke'nin eserine fazla ilgi göstermişler ve onun teklif ettiği metoda göre ders kitapları yazmışlardı. Bazıları devlet adamlarına tavsiyelerde bulunarak Ratke'nin kendi idealine göre Frankfurt şehrinde bir okul açmasına imkân hazırlanmışlardı. Ratke, bundan çok memnun kalmış ve Frankfurt'a gelerek okulunu açmıştı. Yeni açtığı okulda uzun zaman çalışmadı. Din meselelerinde düşmanları çoktu. Ayrıca kendisi de asabi ve geçimsizdi. Tartışmalarda en sonra söylenecek sözleri peşin söyler ve bu yüzden birçok kimseleri kendinden uzaklaştırırdı. Türlü hilelere ve iftiralara başvuran düşmanları kendisini okuldan uzaklaştırmışlardı. Bundan sonra muhtelif yerleri gezmiş, başka bir Alman dükası kendi toprakları içinde Köthen'de bir okul açmasına izin vermiş ve Ratke hemen işe başlamıştı. İlk okulunda çalışırken karşılaştığı zorluklar burada da uzun zaman çalışmasına imkân bırakmamıştı. Hattâ papazların iftirasına kapılan Alman dükası, Ratke'yi okuldan uzaklaştırmakla kalmamış, kendisini tevkif ettirerek hapse attırmıştı. Birkaç ay hapiste kaldıktan sonra tekrar serbestliğini elde eden Ratke, ilkönce Magdeburg'a uğramış ve plânlarını orada gerçekleştirmeyi düşünmüştü. Buna imkân olmadığını anlayınca Rudolstadt prensesi Anna Sophia, birkaç yıl için kendisini misafir olarak kabul etmiş ve bir vesile ile Ratke'yi İsveç başbakanına tavsiye

etmişti. Başbakan, Ratke'nin okullar hakkında iyi tenkid yazdığını ve okulların kusurlarını meydana çıkardığını biliyordu. Fakat tasarladığı okul ıslahatının yeter derecede olgun olmadığına inandığı için kendisini İsveç'e dâvet etmekte bir fayda görmedi.

İşte bu zamanlarda Ratke felç olmuş ve 1635 yılında hayata gözlerini kapıyarak türlü haksızlıklardan ve zahmetlerden kurtulmuştu.

Ratke, büyük plânlarla ortaya çıkmak, büyük işler yapacağını vadetmekle bir taraftan Bazedov'a ve ideallerini gerçekleştirmek hususunda giriştiği teşebbüslerdeki beceriksizliği ile de diğer taraftan Pestalozzi'ye benzer. Bunlardan ayrı bir özelliği de fikirlerini ve ideallerini gizlemesidir. Öğretim metodu hakkında bilgi verdiği kimselere: "Benim iznim olmadan söylediklerimi başkalarına söylemeyiniz" diyerek küçüklükler göstermekteydi. Hattâ bazan daha ileri giderek metodu hakkında bilgi verdiği kimselerden imzalı bir kâğıt alırdı. Bu kâğıtta söylenilen şeylerin basılmıyacağı yazılı bulunurdu.

Bu yüzden Ratke, eğitim ve öğretim metodları hakkında etraflı bilgi veren herhangi bir eser yazmaktan çekinmiş ve kendisinden sonra gelen nesiller başka kanallara başvurarak onun fikirleri hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Pedagoji tarihi ile uğraşanlar bilhassa Ratke'nin metodunu inceliyen profesörlerin raporlarından faydalanarak gereken bilgiyi elde etmişlerdir.

Ratke, ilkönce uygulanmakta olan öğretim şekillerine hücum etmekteydi. Dil öğretiminde ezbercilik sıkıcı ve fena bir metottur. Okullarda Lâtinceyi diğer dillerden üstün tutmak, ona göre, doğru değildir. Tersine olarak okullarda Lâtince yerine Yunanca ve İbraniceyi programlara almalı ve bunlar üzerinde daha fazla durmalıdır.

Sonra anadiline karşı gösterilen kayıtsızlığa son verilmelidir. Düşünmelidir ki bilimlerin nesilden nesle geç-

mesine yarıyan en iyi vasıta, yabancı diller değil, anadilidir. Kaldı ki çocuk, anadilini kolay anlar, kolay ilerler. Mamafih anadilini gelişigüzel öğretmek doğru değildir; bunu da bir metoda bağlamak lâzımdır. Öğretim metodu başlı başına bir sanattır. Buna didaktik adı verilir.

Didaktik sayesinde bir öğretmen ders vermek maharetini kazanır. Didaktik, yalnız anadilinde değil, her derste kullanılmalıdır. Öğretim metodu, öğretmeyi kolaylaştırır ve zamanı kısaltır. Öğretim metodu sayesinde çocuğa bir dili günde 2 - 4 saat öğretmek şartıyla yarım yılda ve en çok bir yılda anadili gibi konuşmaya ve yazmaya muvaffak olabilir. Umumiyetle öğretim metodu sayesinde bilimler kolay öğrenilir ve bilimlerden daha çok fayda sağlanır.

Ratke, kendi öğretim metoduna uygun kitaplar yazmayı da çok önemli görmüş ve bunun için çalıştığı okulda bir basım makinası elde etmeğe çalışmıştır. Bu lüzum yerindedir ve pedagoglar uzun zaman bu fikri müdafaa etmişlerdir. O zamanın okulcuları ve padogagları yeni bir teşkilât kurdukları, yeni bir öğretim metodu uygulamak istedikleri zaman mutlaka yeni kitaplara ihtiyaç duymuşlar ve hemen bir basımevi kurmaya çalışmışlardır.

Okulda öğrenci kitaplarının lüzumlu bir araç olduğu muhakkaktır. Fakat metot demek, acaba kitap mı demektir? Her şeyi öğrencinin elindeki kitaplara göre ayarlamak, öğretmenlere çok zaman çocukları tanımak sanatını unutturur ve çocukların yeteneklerine kayıtsız kalmayı gerektirir.

Ratke'nin gözünden bile kıskandığı öğretim metodu da acaba ne gibi yenilikler, ne gibi teklif ve tavsiyeler vardır? Bunları aşağıda sırasıyla toplu olarak gösteriyoruz:

1) Her şey bir intizama bağlanmalı, öğretim, tabiatın gidişini izlemelidir; yani öğretimde kolaydan gü-

ce, bilinenden bilinmiyene, yalınçtan bileşiğe doğru gitmelidir.

2) Bir defada çocuğa bir şeyden fazla şey öğretmemelidir; yani yalnız bir ders öğretmekle yetinmelidir.

3) Öğretilen bir şeyi çok defa tekrar etmelidir.

4) Her şey ilkönce anadilinde gösterilmelidir.

5) Her şey baskısız öğretilmelidir; yani çocuğun bilgisi az olursa onu korkutmamalı ve dövmemelidir. Öğretmenin vazifesi yalnız ders vermektir. Çocuğun eğitimiyle öğretmen uğraşmalıdır.

6) Hiçbir ders mihanikî olarak ezberletilmemelidir.

7) Her şeyde birlik gözetilmelidir; yani öğretim metodu, ders kitapları ve ders kuralları birbirini bozacak surette zıt olmamalıdır.

8) Öğretimde ilkönce misallerle bir şeyi açıklamalı, ondan sonra ana kuralları, sonra okumayı ve en sonra dil bilgisi öğretmelidir.

9) Her şeyi tecrübeden, görgüden geçirmeli ve gösterilen şeyleri parça parça öğretmelidir.

10) Çocuklar öğretmenler tarafından değil, gözetleyiciler tarafından dövülmeli ve cezalandırılmalıdır.

11) Bilimler iki şekilde öğretilmelidir: ilkönce kısa kavramlar halinde ve ondan sonra geniş ve ayrıntılı şekilde.

İşte Ratke, bu prensiplere göre okulları düzeltmek ve değiştirmek isterdi. Nitekim kendisi Köthen'de açtığı okulda tasarladığı prensipleri uygulamaya çalışmıştır. Bir yıl süren bu çalışmalarını kısaca incelemek bazı noktalardan faydalıdır: ona göre ilkönce yeni metodunu uyguluyacak öğretmenlere ihtiyaç vardı. Bunun için ilk tedbir olarak topladığı öğretmenlere kendi metotları ve prensipleri hakkında bilgi vermeye karar verdi. Ondan sonra emrine verilen bir basımevinde okula gerekli kitapları

bastırdı ve çocuklara dağıttı. Daha sonra memleketin büyüklerini ve halkı yeni okulla ilgilenmeye çağırdı. Halk, mahiyetini henüz kavrayamadığı bu okula çocuklarını yarı istiyerek, yarı istemiyerek gönderiyordu. Okulun 181 erkek ve 131 kız öğrencisi vardı ve üç kısımdan ibaretti:

1) Üç sınıftan ibaret olan Alman okulu. Burada erkek ve kız öğrencilere bir öğretmen ders vermekteydi. Bu kısmın amacı, çocuklara anadilinde gerekli olan bilgi ve maharetleri kazandırmaktı. Diğer kısımlara girmek için bu kısmın derslerini bilmek lâzımdı. Okutulan başlıca dersler: okuma, yazma, Almanca, din ve ilâhiydi. Kuvvetli görülen öğrencilere ayrıca aritmetik dersi gösterilirdi ve bu da isteğe bağlıydı.

2) Lâtince sınıflar.

3) Yunanca sınıflar.

Lâtince kısmında okuyanlar biraz Lâtince öğrendikten sonra hemen Lâtince okumaya başlarlardı. Okuma parçalarından ahlâka zararlı olan kısımlar çıkarılırdı. Mafih okumaya geçmeden önce okunacak Lâtince parçanın Almanca tercümesi tekrar ve tekrar çocuklara okutulurdu. Bu tekrarlardan sonra ancak Lâtince okumaya geçilirdi. Okunan parçalar çok vakit bir eserdi. Eserler arasından da komediler diğerlerinden üstün tutulurdu.

Okunan bir eser haftanın sonunda kısa olarak ve yedinci haftadan sonra bir kere daha tekrar edilirdi. Çocukların kendi evlerinde birbiriyle Lâtince konuşmalarına ayrıca önem verilirdi.

Okulda çocuklara birçok atasözleri ve değerli cümleler ezberletilirdi. Bundan sonra dilbilgisine geçilirdi. Önceden okunan parçalar ve eserler bir kere daha tekrar okunur ve her okundukça gramer incelemeleri yapılırdı.

Çocuklara ilkönce Lâtineden Almancaya tercümeler yaptırılırdı. Bunda iyice başarı gösterdikten sonra Almancadan Lâtinceye tercüme yapılabilirdi. Yunanca sı-

nıflarında tıpkı Lâtincede uygulanan metoda göre hareket edilirdi. Yunancada en çok okunan eser İncildi.

Biz burada Ratke'nin dil öğretimini ne şekle soktuğunu gördükten sonra onun kurmuş olduğu okulda başarı göstermemesinin sebebini daha iyi anlamış oluruz.[§]Böyle bir öğretim metodu çocuk psikolojisine asla uygun değildir. Bu metot, dili âdeta ruhandan ayırmaktır. Çocuklara bir eseri muhtelif yıllarda tekrar ve tekrar okutmanın ne kadar can sıkıcı olduğunu düşünecek olursak Lâtince veya Yunancayı bu metotla çocuklara sevdirmenin imkânsız olduğunu da kolayca anlıyabiliriz.

Demek oluyor ki mezhep kavgalarından başka öğretim metodunda bu can sıkıcı tekrarların da başarısızlıkta önemli bir yeri olsa gerektir.

Bundan başka Ratke'nin okulda uyguladığı bir prensip de Fisagor'un kendi hayatında tavsiye ettiği susma şeklidir. Çocuklar ders görürken oturdukları sıralarda hiçbir söz söylememek şartıyla öğretmenlerini dinlemek zorunda idiler. Bu da çocuk psikolojisinin alfabesini bilmemekten başka bir şey değildir.

Buraya kadar açıkladığımız noktalardan faydalı olanları da yok değildir. Binaenaleyh aşağıda Ratke'nin uyguladığı prensiplerin faydalı ve zararlı olanlarını bir kere de kısa ve toplu olarak göstermek elverişli görülmüştür.

Ratke'nin pedagojisinde faydalı gördüğümüz başlıca noktalar şunlardır:

1) Ratke, kendi zamanına kadar okullarda uygulanmakta olan öğretim metodunun zararlı cihetlerini görmeye muvaffak olmuştur.

2) Anadilini programlara sokmuş ve dersleri anadili ile öğretmiştir.

3) Öğretimde ve ders kitaplarında birliğin lüzumunu anlamış ve bunun üzerinde durmuştur.

4) Öğretimde tümevarım metodunu faydalı olarak uygulamıştır.

Zararlı noktalar da şunlardır:

1) Çocukların kendi kendine etkin olmasına değer vermemiştir.

2) Çocukları sınıfta hiçbir söz söylemeden dinlemeye zorlamıştır.

3) Lüzumsuz tekrarlarla konuları ve dersleri sevimsiz bir hale sokmuştur.

4) Ders konularında değişiklik aramak lüzumunu duymamıştır.

5) Öğretimle eğitimi birbirinden ayırmış, öğretmenleri sâdece ders veren bir alet yerine koymuştur.

COMENIUS

(1592 - 1670)

On yedinci yüzyılın en büyük pedagoglarından biri Amos Comenius'tur. Dedesi Komnalı olduğu için kendisine bu ad verilmiştir.

Comenius 1592 yılında Bohemyada doğmuştu. Anası çabuk öldüğünden ancak on altı yaşında Lâtin okuluna devamı başlamıştır. Comenius, daha genç yaşında okulların ve öğretimin kötülüğünü yaşıyarak anlamıştı. 1611 yılında Lâtin okulunu bitirdikten sonra üniversitede felsefe ve tanrıbilimle uğraşmıştır. Felsefe profesörü Heinrich Alsted, bir evrensel felsefe ansiklopedisi meydana getirmeye çalışıyordu. Comenius ömrünün sonuna kadar bu fikrin etkisi altında kalmıştı. Üniversitede Ratke'nin plânlarını öğrenmiş ve F. Bacon'un eserlerini okumuştı.

Üniversiteden mezun olduktan sonra 1614 yılında Bohemyada Prerav kasabasında okul öğretmenini oldu. Ratke'den teşvik gören Comenius, onun metotlarını uygulamaya çalışıyordu. 1618 de başka bir kasabada dinî vâiz olmuş ve aynı zamanda kasabadaki okulun müdürlüğünü üzerine almıştı.

1621 savaşında vazifeleri elinden alınmış, bir müddet ailelerde özel öğretmenlik ve eğitmenlikle vakit geçirmiş ve daha sonra muharebenin aldığı kötü durum yüzünden memleketini büsbütün terk etmişti. 1628 yılında birkaç dostu ile Lehistanda Lissa şehrine sığınan Comenius burada öğretim ve eğitim işleriyle ciddi olarak uğraşmaya başlamıştı. Lissada bir okulda ders vermeyi kabul etmiş

ve aynı zamanda pedagoji âleminde büyük etki yapan eserlerini hazırlamıştır. Bu çalışmaları zamanında Ratke ile mektuplaşmakta devam etmesi kendisinin Ratke'ye verdiği önemi gösterir.

Eseri yayımlandıktan az zaman sonra Comenius'un adı her yerde söylenmeye başlanmıştır. Dostu Samuel Hartlieb'in yardımıyla 1641 yılında İngiliz okullarında ıslahat yapmak üzere İngiltereye çağrılmıştı. Comenius, bütün bilimleri bir araya toplayacak büyük bir ansiklopedi yazmak hususunda İngilizlerden yardım göreceğini düşünmüştü (böyle bir esere Pansofi adı verilir). Lâkin Parlâmentonun iyi niyetlerine rağmen siyasi durum İngilterede vazifeye başlamasına engel olmuştu.

Bundan sonra Comenius, İsveçe başvurmuş ve İsveçte Holândalı zengin bir tüccar tarafından kuvvetli yardım görmüştü. İsveçte başbakanla tanışmıştı. Başbakan, Comenius'un fikirlerini ve plânlarını Ratke'nin plânlarından daha iyi buldu ve kendisini takdir etti. Mamafih ıslahat işlerinde kullanmadan önce okul kitapları yazmasını kendisinden rica etti. Comenius bir aralık bu işlerle uğraştı. Fakat 1648 yılında tekrar Lissa şehrine döndü ve orada kilisenin birinci papazı oldu.

Lissada bulunduğu zamanlarda Macar okullarında değişiklik yapmaya uğraştı. Fakat İsveçle Lehistanın savaşa tutuşması üzerine burasını terk ederek Amsterdam şehrine sığındı. Holândada bir müddet yazılarıyla uğraştı ve orada 1670 yılında hayata gözlerini kapadı.

Comenius, muhtelif işlerde çalışmış ve muhtelif problemler üzerinde kafa yormuştu. İlk önce papaz sıfatıyla mezheplerin ortadan kaldırılmasına gayret etmişti. Mezhep savaşları ile Avrupanın tam bir sefalet ve fakirliğe düştüğünü gören Comenius, bu işin çok önemli olduğuna kanaat getirmişti. Fakat sakın bir hayat yaşayamadığı,

ikide birde göç etmek zorunda kaldığı için bu idealini gerçekleştirmeye muvaffak olamamıştı. Bereket ki gittiği yerlerde öğretmenlik vazifesi bulmuş ve bu sayede öğretim ve eğitim hakkında düşünmek ve eser yazmak imkânını bulmuştu.

Comenius, yaradılışı itibariyle iyimser bir kişidir; o derecede ki, gerçekleşmesi imkânsız olan şeylere bile inanırdı: evrensel felsefe ve bilim ansiklopedisi yazmak gibi. Sonradan bu fikrini biraz değiştirmişti. O, artık bir bilimler ansiklopedisi değil, inanlarda birlik yaratmak amacıyla bir kavramlar sistemi yazmayı düşünüyordu. Kanaatince böyle bir eser, kafalarda birlik yaratacak ve bu da inan birliği doğuracaktı. Bütün bunlar kendisinin iyimser ve hayalsever olduğunu açık olarak gösterir.

Bütün bunlara karşı Comenius daima iyi bir öğretmen ve eğitmen olarak çalışmış ve eserleriyle de gerek kendi zamanında ve gerek kendinden sonraki devirlerde ölmez bir pedagog olarak tarihe geçmiştir. Gerçi bazı eserlerinde aşırı fikirler ve hayaller yok değildir. Fakat bunlar diğer fikirleri yanında çok sönük ve değersizdir.

Comenius, kendinden önce yazılmış bulunan pedagoji eserlerini okumuştur. Mamafih onun üzerinde en çok etki yapanlar Ratke ile İspanyol Vives olmuştur. Bundan başka kendisinin felsefede yeni bir çığır açan Descartes, Bacon ve T. Campenella'nın eserlerini de okuduğu ve incelediği muhakkaktır. Son yüzyıl içinde yapılan araştırmalar didaktik işlerinde kendisinin bilhassa Ratke'nin etkisi altında kaldığını meydana çıkarmıştır.

Comenius'un en büyük ve değerli eseri "Didaktika magna" adıyla tanınmış olan öğretim metodu eseridir. Bu eserini 1627 de Bohemyada Çek diliyle yazmaya başlamış, 1628 de düzeltmiş ve tamamlamış ve 1638 de kendisi tarafından Lâtinceye çevrilmiştir.

Comenius'un öğretim, eğitim, okul ıslahatı ve teşkilâtı hakkında neler düşündüğünü bu eserde bir bütünlük halinde görmekteyiz.

Yukarda kendisinin pansofist olduğunu söylemiştik. Comenius, öğretim ve eğitimi bu amaca göre tanımlamaktadır. Öğretim metodu, "Herkesin her şeyi öğretebilmesi için herkesçe kabul edilmesi şart olan bir sanattır."

Ona göre öğretim, sıkıcı ve üzücü olmamalı, tersine olarak temelli ve hoş olmalıdır. Bugünün hayatı yarın için bir hazırlıktır. Akıllı bir yaratık olan insanın görevi, her şeyi bilmesi, eşyaya ve kendine hâkim olması ve Allah'ın bir kulu olmak itibariyle de her şeyi Allah ile ilişkili kılmaya çalışmasıdır.

Buradan öğretim ve eğitim için zaruri olarak üç problem çıkarılabilir: birincisi, bilimsel bilgi, ikincisi ahlâk ve fazilet ve üçüncüsü de gerçek anlamıyla Allah sevgisi ve Allah korkusudur.

Tabiat bize bu üç görev için yetenek ve tohum vermiştir. Tabiat bunları bize hiçbir zaman hazır ve işlenmiş olarak vermez. Biz bunları işlemeliyiz. Bunun için insanın eğitilmesi ve öğrenmesi lâzımdır.

Öğretim ve eğitim mümkün olduğu kadar erken başlamalıdır. Zira, bitkilerde olduğu gibi, insanları da küçükken, taze iken daha kolay yetiştirmek ve eğitmek mümkündür. İnsanın küçükken aldığı etkiler ruhta devamlı ve kuvvetli olarak yerleşir kalır.

Bu görevi en tabii olarak yerine getirecek etmenlerden biri ailelerdir. Çocuğun dünyaya gelmesine vasıta olan aileler, aynı zamanda çocukları akıllı, faziletli ve dindar olarak da yetiştirebilir. Yazık ki ailelerin, çocuklarına iyi bir eğitim verecek vakitleri olmadığı gibi bilgileri de yoktur. Bunun için çocukları ayrı kurumlarda ve okullarda yetiştirmek gerekir. Okulda örnek olma ve rekabet gibi şeyleri düşünürsek okul eğitiminin aile eğitiminden

ve özel eğitimden daha etkili ve daha faydalı olduğunu kabul ederiz.

Zengin olsun, fakir olsun; kız olsun, erkek olsun; hattâ şehirde veya köyde doğmuş bulunsun her çocuk ay-rasız (istisnasız) okula gitmeye zorlanmalıdır. Zira in-san, her şeyden önce insandır. İnsan olarak dünyaya ge-len herkes, aynı büyük amaç için, yani gerçek insan ol-mak için dünyaya gelmiştir.

Comenius, hararetli ve kandırıcı fikirlerle kızların da okutulmasını ve eğitilmesini ispata çalışmaktadır. Bu ba-kımdan Comenius, kız ve erkek ayrılığı gözetmeksizin, bütün insanlarda kültür ve eğitimde eşitlik prensipini mü-dafaa eden ilk pedagoğdur ve bu yönden Comenius'un pedagojisi, kelimenin tam anlamıyla, sosyal pedagojidir.

Okullarda her çocuğa her dersten bilgi verilmelidir; yani her önemli şeyin özü, sebebi ve amacı hakkında ço-cuklar aydınlatılmalıdır. Bu suretle çocuklar dünyada pa-sif bir seyirci olmaktan ziyade geleceğin aktif oyuncular-ı, etkin üyeleri olduklarını iyiden iyiye kavrarlar.

O halde birer insanlık kurumu olan okullar çocuklar-da bilim ve güzel sanatlara ait yetenekleri geliştirmeli, dillerini inceltmeli, ahlâklarını iyileştirmeli ve onlara Al-lahı sevdirmelidir.

Bugün bu ödevleri mükemmel bir surette yapacak okullar yoktur. Sonra bugünkü okullar fakir halk taba-kası için çok pahalıdır. Bu bakımdan bugünkü okulların kapıları halk çocukları için kapalı demektir.

Sonra bugünkü okulların öğretim ve eğitim alanında uyguladıkları metodlar da kusurludur, yanlışır. Okullar-da eğitim çok serttir. Allah korkusu ruhlara yerleştiril-miyor ve ahlâki faziletler arka plânda kalıyor. Çocuklara verilen bilgiler karanihtir ve karışıktır. Sonra bu karı-şık ve aydın olmıyan bilgiler de çocuklara çok zor olarak veriliyor. Hiçbir yerde eşyanın gerçekliği çocuklara tanı-

tılmıyor. Okullarda türlü kelimelerle papağan gibi konuşuluyor ve şarlatanlık yapılıyor. Bunları düşünürken Comenius okulda geçirdiği zamanlara “kaybolmuş zamanlar” diye üzülmüyor.

Öğretimde en çok şikâyet edilecek ders Lâtince'dir. Çocuklar 15 - 20 yaşına kadar maksatlarına ulaşmadan okullarda arasız Lâtince öğrenmektedirler. Bir sokak çocuğu, bir ahırcı bile bu kadar zamanda, anadilinden başka, yabancı bir dili şöyle böyle konuşacak seviyeye gelebilir. Bu bakımlardan hayatlarının önemli bir kısmını bugünkü okullarda geçiren çocuklara acımamak elden gelmez.

Comenius, okulların bu hatalı ve noksan teşkilâtına karşı bütün memleket çocuklarının okuyabileceği kurumlar açılmasını lüzumlu görmektedir. Çocuklar bu yeni kurumlarda kendilerini ahlâklı ve bilgili yapacak her şeyi öğrenmelidir. Öğretim, sert ve sıkıcı olmamalı, dayak cezası okullardan kalkmalıdır. Çocuklar baskı altında bulunmadan en kolay bir tarzda, âdeta kendiliğinden, ilerlemeye götürülmelidir.

Öğretimden maksat, çocuklara sathi ve gösteriş şeklinde bilgi kazandırmak değildir; belki onlara gerçek bilgi vermektir. Bunu da zahmetli ve sıkıntılı bir şekilde değil, kolay bir tarzda öğretmelidir. Bunun için günde dört saat ders yeter. Comenius sonraları saat sayısını altıya çıkarmak lüzumunu duymuştur. Buna karşı evde çalışmaya ayrılan saatleri çok azaltmak lâzımdır.

Bunlardan başka bir öğretmen 100 öğrenciye ders verebilmelidir. Bu ise ancak kendisinin tavsiye ettiği öğretim metoduyla mümkün olabilir.

Humanistler zamanında öğretmenler tek çocukla uğraşırlardı. Bunun bütün halkı okutacak bir tedbir olmadığı meydandadır.

Okulların kendi fikrine göre düzeltilmesiyle her şeyin birden düzeleceğini düşünmek aşırı bir fikir olur.

Fakat okulların kendi düşüncesine göre düzeltilmesiyle ancak insan yavrularını insan olarak yetiştirmek mümkün olur.

Metoda bağlı bir öğretmen çocukların bireysel yeteneklerini hiçbir zaman gözden uzak bulundurmamalıdır.

Okulları düzeltme plânı dikkatle düşünülmüş bir nizama göre yapılmıştır. Bu nizam gerçek öğretmen olan tabiattan alınmıştır.

Comenius, tabiat bakımından Rousseau gibi, çocuğun iç tabiatını anlamıyor. Onun tabiattan kastı dış tabiattır, dış âlemdir. İşte bu dış tabiatta görülen nizam ve intizam öğretimde taklit edilmelidir. Öğretimde buna tabii metot denir. Bu tabii metotta ilkönce karşımıza çıkan engelleri kaldırmak lâzımdır. Bundan sonra gerekli olan şeyleri yapmaya çalışmalıdır. Burada bizi şu noktalar düşündürmelidir:

1) Zorunlu olan şeyleri öğrenmeye vaktimiz olmalıdır. Bu da hayatımızın uzun olmasıyla mümkündür. Bundan çıkan sonuç sıhhat, beden sağlığına önem vermektir. Comenius beden sağlığını sağlamak için iş ile dinlenme arasında elverişli bir ayırma yapılmasına ayrıca önem verir.

2) Öğretimde muvaffak olmak için uygun zamanı seçmelidir. Bu noktada tabiattan ders almak suretiyle uygun zamanları bulmak ve seçmek mümkündür. Tabiat bize öğrenim ve eğitime mümkün mertebe erken başlamayı ve sabah saatlerini derslere ayırmayı ve her şeyi çocuğun düşünce yeteneğine ve karakterine uydurmayı emretmektedir.

Ders konularında da tabii gidişi izlemelidir. Dil den önce düşünceyi uyandırmalı; real dersleri real olunan derslerden, misalleri kurallardan önce öğretmelidir.

Dil, gramerden değil, uygun gördüğümüz yazarların eserlerinden öğrenilmelidir. Genel olarak, ilkönce çocu-

ğün düşüncesine ve anlayışına önem vermeli, düşünceyi kuvvetlendirmek için her vasıtaya başvurmalıdır. Bundan sonra belleği kuvvetlendirmeli ve en sonunda dili ve eli işletmeli ve geliştirmelidir.

Bundan başka çocukları belli bir zaman içinde daima belli bir şeyle uğraştırmalıdır, yani çocukları dar bir zaman içinde birçok derslerle değil, bilhassa bir dersle meşgul etmelidir.

Öğretimde tümevarım metodundan faydalanmalıdır; somuttan soyuta doğru ilerlemelidir. Bilimlerde öğelerden işe başlamalı ve her ayrı şeyi, her parçayı onlara öğretmelidir.

Tabiatta evrim yavaş yavaş olur. Derslerde de bu metoda dikkat etmelidir. Dersler yavaş yavaş ilerlemelidir. Öğretilen bir şeyi hakkiyle öğrettiğimize inandıktan sonra diğer bir şeye geçmelidir. Okul ve öğretim ancak bu suretle amacına ulaşabilir.

3) Okul, amacını nasıl kolayca elde edebilir? İlkönce çocuklarda öğrenme merakını canlandırmalıdır. Sonra öğretim metodu ile öğrenme zahmeti azaltılmalıdır. Öğretim metodu o şekilde olmalı ki çocuğa hiçbir şey fena görünmemeli, hiçbir şey onun gözünü korkutmamalıdır. Çocuk her vakit severek ve isteyerek öğrenmelidir.

Okul binası sevimli ve neşeli olmalıdır. Sınıflar aydınlık, temiz ve resimlerle süslenmiş bulunmalıdır. Okulun bir oyun yeri, bir de genişçe bahçesi olmalıdır. Okulda bütün öğretmenlerin güler yüzlü ve yumuşak olmaları lâzımdır. Daha iyi ve daha kolay öğretmek için dayak cezasına başvurmamalıdır.

Mamafih bu kadarı yetmez. Derslerin konuları da meraklı ve çekici olmalıdır. İlkönce kısa kurallardan ve daima kolaydan işe başlamalı, basit noktaları anadilinde öğretmeli ve açıklamaları anadilinde yapmalıdır.

Çocukları konu bolluğu içinde boğmamalı, belleği anlaşılmıyan şeylerle doldurmamalıdır. Her kural misallerle perçinlenmeli ve misaller üzerinde çok işlemelidir. Çocuklara bir şey anlatılırken, bir misal söylenirken daha iyi anlaşılması ve akılda tutulması için mümkün mertebe muhtelif duyu organlarını harekete getirmelidir. Çocuklara faydası olmıyan şeyleri öğretmemelidir.

Sonra metotta, alıştırmalarda, kitapların konularında ve basılışında birlik olmalıdır. Zira ayrılık fikir karışıklığına sebeb olur.

4) Temelli öğrenme ve uslamlamanın kuvvetlenmesi hakkında Comenius, şu noktalara dikkat etmeyi lüzumlu görmektedir:

Okullarda çocuğun bugünkü ve yarınki hayatına faydalı olmıyan şeyleri kendilerine öğretmemelidir, çocuğa yalnız bilgi veya bilim yetmez. Ona ahlâk ve din de lâzımdır.

Okullarda bugüne kadar taklide çok önem verilir, başkasının fikirlerine çok değer verilirdi. Eşya ve eşyanın özü çocuklara anlatılmıyordu. Öğrenimde şunun veya bunun düşündüğünü anlatmak başta gelirdi. Demek oluyor ki bugünkü okullar çocukları, yabancı gözle görmeye ve yabancı fikirlerle düşünmeye alıştıırırdı. İnsanları kuru kitaplarla bilgin yapmaya çalışmamalı, belki onlara toprağı, taş, göğü, camı v. s. yani eşyanın kendisini tanıtmalıdır. Yabancı insanlar bu gibi şeyler hakkında ne düşündüğünü söylemekten ziyade çocukları doğrudan doğruya eşya üzerinde araştırma yapmaya alıştırmalıdır. Comenius bu tarzda çalışmaya bileşim metodu diyor. Halbuki biz bu tarzda çalışmaya bugün çözümleme metodu demektediriz.

Çocuklar sınıflarda ilerledikçe yeni bilgileri de eski bilgilere bağlamaya gayret etmelidir. Çocuklara her şey sebepleriyle anlatılmalı ve açıklanmalıdır. Çocuk, öğrendiği şeyler hakkında şüphe etmemeli ve öğrendiğini kolay kolay

unutmamalıdır. Çocuk, öğretmeninden öğrendiğini anlatmalı ve anlatarak konuları tekrar edebilmelidir. Bunun faydası öğrenilen şeyin sağlam olarak kafada kalması ve çalışma zevkini çoğaltmasıdır.

Bilimlerin kısaltılmasıyla her şeyin çabuk öğrenilmesi de mümkün olur. Comenius, güneşi misal göstererek bir öğretmenin de yüzlerce öğrenciye ders vermesinin mümkün olduğunu ispata çalışmaktadır. Bunun için her öğrencinin aynı konuları ellerinde bulundurması ve her dersin belli konuları olması lâzımdır.

Sonra birçok şeyleri aynı zamanda öğretmek de mümkündür: kelime, eşya, okuma, yazma, açıklama, öğrenme ve öğretme alıştırmaları ve oyun gibi. Lüzumsuz şeylerle ihtisasa ait şeyleri okula sokmamalıdır.

Buraya kadar açıkladığımız noktaların özeti şudur : 1 — Basamak basamak ilerleme ve yükselme, 2 — Maksada kolay ulaştıran çekici ve hoş bir öğretim metodu, 3 — Kelime ve eşyayı beraber kavratma, 4 — Şekil ve resimle konuları somutlaştırma. Bu noktalardan bir kısmı Ratke'den alınmış olmakla beraber diğer bir kısmı tamamiyle orijinaldir ve bugünkü pedagojinin alfabesidir.

Comenius, genel öğretim metodunu anlattıktan sonra ayrı ayrı derslerin öğretim metoduna geçiyor ve bu suretle özel öğretim metodu hakkında bir fikir vermeye çalışıyor. Comenius, özel öğretim metoduna büyük değer verdiğini muhtelif vesilelerle söylemektedir. Ona göre kendi öğretim metodu büyük güvenle çalışan bir makinadan tamamiyle farksızdır.

Mamafih Comenius ders kitaplarına da büyük önem vermektedir. Öğretmenlerin bilgisi noksan bulundukça kitaplar her vakit değerli vasıtalarından sayılacaktır. Comenius, öğretim metodunda genel kural olarak şunu öne sürer: Herşeyi mümkün olduğu kadar muhtelif duyu organlarına göstermelidir. Bu bakımdan Comenius tahta ve elişlerini

de kendi metodu içine almıştır. Comenius'un duyu organlarının işletilmesine ait yazdığı eserden son zamanlara kadar faydalanılmıştır. Comenius, muhtelif bilimlerin ve sanatların öğretim metodunda sık sık tekrarların lüzumlu ve faydalı olduğuna inanıyordu. Bununla belli alışkanlıkların kazanılacağına emindi.

Dil öğretiminden hayli geniş ve ayrıntılı bahsetmektedir. Dil, ona göre, bilginin bir ögesi olarak değil, belki bilgi toplamak ve başkalarına fikrini anlatmak için bir alet olarak öğreniliyor. Bunun için dilde en lüzumlu ve zorunlu şeyleri öğretmeye çalışmalıdır. Sonra komşu milletlerle ilişkide bulunmak için yabancı dillere de önem vermek lâzımdır.

Bilimsel kitapları okumak için bilginlere Lâtince, filozof ve doktorlara Yunanca ve Arapça, tanrıbilim ile uğraşanlara da Yunan ve İbranice dilleri lüzumludur. Mamehik bu sonuncuların mükemmel şekilde bilinmesi şart değildir.

Dil dersleri eşya dersleriyle paralel olarak ilerlemelidir. Kelimeler eşyadan ayrı olarak öğretilmelidir. İnsan bir dili bütün ayrıntılarıyla bilmeye muhtaç değildir. Nitekim Çiçero bile Lâtincenin bütün terimlerini ve ayrıntılarını bilmiyordu.

Her dil ayrı ayrı öğretilmelidir; başlangıç anadili ile olmalıdır. Programlarda anadiline 8-10 yaşına kadar genişçe bir yer ayırmalıdır. Bundan sonra yaşayan dillere birer yıl, Lâtinceye iki yıl, Yunancaya bir yıl, İbraniceye altı ay zaman ayırmak maksadı sağlamaya yeter. Dil, kuralarla değil, konuşmakla öğrenilmelidir. Dil öğretiminde yavaş yavaş ilerlemeyi göz önünde bulundurmalı ve ders kitaplarını buna göre ayarlamalıdır.

Comenius, çok önem verdiği Lâtince dersleri için ayrı ders kitapları yazmıştı. Comenius, ahlâk öğretiminde aşıksız her faziletin çocukların ruhuna aşılmasını isterdi.

Bilhassa dört ana fazileti her çocuk benimsemelidir. Bunlar cesaret, itidal, adalet ve bilgelikti.

Eğitimde ailenin, öğretmenlerin ve öğrenci arkadaşların örnek olması çok önemlidir. Okul disiplini üzerinde çok durmak lâzımdır: disiplinsiz bir okul susuz değirmen gibidir. Okulun her şeyden önce haksızlıklar ve adaletsizliklerle savaşıması lâzımdır. Okulun amacı, çocukların gelecekte yanlış yollara sapmamalarına çalışmaktır. Okul, birinci derecede öğretime değil, eğitime ahlâk ve fazilete değer vermelidir. Öğretmen, güneşten ders almalıdır. Güneş her vakit hararet ve ışık saçar; çok defa yağmura ve rüzgâra ve pek az yıldırım ve gök gürültüsüne sebeb olur. Öğretmen de çocuklara her vakit sevgi beslemelidir. Sevgi, çocuklar için hayat kaynağıdır, ışık ve hararettir.

Comenius, eğitim ve öğrenim devrelerini yirmi dört yıla ayırmaktadır. Bu zamanı altışar yıllık dört kısma ayırır: 1) Ana okulu. Bundan maksat aile eğitimidir. Her çocuk altı yaşına kadar ilkönce aile kucağında eğitilmelidir. 2) Her cemaatin kurması gereken anadili okuludur. 3) Şehir gençlerine mahsus olmak üzere her şehirde açılması lüzumlu olan Lâtince okuludur. 4) Her ilde gençler için açılması gerekli olan yüksek okullardır.

Ana okulunda sezgi vasıtasıyla duyu organlarını işletmek esastır. Her türlü bilimsel ilgilere ve değerlere bu devirde temel atılır. Meselâ astronomi biliminde ailenin kuracağı temel, çocuğa güneşi, ayı, göğü ve yıldızları göstermesi ve bunların hareketlerini, batmalarını ve çıkmalarını öğretmesidir. Şiir hakkında ailenin vereceği anabilgi, çocuklara küçük yaştan bazı küçük şiirler ezberletmekten ibarettir.

Ailede bilhassa ahlâkın ve Allah korkusunun temelleri atılmalıdır. Comenius bu maksat için ailelere bazı faydalı kitaplar yazmıştı. Bu kitaplarda altı yaşına kadar ço-

cukların bedenî mânevi, ruhi ve ahlâki eğitimine ait faydalı öğütler vardır.

Anadili okuluna gelince, kız ve erkek ayırmamak şartıyla memleketin çocukları bir arada bu okulları ziyaret etmelidir. Bu okul altı yıl sürer. İlerde Lâtince öğrenecek olan çocukların da anadili okulunu ziyaret etmeleri faydalıdır. Bu, ahlâk bakımından lüzumludur. Zira çocuklar ayırsız bu okulları ziyaret ederlerse insanların eşit olduğu bilinci kendilerinde uyanır. Sonra Didaktika magna, yani kendisinin yazdığı öğretim metodu yalnız Lâtince öğretmeye yardım etmez, her milletin kendi dilini kolayca öğretmeye de yardım eder. Bu okullarda çocuklar okumaya alışmalı, dilbilgisi bakımından doğru imlâ yazmalı, sayıları öğrenmeli, ölçmeye alışmalı ve şarkı öğrenmelidir. Bunun gibi okulda din ve ahlâk dersleri gösterilmeli ve vatandaşlık bilgilerine önem verilmeli, tarih ve coğrafya öğretilmeli, en sonra çocuklar mihanikî maharetleri, yani elişleri öğrenmelidir. Bu kısım için de Comenius, birçok kitaplar yazmıştı. Anadili okulunda sabahleyin iki saat fikir ve bellek derslerine, öğleden sonra iki saat elişlerine ve ses alıştırmalarına ayrılmalıdır. Son sınıflarda, ihtiyaca göre, komşu milletlerin dilleri öğretilabilir.

Lâtince, okulunda, Lâtince, Almanca, Yunanca ve İbranice dilleri okutulmalı ve Romada kabul edilen yedi serbest sanata önem verilmelidir (Romada eğitim bahsine bak). Bundan başka coğrafya, tabiat bilimleri, kronolojik tarih, ahlâk ve tanrıbilim dersleri de programlarda yer almalıdır.

Derslerin sınıflara bölünmesi muhtelif olur. Her sınıfta bir ders ağırlık merkezini teşkil etmeli, yani bir derse fazla yer ayrılmalıdır. Meselâ ilk sınıfta dilbilgisi, ikincide fizik, üçüncüde matematik, dördüncüde ahlâk bilimi, beşincide diyalektik ve altıncıda retorik dersleri başta gelmelidir. Öğretimde şu kurala dikkat etmelidir: bir

Comenius

şeyin değişikliğinden önce şeyin kendisini, şekilden önce konuyu, soyutlamadan önce somutu ve algıları göstermelidir. Bu kural Ratke'yi andırmaktadır. Her sınıfta ağırlık merkezini teşkil eden dersler her gün sabahleyin iki saat okutulmalıdır. Meselâ matematik sınıfında her gün matematik dersleri birinci ve ikinci derslerde gösterilir; öğleden sonra birinci saatte tarih ve ikinci saatte üslûp, ses ve el alıştırmaları gösterilir.

Yüksek okula, yani akademyaya gelince, burası bilimlerin sonu ve tepesidir. Comenius'un gerçekleştirmeye çalıştığı pansofi için en uygun yer akademyalardır. Pansofi ilkönce bütün bilimleri ve güzel sanatları gösteren büyük bir ansiklopedi şeklinde tasarlanmıştı. Sonraları bu tasarı biraz hafifletilmişti. Bunun yerine bütün bilimlerin sistemli bir sentezi yapılmak istenmişti. Burada kelime, kavram ve eşya arasında âhenk gösterilecek ve gerekirse açıklanacaktı. Bu pansofi fikrinin gerçekleşmesinin imkânsız bir şey olduğunu söylemek lüzumsuzdur. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi bireylerin kaldıramıyacakları ağır bir yükür. Zira insanın ölçülü kuvveti karşısında bilimlerin sınırı, insanın yeteneklerini aşacak derecede geniş ve ölçüsüzdür. Mamafih Comenius, zaman geçtikçe ve okullarda çalıştıkça bu tasarının mümkün olmadığına kendisi de inanmıştı.

Bununla beraber Comenius, okulları temelinden değiştirmek ve yeni öğretim metotlarını uygulamak bakımından büyük bir pedagog olarak tanınmıştır. O pedagoji problemlerini çözmekte ve incelemekte yaşadığı yüzyılın değil, daha ziyade geleceğin adamıydı. Nitekim onun eserlerinde bugün de faydalanılacak birçok noktalar bulunmaktadır.

Comenius'un kendi zamanı için öne sürdüğü faydalı tavsiyeler şunlardır:

1) Anadilini okul hayatına sokması. Gerçi Comenius anadili okulunda da Lâtince ders gösteriyordu. Fakat anadilini okullara tavsiye etmesi ilk onun fikridir.

2) Humanizm akımından sıyrılarak programlara real derslerin konmasını istemesi. Gerçi bu derslerin uygulanmasında hatalar vardı. Eşya yerine şekilleri tavsiye etmesi gibi. Fakat prensip doğrudur ve bu prensip zaman geçtikçe okullara yavaş yavaş girmiştir.

3) Dil ve real derslerinde tümevarım metodundan faydalanması, dersleri ruhsuzluktan kurtararak duyu organlarına önem vermesi, şekil ve levhalardan faydalanması, dil derslerinde sezgi, düşünce ve ondan sonra da uygulamaya önem vermesidir.

4) Öğretim ve eğitimi zengin çocuklarına değil, milletin bütün çocuklarına yaymak istemesi. Bu bakımdan Comenius, değerli sosyal pedagoglar arasında yer almıştır.

5) Eğitimin mümkün mertebe yumuşak olmasını tavsiye etmesi. Bu tavsiyesiyle Comenius öğrencileri öğretmenlerin zulüm ve istibdadından kurtarmaya çalışmış olan pedagoglardan biridir.

Bunlara karşı onun göze çarpan kusurlarından biri öğretmenin kişiliğine fazla değer vermemesi, bütün önemi kendi metoduna göre yazılmış olan kitaplara vermesidir. Comenius, kendi öğretim metoduyla herkesin her derisi kolayca öğretebileceğine inanmıştır.

PIYETİZM ve HERMANN FRANCK

(1663 - 1727)

On yedinci yüzyılın ortalarından sonra Protestanlık içinde bir Ortodoksluk ve skolâstik tanrıbilimi meydana gelmişti. Bu yeni skolâstiklere göre, Hristiyanlık inanın sâflığı her şeyden üstündü ve Hristiyan dininin fikir, zihin tarafından kavranması ve anlaşılması her şeyden önemliydi. Bu, Hristiyanlığın âdeta anlıkçılık anlayışı idi. Bu akım 1675 yılına kadar devam etti. Bundan sonra fikirlerde yavaş yavaş, fakat katî bir değişiklik belirmeye başladı. Bundan sonra Hristiyanlık dininin doğruluğu hakkında tartışmalar ve fikir kavgaları yerine dinî duygular hâkim olmaya başladı. İnsan, Hristiyan dininin doğruluğu hakkında uzun boylu fikir yormamalı, doğrudan doğruya onun doğruluğuna inanmalı ve inanları pratik hayatta uygulamalıdır. Artık din meselesi kafa işi olmaktan çıkmalı, doğrudan doğruya bir kalb işi olmalı ve bu ahlâki yaşayışlar yeniden canlanmalı ve kuvvetlenmelidir. Bu akım, bir taraftan genç Luther'in dinî inanlarına dönmekte ve diğer taraftan yüksek tabakanın dünya işlerine fazla değer vermelerine ve bunların gösteriş mahiyetinde olan Hristiyanlığına karşı halkın bir tepkisini göstermektedir. İşte bu yeni akıma piyetizm adı verildi.

Dine kalbden bağlı olan piyetistler dans, oyun, tiyatro ve konser gibi hayatın her türlü zevklerinden ve eğlencelerinden uzak kalmayı tavsiye ediyorlardı. Hattâ bunlar daha ileri giderek aile, bilim ve devlet hayatına

bile kayıtsız kalmayı gerçek bir Hristiyan için tabii telâkki ediyorlardı. Görülüyor ki bunlar Luther'i çok geride bırakan birtakım mutaassıp Hristiyanlardı.

Luther, okullara bütün halkın eğitim kurumları göziyle bakıyordu. Onca genç bir Hristiyan iyi ve mahir bir vatandaş olmalı ve dünyadaki mesleklerine sadakatle bağlı bulunmalıydı. Halbuki piyetistlere göre eğitimin başlıca vazifesi günahkâr olan genç Hristiyanları uykudan uyandırmak, onları doğru yola götürmek, kısaca onları bir piyetist yapmaktır.

Bu akımın kurucusu Spener'dir. Fakat piyetist olarak eğitim tarihinde rol oynayan kişi Hermann Francke'dir. Francke, Lübek şehrinde dünyaya gelmiştir. Üniversitede tanrıbilim öğrenmiştir. Hamburg şehrinde İbranice dili hakkında bilgisini genişletmiş ve bir iki üniversite değiştirdikten sonra Leipzig Üniversitesinde öğrenimini tamamlamıştır. Mezun olduktan sonra aynı şehirde bir incil koleji açmış ve az zamanda okula düşündüğünden fazla öğrenci gelmişti. Piyetist olarak tanınmış, birçok düşmanları türemiş ve aleyhinde birçok dedikodu bahanesiyle okulu ve hattâ Leipzig şehrini terk etmişti. Bir ara yeni açılan Halle Üniversitesine profesör tâyin edilmiş ve aynı zamanda şehrin yakınında bir küçük yerde papaz olarak çalışmıştı.

Francke, Hamburgda bulunduğu zaman küçük çocuklara ders vermişti. Ayrıca bir de fıkara kasası kurmuştu. Kasada bir sürü para toplanmış ve bu para ile fakir çocuklara ders vermişti.

Onun açtığı ilk okul, fakirlere mahsustu. Okul, 1695 yılında kurulmuştu. Bu okulda üniversite öğrencileri az bir para karşılığı ile severek ders verirdi. Sonra bu okulu genişletmiş ve aynı yıl içinde bir şehir okulu açmaya muvaffak olmuştu. 1697 yılında bir Lâtin okulu, 1698 de yüksek kız okulu ve 1699 da zengin çocuklara

mahsus yatılı bir jimnaz açmıştı. Bunlardan başka 1701 yılında bir kimsesiz yurdu ve ayrıca bir de öğretmen okulu açmıştı.

Francke'nin bu kadar okul açabilmesi kendisini sevdirmiş ve okullara bol öğrenci gelmiş olmasındandır. Açtığı okullara Almanyanın dışında birçok aileler çocuklarını bunun okullarına gönderirlerdi.

Francke, bu çalışmaları sırasında ayrıca eğitim ve öğretime ait eserler de yayımlamıştır. En önemlileri, öğretmenlere ve eğitmenlere öğütler eseriyle çocukları dindar ve mesut yapmak için basit ve kolay öğretim eseridir.

Francke'nin öğretimden maksadı, son eserinde iyice açıklanmıştır. Öğretim amacının elde edilmesinin başlıca vasıtaları, öğretmenin çocuklara iyi örnek olması, okulda din derslerine fazla yer ayrılması, sık sık kiliseye gidilerek dinî duyguların kuvvetlendirilmesi, kilisede dua edilmesi ve bilhassa çocukların itaate alıştırılması, çalışma ve doğruluk duygularının kuvvetlendirilmesidir.

Okul, öğrencilerin gelecekte tasarladığı işlere uygun ders göstermelidir. Bunun için Francke, okullarında aritmetik derslerine büyük önem vermekteydi. Bundan başka Francke ihtisasa değer veriyordu. Bu maksatla çocukların yeteneklerine göre sınıflara ayrılmasına çalışırdı.

Okulda çocukların bireyliklerine dikkat etmelidir. Hattâ ceza verirken bile çocukların özelliklerini ve yeteneklerini gözden uzak bulundurmamalıdır. Okulda en önemli eğitim vasıtalarından biri gözetir. Okullarda gözet kuvvetli olursa çok vakit cezayı gerektiren fenalıkların önüne geçilir; çünkü gözet, fenalık işlemeye imkân vermez.

Çocuk dersini bilmediğinden ötürü döğülmemelidir; fakat çalarsa, yalan söylerse veya başka bir ahlâksızlık yaparsa o zaman dövülebilir. Okullarda sövmeye izin ve-

rilmemelidir. Dersler anlatarak değil, konuşma şeklinde öğretilmelidir.

Bu noktalardan başka Francke'nin pedagojisinde faydalı olarak aşağıdaki noktalar göze çarpmaktadır :

1) Francke, ilk okul öğrenimine büyük değer verirdi. Ona göre her şeyin temeli ilk okullarda atılır.

2) Öğretimde sezgiye geniş yer ayırmalıdır.

3) Kız okullarına özel bir dikkat göstermelidir. Bununla kadınların haklarını müdafaa ettiğine inanırdı.

4) Sınıfların ve okulların havalı, ışıklı ve sıhhi olmasını bilhassa lüzumlu görürdü.

5) Okul disiplininin mümkün mertebe yumuşak olmasını faydalı görürdü.

6) Okullarda çocuğun geleceği gözönünde tutulmalı ve bunun için programlara real dersler konulmalıdır.

7) Çocukların bireyliklerine önem vermekle o zamana kadar öğretmenlerin kayıtsız kaldığı bir nokta üzerine gözlerini çevirmişti.

8) Almanca dilini bilim dili olarak kullanmayı tavsiye etmişti. Bunlardan başka Francke, real okullarının kurulmasına dolayısıyla yardım etmişti. Sonra Prusya kralı Birinci Vilhelm üzerine etki yaparak kralın okul işlerine fazla önem vermesine sebeb olmuştu. Bunun tavsiyesi üzerine kral Prusyada birçok okullar ve bir sürü yetim yuvaları açtırmıştı.

Francke'nin pedagojisinde göze çarpan hatalı noktalardan başlıcaları çocukların okullarda çok kuvvetli bir gözet altında bulundurulmasıdır. Çocuklar bu yüzden kendilerini âdetâ cezaevinde yaşıyor sanırlardı. Bundan başka okullarda dinî öğretime pek fazla yer ayrılmıştı. Bu da çocuk için çok sıkıcı ve ağır bir yükü.

Piyetistler, zamanın ihtiyaçlarının gözönünde bulundurarak okul programlarına Fransızca ile real derslerin

alınmasını ister ve bu isteklerini açtıkları okullarda uygularlardı. Birçok müdür ve okul öğretmeni piyetistleri sevmedikleri halde onların fikirlerini almak ve uygulamakta fayda görüyorlardı. Bunlar kendi okullarının programlarına, piyetistler gibi, yaşıyan dillerle real derslerini kabul etmişlerdi. Hattâ bu noktada daha ileri gidenler vardı.

Asıl önemli olan nokta Francke'nin yeni bir teşebbüsü idi. Francke, açtığı birçok okullardan tamamiyle ayrı bir okulun lüzumlu olduğuna işaret etmişti. Bu okulun programında yazma, okuma, Lâtince, Fransızca ve iktisat dersleri bulunmalıydı. Bu okula giren öğrenciler daha yüksek bir okula girmek lüzumunu duymadan hayatta yazıcı, ticaret ve çiflik idaresi gibi faydalı işlerde çalışabileceklerdi.

Francke'nin bu tasarısı uygulanmamakla beraber açıkgöz bir pedagogun devrin ihtiyaçlarını kavrayan yeni isteklerle ortaya atılmasını göstermesi bakımından me-raklıdır. Bunun istediği okul bir nevi real okuldur. Bu okulda pratik bilgiler ve sanatlar öğretilmekle, çabuk hayata atılmak zorunda kalan gençlere faydalı olmak arzusu hâkimdi.

Francke'nin programını ve tasarısını ciddî olarak ele alan Kristof Semler'dir. Semler, Halle şehrinde hem papazdı, hem de üniversitede profesördü. 1708 yılında açtığı yeni okula, mekanik ve matematik real okulu adını verdi ve bu real kelimesi ilk defa bunun tarafından okullarda ad olarak kullanıldı. Semler'in kendi okuluna verdiği başka bir ad da matematiğe dayanan küçük zanaat okuludur.

İşte Francke'nin, devrin ihtiyacına uygun gördüğü tasarı ilk defa bir papaz tarafından uygulanmış ve bir papaz tarafından beklenmiyen bir cesaretle bu işe başlanmıştı. Bu okulda öğrencilere hayatlarında her gün kullanabilecekleri bilimler öğretilirdi. Derslerde eşyanın ken-

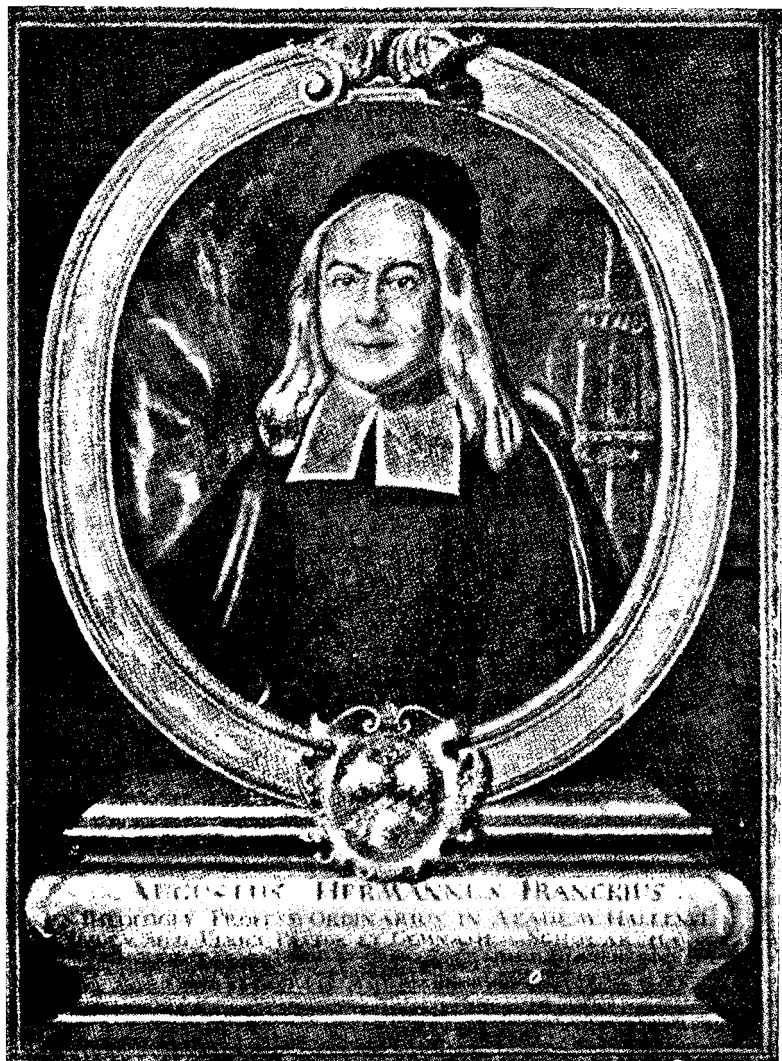
disini veya hiç olmazsa şekillerini göstermek prensiplerden sayılırdı. Demek oluyor ki Semler'in açtığı okulda dersler sezgi veya somutluk prensiplerine dayanıyordu.

Ona göre okul, okul için değil, hayat için gençleri yetiştirmelidir. Hayatta lâzım olan şeyler ölçme, tartma, pergel, cetvel, coğrafya, bazı fizik olayları, resim, ziraat, bahçecilik, arıcılık, anatomi, sağlık bilgileri, vatandaşlık bilgisi, memleketin tarihi ile doğduğu yer hakkında bilgidir. Bu okullarda artık Lâtinceye yer ayrılmamıştı.

Prusya Hükûmeti Berlin şehrinde kurulmuş bulunan bilim derneğinden Semler'in uygulamakta olduğu programın doğru ve hayat için faydalı olup olmadığı hakkında inceleme yapmasını sormuştu.

Dernek üyelerinden filozof Leibniz tarafından yazılan rapordan anlıyoruz ki, bilim derneği, Semler'in real okulunu, yüksek öğrenime heveslenmiyen ve çabuk hayatta atılan ve hayatta herhangi faydalı bir zanaatle uğraşmak zorunda kalan gençler için lüzumlu ve faydalı bir kurul telâkki etmekteydi.

Gerçi bu okul çok yaşamadı. Okulu kuran Semler'in ölümünden sonra okul hemen kapanmıştı. Bununla beraber Francke ve Semler'in ortaya attıkları ve kısmen uyguladıkları bu tasarı sonradan, daha temelli bir surette 1747 yılında Francke'nin yetiştirmiş olduğu öğrenciler tarafından Berlin şehrinde yeniden uygulanmış ve devamlı bir varlık olarak okul teşkilâtı içinde yer almıştı.

H. Francke

JOHN LOCKE

(1632 - 1704)

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda zengin ve asıl tabakanın insanları devrin kültürü üzerinde hayli etkili olmuşlardı. Bu etki bilhassa okullar üzerinde kendini göstermişti.

On altıncı yüzyılın pedagoglarından Montaigne, pedagojiye ait eserlerinde bu tabakanın çocuklarını yetiştirmeyi göz önünde bulundurmuydu.

On yedinci yüzyılın tanınmış pedagoglarından John Locke felsefi görüşleriyle pedagojiye bazı yenilikler sokmakla beraber, mahiyet itibarıyla, bu ayarda pedagoglardan biridir.

J. Locke 1632 yılında 26 ağustosta İngilterede Wrington şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası avukattı. 1646 yılında Londrada Lâtinceye ve Yunancaya önem vermiş ve 1652 de 20 yaşında okulu bitirerek Oxford Üniversitesine yazılmıştı. Altı yıl sonra edebiyat fakültesinin felsefe şubesinden mezun olmuştu.

Locke, üniversitede öğretim şeklinden memnun olmadığını muhtelif vesilelerle söylemiştir. Zira onun zamanında okullarda hayat için hiçbir şey öğretilmiyordu. İlk zamanlarda felsefeye hevesi yoktu. Bu heves zamanla ve yavaş yavaş uyanmıştır. Bir zamanlar bazı politika adamlarına katılarak Almanya'ya gitmiş ve bu seyahatinden faydalı görgülerle İngiltereye dönmüştü.

J. Locke, bir aralık doktorluğa heves etmiş ve doktorluk hakkında bir sürü kitap okumuş ve hattâ doktorlukta önemli sayılacak bir iki eser de yazmıştı.

1673 yılında sağlık durumunun bozulduğunu gören Locke, uzun zaman perhizle yaşamak zorunda kalmıştı. Uygun vakit bulunca Londrayı terk eder, yakın memleketlere giderdi. Bu zamanlarda yaptığı bir seyahatte üç yıl Fransada kalmış ve bir hayli incelemelerde bulunmuştu. Fransada başlıca incelediği konular siyasi, iktisadi ve dinî hayata aitti.

Umumiyyelte J. Locke, Fransanın bilim ve edebiyat hayatına fazla ilgi göstermiş ve bilhassa Fransız eğitimi hakkında birçok eser okumuştur.

Londaraya döndüğü zaman kendi evinde oturan bir dostunun siyasi şüpheden ötürü kovalandığını anlamıştı. Dostu Holândaya kaçmış ve orada ölmüştü. J. Locke, kovalanan adamın dostu olmak sıfatıyla fena bir duruma düşmüş, kendisinden de şüphe edilmeye başlanmıştı. Bu rahatsız durumdan dolayı 1682 yılında Holândaya gitmek zorunda kalmıştı. Locke, Holândalı muhtelif bilginlerle tanışmış ve ciddî olarak bilim hayatına dalmıştı. 1688 yılında tekrar Londraya dönmüştü. Londaraya dönmemesinin sebebi yeni hükümetin Locke'a karşı zıt bir durum takınmamasındandır. Hattâ yeni hükümet Locke'un gönlünü almak için kendisine önemli bir memurluk görevi de vermişti.

1691 yılında Londra yakınında bir dostunun evine taşınmış ve orada ölünceye kadar birçok bilginlerle ve yazarlarla tanışmıştı.

J. Locke, Holândada iken İngilteredeki arkadaşlarından birine asıl gençlerin eğitimi hakkında bazı mektuplar yazmıştı. Bu mektupların yayımlanması için Locke'tan izin istendi. Bunun üzerine eskiden yazdığı mektuplara bazı parçalar ekliyerek, Eğitime Ait Bazı Fikirler adıyla ta-

nınmış eserini çıkarmıştır. Locke'un asıl değerli eserleri felsefeye ve sosyolojiye aittir. 1704 yılında bir türlü düzelemiyen sağlık durumu Londrada kötüleşmiş ve aynı yıl içinde ölmüştür.

Pedagoji alanında gerçek ve büyük devrimin Rousseau ile başladığını kabul etmekle beraber. J. Locke'u da bu devrimin müjdecisi saymak doğru olur. Zira Rousseau, birçok noktalarda bunun etkisi altında kalmış ve Locke'un bazı ana fikirlerini "Emile" eserinde kullanmıştır. Rousseau'nun ilk devrimci olarak tanınması kitabındaki hararet ve heyecanındandır; ve sırf bu yüzden ki "Emile" eseri az zamanda bütün Avrupada tanınmış ve birçok kimseleri pedagoji işlerine ciddi olarak ilgilendirmiştir.

Locke'a göre bilginin temeli tecrübedir, görgüdür. Görgü her şeyin kaynağıdır. İnsanların ruhu başlangıçta beyaz bir levha gibidir. Bunun üzeri dıştan ve içten gelen izlenimler ve görgülerle doldurulur. Bu bakımdan çocukların hayatında görgünün büyük değeri vardır.

Locke, kitabının başında yüksek tabakanın çocuklarının eğitime önem verdiğini ve onları göz önünde bulundurduğunu söyler. Nitekim bunun fikirleri zengin tabaka tarafından iyi karşılanmıştır.

Çocukları yetiştirmede öğretmenin başlıca görevi onlara bol bol görgü kazandırmaktır. Çocukların ruhunu bir beyaz levhaya benzetmekle her çocuğun yaradılışının aynı olduğunu, herkesin aynı yetenek ve anıklıklarla dünyaya geldiğini düşünmemelidir. Bilâkis çocuklar özel yeteneklerle dünyaya gelirler. Çocukların yönsemelerinde, fikirleri, duyguları almada ve ruhlarında işlemede büyük ayrılıklar vardır. Eğitim ve öğretimin görevi bu ruhi ayrılıkları dikkatle gözetlemek ve yeteneklerine göre onlara muamele etmektir.

Demek oluyor ki eğitimde her şeyden önce dikkat edilmesi gereken nokta bireysel özellikleri araştırmak ve bu-

na göre çocukları geliştirmeye çalışmaktır. Çocukları geliştirmede amaç, onları faziletli yapmaktır. Bundan sonra gerek kendi hayatları ve gerek cemiyet için onları bilgi ile donatmak, çocuklara sosyal yetenekler ve maharetler aşılamaktır.

Bu amaçlara ve isteklere göre Locke, nasıl ve ne şekilde bir eğitim uygulamayı düşünür? İlkönce okul öğrenimi ve okul eğitimi ile ilişkiyi kesmelidir. Zira okul, istenildiği şekilde çocuğun yaradılışı ve özellikleriyle ilgili olamaz. Okulda çocukları anlamak ve özel yeteneklerini keşfetmek âdeta imkânsızdır. Okul, her çocuğu aynı şekilde yetiştirmek, herkese aynı şekilde etki yapmaya çalışmakla yeteneklerin hakkını daha baştan çiğniyor demektir.

Sonra okulda, amaç daha ziyade fikrî gelişmede, öğretimde aranıyor. Halbuki çocukların yetiştirilmesinde öğretimden ziyade eğitim daha önemlidir.

İşte okulların bütün dikkatini öğretime vermesi Locke'u okullardan uzaklaştırmıştır. Locke, özel eğitimi daha önemli ve daha etkili görüyor. Çünkü özel eğitimde çocukları tanımak, yeteneklerini anlamak ve onlara istenilen etkiyi yapmak daha kolaydır. Özel eğitimde çocuğun karakterli olarak yetiştirilmesi, ona umumi ve faydalı şeyler öğretilmesi bilhassa kolay ve emin olur.

Locke, özel eğitime önem vermekle bunun zararlı taraflarını incelemek lüzumunu duymamış ve sosyal bakımdan okul eğitiminin üstün değerini açıklamamıştır.

Locke, öğretmenlerin genel bilgilerinin kuvvetli olmasını ister. Bundan başka öğretmenin hareketleri kibar olmalı, kötü hareketlere kendini kaptırmıyacak derecede iradesi kuvvetli bulunmalıdır. Çocuğun karşısında, göreceği biricik örnek eğitmendir. Bunun için öğretmenin her hususta meziyetli ve karakterli olması lâzımdır. Eğitime sarf edilecek paraya acımamalıdır.

Çocuğu nasıl yetiştirmelidir? Locke, bu problemi kitabında bölüm bölüm incelemektedir. Birinci bölümde beden eğitiminden uzun boylu bahsedilmektedir. Kuvvetli bir vücutta kuvvetli bir dimağ bulunur. sözüne göre çocuğun bedence kuvvetli olmasına çalışmalıdır. Dünyada mesudolmanın ilk yolu sağlam bedendir. Bedeni türlü zorluklara dayanıklı yapmalı, çocuğu nazlı büyütmemelidir. Çocuğu ilk zamanlardan itibaren muntazam bir-hayat yaşamaya alıştırmalıdır. Mümkün olduğu kadar sâf havadan faydalanmalı, muhtelif vesilelerle beden hareketlerine önem verilmelidir. Yemek, içmek sade olmalı, elbiseler fazla dar ve sıcak olmamalı, kuvvetli içkilere kayıtsız kalmalı, küçük sebeplerle ilâca başvurmamalıdır. Ayakların ve bilhassa başın soğuk tutulması ayakların çok vakit soğuk su ile yıkanması ve neme alıştırılması tavsiye edilecek başlıca noktalardır. Bu öğütlerden bazıları bugünkü düşüncemize uygun olmamakla beraber büyük bir kısmı faydalıdır ve uygulanması iyidir.

Beden eğitiminden sonra ikinci bölümde ahlâk eğitiminden bahsedilir. Eğitimin ağırlığı ahlâk üzerinde toplanmalıdır. Ahlâk eğitimi için okuldan ziyade özel eğitim çok daha elverişlidir. Çocuk evde serbest, korkusuz ve kayıtsız oynar. Eğitimden bundan faydalanarak çocuğu araştırmak ve yeteneklerini meydana çıkarmak imkânını bulur. Ahlâk eğitiminin başında kendine hükmetmek, kendine hâkim olmak meziyeti bulunur. Çocuğun taklit ve etkinlik yönsemesine değer vermelidir. Eğer çocuğun oyunları ile çalışması iyi ayarlanırsa o zaman çocuk oyundan usanınca çalışmaya başlar ve bu durumda çalışma onun için eğlenceli bir meşguliyet olur. Umumiyetle çocuk, heves duyunca çalışmalıdır.

Çocukla eğitim arasındaki duruma gelince, otoritenin mümkün mertebe çabuk ve mutlak olarak yerleşmesi, çocuğun kolaylıkla itaatle alışması şarttır.

Ahlâk eğitiminde özsaygı duygusunun büyük rolü vardır. Çocuğu utandırarak cezalandırmalı, ancak pek nadir durumlarda dayağa başvurmalıdır. Dayak cezasını eğitimden değil, hizmetçiler uygulamalıdır.

Mükâfat işinde de çocuğun haysiyet veya özsaygı duygusundan faydalanmalıdır. Sonra önemli noktalardan biri çocuğu bir makina gibi körükörüne yetiştirmemeli, iyi ve kötü hareketlerin sebeplerini, büyük adamlar gibi, kendileriyle konuşmalı ve muhakeme etmelidir. Çocuklar ne kadar erken adam muamelesi görürlerse o kadar çabuk yetişirler. Locke, bu vesile ile şu noktaya da dikkat edilmesini ister: bir problemi çocuklarla konuşmak ve üzerinde muhakeme yürütmek onların anlayış seviyesine uygun olmalıdır. Bunun için çocuklara bilinçli olmak şartıyla birçok kurallar öğretmelidir.

Bunlardan başka iyi örneklerin de eğitimde büyük değeri olduğunu hatırlamalıdır. Bunun için aileler ve eğitimci, çocuklara daima iyi örnek olmalıdır. Mamafih eğitimde en önemli alışkanlık çocuğun kendine hâkim olmasıdır.

Çocuğun her istediğini yapmamalı, heves duyduğu her şeyi yerine getirmemelidir. Bilhassa ayak direyerek bir şeyin üzerinde durursa buna mümkün mertebe kayıtsız kalmalıdır. İstedikini elde etmek için çocuğun ağlamasına, bağırmasına asla değer vermemelidir. Sonra çocuklar istibdattan, ötekini berikini ezmekten, yalancılıktan, tembellikten hoşlanabilirler. Bu gibi kötülüklerle ciddi olarak karşılaşmalı ve bunlara karşı onlarda hayırseverlik, doğruluk ve cömertlik meziyetlerini canlandırmalıdır.

Locke, zengin ve asıl ailelerin çocuklarının tavrı ve hareketlerinin de kibar ve asıl olmasına önem verir. Bunun için çocuklara dans öğretmeyi tavsiye eder. Mamafih kibar ve asıl hareketler kazanmak için en iyi çare çocuğa örnek olmak ve çevresinde kibar insanlar bulundurmaktır.

Bu bakımdan çocukları fena birer örnek olan hizmetçilerden, uşaklardan uzak bulundurmalıdır.

Çocukları hayat için akıllı yetiştirmelidir. Buna bilgelik denir. Bilgelik, insanın kendi işlerinde mahir, tedbirli ve akıllı olmasıdır.

Locke, iyi hayat tarzından da uzun boylu bahsetmektedir. Hayatta aptalca şaşkınlıktan ve kabalıktan uzak bulunmalıdır. Bunu dış görünüşü tavır ve harekette kibarlık ve içten görünüşü de “kalbin nazıklığı ve kibarlığı” yani insan dostluğudur.

J. Locke, son olarak bilgiden bahseder. Bunu son olarak ele alması, önceden konuşulan noktalara bilgiden daha fazla önem vermesindendir. Locke, çocukların bir parça Lâ-tince veya Yunanca öğrenmeleri için hayatlarının değerli zamanlarını bu maksat uğruna sarf ettiklerini düşünerek üzülüyor. Halbuki bütün bu bilgilerin çok daha az zaman sarf ederek kolayca, oyun oynar gibi, öğretilmesi mümkündür. Locke, bununla okulların bilgi vermesi aleyhinde değildir Onun gözünde bilgi ikinci derecede önemlidir. Okullarda ahlâk ve fazilete birinci derecede yer ayırmalıdır. Zira faziletli bir adam bilgili bir adamdan kat kat üstün ve yüksek bir durumdadır. Locke’un burada dokunduğu önemli noktalardan biri, oyun şeklinde öğretimi sağlamaktır. Locke’a göre oyunun eğitsel değeri büyüktür ve çocuk oyun esnasında bol bol etkin olur, bunun için çocuk, oyuncaklarını kendisi yapmalıdır. Sonra öğretmenler oyun içinde çocukların bireyliliklerini ve yeteneklerini daha iyi tanımaya muvaffak olurlar. Öğretimde de her türlü bas-kıdan vazgeçmeli, bilgiyi mümkün olduğu kadar oynyarak öğrenmelidir. Aksi takdirde çocuk çalışırken üzülür, sıkılır ve sonunda öğrenme ve çalışma zevkini kaybeder. Bunun için öğrenme, oyun gibi, meraklı olmalı, çocuğun içinden kopup gelmelidir. Çocuk oyundan bıktığı dakika-da kendiliğinden, ikinci bir oyun ve eğlence saydığı çalış-

maya sarılmalıdır. Çocuk daima istediği, içinden bir ihtiyaç duyduğu zaman çalışmaya koyulmalıdır.

Bunun tehlikeli bir fikir olduğuna şüphe yoktur. Bunun için çok değerli ve mahir öğretmenlere ihtiyaç vardır. Aksi halde çocuk oyunla iş arasındaki farkı unuttur ve çocukta çalışmaya karşı derin bir isteksizlik veya bir tiksinti uyanabilir. Çocuğun çalışmayı oyun telâkki etmesi veya oyuna benzetmesi iyi bir şey midir? Bu da herhalde düşünülecek bir noktadır.

Çocuklara alfabe öğretmek için yine oyun tarzından faydalanmalıdır. Locke, bunun için birtakım top oyunları yapılmasını, her topun veya yuvarlağın üzerine harflerin yazılmasını tavsiye etmektedir. Locke, yabancı dillerden Lâtince ve Yunanca yerine Fransızca'yı uygun bulmaktadır. Zira diller arasından ancak Fransızca'yı en doğru bir metotla öğretmek mümkündür. Bu doğru metot konuşmadır. Dil öğretiminde gramer o kadar önemli değildir.

Çocuğa dilden başka coğrafya, aritmetik, kozmografya, geometri öğretmelidir. Çocuğun bir İngiliz sıfatıyla kendi memleketinin kuvvetini anlaması için ona ahlâktan ve bilhassa siyasetten bilgi vermek lâzımdır. Bundan başka kendi malını ve mülkünü iyi idare edebilmesi için çocuğa ticaret hesaplarından ve defter tutma metodundan da bir parça bahsedilmesi iyi olur.

Bunlara karşı mantık ve edebiyat lüzumlu değildir. Dil işinde doğru ve kolay konuşmak, iyi ve dürüst mektup yazmak yeter. En iyisi anadilinde bu meziyetleri kazanmaktır.

Çocuğun bilgilerinde intizam olmalıdır. Kazanılan bilgiler yavaş yavaş genişletilmeli ve bunların birbirine bağlılığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bilgiden maksat birçok şeyleri bellek değil, belki kurnazlık ve uslamama yeteneği ile doğru düşünce meziyetini elde etmektir. Çok bilgiden ziyade doğru bilmek ve doğru düşünmek daha önemlidir.

John Locke

Çocuğa bazı maharetler de kazandırmak lüzumludur. Bunlar da dans, resim, binicilik ve kılıç kullanmadır. Kılıç kullanma çocukta düello gibi kötü bir hevesi de canlandırabilir. Düellonun kötülüğünü söylemekle çocukta böyle bir merakın canlanması önlenabilir.

J.⁶ Locke, musiki öğrenmeyi lüzumlu bulmuyor ve musiki için sarf edilen zamana acıyor. Buna karşı herkesin bir zanaat öğrenmesini daha faydalı buluyor. Zanaatla uğraşmak, hem hayat için ve hem de sıhhat için lüzumludur. Eğitimin sonu seyahat ile bitiyor. Seyahat, yabancı dil öğrenmek ve insan tanımak bakımından lüzumludur. Eğitim, 16-20 yaşında bittiğine göre seyahatin de bu zamanlara raslamasını Locke tehlikeli görüyor. zira genç, bu yaşta kendini serseriliğe ve eğlencelere kaptırabilir. En iyisi seyahate on dört yaşından önce bir öğretmenle beraber çıkmalı, seyahat; öğretmenin gözü altında yapılmalıdır. Bu mümkün olmazsa seyahati yirmi yaşından sonraki zamana bırakmak daha uygundur.

İşte J. Locke'un eğitim hakkında belli başlı fikirleri bunlardır. Locke, birçok İngilizler gibi faydalı bilgilere geniş bir yer ayırdığı halde estetik eğitime, yani edebiyata ve musikiye tamamiyle kayıtsız kalıyor. Bunun ne dereceye kadar doğru ve yerinde olduğunu araştırmak herhalde yerinde olur. Biz çağdaş pedagoglar arasında bu fikirde olanlara artık raslamıyoruz. İnsanın hayatta hiç mi gülmeye, kalbini güzel duygularla ferahlandırma-ya hakkı yoktur. Hayat somurtkanlıkla yaşamayı değil, neşe ile ve kalbi estetik zevklerle doldurarak yaşamayı emreder. Sonra estetik zevklerin hayata renk, mâna verdiğini ve ahlâki karaktere ayrıca bir güzellik ve çekicilik kattığını da unutmamalıdır. Hayatta vazifeyi, vazife olduğu için sevmek, belki de takdir edilecek bir meziyettir, bir olgunluktur, Fakat vazifemizi yaparken insanlık, duygudaşlık ve güzellik duygularından hız alırsak daha iyi ol-

maz mı? Kalb, hayatın zembereğidir. Bu zembereği harekete getirmek şartıyla hayatı bir nizam altına almak herhalde çok daha faydalıdır. Sonra gerçek estetik duyguların insanı âdilikten ve bayağılıktan uzaklaştıran, insanı yüksekliklere doğru çeken bir hali olması ayrıca büyük bir kazanç değil midir?

İngiliz bilginlerinden Darwin, estetik duyguların ruhunda açtığı boşluğu anlatırken doğru olarak şöyle diyor: Benim kafam tabiatın olaylarından kanunlar çıkarmaya alışmış bir makina haline gelmiştir. Ruhum musikiden hoşlanmaz ve şimdi bir satır şiire bile dayanamaz. Bu, şüphe yok ki bir noksanıdır. Hayatımı yeniden başlamak mümkün olsa işleme işleme sönmüş olan yeteneklerimi yeniden canlandırmak için işletirdim. Bu ruh kuruluşu, insanı yüksek zevklerden yoksun etmekle kalmaz, aynı zamanda bu yoksunluk insanın karakterine de zarar verecek bir şekil alır.

Buna rağmen Locke'un eğitime ait birçok fikirleri iyidir ve İngilizler üzerinde çok olumlu etki yapmıştır. Bilhassa beden eğitiminde, orta ve yüksek tabaka, onun fikirlerini severek uygulamıştır. Mamafih Locke'un öğütleri İngilizlerin hoşuna giden şeylerdi. Öğütlerinin halk tarafından da takdir edilmesi biraz da bundandır. İngilizler bireylige değer verir ve hürriyeti çok severler, güvenlikten hoşlanırlar, hareketleri tabîî ve açıktır, sağlık durumlarına çok dikkat ederler, hayatta pratiktirler, tedbirlidirler ve denizlerle boğuşan bir millet olarak iradeleri de hayli kuvvetlidir. Sonra çok inatçı olmalarına rağmen sırasında hükülmeyi de bilirler; hayatı kendi dileklerine göre uyduramazlarsa hayata uymaktan da çekinmezler.

İşte Locke, kendi milletinde yaşıyan bu vasıfları ve meziyetleri görmüş, eğitim prensiplerini buna göre kurmuş ve sonunda bütün İngilizler üzerinde iyi etki yapmıştır.

ON SEKİZİNCİ YÜZYILDAN YİRMİNCİ YÜZYILA KADAR EĞİTİM VE ÖĞRETİM

{Aydınlık devrinin dünya görüşü ve pedagojiye etkisi}

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda bilim ve felsefe alanında meydana gelen yeni görüşlerin pedagoji üzerine etki yaptığını ve büyük pedagogların yeni çağıra uyarak okullarda büyük ıslahat yapmak teşebbüslerinde bulunduğu gördük.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda da, kısmen önceki yüzyıllardan gelen hızla, yeni hayat ve dünya görüşlerinin ortalığa yayıldığını ve bu yeni görüşlerin geniş ölçüde pedagojiye ve pedagoglar üzerine etki yaptığını görüyoruz. On sekizinci yüzyılda beliren akıma aydınlık adı verilmektedir (Aufklärung).

Aydınlık devrinin hayat ve dünya anlayışlarında görülen yeniliklerin köklerini yeni devrin felsefesinde aramak lâzımdır. Bu felsefenin temsilcileri İngilterede Bacon, Hobbes, Locke, Fransada Descartes ve Almanyada Spinoza ve Leibniz'dir.

Aydınlık devrinin dünya ve hayat görüşlerinde meydana getirdiği yenilikleri şu birkaç noktada toplamak ve açıklamak mümkündür :

1) Aydınlık devrinin temsilcileri öbür dünyadan ziyade bu dünyanın işlerine bağlı kalıyor ve bu yüzden kilisenin dünya ve hayat anlayışlarıyla tam bir zıtlık halinde bulunuyorlardı. Hristiyanlık dini, hayatın en yüksek amacını öbür dünyada arıyordu. Hristiyanlar humanizmin

dünya anlayışını kendi etkileri altına aldıktan sonra on altıncı ve on yedinci yüzyılların mânevi hayatına tamamiyle hâkim olmuşlardı. İşte yüzyıllarca süren bu mânevi egemenlik, aydınlık akımıyla büyük ve yeni bir sarsıntı geçirmekte idi.

2) Hıristiyan dinine göre dünya elem ve azapla dolu bir yerdir. Halbuki yeni anlayışın temsilcileri iş ve harekettten hoşlanmakta ve insanların ilerlemesi meselesinde tamamiyle iyimser davranmaktadırlar.

3) Hıristiyanlık, insanları yaradılıştan kötü ve iktidarsız görüyordu. Halbuki aydınlık akımında insan tabiatının iyiliğine ve kuvvetine büyük güven beslenmektedir.

4) Aydınlık akımının temsilcileri rasyonalisttirler, akılcıdırlar. Bunlara göre dünyada gerçek ve değerli olan şeyleri tâyin etmekte son kararı akıl vermelidir. Bunlar Hıristiyanların inandıkları aklın üstünde olan her şeye ve bilhassa mucizelere inanmamaktadırlar.

5) Hayat ve varlık hakkında son kararı akıl verince bireyler, insanların düşüncesine hâkim olan kilisenin otoritesinden kurtuluyor ve bu suretle mânevi hürriyetlerine kavuşuyor.

6) Aydınlık devrinin temsilcileri bir bakıma zihniyecidir, anlıkçıdır. Bunlar, düşünce ve bilgi aleti olan akılı insanların başlıca meziyeti sayıyor ve insanlığın ilerlemesinin en önemli şartını, insanları hatalı görüşlerden, gelenekten gelen türlü çürük inanlardan kurtarmakta, yani insanların kafalarını, zihinlerini “aydınlatmak” ta görüyorlar. Bunlar cemiyet hayatının yarattığı din anlayışlarını, din ve devlete ait türlü teşkilâtları zekânın, zihnin yardımıyla yaratıldığını kabul ediyor ve bunların değişmezliğine inanmıyorlardı. Meselâ aydınlık akımına taraftar olanlar, bireyin cemiyet içindeki tabîî olan, yani yaradılışa dayanan haklarını tekrar elde etmeye çalışı-

yor ve devleti, bireylerin antlaşmasına dayanan bir teşkilât olarak kabul ediyorlar. Bu türlü görüş ve anlayışlar, sosyal ayrılıkların kaldırılması, papazlara ve asıl tabakaya imtiyaz verilmemesi meylini canlandırıyor. Sonra bunlar aynı sebepten —loncalarda görüldüğü gibi— bireyin sosyal teşekküller içinde sımsıkı bağlı bulunmalarına karşı geliyorlar.

7) Aydınlik devrinin temsilcileri tarihe körükörüne bağlı değildirler, yani devrimcidirler. Bunlar, mevcudolan kurumlara ve eski şeylere, hatır için saygı göstermeyi lüzumlu görürler. Bunlar, daha ziyade geleceğe bakar ve mevcudolan her şeyi gerekirse kendi ideallerine göre değiştirmekte fayda görürler.

8) Aydınlik devrinin pedagoglarında görülen büyük sevk ve heyecanı yukardaki sebeplerle açıklamak mümkündür. Yeni devrin pedagogları, insanlığın ilerlemesi ve insanların asilleştirilmesi işinde eğitim ve öğretimin iyileştirilmesini en önemli bir vasıta telâkki ediyorlar.

9) Aydınlik devrinin karakteristik noktalarından biri düşüncelerin bireyler ve insanlık üzerinde toplanmasıdır. Bu bakımdan yeni akım, bir taraftan bireysel ve diğer taraftan evrensel (hattâ kozmopolit) karakter taşır. Bunlar din ve mezhep ayrılıklarına kayıtsız kalıyor, hattâ bu gibi ayrılıkları dinin gerçek mahiyetinin anlaşılmasına engel telâkki ediyorlar. Bunlar milletlerin ayrılıklarını da ikinci derece önemli sayıyor ve asıl önemi insanlığın sevilmesinde ve takdir edilmesinde görüyorlar. Bunlara göre bütün insanlar mahiyet itibariyle eşittirler.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki yeni akım insanlığın en şerefli devirlerinden biridir. İnsanlar bu sayede dinin türlü baskılarından ve çürük inanlarından kurtulmuş ve akıl kuvvetlerine, tam mânasiyle, hürriyet ve egemenlik sağlanmıştır.

Filozof Kant, aydınlığı şu şekilde tanımlıyor: aydınlık, insanın kendi kabahati yüzünden içine girdiği vasilikten, fikir esirliğinden çıkıp kurtulmasıdır.

Vasilikten maksat, insanın kendi aklını, başkasının yardımı olmaksızın kullanamamasıdır. İnsanın kendi kabahati yüzünden böyle bir duruma düşmesinden maksat da akıl noksanından değil, insanların kendi akıllarını kullanacak cesareti gösterecek kudrette olmamasındandır. Bunun için aydınlık taraftarları göğüslerini gererek: Korkmadan aklınızı kullanınız, demekle övünürlerdi.

Allahın şahsi bir kuvvet olarak dünyayı idare ettiğini kabul eden teizm anlayışına karşı Allahın dünyayı yarattığını, fakat dünya işlerine karışmadığını kabul eden deizm anlayışı bu korkusuzluktan doğmuştur.

İngilterede aydınlık akımının babası John Locke'tur. Bu akımı destekliyen İngiliz deistleri de Herbert Cherbury, Toland ve Tinal'dır. Bunların yardımıyla akli din anlayışı geniş çevrelerde büyük tepki uyandırmıştı.

Fransada aydınlığı yapanların başında Voltaire ve ansiklopedistlerden Diderot ve d'Alembert bulunur.

Aydınlık akımının anlıkçılığına veya zihniyeciliğine karşı Rousseau, duygu felsefesiyle ortaya çıkmıştı. Mamefi Rousseau bireyleri, ruhlara ve fikirlere hâkim olan otoriteden kurtarmak meselesinde aydınlık taraftarlarıyla birleşmekte idi. Fransada bu yeni anlayışların yayılması ve mevcut kötü durumların tenkid edilmesi büyük Fransız Devriminin gerçekleşmesinde etmen olmuştu.

Almanyada aydınlığın mânevi önderleri Leibniz, Wolff, Mendelssohn, Büyük Friedrich, Kant, Lessing, Herder v.s. dir.

Bu büyük ve derin fikir çalkantılarının okullar ve pedagoglar üzerinde etki yapmaması imkânsızdı. Nitekim bu devirde yetişen büyük pedagoglar öğretim ve eğitime birçok yenilikler sokmuşlardı.

Pedagogların öğretim ve eğitim hakkındaki anlayışlarını ana çizgileriyle şu şekilde açıklamak mümkündür :

1) Fransada dinî eğitime hiç yer verilmek istenmediği halde İngiltere ve Almanyadaki pedagoglar rasyonalizm ve deizm anlayışlarına uygun düşen fikirleri okullara sokmak taraftarı idiler. Meselâ Basedow, açtığı okulda Allahı her şeyin babası olarak vasıflandırıyor ve daha ileri gitmiyordu. Böyle bir anlayış bütün insanlar için tabii görünürdü.

2) Aydınlik taraftarlarının Yunan ve Roma kültürüne karşı durumları iki taraflıydı. Bir taraftan bunların rasyonalist anlayışları eski devrin anlayışlarıyla kaynaşıyordu. Sonra aydınlık taraftarları fazilet ve ahlâk meselelerinde Sokrates, Cato ve Seneca gibi büyük adamları takdir ediyor ve eski devrin cumhuriyet anlayışını fikir ve inan hürriyeti bakımından şevk ve hararetle karşıyorlardı. Sonra bunlar Romanın kayserlik devrinde görülen kozmopolit anlayışlarına karşı da büyük sempati gösteriyorlardı

Fakat diğer taraftan humanistlerin eskilere ve bilhassa eskilerin estetik kültürüne karşı duydukları büyük şevk ve heyecanı bir türlü duymuyorlardı. Bunlar kendi benliklerine fazla güvenen insanlar sıfatıyla eski devri arkada bıraktıklarına inanıyor ve bununla övünüyorlardı.

Aklın gelişimi için anadilini kuvvetlendirmeyi faydalı gören aydınlık taraftarları eski dilleri ve umumiyetle yabancı dilleri eğitim bakımından bir yük telâkki etmekteydiler. Sonra Yunan ve Roma edebiyatının, yeni hayatın pratik istekleriyle az ilişkili olduğuna inanmaları bunların eski edebiyata gereği gibi önem vermelerine engel oluyordu. Buna karşı felsefenin anadille okutulması meylî kuvvetleniyor, tabiat bilimleriyle siyasi, ekonomi ve estetik bilimlerinin okul programlarında geniş yer almasını uygun görüyorlardı.

İşte yeni devrin göze çarpan başlıca özellikleri bunlardır. Bunları bildikten sonra on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların büyük pedagoglarının kuvvetli hamlelerini ve eski devirlerden tamamiyle ayrı olan geniş ve derin görüşlerinin mânasını kavramak kolaylaşır.

Şimdi bunları birer birer gözden geçirebiliriz.

J. J. Rousseau

JEAN - JACQUES ROUSSEAU

(1712 - 1778)

Rousseau, 1712 de Cenevre'de doğdu. Babası saatçi idi ve düzgün bir hayatı yoktu. Babasının dedeleri zeki, yetenekli ve şen adamlardı. Bu ailenin soyu on altıncı yüzyılda Fransadan Cenevre'ye göç etmişti. Rousseau'nun büyük annesi küçük zanaatlerle uğraşan küçük bir ailenin kızıydı ve amcası Samuel Bernard adlı bir papaz tarafından eğitilmişti. İşte Rousseau'nun babası Isaac Rousseau, böyle iyi yetişmiş Suzanne Bernard adında bir kızla evlenmişti. Evlendikten az zaman sonra Isaac Rousseau, saatçilikle uğraşmak üzere bir aralık İstanbula gelmişti; bir yıl kadar İstanbul'da kalmış ve karısının isteği üzerine 1711 yılında tekrar Cenevreye dönmüştü. J. J. Rousseau, bundan bir yıl sonra dünyaya gelmişti. Rousseau doğarken anası çok zorluk çekmiş ve bu yüzden ölmüştü. Bundan sonra Isaac Rousseau, ölen karısının kızkardeşini yanına çağırarak ve öksüz kalan çocuğun eğitimini ona bırakmıştı. Bu kadın çocuk büyütme ve yetiştirme işinde hayli beceriksizdi. Baba da çocuğunu şımarık büyütüyor, onun her istediğini yapıyordu. Çocuk, bu karışık eğitimin etkisi altında kalarak büyüdüğünden tedbirsiz, intizamsız ve hayalsever olmuştu.

Isaac Rousseau, 1722 yılında bir yüzbaşıyla kavgaya tutuşmuş, cezaya çarptırılmak korkusuyla gizlice Cenevreyi terk ederek uzak bir yere kaçmıştı. On yaşında yalnız kalan Rousseau, amcasının yanına gitmiş, amcası onu yetiştirmek üzere bir papaza teslim etmişti. Sonra köşebaşı avukatlarından birinin yanına vermiş ve bu mesleğe karşı

Rousseau'da bir ilgi uyandırmaya çalışmıştı. Henüz çocuk denecek yaşta olan Rousseau, avukatlık mesleğini sevmemiş, bir heykeltraşın yanına girmişti. Bunun sert ve kaba muameleleri çocuğu kendisinden soğutmuş ve gizlice heykeltraşın yanından kaçmıştı. Dayanaksız kalan Rousseau'yu Katolik papazlarından biri almış ve kendisini Sardunya kıralının pansiyonlarından birinde yaşayan ve kocasından gizlice kaçarak Katolik kilisesine kendini vaftiz ettiren Von Warens adında bir kadının yanına göndermişti. Bu kadın Rousseau'dan on üç yaş büyüktü ve kendisinin ablası veya anası olabilirdi. Rousseau, ilk zamanları bu kadına gerçekten ana göziyle bakıyordu. Halbuki kadın, şehvetine düşkün olduğundan görgüsüz, zayıf ve duyarlı olan genç Rousseau'yu baştan çıkarmıştı. Von Warens az zaman sonra Rousseau'yu Turin şehrine göndererek onun Protestan mezhebinden Katolik mezhebine geçmesini istedi. Dinî meselelere kayıtsız olan Rousseau, İtalyada türlü zevk ve eğlence hayatına dalmıştı. Rousseau, kendi hal tercümesinde İtalyadaki bu dalgalı hayatından uzun uzadıya bahseder. Von Warens, Rousseau'yu papaz yapmak istiyordu; fakat onun böyle bir mesleğe karşı ilgisizliğini görerek bu fikrinden vazgeçti.

Rousseau'nun ilgilendiğı şey musiki idi. Mamafih Rousseau bu zamanlarda hasta ve zayıftı. Kadın, yeni bir çiftlik satın almış ve hava değiştirmek maksadiyle yeni çiftliğine geçmişti. Oldukça rahat ve gürültüsüz olan bu yerde Rousseau, birçok defalar olduğu gibi, yeniden kendi başına okumaya, çalışmaya başladı. Sonradan burada da zayıfladığını gören Rousseau, Montpellier'ye seyahat etti. Burada da sıhhatçe bir şey kazanmadan geri dönmeye mecbur kalmıştı. Çiftliğe döndüğü zaman, madam Von Warens başka birine gönül verdiği için, Rousseau'ya bir parça soğuk davranmıştı. Bunu sezen Rousseau derhal burasını terk ederek başka bir yere gitmek zorunda kaldı.

Rousseau, hal tercümesinde, buradan ayrıldıktan sonra artık faziletli olmak ve ruhunda bir değişiklik duyduğunu söylemekle boş yere kendini kandırmaya çalışıyordu. Zira Rousseau, fazla görgü kazanmış ve olgunlaşmış bulunmakla beraber, tam mânasiyle değişmiş değildi [1].

Mamafih yaşı ilerliyen Rousseau, bir meslek edinmek lüzumuna inanarak 1740 yılında Lyon şehrinde ailenin birinde öğretmen olarak çalışmaya başladı. Az zaman sonra öğretmenlik için lâzım gelen meziyetlere malik olmadığını anlıyarak buradaki vazifesinden ayrıldı. Ayrılırken aile başkanına çocuğun eğitimi hakkında bazı öğütlerde bulundu. Bu öğütlerinde Rousseau'nun fikirleri J. Locke'a çok benzer.

Bundan sonra Rousseau, Parise gitmiş ve orada yeni tip musiki notaları yazmıştı. Rousseau bu icadını satarak zengin olmayı düşünüyordu. İcadettiği musiki notaları, şimdiki işaretler yerine sayı kullanmaktan ibaretti. Pariste hiç kimse bu icatla ilgilenmedi ve bu suretle Rousseau'nun kurduğu hayaller altüst oldu. Bununla beraber Rousseau, Pariste bir iş bulmak sevdasından vazgeçmedi. İlk işi zamanın modasına uyarak salon hayatına girmek oldu. Bu zamanlarda tanınmış Dupin ailesiyle tanıştı. Bu aile Rousseau'ya çok yaramaz bir çocuğun yetiştirilmesi görevini verdi. Epeyce yaşlı olan bu genç, Rousseau'nun eğitime ait görgülerinin çoğalmasına çok yaramıştır. "Emile" eserinin ikinci kitabında bu görgülerinin izlerine raslanmaktadır.

[1] Rousseau'nun Von Warens ile olan ilişkisini biz T. Ziegler'in Pedagoji Tarihi eserinden aldık. Halbuki dilimize çevrilmiş olan İtirafkar adlı kitabında Rousseau, bu kadını saygı ile anar ve birçok yerde ondan annem diye bahseder. Demek ki Avrupalı pedagoglardan ve yazarlardan bir kısmı Rousseau'nun kendi kalemile anlatıklarından ziyade daha emin gördükleri başka belgelere dayanarak kendi hakkında hüküm vermektedirler.

Yaramaz gencin kötü yetişmesi hem kendini ve hem de ailesini üzüyordu. Rousseau da çalıştığı halde genci bir türlü disiplin altına almak mümkün olamadı. Bunun üzerine aile, başlarından uzaklaştırmak maksadiyle genci evlendirdiler. Rousseau, gençle evlenen kadına, çocukların eğitimi hakkında bazı şeyler kaleme almıştı. Bu fikirlerin sonradan “emile” eserine temel teşkil ettiğini görüyoruz.

Bu aileden ayrıldıktan sonra otuz yaşını bulan Rousseau, Venedik şehrinde Fransız sefaretinde bir kâtiplik görevi aldı, bir yıl kadar burada çalıştı. Burada edindiği kanaat, yüksek tabakanın çok kaba ve fena olduğudur. Bu sahte hayattan kurtulmak için çırpınan Rousseau, bir ev kurmayı düşündü. İçki evini idare eden bir adamın Tereza adında okumak, yazmak bilmiyen bir kıızıyla tanıştı, sevişti ve onunla kalb kanunlarına uygun bir hayat yaşamaya başladı. Tereza iyi ve sâf kalbli bir kızdı. Resmen evlenmediği halde Rousseau'ya iyi ve fena günlerde sadık ve fedakâr bir arkadaş olmuştu. Bu zamanlarda Rousseau, yine musikiyle uğraşüyor, küçük şarkılar yazıyor, besteliyor ve sattıklarının parasiyle şöyle böyle geçinip gidiyordu. Yazdığı parçalar arasında samimî ve hoş şeyler de bulunurdu.

Rousseau, Dupin ailesinde iki ünlü kişiyle tanışmıştı. Bunlar tanınmış Diderot ve Grimm'dir.

Bir gün Diderot'yu ziyarete giderken eline aldığı bir gazetede Dijon Akademisinin bilimsel bir yarış sorusu gözüne ilişir. Soru şudur: Bilim ve sanatların ilerlemesi ah-lâkın artmasına yardım eder mi?

Rousseau, 1749 yılında bu soruya kesin olarak olumsuz bir cevap vermiştir: “Bilimlerin ve sanatların ilerlemesi, insanların lehine değil, aleyhine çevrilmiş bir silâhtır. Tarihte mesudolan milletler, bilim ve sanat alanında henüz yeter derecede ilerlememiş olanlardır. Bilim ve sa-

natların parlaklığı hem milletleri ahlâkça düşürmüş ve hem de zavallı duruma sokmuştur.

“Roma, Mısır ve Yunan tarihlerine şöyle bir göz atmak, söylenen şeylerin doğru olduğunu ispat eder. En mesut insanlar vahşilerdir. Tabîî hayattan uzaklaşmak, saadeti toprağa gömmektir.”

Dijon Akademisinin jüri heyeti bu garip ve bilinmiyen adanın hükümleri karşısında şaşırmış ve sonunda, akademinin düşündüğü şekilde olmamakla beraber, mükâfatı Rousseau’ya vermiştir.

Bundan sonra Rousseau’nun adı her yerde tanınmıştır. Bu zamana kadar kendine yeter derecede güveni olmayan Rousseau bu başarıdan sonra kendine güvenmeye ve eskisinden fazla çalışmaya başlamıştır. Bundan sonra Rousseau’nun birbiri ardınca yayımlarda bulunduğunu ve değerli eserler yazdığını görüyoruz. Rousseau’nun düşündüğü ve istediği şey tabîî hayatta iyi olan ve topluluk içinde bozulan insanları çözülmekten ve düşmekten kurtarmaktı.

Rousseau’nun birbiri ardınca çıkan başlıca eserleri Sosyal Sözleşme, Yeni Héloïse ve Eşitsizliğin Sebepleri’dir. Pedagojiye ait tanınmış eseri 1762 de yayımladığı Emile’dir.

Emile eserinde zamanın anlayışlarına aykırı fikirler bulunduğu ve bilhassa tabîî veya akli dini kuvvetli şekilde müdafaa ettiği için düşmanları ve mutaassıp dinciler tarafından rahatsız edilmiş, kovalanmış ve eseri toplattırılarak halkın önünde yakılmıştı. Kovalandığını duyan Rousseau, Parisi terk ederek Cenevreye kaçmış ve orada da rahat bırakılmıyacağını duyunca İsviçre göllerinden birine sığınmıştı. Rousseau, burada da arandığını işitince nereye gideceğini şaşırmış, bir müddet Büyük Frederik’in korumakta olduğu bir şehre ve oradan Holândaya kaçmıştı. Holândada filozof David Hume’a raslıyan Rousseau,

nihayet onunla beraber İngiltereye göçmüştü. Dilini anlamadığı ve her bakımdan soğuk bulduğu bu memlekette rahat edemeyeceğini ve dinlenemeyeceğini anlayınca buradan da başka yere göç etmeye hazırlandı. Bu zamanlarda siyasi durumun biraz düzelmesi üzerine Rousseau 1770 yılında tekrar Parise dönmüştür.

Kaçmak zorunda kaldığı zamanlarda bayan Tereza her yerde Rousseau'ya arkadaşlık etmiştir. Rousseau, Parisi terk etmeden önce Tereza'dan dünyaya gelen üç çocuğunu, arkadaşlarının teşvikiyle ve kendi durumunun korkulu olması dolayısıyla, piçler yuvasına bırakmış ve kendileriyle yakından ilgilenmek fırsatını bulamamıştı. Rousseau'nun Tereza ile evlenmesi, bucak bucak kaçtığı zamanlara raslar.

İngilterede rahat edemiyen ve sağlık durumu sarsılan Rousseau, Parise döndükten sonra biraz rahatlamış ve derin nefes almıştı. Parasının olmaması onu tekrar kitap yerine nota yazmaya sürüklemişti.

Rousseau, cemiyetin kendisini tahkir ettiğini ve sevmediğini, fakat gelecek neslin kendisini daha iyi anlayacağını ve seveceğini muhtelif vesilelerle söylemiştir.

Yaşlandıkça gerek kendisinin ve gerek karısının sıhhati bozulmaya başladığından Rousseau, hayatının son devirlerinde biraz rahat etmek istediğini ve bir sığınacak yer aradığını söylemişti. Zengin bir aile 1778 yılında Rousseau'yu güzel bir adaya yerleştirmiş ve onun rahatlığını güven altına almıştı. 1778 yılında inme yüzünden geçici hayata gözlerini kapamış, insanlığın sonsuz ve parlak hayatı içine karışmıştı.

Büyük Fransız Devriminden sonra Rousseau'nun kemikleri tanınmış adamların gömüldüğü yere, Panteona getirilmişti.

Rousseau'nun hayatını kovalarken anlıyoruz ki bu kadar kötü ve karışık şartlar altında çocukluğunu ve

gençliğini geçiren bir kimse kolay kolay yükselemez. Temiz ve karakterli bir hayata ulaşamazdı. Acaba Rousseau düzgün bir hayat yaşamış, iyi yetişmiş ve geçimi güven altına alınmış olsaydı insanlık için daha mı iyi olurdu? Bunun hakkında kesin bir hükümde bulunmak güçtür. Bize göre Rousseau'yu Rousseau yapan bin bir görgüdür. Sıkıntılarından, sefaletten, kararsızlık, açlık ve tokluktan, iyi ve kötü insanları tanımadan doğan görgüler büyük yaradılışlar için kolay kolay elde edilmesi mümkün olmıyan sosyal konular ve materyellerdir. Hayatını çok vakit tırnaklariyle kazıyarak kazanmak zorunda kalan büyük kişilikler için sefalet ve acı bazan teşvik edici, ilerletici ve körukleyici bir etmendir. Rahat bir aile hayatı içinde büyüyen, cemiyetin geleneklerini, fikirlerini, dünya ve hayat anlayışlarını olduğu gibi benimsiyen ve cemiyetin belli kanunları içinde yaşamayı tabii görerek gerçek ve insani hürriyetin mânasını anlamaya fırsat bulamıyan bir Rousseau'nun eserleri, eminim ki bu derece yıkıcı, devrimci, çekici ve sürükleyici olamazdı. Normal hayat içinde yaşayan nice insanlar vardır ki sırf dimağlarının etrafına sarılan sosyal sarıklar yüzünden gerçek yeteneklerini bir türlü geliştirememiş, rahat ve geçici bir hayatın verdiği yumuşaklık içinde sönüp gitmişlerdir. Geçici hayat içinde Rousseau, bizim için sevimsizdir, çünkü Rousseau, disiplinli bir hayat yaşyamamış, iradesini istenilen şekilde kuvvetlendirememiş ve istenilen ahlâk ve karakteri kazanamamıştı. Rousseau'da bunu tabii görüyoruz. Fakat Rousseau, insanlığın sonsuz ve ölmez mânevi hayatında daima sevimli ve daima şerefli bir yer tutacaktır.

Rousseau'nun hayatiyle yazıları arasında göze çarpan zıtlıklar şunlardır: Rousseau, dâhidir ve gururludur; içinde ve beraber yaşadığı cemiyete ve insanlara karşı büyük bir güvensizlik duygusu besler. Birçok güzel ve çekici fikirleri yanında gerçekleşmesi imkânsız fikirlere

de raslanır. Kuramsal olarak fazilet ve hürriyetin heyecanlı taraftarlarından olan Rousseau, hayatında karışık ve dolambaçlı yollarda yürümekten çekinmemiş, hürriyete âşık olduğu halde kendi basit içgüdülerinin ve tutkularının esirliğinden yakasını kurtaramamıştır. Yazılarında gerek kendisine ve gerek başkalarına karşı samimî olmadığını gösteren belirtiler çoktur. Rousseau, bir taraftan büyük bir pedagoğdur, öte yandan kendi çocuklarını kimsesizler yuvasına bırakarak arkasını araştırmıyacak derecede çocuklara kayıtsızdır. Hareketlerinde çok vakit insani ve sosyal olmıyan taraflara raslanır, öte yandan yazılarında heyecanlı bir insan dostu ve cemiyetin sadetini ve yükselmesini can ve gönülden istiyen bir idealisttir.

Eğitim ve öğretim hakkında fikirleri :

Rousseau, bazı noktalarda J. Locke'a bağlıdır. Locke'un eserlerinde rasladığımız fikirler Rousseau'nun kaleminden çıkarken bize taze ve yeni geliyor. Yazdığı konuları hararetli ve heyecanlı olarak işlemesi ve konularda göze çarpacak önemli noktalar üzerinde durması, okuyanları konuya iyiden iyiye bağlamaktadır. Bu yüzden birçok pedagoğların, pedagojide devrimin Rousseau ile başladığını öne sürmeleri yerindedir ve doğrudur.

"Emile" eseri roman şeklinde yazılmıştır. Mamafih onun roman olduğu ancak son kısımda göze çarpar.

Eserin başlangıcında Rousseau diyor ki: Biz çocuğun hayatını tanımıyoruz. Çocuk hakkında edinilen yanlış kavramlar çoğaldıkça büsbütün şaşırıyoruz. Hattâ en akıllı insanlar bile çocukların kavrayabilecekleri materyelleri düşünmeden, büyüklerin bilmesi gerekli olan şeyleri çocuklara da telkin etmek istiyorlar. Bunlar, çok vakit, çocuğa adam göziyle bakıyorlar, yazık ki hiç kimse adam olmadan önce çocuğun ne olduğunu düşünmek istemiyor.

Bütün bu şaşkınlıklara karşı Rousseau'nun vazifesi tabiatı taklidetmekten ibarettir.

Rousseau'nun tabiattan maksadı, çocuğun iç tabiatı, onun ruhi yetenekleridir. Eğitimci çocuğun tabiatına uyarak onu içten geliştirmek zorundadır. İnsan eğitimi ancak bu suretle gerçekleştirmek mümkündür. Görülüyor ki Rousseau, bir Fransız veya İsviçreli, burjuva veya aristokrat değil, doğrudan doğruya insan yetiştirmek istiyor.

“Emile” beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm ilk yaştan sonuna kadar olan eğitimden bahseder; ikinci bölüm iki yaşımdan on iki yaşına kadar, üçüncü bölüm 12-15 yaşına kadar, dördüncü bölüm on altı yaşımdan evlenme zamanına kadar olan devirden bahseder. Beşinci bölüm, Emile'in ilerde evleneceği kadının eğitimiyle meşgul olur. Bu bölümlerden her birinin kendine mahsus önemi vardır. Binaenaleyh bunları burada ayrı ayrı gözden geçirmek faydalıdır.

Birinci bölüm : Rousseau, bu devrin eğitiminden mahsetmeye başlarken diyor ki: Çocuklar Allahın elinden iyi olarak dünyaya gelir ve insanların ellerinde bozulurlar. Binaenaleyh mayası iyi olan çocuklar iyi yetiştirilirse onların fena olmasına ihtimal kalmaz.

Zayıf ve âciz olan çocuğun üç eğitimci vardır: biri bizim iç kuvvetlerimizi ve yeteneklerimizi geliştirmekte etkin olan tabiat, diğeri gördüğümüz, işittiğimiz ve dokunduğumuz şeylerden görgü kazanmamıza yardım eden eşya ve üçüncüsü insanlardır.

O halde eğitim işlerinde tabiata uymakla işe başlanmalıdır. Tabiat insanları kendisi için yetiştirir, biz ise çocukları başkaları için, cemiyet için yetiştiriyoruz, demek ki tabiata zıt hareket ediyoruz.

Çocuk tabiattan ne öğrenebilir, daha doğrusu çocuğun eğitiminde tabiat bizden ne istiyor?

Tabiatın bizden istediği şey, herhangi bir şeyin yapılmasına engel olmak, yani tabiat tarafından geliştirilen çocuğu kendi haline bırakmaktır.

Şimdiye kadar uygulanan eğitim şekli çürük temellere dayanmaktadır. İnsanlar, çocukları dünyaya gelir gelmez sargılar içine sararlar ve öldükten sonra tabut içine sararak kaldırırılar. Zavallı insanlar icadettiğimiz birtakım metotlarla hayatlarının başından sonuna kadar mengene altında ezilip dururlar. Misal mi istersiniz? Pek çok. Meselâ birçok ebeler çocukların başına modaya uygun hoş bir şekil vermek için onların kafalarını hamur gibi ezerler. Demek ki bizi yaratanın kafamıza verdiği şekil doğru değilmiş. İşte bu suretle dıştan ebeler ve içten de filozoflar kafaya şekil vermeye çalışırlar ve insanı tabii halinden uzaklaştırırılar. Şüphe yok ki ilkel insanlar bizden çok daha mesut durumdadırlar.

Çocuğu sarmak ve bağlamak zalimce bir tedbirdir. Tabiat çocukların sarılmadan büyümesini ve serpilmesini ister. Bundan başka analar çocuklarını yetiştirmek üzere bir dadiya verir ve onları köylere gönderirler. Bunları yapmaktan maksatları kendilerini rahatsız eden ve eve bağliyan çocuğu mümkün mertebe evden uzaklaştırmak ve kendileriyle az uğraşmaktır. Bu suretle analar çocuğun sevgisini yabancı biriyle bölüşmüş olurlar.

Bütün bunlar gösteriyor ki biz tabiatı çok uzak bulunuyoruz. Bunun için biz ne gerçek analara ve ne de iyi olarak yetişmiş, eğitilmiş çocuklara raslarız.

Çocuğunu Allah gibi seven ve onu nazlı büyüten analar da tabii hareket etmemektedir. Zira tabiat, çocukların nazlı ve yumuşak değil, sert olarak yetiştirilmesini ister. Bundan dolayı babalar analardan daha iyi eğitmen olurlar. Çok yazık ki babalar da çocuklarının eğitimini üzerlerine almaktan çekinirler. Bununla beraber hiçbir görev, hiçbir sosyal ödev babaların üzerlerinden bu sorum-

luluğu alamaz. Kalbi olan ve böyle bir ödevi üzerine almaktan çekinen herkese daha önceden söyleyeyim ki böyle bir günah işledikten sonra günahı işliyenler çok vakit acı gözyaşı dökecek ve hiçbir zaman kendilerini avutamıyacaklardır. Bu cümle ile Rousseau, çocuklarından uzak kalmanın üzüntüsünü kalbinde taşıdığını göstermektedir.

Rousseau, Emile'in yetiştirilmesini bir eğitmene veriyor ve bunun böyle olmasını, Rousseau, şimdilik bir zorunluluk telâkki ediyor. Çünkü babalar şimdilik ödevlerini yerine getirecek durumda değildirler. Onları her şeyden önce iyi eğitmen olacak şekilde yetiştirmek lâzımdır. O, kendisinin Emile'in eğitmeni olacak yetenekte bulunmadığını kabul ediyor. Bununla beraber kalemle, yani kuramsal olarak, böyle kutsal bir ödevi üzerine almaya karar veriyor. O halde burada Emile'in eğitmeni doğrudan doğruya Rousseau oluyor demektir. Rousseau'ya göre baba, çocuğun oyun arkadaşı olabilmesi için mümkün mertebe genç olmalıdır.

Emile nasıl bir çocuk olmalıdır?

Emile Fransız olmalı, zengin ve kibar bir aileye mensup bulunmalı ve yalnız eğitmene itaat edeceği için yetim olmalıdır. Bundan başka Emile, iri yapılı, kuvvetli ve sıhhatli olmalıdır. Emile'in bir dâhi veya özel bir yetenekte bulunması şart değildir.

Bundan sonra Emile'in eğitmeni bir dadı ile beraber havası iyi bir köye giderek orada yerleşir. Şehirden uzaklaşmak ve Emile'i bir köyde yetiştirmek şarttır. Zira insanların felâketi şehirlerdedir.

Rousseau'nun ilk uygulamaya karar verdiği prensip, J. Locke'un zıddına olarak, çocuğun herhangi bir şeye alışmasına engel olmaktır. Çocuk, hürriyet içinde yaşamalı, kendi kuvvetlerine hâkim olmalıdır. Çocuğa sık sık yeni şeyler, sevimsiz şekiller, iğrenç hayvanlar ve korkunç maskeler v.s. göstermelidir. Çocuğun kulakları dibinde

kuvvetli silâhlar patlatmalı, mekân hakkında erken bir fikir edinmek için onu her şeye dokundurmalıdır. Çocuğun ağlamasına karşı fazla duyarlı olmamalı, onun lüzumlu ihtiyaçlarını yerine getirmelidir. Dikkat edilecek nokta, çocuğun bağırarak, ağlıyarak istediğini elde etmemesidir.

Muktedir olduğu takdirde kendi işini kendi görmelidir. Zira insanların fenalığı onların zayıf olmalarından ileri gelir. Çocukları kuvvetlendiriniz; o zaman onların iyi olduğunu göreceksiniz. Her şeye gücü yeten kimse hiçbir zaman fenalık yapmaz.

Çocuğun oyuncakları mümkün mertebe sade olmalıdır. Sebebi, çocuğun süs ve sadelikten uzak şeylere heves etmemesidir. Çocukların konuşmaları tabii şekilde olmalıdır. Bununla beraber konuşmanın çok erken başlamasından çekinmelidir. Çocuklar, geç de kalsalar, yine dillerini iyice kullanmak fırsatını bulurlar. Her şeyden önce önemli olan nokta çocukların yalnız anladıkları ve bildikleri şeyleri söylemeleridir.

İkinci bölüm. — Çocuk, konuşmaya başlamakla ikinci devreye girilmiş olur. Bu devir, on iki yaşına kadar sürer.

Bu devirde Emile'in öğreneceği şey, zahmet çekmek ve zahmete dayanmaktır. Her çocuk buna alışmalıdır. Bu devirde çocuğun kuvvetleri de çoğalır ve kendini anlamaya başlar. Bununla beraber, ikide birde çocuğun geleceğini düşünerek bugününü feda etmemelidir. Aksi takdirde çocuk geleceğin hatırı için ezilmiş olur. Çocukları sevmeliyiz, oyun oynamalarına ve eğlenmelerine izin vermeliyiz. Oyun ve neşe, çocukların tabii yönsemeleri ve haklarıdır. Çocukları her vakit çocuk göziyle görmeliyiz.

Burada dikkat edilecek önemli noktalardan biri, çocukların arzularının güç ve kuvvetleriyle mütenasip olmasıdır. Zira hayatta kuvvetli olanlar, arzu ve ihtiyaçlarını

kuvvetlerine göre uyduranlardır. Gerçek serbest olanlar yapabileceği şeyi istiyenlerdir. Binaenaleyh çocuk her şeyden önce istemeyi bilmeli ve öğrenmelidir. Çocuklar çok vakit faydasız ve zararlı şeylere heves etmezler. Bunun için istediklerini yapmakta onlar mümkün mertebe serbest bırakılmalıdır. Eğer çocuklar izin verilmiyecek uygunsuz isteklerde bulunurlarsa onları yine dilediklerini yapmaktan alıkoymamalıdır. Zira çocuklar bu suretle başkalarının esiri olduklarını acı bir surette duyarlar. En iyisi uygunsuz arzu gösteren çocukların karşısına tabii engeller çıkarmaktır. Çocuğun gözünde en tabii engel, eşyanın, maddenin esiri olduğunu anlamasıdır. Böyle tabii engeller sayesinde çocuk, arzularını yerine getirememek tecrübeleri yapar ve bu görgüler çocuğun hayatı için tabii kanun olur. Rousseau bu fikrini cezalarda da uygulamaktadır. Ona göre en iyi ceza şekli, tabii olan cezalardır.

Kuvvet, aciz ve zorunluk Emile'in hayat sözlüğünde geniş bir yer tutmaktadır. Buna karşı vazife, itaat ve emir gibi kavramları çocuk bilmemelidir; zira onu saran dünya henüz maddidir, ahlâki değildir.

Rousseau, yine J. Locke'un aksine olarak, daha küçük yaşta çocuklarla herhangi bir meselenin karşılıklı olarak konuşulmasına ve muhakeme edilmesine taraftar değildir. İyi bir eğitimin amacı, çocukları akıllı yapmaktır. Bundan şüphe edilemez; fakat akıl vasıtasıyla çocuğu eğitmek demek, eğitimi sonundan başlatmaktır. Biz bunu ters tarafından göreceğimiz olursak o zaman hayatta küçük bilginler ve ihtiyar çocuklar yetiştireceğimiz demektir. Bundan dolayı çocuklara bir şeyin akli sebeplerini uzun uzadıya anlatmamalıdır. Çocukların bazı şeyleri beceremeyeceklerini anlamaları en iyi konuşma şeklidir. Eğer eğitmen emirleriyle, âmir tavırlarıyla çocukları ahlâklı yapmaya çalışırsa o zaman onları fena yapacağını, fena yetiştireceğini bilmelidir.

Tabiatın ilk teşvikleri daima doğrudur. Bunun için çocuklar yabancı bir kimseyi zarara sokmak istemezler. Gerçi onlar birçok zararlı harekette bulunurlar; fakat bu gibi hareketlerde asla fenalık niyeti yoktur.

İlk zamanları uygulanacak eğitimin şekli olumsuz olmalıdır. Bundan maksat bir şeyi yaptırmaktan ziyade yaptırmamaktır. Böyle bir eğitimin başlıca kuralı, vakit öldürmek, vakitleri önemsiz şeylerle geçirmeye çalışmaktır.

Demek oluyor ki gerçek eğitim, bugüne kadar uygulanmakta olanın tam tersine olmalıdır. Bugüne kadar çocuğu akıllı yapmak için ne lâzımsa yapılırdı. Bundan sonra çocuğun bedenini, duyu organlarını kuvvetlendirmekle yetinmelidir. Buna karşı dimağını mümkün mertebe işlenmemiş bir halde bırakmalıdır.

Eğitimin bu tarzda uygulanması, eğitmen için de faydalıdır. Zira eğitmen tamamiyle serbest kalan ve kendi halinde yetişen çocuğun huylarını ve özelliklerini daha iyi anlamaya muvaffak olur.

Emile, şehirlerden ve hizmetçilerden uzak kaldığı halde yine ilişkide bulunduğu bazı çocukların kötü örnekleriyle kötüleşmeye meylederse o zaman çocuğa tutkuları bir hastalık olarak tanıtılmalı, iyilik ve kötülükten hiç bahsetmemelidir. Zira çocukların bu devirde iyi veya kötü hareket hakkında henüz kesin olarak bir fikri ve anlayışı yoktur.

Çocuklara ödevlerinden önce haklarından bahsetmemelidir. Bilhassa mal ve mülk hakkında onları aydınlatmalıdır. Bunları da çocuklara öğretmekten ziyade yaşatarak anlatmalıdır. Çocuk, yaşıyarak mal ve mülkün ancak çalışmakla elde edilebileceğini öğrenmelidir. Mamafih bu meselede insanların karşılıklı sözleşmeleri birbirine bağlı olduğu için çocuklarda yalancılık ve hilekârlık gibi kötülükler başlıyabilir. Buna karşı yalnız bir çare vardır. O

da çocukları yalancılığa sürükliyecek olaylar karşısında bulundurmamaktır. Unutmamalı ki çocukların yalancı olması tamamiyle eğitmenlerin kayıtsızlığından ileri gelir. Meselâ eğitmenler çocuklara yaptıkları hatalı hareketler hakkında sert sorular sormak veya yerine getirilemeyecek vaatlerde bulunmakla onları yalancılığa zorlarlar.

Sonra ahlâki vaiz ve nasihatlerden sakınmalıdır. Küçük yaşta çocukları ibadet yerlerine, yani kiliselere getirmemelidir; zira bu gibi yerlerde çocukların canları sıkılır. Hele küçük çocuklara kiliselerde dua ettirmemelidir; zira onlar dua etmedikleri zamanları özliyerek hatırlarlar.

Çocuklara sadaka verdirmemelidir; çünkü onların henüz kendilerine ait hiçbir şeyleri yoktur. Çocuklara verilecek en iyi eğitim başkalarına fenalık yapmayı önlemektir. Hatırdan çıkarmamalıdır ki fazilet biraz da olumsuz bir şeydir. Mamafih çocuklar kendiliklerinden fenalık yapacak duruma kolay kolay düşmezler. Bunun için fenalık yapacaklarından korkarak lüzumsuz emirlerle çocukları rahatsız etmemelidir.

Rousseau öğrenme işine ancak bu devrin sonlarına doğru dokunmaktadır. Çocukların zeki olup olmadığını anlamak bu devirde güçtür. Bunun için çocuklara ne dâhi ve ne de yeteneksiz göziyle bakmalıdır. En iyisi çocuklara orta zekâlı insan muamelesi yapmaktır.

Çocukların dimağında olan şeyler fikir değil, levhalarlardır. Çocukların gördükleri şeylerin yalnız adlarını hatırdan tutmaları bundandır. Uslamlamaya yarıyan bilgileri, onlar henüz kavrayamaz ve belliyemezler. Dil öğretiminde öğretmenlerin çocuklara kelime ve tekrar kelime öğretmeleri bundandır.

Çocuklar 12-15 yaşına kadar anadilinden başka bir dili gerçek olarak öğrenemezler; zira muhtelif dillerin dimağdaki muhtelif izleri arasında kıyaslama yapmak onların işi değildir.

Çocuklar coğrafya dersinde yalnız kelime öğrenirler. Tarih dersinde de olaylar arasındaki ilişkileri ve bağılıkları kavrayamadıklarından yine yalnız kelime öğrenmekle yetinirler. Bütün bunlar gerçek öğretim zamanının henüz gelmediğini gösteren belirtilerdir.

Rousseau çocuklara hikâye ezberletilmesini uygun bulmamaktadır. Zira çocuklar hikâyeleri yanlış anlarlar. Hattâ Rousseau, bu devirde yazı öğretmeyi de hoş gözle görmemektedir. Mamafih, bu noktada ilginin yeri büyüktür. Eğer eğitmen yazının faydasını anlatırken çocukta ilgi uyandırmaya muvaffak olursa o zaman çocuk kendiliğinden yazı öğrenmeye heves duyar; aksi halde yazı, çocuk için bir işkencedir. Böyle bir ilgi uyandırılırsa Emile'in on yaşından önce okuma ve yazma öğrenmesi mümkündür. On beş yaşına kadar öğrenmezse zararlı bir harekette bulunulmuş olmaz. Rousseau'ya göre Emile; on iki yaşına kadar hemen hemen hiçbir kitap görmemelidir.

Bu uzun zaman içinde çocuğun fikrî gelişimi için hiçbir şey yapılmıyacak olursa o halde eğitmen çocuklarla nasıl vakit geçirmelidir?

Çocuğun fikrini kuvvetlendirmek ve geliştirmek için eğitmen her şeyden önce türlü idmanlarla bedeni kuvvetlendirmelidir. Bu suretle çocuk akıllı olur. Çocuk, bir vahşi gibi çevik olmalıdır. Vahşilerin kuvvetleri ve akılları serbest hayat içinde gelişir. Çocukların bedenlerini kuvvetlendirmek bilhassa serbest hareketlerle mümkün olur. Çocuğun elbiseleri bol olmalı, onu soğuğa ve sıcağa alıştırmalıdır; yattığı yer sert olmalı ve onu çok uyutmalıdır. Sonra çocuğu yüzmeye alıştırmalı, onun suda boğulacağından korkmamalıdır. Bilhassa duyu organlarının kuvvetlenmesine ve işletilmesine çok önem vermelidir. Çocuklar, ölçmeli, tartmalı, karşılaştırmalar yapmalı ve sayı alıştırmalarına başlamalıdır. Kör olanların fazla duyarlı olmalarının sebebi kendilerini karanlıkta dinlemeleridir.

Binaenaleyh çocukların karanlık yerlerde oynamalarına imkân hazırlamalıdır. Sonra çocuklara her şeyi dokundurmak iyidir. Buna karşı onları çıplak ayakla gezdirerek ayaklarının duyarlılığını azaltmalıdır. Gözler yakınlığı ve uzaklığı tasınılamak, resim yapmak ve ölçmekle kuvvetlendirilmelidir. Geometri dersinde de göz alıştırmalarına elverişli durumlar çoktur. Bu dersler soyut olarak değil, somut olarak, sezgisel olarak uygulanmalıdır. Çocuklara şekil göstermeli, fakat ispata kalkışmamalıdır.

Kulağı kuvvetlendirmek için seslerden faydalanmalıdır; çocuklara türlü sesleri dinletmekle kulağın gelişimini sağlamak mümkündür.

Kurallarla çocuklara bir şey öğretmek hatalı bir metottur. Çocuklara şarkı söyletmek de iyidir. Yalnız şarkıların heyecansız ve sade olması şarttır.

Dilin geliştirilmesi de lüzumludur. Bunda en iyi yol besin maddelerinin tabii ve basit olmasıdır. En sade ve tabii besin maddeleri su ile ekmektir. Bunlardan hiç kimse tiksizmez. Eğer yiyecek şeyler sade ve tabii olursa çocuk hiçbir zaman fazla yiyerek midasını bozmaz. Buna karşı çeşitli yemekler çocukların çok yemesine ve midelelerinin bozulmasına sebeb olur.

Üçüncü bölüm. — 12 - 15 yaşına kadar olan devirden üçüncü bölüm bahseder. İnsan bu devirde arzu ve hevesten ziyade kuvvete maliktir. Kuvvet fazlalığı bilgi edinmeye vesiledir. Bunun için öğrenme bu devrede başlar. Bu zamanlarda çocukta anlama merakı fazla olur. Anlama merakı ne gibi şeyler üzerinde görünürse bilgiyi de o şeylerden vermelidir.

Tabiatın türlü olaylarına ve görünmelerine dikkat ettirmekle çocukta anlama merakını canlandırmak mümkündür. Çocukların lüzumlu lüzumsuz her şeyi sormaları bundan ileri gelir. Bu merakı ve bu içgüdüleri kandırmak için çocuğa bol bol eşya göstermelidir. Genel kurallardan

bahsedilmesi iyi değildir. Zira çocuk bu gibi şeylerde eğitmene bağlı olduğunu duyar ve âciz olduğunu anlıyarak üzüldür.

Çocuğa kozmoğrafya hakkında ilkel bilgi vermek için güneşin çıkmasından ve batmasından faydalanmalıdır. Çocuk böyle şeylerin güzelliğini henüz kavrayamaz. Bununla beraber bu gibi şeyleri göstermekten bazı bilgiler çıkarmak ve çocuğa açıklamak mümkündür.

Coğrafyaya anasının, babasının evinden başlamalı, sonra doğduğu şehre ve yakın köylere geçmeli ve yavaş yavaş daha ilerilere gitmelidir. Emile, bir haritayı ezberden bilmemeli, fakat kendi yapabilmelidir.

Fizik dersinde de Emile'in yapma aletlerden hiç haberi olmamalıdır; fakat lüzum görülen aletleri kendi yapmaya çalışmalıdır. Tabiatın kanunları çocuğa öğretilecek olursa en çok göze çarpan olaylar ve görünmeler üzerinde bilgi vermeye gayret etmelidir. Verilen bilgilerin kendisine ne gibi faydalar sağlayacağını anlatmak da gereklidir.

Falan şey niçin iyi ve faydalıdır? Bundan böyle Emile ile benim aramda sık sık tekrarlanacak kutsal soru bu olacaktır. Bu sebepten dolayı Emile'e yarın kullanacağı şeyleri değil, belki şimdi, bugün kullanabileceği şeyleri öğretmelidir. Gerçek bilgi, eşyadan ve olaylardan kazandığımız görgülerdir.

Çocuğun bilmek istemediği şeyleri ona hiçbir zaman öğretmemelidir. Bunun gibi çocuğun kendisinin yaşayamayacağı, görüp işitemeyeceği şeyleri de kelime oyuncağı olarak ona öğretmekten ve anlatmaktan çekinmelidir.

Öğretimden bahsederken Rousseau, ikide birde eşya, eşya diye bağırıyor. Kitap, çocuğun eline verilmemelidir. Eğer mutlaka bir kitap verilecekse o da Robenson olmalıdır.

Sonra, Emile için en önemli problemlerden biri ona bir zanaat öğretmektir. Bence bu zanaatların en üstün olanı doğramacılıktır. Zanaat öğrenmesi, Emile'e iki cihetten lüzumludur. İlkın zanaat hakkında gösterilen ilgisizliği ve isteksizliği kaldırmak, zanaatlara alçak bir iş göziyle bakmamaktır. Sonra Emile, yaklaşmakta olan devrimin karışıklıklarında aç kalmamak, hayatını şöyle böyle kazanmak için de bir zanaat öğrenmek zorundadır. Buradan açık olarak görüyoruz ki Rousseau, büyük Fransız Devriminin kara bir bulut gibi ufuklarda göründüğünü ve yakın bir gelecekte Fransanın büyük bir karışıklık içine dalacağını sezmişti. Bu seziş, Rousseau'nun geleceği görmek ve anlamak hususunda derin bir görüş sahibi olduğunu ispat eder. Eğer birçok aileler Rousseau'nun dediği gibi hareket ederek çocuklarını yetiştirmiş ve onlara bir zanaat öğretmiş olsalardı, büyük devrim günlerinde büyük sıkıntı çekmezlerdi.

Dördüncü bölüm. — Bu devir on altı yaşından evlenme zamanına kadar olan zamandan bahseder.

Emile, bu zamana kadar duyu organlarını geliştirmişti. Bu devre düşünmeye, olaylar hakkında kesin hükümler vermeye ve her şeyi usavurmaya başlıyor. O, artık fikirler ve kavramlar âlemine girmekten hoşlanır. Vahşilerde bu yetenek yoktur. Şehirlerde yaşıyacak olan Emile, gördüğü, işittiği birçok şeyler hakkında kafa yormak ve hüküm vermek zorundadır. Binaenaleyh verilecek hükümlerin doğru olması şarttır. Aksi takdirde Emile birçok hata işliyebilir.

Bu devir ahlâki bakımdan da korkulu bir devirdir. Zira Emile, artık erginlik çağına ulaşmıştır. İnsanlarda tutkular bu devirde başlar. Bunun kaynağı bencilliktir. Binaenaleyh bu devirde ahlâk eğitiminin başlaması lâzımdır.

Bu yaşa kadar Emile, ahlâk hakkında hiçbir şey bilmiyor ve buna dair bir kelime bile işitmemiştir. Fakat bu devirde ona kendini, insanları ve insanlarla olan ve olacak ilişkileri aydınlatmaya ve açıklamaya çalışmalıdır. Bu arada ona merhametle, acıma ile ilgili durumları yaşatmalıdır. Sonra herkesi insan yerine koymak ve herkesi saymak duygusu da öğretilmelidir. Bütün bunları sözle değil, yaşanılan olaylardan sonuçlar çıkarılmak suretiyle pratik olarak öğretmelidir.

Emile, insanları tarihten de tanıyabilir, zira tarihi olaylar gerçektir. Buna karşı cemiyet içindeki insanların hareketleriyle fikirleri birbirine uymaz; hattâ söyledikleriyle yaptıkları çok vakit birbirine zıt olur. Bununla beraber öğretmen tarih dersinde olaylar hakkında kendi hükmünü vermekten ve sonuç çıkarmaktan çekinmelidir. Öğretmenin görevi sadece gerçeklikleri bildirmektir. Sonuçları çıkarılması ve hüküm verilmesi Emile'e bırakılmalıdır. Tavsiye ettiği kitaplar arasında Plutarkhos, ön plânda bulunur.

Yeni zaman tarihini mümkün mertebe okutmamalıdır. Zira tarihçiler gerçeklikleri çok vakit kendi duygularına göre öznel bir renge boyarlar. Bu gibi öznel fikirler ve hükümler Emile'i şaşırtır.

Sonra bu devirde dinî öğretim de başlayabilir. Emile, on beş ve belki on sekiz yaşına kadar ruhu olup olmadığını bilmiyor. Fakat yaşlandıkça bunlar üzerinde merak duyabilir. Genel olarak çocuklara anıyamıyacıkları şeylerden bahsetmek mânasızdır. Zira onlarda yanlış tasarımlar yerleşir kalır. Meselâ Allah hakkında vakitsiz uyandırılan fikirler sonradan da devam edebilir. "Eğer ben budalalığı sembolik olarak göstermek istesem o zaman din dersi veren bir pedantın, bir ukalânın resmini yapardım."

Emile, herhangi bir dini kabul etmeye zorlanmamalıdır. Onun aklını kuvvetlendirmelidir; sonradan onu iste-

diği dini kabul etmekte serbest bırakmalıdır. Düşünmelidir ki din coğrafya işidir, yani insanın Mekke'de veya Roma'da doğması işidir. Din, tabii olmalıdır. Bu, yalnız aklın değil, kalbin ve duyguların işidir.

Bu devrin sonlarına doğru Emile, epeyce büyümüştür. O, artık eğitmenin arkadaşı olacak bir yaşa ulaşmıştır. Bununla beraber eğitmen ona yardım etmekten vazgeçemez; zira eğitmen Emile'in evlenmesini de sağlamaya çalışacaktır.

Bu zamanlarda Emile, dünya ile sıkı ilişkide bulunarak zevkini geliştirecek, yani çoğunluğun hoşuna giden veya gitmiyen şeylerin nelerden ibaret olduğunu öğrenecektir. Bu devirde Emile, görgü kazanmak üzere kötü zevklerle dolu olan Parise gidecek, orada gezdirilecek ve Pariste gördüğü şeyler üzerinde düşündürülecektir. Emile, tabiata daha yakın olan insanları tanımakla sade, fakat güzel zevklerin burada olduğunu daha iyi anlayacaktır.

Beşinci bölüm. — Bu bölümde Emile'in gelecekte karısı olacak Sophie'den ve onun eğitiminden bahsedilir. Emile'in karısı Sophie'de birçok meziyetler bulunmalıdır. Başka türlü mesut yuva kurmak mümkün değildir.

Sophie de Emile gibi tabii olarak yetiştirilmelidir; o da her şeyden önce kuvvetli olmalıdır. Sophie kadın olduğu için aynı zamanda lâtif ve zarif olmalıdır. Kadınlığa kibarlık yaraşır. Kadın, erkeğin hoşuna gitmek ister ve öyle yaratılmıştır. Bunun içindir ki erkek ve kadın eğitimi arasında ayrılık gözetilmelidir.

Kızlar, beğenilmeyi severler. Bu sebepten süse değer verirler. Onların küçükken bebeklerle oynamaları ve onları süslemeleri bundandır. Kızlar iğne işlerini de severler. Bunun için kızların eğitimine elişlerinden başlamalıdır. Bu da kızlara yazı ve resim öğretmeyi lüzumlu kılar. Mamafih kızların da erkekler gibi erken okumaya başlaması faydasızdır.

Kızların fazla oyun oynamalarına meydan vermeme-
lidir; zira onlar oyun oynamakla itaatsizliği öğrenirler ve
söz dinlemiyerek istediklerini yapmak alışkanlığını kaza-
nırlar. Halbuki kızlar bütün hayatları süresince itaatli ol-
malıdırlar; zira onlar erkeklerin veya başka insanların
hükümlerine bağlıdırlar.

Erkek çocuk her şeyde, bu niçin iyidir? diye sorar.
Kızlar, bu şey nasıl karşılanacak? şeklinde sorular sor-
maktadır; yani erkek çocuklarda önemli olan nokta bir şe-
yin faydası, kızların ise bir şeyin hoş a gitmesidir.

Kadın görmeyi ve gözlemi sever. Bu bakımdan ka-
dının ahlâkı, yaşayışa ve görgüye dayanmalıdır. Hayat ve
dünya kadının gerçek kitabıdır.

Rousseau'nun zamanında kızlara kilise eğitimi verilir-
di. Rousseau, bunun tam tersine olarak kızların mümkün
mertebe erken hayata atılmasını, insanlar içinde yaşama-
sını tavsiye eder; zira hayatı ve dünyayı en iyi olarak bu
suretle tanımak mümkündür.

Kızlara da, erkekler gibi, çok öğüt vermek doğru
değildir. Zira ahlâki vazılar ve öğütler eğitimin ölümü-
dür.

Çocuklar ödevlerini yapmakla saadetlerini ve hakla-
rını elde edebileceklerine inanmalıdırlar. Faziletin değeri-
ni muhtelif vesilelerle kadına duyurmalıdır. Onlar da
ancak bu yoldan gidilmek şartıyla fazilete karşı sevgi ve
ilgi uyanır. Bu tarzda yetiştirilen bir kız ileride hem ko-
casını ve hem de kendisini mesudedecek duruma girer.

Eğitmen, Emile ve Sophie'yi evlenir evlenmez hemen
terk etmiyor. Eğer Emile, günün birinde: "Siz eserınızı
tamamladınız. Ben de sizin gibi olmaya çalışacağım" der-
se o zaman eğitmen, Emile'in kendi çocuklarını eğitmeni
gibi yetiştireceğine inanarak onlardan ayrılır.

İşte Rousseau'nun eğitim hakkındaki fikirlerinin öze-
ti budur. Rousseau, bu eseriyle pedagojiye büyük yeni-

likler sokmuş ve pedagojide âdeta bir devrim yaratmıştır. Bu zamana kadar eğitim alanında yanlış olarak uygulanan birçok noktalara son verilmiş ve herkesi eğitim işleminde uzun uzadıya düşündürmeye muvaffak olmuştur.

“Emile” hakkında yazılan tenkidler pek çoktur ve bunların çoğu birbirini tutmaz. Hiçbir eser bu derece iyi ve doğru fikirleri, yarı doğru veya tamamıyla yanlış fikirlerle karıştırmamıştır. Rousseau’nun kendisi gibi eserleri de zıtlıklarla doludur. Kitabı okuyan bir kimsenin bu zıtlıkların farkına varmaması mümkün değildir. Bununla beraber kitabın ana fikirleri gözden geçirilirse görülür ki Rousseau, J. Locke ve Montaigne’in etkisinden tamamıyla kurtulamamıştır. Tabiat ve hürriyet kavramları eskiden de önemli sayılırdı. Fakat bu kavramlar, Rousseau’nun kaleminden çıkarken bize yeni ve orijinal görünür.

Mamafih çocuğun tabiatını incelemek ve ona göre çocuğu yetiştirmek fikrini ondan önce hiç kimse bu derece kuvvetle müdafaa etmemişti. Çocuğa, çocuk göziyle bakınak prensipi, pedagojide çocuk psikolojisini ön safa çıkarmıştır.

Rousseau, çocukların yetiştirilmesinde zora dayanan eğitim metotlarının şiddetle aleyhinde bulunmuştu. Bunun doğruluğundan kim şüphe edebilir?

Sonra Rousseau, kalbsiz ailelere çatmış, eğitimin besikten önce başlamasını lüzumlu görmüş, duyu organlarının eşya vasıtasıyla kuvvetlendirilmesini tavsiye etmiş, çocuğu sevmenin şart olduğunu söylemiş, çocuğu iyi geliştirmenin iyi tanımakla mümkün olduğunu anlatmış, devrin kötü eğitim tarzlarına korkusuz saldırmış, çocukların lüzumsuz bilgilerle yıpratılmamasını tavsiye etmişti. Bu fikirlerin de doğruluğundan bugün kimse şüphe etmemektedir. Biz bugün bu tenkidleri ve öğütleri tabii görüyoruz. Fakat Rousseau’nun yaşadığı devri düşünecek

olursak bu fikirlerin ne kadar köklü ve cesur hamleler olduğunu kolayca anlarız.

Bununla beraber eserde bizce yanlış görüşler de çoktur. Tabiata dönmek prensipi bunlardan biridir. Rousseau'nun yaşadığı devirde birçok kimseler insanlığın kültürsüz ve ilkel hayatına imrenilecek bir hayat göziyle bakardı. Rousseau bu anlayışa katılarak tabîî hayatı tavsiye etmekten kendini alamamıştı. Tabîî insanı ilkel insanla karıştırmamak lâzımdır. İlkel insan kültürsüz insandır. Halbuki eğitimde basitlikle ve sâf ahlâklılıkla bağdaşan bir kültür insanı bahis konusu olmalıdır. Aksi takdirde tarihî evrimi yanlış anlamış oluruz. Tarih hayatı bir nehir gibidir. Nehir, geçtiği yerlerde fayda veya zararı düşünmez. Biz, nehri aktığı yolun tersine, yani kaynağına doğru akıtamayız. Akıtmaya çalışırsak faydasız ve lüzumsuz bir iş yapmış oluruz. Bizim yapabileceğimiz şey, nehri aktığı yolda faydalı bir hale sokmaya çalışmaktan ibarettir. Bunun gibi bugünkü hayatı da bir oldu bitti şeklinde kabul etmek ve bunu bugün ve yarın için en faydalı bir yola götürmek lâzımdır. Hayatın trajik taraflarını dayanabilir bir hale sokmak başka suretle mümkün olamaz.

Sonra Rousseau, insanların yaradılışını iyi görmekle hata ediyor. Bugünkü anlayışımıza göre insan, yaradılışında ne iyi ve ne de kötüdür. Ahlâki değerler ve değersizlikler daha ziyade bireyin yetiştirilmesine ve sonra da onun serbest iradesine bağlıdır. Bu bakımdan insanı, insan yapan tabiat ve yaradılış değil, eğitim ve insanın kendi iradesidir. Gerçi soyaçekimden gelen yetenekler ahlâki vazifelerin yerine getirilmesinde bazı insanlara çok zorluk veya kolaylık getirmektedir. Fakat bu, eninde sonunda eğitimin bazı çocuklarda zorluğunu veya kolaylığını ispat etmekten başka bir şey göstermez. Bu söylediklerimiz aynı zamanda insanların yaradılıştaki eşit oldu-

ğunu söyleyen Rousseau'nun diğer bir fikrinin de çürük-lüğünü ispat eder.

Gerçi kanun karşısında bu fikir doğrudur. Fakat ne yapalım ki tabiatta, yaradılıştaki eşitsizlik vardır. Tabiat, bazı insanlara nimetlerini üleştirmekte cömertlik gösterdiği halde bir kısmında hayli cimri davranır. İşte eşitsizliğin gerçek sebebi de bundan ileri gelir.

Göze çarpan bir nokta da Emile'in tabii ve serbest büyümesidir. Emile, evleninceye kadar eğitmenin kontrolü altında büyütülmekte ve yetiştirilmektedir. Halbuki bizim bugünkü anlayışımız gençlere daha fazla güvenmeyi emretmektedir.

Sonra, itaati esirlik telâkki eden Rousseau'nun fikri bizi çok düşündürür. Bugünkü pedagoji, itaati lüzumlu ve faydalı bir sosyal zorunluk olarak kabul ediyor. Zira sosyal nizam ve düzen bireylerin itaatıyla sağlanır. Hayatta şu veya bu durumda herkes bir kanuna ve sosyal bir nizamla bağlıdır. İtaat etmesini bilmiyen ve itaatin ne olduğunu öğrenmiyen bir kimse, hayatta kendini idare edemediği gibi başkalarını idare etmek sanatını da öğrenemez. İtaat, insanın iyi veya kötü yönsemelerini, iyi veya kötü arzu ve heveslerini bir düzene koymanın ilk şartıdır. Bu bakımlardan itaatsizlik, ruhun anarşi prensipidir. Biz, hayvanlar gibi hiçbir kayda bağlanmadan topluluk içinde yaşayabilseydik belki itaati eğitim sözlüğünden çıkarırdık. Fakat karınca'lar ve arılar gibi toplulukla yaşayabilen insanların, yine karıncalar ve arılar gibi şu veya bu kayıtlara bağlı olması şarttır. Bireysel iradelerini disiplin altına almıyan insanların topluluk içinde yaşamaları, muhakkak ki felâkettir ve insanlığı barbarlığa ve yumruğu kuvvetli olanların egemenliği altına sokmaktır.

Yalnız itaat demekle körükörüne mutlak bir itaat düşünmemeliyiz. Çocuklar büyüdükçe yapılması gereken veya gerekmiyen şeylerin lüzumuna inanmalıdır. Eğer bu-

nu okul cemiyeti içinde kendi serbest iradeleriyle öğrenirlerse o zaman daha iyi olur. Bu takdirde küçüklerin yaderklikle (heterenomi) başlayan itaatleri özerklikte (autonomi) sona erer. Bu da çağdaş pedagojinin başlıca isteğidir.

Buraya kadar söylediklerimizi, önemi dolayısıyla, bir kere de toplu olarak gözden geçirelim :

A — Bize göre hatalı görüşler :

1 — İnsanlar tabiatın elinden iyi olarak dünyaya gelir;

2 — Eğitimin görevi seyirci kalmak veya sadece çocuklara zarar vermesi ihtimali olan etkileri ondan uzak bulundurmak (olumsuz eğitim);

3 — Mânevi eğitimi mümkün mertebe geciktirmek;

4 — Temiz bir aile hayatının eğitsel değerini yeter derecede takdir etmemek;

5 — Okul öğretimine ve eğitime değer vermemek;

6 — Gençlik zamanına kadar çocuğu her türlü sosyal ilişkilerden uzak yaşatmak;

7 — Öğretimde faydaya büyük değer vermek;

8 — Derslerin çeşidini çocukların keyfine ve ilgisine göre tâyin etmek;

9 — Estetik eğitime kayıtsız kalmak;

10 — Birçok faydası bulunan tabii cezalardan başka cezaya yer vermemek;

11 — Kadın eğitimini hoş görünme veya hoşla gitme prensipine bağlamak ve kadının hayattaki ödevlerini çok dar bir çerçeveye içine sıkıştırmaktır.

B — Faydalı görülen başlıca noktalar:

1 — Beden eğitime önem vermek;

2 — Çocuğun iç tabiatına uygun eğitim vermek;

3 — Çocuğun ruhunu ve yeteneklerini araştırmak lüzumunu öne sürmek;

4 — Sezgiye (eşyaya) ve kendi kendine etkinlik prensipine önem vermek;

5 — Çocukta ilgiye değer vermek;

6 — Mesleğe, zanaata ve soysopa bakmaksızın insan eğitimi başa geçirmek;

7 — Çocuklara zanaat öğretmeyi tavsiye etmek ve elişlerine değer vermek;

8 — Dersler arasında yerli coğrafyaya geniş yer ayırmaktır.

Doğru veya hatalı görüşlerine rağmen Rousseau, pedagojide gerçek bir devrim yaratmış ve fikirlerinin etkisi ve dalgası bugüne kadar pedagoqları düşündürmüştür.

BASEDOW VE FİLÂNTROP AKIMI

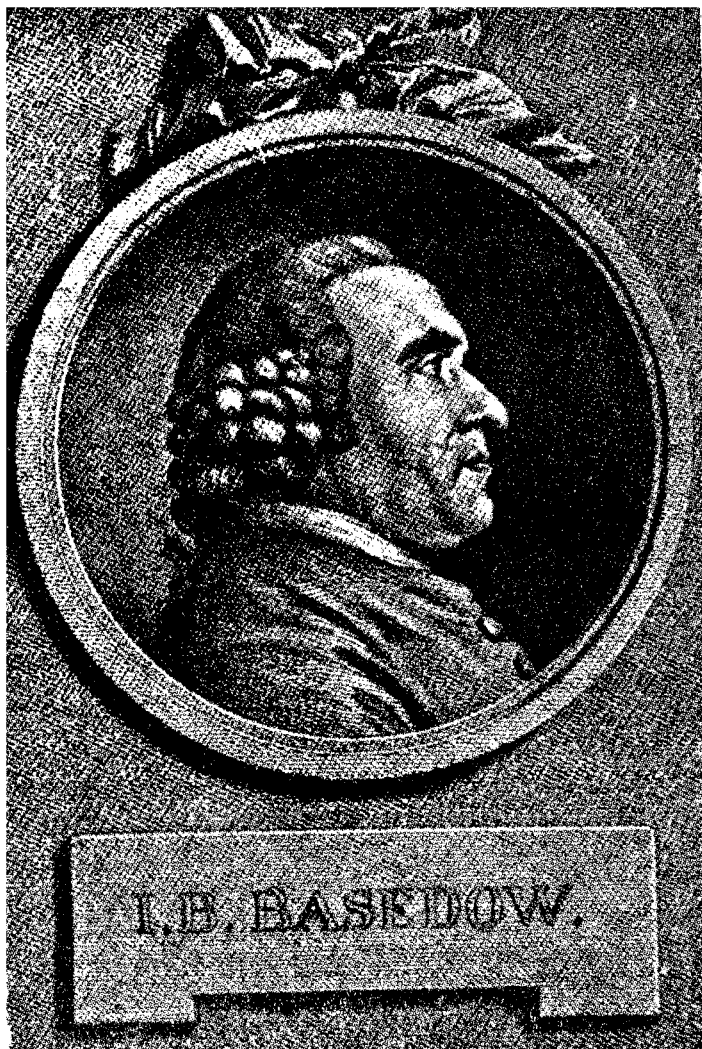
(1722 - 1790)

Rousseau'nun Emil eseri Avrupada büyük etki yaratmıştı. Fransada hükümet başında bulunan muhafazakâr adamlar Rousseau'nun devrimci ve ileri fikirlerine hırslanmışlar ve onu cezalandırmak ve sürmek maksadıyla kovalamaya başlamışlardı. Buna karşı halkın büyük bir kısmı Emil'i büyük bir heyecan ve sevinçle karşılamıştı. Fransada aydınların ve halkın büyük bir kısmı çocuklarını Emil gibi yetiştirmek hevesindeydi. Kadın yazarlar Rousseau'dan ve Rousseau'nun eğitim hakkındaki öğütlerinden heyecanla ve takdirle bahsediyorlardı. Bununla beraber Fransanın yaşadığı sosyal ve ekonomik buhran eğitim işlerine fazla yer ayırmaya henüz elverişli değildi. Fransada Emil'den ziyade "Sosyal Sözleşme" eseri daha gözde idi. Nitekim Fransada bir müddet sonra karışıklıklar ve büyük devrim başlamıştı. Fransa devriminin mânevi kurucularının başında Rousseau bulunur.

Fransada büyük devrime kadar genç neslin eğitimi idare eden cizvitlerdi. Bunların teşkilâtı devrimden önce yer yer ve devrimden sonra büsbütün kaldırılmıştı.

Mamafih Fransada yeni tip okullar henüz açılmış değildi. Bunun için okul ve eğitim işlerinde buhran vardı. Bu buhran bir memnunsuzluk ve tepki uyandırınca cizvitler tekrar harekete geçmiş, eški teşkilâtları üzerine yeniden okullarını açmışlardı.

Devrim zamanında okul ve eğitim alanında buhran bulunduğunu söylemekle devrimi idare edenleri kayıtsız-

Basedow

lıkla suçlandırmamalıdır. Zira bunlar yeni idareyi kurmak ve temellendirmek için gece gündüz çalışıyorlardı. Devrim henüz yeter derecede kuvvetlenmeyince okul ve eğitime bir türlü başlamak mümkün olamamıştı. Mamafih yavaş yavaş bu meseleye de el konmuştu.

1791 anayasasında şöyle deniyordu: “Genel bir öğretim sistemi meydana getirilmelidir. Öğrenim parasız olmalı ve her vatandaş bundan faydalanmalıdır. Bu yeni eğitim ve öğretim kurumları Fransanın muhtelif yerlerinde muhtelif suretlerle (yerli ihtiyaçlara göre) kurulmalı ve düzenlenmelidir.”

Bu zamanlarda idi ki Condorcet bütün Fransa için bir okul ve eğitim teşkilâtı tasarısı hazırlamıştı. Bu tasarıya göre öğrenme ve okuma imkânı her vatandaşa verilmelidir.

Bundan başka pazar günü okula devam etmiyen gençler için tamamlama okulları açılmalıdır. Öğretim ne kili-seye ve ne de devlete bağlı olmalıdır. Buna göre her nahiyede bir ilk okul, her kasabada orta okul ve her departmanda bir enstitü ile yüksek okul veya üniversite yerine geçen birer lise kurulmalıdır ve bunların sayısı bütün Fransada dokuz tane olmalıdır.

Bütün okullar bir millî sanat ve bilim derneği tarafından idare edilmeli, teftiş ve gözet hakkı da bu derneğin elinde bulunmalıdır. Bu dernek aynı zamanda öğretmenlerin ilerlemesine de çalışmalıdır.

Fransada hükümetlerin çabuk değişmesi bu tasarının uygulanmasına imkân vermedi. Fransa Büyük Devriminin önemli kurumlarından biri politeknikumlardı. Bu okul sistemi birçok memleketlerde taklidedildi ve devamlı bir teşkilât halinde yaşadı. Mamafih imparatorluk devrinde Fransada yeniden klâsik tipte okullar canlanmaya başlamıştı.

Rousseau'nun pedagojiye ait fikirleri Fransadan ziyade diğer memleketlerde, bilhassa Almanyada kuvvetli dostlar kazandı. Almanyada Emil'i uygulamak için fikirler daha müsaitti. Zira piyetistler real bilimleri okullara sokmaya muvaffak olmuşlardı. Bu, Rousseau'nun fikirlerini almaya elverişli bir hava idi.

Yukarda açıklandığı gibi real bilimlerin okullara girmesine ve real okulların açılmasına yardım eden başka bir etmen de Almanyada aydınlık akımının başlaması oldu. Bu akımın adamları piyetistlerin fikirlerini kabul etmekle beraber birçok noktalarda onların görüşlerine fikirdeşlik edemiyorlardı.

Almanyada aydınlık devrinin en değerli filozoflarından biri Kristiyan Wolf'tur. Büyük Frederik'in, hangi dine mensup olursa olsun herkesin kendi idaresinde serbest yaşayabileceğini ve düşüneceğini söylemesi, aydınlık devrini sevenlerin daha rahat çalışmalarına imkân veriyordu.

Büyük Frederik de okullarda real bilimlere önem verilmesini lüzumlu görmekte idi. Binaenaleyh real okullarının devamlı kurumlar şeklinde ortalığa yayılmasında büyük Frederik'in rolü olmuştu. İşte Almanyada aydınlık devriyle Rousseau'nun Emil eseri aynı zamanlara raslamıştı.

Gerçi Rousseau ile aydınlık akımının fikirleri ilk bakışta birbirine zıt görünür, fakat gerçekte ana noktalarda her ikisi birleşmektedir.

Almanyada aydınlık devrinin filozofları açık ve aydın düşünceye, zekânın üstünlüğüne büyük önem verirlerdi. Bununla beraber kendilerinde eskiye karşı, eski şekle ve ahlâka karşı bir sempati, bir sevgi görülürdü. Bilhassa eskilerde raslanan mükemmel bireylik her şeyin üstünde tutulurdu. Buna rağmen aydınlık taraftarlarının fikirleri ve idealleri bir devrim yaratacak kadar kuvvetli değildi. Halbuki Rousseau, duygularıyla konuşur ve fikirleri

arkasından okuyanları sürüklerdi. Rousseau, hayatı ve dünyayı ince ve estetik bir ruh ile görürdü. Onun eserlerinde hiçbir şarta ve kurala bağlanmak istemiyen serbest ve korkusuz bir hal görülürdü.

Sonra, Rousseau, her şeyi unutacak kadar ideale bağlı, heyecanlı bir kişiydi. Almanyada aydınlık devrinin adamları bilimlerde büyük ilerlemeler olduğunu görerek dünyanın ve sosyal hayatın geleceğine iyimser bir gözle bakarlardı. Buna karşı Rousseau, sosyal hayatta bir mükemmellik ve evrim olduğuna ve ilerlemenin insanları mesudettiğine asla inanmıyan koyu bir kötümserdi.

Bütün bunlara rağmen belli bir zaman içinde ve belli bir yerde buluşan bu fikirlerde ve ideallerde bir anlaşma ve bir uygunluk vardı. Almanyada aydınlık devrinin ilk habercileri sayılan piyetistler saadeti, zihne ve zekâyâ dayanan dinî anlayışlarda değil, dinî anlayışların duygularla birleşmesinde ve kavranmasında görürlerdi.

Aydınlık devri adamlarının saadet anlayışı da bu şekilde idi. Böyle bir anlayış, duyguların eğitime özel bir değer vermeyi lüzumlu kılardı. Rousseau'nun bilhassa bu meselelerde duygulara önem vermesi kendisini aydınlık akımına yaklaştırıyordu.

Bundan başka aydınlık devrinin adamları insanın tabiatının iyiliğine inanırdı ve dinî inan meselelerinde dogmatik fikirlerden ziyade, fikirlerde tam bir serbestliğe taraftar görünürlerdi. Bundan başka bunlarda tarihî gerçekliklere ve genel olarak tarihe karşı bilgisizlik göze çarpmakta idi. Bu noktalarda aydınlık akımının kişilikleriyle Rousseau arasında kuvvetli bir benzerlik görülmektedir. O da insanın tabiatının mükemmel olduğuna inanan bir iyimserdir. O da dinin esirliğinden kurtulmak, fikir ve inan işlerinde tam bir hürriyet istiyen ve tarihî gerçekliklere karşı hayli yabancı kalan bir adamdı. Bütün bunlar göz önünde bulundurulacak olursa o zaman Rousseau'

yu, Almanyadaki aydınlık akımının büyük kişilikleriyle ve onların meydana getirmek istediği yeniliklerle birleştirmek mümkün olur.

Bu benzerliğe ve uygunluğa pek fazla dikkat edilmediği için aydınlık devrinin pedagoglarından sayılan filântroplar, Rousseau'nun değil, daha ziyade Locke'un veya başka adamların etkisi altında bulunduğunu iddia ederler. Halbuki bugün birçok araştırmalar bu görüşün doğru olmadığını göstermektedir. Filântroplar her şeyden ziyade Rousseau'nun etkisi altında kalmışlar ve onun eğitim hakkındaki fikirlerini uygulamaya çalışmışlardır.

Filântropların Rousseau'dan ayrı bazı fikirleri bulunması büyük bir şey söylemez. Zira bu ayrılıklar kendilerinin özel görüşleridir. Fakat ana fikirler tamamıyla Rousseau'nun fikirlerine benzer.

Filântrop akımının kurucularından en önemli kişi **Bernard Basedow**'dur. Pedagoji tarihinde özel bir değer taşıyan bu adamı biraz yakından incelemek faydalıdır. Basedow, Hamburglu bir berberin oğludur. Babası küçük yaşta onu bir ziraatçinin yanına vermişti. Sonra bu fikrinden caymış, ona okullarda gerekli bilgileri kazandırdıktan sonra tanrıbilim öğrenmek üzere Leipzig Üniversitesine göndermişti.

Basedow, üniversitede rasyonalist felsefeye eğgindi. Descartes ile meşgul olur ve felsefe kültürünü derinleştirmeye gayret ederdi.

Üniversiteyi bitirdikten sonra Holştin zenginlerinden birinin evinde öğretmenlik görevini üzerine aldı ve ailenin çocuklarıyla uğraşmaya başladı. Çocuklara Lâtince öğretirken kolay bir metotla öğretme imkânlarını araştırıyordu. Bu araştırmaları esnasında eğitim ve öğretim alanında bir yenilik yaratmak fikri kendisini kuvvetle uğraştırıyordu. 1749 yılında çocuklara ne tarzda Lâtince öğrettiğini, yayımladığı küçük bir eserinde bildirmişti.

Birkaç yıl sonra ikinci bir eser yayımladı. Bu eserde okulların gramer öğretim şeklini tenkid ediyor ve J. Locke ile Comenius'a dayanarak yabancı dillerin kolay ve hoş bir şekilde öğretilmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca kavramların açık ve aydın olmasına ve çocuklara faydalı bilgiler öğretilmesine önem verirdi. Bununla beraber Basedow, pedagoji problemlerinden ziyade felsefe problemlerine karşı daha çok ilgi duymakta idi. 1755 yılında bir şövalye akademisinde ahlâk ve estetik profesörü olmuştu. Profesörlüğü esnasında yürüttüğü fikirler birtakımlarının hoşuna gitmiyordu. Bu yüzden kendisi 1761 de bir jimnaz profesörlüğüne tâyin edildi. Bu zamanlarda tanrıbilim ve felsefeye dair fikirlerini küçük bir eserde yayımladı. Felsefe kitabında "Her sınıf için pratik felsefe" adlı bir bahis vardı. İşte burada öğretim ve eğitimin bahsediyordu.

Basedow'un J. Locke'a değer verdiği bu eserde görülür. 1763 yılında başka bir eserinde dinî öğretimi tenkid ediyor ve din öğretimi hakkında yeni fikirler ileri sürüyordu. Göze çarpan fikirlerinden biri çocukların anlayamayacakları din problemleri hakkında kendilerine hiçbir şey söylememektir. O, rasyonalist sıfatıyla aklın ancak akıl vasıtasıyla eğitileceğine inanırdı.

Bu zamanlarda Rousseau'nun ortalığı velveleye veren Emil eseri çıkmıştı. Basedow, 1768 yılına kadar pedagoji problemleriyle az uğraşmış, daha ziyade kendini felsefeye vermişti. Her yerde Rousseau'dan ve Emil eserinden bahsedilmesi onu Rousseau ile uğraşmaya sürükledi. İşte Basedow, gerçek mesleğini ancak Rousseau'yu okuduktan sonra kesin olarak tâyin etmişti. Bu karardan sonra bütün ruhiyle kendini pedagoji işlerine verdi ve bu alanda derinleşti. 1768 yılında, "İnsan Dostlarına ve Zenginlere" adlı küçük bir eser yazdı. Bu eserde yalnız eğitim ve öğretim işlerinden bahsedilmektedir. Bu eserinde Rousseau

ile fikirdaş olduğunu, onun tavsiyelerine özel bir değer verdiğini, bilhassa çocuğa, çocuk göziyle bakmanın çok önemli olduğunu bildiriyordu. Bunlardan başka eserde şu fikirler dikkatimizi çekmektedir: Bir devletin saadeti halkın faziletine bağlıdır. Fazilet ise eğitim ve öğretimle elde edilir. Bunun için devlet, okulların teftişini, idaresini ve masraflarını kendi üzerine almalı ve genel okullar kurmalıdır. Memleketin dini ne ise o din üzerine dinî eğitim verilmelidir. Başka dinde olan çocuklar serbest olmalı ve onlara okulda yalnız bilimler öğretilmelidir. Din dersleri öğretmenleri yalnız kendi derslerini vermekle yetinmeli, çocukların idaresi ve gözeti işi onlardan alınmalıdır. Çocukların idaresi ve gözeti için ayrıca bir öğretmenler teşekkülü kurulmalıdır. Öğretmenler teşekkülünün diğer önemli bir işi de öğretmenlerin iyi yetiştirilmesine dikkat etmek ve öğretmenleri özel bir imtihandan geçirmektir.

Basedow, ilk okullarla daha yüksek okullar hakkında orijinal fikirler ileri sürmektedir. Ona göre ilk okullar tek bir sınıftan ibaret olmalıdır. Bu okulları öğretmen okullarından yetişmiş bir öğretmenle idare etmek mümkündür. Basedow, bu okullara büyük okul adını verir.

Bundan sonra gelen okullara küçük okul adını verir. Küçük okuldan sonra jimnazlar ve üniversiteler gelir.

Küçük okula devam edenler on beş yaşına kadar okumayı düşünenlerdir. Bu okullarda bilhassa yüksek okullara devam etmiyecek çocuklar bulunur. Küçük okullarda hayata faydalı olan derslere bilhassa önem vermelidir. Bugünkü okullarda birçok acayıplıklar vardır. Meselâ okuldan çıktıktan sonra hayata atılacak ve bir zanaat edinecek çocuklara Lâtince öğretilir. Eğer bu gibi çocuklar Lâtince bilmezlerse okuldan kovulurlar. Hiçbir yerde çocuklar anadilleriyle doğru dürüst yazı yazamıyorlar. Bu tuhafılıklara son verilmeli, daha makûl olmalıdır. İlk iş anadiline çok önem vermektir. Küçük okullarda real ders-

ler başta gelmelidir. Biraz da Lâtince öğretmek faydalı olabilir. Fakat bunu zorluyarak değil, konuşarak ve kolay bir tarzda öğretmelidir. Bütün yıl Lâtince öğretmeye de müzüm yoktur. Yılın dörtte biri Lâtince konuşulursa maksat sağlanmış olur.

Bundan sonra sıra jimnazlara gelir, jimnazlara devam edenler ilerde üniversiteye gidecek olanlardır. Buraya on altı yaşından sonra girilir. Daha önce jimnazlara girmeye lüzüm yoktur. Çünkü on altı yaşından önce çocuklar üniversiteye gidip gitmiyeceklerini henüz kestiremezler.

Basedow, Lâtinceye olduğu kadar diğer derslerin öğretim metodlarına da çatmaktadır. Okullar çocuklara bir sürü kuru ders konuları ezberletir. Okullarda kelimecilikten başka bir şeye raslanamaz. Çocukların kafalarına gerçeklikleri gerçek olarak sokmaya çalışmalıdır.

Ahlâk eğitiminde öğretmenin örnek hareketleriyle alıştırmalar başta gelir. Çocuklar ders saatleri dışında da eğitimcilerin gözeti altında bulundurulmalıdır.

Bunlardan başka beden idmanları ve oyunlar da okullarda önemli yer almalıdır. Bunlar yalnız bedene fayda sağladığı için değil, ahlâkı kuvvetlendirmeye yaradığı için de önemlidir.

İşte bütün bu söylenilen şeyleri uygulamak, iyi öğretmen ve eğitimci bulmak ve ders kitapları sağlamak için paraya, maddi yardıma ihtiyaç vardır. Bu maddi yardım ancak insan dostu olan zenginlerden gelebilir.

Basedow'un isteği birçok kimseler üzerinde iyi etki yapmış ve her taraftan kendisine para yollanmıştı. Bunun üzerine Basedow, bütün görgüsüzlüğüne rağmen sevinçle ve heyecanla programını uygulamaya koyulmuştu. 1770 yılında ilgiyi kuvvetlendirmek amacıyla yeni bir eser daha yayımlamıştı: "Babalara, analara ve milletlere mahsus metot kitabı".

Bu eserde şimdilik zengin, tüccar ve değerli sanat-kârların çocuklarına önem verdiğini söylemektedir. Kalabalık olan halk tabakasının çocuklarını yetiştirmek için vakit henüz gelmemiştir; bunun için bol ve iyi öğretmene ihtiyaç vardır. Öğretmen yokluğu böyle geniş bir teşebbüse girmeye şimdilik imkân vermiyor. Eldeki öğretmenlerle böyle bir işe girişmek başlanacak işi yarıda bırakmak demektir.

Yeni eğitimin amacı, çocukları faydalı ve vatansever olarak yetiştirmek ve kendilerini hayatta mesut yapmaktır. Burada cemiyetin menfaatıyla bireylerin saadeti birleştirilmiştir. Bunun nasıl sağlanacağını Basedow göstermiyor.

Eğitim hakkında başlıca dilekleri şunlardır: Eğitimi, çocuk doğar doğmaz başlamalıdır. Çocuğun hayatı sade olmalı ve bedeni sertleştirilmelidir. Her şeyden önce çocuk itaate alışmalıdır. Verilen emirler hakkında çocuğa hesap vermeye lüzum yoktur. Zira itaat bir ödevdir. İtaate alışmayan bir çocuk hürriyet içinde yaşamayı da beceremez. Bunun için çocuklardan kayıtsız, şartsız itaat istemelidir.

Sonra insanlara, insan eğitimi vermelidir. Buna da çocuğun yaşadığı cemiyetten başlamakla ulaşılır. Çocuk ilkönce mensubolduğu cemiyetin iyi bir insanı olmalıdır. Gerçek insan eğitime ancak bu yoldan gidilir. Böyle bir eğitim vermenin yolu çocukları başka çocuklarla bir arada yetiştirmek, yani çocukları okul hayatında büyütme-tir. Zira çocuklar karşılıklı hak ve vazifeleri en iyi olarak okulda öğrenir ve uygularlar.

Mamafih çocuklarla ahlâki problemler hakkında konuşmak da faydalıdır. İnsanları sevmeye yardım eden, insanları faziletli ve halinden memnun yapan en önemli etmen kalbdır. Bu bakımdan çocukların duygularını iyi istikamette geliştirmek çok lüzumludur.

Ahlâk eğitimi yanında öğretim ikinci derecede önemli sayılır. Halbuki bugüne kadar gerek okullarda ve gerek ailelerde dersler daima ön plânda gelir, birinci derecede önemli sayılırdı. Artık bu anlayışı değiştirmelidir. Bundan sonra eğitim meselesinde ahlâk ve fazilet ön plâna geçirilmelidir.

Bugüne kadar okul öğretiminde büyük bir suç işlenmektedir; o da öğretmenlerin çocuklara mümkün mer-tebe çok şey öğretmek istemesidir. Çok şey öğretmek için çocuklar arasız sıkıntı ve baskı altında bulundurulur. Bu hatalı yolda yürümenin hiçbir faydası olmadığı bilinmelidir. Öğretimin genel metodu şu olmalıdır: "Çok değil, az öğretmeli ve bunu da zevkli, hazlı bir şekilde yapmalıdır."

Öğretimde her vakit kolaydan güce doğru gitmeli ve öğretilen şeylerde bir sıra, bir intizam gözetilmelidir. Temel, çok kuvvetli olmalıdır. Aksi halde kurulacak bilgi binası çürük ve sakat olur.

Bundan başka öğretilecek dersler ve konular çocuğun hayatına fayda sağlamalıdır. Bu çeşit bilgiler kolay kolay unutulmaz. Unutulacak olursa bundan zarar göreceğiri düşünerek mümkün mertebe öğrendiklerini dimağında muhafaza etmeye gayret eder. Basedow, Rousseau gibi, çocukların öğrenmeye erken değil, geç başlamasını uygun bulur.

Basedow, öğretimin sıkıcı olmamasına, bilâkis hoş ve eğlenceli olmasına fazla önem verir: "Ders konularını ezberletmek için boş yere çocukları sıkmamalıyız."

Öğretimde kelimecilikten uzaklaşmalıdır. Öğretimde temel, eşyadır. Eşya olmazsa şekillerden, levhalardan faydalanmalıdır. Bu şekilde öğretim çocukların hoşuna gider, ve onlar tarafından kolay anlaşılır. Öğretilecek başlıca dersler, matematik, tabiat bilgileri ve fiziktir. Ahlâk bilimi, görgüye dayanmalıdır. Bunun için hikâyelerden, bil-

hassa Robenson'dan faydalanmalıdır. Masallar iyi değildir.

Dil öğretiminde şu tavsiyede bulunur: Çocuk altı yaşını bitirinceye kadar anadilinden başka dil öğrenmemelidir.

Yedinci yaşın başından sekizinci yaşın sonuna kadar çocuk anadil olan Almancadan iki defa daha fazla Fransızca konuşulduğunu işitmeli, Fransızca'yı konuşma ile beraber okumalıdır.

Bundan sonra on ikinci yaşın sonuna kadar, yani dört yıl kadar, bütün derslere sarf edilen zamanın yarısı Lâtince olmalıdır.

Bundan sonra üç yıl daha, yani öğretimin son devrine kadar Almancaya, Fransızcaya ve Lâtinceye aynı saatleri ayırmalıdır.

Yüksek okullara girmek isteyen çocuklara dersler bittikten sonra ayrıca altı ay kadar bu üç dilin grameri gösterilmelidir. Dil öğretiminde metot, konuşma olmalıdır. Bu metodu gelecekte bütün okullara yaymak lâzımdır.

Klâsik eserler yüksek tahsil görecekler içindir. Bu da dersler bittikten sonra öğretilmelidir. Din eğitiminde Basedow, Rousseau gibi, tabîî dini tavsiye etmektedir. Yalnız Basedow, gençlerin dinî eğitimine özel bir değer vermektedir. Ona göre bireylerin, ailelerin ve hattâ devletlerin saadeti din eğitimiyle yakın ilgilidir.

Kız çocukların eğitimiyle erkek çocukların eğitimi, ona göre farklı olmalıdır. Kızlar, zarif ve şirin olmakla erkeklerin hoşuna gitmek isterler. Onlar hoş buluşlariyle gerek erkeğin ve gerek ailelerin sıkıntılarını gidermeye çok beceriklidirler. Kızların bedence kuvvetli olmaları iyidir. Onları ayrıca sabırlı olmaya ve itaate alıştırmalıdır. Sabır ve itaatten başka utanma ve namus, kadının başlıca faziletleridir.

Bunlardan başka kızların aile işlerine ait bazı alışkanlıklar edinmesi ve konuşmalarında nazık ve terbiyeli olmaları çok lâzımdır. Bu meziyetleri kazandırmak için onlara okumak, yazmak ve mektup yazma öğretilmelidir. Bunlardan başka kızlara Almanca, Fransızca, sayı, defter tutma, din ve ahlâk dersleri ve bazı faydalı real bilgiler, musiki, şarkı, dans ve resim öğretilmesi faydalıdır.

Görülüyor ki Basedow, kızların eğitiminde tamamiyle Rousseau'nun etkisi altında bulunuyor.

Basedow'un eseri ve fikirleri çevrede iyi tepkiler uyandırdı. Açık fikirli ve insan dostu olan Alman dükalarından Leopold Franz, kendisini Dessau şehrine çağırdı.

Basedow'un ilk işi burada "İlkel Eser" adını taşıyan büyük eserini yayımlamak olmuştur.

Başlangıçta bu eserin hangi maksatla yazıldığını anlıyoruz. Gençlerin ilk yaşlardan üniversite hayatına kadar bilmeleri ve öğrenmeleri lâzım gelen her türlü bilgiler, aileleri aydınlatmak ve öğretmenlerin meslekî bilgilerini çoğaltmak ve tamamlamak eserin amacıdır.

Kitap dört ciltten ibarettir. Bundan başka kitapta yüz tane resim vardır. Kitabın içindeki bahisler şunlardır :

1 — Faydalı ve genel bilgilerin ilkel temelleri;

2 — Çocukları iyi ve mâkul bir şekilde okutmaya yarayan öğretim sanatı;

3 — Tabiat bilgileri ve geometriye ait en lüzumlu bilgiler;

4 — Ev ve ticaret işlerine yarayan kitap;

5 — Tarih bilgisi ile beraber dünya hakkında resimli açıklamalar ve bilgiler;

6 — Fransızca, Almanca ve Lâtince dillerinin grameri;

7 — Güzel söz söylemek ve üslûp hakkında bilgi;

8 — Psikoloji, ahlâk ve tabii din hakkında bilgi;

9 — Metodoloji;

10 — Gençlerin eğlencelerine dair bilgi:

Buradan anlaşılıyor ki Basedow'un eseri bir öğretmenin bilmesi gereken faydalı ve çeşitli bilgileri bir arada gösteren bir nevi ansiklopedidir. Bu, Comenius'un vaktiyle tasarladığı pansofinin küçük ölçüde gerçekleştirilmiş bir örneğidir.

Bundan başka eser, çocuklar ve aileler için faydalı bir okuma kitabıdır. Eserin amaca uygun sade bir üslûpla yazıldığı söylenemez. Birçok kısımlar ailelerin ve çocukların anlamasına imkân olmayacak derecede ağır bir üslûpla yazılmıştır. Sonra verilen bilgilerin bir kısmı çok kısa ve bir kısmı da çok ayrıntılıdır. Mamafih böyle bir eserin tek bir adam tarafından mükemmel bir şekilde yazılması çok zordur. Biz bu eserle Basedow'un geniş genel bilgiye sahip bir pedagog olduğunu anlıyoruz.

1774 yılında düzeltilerek ikinci defa basılan bu eserden sonra Dessau şehrinde Basedow, tasarladığı okulu açmıştır. Buranın dükası okula lâzım olan her şeyi kendisi sağlamıştır. Bu okulda çalışan öğretmenlerin hepsine filântrop adı verilmiştir.

Öğretmenlere filântrop denmesi okulun insan dostlarına mahsus olmasındandır. Okulda gençlere ve genç öğretmenlere birçok faydalı ve iyi bilgi verilmektedir.

Okulun iki türlü öğrencisi vardı. Bir kısmı çok para veren zengin ailelerin çocukları, bunlara insan eğitimi vermek okulun başlıca amacı idi.

Az para ile okula devam eden fakir çocuklar öğretmen olarak yetiştirilirdi. Zengin sınıfın çocukları altı yaşından on sekiz yaşına kadar okulda okuyabilirlerdi. Okulda çocuklara bilimlerden, ahlâktan ve dilden bilgi verirdi. Buna karşı fakir çocuklar on bir yaşından on beş yaşına kadar okula devam edebilirlerdi. Bunların en iyileri ve çalışanları pedagog olarak okullarda ve ailelerde

öğretmenlik edebilecek yetki kazanırlardı. Orta dereceli fakir çocuklar köylere gönderilir, oralarda öğretmenlik ederlerdi. En kötü olan çocuklar da zengin ailelerde hizmetçi olurlardı.

Bundan başka okulun içinde başka bir amaçla çalışan öğrenciler bulunurdu. Bunlar Basedow'un pedagoji derslerine devam edecek, yazdığı büyük eseri beraber inceliyecek, bilimsel ders görecekt ve sonunda okulu bitirince herhangi bir yerde öğretmen olarak çalışacak ve bu suretle Basedow'un fikirlerini ve prensiplerini her tarafa yayacaklardı.

Başlangıçta Basedow'un üç yardımcısı vardı. Bunlar büyük bir ilgi ve samimiyetle Basedow'a bağlanmışlardı.

Aradan bir zaman geçtikten sonra okulun en iyi öğrencilerinden bazılarına öğretmenlik görevi verildi. Bunlar okulda başarıyla çalışıyorlardı.

Okulun başarılarını Basedow'un okul disiplini ve okul öğretimi hakkında verdiği bilgilerden anlıyoruz. Bu bilgilerden okulun ilk zamanlarda gerçekten iyi çalıştığı belli oluyor. Mamafih Basedow, okulun gerçek başarı gösterip göstermediğini incelemek üzere 1776 yılında, mayıs ayında Avrupanın büyük adamlarını okuluna çağırdı. Bu çağrıda Basedow şunları söylüyor : "Başarı gösterdiğimiz okula, mesut gençlerin yuvasına çocuklarınızı gönderiniz. Okulumuz ne Katolik, ne Luther ve ne de reformatör mezhebine taraftarlık ediyor. Okulumuz sade bir Hıristiyan kurumudur. Biz filântrop veya kozmopolitiz, Rusyanın veya Danimarkanın idaresiyle serbest İsviçrenin idare şekli bizi ilgilendirmez. Bizim amacımız Avrupalı yetiştirmektir. Yetiştireceğimiz Avrupalı genç mesut ve faydalı olmalıdır."

Böyle bir eğitimin en yüksek amacı gençleri faziletli yetiştirmek ve faydalı olarak hayata atmaktır. "Çocukların din ve mezhebiyle şehrin papazları uğraşır. Fakat ta-

biî din ve ahlâk işiyle okul uğraşır. Bu, felsefenin önemli bir kısmını teşkil eder. Bu kısım doğrudan doğruya okul meşgul olur.”

Davet yazısında öğretim hakkında şu sözlere raslıyoruz: “Ezbercilik bizim okulumuzda azdır. Biz öğrenmek üzere okula gelen çocukları çalışmak için zorlamayız. Hattâ onlara öğüt bile vermeyiz. Buna rağmen bizim öğretim ve eğitim metodumuz en iyi pansiyonlarda ve jimnazlarda kazanılan bilgi ve eğitimden daha iyidir. Biz bilhassa felsefi düşüncelerle aklı iyi geliştiririz. Bunun için okulumuzda her şey o kadar iyidir ki hiçbir çocuk ev hayatını hasretle anmaz. Okulda çocuklar çok oturmak zorunda kalmadan kolayca bilgi edinirler. Hattâ onlar ders zamanlarından ziyade ders zamanlarının dışında birçok şeyleri neşe içinde öğrenirler.

On iki yaşında, ahlâkı bozuk orta yetenekli ve okuması, yazması az olan bir çocuk okulumuzda dört yıl içinde hiçbir baskı altında bulundurulmadan çok şeyler öğrenir. Hattâ bu gibi çocuklar üniversitenin her fakültesine iyi bir öğrenci olarak alınır ve orada daha ziyade gelişir. Zira felsefe fakültesinde bütün öğrencilere faydalı olan dersleri çocuklar kendi kendine okur ve öğrenirler. Bizce bu mümkün bir şeydir.

Zira temelli gramer istememek şartıyla bir öğrenci bizde arka arkaya altı ay yabancı dille uğraşır. Bu altı ay içinde çocuk, anadilinde olduğu gibi, işittiği ve okuduğu parçaları biraz anlar ve gramer kurallarına bağlanmadan yavaş yavaş konuşmaya ve yazmaya muvaffak olabilir. Bundan sonra hiçbir okulun başaramıyacağı bir şekilde dil bilgisi kurallarını çocuklara öğretmek mümkün olur.”

Okulun başarı derecesini incelemek üzere yapılan davete Almanyanın muhtelif yerlerinden yüzden fazla büyük adam ve insan dostu Dessau şehrine geldi. Bunlar

âdeta bir imtihan heyetiydi. Heyet önünde imtihan edilecek çocukların sayısı on üçtü

Ziyaretçilerin ilk gözüne çarpan şey, çocukların giyimişleri ve dış görünüşleriydi. Çocukların saçları iyice kesilmişti. Elbiselerin bol, sıhhi ve tabii oluşu hoş gitmişti.

İlk imtihan ve inceleme konusu Lâtince idi. İmtihan oyun şeklinde oluyordu. Öğretmenlerden biri Lâtince emir verir ve çocuklar verilen emre göre gerekli hareketleri yaparlardı. Emirler: gözlerinizi kapayınız, sağ elinizi kaldırınız, başınızı sol tarafa çeviriniz, beş adım ileri veya geri gidiniz şeklinde idi.

Bundan sonra saklambaç oyunu oynandı. Bu da şu şekilde yapıldı: Lâtince öğretmeni Volke, yazı tahtasının arkasına bir kelime yazar ve bunun insan vücuduna ait bir kelime olduğunu söylerdi.

Acaba bu kelime ne olabilirdi? Çocuklar vücudun organlarına ait birçok kelime söyler ve içlerinden biri doğru söylerse derhal ona mükâfat olarak bir şey hediye edilirdi. Acaba tahta arkasına yazılan bir kelimeyi rasgele bulan bir çocuğa mükâfat vermek lüzumlu muydu? Bunun eğitsel bir değeri var mıydı? Bunları herhalde önceden öğretmen düşünmemişti.

Bundan sonra yine Lâtineden taklit oyunu oynandı. Öğretmen herhangi bir hayvan adı söyler ve çocuklar derhal hayvanın sesini taklidederlerdi. Çocuklar sırasına göre bazan aslan gibi, bazan da kedi gibi bağırlırlardı.

Resimde bile Lâtince öğrenmek imkânları araştırılıyordu. Meselâ öğretmen çocuklara: ne resmi yapayım? diye sorar. Çocuklar da: aslan resmi yapınız v.s. şeklinde cevap verirlerdi. Bunun üzerine öğretmen tahtaya geçer, ilkönce bir kuş gagası çizer. Çocuklar Lâtince: hayır, hayır. Biz kuş resmi değil, aslan resmi istiyoruz, derlerdi.

Ezberden sayı alıştırmaları çok parlak sonuçlar vermiştir. Zira çocuklar çabuk cevap veriyorlardı.

Bundan sonra resimlerin açıklanmasına ve incelenmesine geçildi. Seçilen resim, doğurmak üzere olan bir kadının duyduğu acıları ve çektiği zahmetleri gösteren bir levha idi. Rousseau, cinsî problemlerde çocukları aydınlatmak lüzumuna taraftardı. Bunlar da Rousseau'nun fikrine uyararak, işi alaya almamak şartıyla, her şeyi çocuklara anlatıyorlardı. Anaların çektikleri zahmetleri ve acıları resimle göstererek onlara karşı itaat etmenin büyük bir borç ve ödev olduğu söylenir ve bu suretle çocuklara bir nevi ahlâki telkin yapılırdı.

Acaba analara babalara karşı itaat ve şükran borcunu anlatmak başka türlü mümkün olmaz mı? Acaba çocuğun tabii sevgilerinden faydalanarak telkinler yapılamaz mıydı? Bunun için mutlaka böyle acayip ve çirkin bir levha göstermek şart mıydı? Bunun üzerinde galiba fazla düşünülmüş değildi.

Bundan sonra Fransızca, tarih ve geometri derslerinden yoklama yapıldı. Dua edildi ve en sonunda çocuklar tarafından biri Almanca ve diğeri Fransızca olmak üzere iki temsil verildi.

En çok hayret edilen nokta, Basedow'un yedi yaşındaki Emili adlı kızıydı. Okulda kızların eğitimiyle öğretmen Volke uğraşıyordu. Öğretmen ilk zamanları türlü şeyleri kendi özellikleriyle ve bir sıra ve düzen içinde çocuğa öğretmişti. Eşyanın adlarını doğru olarak söylemeye alıştırmıştı. Kızın dimağına hatalı bir kavramın girmemesine gayret etmişti. Emili, aynada kendi yüzünü görür. Bunun aynadan akseden bir şey olduğu kendisine anlatılır. Bunun gibi resimler hakkında da bir çok açıklama yapılırdı. Bu metotla kız bir buçuk yaşına doğru konuşmaya, doğru düşünmeye ve söylenen harflerden kelime ve cümle düzmeye alıştırmıştır.

Üçüncü yaşı sonunda Emili, hecelelemeye lüzum görmeden eğlenceli bir şekilde ve bir ay içinde okumayı öğrenmişti. 3

Bundan sonra derhal Fransızcaya geçilmişti. İlk üç ayda kız konuşmaya ve bir buçuk ay sonra da yazmaya başlamıştı.

Emili, birçok aletleri adlariyle söylerdi; onların niçin kullanıldığını bilirdi. Bundan başka ayrıca dört işlem den toplam ve çıkarmayı öğrenmişti. Yazmayı ve resim yapmayı da biliyordu. Bütün bu şeyler kendisine oynyarak öğretilmişti.

Emili, her kızın bilmesi gereken işlerden dikmeyi ve örmeyi de becerirdi. Tabiatı seyrederken Allah hakkında kendine göre bir fikre malikti. Gök gürültüsünden hiç korkmazdı; zira bunun faydasını bilirdi. Çocukta hiçbir çürük inanç yoktu.

Dört buçuk yaşında Emili, Lâtincede başlamış ve az zamanda onu da öğrenmişti. Basedow : “Bütün bunları öğrenmekten maksat, çocuğu ileride öğretmen yapmaktır” diyordu. Halbuki Basedow’un gerçek maksadı, Rousseau’nun düşündüğü eğitim şeklini kendi kızında uygulamak ve gerçekleştirmekti. Yalnız aradaki fark, Rousseau’nun çocuğunun erkek olmasıydı.

Bu incelemeler ve imtihanlar ziyaretçiler üzerinde genel olarak iyi etki yapmıştı. Bundan sonra Basedow’un şöhreti her tarafa yayılmıştı. Hattâ filozof Kant bile bu teşebbüsü takdir etmiş ve Basedow’a yardım etmekte devam edilmesini lüzumlu görmüştü.

Bununla beraber Basedow’un sistemine ve metotlarına ve bilhassa Lâtincede metoduna şiddetle karşı koyanlar da vardı. Bunlar arasında filozof Herder başta bulundu. Herder, eskiden Basedow’u tanıdığı halde : “Ben ona insanların değil, öküzlerin bile yetiştirilmesini vermem” demişti.

Gerçekten Basedow sükûnetle çalışan ve fikirlerini sessizce uyguluyan bir kişi değildi. Bunun için iyi bir öğretmen olamadığı gibi iyi bir eğitmen de değildir. O, reklâmın kuvvetini bilen bir pedagogdu. Bununla beraber onun ilk yıllarda işe çok ciddî sarıldığını inkâr etmek haksızlık olur.

Basedow, bütün plânlarını gerçekleştiremedi. Bu işi başkalarına bırakmaya mecbur oldu. O, sinirli ve geçimsiz bir adamdı. Bir gün okulun en değerli öğretmeni Volke ile şiddetli bir tartışmaya dalmış ve sonunda öfkelenerek okula kayıtsız kalmıştı.

Bu zamanlarda kurumun idaresini ilkönce Kampe ele almış ve sonra başa Volke geçmiştir.

Volke, okul açıldığı günden beri canla başla çalışanlardandır. Okulun en ağır yükünü daima o taşımıştır. Kendisi idare başına geçince bir aralık okul tekrar parlarmaya başladı. Fakat esen soğuk hava okulda kendini yavaş yavaş duyurmaya başladı. 1782 yılına doğru bir aralık öğrenci sayısı çoğaldı. Sonra azaldı ve sonunda 1793 yılında kurum tamamiyle kapandı. Kapanmanın önemli sebeplerinden biri de çocukların birçok bilimlerden ve bilhassa Lâtineden hayli geri kalmalarıydı. Son dakikaya kadar okulun en iyi tarafı çocukların sağlık durumunun iyi olmasıydı. Hattâ çocukların eğitimi de memnun kalınacak bir şekildeydi.

Okulda en büyük kusur, derslerin karmakarışık olması ve oyun şeklinde öğretilmesiydi. Çocuklar bu yüzden oyunla iş ve çalışma arasında bir türlü muvazene sağlamaya ve iradeli olmaya muvaffak olamamışlardı. Çocukların eğitimine zararlı etki yapan daha başka şeyler de vardı. Meselâ okulda herkesin gözü önünde asılı bir tahta vardı. Elli aferin kâğıdı alan çocukların adları bu tahtaya altın harflerle yazılırdı. Hattâ en çalışan ve ahlaklı çocuklara nişan bile verilirdi.

Cezalar da çocuk psikolojisine ve gerçek eğitime uygun değildi. Meselâ çocukları bazı eğlencelerden yoksun etmek veya bazı önemli kusurlarda filântrop çocuklarına giydirilen elbiseleri öğrencilere giydirmemek şeklindeki cezalar hep yanlış şeylerdi.

Öğrenciler arasında bazılarının örnek olacak derecede iyi yetişmiş olmaları bu tedbirlerden ziyade bazı öğretmenlerin çocuklar üzerinde çok iyi etki yapmasındandı.

İşte sağladığı bazı başarılarına rağmen derslerden ve genel eğitimden beklenen sonucun mükemmel olmaması büyük gürültü ile açılan bu kurumun çöküp gitmesine sebeb olmuştu.

Dessau'da temeli atılan filântrop akımı, birçok kimseler tarafından benimsenmişti. Bazı önemli kimseler okulu gezdikten ve yakından gördükten sonra gittikleri yerlerde aynı şekilde okullar açıyor ve bu akımı Avrupaya yaymaya çalışıyorlardı. Açılan okulların çoğu uzun ömürlü olmamıştır. Mamafih bunlardan bazıları uzun müddet yaşamış ve aynı ideali yaymakta devam etmiştir.

Filântrop idealini yaşatan ve yaymakta devam eden pedagoglardan en tanınmış olanlarından biri Salzmann'dır. Filântrop akımı hakkında tam bir fikir edinmek için bu pedagoğdan da bahsetmek faydalıdır.

SALZMANN

(1744 - 1811)

Almanyada Schnepfenthal şehrinde Salzmänn'in açtığı filântrop enstitüsü Almanyanın felâketli günlerine kadar yaşayabilen biricik okuldur. 1884 yılında eski ve yeni öğrencilerin iştirakiyle kurum yüzyıllık hayatını kutlamıştı. Bu okulun yaşamasına sebebolan başlıca etmen, Salzmänn'in kişiliği ve okulun sağlam temeller üzerine kurulmasıydı. O, bir eğitmende bulunması gereken nitelikleri taşıyan alçakgönüllü ve mesleğini seven iradeli ve azimli bir kişiydi. Okulda çocukların bireyliklerine çok önem verir, çocuklara yeteneklerine uygun dersler verilir ve gelecekteki mesleklerine uygun zanaatlar gösterilirdi.

Okulda aile hayatı ve aile ruhu yaşatılırdı. Real derslere değer verilir ve sezgiden, öğrenilen şeyleri yaşamaktan çok fayda sağlanırdı. Beden kuvvetine ve sağlık durumuna bilhassa çok dikkat edilirdi. Bunun için okuldan mezun olan gençler bedence kuvvetli, çevik ve neşeliydi.

Okul, kurulduğu günden beri bu amaçların gerçekleşmesine çalışır ve bununla övünürdü. Son zamanlara kadar okul bu amaçları izlemiş ve bilhassa sağlık meselesini daima ön plânda bulundurmuştu.

Çocukların okullarına ne derece bağlı bulundukları 1884 yılında yapılan yüzyıllık törende anlaşılmıştı. Eski ve yeni öğrenciler okullarından her yerde sevinçle övünerek

bahsederlerdi. Okulun yetiştirdiği öğrenciler arasından en tanınmış olanlarından biri coğrafyacı Karl Ritter'dir.

Okulun cinnastik öğretmeni ve Almanyanın beden eğitimi işlerini teşkilâtlandırmaya muvaffak olan tanınmış Guts-Muts'dur. Bu adam uzun zaman cinnastik öğretmenliğiyle uğraşmış ve yazdığı eserlerde cinnastiği bir sistem haline koymuştur. Guts-Muts eski Yunan cinnastiğini Alman çocuklarına uyguluyacak şekilde değiştirmiştir. Tanınmış edebiyatçı Grimm, halk masallarıyla Alman gençliğine nasıl yardım etmişse bu da sağlık işlerinde aynı yardımı yapmıştır.

Salzmann, filântropların pedagoji görüşlerini kuramsal olarak müdafaa edenlerin de başında bulunur. Eserleri çevrede iyi ve faydalı etkiler yapmıştır. 1780 yılında yazdığı "Yengeç Kitabı" aile eğitiminin önemini aydınlatmaya çok yaramıştır. (Bu eser, M. Cahit Gündoğdu tarafından dilimize çevrilmiştir.)

Ona göre çocukların kötü yetiştirilmesinden bilhassa analar, babalar sorumludur. Bunun izlerini her yerde görmekteyiz. Çocukların kötü yetiştirilmesinin başlıca üç sebebi vardır. Bunlar fena örnek, çocuğu iyi gözet altında bulundurmamak ve eğitimin şeklindeki hatalardır.

Anlayışı, iyi ve kötüyü ayırma yeteneği henüz gelişmemiş bulunan çocuklar çevrelerinde gördüklerinden ve işittiklerinden başka bir şey yapamazlar. Bunun aksini düşünmek Almancadan başka dil bilmiyen ve Almanca konuşulan bir çevre içinde büyüyen bir çocuktan Fransızca konuşmasını istemektir. Aile hayatında bu neviden türlü mantıksız hareketlere raslanır. Kavgacı olmamalarını istediğimiz çocuklara bol öğütler veririz. Fakat evde kavga eksik olmazsa bu sözlerin ne değeri olur? Baba evde işinden şikâyet eder, çalışmaktan memnun kalmadığını söyler. Fakat çocuk tembel olursa cezalandırılır. Bu işlerde akıl ve mantık var mıdır? Sonra zevk ve eğlence

içine dalan veya kendi işleriyle alabildiğine uğraşan ana, babalar çocuğun yaptıklarıyla hiç ilgili olmazlar. Fakat çocuğun yanlış bir hareketini görürlerse hemen kızarlar ve onu hırpalılar. Henüz iyi ve kötü hareketlerin ne olduğunu bilmiyen çocuk ceza görünce şaşkına döner. Çocuğu göz altında bulundurmadıktan, onu iyi hareketlere alıştırmadıktan sonra çocuk iyi hareketi nasıl öğrensın?

Sonra keyfimiz yerinde iken çocukların yaptıklarını hoş görürüz; keyfimiz yerinde olmazsa onları yine hırpalılar dururuz. Böyle sakat eğitim şekilleriyle çocukları iyi yetiştirmek nasıl mümkün olur?

Salzmann, haklı olarak aile eğitimi bozuk olduğu müddetçe iyi bir nesil yetiştirmek mümkün olabileceğine inanmıyor. Aile eğitiminde gözetilecek ve önem verilecek diğer noktalardan biri çocukların sıhhatli ve neşeli olmalarına çalışmaktır. Çocuklara çürük inanlar aşılammalı, bellek ve uslamlama yeteneklerini kuvvetlendirmeli, onlara ahlâk bakımından iyi fikirler aşılammalıdır.

1806 yılında "Eğitmenlerin, çocukları mâkul şekilde eğitmeleri hakkında tavsiyeler" kitabında da birçok pratik fikirlere raslanmaktadır.

Salzmann, devlet tarafından kurulmuş olan öğretmen okulları üzerinde pek durmuyor. Onun gözünde öğretmenlik, doğuştan bir yetenek işidir. Bu mesleğe karşı ruhunda sevgi duyanlar ancak gerçek ve iyi öğretmen olabilirler. Mamafih mesleğini seven öğretmenlerin ve eğitmenlerin de kendilerini daha iyi yetiştirmeye çalışmaları lâzımdır. Çocuklarda görülen fenalıkların sebebini ilkönce ailelerde ve sonra da eğitmenlerde aramak gerekir. Ya eğitmen çocukta yerleşen kötü bir alışkanlığı giderememiştir veya kendisi fena örnek olmak suretiyle çocuğa kötü huylar aşılammıştır.

Çocukları, makina gibi, bilinçsiz, idare etmemelidir. Böyle bir eğitim altında çocukların bireylikleri ezilir, en

iyi eğitim şekli çocukların bireyliklerine uymak, onların ruhuna uygun bir eğitim plânı uygulamaktır.

Eğitimin amacı çocukta bulunan yeteneklerin geliştirilmesi ve işletilmesiyle ona insan eğitimi vermektir. Yeteneklerin ve kuvvetlerin geliştirilmesi ancak yetenekleri gelişmiş ve kuvvetli öğretmenlerle mümkündür. Bunun için en önemli iş, öğretmenlerin iyi ve kendilerini yetiştirecek kudrette olmalarıdır. Kendini geliştirebilen, kendini yükseltmek gayretini gösteren kimseler çok vakit iyi öğretmen olurlar.

Salzmann, ezbercilik ve kelimecilik yerine eşyayı görerek ve göstererek fikri geliştirmek ister. Lâtinceyi bu prensipe göre öğretmeye çalışırdı. Ona göre Lâtince ders programlarında geniş bir yer almalıdır. Kendi okulunda haftada dört saat Fransızca ve beş saat Lâtince vardı. Bundan fazlası lüzumsuzdur. Bunun yerine üniversite için daha faydalı bilimleri öğretmek maksada daha uygundur.

Filântrop akımı içinde tanınan kişiler arasında **Kampe** ve **Trap** adlarına da raslanır. Bunlardan Kampe "Genel Okul ve Eğitim Problemlerinin Düzeltilmesi" adlı kitabıyla tanınmış ve filântrop akımını yaymaya yardım etmiştir. Bunun eseri on sekizinci yüzyılın genel öğretim ve eğitim işlerini bir arada toplayan bir nevi ansiklopedidir.

Kampe'nin pedagoji tarihinde değeri Robenson kitabını anadiline tercüme etmesi ve çocuk edebiyatına geniş bir yer ayırmasındandır.

Trap'ın başlıca eseri Pedagojidir. Trap birçok noktalarda kendinden önce gelen filântropların fikirlerini bu eserinde derli toplu bir şekilde özetlemiştir.

Filântropların okul teşkilâtı, eğitim ve öğretim hakkındaki fikirleri birçok kişiler tarafından tenkid edilmiştir. Bunlar arasında filântropları sevenler ve beğenenler ol-

duğu gibi beğenmeyenler de çoktur. Binaenaleyh zamanında Avrupa pedagoglarını düşündüren ve birçok kimseleri ilgilendiren bu akımın iyi ve kötü cihetlerini toplu olarak gözden geçirmek bizce faydasız olmayacaktır.

Bunların ilk göze çarpan özellikleri Rousseau'nun etkisi altında kalmaları ve onun fikirlerini uygulamaya çalışmalarıdır. Mamafih bunların bazı noktalarda Rousseau'dan ayrılmalarını da tabii görmelidir.

Bunların ilk faydalı etkisi kendi zamanlarına kadar ailelerde ve okullarda yanlış uygulanan öğretim ve eğitim şekillerine çatmalarıdır. Bunlara göre aileler ve okullar, çocuğun tabiatlarını durmadan ezmektedirler. Halbuki çocukların en tabii ihtiyaçları hürriyet ve serbestliktir. Sonra öğretmenlerde pedagojiye karşı kayıtsızlık ve ilgisizlik göze çarpmaktadır. Mesleklerini sevmiyen ve mesleklerine karşı ilgi duymıyan eğitimcilerin çocukları sevmesi, okullarda canla başla çalışması nasıl mümkün olur?

Okullarda dersler çok vakit ezbercilik şeklinde oluyor. Çocuklar hiçbir şey anlamadan kuru bilgileri dimağlarına sıkıştırıp dururlar. Böyle bir öğretim şekli fikrin gelişmesini nasıl sağlayabilir?

Sonra okullarda gösterilen Lâtince, tanrıbilime yarıyan Lâtinedir. Okuma konuları ruhsuz ve metot mümkün olduğu kadar sıkıcıdır. Bunun için çocuklar öğrenmekten usanırlar.

Din dersleri de alabildiğine kuru ve ruhsuzdur. Burada kelimeciliğe ve ezberciliğe büyük değer verilir.

Okullara gelen zengin çocuklarının durumu âdeta acınacak haldedir. Bu zavallılar sokakta pudralı ve tıraşlı gezer ve böyle okula gelirler; ayaklarında ipek çorap ve bellerinde kılıç taşırlar. Böyle çocukların neşeli olmasına, beden hareketlerinden hoşlanmasına, gülererek, sevinerek oyun oynamalarına imkân var mıdır?

İşte bu hücumlariyle filântroplar hayli göze çarpmışlardı.

Buna karşı onlar gerçek insan eğitimini uygulamaya çalışırlardı. Millî eğitim yerine insani eğitim, belli bir mezhep eğitimi yerine genel olarak tabii din eğitimi, kuru ve ruhsuz bilgili adam yetiştirme yerine herkese faydalı bir eğitim ve öğretim vermek bunların başlıca amaçlarıydı.

Bunlara göre saadet, neşeli insan yetiştirmekle olur. Bu vesile ile Basedow: “Tabiat, okul ve hayat arasında samimî bir ilgi bulunmalıdır. Bu suretle insana yavaş yavaş insan eğitimi verilebilir. Çocukluk hayatı neşeli geçmelidir. Gençlik, hem neşeli ve hem de isteyerek bilgi toplamakla geçmelidir. Yetişkinler de kendine ve başkalarına faydalı olmalı ve kendi halinden memnun olarak yaşamalıdır. Tabiat okuldan kovulursa, okul hayat ile ilgilenmezse o zaman çocuklar tamamiyle normal olmıyan bir hayat içinde çalkanmış olurlar” diyordu.

Pedagoji, genel insan eğitimini göz önünde bulundurmalıdır. Beden ve ruh aynı dikkatle eğitilmelidir. Kuvvetli, sıhhatli, çevik ve dış etkilere dayanıklı olan bir beden, dünyadaki saadetin temelidir. Bundan dolayı filântrop okullarında bulunan çocukların ilkönce saçları kırkılmış ve pudrasız olarak yaşamaya alışmışlardır. Elbiseler hafif olmalı, çocuk istediği gibi oynıyabilmeli, yüzmeli, yıkanmalı, kızak kaymalı ve yürüyerek büyük gezintiler yapabilmelidir.

Sonra okulda fikir eğitimi yerine ahlâk eğitimine birinci derecede önem verilmelidir. Bu noktada filântroplar Rousseau’ya göre hareket ederlerdi. Bunlara göre insan, tabiatın elinden iyi olarak dünyaya gelir. Binaenaleyh çekirdeği iyi olan çocukları mâkul bir eğitimle iyi hareketlere alıştırmak kolaydır. Bunun için eğitimde cezaya ve

tekdiye lüzum yoktur. Buna karşı çocukları mükâfatlarla sevindirmek mükemmel bir eğitim vasıtasıdır.

Fikir eğitimini de mümkün mertebe kolaylaştırmalıdır; bunun çaresi dersleri eğlenceli ve oyun şeklinde göstermektir. İş ve çalışma, onlarca, bir nevi oyundu. Acaba hayatta çalışmada her vakit oyun çeşnisi bulunur mu ve bulunması iyi midir? Bunun üzerinde fikir yormak lüzumunu duymamışlardı.

Mamafih derslerde izledikleri metot bir yönden mâkuldü. Dersler sezgisel olmalı, yani eşyaya bağlanmalıdır. Bunun için fikir eğitimi bakımından ilk iş birinci yaştan itibaren çocukların duyu organlarını türlü alıştırmalarla kuvvetlendirmektir. Derslerde kelimecilik yerine eşya geçmelidir; bu mümkün olmazsa eşyanın şekillerinden faydalanmalıdır. Eşya veya şekil olmazsa çocukların dimağlarına giren her şey lüzumsuz bir yükür. Öğretilen her şey faydalı olmalı ve pratik hayatta kullanılabilmelidir. İşte bu genel fayda meselesi filântropların ana prensiplerinden biridir. Bunun için dersler ilk zamanları pek çoktu. Sonradan biraz azaltıldı; fakat yine de dersler çok çeşitliydi. Filântropların bu prensipi bir nevi prensipsizlikti. Zira, kamoya faydalı deyimini kullandıktan ve buna göre hareket ettikten sonra kamoya faydası olmıyan acaba hangi derslerdir?

Bundan başka filântroplar yalnız gök gürültüsünü ve yağmurun faydasını anlatmakla yetinmezlerdi. Cinsî problemlere ve doğum işine kadar aynı prensipi yayarlar ve cinsî ilişkiler hakkında çocuklara bir hayli ayrıntılı bilgi verirlerdi.

Gerçi cinsî problemleri tesadüfe bırakmak yanlışır. Yalnız açıklamalarda pek ileri gitmek doğru mudur? Bu noktada eğitimin vazifesi konuşmaktan ziyade çocuğu korumak olmalı ve yalnız önemli noktalar üzerinde durmalıdır.

Herhalde cinsî eğitim problemini ciddî bir konu olarak ele almakla filântropların pedagojiye yardımı dokunmuştur. Bugün bu konu üzerinde tamamiyle susmayı pedagoji uygun görmemektedir.

Filântropların pedagojisi real amaçlar takibederdi. Rousseau, hayalinde yarattığı Emile'i ile de böyle bir amaç uygulamaktaydı. Yalnız Rousseau, bir tek çocukla uğraşmıştı. Halbuki filântroplar yüzlerce çocukla uğraşır, onların eğitimiyle meşgul olurlardı. Binaenaleyh onlar çocukları yaşadıkları çevre ile ilgilendirirler ve çevrede faydalı olmalarına çalışırlardı. Bu bakımdan filântropların prensipleri daha elâstikidir. Meselâ onlar real bir ders olmıyan Lâtinceyi, sırf devrin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak programlara sokmuşlardı.

Eski klâsik edebiyatın içyüzünü, onun estetik ve ahlâki güzelliklerini bilmedikleri için Lâtinceyi konuşma ile elde etmeye çalışırlardı. Halbuki Lâtince, konuşma dili değildi; bunu eski eserleri okuyup anlamak için öğrenmek lâzımdır. Yaşayan dilleri konuşarak öğrenmek hayat için faydalı olabilir; fakat biraz Lâtince konuşmanın hiçbir pratik değeri yoktu. Binaenaleyh bu yönden filântroplara çatanlar haklıydı. Haksız oldukları taraf ders programlarına Lâtinceyi almalarıydı. Almasalardı açtıkları okula öğrenci bulmak çok güç olacaktı.

Filântropların sağladığı faydalardan biri de jimnazlar yanında real okulların önemini her yerde tanıtmaları olmuştur.

Sonra bir diğer faydalı etkileri, öğretim metotlarında bir değişikliğe yol açmalarıdır. Almancada psikolojiye dayanan bir pedagoji bilimini üniversitelere kabul ettiren bunlar olmuştur.

Sonra eğitimin sadece bir okul işi olmadığını, ailelerin de yardımcı bir etmen olduğu fikrini yayan bunlardır.

Aile okula kayıtsız kaldıkça okul eğitiminden faydalı sonuçlar beklenemez.

Bütün bu noktalar göz önünde bulundurulacak olursa filântröpların pedagojiye bir sürü yenilikler getirdiklerini kabul etmek doğru olur.

Buraya kadar söylediklerimizi olumlu ve olumsuz bakımından şu şekilde özetlemek mümkündür:

A) Filântröpların çürük fikirleri şunlardır:

1 — Dersleri oyuna çevirmek, iş ve çalışma ile oyun arasında bir sınır çizmemek;

2 — Öğretimde pratik faydayı başta tutmak;

3 — Muhtelif mezhepte olan çocukları muhtelif mezhepte olan öğretmenlerin eline teslim etmekle çocukları daha küçükten ayrı telkinler içinde büyütme ve ruhça birbirinden ayırmak;

4 — İftihar levhaları, -aferin ve madalya gibi şeylerle şöhret hırsını uyandırmak;

5 — Disiplinde kayıtsızlık derecesinde yumuşak davranmak;

6 — Cinsî problemleri fazla ayrıntılı olarak ve bütün çıplaklığıyla konuşmak.

B) Filântröpların faydalı prensipleri şunlardır:

1 — Beden eğitime değer vermek;

2 — Sopayı okula sokmamak;

3 — İyi ve faydalı ders konuları bulmak;

4 — Çocuk ve genç edebiyatına değer vermek ve böyle bir edebiyat yaratmak;

5 — Okulla kiliseyi birbirinden ayırmak;

6 — Pedagojiyi bir bilim olarak üniversitelere kabul ettirmek;

7 — Öğretim metoduna önem vermek, herkesi eğitim problemlerine ilgilendirmek.

C) Rousseau ile uyuştukları noktalar:

1 — Beden eğitimine önem vermek; yüzme, koşma v.s. ile vücudu sertleştirmek, hafif elbise giymek, kısa saç taşımak;'

2 — Tabîî cezaları uygulamak ve eğitimde yumuşak davranmak;

3 — Çocuklara bir zanaat öğretmek;

4 — Öğretimde eşyaya ve sezgiye önem vermek ve fayda prensipine bağlanmak.

D) Rousseau'dan ayrıldıkları noktalar:

1 — Rousseau, cemiyeti göz önünde bulundurmıyarak basbayağı insan eğitimi isterdi. Mamafih Rousseau'nun eğitimi daha ziyade bireysel karakter taşır. Halbuki Basedow, umuma faydalı olmak, memleketini sevmek ve mesudolmak amaçları yanında insan eğitimi isterdi. Bunun eğitimi daha ziyade sosyal karakter taşır.

2 — Rousseau din ve mezhep eğitimine uzun müddet kayıtsız kalırdı. Çocuk büyüyünce istediği dini seçebirdi; halbuki filântroplar küçük yaştan itibaren mezhep eğitimini papazların eline bırakırdı;

3 — Rousseau, olumsuz eğitim istediği halde filântroplar olumlu eğitimi uygun bulurlardı;

4 — Rousseau, şöhret duygusuna kayıtsızdır; o, çocuğun kendi kendine yükselmesini ve çalışmasını uygun görürdü; halbuki filântroplar bu duygudan faydalanmayı düşünürlerdi.

5 — Rousseau, emir ve itaate değer vermezdi; halbuki filântroplar bunlara özel bir değer verirlerdi.

6 — Rousseau az, filântroplar ise mümkün mertebe fazla ders gösterilmesini isterlerdi.

7 — Rousseau, Robenson'dan başka kitaba yer vermiyor, halbuki filântroplar iyi kitapları önemli bir eğitim ve öğretim vasıtası sayarlardı.

8 — Rousseau öğretime geç, filântroplar ise erken başlamak taraftarıdır.

9 — Rousseau, çocukta zaman zaman uyanan ilgilere dayanarak öğretim ve eğitimle uğraşmayı isterdi, halbuki filântroplar oyun vasıtasıyla ilgi uyandırmaya, öğretim ve eğitimde bundan faydalanmaya çalışırlardı.

Filântropların okullara etkisi. — Pedagoji tarihinde okul teşkilâtı ve okul eğitimi üzerinde kuvvetli etki yapan akımlardan biri filântrop akımıdır. Filântroplar ilk okullara doğrudan doğruya etki yapmamıştır. Fakat bunlar eğitim ve okul teşkilâtları hakkında bir hayli propaganda yapmış oldukları için devrin öğretmenleri bunların bir hayli etkisi altında kalmıştı. Meselâ öğretim ve eğitimin bir sanat olduğu ve bunun için öğretmenlere meslekî bilgi verilmesi fikri pedagoğları ve devlet adamlarını düşündürmüştü.

A manyada devlet eliyle öğretmen okulları açılması bu zamana raslar.

Sonra devlet adamları öğretim ve eğitimin önemine inanarak her tarafta ilk okul açmaya çalışıyorlardı.

Potsdam yakınında bir köy papazı olan von Rochow, köy okullarını düzeltmek üzere ortaya atılmış, iyi öğretmen yetiştirmek ve bu öğretmenlerin yardımıyla karanlık ve sefalet içinde yaşayan köylüleri canlandırmak maksadiyle “Köy Çocuklarına Mahsus Okul Kitabı” adıyla bir eser yayımlamıştı. Bu kitap öğretmenlere öğretim in todü hakkında bilgi vermektedir.

Bundan az bir zaman sonra “Halka Mahsus Okuma Kitabı” adı ile yeni bir eser çıkarmıştır. Bu eserden hem öğretmenler ve hem de öğretmen okulları faydalanmışlardır.

Bu eserde filântrop ruhunu sezmek mümkün değildir; öğretmenler mümkün mertebe sezgisel ve hoş bir tarzda ders vermelidir. En çok anadiline önem verilmelidir, sonra real derslere bol yer ayırmalı ve okulda çocuk-

ları iyi ve doğru düşünmeye alıştırmalıdır, ilk okulun amacı hayata pratik ve fikri açık adamlar yetiştirmektir.

Bu fikirler devlet tarafından da benimsenmiştir. Prusya kralı İkinci Frederik halkın uyanması ve yükselmesi için en iyi çareyi ilk okul öğretimini memlekette yaymakta görürdü.

O zamana kadar piyetistlerin ilk okullar üzerinde büyük etkisi olduğundan bu yeni teşebbüslerde onlardan da yardım görülmekteydi. Meselâ, piyetistlerin 1784 yılında açtığı bir real okuliyle Prusyada bir ilk öğretmen okulu birleştirildi. Kralın emrine göre buradan çıkanlar memur oldukları gibi öğretmen de olabileceklerdi.

Büyük Frederik bir taraftan ilk okulları teşkilâtlandırırken öte taraftan orta eğitime de büyük önem vermektedir. 1779 yılında kendi başbakanına yazdığı bir emirde, ilk okullarda olduğu gibi orta öğretimde de çocukları iyi ve doğru düşünmeye, açık ve dürüst konuşmaya ve ahlâklı olmaya teşvik ediyordu. Bunun için Kral, orta öğretim dersleri arasında mantık ve retorik derslerinin de bulunmasını istemişti. Sonra Kral, Fransızcaya ve Fransız ediblerinin eserlerine yer ayrılmasını tavsiye etmekteydi. Orta öğretim kurumlarında Lâtince ve Yunanca da bulunmalıydı. Bunlardan başka Kral, Alman diline ve Almanca gramere özel bir değer verilmesini tavsiye etmişti. Tarih derslerinde bilhassa yeni devrin tarihine geniş yer ayrılmalı, hayati öneminden dolayı programlara aritmetik ve geometri alınmalıydı. Büyük Frederik, ahlâk eğitimi din dersleriyle birleştirmeyi lüzumlu görmekte idi.

Bunlardan başka ayrıca şehirler için yüksek dereceli ilk okullar açılmıştı. Bu okulların ders konuları kurulduğu şehrin ve yerin ihtiyaçlarına göre düzenleniyordu. Bu okullarda ziraat, küçük zanaatlar ve ticaret dersleri gösterilirdi.

Sonra diğerk bir okul tipi de ilk okullarla zanaat okullarının birleştirilmesinden meydana gelmişti, bu okullar pedagog Kindermann tarafından 1771 yılında geniş ölçüde Bohemya'da kurulmuştu. Yine bu devirlerde, pazar gününe mahsus okullar açılmıştı. Bunlar bugünkü tamamlama okullarının ilk örnekleridir.

1794 yılında çıkarılan bir kanun gereğince bütün okullar ve üniversiteler devlet kurumu sayılmış ve bu suretle Prusyanın bütün kültür işleri devlet teşkilâtı içine alınmıştı.

Bu çeşitli okul açma salgınının Fransada ve İngilterede de mevcudolduğunu görüyoruz. İkinci Dünya Savaşından önce Avrupanın kültür ve medeniyet alanında göz kamaştıran ilerlemesi yüz elli yıl önce atılan bu temellerden doğmuştu.

YENİ HUMANİZM

Yukarda on sekizinci yüzyılın mânevi karakterini açıklarken bu yüzyıl içinde tabiat bilgileriyle felsefenin bir hayli gelişmeler kaydettiğini ve bu bilimlerin kendilerini eski devrin otoritesinden tamamiyle kurtarmaya muvaffak olduğunu görmüştük.

Okullarda anadiline ve anadili edebiyatına değer vermekle aynı yüzyıl içinde millî edebiyatların da canlanmaya başladığı görülmüştü. Buna karşı humanizm devrinde büyük önem kazanmış olan Lâtince güzel konuşma, Lâtince nutuk söyleme ve şiir yazma merakı hayli gerilemişti. Bu gerilemeden sonra çağdaş kültürün eski dillere gittikçe yabancı kalacağı, bunların orta öğretimden ve üniversiteden tamamiyle kalkacağı sanılmıştı. Bu tahmin (tasın) gerçekleşmemiştir. Tersine olarak on dokuzuncu yüzyılda jimnazların programında Lâtince, eski yerini muhafaza etmiş ve fazla olarak Yunanca, eskisinden daha çok rağbet görmeye başlamıştı.

Göze çarpan bu olayın sebebi, yeni humanizm adıyla anılan yeni bir mânevi akımın ortalığa yayılmasındandır.

Yeni humanizm, eski dillere karşı yepyeni ve daha serbest bir ilişkinin ve anlayışın deyimidir. Yeni anlayışa göre Lâtince öğrenmekten maksat, anadilde olduğu gibi, Lâtince eser yazmak, konuşmak, Lâtinceyi ilerletmek ve geliştirmek değildir; belki onu okuyup iyice anlamak ve dilin inceliklerini kavramaktır. Felsefe ve bilimlerde ise bilginler ve filozoflar kendilerini artık eskiye tamamiyle bağış görmemekte, eskiyi anlamaya muvaffak olduktan

sonra yeni araştırmalar, incelemeler ve serbest düşüncelerle daha ilerilere gitmeye çalışmaktadırlar.

Sonra eski humanizmde Lâtince ön plânda bulunuyordu. Şimdi haklı olarak Yunan dili başa geçmektedir. Zira devrin büyük adamları, kültür alanında ve felsefede Yunanlıların Romalılardan çok daha liyakatli ve yetenekli olduğuna inanıyor ve insanlık bakımından Yunan kültürünün örnek bir kültür olduğunu kabul ediyorlardı. Bu anlayış yüzündendir ki bir milletin genç neslinin içten geliştirilmesinde ve genç nesle insani eğitim aşılanmasında Yunan dilinin, Yunan kültürünün büyük bir eğitim kudreti olduğuna kanaat getirilmişti.

Avrupaya çağdaş millî edebiyatı sokan ilk defa Fransızlar olduğu gibi eski dillere karşı olan yeni anlayışı ve yeni humanizm pedagojisini ilk sokmaya muvaffak olanlar da Fransızlardı. Bu alanda ilk çığır açan Fénelon'un *Télémaque* kitabıdır. Fénelon, bu eserinde Homeros'u andıran hikâyeleriyle On Dördüncü Louis'nin torununu yetiştirmeye çalışıyordu. Fénelon, Yunan edebiyatına üstün bir değer vermekle yeni humanistlerin âdeta müjdecisi olmuştur. O, Yunan edebiyatında tabiata sadakat, sadelik, gençlik ve tazelik görüyor ve haklı olarak, Homeros'un üstün bir edebî değer taşıdığına inanıyordu.

Yeni humanizm anlayışını ilk benimsiyenler arasında Fleury'yi de görüyoruz. Fleury yazdığı eserlerden birinde, Descartes gibi, üniversitelerde hâkim olan yeni skolâstiğe çatmakla kalmıyor, aynı zamanda eskilerde iyi zevk bulunduğunu da ispata çalışıyordu.

Yeni anlayışa yol açan Fransızlar arasında Ch. Rollin'in bilhassa önemi vardır. 1725 yılında iki cilt olarak yayımladığı "*Traité des Études*" klâsik eseri Avrupada hayli dost kazanmış ve Almanca tercümesiyle beraber az zamanda birçok defalar basılmıştı.

Bu eserde başlıca üç nokta göze çarpmaktadır :
 1. — Öğretim ve eğitimde anadili ve millî edebiyatın büyük değeri vardır. 2. — Lâtinceyi bilgin dili olarak olduğu gibi muhafaza etmeli; fakat Lâtinceye konuşmaya ve yazmaya değil, daha ziyade okumaya ve okuduğunu anlamaya önem vermeli ve bu suretle Lâtinceyi estetik, zih-nî ve ahlâki eğitimde değerlendirmelidir. 3. — Yunanca-ya özel bir değer vermelidir.

Fransada açılan bu yeni çığır, Almanyada kuvvetli taraftarlar kazanmıştı. Almanyada, on sekizinci yüzyılda, bu yeni çığırını benimsiyenlerin başında Göttingen Üniversitesi bulunurdu.

Alman bilginleri on yedinci yüzyılda üniversitede çalışmayı pek sevmezlerdi. Meselâ filozof Leibniz, bilim akademiyasında çalışmaya daha üstün bir değer veriyordu. On sekizinci yüzyılda bu durum tersine dönmüştü Meselâ 1740 yılında filozof ve filolog Ch. Wolff Berlin Akademiyasında çalışmaktansa Halle Üniversitesinde çalışmayı se-verek kabul etmişti.

† On sekizinci yüzyılın sonlarında Alman milleti hayatın her alanında ilerlemeyi bilhassa üniversiteden beklemekteydi. Üniversitelerin itibar ve değer kazanması diğer fakülteler yanında felsefe fakültelerinin de kuvvetlenmesindendi. Aydın tabaka, Aristo'nun ve skolâstik felsefenin sahneden çekilmesinden sonra, felsefede serbest araştırma ve düşünme prensibinin hâkim olduğunu görerek bu fakülteye karşı büyük bir sempati duyuyordu. Sonra felsefenin anadille öğretilmesi, filozoflar arasında tanınmış yeni humanistlerin bulunması ve dil araştırmaları sonucunda klâsik filolojinin canlanması felsefeye karşı ilgiyi ve sempatiyi büsbütün kuvvetlendirmişti.

Göttingen Üniversitesinde yeni humanizmi müdafaa edenlerin başında M. Gesner bulunur (1691 - 1761).

Gesner, modern düşünceli bir pedagog ve filologdur; klâsik edebiyata olduğu gibi, gelişmekte bulunan millî edebiyata da değer verir ve pedagog olarak da ileri görüşleri müdafaa eder.

Gesner, Almanyada okullarda uygulanan eski humanizm öğretimine çatan ve yeni humanizmin ana fikirlerini ortaya atanların başında bulunur. Ona göre eski okulların amacı, Roma ve Yunan edebiyatını taklidetmek noktasında toplanırdı. Bunun faydalı bir şey olmadığını, klâsikleri öğrenerek taklit mahareti kazanmaktan ziyade muhakemenin, estetik zevkin, kalbin, ifade yeteneğinin kuvvetlendirilmesinin ve bu meziyetler sayesinde anadilinde edebî yaratıcılık yeteneğinin canlanmasının çok daha önemli olduğunu açıklamıştır. Maksat bu olunca klâsik dillerin öğretim şekli de değiştirilmelidir. Okullarda klâsik dillerin okunup anlaşılmasına özel bir değer vermeli ve buna da mümkün merteye çabuk başlanmalıdır.

Şimdiye kadar yapıldığı gibi çocukları okumadan usandıran ve canından bezdiren kuru ezberciliğe, mânası anlaşılmıyan gramer kurallarını belletmeye artık son verilmelidir. Birçok gençlerin üniversitelerde Lâtinceye tamamiyle arkalarını çevirmeleri bu yüzdendir.

Gesner, klâsiklerden Yunan ediblerine bilhassa önem vermekte ve Lâtincenin köklerini Yunancada görmektedir. Okumaya Homeros'la başlamalıdır; zira Homeros, çocukların zevkine ve ruhuna çok uygun gelmektedir. Genel olarak eski devrin edib ve yazarlarının eserlerinde “en büyük ve en asil ruhlara raslanır”. Bu eserleri okuyanlar hem bilimsel değerde birçok bilgiler kazanır ve hem de eğriyi doğrudan, çirkini güzelden ayıran fikirlere raslar. Bundan başka muhtelif ediblerin ve filozofların fikirlerini kolayca kavramak, bunların yerine kendi fikirlerini iyice anlatmak, iradeyi ve zekâyı geliştiren ve iyileştiren birçok fikirleri anlamak, bu sayede mümkün olur. Bütün

bu noktalar ve kazançlar düşünöldüğü takdirde eski humanizm anlayışının hangi noktalarda düzeltilmesi gerektiği kolayca anlaşılır.

Çocuklara tümevarım metoduyla eski dillerin yapısı hakkında en lüzumlu bilgileri verdikten sonra dil, ahlâk ve zevk bakımından en iyi ediblerin eserleri okutulmalı ve böyle eserler öğretimin ağırlık merkezini teşkil etmelidir. Eserlerin okunmasında çocukları ilgilendirmek şarttır. Binaenaleyh bir eseri kuru kuruya okutmaktan ziyade eserin özüne değeri vermeli ve eserlerin özü hakkında çocuklara aydın bilgiler kazandırmalıdır. Eski öğretim şekli yalnız yüksek okullarda okumak niyetinde olanları göz önünde bulundurur. Halbuki okulları değıştirirken halkı, memuru ve onun menfaatlerini de göz önünde bulundurmalıdır. Bunun için üç çeşit okul sistemine ihtiyaç vardır:

- 1 — Hayatta küçük zanaatların birine veya ticarete atılacak olanlara;
- 2 — Subay veya sarayda çalışacak olanlara;
- 3 — Üniversitede okumak isteyenlere mahsus okullar.

Okulların ilk sınıflarındaki derslere sekiz yaşından on dört yaşına kadar ayrısız her çocuk devam etmelidir. Bundan iki yıl daha fazla okuyanlar gelecekte memur ve subay olma hakkını kazanmalı ve bundan sonra iki yıl daha okuyanlar üniversiteye girmeye hak kazanmalıdır. Üniversiteye girecek olanlara bu iki yıl içinde eski diller temelli olarak öğretilmelidir.

Gesner, filântroplar gibi, çocukların eğitiminde beden cezaları uygulanmasına şiddetle karşıttır. Eğitim mümkün merteye yumuşak olmalıdır. Cezaların en iyisi haysiyet cezası denilen mânevi cezalardır. Onun, filântroplardan ayrıldığı başlıca nokta eski dillerdir. Filântroplar eski dillere hor gözle bakarlardı; bu ise eski dillerde insan

zekâsının ve iradesinin en güzel şekilde geliştirilebileceğine inanırdı.

Gesner'e yakınlık gösterenler çoktur. Bunların içinde filolog **Heine** başta gelir (1729 - 1812).

Heine'ye göre, eski dilleri öğrenmekten maksat, kuru kuruya dil bilgisi değildir; belki eski devrin eşsiz güzelliklerle ve değerlerle dolu olan mânevi hayatının içine dalmaktır. Yeni humanist olarak Heine, en çok eski devrin şairlerine ve ediblerine önem vermekteydi. Üniversitede yetiştirdiği öğrencileri arasında birçok tanınmış kişilikler vardır. Başta filozof Schlegel ve Humbold bulunur.

Bunlardan sonra Almanyada yeni humanizm akımının kuvvetlenmesine yardım edenler arasında Winkelmann, Lessing, Schiller, Wieland, Herder, Wolff bulunur. Bunların hepsinin üstünde bir taç olarak Gœthe'yi görürüz.

ALMAN KLASİK DEVRİNİN DÜNYA ANLAYIŞI

ve

AYDINLIK DEVRİNDEN AYRILIĞI

İkinci Frederik zamanında son parlaklığına erişen aydınlık devri on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru sönmeğe yüz tutmuştu. Bundan sonra yeni humanizm devri başlıyor. Buna Gøethe Çağı diyenler de vardır. Bu iki devri birbirinden ayıran noktaları açıklamak, insanlık tarihinin mânevi evrimini ve bununla paralel olarak gelişen öğretim ve eğitim anlayışlarını kavramak bakımından faydalıdır.

1 — On yedinci yüzyılın mânevi karakterini göstermeye çalışırken aydınlık akımının ilk kurucularının Galilei, Hobbes, Descartes ve Spinoza olduğunu görmüştük.

Galilei, Aristo'dan ve Ortaçağ'dan tamamiyle ayrı bir düşünce ile, tabiat olaylarında niteliksel farkları tesbit etmekten ziyade niceliksel özellikleri tesbit etmenin çok daha önemli olduğunu ileri sürmüştür. Zira tabiat olaylarındaki niceliksel özellikleri ve farkları matematiğin yardımıyla sağın olarak (exakt) tâyin etmek ve anlamak daima mümkündür.

Descartes, bu görüşü benimsemiş ve felsefesinde mihaniksel tabiat anlayışına, yani her tabiat olayını matematikle tâyini mümkün olan maddeye ve maddenin hareketlerine bağlamak telâkkisine, önemli bir yer ayırmıştı.

Bu felsefi anlayış aydınlık devrine maledenler Locke, Leibniz ve Wolff olmuştur. Yeni anlayışa göre dünya, hesaplı düşünen bir mimarın eseridir. Bunlar organik (ör-

gensel) hayatı da mihanikî olarak açıklamakta idiler. Meselâ Descartes'a göre hayvanlar karmaşık bir mekanizmadan ibarettir; insanın vücudu da hayvanlar gibidir. La Mettrie, 1748 yılında yayımladığı "L'homme-machine" eserinde, maddi ve mânevi bakımdan, bütün insanı bir makineden farksız görmekteydi.

Hattâ bu devrin rasyonalist filozofları, tarihteki mânevi hayat görünmelerini bile akli - mihanikî anlayışa göre açıklamaya çalışırlardı: İnsanların yaratmış olduğu dil, hukuk, din ve devlet gibi şeyler, onlara göre, üstün zekâlar tarafından düşünülmüş, bulunmuş ve ortaya konmuştur. Bunun gibi sanatkârca yaratıcılıklar da belli kaidelelere uydurularak yine insan zekâsı tarafından yapılmıştır. Bunun için, onlara göre, her türlü sanatkârca yaratıcılıklar öğretilmesi ve öğrenilmesi mümkün telâkki edilirdi. Bunlara göre nesrin temeli, basit konuşmadan meydana gelir. Edibler kendi düşüncelerini birtakım benzetmelerle ve iğretimlerle süsliyerek konuşma şeklini güzelleştirmeye çalışırlar.

İşte anlıkçılık psikolojisine dayanan bütün bu görüşler, bu açıklama şekilleri her alanda geri itilmiş ve yerine yeni anlayışlar geçmiştir. Şimdi yaratıcı gerçekliklerin derinliklerine girmek için her şeyin zekâ yardımıyla yapıldığına ve bulunduğuna bir türlü inanılmıyor; gözler mihanikî açıklamalardan örgensel (organik) açıklamalara çevriliyor. Şimdi tarih hayatı ve tarihte görülen kültür eserleri, örgensel oluşlar ve serpilmeler ve içten gelişmeler şeklinde açıklanıyor.

Bu yeni anlayış, edebiyat ve güzel sanatlar alanında yaratılan orijinal ve ölmez eserlerin yapma değil, düşünce mahsulü değil, belki —gebe kadının doğurması gibi —dehanın bir esini telâkki ediyor. İnsanların yarattığı bütün büyük eserlerde bilinçsizlik, birdenbirelik, içgüdü ve sezîş hallerine raslanmaktadır. Sırf düşünce mahsulü olan, sırf

akıl kuvvetiyle, aklın bulduğu kurallarla meydana gelen bir eserde büyüklük, orijinallik ve hele güzellik aranmalıdır. Akıldan en çok faydalanan filozoflar bile büyük ve ölmez eserlerini birinci derecede esinlerine, doğacak eserin tohumunu teşkil eden içgüdülerine ve sezîşlerine borçludurlar. Büyük ve ölmez eserler, insanlık için birer nimettir. Bu nimetin hamuru insanın tek bir yeteneğiyle değil, belki görgü, gözlem, düşünce, duygu, çalışma ve irade gibi bütün yeteneklerle yoğurulmaktadır.

İşte insanlığın ölmez eserlerini, mânevi evlâtlarını doğuran dâhilerin gebeliğini bu şekilde anlamak lâzımdır. Dâhi, ruhunda taşıdığı bir eseri maddi, mânevi bütün benliğiyle, bütün varlığıyla besledikten ve büyüttükten sonra bir gün farkına varmadan bunun meydana geldiğini ve doğduğunu görür.

Ayrı insanlar için doğru olan bu mütalâalar, daha büyük ölçüde bir birey telâkki edilen insan toplulukları için, milletler için de doğrudur. Winkelmann haklı olarak, Yunan plâstik eserlerinin, bütün Yunan halkının ruhundan fışkırmış olduğuna inanıyor. Lessing, zekânın bulunduğu belli ölçülere ve kaidelere göre meydana gelen ruhsuz ve soğuk Fransız klâsisizminin karşısına Shakespeare'in dehasını ve orijinallliğini koyarak yeni görüşe tercüman olmaya çalışıyor.

Sanatkârlık ve şairlik yeteneğinin hesaplı bir zekâ ve zahmetli bir çalışma eseri olmadığını, kaderin ve yaradılışın bir hediyesi olduğunu çok açık olarak Gœthe'nin kişiliğinde ve yaratıcılığında görüyoruz.

2 — Yeni humanizm akımı, insan hayatını anlamak hususunda olduğu gibi değerlerin takdiri meselesinde de yeni ve derin anlayış ayrılıkları meydana getirmiştir.

Aydınlık akımının hayat anlayışında fayda prensipi her şeyin üstünde tutulurdu. Bunlar insanın saadeti konusunda bile faydayı öne sürmekte idi. Oyun ve güzel sa-

natlar hakkında hatalı görüşlere saplanmaları bundandır. Meselâ Locke eğitim hakkında fikir yürütürken: “Bir çocukta şür meyli görülürse bunu canlandırmaktan ziyâde söndürmeye çalışmalarını ailelere tavsiye ederim. Kireçli Parnas dağlarında altın veya gümüş damarına raslanması son derece nadirdir.” Locke, muhtelif maharetler arasında musiki maharetine de hemen hemen hiç yer ayırmamaktadır.

Yeni humanizm bu anlayışı sathi görmekte ve insanlık eğitimine aykırı bulmaktadır. Gerçi yaşamada menfaat gözetilmesi tamamiyle lüzumsuz sayılamaz. İnsanların belli sınırlar içinde hayatın hakkını düşünmeleri doğrudur. Fakat hayatta her şeyi menfaat prensibiyle ölçmek insanları animalizmin, hayvanlığın bayağılığı ve ruhsuzluğu içine gömmektir. İnsanlığın doğruluk, gerçeklik ve güzellik prensipleri hakkında hiçbir menfaat gözetmeden fikir yürütmeleri yalnız filozoflara mı bırakılmalıdır? Bu prensiplere karşı menfaatsiz sevgi duyguları yalnız belli insanların imtiyazı mı olmalıdır? İnsanlık meyilleri tamamiyle bakımsız kalacak veya ruhlarda söndürülecek olursa, insanlığın geleceğine inanmak boş bir düşünce olur.

Bunlara göre hayatta en yüksek şey faydalı olan değil, belki kendinden değeri olan şeydir. Hayatın gerçek mânası yalnız fayda sağlıyan şeylerle uğraşmaktan ibaret sayılamaz. Hayatta, serbest oyunlar gibi, herhangi bir faydaya bağlı bulunmayan etkinliklerin kendine mahsus büyük değeri vardır.

Aristo'nun dediği gibi iş, tembellik etmemek içindir. Yoksa iş, başlı başına insan hayatının muhteviyatını, içeriklerini dolduramaz. Felsefede, güzel sanatlarda ve şiirde mânevi yeteneklerin serbest etkinliği kendinden değeri olan en yüksek hayat içerikleridir, en zevkli hayat muhteviyatlarıdır. Değer, faydasıyla ölçülmez, değer kendinde

Fayda yoktur. En yüksek bir değerin mahiyeti, başka bir değeri elde etmek maksadına göre, yani faydasına göre, takdir edilememesindendir.

Değer hakkında bu telâkkiler bir aralık hayatı estetik gözle görme meyline yol açmış ve estetizm, hiçbir ah-lâki kayda bağlı olmak istemiyen bazı romantikler elinde aşırı ve zararlı bir şekle girmişti.

3 — Yeni humanizmin eğitim ideallerinde de eskiye nazaran derin ayrılıklar göze çarpmaktadır. Bu zamana kadar piyetistlerin ve filântropların eğitim amaçları, insanları cemiyetin faydalı bir organı yapmak noktasında toplanırdı. Piyetistler öbür dünyayı, filântroplar ise bu dünyayı düşünürlerdi.

Rousseau, ilk pedagog olarak bu fikre karşı çıkmış ve Emile eserinde yeni bir insan idealini öne sürmüştü.

Rousseau dincilerin tersine olarak anadan doğma fenalığa inanmıyordu; insanlar cennet için değil, dünya için, hayat için yetiştirilmelidir.

Sonra Rousseau, insanın yalnız cemiyete faydalı olarak yetiştirilmesine de karşıttır. Ona göre kültür ve cemiyet, gerçek insan saadetini ve gerçek insanlığı mahvetmektedir. Kültür cemiyetinde yalancılık, gösteriş ve fenalık hâkimdir. Bunun için, insanları önceden çizilmiş bir maksada göre, yani bir mezhebe veya bir mesleğe göre v.s. yetiştirmek fenadır. Belli maksatlara göre çocukları yetiştirmek, insanı temelinden bozar. İnsan yavrusunu her şeyden önce insan olarak eğitmelidir. Gerçek eğitim, insanın kendiliğine mükemmel şekil vermektir. Bu da tabîî serpilmenin kolaylaştırılması ve yeteneklerin içten geliştirilmesiyle mümkün olur. Çocuğun gelişimine mihanikî tecavüz onu kamburlaştırır.

Rousseau'nun fikirlerini Almanyada yayanların başında filozot Kant bulunur. Ahlâk eserinde Kant diyor ki, insan herhangi bir amaç için —bu amaç ister kilise,

ister devlet veya cemiyet olsun— alet olarak kullanılmamalıdır. İnsana kendiliğinden değerli olan bir varlık göziyle bakmalıdır. Kant, ahlâk meselelerini incelerken iyi iradeyi, insan için en büyük bir meziyet olarak kabul etmişti.

Göethe, Schiller ve Herder, Kant'ın çizdiği amacı daha geniş açıdan ele almışlar ve eğitim idealini, bütün insani yeteneklerin geliştirilmesinde bulmuşlardır.

Eğitim idealinin bu son şekli Yunanlıların kalokagati amacına uygundu. Yunanlılarda beden ve ruhun ahenkli bir şekilde geliştirilmesi, genç neslin güzellik ve iyilik amacına uygun bir tarzda yetiştirilmesi, eğitimin amacını teşkil ederdi. Onlarca serbest bir insan, başka bir maksadın aleti olmamalıdır; insan bir işin, bir memuriyetin veya bir mesleğin uşağı değildir. Serbest bir insan her şeyden önce kendi benliğinin, kendi yaradılışının damgasını taşımalıdır. “Ne isen öyle ol” sözünü söyliyene Nietzsche de aynı amacı gütmekteydi.

Yunanlılar çizdikleri eğitim amacına uygun birçok insan yetiştirmişlerdi. Devlet adamı Perikles, edip Sofokles ve filozof Eflâtun bu amaca uygun olarak yetişmiş büyük kişiliklerdir.

Almanyada yeni humanizm idealini okullara ve eğitime sokmaya muvaffak olanlar arasında Herder, Humboldt ve Wolff'un adları başta gelir.

Herder'e göre okullarda eski edebiyata, bilhassa Yunan edebiyatına geniş yer ayırmalıdır. Bu arada, ahlâki ve dinî gelişmeyi sağladığı için İncili ve kültür tarihini de programlara almalıdır. Dil bilgisini anadiliyle öğretmeye çalışmalıdır; zira bir dilin gramerini başka türlü öğrenmek zordur. Lâtince ve Yunancada —şimdiye kadar yapıldığı gibi —Çiçero'yu veya Eflâtun'u taklid etmeye kalkışmak, boş şeylerle uğraşmaktır. Lâtince ve Yunanca öğrenmekten maksat, insana gerçek mahiyetini kazandır-

mak, insanın bütün yeteneklerini içten geliştirmektir. Humaniteye, gerçek insanlığa en iyi bu yoldan gidilir Wolff da böyle düşünüyordu.

Humboldt ise aynı fikirleri müdafaa etmekle kalmamış, eğitim bakanlığında çalıştığı kısa bir zaman içinde jimnazları ve üniversiteleri kendi fikirlerine göre teşkilâtlandırmaya muvaffak olmuştu.

PESTALOZZI

(1746 - 1827)

Pedagoji tarihinde Rousseau'nun değeri çocuk eğitiminde yeni bir çıkır açması, bir devrim yaratması olmuştur. Fakat bu devrimi bütün ruhiyle besliyen ve tamamlıyan Pestalozzi'dir. Rousseau'nun eserlerinde fikirden ziyade heyecanlı ve sosyal çevreye karşı kızgın bir insan kalbinin etkilerini görüyoruz. Pestalozzi de kafa adamı olmaktan ziyade bir kalb adamıdır. O da çok vakit diliyle değil, insanlık duygularıyla dolu olan kalbiyle konuşur. Aradaki fark, Pestalozzi'nin sosyal çevredeki kötülükleri soğukkanlılıkla mütalâa etmesi ve çocuğu hiç korkmadan sosyal çevrenin içinde ve onunla beraber yetiştirmeye çalışmasıdır.

Devrimci Rousseau, pedagojide korkaktır ve bireyseldir, halbuki Pestalozzi, kelimenin tam anlamıyla sosyal pedagogdur.

Pestalozzi 1746 yılında Zürih şehrinde dünyaya geldi. Dedeleri iki yüzyıl önce İtalyadan İsviçreye göç etmişlerdi. Büyük babası bir köyde papazdı; babası operatördü ve şehirde çalışıyordu. Anası, doktorluğu eskiden beri meslek edinmiş bir ailenin kızıdır.

Pestalozzi altı yaşında babasını kaybetmişti; anası dört çocuğıyle yoksunluk içinde kalmıştı. O derecede ki çocuklar elbise ve kunduralarını çabuk yırtmamak için oynamaya bile mezun değildi. Bu kayıtlar yüzünden Pestalozzi, canlı olan yeteneklerine ve hayaline geniş bir etkinlik alanı bulamıyordu.

Okula başlaması onun için yeni bir hayattı. Gerçi Pestalozzi okula çabuk ısınmadı; zira arkadaşları onunla alay eder ve hiç kimseye zararı dokunmadığı halde kalbini türlü vesilelerle kırarlardı. Bu yetmiyormuş gibi öğretmenleri de onu anlıyamamıştı. Sükûnet ve bakımsızlık içinde derinlik olacağına ihtimal vermiyen öğretmenlerden biri. Pestalozzi'nin hiçbir zaman adam olamayacağını söylemişti. Halbuki bu yeni hayat içinde Pestalozzi'nin ruhu birçok izlenimlerle kuvvetleniyor, kendi halinde yaşamakla beraber için için kımıldamalar görülüyordu. Gariptir ki Pestalozzi daha bu yaşta haşarı ve yüz­süz çocuklara kızıyor, onlardan uzaklaşıyor, haksızlığa uğrıyan ve ezilen arkadaşlarına karşı yakınlık duyuyor, elinden geldiği kadar onlara yardım etmeye çalışıyordu.

Bulunduğu şehirde ilk ve orta okullar hayli bozuk olmakla beraber yüksek okullarda göze çarpan bir canlılık ve hareket vardı. Yüksek okul öğretmenlerinden bir kısmı hem değerli ve hem de gençlere etki yapacak bir yetenekteydi.

Pestalozzi, üniversiteye girdikten sonra ateşli ve öz­lü bir öğrenci olduğunu göstermeye başlamıştı. Üniversite gençlerinin çıkardığı bir dergide en değerli ve canlı yazılar arasında Pestalozzi'nin adını görüyoruz.

Gerçi Pestalozzi gençliğinde de dalgın ve hayalseverdi; hattâ dalgınlığı bazı öğretmenlerin şikâyetlerine sebebiyetliyordu. Bundan başka Pestalozzi savruk ve üstüne başına kayıtsız bir gençti. Fakat bu dalgınlık ve perişanlık içinde bazan öyle canlı ve ateşli halleri vardı ki herkesi hayrete düşürmekteydi. Gencin zıtlıklarla dolu olan bu halini merakla kovalıyan açığız öğretmenlerinden biri: "Ben bu kafada, insanlığın mânevi hayatında devrim yapacak izler görüyorum." demişti.

İlkönce tanrıbilim öğrenmek istemişti; fakat dergide çalışan arkadaşlarının hak ve adalet dostu, zulüm ve hak-

sızlıklara düşman olması onu fikrinden caydırmıştı. Bu yüzden Pestalozzi hukuk fakültesine devam etmeye başlamıştı. Hukukçu olmakla ileride halka daha fazla faydalı olacağına inanan Pestalozzi, fakülte derslerine devam ediyor ve bol bol kendi mesleğine ait eserler okuyordu.

Üniversiteden mezun olur olmaz hemen sevdiği idealist bir kadınla evlenmiş ve bu suretle genç yaşında yuvasını kurmuştu. Bereket versin ki karısı genç Pestalozzi'nin değerlerini ve meziyetlerini daha üniversite hayatında takdir etmiş ve onun büyük işler görecektir yetenekte bulunduğuna inanmıştı. Eğer karısı anlayışlı, sosyal ruhlu ve idealist olmasaydı Pestalozzi'nin genç yaşında evlenmesi hem kendisi ve hem de insanlık için büyük bir zarar teşkil edebilirdi. Zira aile hayatında geçim derdi, anlayışsızlık ve ahenksizlik, büyük yeteneklerin çok vakit gelişimine engel olur.

Pestalozzi evlendikten sonra mesleğini bir yana bırakarak ziraatle uğraşmak hevesine kapıldı ve 1774 yılında, Neuhoft çiftliğinde işe başladı. Maksadı para kazanmak, zengin olmak değildi; o yeni teşebbüsünde her şeyden önce fakir halkı düşünüyor, sefillerin hayatlarını kazanabilmesi çarelerini araştırıyor ve bilhassa sefalet, yoksulluk bakımsızlık yüzünden —tıpkı bakımsız kalan tarlaların zararlı otlarla ve dikenlerle örtülmesi gibi— her türlü insani meziyetlere kapalı kalan ruhlarına insanlık güneşi sokmayı düşünüyordu. Çiftlik işi daha ziyade fakirlere mahsus bir zanaat okulu, bir eğitim yurdu idi.

Pestalozzi'de sarsılmayan bir iman vardı; o da, zengin olsun, fakir olsun, herkesin ruhunda saklı bulunan yeteneklerin elverişli metotlarla geliştirilmesi ve bu suretle fakir tabakanın kendi kendini idare edecek ve geçindirecek bir duruma getirilmesidir. Pestalozzi'nin bu kanaati, bu inanın hayatının sonuna kadar sarsılmamış, hep bu ideal arkasında koşmuş ve çalışmıştır.

Sağdan soldan topladığı fakir ve dilenci çocuklar burada yaz zamanı tarla işleriyle ve kış zamanı da pamuk işleme ve dokuma işleriyle uğraştırılacaktı. Çocuklar bu gibi faydalı işler yaparken aynı zamanda dinî, ahlâki ve zihnî kuvvetlerinin geliştirilmesine çalışılacak ve bu suretle çocuklarda sorum ve görev duyguları canlandırılarak ileride faydalı birer insan olacaklardı. Okulda aile ruhu yaşatılacak ve çocuklara kardeşlik duygusu aşılanacaktı.

Pestalozzi teşebbüslerinde birçok sebepler yüzünden başarı gösteremedi. Sebeplerin önemlilerinden biri, okulun yaşamasını ve yaşatılmasını çocukların işlerine ve ürettikleri eşyaya bağlamasındandır. Ona göre çocukların işliyecekleri eşya pazarda satılacak ve elde edilen kârla okul idare edilecekti. Halbuki çocukların yaptığı şeyler pazarda başkalarının yaptığı eşya ile rekabet edecek durumda değildi. Sonra Pestalozzi'de ticaret fikri yoktu. Hesaplar karışık; alınan, satılan şeyler belli olmuyordu. Yıllık bilânçolar yapıldığı zaman kurum durmadan zarar ediyordu. Zarara dayanamıyan kurum nihayet birkaç yıl içinde iflâs etmişti. Zavallı Pestalozzi, dilencileri ve fakirleri kurtarmak isterken kendisi fakir ve dilenci durumuna düşmüştü.

Burada hayran kaldığımız nokta Pestalozzi'nin kötü ve ümitsiz durumlar karşısında yılmaması, idealine eskisinden daha fazla bağlanması ve bilhassa fakir ve dilencilere karşı ruhunda daha derin bir sevgi duymasıdır. "İnsan, her durumda ve her türlü işte iyiliğe götürülebilir" Yeter ki eğitmenin iradesi sağlam olsun. "Tarla sürmek, ot biçmek, örmek veya dokumak, başlı başına, ne ahlâki ve ne de gayriahlâki etkinliklerdir. Bu etkinliklerde önemli olan nokta niyettir, amacın sağlam ve ciddi olmasıdır."

Hayran kaldığımız bir diğer nokta, Pestalozzi'nin henüz toy denilecek bir çağda, yani otuz yaşında, kendi çocuğunun eğitimi hakkında öne sürdüğü bazı fikirleridir. Ona göre tabiat, çok vakit, en iyi öğretmendir: "Kuşlar güzel güzel cıvıldarken ve bir yaprak üzerinde kurt dolaşırken sen dil alıştırmalarına hemen ara ver. Bil ki kuş ve kurt çocuğa daha iyi ve daha çok şey öğretir. Sen sadece sus."

Bu sözler bize Rousseau'yu andırır. Gerçi üniversitedeyken Pestalozzi, Rousseau'nun eserlerini okumuş ve onun kuvvetli etkisi altında kalmıştı. Fakat o, körü körüne her vakit ve her yerde Rousseau'nun arkasından koşmamıştır.

Rousseau, tabiat olaylarını astronomi ve fizik konuşmalarına bağlamayı düşünür, tabiatın karşısında sessiz ve sözsüz etkilerden bahsetmezdi. Halbuki Pestalozzi, hiçbir söze ve kelimeye hacet kalmadan çocuklara birçok şeyler öğretmenin mümkün olduğunu söylerdi.

• Sonra, Rousseau'dan ayrı olarak, Pestalozzi kendi çocuğunu sosyal hayata elverişli bir tarzda yetiştirmeyi lüzumlu görürdü. Acaba itaat ve hürriyet meselelerinde Rousseau'dan ayrılıyor muydu? Bu meselelerle Pestalozzi çok vakit Rousseau gibi düşünüyordu. İtaat işinde tabii durumlardan faydalanmayı tavsiye ediyordu.

"Bırak çocuk kendi kendine görsün, işitsin, bulsun, düşsün, kalsın ve yanılsın."

Böyle bir hayatta çocuk hiç kimsenin esiri olmadan, hiç kimseye boyun eğmeden tabiat karşısında itaatin ne demek olduğunu kendi kendine öğrenir. Fakat Pestalozzi böyle bir eğitimin her zaman uygulanamayacağını kabul etmekle hemen Rousseau'dan ayrılıyor: bazı durumlarda emirlere ihtiyaç vardır. Eğer çocuk eğitmene inanır ve güvenirse bundan bir zarar doğacağını sanmamalıdır. Bunu söylerken Pestalozzi kendi zamanına kadar hiçbir pe-

dagogun dokunmadığı şu gerçeğe dokunmaktadır: “Eğitimde çocuğun kalbini kazanmak lâzımdır. Eğer ben çocuğun kalbini kazanırsam her şeyi elde edebilirim.”

Bu fikirlerden anlıyoruz ki genç Pestalozzi çiftlik teşebbüsüne pek de hazırlıksız girmemiştir. Eğer alacaklılar kendisini sıkıştırmamış, resmî makamlar veya zenginler teşebbüsünü para yardımıyla korumuş olsalardı muhakkak ki başladığı işten yüzünün akı ile çıkacak ve her şeyden önce pedagoji yönünden verimli ve faydalı görüşler kazanacaktı.

Pestalozzi, çiftlikten ayrıldıktan sonra kısa bir müddet köşeye çekilmiş ve eğitim hakkında parça parça düşüncelerini “Köşeye Çekilmiş Bir Adamın Akşam Saatleri” adlı bir eserde yayımlamıştır. Eserde birbirine bağlı fikirler yoktur; eğitim hakkında parça parça fikirler vardır. İnsan eğitiminde iç rahatlığı önemlidir. Bunun için insanları kendi durumları içinde kanaatkâr ve mesut yapmaya çalışmalıdır. Fakir olsun, zengin olsun insanların eğitiminden maksat ruhi kuvvetlerin geliştirilmesi, açılması ve yükseltilmesidir. Hangi meslekte bulunursa bulunsun insanları “genel insanlık eğitimi yoluyla fazilete ve bilgelige ulaştırmak” eğitimin başlıca amacıdır. Pestalozzi bu noktada tamamiyle Rousseau gibi düşünüyor; fakat insanlık kavramında ondan ayrılmaktadır. Rousseau, bütün insanlardan ayrı yaşıyan soyut bir çocuğun eğitimini gözönünde bulundururken Pestalozzi, “Her insanda müşterek olan ahlâki hayat ilişkilerine” değer vermektedir. Sonra Pestalozzi, en temiz insani ilişkileri ailede görmektedir: “Baba evi, insanlığın tabii eğitiminin en sâf temelidir.”

Pestalozzi’nin yaşadığı devirde aile eğitimi bir hayli önem kazanmaya başlamıştı. Dergilerde ve bazı eserlerde aile eğitiminin değeri ve önemi hakkında birçok yazılar çıkmıştı. Fakat pedagoji tarihinde aile eğitimi en güzel

ve ideal şekilde müdafaa edenlerin başında muhakkak ki Pestalozzi bulunur. Ona göre her eğitimin gerçek başlangıç noktası baba evidir: “Çocukluk fazileti çiraklık yıllarının bahtiyarlığıdır... Bu tabii nizamdan ayrılanlar, meslek, sınıf veya egemenlik eğitimini başa geçirenler insanlığı en tabii bahtiyarlığın zevkinden uzaklaştırarak onu kayalık bir denize sürüklemiş olurlar.”

Pratik hayatta başarı göstermeyen Pestalozzi şimdi eser yazmakla meşgul olmaktadır. Birbiri ardınca yayımladığı eserlerde kendisinin ideallerine eskisi gibi bağlı kaldığını görüyoruz. 1781 yılında yayımladığı eser **Lienbard** ve **Gertrud** romanıdır.

Bu eser bir halk kitabıdır. Didaktik değeri daha ziyade dolayısıyledir. Eserde bir köyün fena idare şekli açıklanmakta, içkinin köylüleri ve aileleri ne suretle sefaletle sürüklediği, en mesut yuvaların bile günün birinde bu belâdan yakasını kurtaramıyarak mahvoldukları tabii ve güzel tablolar halinde gösterilmektedir. Eserde en çok göze çarpan nokta mesut bir aile yuvasında babanın dışarda çalışırken ananın ev işlerini ve çocuklarının eğitimi ne şekilde idare ettiğini göstermesidir.

Bundan sonraki yıllarda eserin ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımları yayımlanmıştır. Birinci kitapta köyün iyi ve kötü taraflarını olduğu gibi göstermekle yetinen Pestalozzi diğer kısımlarda kötülüklerin sebeplerini araştırmakta ve daha sonra kötülüklerin ne suretle kaldırılacağına açıklamaktadır. Bu bakımdan eserin diğer kısımları, bilhassa üçüncü kısım, tamamiyle didaktik mahiyettedir.

Eserde rasladığımız başlıca önemli noktalar şunlardır:

1 — İnsan eğitiminde aile başta gelir. Zira ailede insanlık eğitiminin bütün özelliklerini bulmak ve yaşamak mümkündür:

2 — İyi bir insan kötü ve bozuk bir sosyal çevre içinde bozulabilir: “İnsanı sosyal çevre yoğurur, insan yapar.” Mamafih bunu bir taraflı düşünmemelidir. Bazı insanlar ve kuvvetli tabiatlar vardır ki sosyal çevre üzerinde etkili olur. Bu takdirde “sosyal çevreyi yapan da insandır” demek doğru olur.

3 — Sosyal çevrenin düzeltilmesinde devletin iyi ve âdil idaresi önemli bir yer alır. Mamafih halkın henüz tamamiyle bozulmamış olan bir kısmının müşterek yardımıyla sefaleti gidermek ve köyü yükseltmek mümkündür.⁹ Pestalozzi burada eğitimin sosyal şartları üzerinde bilhassa durmaktadır: eğitimin temeli ailede atılır; okul vasıtasıyla çocukların ailede aldığı eğitimi tamamlamak mümkün olduğu gibi, öğretmenin yardımıyla köyde dahi başka birçok hayırlı işler yapmak da mümkündür.

4 — Halkın mânevi ve ahlâki kuvvetlerini yükseltmek için her şeyden önce iktisadi şartları düzeltmek lâzımdır. Zira “Hayatın bataklığı içinde insan, insan olamaz.”

5 — Sefaleti gidermek, iktisadi şartları düzeltmek için ilkönce halkı çalıştırmak lâzımdır. Halka yapılacak en iyi yardım, onu kendi kendine yardım edebilecek duruma ulaştırmaktır. Ziraatle uğraşanlarda bunu sağlamak oldukça kolaydır. Fakat gelişmekte olan endüstri hayatında hem işçileri ve hem de çocuklarını yetiştirmek hayli zordur.

Pestalozzi'nin kendi çiftliğinde tarla işleriyle beraber endüstri işlerine ve zanaata önem vermesi bu yüzdendir. Pestalozzi bu fikriyle insanlık eğitimini her şeyden üstün tutan Rousseau'ya sadakatsizlik göstermiş değildir. Ona göre meslek eğitimi insanlık eğitimini elde etmek için en önemli bir vasıtaadır.

6 — Okulda çocuklara bir zanaat öğretmeye çalışmalıdır. Bu suretle okul eğitimi daha verimli bir hale ge-

lir. Okula zanaat girmekle kafa işlerine zarar geleceğinden korkmamalıdır. Okulda kafa işlerine de yeter derecede yer ayrılmalıdır. Mamafih okulda en çok kalbe, yani ahlâk eğitimine önem vermeliştir. Okul eğitiminde kalb, kafadan ve elden daima üstün tutulmalıdır. Zira “okulun amacı eğitimden başka bir şey değildir.”

7 — Okul eğitimi ne kadar değerli olursa olsun tek başına okul çizdiği amacı elde edemez.

Çocuğun eğitiminde, yukarda söylendiği gibi, bütün sosyal etmenleri de hesaba katmak lâzımdır.

İktisadi düzen, sivil idare, medeni ve ceza kanunları, umumi eğitim, âdetler ve gelenekler ve nihayet din gibi. Eğer bütün kuvvetlerin hepsi bir son noktaya, eğitim amacına yöneltilmiş olursa ancak o zaman insanı, insanı yapmak, içgüdü mahlûkunu, akıllı mahlûk yapmak mümkün olur.

Pestalozzi zamanında İsviçrede okullara o kadar önem verilmiyordu. Büyük Fransız Devriminin İsviçreye kadar yayılması üzerine bu kayıtsızlık kalkmıştır. Bu zamanlarda idi ki Pestalozzi kendisine teklif edilen okul müdürlüklerini v.s. görevleri kabul etmekten çekinmiş ve: “Ben öğretmen olarak çalışmak istiyorum.” demişti. Bu kararından sonra bakanlığa başvurdu ve yetkili kişilere aşağı tabakanın eğitimiyle uğraşmak ve okulları düzeltmek niyetinde olduğunu söyledi. Eğitim Bakanı Stapfer, tam adamını bulduğuna kani olarak Pestalozzi’yi Stans şehrindeki çocukların eğitimiyle uğraşmak görevini kendisine verdi. Bu şehir savaş yüzünden çor zarar görmüş, evlerin birçoğu yıkılmış ve şehrin çocuklarının birçoğu öksüz kalmıştı. İşte Pestalozzi bu zavallı ve perişan çocuklarla uğraşarak neler yapabileceğini göstermek fırsatını elde etmişti. Pestalozzi ispat etmek istiyordu ki bu sefil ve bakımsız çocuklarda da, tıpkı diğer çocuklar gibi, birçok değerli yetenekler vardır. Bu yetenek-

lerin canlandırılmasıyla çocuklar kendi hayatlarını idare edebilecek maharetler kazanır ve ruhları aşâğılıktan kurtulabilir. Sonra Pestalozzi okul hayatına aile ruhu aşılacak, okulu ailenin büyük ölçüde bir örneği haline sokmak mümkün olduğunu burada ispat etmeye çalışacaktı. Bu fikirş o zaman için yeni idi, orijinaldi ve denenmeye değerdı.

Pestalozzi 52 yaşında, aralık ayında, genç bir idealist gibi yeni görevi kabul etti ve hemen işe başladı. İlk yaptığı şey çocuklara baba sevgisi göstermek ve onların kalbini kazanmaktı. Kuru ruhlara, ilkbahar güneşı gibi, ancak bu suretle hayat verilebilir. Çocuklar Pestalozzi'ye ve karısına çabuk ısındılar ve onları sevdiler. Pestalozzi'nin henüz belli bir çalışma plânı yoktu. Plân her günkü görgülerden çıkarılacaktı; yeter ki kendisine hiç kimse karışmasın. Pestalozzi sabahtan akşama kadar çocukların arasında çalışır, tarla çalışmalarında onlara yoldaşlık eder, oyunlarında doğru hareket etmelerine dikkat eder, okulda onları etrafına toplar, hoş hikâyeler anlatır ve bazan da alfabe öğretmeye çalışırdı. Dikkat ettiğı nokta çocukları sıkmamak, sevgi ile ve istekle onlara her şeyi yaptırmaktır. Diğer taraftan karısı da boş durmaz, bir ana şefkatiyle çocuklara bakar, onların temiz olmasına gayret ederdi. Sokaklarda başıboş dolaşmaya alışkın olan çocuklardan bir kısmı okul hayatını bazan sıkıcı bulur ve herhangi bir delikten fırlayıp sokağı kaçarlardı. Pestalozzi'nin arasına sokaktan çocukları güler yüzle kandırarak yeniden okula getirdiğı görölüyordu.

Bütün bunlara rağmen Pestalozzi gidişten memnundu. Çünkü 'çocukların birçoklarının gözünde görülen vahşı ve ürkek hal kaçmış, yerine kalbe ferahlık ve ümit veren bir yumuşaklık gelmişti.

Yazık ki bu çalışmalar altı aydan fazla sürmedi. Zira Fransızlarla savaşta bulunan Avusturyalılar buraya gir-

dikleri zaman ilk işleri Pestalozzi'nin okulunu hastane yapmak ve çocukları salıvermek oldu.

Mamafih biz bu olaydan memnun olmalıyız; zira Pestalozzi bu altı ay içinde o kadar çalışmış, o kadar yorulmuş ve zayıf düşmüştü ki hayatı tehlikeye girmiş, kan tükürmeye başlamıştı. Buna rağmen kendisi buradan ayrılmayı düşünmüyordu; okulu hastane yaptırmamak için her çareye başvurmuştu. Ayrılmak zorunda kalınca son derece üzülmüştü. Zira Pestalozzi dilenci çocuklarını kendi yavruları gibi sever, onların acısı kendi acısını ve sevinci kendi sevincini teşkil ederdi.

Okulu kapandıktan sonra Pestalozzi altı ay İsviçrenin havası temiz yaylalarında dinlendi ve bu arada "Stans'ta Eğleşmem" adlı eserini yazdı ve yayımladı.

Bu eserde Pestalozzi'nin görgülerinden ne suretle faydalandığını açık olarak görüyoruz. Eser canlıdır, çekicidir ve bunda Pestalozzi'nin bütün sevinçlerini, elemelerini, ümitlerini ve ideallerini taze olarak karşımızda görüyoruz. Sonra bu eserde hayatının sonuna kadar arkasından koştuğu prensiplerin ruhunda yer ettiğine de şahit oluyoruz. Bunlardan biri ilkel eğitim ideleri ve diğeri de sezgi "Anschauung" prensipidir.

Gerçi onun söyledikleri arasında eski fikirlerin tekrar edildiğini görüyoruz: aile eğitiminin önemi ve öğretimin iktisadi iş eğitimine bağlanması gibi. Fakat şimdi bu fikirlerin derinleştğini ve daha özlü ve olgun bir hale geldiğini açık olarak sezmek mümkün değildir:

Kafanın, kaibin ve elin eğitimi en basit öğelerden başlamalı ve arasız ilerlemelerle yükselme doğru çıkartılmalıdır. Bundan böyle Pestalozzi'yi her yerde bu öğeleri ve muntazam ilerlemeleri araştırmakla meşgul görüyoruz. Onun gerek kuramsal ve gerek pratik pedagoji denemeleri bundan böyle hep en küçük ve en göze çarpmıyan şeyler üzerinde toplanmaktadır. Ona göre eğitimin ve öğretimin

en büyük kuvvetini bu ilkel noktalarda, bu küçük ve önemsiz şeylerde aramak lâzımdır; zira geleceğe ait bütün gelişmelerin çekirdeğini bu küçük şeyler teşkil etmektedir; bunlar köktür. Bu bakımdan bunlar eğitimin yalnız başlangıcı için değil, ilerisi için de her şeyden üstün bir değer taşımaktadır.

Sezgi prensipine gelince, Pestalozzi'nin diğer eserlerinde de bundan bahsedildiği görülmüştür. Fakat sezginin bütün eğitimi ve öğretimi kaplıyan bir prensip olduğuna şimdi daha kuvvetle inanıyoruz.

Pestalozzi'nin sezgi kavramını sadece duyusal algılardan ibaret sanmamalıdır. Bilginin - başka bir deyimle söylemek gerekirse - öğretim ve eğitimin görgülerle, yani duyu organlarından gelen algılarla başlaması gerektiği fikri pek de yeni değildir. Bunu Aristo'dan beri birçok filozoflar ve tanınmış pedagoglar söylemişlerdir: Comenius, filântroplar, Rousseau ve Locke gibi. Fakat Pestalozzi bu görüşü çok daha genişletmiş ve derinleştirmiştir. Ona göre sezgi, "Her bilginin mutlak temelidir." "Öğretimin en yüksek ve biricik prensipidir." Filozof Natorp'un dediği gibi Pestalozzi'ye göre sezgi: "Etkinliktir, idenin eylemleşmesidir, yani eylem haline geçmesidir." Bu yetenek, insanın ruhunda yaşayan, insana etki yapan ve insana içten şekil veren bir kuvvettir ve herkesin yaradılışında mevcuttur.

Pestalozzi "Akşam Saatleri" eserinde bir vesile ile şöyle diyor: "İnsanın tabiatının derinliğinde, daha baştan bütün insani evrimin tohumları vardır." Bu bakımdan insan "kendi kendinin eseridir." Gerçi çevre insanı insan yapar, fakat çevreyi ilk yapan insandır. İşte bu fikirlere dayanarak filozof Natrop, Pestalozzi'nin sezgi kavramını, filozof Kant'ın "Zihnin veya zekânın sentetik fonksiyonundan" farksız görmektedir.

Stans'tan ayrıldıktan sonra Pestalozzi'nin gerçek değerini takdir eden eğitim bakanı Stapfer, ona Burgdorf'da bir ilk okul öğretmenliği verdi. Buraya ısınamayan Pestalozzi biraz sonra aynı şehirde diğer bir okula nakle edildi. Pestalozzi, yirmi beş çocuğu ile burada öğretim metodu denemelerine yeniden başladı. Bu okul şehre bağlıydı. Bundan sonra şehrin köşkünde kendisine daha büyük bir okul açması teklif edildi ve bu suretle bütün Avrupa'da tanınan Burgdorf Eğitim Kurumunu 1799 da yeni baştan kurdu. Okulda ayrıca öğretmen yetiştirmeye mahsus bir şube açıldı. Bu maksatla okula bir miktar fakir öğrenci alındı. Bunlar Pestalozzi'nin öğretim metodunu öğrenecek ve yayacaklardı.

Okul az zamanda büyüdü, gelişti ve tanındı. Pestalozzi henüz ders verecek yeteneği kendinde görmüyordu. Kendi söylediğine bakılırsa ders vermeyi bu okulda öğrendi. Zaten onun ders vermeye çok ihtiyacı vardı. Zira Stans'ta başladığı öğretim metodunu tamamlamak ve bir sisteme bağlamak en büyük amacı idi. Pestalozzi öğretim metodunu mihanikî bir hale sokmak değil, belki ruhileştirmek, yani çocukların ruhuna elverişli bir hale getirmek isterdi. O, bütün öğretim ve eğitim araçlarının ruha uygun gelmesini ve her şeyin ruha uygun bir düzen içinde uygulanmasını istiyordu. Pestalozzi anlamıştı ki öğretim ve eğitim sanatı, çocuğa verilecek yeni izlenimleri eskileriyle karşılaştırmak ve ahenkli bir şekle sokmaktan ibarettir. "Eğer dimağa giren yeni izlenimler eski izlenimlerle birleşmezse ve aralarında kıyaslamalar yapılmazsa o zaman bu izlenimlerin dimağda ve ruhta faydasız ve yabancı bir öge gibi kalması muhtemeldir. Çok bilgili olup da bildiklerini ruhuna sindirememiş olanlarda olduğu gibi. Bu fikirler ruhunu iyice sarmaya başlayınca Pestalozzi 1801 yılında:

“Gertrud, çocuklarını nasıl eğitir? Veya, çocuklarını yetiştirmek üzere analara kılavuzluk edecek bir deneme” adlı eserini yayımlamıştır.

Analara armağan edilen bu eserden analar gerçekten faydalandılar mı? Buna ihtimal vermek güçtür. Bu eseri anhyabilmek için üniversitede okumak, pedagoji ve psikoloji ile çok uğraşmış olmak lâzımdır. Zira eserde öyle psikoloji çözümlemeleri ve anlaşılması güç öyle fikirler vardır ki anaların bunları anlamasına asla imkân yoktur. Bu, bize sadece şunu gösterir ki Pestalozzi en önemli eserini analara armağan etmekle eski fikrinden, yani aile eğitiminin her şeyden üstün olduğu fikrinden vazgeçmemiştir. Nitekim Pestalozzi, hayatının sonuna kadar bu fikre sadık kalmış, türlü vesilelerle bu fikir üzerinde durmuştur.

Pestalozzi her şeyden önce zamanındaki okullara çatıyor, bunların çoğunluğa ve bilhassa aşağı tabakaya, halka bir fayda sağlamadığını söylüyor. Bu vesile ile yaptığı bir kıyaslama onun tam mânasiyle bir sosyal pedagog olduğunu gösterir: Uygulanan eğitim şekli bana büyük bir ev gibi görünür. Evin en üst katında güzel sanatların parlak ışıkları görülür. Fakat bu katta oturanların sayısı pek azdır. Orta katta biraz daha fazla insan oturur. Fakat bunların bir insan gibi yukarı kata çıkmalarına yarıyacak bir merdiven yoktur. Eğer bu katta oturanların bazıları yukarı kata tırmanmak isterlerse o zaman onların parmaklarına vurulur ve bazan da kol ve bacakları kesilir. En aşağıdaki katta ise sayısız insan yaşar. Bunların da en yukarı katta bulunanlar gibi güneşin ışığından, temiz ve sıhhatli navadan faydalanmak haklarıdır. Fakat ne yazık ki bu insan sürüsü penceresiz ve pis kokulu yerlerde kendi hallerine bırakılmıştır. Bu kadarı yetmiyormuş gibi onların yukarı katlara bakmalarına bile izin verilmiyor.

Bunun içindir ki Pestalozzi, okulları temelinden düzeltmek lüzumuna inanmıştır. Bunun başlıca şartı, öğretimi mihanikî ve ruhsuz şekilden kurtararak ebedî kanunlara bağlamaktır. Bu kanunlara göre insanların zihin kuvvetlerini yavaş yavaş yükseltmeli, yani duyu organlarımızla aldığımız izlenimleri aydın kavramlara, somuttan ve sezgiden soyuta doğru ilerletmelidir.

Şimdiye kadar okullarda en kötü metot alfabe öğretmekte ve hecelemekte görüldü. Zavallı çocuklar tabiatın elinden alınarak okul içine tıklılırlar ve burada durmadan, dinlenmeden dillerini papağan gibi işletirler. Sezgiye dayanmayan ve somut olmıyan kelimeler ve cümleler çocukları budalalaştırır.

Buna karşı Pestalozzi genel bilgi ve öğretim hakkında olumlu ve faydalı fikirler ileri sürmektedir:

Öğretimde ve eğitimde temel, sezgidir, yani duyu organlarının etkinliğidir; mamafih sezgi yalnız duyu organlarının etkinliği değildir; duyulan ve doğrudan doğruya yaşanan şeyler de sezgi içine girer. Fazilet duygusu, sevgi ve inan da bir nevi sezgidir. Bunun için öğretilecek şeyler hakkında çocuğa lâf söylememeli, ona eşyayı tanıtmalı, iyi örnekler göstermeli, iyi çevrelerde yaşatmalı, çocuk türlü duyguları doğrudan doğruya yaşamalıdır. Demek oluyor ki öğretimin başı sezgidir.

Analar çocukları bol bol sezgiden faydalandırmalıdır. Mamafih bunlar arasında bir düzen olması çok lüzumludur. İlk sezgiye maddeden, eşyadan, duyu organlarıyla alınan izlenimlerden başlamalıdır. Çocuğun gözü önünde kaç şey ve ne gibi şeyler bulunduğunu ve bunların ne şekil ve renkte olduğunu tanımalıdır. Şeylerin, cisimlerin sayısı, şekli ve rengi anlaşılnca onların adlarını belirtmelidir. Zira şeyler kendilerine takılan adlarla dimağın gerçek malı olur. Mamafih bu da yetmez. Çocuk eşyanın adlarını öğrenince daha ileriye gidilerek onları tanımlamaya

Pestalozzi

gayret etmelidir. Bundan sonra uslamlamalara geçilmelidir. Uslamlamalar önceden alınan izlenimlerle ahenk teşkil etmelidir. Çocuklar sezgiden önce hiçbir zaman uslamlamalarda bulunmamalıdır. Zira bu, çocuğun anlamadan konuşuşuna alâmettir.

Demek oluyor ki öğretim ve eğitimde yavaş ilerleme prensipine bağlı kalmalıdır. İyice ve tamamiyle anlıyamyacağı, kavıyamyacağı bir şeyi çocuğa göstermemeli ve aksine olarak kavıyabileceği şeyleri de kendisine bildirmekten çekinmemelidir.

Eğitim ve öğretim sanatı çocuğun tabiatını, ruhi yeteneklerini adım adım izlemeli ve her noktada çocuğun aldığı şeyleri sindirdiğine emin oluncaya kadar durmalıdır. Çocuk iki sayısını iyice bilmeli, anlamalı, bunun üzerinde denemeler yapmalı ve ancak bundan sonra üç sayısına geçmelidir; aksi halde iki kavramı dimağda belirsiz kalır ve bundan sonraki sayılar da aydın olmaz.

Alfabe de öyledir. Çocuk B harfini iyice kavradıktan sonra C harfine geçmelidir. Bundan başka öğretmen yalnız kendisi söylememeli, uygun fırsatlar bularak çocukları da söyletmelidir.

Pestalozzi için en önemli nokta öğretmen ve eğitimcilerin çocuğun bireyliğine saygı göstermeleri, çocuğun evrimine karışmamaları ve bilhassa kendi isteklerine göre çocuğun yeteneklerine başka istikamet vermemeleridir. Çocuğun özelliklerini bulmaya çalışmak eğitimcilerin en eğlenceli işleri olmalıdır.

Bilgi elde etmek, bilgi kazanmak eğitimin amacı değildir; bilgi, ruhi kuvvetlerin elverişli olarak geliştirilmesine yarıyan bir vasıttır.

Pestalozzi, Rousseau gibi, filân ve falan renkte bir insan değil, belki tam insan yetiştirmek arzusundadır. Bundan dolayı çocuklara, ruhlarına sindiremeyecek kadar çok şey öğretilmesi doğru değildir. Az öğretmeli, fakat

temelli öğretmelidir. Bu şekilde bir öğretim halkın tabii yeteneklerini kuvvetlendirir.

Bilginin temelli olabilmesi için çocuğun anlamasına ve anlaşılan şeyler üzerinde uslamlama yapmasına dikkat etmelidir. Bundan başka bilgi herhangi bir maharetle birleştirilmelidir.

Bilgi pasif ve kuramsal olmamalı, herhangi bir şekilde uygulanmalıdır. Uygulama ile birleşen bilgi hem çocuklar tarafından iyice hazmedilir ve hem de çocuklar bilgilerinden gereği gibi faydalanır. Görgüye ve alıştırmalara dayanmayan bilgiler, çocuklar için bir yükür ve kötü armağandır. Meselâ öğretilen şeylerde ölçmeden, karşılaştırma, resim ve yazıdan faydalanmalıdır. Hattâ ahlâkî hareketlerde bile aynı hal vardır. Çocuğa iyilik ve fenalık hakkında uzun boylu bilgi vermeden önce ona iyi ve kötü hareketleri yaşatmalı, yaşayarak görgü ve bilgi kazandırılmalıdır. Ahlâka ve hayata ait birçok görgülerin temeli ailede kazanılır. Aile eğitimi her şeyin temelidir. Çocuk ailede iyi yetiştirilirse okula hayli hazırlıklı ve donatılmış olarak gelir. Eğer ahlâkî meselelere ait duygular çocukta bulunmazsa çocuğun sonraki hareketleri çok vakit sathi ve mihanikî olur. Böyle hareketlerin ise hayatta hiçbir değeri yoktur.

Pestalozzi'ye göre çocukları yetiştirmekte ahlâk eğitimi her şeyden üstün tutmak lâzımdır. Ahlâk eğitimi bozuk olursa fikir eğitimi insana faydadan ziyade zarar verir. Bu nokta hakkında Pestalozzi bir vesile ile haklı olarak şöyle diyor: "Çok bilgili olan bir insan herkesten daha ziyade ruh kuvvetlerinin birliğini sağlayacak şekilde eğitime muhtaçtır. Bu yapılmayınca insanın bilgisi ruhun doğru yoldan sapmasına ve bu da ruhun perişanlığına sebeb olur."

Ahlâk eğitimine sevgiyle ve sempatiyle başlanır. Bu da yine ailede mümkün olur. Çocuk ilk zamanları yalnız

anasını, babasını ve kardeşlerini sever. Bunun için evden uzaklaşınca, kendi kendini idare edinceye kadar analar, babalar çocuklarını türlü ahlâki yaşayışlarla kuvvetlendirmeye ve beslemeye çalışmalıdır.

Ahlâk eğitiminin tohumları çimlenmeye müsait olursa o zaman bilgiye kuvvet vermekten korkmamalıdır. O zaman bilgi, insan için ayrıca bir nimet ve kuvvet olur.

¶ Pestalozzi, öğretim metodunun noksanlarını saymak ve kötü taraflarını göstermekle kalmıyor, Gertrud eserinde öğretim metodunu sadeleştirmeye ve onu genel kanunlara bağlamaya çalışıyor.

Pestalozzi'ye göre insanın zihin yeteneği ve zekâsı o şekilde yaratılmıştır ki duyu organları vasıtasıyla tabiatın alınan parça parça izlenimler, tasarımlarda birlik teşkil etmeye, yani kavram haline girmeye yeltenirler. Ve ancak bundan sonra zihinde kendiliğinden husule gelen çözümlemelerle bu kavramlar, birlik teşkil eden bu tasarımlar aydın bir hale gelir, yani tamamiyle kavranır. (Pestalozzi'nin hayranlarından tanınmış filozof ve pedagog Natorp, bilginin temeli hakkındaki bu anlayışı, filozof-Kant'ın sentetik birlik veya zihnin sentetik fonksiyonu anlayışına çok benzettir).

Bu suretle her çizgi, her ölçü, her sayı ve her kelime birer soyut kavramdır ve sadece "olgun sezgi" nin zihin tarafından işlenmiş ve meydana getirilmiş sonuçlarıdır. Bunlar aynı zamanda insan bilgisinin ilkel öğeleridir. Buradan anlaşılıyor ki duyu organlarından gelen sezgiler kadar ve hattâ onlardan fazla, kafanın, zihnin sezgileri olgunlaştırması ve kendi kendine işlemesi daha önemlidir.

İnsanların yaradılıştan olan zekâ ve anlayış farkları acaba bu yetenekten, sezgilerin dimağ tarafından kendi kendine şu veya bu şekilde, şu veya bu kuvvette birleştirilmesinden, çözümlemesinden ve işlenmesinden mi mey-

dana gelir? Yazık ki Pestalozzi bu noktaya dokunmamış, bunun üzerinde fikir yürütmemiştir.

Dimağımızın bu özelliğini belirttikten sonra Pestalozzi zihin eğitiminin “ilkel noktalar”ını tesbit etmeye çalışmıştır. Ona göre en basit ve ilkel noktalar sayı, şekil (mekâna ait şekil) ve dile ait kelimelerdir. İşte bilgilerimizin zorunlu, gerçek ve biricik temellerini bu üç nokta teşkil eder. Duyu organlarımızla aldığımız diğer birtakım nitelikler insandan insana değişebilir; fakat değişmeyen ve her şeyde müşterek olan bu üç niteliktir. O halde okullarda bugüne kadar okutulmakta olan aritmetik, geometri, resim, yazı ve dil dersleri fikir eğitimine elverişli derslerden sayılır. Bilhassa matematik ve dil dersleri, ona göre en zorunlu eğitim ve öğretim vasıtasıdır.

Pestalozzi, öğretim metodunu durmadan, dinlenmeden bu temellere göre kurmaya çalışırken aşırı fikirlere sapmış, “Sezginin Alfabetesi” eserinde eşyayı sıra ile ve düzenli olarak çocuklara göstermek arzusu onu hayli ürkek yapmıştı. O derecede ki Pestalozzi artık çocuğu elinden tutup tabiatın kucığında gezdirmekten korkuyordu. Zira çocuğun tabiatın kucığında göreceği ve işiteceği şeyler belki sırasız ve düzensiz olacak ve çocuk bundan zarar görecekti. Eğer öğretmenin kişiliğini hiçe indiren bu metot hırsı bu şekliyle devam etseydi, ihtimal ki Pestalozzi bir gün, çocukları odadan çıkarmayınız; aksi halde onların zihnî gelişmelerini harabedersiniz, diyecekti.

Bereket versin ki bu hırs uzun sürmemiş, sonraları pedagojinin ana prensipleri üzerinde durmayı tercih etmiştir.

Pestalozzi’nin Burgdorf’daki okulu bütün Avrupada tanındı. Okula Avrupanın her tarafından öğrenci geliyordu. Herbart ve Fichte’yi burada tanıdı. Bunlar gibi diğer birçok insanlar Pestalozzi’yi ziyarete gelir ve görüşüklerini hayranlıkla çevrelerine bildirirlerdi. Pestalozzi-

nin kendisi bile başarılarından bahsederken: “Bu okul öyle bir ağaçtı ki, dal ve budakları yavaş yavaş bütün dünyayı kaplıyordu” demişti.

Bununla beraber karışık siyasi durum Pestalozzi'nin bu okulda daha fazla çalışmasına imkân bırakmadı.

Napolyon'un etkisiyle İsviçrede siyasi bir değişiklik oldu. 1803 yılında şubat ayında eski hükümet devrilmiş, yerine yenisi geçmişti. Yeni gelen devlet bakanları Pestalozzi'nin teşebbüslerine fazla ilgili görünmüyorlardı. Bunlar okulu özel bir kurum sayıyor ve devletin böyle bir okula imtiyazlar vermek zorunda olmadığını söylüyorlardı. Bu yüzden küçük bir bahane ile okulun yerleştiği köşk Pestalozzi'nin elinden alındı ve bu suretle okul kendiliğinden kapandı.

Pestalozzi, Bern'deki Kanton meclisine şikâyet etti ve öğretim metodunu tamamlamak için epeyce zaman daha uğraşmak zorunda bulunduğunu söyledi. Pestalozzi hak kazandı ve köşkü kurtardı. Fakat Münchenbuchsee şehrinden gelen bir teklifi maksadına daha uygun bularak 1804 yılında oraya taşındı. Burada entrikalar çevrildiğini gören Pestalozzi, İferten şehrinden gelen bir daveti kabul etti. Davette Pestalozzi'ye şehrin büyük köşkü veriliyordu. Pestalozzi 1805 yılında burada yeni okulunu açtı.

İlkönce 18 öğrencisi vardı. Az zamanda okul gelişti ve her taraftan öğrenci akmaya başladı. Buradaki teşkilât Burgdorf'taki okulun aynıdır.

Pestalozzi on bir yıl burada çalıştı ve birçok eserlerini burada yazdı ve tamamladı. 1816 yıllarına doğru öğretmenler arasında birçok geçimsizlikler başgöstermiş ve öğretmenlerden bir kısmı okulu terk etmişlerdi. Pestalozzi bu hallerden çok üzülmüş ve hastalanmıştı. Okulun idaresini kendi rızasıyla başka bir arkadaşına bırakmıştı. İyileşince şehrin yakınında fakirlere mahsus bir okul aç-

tı. Burada üç yıl kadar çalıştı. Sonra kendi okuluna Iferten'deki okulla birleştirdi.

Okulun idaresi Schmit adında birinin elindeydi. Pestalozzi okulda önemli bir rol oynayacak durumdan çıkmıştı. Burada da öğretmenler arasında büyük zıtlıklar vardı. Hattâ bir kısmı birbirinden dâvacıydı. Bu hallere dayanamayan Pestalozzi 1825 te okulu kapadı ve eski çifliğinde torunlarından birinin yanına yerleşti.

Pestalozzi'de kum hastalığı vardı. Son zamanlarda hastalık şiddetlenmişti. Bir gün yine böbrekleri ağrıyordu. Doktor çağırıldı; fakat doktor gelinceye kadar hayatta ebedî olarak gözlerini kapadı (1 Şubal 1827).

Birr şehrinde ölen Pestalozzi'nin yakında bulunan akrabalarına haber verilmedi. Çünkü etraf karla örtülü idi. Bunun için cenazesinde az adam bulunmuştu. Cenaze gelenlerin çoğu öğretmen ve öğrenci idi. Hayatını öğretmenlikle geçiren ve öğrencilerden başka hiç kimse ile uğraşmayan Pestalozzi'nin ruhu herhalde bu gelenlerden memnundu. Daha fazla ziyaretçiye ihtiyacı yoktu.

Mezar taşında şu yazılar vardır: "Noyhof'ta fakirlerin kurtarıcısı, Lienhard ve Gertruh'da halkın vaizi, Stans'ta yetimlerin babası, Burgdorf ve Münchenbuchsee'deki ilk okulların kurucusu, Iferten'de insanlığın eğitmeni. Her şey başkası için, kendisi için hiçbir şey. Adı takdis edilsin."

Şüphe yok ki Pestalozzi eşsiz bir pedagog, büyük bir insan ve mesleğinin zorlukları karşısında yılmaz bir kahramandır. Hiçbir büyük adam mesleği uğruna bu kadar didişmemiş ve bu derece sıkıntı ve eziyete katlanmamıştır.

Pestalozzi'nin gerçek büyüklüğü acaba nerededir? İlk akla gelen şey büyük bir öğretmen ve eğitmen oluşunda. Halbuki Pestalozzi bütün bu didişmelerine rağmen hiçbir zaman, Sokrates gibi, mükemmel bir öğretmen olamamıştı. Sonra onun büyüklüğü, yıllarca üzerinde durduğu

öğretim metodunu bulmasında da değildi. Aksine olarak metot içinde onun zayıf tarafları çoktu. Zira Pestalozzi öğretimi metodunu o derece basitleştirmek istiyordu ki yalnız öğretmenler değil, analar bile çocuklarını en kolay ve mükemmel bir tarzda bu metoda göre yetiştirebilecekti. Böyle bir öğretim metodunun öğretmenlerin kişiliğini hiçe indireceğini aklına getirmiyordu. Böyle olmakla beraber Pestalozzi'nin maksadı öğretimi mihanikî bir hale sokmak değildi. Onun istediği şey öğretimi kolaylaştırmak ve ruhi temellere bağlamaktı. Yıllarca bu düğümü çözmeye çalışırken farkına varmadan çok ileri gitmiş, aşırı birtakım fikirlere saplanmıştı. Çocuklar, ağaçları ve otları tanımak üzere ormana ve çayıra gitmemelidir. Zira çocuğun burada göreceği çeşitli şeyler bir sıra ve düzen içinde değildir, karmakarışıktır. En iyisi çocuklara bitkileri belli sınıflamalara göre göstermektir. Bu sözü söyleyen, çocukların öğretimiyle ve eğitimiyle uğraşmıyan bir adam değil, belki bizim sevdiğimiz, karşısında büyük saygı duyduğumuz Pestalozzi'dir. Pestalozzi'nin böyle bir fikre saplanması öğretim metodunun içine daldığı zaman farkına varmadan aşırı fikirlere kendini kaptırmış olmasındandır.

Pestalozzi'nin gerçek büyüklüğü pedagojiyi sosyal bir disiplin telâkki etmesi, insanlık eğitimiyle sosyal meseleleri birbirine bağlamaya çalışmasıdır. Pestalozzi, kesin olarak inanıyordu ki, bozulmaya yüz tutan insanlığı bütünü hayvanlığa düşmekten kurtarmak için gelecek neslin insani yeteneklerini geliştirmek, insanlığı ve halkı iyi bir eğitimle kendi kendini idare edecek, kendi kendini geçindirecek ve yükseltecek bir duruma çıkarmak lâzımdır. Bunun için işe, meslekî etkinliklere önem verir, çocukların beraberlikle çalışmasını sağlamaya çalışır ve bu yoldan yürümek şartıyla insanları dinî ve ahlâkî etkilerle içten yükseltmeye değer verirdi.

Pestalozzi, Gertrud romanında çocukların canla başla çalıştığını görerek şöyle diyor: “Çocuklar bir gündelikçinin gösteremediği dikkati iplik eğirmelerinde ve bükmelerinde göstermektedirler. Fakat onların ruhları gündelikçilik etmiyor.” Çalışan insanları ve işçileri inceliyen Pestalozzi’nin üzüldüğü nokta iş yaparken kalbin ve kafanın işlememesidir. İsteksiz ve şevksiz yapılan işler ruhu öldürür ve insanı makinenin ve işin esiri yapar. İş an-garya telâkki eden, iş yaparken ruhunda bezginlik ve sıkıntı duyan kimseler dünyanın en zavallı mahlûklarıdır. Bunların ruhunda zamanla her türlü insani duygular sönmeye yüztutar. Halbuki faydalı ve gerçek iş ve çalışma dikkatle ve istekle yapılandır. İnsanları tembellikten kurtaran, fikri açan, ruhumuzu kötü duygulardan temizliyen, ancak severek ve isteyerek yapılan işlerdir. Aksi halde günlerce, haftalarca ve aylarca, Mısır esirleri gibi üzülererek, sıkılarak ve içten isyan ederek çalışan insanların ruhları son derece âdileşir ve fenalaşır.

İşte Pestalozzi bu gerçekliği söylemekle makine başında biteviye işlerle uğraşan işçileri düşünmüş, onların ruhunu nefret, kin ve hoşnutsuzluk gibi fenalıklardan kurtarmaya çalışmıştır.

Mamafih sosyal pedagog Pestalozzi’nin pedagoji bilimine yaptığı diğer büyük hizmetleri de unutmamak lâzımdır. Bunların çoğunu yukarda göstermekle beraber en önemlilerinden birkaçını burada bir kere daha incelemek ve açıklamak faydalıdır.

Pestalozzi’nin zamanında ve hattâ öldükten sonra bunlardan bir kısmı unutulmuş ve bırakılmıştı; fakat Pestalozzi’ye bağlı pedagogların ve filozofların temelli araştırmalarından ve incelemelerinden sonra bu noktalar belirtilmiş ve bundan sonra bütün dünya pedagogları Pestalozzi’nin, gerçek anlamıyla, büyük bir pedagog olduğu-

nu kabul etmişti. Bugün bile bu noktalar üzerinde durulmakta ve faydalı bir şekilde uygulanmaktadır.

Pestalozzi'nin ortaya attığı problemlerin arasında, insanlardaki yeteneklerin geliştirilmesi fikri başta bulunur.

Bu problemi çözmek hususunda ortaya attığı fikirlerle Pestalozzi eski pedagoğlardan ayrılmakla kalmıyor, aynı zamanda bu fikirleriyle çağdaş pedagojinin temellerini kurmuş oluyor.

İnsanların kendi kendine etkin olma yeteneğiyle dünyaya geldiği fikri yeni bir şey değildir. Fakat bunun ne şekilde geliştirilmesi, pedagoji yönünden ne tarzda değerlendirilmesi gerektiği fikri tamamiyle yenidir.

Eski devrin pedagojisinde şu noksanlar göze çarpmakta idi: çocukların kuvvetlerini yeter derecede geliştirmeden önce onlardan yapamıyacakları şeyleri istemek. Meselâ çocuklar ahlâki yaşayışlar ve görgülerle kuvvetlendirilmeden önce onlarla ahlâki olaylar ve hareketler üzerinde konuşulurdu. Yeter derecede düşünce alıştırmaları yapmadan önce onların doğru ve iyi düşünmeleri arzu edilirdi. Herhangi bir meslekî maksat gözetmeksizin ellerini ve kollarını türlü işlere ve maharetlere alıştırmadan önce kendilerinden belli işlerde beceriklilik istenirdi. Düşünmeyi öğrenmeden önce onlardan doğru dürüst uslamalarda bulunması beklenirdi. Düşünülmüyordu ki bu ters ve gayritabiî yoldan yürüyerek ve türlü metotlar kullanarak elde edilen bazı başarılar geçici idi. Genel olarak bu gibi insanların kültürlerinin temelsiz olacağı akla getirilmiyordu.

İşte Pestalozzi bu gidişin sakatlığını bütün açıklığıyla anlamış ve türlü vesilelerle, yeteneklerden hakkıyla faydalanılabilmek için ilkönce onların gereği gibi geliştirilmesi lâzım geldiğini söylemişti.

Acaba Pestalozzi insanların yeteneklerini, ruhi kuvvetlerini nasıl geliştirmeyi düşünmüştü? Ona göre yetenekler, anıklıklar kendi kendine etkin olmaya eğgindirler. Demek oluyor ki ilk iş, kendi kendine etkin olma yönsemesinden faydalanmak, çocukları türlü vesilelerle etkinliğe teşvik etmektir. Kendi kendine etkin olma yönsemesine kayıtsız kalan bütün metotlar ve araçlar boş ve faydasız meşguliyetlerdir. Çocukların yeteneklerini normal şekilde geliştirmeyi düşünen pedagoglar her şeyden önce onları etkin yapmalı, yetenekleri bol bol işletilmelidir. İnsan ancak bu suretle kendi kuvvetlerinin mahiyetini sezer, onların kudretini anlar, onların bilincine varır.

İşte Pestalozzi'nin türlü şekillerde yorumlanan sezgi kavramının bir anlamı budur. Bunu kavradıktan sonra filozof Natorp'un yukarıda açıkladığımız: "Sezgi etkinlik-tir, idenin eylem haline geçmesidir."

Bu yetenek insan ruhunda yaşıyan, insana etki yapan ve insana içten şekil vermeye yarıyan bir kuvvettir ve herkesin yaradılışında mevcuttur, fikrini daha iyi anlamış oluruz. Bundan sonra problemin tam içine dalıyoruz. Acaba yetenekleri ve anıklıkları geliştirmeye yarıyan şeyler nelerdir? İlk akla gelen cevap, hayatın kendisidir ve tamamıdır. Fakat hayat çok geniş bir şeydir ölçüsüz bir muhteviyat, bir içeriktir. Binaenaleyh işi, ucu bucağı bulunmayan hayatın eline bırakacak olursak o zaman yeteneklerin değiştirilmesi tamamiyle tesadüfün eline bırakılmış olur. O halde yeteneklerin geliştirilmesini tesadüfe bırakmamak için eğitim sanatını yardımcı bir vasita olarak ele almak lâzımdır. Eğitim sanatının vazifesi, her ayrı yeteneğe uygun hayat ve kültür içeriklerini, muhteviyatlarını bulup meydana çıkarmak ve bunları birer birer uygulamak ve işletmektir. Eğitim sanatı bunu pekâlâ sağlayabilir. Meselâ tabiatda duyu organlarımızın her birine uygun gelen bir sürü uyarım vardır. Göz için.

olduğu gibi kulak için, burun ve dil için birçok uyarımlar duyu organlarını her dakika harekete getirebilir.

Sonra bedenî yeteneklerimiz için en uygun ve çekici şeyler türlü etkinliklerdir. Ahlâki ve sosyal yönsemelerin geliştirilmesi için de en elverişli şeyler insan hayatının türlü halleri ve ahlâki durumlarıdır. Bunların başında aile çevresi ve ana sevgisi bulunur.

* Fikir kuvvetlerinin geliştirilmesinde de, yukarda açıkladığımız gibi, sayı, şekil ve kelime gibi ilkel noktalar bulunur.

Bütün bunların dışında üzerinde durulmaya değer ana noktalardan biri sezgi kuvvetidir. Burada az önce açıkladığımız sezgiyi değil, belki etkinliği ile fikir eğitime yarayan dar anlamalı sezgiyi ele alacağız.

Eskiden Ratke, Comenius ve Basedow gibi pedagoglar sevgiden bol bol bahsetmişlerdi. Bunlara göre eşya âleminin parçaları, bunların biribiriyle ilişkisi ve sonunda da bütünü çocuklara aydın olarak verilmelidir. Bunun için cnlar çocuklara türlü şeyleri gösterir, çözümlemelerle eşyanın birleşmesini ve tabîî hallerini kendilerine anlatmaya çalışırlardı. .

Tanınmış pedagogların sezgi hakkındaki bu düşünceleri Pestalozzi için basitti ve ikinci derecede önemli sayıyordu. Pestalozzi için birinci derecede önemli olan nokta, insanın yaradılışında bulunan ve insana özgü olan sezgi yeteneğini kuvvetlendirmek ve geliştirmektir.

Bilindiği gibi eski ve tanınmış pedagoglar çocuklara mümkün mertebe çok, kabil olsa gerçeklik âleminin tümünü göstermek isterlerdi. Halbuki Pestalozzi eşya âleminin yalnız bir kısmını, bunlardan en karakteristik olanlarını ele almak, onları türlü yönlerden değerlendirmek ve bu suretle çocuklara sezginin kendisini öğretmek, bu yeteneğin kendisini geliştirmek istiyordu. Pestalozzi böyle düşünmekte tamamiyle haklıydı. Çünkü ona göre

herhangi bir şeyi gerçek ve mükemmel olarak gören, işiten, yani sezmeyi öğrenmiş ve sezgi kuvvetini geliştirmiş olan bir çocuk dünyada karşısına çıkan bütün diğer olayları ve şeyleri de doğru olarak kavramaya ve anlamaya muktedir olur.

İşte türlü yorumlara yol açan ve çok vakit yanlış yorumlanan ve yanlış anlaşılan Pestalozzi'nin sezgi anlayışı budur. Ve biz sırf bunun için bu nokta üzerinde biraz fazla durmayı faydalı bulduk. Eğer bu nokta iyi anlaşılmazsa Pestalozzi'nin: "Sezgi her bilginin mutlak temelidir" veya "öğretimin en yüksek ve biricik prensipidir" sözünün mânası iyice anlaşılmış olmaz. Çünkü insan, eski pedagoglar tarafından kuvvetle müdafaa edilen sezgi prensibinin kendisi tarafından ilk defa bulunmuş gibi göstermek istediğini sanır ve Pestalozzi'nin lüzumsuz yere övündüğüne hükmeder. Halbuki yukardaki açıklamalar bize eski pedagoglarla Pestalozzi'nin görüşü hakkında dağlar kadar ayrılık olduğunu gösterir.

Pestalozzi, ince çözümlemeleriyle pedagojiye sezgi prensipini yepyeni bir şekilde maletmiştir. Yukardaki açıklamalar bize kesin olarak şunu da anlatıyor ki, açık ve aydın bilgi, vaktiyle Basedow'un ve Comenius'un yaptığı gibi, duyu organlarının önüne ölçsüz denecek derecede çok şey koymakla sağlanmaz. Belki bunu, az ve öz şeyler üzerinde sezgi alıştırmaları yapmak ve bu yeteneği kuvvetlendirmek suretiyle sağlamak mümkün olur.

Hayatta çok şey görmek ve yaşamak mutlaka fazla görgülü, bilgili olmayı ve doğru düşünmeyi gerektirmez. Nice az görenler ve yaşıyanlar vardır ki çok görgülü ve bilgilidir ve bilhassa uslanılama yetenekleri hayli kuvvetlidir. Uzun yıllar çocuklarla uğraşan bir öğretmen ve eğitmenin mesleğinde hiç ilerlemediği halde bir diğerinin az zamanda büyük başarı gösterecek duruma yükselmesi herhalde bir tesadüf eseri değildir. Her bakan göz

iyi görmez, her işiten kulak iyi işitmez. Cemiyetin türlü izlenimleri arasında yaşayan her adam yaşadıklarından daima verimli ve faydalı sonuçlar çıkarmaz. Bunun için kulağı, gözü ve ruhu gereği gibi geliştirmek lâzımdır. Pestalozzi'nin belirtmek istediği sezgi de işte budur.

Pestalozzi sezgi hakkında söylediklerini pratik hayatta gerçekleştirmeye imkân bulamamıştır. O, sâdece gidecek yolu göstermekle yetinmiştir.

Buna karşı düşünce yeteneğine uygun gelen sayıyı ve şekli, yani matematiği, geliştirici bir vasıta olarak ele almış ve bunun üzerinde bir hayli durmuştur. Ona göre düşünceyi ve uslamlamayı iyi öğreten ve geliştiren bilim matematiktir. Matematikte, uslamlama yeteneğini harekete getiren, işleten ve geliştiren birçok uygun konular vardır.

Pestalozzi'nin ortaya attığı bu fikir, yani bazı derslerin folmal eğitime, insanın iç kuvvetlerini geliştirmeye yaradığı fikri, öğretim meselelerinde raslanan birçok zorlukların birdenbire ve kolayca çözülmesine yardım etmiştir.

On sekizinci yüzyılda herkeste şu kanaat vardı: insanlar bilinecek her şeyi bilmelidir. Bunun için çocuklara her çeşit bilgi verilmesi lâzımdır. Bu fikrin okul programlarında uygulanması çocukları topyekûn budalalaştırmaktan başka bir sonuç vermez. En iyisi az ve özle yetinmek, az ve öz bilgi ile kavram, düşünce ve uslamlama yeteneklerini geliştirerek insanları ileride daha fazla şeyleri öğrenmeye ve anlamaya yetenekli kılmaktır. Bilimleri, maharetleri ve sanatları öğretirken çocuğun yarınki ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onlara her şeyi sunmaktan çekinmelidir. Çocuklara sunulacak bilgilerin, verilecek maharetlerin biricik ve makûl ölçüsü insanın genel olarak bilgi ve beceriklilik yeteneklerini geliştirmesidir. Sunulacak şeylerin çokluğu değil, eğitim değeri önemlidir.

Bu fikirlerin hepsi orijinaldir. Pedagoji bilimi bu görüşlerle, bu orijinal ve ölmez gerçekliklerle yeni bir devrime doğru ve âdeta zorla itilmektedir.

Gerçi Pestalozzi bu fikirlerini öğretimde uygulamaya çalışmış ve insanlığın tarihî evrimini göz önünde bulundurarak en basit öğelerden işe başlanması ve adım adım ilerlenmesi lüzumunu öne sürmüştü. Fakat bu noktaları uzun boylu işlemek ve gerçekleştirmek fırsatını bulamamıştı.

Bu fikirler bize şu gerçeği de öğretiyor: ruhumuza sindirdiğimiz bilgiler dışardan verilmekle sağlanmıyor. Öğretimde açıklamalar, çözümlemeler, taklidedilmesi istenen örnekler insanların iç kuvvetlerini tam mânasiyle canlandıran ve geliştiren vasıtalar değildir. Bizim kendi malımız olan, ruhumuzun gerçek malı sayılan bilgiler ve inanlar kendimizin doğrudan doğruya üzerinde çalıştığımız, denediğimiz ve yaşadığımız şeylerden gelir.

Bu, ahlâki, dinî ve zihnî meselelerde olduğu gibi maharet meselesinde de doğrudur. Bu bakımdan Pestalozzi pedagojide yüzyıllardan beri hâkim olan zihniyecilik, anlıkçılık telâkkisini kökünden sarsmış, bunun yerine iradecilik ve yaşama pedagojisini koymuştur.

Gerçi Pestalozzi öğretimin lüzumunu tamamiyle inkâr etmiyor; fakat onca öğretim ikinci plânda kalır. Başta daima etkinlik ve yaşama bulunur. Eğer öğretilen şey çocuğun ruhunda bir kuvvet ve hayat yaratıyorsa o zaman, tohumun sürülmüş bir tarlaya atıldığına, ruhun hazırlıklı olduğuna hükmetmek lâzım gelir. Tarlanın sürülmesi, ruhun hazırlanması, ancak öğretilen şeylerin önceden çocuk tarafından yaşanması ve benimsenmesiyle olur.

Ahlâki yaşayışlarla görgü kazanmadan önce ahlâk bilgisine, din duygusu uyanmadan önce din bilgisine, bir konuyu içten benimsemeden önce konu hakkında düşünmeye ve uslamlamaya asla yer vermemelidir. İşte Pesta-

lozzi bu görgülere, yaşamalara, elin ve kolun becerikliliğine de tıpkı ruh tarlasının sürülmesi gibi, sezgi adını vermektedir. Bu bakımlardan sezginin, gerçekten eski kavramlardan çok daha derin ve önemli bir kavram olduğu anlaşılır.

Pestalozzi'nin pedagojisinde göze çarpan bir kusur, aktüalite prensipine tamamiyle yabancı kalmasıdır.

İnsan, büyüyünceye kadar muhtelif yaşlarda veya devirlerde muhtelif evrim safhaları geçirir. Ailedeki çocuğun, okul çocuğunun, erinlik çağına ulaşan gencin ruhi özellikleri birbirinden çok ayrıdır. İşte her devrin özelliğine dikkat edilmesi, eğitimin ve öğretimin buna göre ayarlanması pedagojide aktüalite prensipi adı altında mütalâa edilir.

Gerçi Pestalozzi bireyliğe daima saygı göstermiştir. Pedagojisinde sınıf, meslek ve doğuş ayrılıklarına dikkat etmiş, ilkel eğitimde bu ayrılıklara hakkını vermek lüzumundan bahsetmiştir.

Bundan başka çocuğun yeteneklerindeki bireysel ayrılıklara da işaret ederken öğretim ve eğitimde bu noktaya değer verilmesini söylemiştir. Fakat bunlardan yalnız genel olarak bahsetmiş, evrimin ayrı ayrı safhaları üzerinde durmamıştır. Onca çocuk, sadece yarınki büyük adamın küçük bir kopyasıdır ve yarın için bir hazırlığın başlangıcıdır. Halbuki büyümekte ve devir devir değişmekte olan çocuk ve genç, başlı başına ele alınmalıdır. Çünkü her devrin kendine mahsus ayrı ayrı ve çok önemli özellikleri vardır. Her devir kendi değerini taşımaktadır. Ve gerçek eğitim her devrin özelliklerini olgunlaştırmak amacını gütmek zorundadır. Ailede çocuk başka bir âlemdir. Ailedeki çocuğun değerleri ve hakları, iş olgunluğuna yeni giren okul çocuğunun değerinden ve haklarından tamamiyle ayrıdır. Hele erinlik çağına giren gencin değerleri ve hakları büsbütün başkadır.

Pedagoji her devrin haklarını vererek ve değerlerini takdir ederek çocukları olgunlaştırmalı ve çocuk yeni devreye önceki devrenin olgunluğu ile girmelidir. Devirlerinin haklarını alarak olgunlaşan ve olgunlaşa olgunlaşa yükselen çocuklar çok daha mükemmel yetişmiş olurlar.

Bu gerçeğe ilk işaret eden Schleiermacher olmuştur. Fröbel de aynı gerçeği takdir ederek genel olarak çocukların eğitimiyle uğraşmaktan ziyade bütün dikkatini tek bir noktaya, yedi yaşına kadar olan aile çocuklarına vermiş, bu âlemde yaşayan çocukları olgunlaştıracak imkânları aramıştır. Çocuk bahçelerinin gerçek amacı budur.

Bu kusuruna rağmen Pestalozzi, pedagoji âleminin sönmez bir yıldızı olarak parlayacak ve insanlık onun adını her vakit eğilerek saygıyla anacaktır.

Pestalozzi'nin etkisi :

Pestalozzi'nin öğretim ve eğitime ait fikirlerinin Avrupaya, bilhassa Prusyaya ne suretle yayıldığını bilmek, pedagoji tarihi bakımından önemsiz telâkki edilmemelidir. İlk okulların babası sayılan Pestalozzi'nin en çok etki yaptığı memleket Prusyadır. Almanların hızlı ilerlemelerinde Pestalozzi'nin hayli yardımı olmuştur.

Pestalozzi ilk defa Lienhard ve Gertrud halk romanıyla ve sonra da diğer eserleriyle Almanyada tanınmaya başlamıştı. Fakat onun gerçek bir pedagog olarak takdir edilmesi 1800 yılında Burgdorf okulunda öğretim metodunu uyguladığı zamanlara raslar. Bu yıllarda okulun adı bütün Avrupaya yayılmıştı.

1802 yılında Pestalozzi'nin eserlerini basan Kesner adında biri Prusya okullarıyla uğraşan bir heyete Pestalozzi'nin ders kitapları ve öğretim metodu hakkında uzun boylu bilgi vermişti. Aynı yıl içinde bir Berlin dergisinde Grüner imzasıyla yazılar çıkmıştı. Bunlar da Pestalozzi'nin pedagojisi hakkında bilgi veriyor, öğretim ve eğitim

metotları takdir ediliyordu. Bu yazılar ve propagandalar devlet adamlarına etki yapmıştı. Prusya bakanlarından biri 1802 yılında eğitim ve öğretim işleriyle uğraşan bir adamı Burgdorf'a, Pestalozzi'nin okuluna göndermişti. Bu adam Pestalozzi'nin öğretim metotlarını iyiden iyiye incelemiş, beğenmiş ve uzun zaman onun yanında kalmıştı. 1802 yılının sonlarında Prusya kralı Berlin şehrinde Pestalozzi'nin fikirlerine ve metotlarına uygun bir okul açılmasına izin vermişti.

1806 - 1807 yıllarında Prusya, Napolyon orduları tarafından işgal edilmişti. Kral, halka hitabeden bir beyanname: "Biz dış kuvvetimizi kaybettik. Bari iç kuvvetimizi kaybetmemeye, içten daha kuvvetli bulunmaya çalışalım. Bunun için biricik çâre halkın okuyup yazmasına büyük önem vermektir" demişti.

Bu zamanlarda idi ki filozof Fichte'nin "Alman Milletine Hitabelerim" adlı tanınmış kitabı çıkmıştı. Pestalozzi'nin Almanyada iyiden iyiye tanınmasında bu filozofun büyük etkisi olmuştur.

Fichte, Alman milletin maddi, mânevi düşüklükten kurtulabilmesi için Pestalozzi'nin öğretim ve eğitim metotlarının tezelden okullarda uygulanmasını tavsiye etmekte idi. Gerçi Pestalozzi'nin öğretim metodu millî eğitim temellerine dayanmıyordu. Onun amacı daha ziyade insani idi. Bununla beraber Pestalozzi'ye bağlanmak lâzımdır. Zira insani eğitim de çocukların yeteneklerini geliştirmekte, insanı kuvvetli yapmaktadır. Yeteneklerini iyice geliştirmeye muvaffak olan bir kimse hem kendine, hem de mensubolduğu cemiyete büyük faydalar sağlar. Fichte'nin bu bakımlardan Pestalozzi'nin eğitim ve öğretim metotlarını Alman milletine tavsiye etmesi doğrudur ve yerindedir.

Kültür işleriyle uğraşanlar Pestalozzi'nin uyguladığı metotları incelemek üzere bazı gençleri Burgdorf okuluna

gönderdiler. Bunlar döndükten sonra Prusyanın muhtelif yerlerinde Pestalozzi'nin metotlarına uygun öğretmen okulları açıldılar. Bundan başka Pestalozzi'nin okulunda uzun zaman çalışanlardan bir öğretmen Prusyaya gelerek bir öğretmen okulu açmış ve bu adam da Pestalozzi'nin metotlarını geniş çevrelere yaymıştı. Bu teşebbüsler okulları canlandırmış ve her yerde öğretim ve eğitim metotları hakkında ilgi uyandırmıştı. Almanyada ilk okulların hızla ilerlemesinde bu ilginin büyük etkisi olmuştu.

Pestalozzi'nin metotlarını benimsiyen ve Prusyaya yayanlar çoktur. Bunların en değerlilerinden biri Disterweg'tir.

Pestalozzi

D I S T E R W E G

(1790 - 1866)

Disterweg 1790 yılında doğmuştur. Tübing Üniversitesinde matematik, felsefe ve tarih okumuş, Napolyon'un Almanyaya girdiği zamanlarda ortalık karışınca mühendislik imtihanını vermeden üniversiteden ayrılmış, daha sonra dostlarının teşvikiyle pedagoji işleriyle ilgilenmişti. İlkönce bir ailede özel öğretmenlik yapmış, sonra jimnaz öğretmeni olmuş, daha sonra Frankfurt şehrinde bir örnek okulunun öğretmenliğini kabul etmişti. İşte Disterweg ilk defa burada Pestalozzi'nin eserlerini okumaya başlamış ve bunun etkisiyle ilk okullara karşı büyük bir ilgi duymuştu. 1820 yılında öğretmen okulu müdürü olmuş, 1832 yılında Berlin Öğretmen Okulu müdürlüğüne çağırılmış ve burada bir de uygulama okulu açmıştı. Bu zamanlarda kendisi milletvekilliğine seçilmişti.

1846 yılında Pestalozzi'nin doğumunun yüzüncü yılı kutlanmış ve bu vesile ile Berlin civarında bir Pestalozzi yurdu açmıştı. Buraya öğretmen olmak isteyen fakir çocukları alınmıştı.

1847 yılında siyasi fikirlerinden dolayı görevinden uzaklaştırıldı ve bir müddet sonra da tam maaşla emekli oldu. Milletvekilliği zamanında kültür işlerine karşı büyük ilgi göstermiş ve birçok faydalı kanunlar çıkarılmasında yardımcı olmuştur. 1866 yılında koleradan ölmüştür.

Başlıca eserleri şunlardır : 1) Genel pedagoji ve okul eğitimi, 2) Rein dergisinde pedagojiye ait fikirleri, 3) Bir okuma kitabı, 4) Arilmetik kitapları, 5) Gerçeklik,

güzellik ve iyilik bakımından kendi kendine etkinlik hakkında uzun bir nutuk, 6) Alman öğretmenlerine kılavuz, 7) Pedagojiye ait yıllık kitap.

Eserlerinde uygulanmaya ve dinlenmeye değer birçok fikirlere raslanır. Ona göre okulda dersten önce iyi bir disiplin daha önemlidir. Eğitimin başlıca vasıtaları öğretim, iyi örnek ve iyi disiplindir. Eğitimin amacı insanlıktır.

Öğretim ve eğitimde muvaffak olmanın birinci etmeni doğrudan doğruya öğretmenin kişiliğidir. Öğretmen mesleğine bağlı olmalı, özü, sözü bir olmalı, iyi hareketleriyle çocuklara daima örnek olmalı ve her şeyden önce kendi kendini yetiştirmeye ve bilim alanında daima yükselmeye çalışmalıdır. Şuna inanmalıyız: kendini yetiştiremeyen ve yükseltmeyen, başkalarını da yetiştiremez ve yükseltmez.

Bir öğretmenin kendi kendini yükseltmesi için şu şartların yerine getirilmesine lüzum vardır:

1) Kendisinin yazdığı eserleri ve başka eserleri okumalıdır.

2) Bir defaya mahsus olmak üzere yalnız bir bilimle uğraşmalı, fakat bunu mükemmel bir şekilde ruha sındirmelidir.

3) Bir kitabı okurken önemli noktalara işaret koymalı ve bunlardan iyice faydalanmalıdır. Sonra bir öğretmenin iyi ders vermeye gayret etmesi lâzımdır. Bunun için öğretmen kılavuzlara ihtiyaç duymıyacak kadar derse hazırlıklı girmelidir; sonra vereceği dersin güzel bir özetini yapmalıdır. Bu iki nokta öğretmenin uğraştığı bilimlerde de yükselmesine yardım eder. Bundan başka öğretmen derslerde tabii olmalıdır. Çocukların bilgilerini ve seviyelerini göz önünde bulundurmalı ve derslerini buna göre anlatmalıdır.

4) Öğretmen derslerinde sezgiden faydalanmalıdır.

5) Derslerde ve bilgi vermekte adım adım ilerlemeli; kolaydan güce doğru yürümelidir.

6) Dersleri mümkün mertebe meraklı yapmalı, öğrencileri konulara ilgilendirmelidir.

Bu noktalardan başka konu bakımından aşağıdaki noktalara da önem vermek gerekir :

1) Öğretmen, öğreteceği konuya göre metodunu kararlaştırmalıdır.

2) Konuları çocukların anlayış seviyesine göre düzenlemelidir.

3) İlkel noktalardan, basit öğelerden derse başlamalı ve ilerlerken sık sık eskiyi hatırlatmalı ki, çocuklar nereye ulaşılacağını iyice anlasınlar.

4) İlgili konuları birbirine sıkı sıkıya bağlamaya gayret etmelidir.

Disterweg'in pedagoji tarihinde değeri, öğrettiği şeylerden ziyade Pestalozzi'yi Prusyada sevdirmesi, fikirlerini yayması ve milletvekili sıfatıyla iyi kanunlar çıkartmasıdır. Sonra öğretmen okulunda uygulama okulu açtırması faydalı buluşlarından biridir. Milletvekilliği zamanında öğretmenliğe bağlı olduğunu muhtelif vesilelerle göstermesi, öğretmenlik mesleğinin değerlendirilmesine de ayrıca yardım etmiştir.

K A N T

(1724 - 1804)

Dünyanın en büyük filozoflarından olan Kant'ın pedagoji tarihinde yeri ölçülüdür. Ahlâk problemleri üzerinde bir hayli derin fikirleri vardır. Ayrıca çalıştığı üniversitede birkaç sömestir pedagoji dersleri göstermiştir. İşte pedagoji tarihindeki değeri, ortaya attığı fikirlerinden bir kısmının çekici ve düşündürücü olmasındandır.

Kant, 1724 yılında Doğu Prusyanın Königsberg şehrinde dünyaya gelmiştir. On altı yaşında Üniversiteye girmiş ve mezun olduktan bir müddet sonra aynı üniversitede mantık ve metafizik profesörlüğüne tâyin edilmişti. Hayatının sonuna kadar Königsberg Üniversitesinde çalışmıştır.

Profesör olarak üniversitede mantık, metafizik, fizik, fiziksel coğrafya, antropoloji, ahlâk, tabii din ve tabii hukuk bilimlerinden ders vermiştir. En ziyade uğraştığı alan, mantık, metafizik, bilgi kuramları ve ahlâk felsefesi idi. Bir iki sömestir içine sıkıştırdığı pedagoji derslerini yayımlamamıştır. Kendi notlariyle öğrencilerinin notları karşılaştırılmak ve birleştirilmek suretiyle dağınık bir halde ortaya konmuştur. İşte burada ele alınan fikirler bu notlardan çıkarılmıştır.

Kant, seksen yaşında ölmüştür. Hayatında Königsberg şehrinden dışarıya çıkmamıştır. Kant'ın dünyaca tanınmış eserleri, "Sırf Aklın Tenkidi", "Pratik Aklın Tenkidi" ve "Uslamlama Kuvvetinin Tenkidi" dir. Ahlâk hak-

kında fikirlerini, “Pratik Aklın Tenkidi” eserinde açıklamıştır.

Kant, aydınlık devrinin büyük temsilcilerindendir. Aydınlık anlayışının göze çarpan vasfı, insanın bütün problemleri hakkında içten bir aydınlığa ulaşması, aklını kullanmak suretiyle insanın gelenekten ve otoriteden yakkasını kurtarmasıdır. Ona göre aydınlık: “İnsanın kendi hatası yüzünden içine girdiği vasilikten kurtulmasıdır.” Kant bu vesile ile Lâtince olarak şu meşhur cümleyi söylemişti: Sapere aude; yani kendi aklını kullanmak için cesur ol.

Mamafih Kant, aydınlığı kendiliğinden bir amaç saymıyor; zira onca en yüksek değer akıl veya zekâ değildir. Kant, bu anlayışıyle aydınlık devrinin anlıkçılık telâkkisini çürütmüş oluyor. Ona göre insanın en yüksek değeri iyi iradeli, yani ahlâklı olmasındadır. Kant, ahlâk problemlerinde genel olarak eudemonist’tir, mutçudur; yani o, ahlâki hareketlerin değerini insanı mesudetmesinde, mutlu yapmasında görür. Bilincimizde ahlâklılığın herhangi bir amaç için vasıta olduğu fark edilmiyor. Böyle olsaydı o zaman vicdanımızın buyruğu: “Ahlâklı olmak istersen bu vasıtadan faydalanmalısın, yani ahlâklı olmalısın” şartına bağlı bulunurdu. Halbuki biz böyle bir şartın hiç farkında değiliz. Biz iyiliği, mutlak değeri olan bir şey olarak içimizde yaşıyoruz ve yaşadığımızı da biliyoruz. Demek oluyor ki insanların hayatında iyi irade ve ahlâklılık bir vasıta değil, belki en yüksek bir amaç olduğu içindir ki içimizde iyilik yapmak ödevi “kesin bir buyruk” olarak canlanmakta ve yaşanmaktadır.

Diğer fikirlerini bir yana bıraksak bile ahlâkın kendiliğini bu şekilde açıkladığı içindir ki Kant, kendinden sonra gelen pedagoglar üzerinde derin etki yapmış ve bu suretle pedagojiye dolayısıyla yardımı dokunmuştur.

Mamafih Rousseau'yu heyecanla okuduğuna, beğendiğine ve Basedow'u takdir ettiğine bakılırsa Kant, pedagoji bilimine karşı da doğrudan doğruya ilgi göstermiştir. Nitekim üniversitede pedagoji hakkında verdiği dersler bu ilgiden doğmuştur.

Pedagojiye dair başlıca fikirleri şunlardır: hayvanları içgüdüleri idare eder. Halbuki cemiyet hayatı içinde yaşamak zorunda olan insanların eğitime ihtiyaçları vardır. Eğitimin görevi, akıl yardımıyla hayattaki amaçlarını yerine getirecek tarzda insanların yeteneklerini geliştirmektir.

İnsanlarda üç türlü yetenek vardır: birincisi teknik yetenek. Bundan maksat iktidar ve beceriklilik. Diğer pragmatik yetenektir. Bu da insanları idare etmekte ve insanlarla ilişkilerde mâkul otmaktır. Üçüncüsü ahlâki yetenektir.

O halde gerçek eğitim insanları medenileştirmek, kültürleştirmek ve ahlâklılaştırmak gibi üç noktada toplanır. Sonuncusu eğitimin amacını teşkil eder.

Ahlâk eğitiminde Kant, ahlâk derslerini lüzumlu bulur. Din eğitiminde de ahlâki telkinlerde bulunmayı tavsiye eder. Ahlâk telkinleri hoş bir şekilde yapılmalı ki çocuk ahlâk meselelerine karşı sevgi duysun ve ahlâk hareketlerini severek, istiyerek yapsın. Kant, piyetistlerin yaptığı şekilde, sıkıcı, ürkütücü telkinlerin şiddetle aleyhindedir.

Kant, Rousseau gibi, insanların doğuştan iyi olduğunu kabul etmiyor. İnsan doğuştan iyi olduğu kadar fenadır. Önemli olan nokta çocuğu iyiliğe götürmek, yarıdılışın iyilik kısımlarını canlandırmaktır. İnsanların mükemmelleşmesi eğitim vasıtasıyla olacaktır.

Din eğitimini gençlik çağına kadar geri bırakmalıdır. Eğitimde ahlâk telkinleri daima başta bulunmalıdır. Dinî telkinlerden önce uslamlama yeteneğini kuvvetlendirmeli,

çocuğa evren hakkında fikir vermeli, ona tabiatın güzelliğini ve intizamını duyurmalıdır. Ancak bunlardan sonra en yüksek varlıktan bahsedilmesi faydalı olur.

Eğitimde eski dillere önemli yer verilmelidir. Matematik ve felsefe yanında eski dillerin yüksek eğitsel değeri vardır. Bu fikriyle Kant, yeni humanizmin anlayışını da benimsemiş sayılır.

Eğitimde üç etki vasıtası vardır: 1) Gözet, 2) Disiplin, 3) Öğretim.

Gözetle başlıca kural, mümkün mertebe tabiata uyaktır. Gözet vasıtasıyla çocukları zarara sokmaktan ve kuvvetlerini zararlı istikametlerde kullanmaktan koruyabiliriz. Bunun dışında çocuğa hürriyet verilebilir. Çocuğun hareket ve duyu organlarının çabuk gelişmesi ve çocuğun maharet, çeviklik ve hareketlerinde güven kazanması bu sayede mümkün olur.

Disiplinden maksat hayvani içgüdülerin insanlığa zarar vermesine engel olmaya çalışmaktır. Disiplin vasıtasıyla hayvani içgüdülerin istikamebi değiştirilebilir. Disiplin yoluyla çocuk, belli kanunlara bağlı bulundurulacak ve bu kanunların zorunlu kuvveti kendisine duyurulacaktır.

Öğretimden maksat, öğrencilere maharet, beceriklilik ve bilgi kazandırmaktır. Beden eğitimi bu kısma girer. Mamafih öğretimin ana işi mâneviyatın geliştirilmesi, ruhun kültürleştirilmesidir.

Eğitimde her şey doğru kurallar ve düsturlar koymaya, bunları anlatmaya ve sevdirmeye yöneltir. Meselâ insan başkalarının takdirinden ziyade kendi kendini takdire ve saygıya değer vermelidir. Sözden ziyade işin, söylenen şeyin yapılmasını önemli bilmelidir.

Öğretmen zeki, mâkul, açık fikirli ve bilgin olmalıdır ki öğrencilerde saygı uyandırsın ve onlara etki yapabilsin. Öğrenciler söylenen fikirlerden ziyade düşünmeyi öğren-

melidir. Çocukların gelecekte koşmalarını istiyenler onları sırtında taşımamalı, onları yürütmeye, koşmaya alıştırmalıdır. Genel olarak ruhun bayağı kuvvetleri yüksek kuvvetlerin idaresi altında bulunmalıdır. İkinci derecede olan ruh kuvvetlerinin kendiliğinden değeri yoktur. Belleği kuvvetli olup da zekâsı ve düşüncesi kısır olanların canlı ansiklopediden farkı yoktur. Bunun için belleği iyi kullanılmalı, ona faydalı bir istikamet vermelidir.

Öğretimde bilgiyi iktidarla, maharetle birleştirmeye gayret etmelidir. Bunun en iyi olarak matematikte sağlandığını görürüz. Sonra bilgi ile ifadeyi uygunlaştırmalı ve en sonunda bilgi ile inanı birbirinden ayırdetmelidir. Din öğretimiyle ahlâk öğretimini birbirine karıştırmamalıdır. Din derslerine ahlâk derslerinden sonra başlamalıdır. Ahlâki kavramlar mümkün mertebe ayrıntılı ve açık olarak çocuklara anlatılmalıdır.

Fazilet, sonradan kazanılan bir meziyettir, doğuştan değildir. Fazileti kazanmak için onu tanımak, aydın olarak bilmek ve sonunda onu uygulamak, yapmak lâzımdır. Faziletin ne suretle kazanılacağını ahlâk metodu gösterir, bu da ahlâk bilminde öğretilir. Fazileti öğretmek mümkün olunca ahlâk öğretiminin şekli de tâyin edilmiş olur. Bu da ahlâki didaktiğin görevidir.

Öğretimin yolları şu şekillerde olabilir: 1) Ya öğretmen söyler ve öğrenciler dinler (akromatik metot) veya 2) Öğretmen sorma şeklini üstün tutar (erotematik metot), bu takdirde dersler konuşma şeklini alır. Eğer öğrencilerin görevi cevap vermek olursa bu da soru cevap metodu (kateşetik) adını alır. Eğer öğretmen sormakla beraber öğrencilerin de sormasına izin verirse bu metot diyalog şeklini alır.

Sokrates metoduna göre ders vermeyi becerebilen öğretmen korkmadan diyalog şeklinden faydalanabilir. "Aydın olarak anlaşılan ve aynı zamanda iyice hatırdâ

tutulan bilgi, çocuğun kendisinin yardımıyla bulunan, keşfe *İ* n bilgisidir.” Bazı dersler bu, bazıları şu metoda göre daha iyi verilir.

Ahlâki düşünce tarzı, misallerle teşkil edilemez; belki kurallarla teşkil edilir. Mamafih ahlâka ait doğru kavramlar ve bilgiler, doğru hareket mânasına gelmez. Böyle olsaydı o zaman ahlâkçıların en ahlâklı insan olmaları lâzım gelirdi. “Ahlâklı olmak, yani doğru dürüst hareket etmek, kuramsal eğitimin işi değildir. Bu, sadece ahlâki hareketlere elverişli bir toprak hazırlar ve yetenekli olanların hareketlerini kolaylaştırmaya yarar.” “Her uyarıma kolayca boyun eğen, her etkiyi kolayca kovalıyan ve her tutkuya yenilen bir kimse, gerçek anlamıyla ahlâklı olmaya yetenekli sayılamaz.” Bunun için yoksunluk ve dayanma ahlâki alıştırmalar arasında önemli bir yer almalıdır. Bunlar iradeyi kuvvetlendirir ve dayanıklı yapar. Biz kendimize hâkim olduğumuz zamandır ki gerçek olarak ahlâkça sıhhatli sayılırız.

F I C H T E

(1762 - 1814)

Kant'ın genç filozoflar üzerinde etkisi çok büyüktü. Üniversitelerin felsefe fakültesinde okuyan gençler Kant'ı anlamak için büyük gayret sarf eder ve genç felsefe profesörleri türlü yorumlar ve açıklamalarla gençleri aydınlatmaya çalışırlardı. Kant bir gezegen gibi nereye uğrarsa orasını aydınlatır ve hararetiyle canlandırır. Hele çöküntü belirtileri gösteren Almanyada idealist ve temiz ruhlu gençlerin Kant'ın ahlâk anlayışlarına karşı sevgisi sonsuzdu. Her yerde Kant'tan bahsedilir, her kültür çevresinde Kant'ın felsefi ve ahlâki prensipleri üzerinde tartışmalar yapılırdı.

Kant, gönüllere ferahlık veren, ruhlara ümit, ideal ve inan aşılayan çağdaş bir peygamber gibi her yerde seviliyor ve saygı ile anılıyordu.

İşte Leipzig Üniversitesinden mezun olduktan sonra Kant'ın eserlerini başından sonuna kadar okuyan, ruhu Kant'ın felsefesi ve bilhassa ahlâk prensipleriyle tutuşan ateşli ve genç profesörlerden biri Fichte idi.

Geçimi kıt olan Fichte profesör olmadan önce bir aralık Zürih şehrinde bir aile yanında öğretmen olarak çalışmış ve burada Pestalozzi'yi tanımış ve eserlerini okumuştur.

Fichte ilk pedagoji hevesini burada duymuş ve Yena Üniversitesinden Berlin Üniversitesine naklettiği zaman Napolyon ordularının çizmeleri altında esir olan Alman milletinin acılarını duymuş ve üniversitede "Alman Mil-

letine Nutuklar” adıyla tanınan dersleri vermiş, daha sonra birçok felsefe eserleri yayımlamış ve Alman orduları Napolyon ordularını vatanlarından kovmaya muvaffak oldukları bir zamanda 1814 yılında ölmüştür.

Fichte’nin pedagojiye ait değerli fikirleri “Alman Milletine Nutuklarım” ve “Bilgi Bahsi” eserlerinde yazılıdır.

Eğitimden maksat, insanlarda gizli bulunan beden ve ruh kuvvetlerini uyandırmak ve tabii yollarla geliştirmektir. Buna, bilgi eğitimiyle başlamalıdır. Bilgi, düşünme kuvvetini geliştirmeye yarar. İyi ve doğru düşünmenin, hayatı iyi idare etme ile sıkı ilgisi vardır.

Eğitimin ana şartı öğrencinin kendi etkinliğidir. Çocuğu kendi kendine etkin olmaya alıştırmak eğitim sanatının başlıca görevidir.

“Fikir eğitiminde bilgi ve maharetlerin bir değeri olabilmesi için, çocuğun kendi kendine çalışması, her şeyi kendi mânevi kuvvetiyle kazanması, hiçbir şeyi mihanikî olarak öğrenmemesi lâzımdır.” Bilginin çokluğu veya belleğe dayanan, mihanikî olarak ezberlenen bilgi konularının fikir eğitimiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Bilgi kazanmada kendi kendine etkin olma yeteneğini canlandırmanın en emin yolu sezginin metotlu bir şekilde geliştirilmesidir. Sezginin temel ögesi ise duyumlarımızdır, yani izlenimlerin bilinçleştirilmesidir. Bunun için bilgi eğitimi duyumların alfabesiyle başlamalıdır, sezginin alfabesiyle değil.

Bundan sonra çocuk, duyumlarında açık olarak kavradıklarını ifade etmeye çalışmalıdır. İnsan karışıklıktan ve karanlıktan açıklığa ve belliliğe ancak konuşma ile ulaşır.

Duyumdan sonra kendi kendine etkin olmak suretiyle eşyanın ve şekillerin kavranması gelir. Çocuk, kavradıklarını imge yardımıyla tekrar canlandırabilmelidir.

Böylece sezgi konuları açık olarak anlaşıldıktan sonra eşyanın adları söylenebilir. Fakat bundan önce eşyanın adlarını söylemek doğru değildir. Çocuk bir şeyin adını söylediği zaman o şeyi gerek duyumlarında ve gerek sezgilerinde tam olarak kavramış bulunmalıdır. Çocuk kendi etkinliğiyle kazandığı bilgilerden daima hoşlanır. Severek, isteyerek ve kendi kendine etkin olarak kazanılan bilgi hevesi canlı kaldıkça ve zamanla kuvvetlendikçe çocuk istenilen şekilde yetişmiş sayılır.

Ahlâk eğitime gelince, Fichte'nin üzerinde çok durduğu ve büyük önem verdiği problem budur. Prusya'nın yenilmesini devrin ahlâki anlayışlarındaki çürüklükle açıklıyan Fichte en büyük kabahati aydınlık taraftarlarının ahlâk anlayışlarında görüyordu. Bunlar ahlâkta mutluluğu, saadeti —Kant gibi— ahlâki mükemmellikte arıyacak yerde basit bir anlayışa kapılarak sadece saadet arkasında koşmayı düşünmüşlerdi.

1804 yılında yayımladığı “Devrin Ana Çizgileri” eserinde aydınlık taraftarlarına büyük bir şiddetle çatmakta ve bilhassa idare başında bulunan aydınların gevşekliğinden, liyakatsizliğinden acı acı şikâyet etmektedir. Eğer yeni bir millî eğitimle canlanmak hamlesi yapılmazsa felâket muhakkaktır. Milleti bu kötü durumdan kurtarmanın biricik çaresi “Bugüne kadar devam edegelen eğitim işlerinin temelinden değiştirilmesiyle mümkün olacaktır.” Bugüne kadar Alman milleti vatanlarına ait hiçbir şey bilmiyor. Onlarda millî bilinç yoktur. Millet kendini tanımıyor, bilinçsiz bir hayat yaşıyor. Alman milleti her şeyden önce kendini bilmeli, kendini tanımalıdır. Millette bilinçli, müşterek bir irade olmalı ve burada milletin ölmez görevlerini kendisine bildirmelidir. Bu da ancak yeni ve kuvvetli bir millî eğitimle sağlanabilir.

İnsanlık, bugüne tesadüf yardımıyla ulaşmıştır. Bunun tehlikeli olduğunu gördükten sonra artık işleri tesa-

düfe bırakmak caiz değildir. Bundan böyle insanlar “Nereye varmak isterlerse onu doğrudan doğruya kendileri yapmalıdır.” Bu bakımdan, büyüklerin kendi kendini yetiştirmesi de dahil olduğu halde, eğitim işleri, devletlerin ve insanların en önemli görevlerinden biri sayılmalıdır.

Fichte’nin tasarladığı yeni milli eğitim bugüne kadar piyetistler ve filântroplar tarafından uygulanan eğitimden tamamiyle ayrı tutulmaktadır.

Fichte, piyetistlerin anlayışlarını kabul etmiyor. Zira onlar “İnsanları günahkâr olarak dünyaya gelmiş telâkki ederler. Yeni eğitimde —tıpkı Kant’ın düşündüğü gibi— iyiliğe yöneltilmiş sağlam ve emin bir iradenin yaratılması her şeyden üstün tutulmalıdır. Zira insanlığın temeli iyilikten hoşlanan iradedir.”

Fichte’ye göre aydınlık taraflarlarının, filântropların da eğitim anlayışları sakattır. Zira bunlar çocukları bencil yönsemeleriyle karşı karşıya bırakmakta ve uzun boylu müdahalede bulunmamaktadırlar. Bunlar, çocukları işe sevk ederken daima gelecekteki menfaati göz önünde bulundururlar.

Sonra bunlar bireyleri devlete ve halka ısındırmak için devletin ve halkın refah ve saadatinin kendilerine de faydası dokunacağını söylerler. Böyle hareket etmekle belki faydalı, hiç olmazsa zararsız vatandaş yetiştirilmesi mümkün olur; fakat böyle telâkkilerle insanların ruhu kesin olarak hiçbir zaman ahlâklılaştırılmış olmaz. Böyle bir eğitim ancak kurnaz ve uzağı gören bencil insanlar yetiştirmeye yarar. Nitekim böyle yetişen insanlar şimdi Fransız egemenliği altında, Almanlıklarını bile feda etmeyi “faydalı” bulabilirler.

Her şeyi faydaya bağlayan bir eğitim tarzı daima fena sonuçlar verebilir. Bundan sakınmalıdır. Eğer biz Alman milletinin yaşamasını istersek iyiliği faydasından

dolayı değil, iyilik hatırı için sevmeliyiz. İyiliği faydası için sevmek mânasız ve tehlikelidir.

Yeni eğitim millî ruha uygun olmalı, millî ruhtan doğmalı ve milletin en kutsal bir işi sayılmalıdır. Mamefihi millî eğitimin bu dar çerçeve içinde saplanıp kalması doğru değildir. Millî eğitim aynı zamanda sosyal ruhla doldurulmalıdır. Bu noktada Pestalozzi'nin kuvvetli etkilerini sezmek mümkün değildir. "Eski eğitim bütün kuvvetini azınlık teşkil eden aydın bir zümreye harcıyordu. Yeni eğitim hiçbir imtiyaz tanımadan halkın her tabakasına eşit olarak verilmelidir."

Ahlâk eğitiminin kaynağını ve başlangıç noktasını çocuğun ruhunda ahlâki şeylere karşı olan yönsemelerde ve saygıda aramalıdır. Bu yönseme ilkönce çocuğun ailesine karşı gösterdiği saygıda görülür. Çocuk için aile, ahlâklılığın ideal yuvasıdır. "Hayatın bütün kuvveti ve şekli sevgidedir ve sevgiden doğar." Sâf ve hilesiz sevgi aile kucağından başka nerede bulunur?

Çocuklar ilk sevgiyi aile kucağında yaşarlar ve burada sevgiyle iyi hareketlere alışırlar.

İleride iyiliğe karşı sevgi, doğrudan doğruya iyilikten hoşlanma şeklinde kendini gösterir. Bu da iyi iradenin gelişmesine ve geliştirilmesine yarıyan bir kaynak olur.

Çocukta birçok bencil yönsemeler de vardır. Ahlâk eğitiminin başlıca amaçlarından biri çocuğun bencil yönsemeleri yenmesi, kendi nefesine hâkim olmaya çalışmasıdır.

Bu alışkanlıkları çocuklara kim vermelidir? Şüphesiz ki aileler ve yetişkinler. Ne yazık ki ailelerden birçoğu türlü sebeplerden ötürü bu ödevlerini yapacak durumda değildirler. Yetişkinler ise kötü alışkanlıklar içinde bocalıyorlar. Bunların kendileri ahlâk bakımından yardıma muhtaçtırlar. Binaenaleyh çocukları bunların eline vermek hiçbir fayda sağlamaz.

En iyisi çocukları bu mikroplu ve hastalıklı çevrelerden uzaklaştırmalı, onları öğretmenleriyle ve eğitimcileriyle bir arada yaşatacak çevreler içinde büyütmelidir. Çocukların yetiştirilmesi için ayrı bir eğitim devleti yaratmalı, bu çevre içinde türlü eğitim kurumları kurulmalıdır.

Burada kurulan eğitim yurtları âdetâ birer küçük ideal devlet, üretimleriyle ve ticaretleriyle bütünlük teşkil eden birer devlet olmalıdır. Bu küçük devletlerin ana prensipi, ihtiyaçları olan her şeyi kendilerinin yapmaları, dışarıya muhtacolmadan her şeyi kendilerinin hazırlamalarıdır. Bu eğitim kurumlarında türlü zanaatlara, ziraat işlerine ve kadın elişlerine yer ayırmalıdır.

İktisadi hürriyetlerini kendi çalışmalarıyla öğrenen çocuklarda hem kendilerine güvenme duygusu canlanır, hem de geçim korkusuyla ilerde fenalık işlemekten çekinirler. Kendi geçimini başkalarına değil, kendi çalışmasına borçlu olduğunu iyiden iyiye benimsemeli, bu duyguyu çocukların kanına işlemelidir. Sonra kendi işinin bütünlüğe yaradığını, bütünlük içinde bir değer taşıdığını anlayan bir çocukta sosyal bilinç kuvvetli olur. İş zevkinin sosyal iş bilinciyle birleşmesi yeni eğitimin en önemli prensiplerindendir.

Eğitim ili içinde tek okul ne kadar lüzumlu ise tek eğitim de o derece lüzumludur. Burada yüksek öğrenim, zenginlere mahsus bir imtiyaz olmaktan çıkmalı, çalışmaya, zekâyâ ve yeteneğe yükselme hakkı verilmelidir. Üniversiteler millî eğitimin tacı olmalı, burada memleketin en yetenekli çocukları okutulmalıdır. Böyle millî bir eğitimin özel teşebbüslerle gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bunu ancak devlet kuvveti gerçekleştirebilir.

SCHLEIERMACHER

(1768 - 1834)

Schleiermacher 1768 de Breslau şehrinde doğmuştur. Papaz yetiştirilmek üzere okutulmuştur. Devam ettiği eğitim kurumlarında çalışkanlığıyla ve zekâsiyle göze çarpmış; mezun olduktan sonra bir taraftan vaiz olarak çalışırken, diğer taraftan felsefe ile yakından ilgilenmiş ve tanınmış filozofların eserlerini okumak suretiyle derinleşmiş ve yükselmiştir. İlkönce tanrıbilim profesörü olarak 1804 yılında Halle Üniversitesine tâyin edilmiş ve üç yıl sonra tanrıbilim ve felsefe profesörlüğü ile Berlin Üniversitesine geçmiştir. Hayatının sonuna kadar Berlin Üniversitesinde çalışmıştır. Vaiz bulunduğu zamanlarda bir aralık bir ailenin çocuğunu eğitmek görevini üzerine almış ve pedagoji işlerine karşı ilk ilgi bu zamanlarda uyanmıştı. Berlin Üniversitesinde birkaç defa pedagojiye ait ders vermiştir. Öldükten sonra öğrencileri tarafından tutulan notlar bir araya getirilerek bir cilt halinde yayımlanmıştır. Eserdeki fikirler iyice düzenlenmemiş, iyice sınıflanmamıştır. Buna rağmen pedagoglar hep bu eserden faydalanmışlar ve kendilerine göre fikirleri çerçevelemişlerdir.

Schleiermacher, zamanına göre çok bilgili ve kavrayışlı bir kişiydi. Onda Kant'ın felsefesiyle Schelling'in ve Eflâtun'un felsefesi karakteristik bir şekilde birleşmişti.

Ahlâk felsefesinde Eflâtun'a ve Protestanların anlayışına bağlı kalmıştır. Onda dindarlıkla hürriyet, hürriyetle vatanseverlik mâkul bir tarzda birleşmiştir. Bir

aralık romantiklerin felsefesine ilgi göstermiş, sonra bu akımdan uzaklaşmıştı.

Pedagoji hakkında ortaya attığı fikirler ilgi uyandırıcı mahiyettedir. Ona göre eğitim, yetişkin neslin genç nesle etki yapmasıdır. Bu etki ilkönce belli maksatlara göre yapılmıyor, daha ziyade içgüdülere uyularak yapılıyor. Fakat eğitim hakkında düşünölmeye başlayınca genç nesle etki yapma işi bir maksada, bir amaca göre düzenlenmeye çalışılır. Yetişkin nesil genç nesli hangi maksatlara göre yetiştirmelidir? Sonra yetişkin nesil, amacına nasıl ulaşır? Bu sorular üzerinde durmak, bir bilimin ve bir kuramın vücudunu şart kılar.

Bu açıdan işe girişen Schleiermacher derhal bir sosyal pedagog olarak karşımıza çıkar. Bu mütalâalara göre eğitim, yetişkin neslin genç nesle belli amaç ve prensiplere göre etki yapmasıdır. Bu arada genç nesil yetişkin nesle benzemekle kalmamalı, aynı zamanda onu evrimde ilerletmeye yetkili olmalıdır. Bunun için çocuk ilkönce cemiyette mevcudolan değerleri bilmeli, benimsemeli ve ondan sonra sosyal durumun ilerlemesine gayret etmelidir. Yetişkin neslin etkisi bilhassa ahlâkidir. Bu bakımdan pedagoji, gerekli bilgileri vermekle beraber, bilhassa ahlâk bilimine dayanan bir sanat sayılır.

Schleiermacher, insanların hayatında genellik ve bireylik, teşkilât ve teşkilâtsizlik gibi birtakım zıtlıklar bulunduğunu görüyor. Bu zıtlıkları ahenkleştirmek görevi devlete düşer. Devlet, her şeyi genel açıdan görür ve genellik çerçevesi içinde bireyleri teşkilâtlandırmaya çalışır. Devletin işi, ham tabiatı aklın emrinde bulundurmak, daha doğrusu aklı tabiata hâkim kılmaktır.

Henüz eğitilmeyen çocuk tabiattır. İşte eğitimde bu tabiatı yetiştirmek, mâkul yapmak lâzım gelir. Burada ayrı ayrı etkilerin önemi olmakla beraber bütün çocuklarla uğraşmak devletin ödevlerindendir. Devlet bu ödevi-

ni kendisi mi yapmalı, yoksa özel teşkilâtlara mı bırakmalıdır? Küçük çocuklara en iyi etki yapan kuvvet ailelerdir. Fakat ne yazık ki aileler muhtelif sebeplerden eğitim görevlerini yapacak durumda değildir. Binaenaleyh küçük çocukların eğitimi kayıtsız, şartsız ailelere bırakmak zararlı sonuçlar verir. Bunun en mâkul şekli eğitimin genelleştirilmesidir. Genel eğitimde ilk akla gelen teşkilât cemaattir. Fakat bu işi ayrı ayrı cemaatlerin elinde bırakmakla eğitimde birlik kurmakta zorluk çekilebilir. Bunun için devlet genç neslin yetiştirilmesi işini kendisi üzerine alıyor.

Bu da mâkul bir şeydir. Eğitimin amacı düşünülürse bunun doğru olduğu görülür. Kolayca anlaşılacağı üzere eğitimin iki istikameti vardır : biri bireylerde bulunan özelliklerin geliştirilmesidir. Bu, eğitimin bireysel tarafıdır. İkincisi mensubolduğu sosyal çevreye uymasını sağlamak maksadiyle çocuğun iç kuvvetlerinin bu amaca uygun bir tarzda geliştirilmesidir. Bu da eğitimin sosyal kısmını teşkil eder.

İyi yetiştirilmesi arzu edilen bir çocukta bu iki cihete aynı derecede önem verilmesi çok lâzımdır.

Eğitimin sosyal kısmı içinde kültür değerleri başta gelir. Çocuğa kültür değerlerini aşlamak demek, henüz ham olan çocuğun tabiatını mânevileştirmek ve ahlâklılaştırmak demektir. İnsan nasıl dış tabiatından kendi ahlâki ve insani maksatları için birçok faydalar sağlıyorsa çocuğun ham olan tabiatından, içgüdülerinden, arzu ve heveslerinden de, ahlâki ve insani maksatlar için faydalanmayı bilmelidir. Bunu sağlamanın başlıca şartı, çocuğun iç tabiatını mânevi ve ahlâki kuvvetlerin emri altında bulundurmak ve bu suretle çocuğun hayatını ahlâki prensiplere bağlamaktır.

Çocuğun mânevi ve ahlâki kuvvetlerini etki altında bulunduran başlıca sosyal kuvvetler, kilise, aile veya serbest sosyal kurumlar ve nihayet bilim hayatıdır.

Eğitimin bireysel cihetine gelince, Schleiermacher çocukların bireysel özelliklerine de büyük önem vermekte, bu özelliklerin eğitimde değerlendirilmesini çok faydalı bulmaktadır.

Gerçi insan, sosyal bir yaratıktır, sosyal hayat içinde büyüyen ve yaşayan bir varlıktır. Fakat her birey aynı zamanda kendi özel damgasını içinde taşıyan, bireysel ayrılıklarla dünyaya gelen bir varlıktır. Bu bakımdan çocuğu sadece kültür veya sosyal amaçlar için bir alet, bir vasiya olarak ele almamalı, onun daima kendiliğinden bir değer olduğunu da kabul etmelidir.

Schleiermacher, bu fikirleriyle Kant'ın ahlâk bilmindeki anlayışına yakınlık göstermekle kalmıyor, aynı zamanda çağdaş pedagojide aktüalite prensibinin temelini de kurmuş oluyor.

Bu mesele üzerinde dururken haklı olarak, eğitimin amacına yöneltilmiş her hazırlık, ilkönce çocuğun ruhi özelliklerini kandırmalı ve bu suretle her kandırma amaca hazırlık yerine geçmelidir. Eğitimde bugün ve yarın ne derece iyi kaynaşırsa eğitim etkinliği de o derece mükemmel olur.

Ailede çocuk, okulda çocuk ve erinlik çağında genç birbirine hiç benzemiyen bireysel özelliklerle doludur. Bu devreler içinde yaşayan çocuklara aynı eğitim metodu uygulanırsa zararlı sonuçlar elde edilir. Ailede çocuğu kendi değerlerini içinde taşıyan bir varlık olarak kabul etmeli, ona haklarını vermeli, onu kendi devri içinde kandırarak olgunlaştırmalıdır. Böyle çocuklar iyi okul çocuğu olur. Aynı suretle diğer devirleri kandıra kandıra çocuğu yetiştirmelidir. İşte bu, modern pedagojinin aktüalite prensipidir

Schleiermacher'in şu fikri de orijinaldir ve üzerinde durulmaya değer; genel eğitim siyasi eğitime bağlıdır.

Binaenaleyh çocukların siyasi eğitimini özel kurumların ve ailelerin eline bırakmak iyi sonuç vermez. Burada mutlaka devletin işe el atması lâzımdır.

Genel olarak devlet, bireyleri kendisi tarafından tâyin edilen genel ödevler çerçevesi içinde yetiştirmeye çalışır. Bundan dolayı çocuklara siyasi eğitim vermek daha ziyade devletin işidir.

Devletin yaşamasını gerektiren şartlar ne derece az bilirse, devletin genel eğitim işleriyle uğraşması o derece lüzumlu olur. Eğer halk, devleti ayakta tutan problemleri iyice bilir ve iyice benimserse o zaman devletin eğitim işlerine geniş ölçüde karışması belki yersiz olur. Mamafih geniş halk tabakasının siyasi bilinçleri istenildiği gibi olmayacağına göre genel eğitim ve öğretim işlerinde devletin daima üstün bir rolü olacaktır.

Son zamanlara kadar genç neslin eğitiminde kilise hâkim rol oynuyordu. Bundan sonra kilisenin rolü ne olmalıdır? Bu noktada Schleiermacher bir papaz gibi değil, objektif görüşlü bir pedagog gibi mütalâa yürütüyor ve hüküm veriyor: Kilise büyüklere etki yapmaya çalışabilir. Küçük çocuklara gelince, kilise bu görevi ailelere bıraksa daha iyi eder. Ne kilisede dua yapılmalıdır ve ne de din dersleri okula girmelidir. Genel eğitim kurumlarından din dersleri tamamiyle kaldırılmalıdır. Hattâ dinî eğitim veren kurumlarda bile kilise din hakkında daha ziyade tarihî bilgiler vermekle yetinmelidir; yani bu kurumlarda sadece dinin tarihî bağlılıkları ve ilişkileri anlatılmalıdır. Eğer devlet sırf dinî maksatlarla bu gibi kurumlar açarsa bunu kilise adına yapıyor demektir. Fakat şimdiye kadar olduğu gibi kilise genç neslin eğitimi işlerine karışmak hakkını kendinde görürse bu haksız ve yersiz bir karışma olur. Eğer devletle kilise arasında yetki meselesinde zıtlıklar başgösterirse bunu zorla çözmeye kalkmamalı, bu gibi zıtlıkların çözümlerini serbest bilimlere bırakmalıdır.

Bu kadar objektif hükümler veren Schleiermacher kız ve erkeklerin müşterek eğitimi hakkında ne düşünüyordu? Schleiermacher iki cinsin eğitiminde şimdilik bir ayrılığı lüzumlu görüyor. Bugünkü sosyal duruma göre kızlara ve erkeklere ayrı eğitim vermek lâzımdır. İlerde iki cinsin yaşayış farkları azalırsa o zaman bunu göz önünde bulundurmak mümkün olur. Bu genel problemlerden sonra Schleiermacher okul ve eğitim işlerine yakından dokunuyor ve bunları kendi düşüncesine göre uygulamaya çalışıyor.

Eğitmenler çocuklara iki yoldan etki yapmaya çalışırlar: biri **karşı etkidir**, diğeri de **korumadır**.

Çocuğun yönsemeleri, arzu ve hevesleri iradeleşmeye, bilinçli hareket haline geçmeye başlayınca, karşı etki bir eğitim vasıtası olarak uygulanır. Eğer çocuk hareketleriyle yaşadığı sosyal çevreye zararlı olmaya başlarsa karşı etki derhal işe karışır. Çocuğun hareketlerine karışmaktan maksat, kötü ve zararlı hareketlerin çocuklarda yapıla yapıla alışkanlık haline gelmesini önlemektir. Karşı etkide ilk akla gelen vasıta cezadır. Demek ki ceza, yapılmaması istenen bir hareketin tekrarını önlemektir. Karşı etkinin bir de olumlu tarafı vardır. Bu da fırsat düştükçe çocuğu iyi hareket yapmaya teşvik etmek ve bu suretle onu iyi hareketlere alıştırmaktır.

Olumlu etkilerin amacı çocuğu kendine hâkim kılmak suretiyle, hayvani yönsemeleri yenmek, disiplin altına almaktır. Bu suretle çocukta ahlâki ve insani yönsemelere egemenlik sağlanır.

Olumlu etkilerle çocukların kuvvetleri iyiliğe doğru yöneltilir ve çocukta iyiliğe karşı bir sevgi uyanır. Ceza- lar çok vakit ahlâki zararı olan etkilerdir. Bunun için her vakit tavsiye edilemez. Bunun yerine akıl ve sevginin geç- mesi daha iyidir.

Koruma da iyi kullanılmak şartıyla faydalı sonuçlar verir. Korumada çocuğa iyi bir ruh, iyi bir zihniyet aşılanmaya çalışılır. Çocuğa bir maharet kazandırılması da bu gruba girer. İyi ruh, çocuğa iyi fikirler aşılamakla olur. Çocuklara maharet kazandırılması ise onları etkin ve verimli bir hayata sürüklediği için önemlidir.

İyi ruh birdenbire verilemez. Çocuklar ilkönce mutlak itaate alıştırılmalı, sonra yavaş yavaş serbest bir hava içinde kendi kendine emirler vermeli ve kendi emirlerine itaate çalışmalıdır.

Serbestlik içinde itaat, iyi ruhun kuvvetlenmesiyle mümkün olur. Çocuk ilk itaati aile kucağında öğrenir. Burada sevgi başlıca eğitim vasıtasıdır. Bundan sonra çocuk okula girer. Okul başlı başına sosyal bir çevredir. Burada çocuk yavaş yavaş iyi fikirlerle ruhunu doldurur ve serbest itaate doğru götürülür.

Schleiermacher'e göre eğitimde üç devir vardır: biri aile eğitimi, diğeri okul eğitimi, üçüncüsü de meslek eğitimidir.

İlk devirde çocuk aile kucağında büyütülür ve yetiştirilir. Ailede çocuğa en çok etki yapan analardır. Çocuk duyu organlarını burada işletir, konuşmaya burada başlar. Disipline ve itaata burada alışır. Hattâ basit dinî duygular bile burada verilir. Kök olmak itibariyle aile eğitimi çok önemlidir. Anaların, babaların eğitim görevlerine kayıtsız kalması çocuğun yarınına büyük zarar verir.

İkinci devrede okul eğitimi başlar. Bu devrede çocuk dar olan aile hayatından çıkar, daha büyük bir cemaat hayatı içine girer. Sosyal eğitimin ve fikir eğitiminin temelleri okulda atılır. Schleiermacher'e göre okul sadece bir öğretme yeri değildir, aynı zamanda bir eğitim yuvasıdır. Okulda eğitim ve öğretim beraber olursa faydalı

olur, yoksa, yalnız bilgi vermekle okul kendi görevini yapmış sayılmaz.

Schleiermacher, halka mahsus ilk okullar yanında şehirli için ayrı ilk okul açmayı uygun buluyor. Halka mahsus ilk okullar, daha fazla okumıyacak olan çocuklara lüzumlu bilgiler vermek ve onları gelecekte yaşayacakları hayatta mâkul insanlar yapmaktır. Eğer Pestalozzi'nin prensipleri iyice uygulanmış olsaydı bu tip okulların bugün değeri daha iyi anlaşılmış olurdu.

İlk okul öğretmenleri hakkında Schleiermacher şöyle diyor: İlk okul öğretmenleri halkın en mükemmel ve temiz ahlâklı insanları olmalıdır. Zira onlar bütün ömürlerini halk içinde geçirecek ve halk için yaşayacaklardır. Halk henüz basit bir hayat yaşıyorsa ve gereği gibi yükselmemişse o zaman öğretmenlerin pek fazla sivrilmiş ve gelişmiş olması şart oluyabilir; fakat halkın gözü açılmışsa o zaman öğretmenlerin her hususta mükemmel insan olmaları lâzımdır.

Şehir ilk okullarına gelince, Schleiermacher'e göre bu tip okulların açılması çok lâzımdır. Sosyal eğitim ve insanı eğitim için daima eski dillerin öğrenilmesini istemek haksızlıktır. Hayatta herhangi bir zanaatla uğraşacak insanlar için tabiat bilimleri eski dillerden daha üstün bir değer taşır.

Yüksek okullara gitmek niyeti olmıyanlara esasen fazla Lâtince ve Yunanca öğretilemez. Bu dilleri sathi olarak bilmekle ne iyi bir formal eğitim sağlanır ve ne de bu dillerden bilim bakımından fayda sağlanır. Bunun için şehir ilk okullarında eski diller yerine anadilinden ve matematikten faydalanmak daha uygun olur.

Ona göre anadili ve matematik formal eğitim için, tarih, coğrafya ve tabiat bilgileri de real eğitim için lüzumlu bilgilerdir. Schleiermacher'in bu fikirleri bugün için de bilimsel değer taşımaktadır.

Jimnazlara gelince, bu okullara devam edenler memleketin mânevi ve idare hayatında rol oynayacak gençlerdir. Binaenaleyh bu okullarda eski diller geniş yer almaktadır. Vaktiyle Humboldt'un jimnazlar hakkındaki düşüncüğü ve uyguladığı fikirleri Schleiermacher de benimsemektedir.

Schleiermacher'ın eğitim hakkında başlıca fikirleri bunlardır. Bunlardan anlıyoruz ki tanrıbilimle uğraşan ve Berlinde uzun müddet felsefe dersi veren Schleiermacher, pedagoji problemlerine karşı da derin bir ilgi duymuş ve bunlar üzerinde objektif ve mâkul fikirler ortaya atmıştır.

Sosyal pedagog olan Schleiermacher, çocuğu cemiyet içinde ve cemiyet için yetiştirmek istemekle Rousseau'dan ayrılmaktadır. Eğitim ve öğretim, ona göre daima beraber çalışmalıdır. Öğretim, eğitimin sadece bir parçasıdır. Bunu eğitimle tamamlamalıdır. Eğitimde bütün hayati ilişkilerden faydalanmalıdır. Zira ahlâkın ve mânevi kuvvetlerin geliştirilmesi en iyi, hayat içinde olur. Eğitimde çocuğun özelliklerine önem verilmelidir. Eğer büyümekte olan çocuğun her devirdeki özelliklerine dikkat edilirse çocukları mükemmel yetiştirmek mümkün olur. Eğitimde geniş hürriyet iyi bir şeydir (Rousseau gibi). Fakal bunu mutlak bir prensip olarak kabul etmemelidir. Sırasında öğretmenin sevgiye dayanan hafif ve kırıcı olmıyan karışmaları çok faydalı sonuçlar verebilir.

Bu fikirler bize Schleiermacher'ın gerçek anlamıyla derin görüşlü ve mâkul bir pedagog olduğunu gösterir.

Herbart

HERBART

(1776 - 1841)

Pedagoji tarihinde Pestalozzi kadar adı anılan pedagooglardan biri Herbart'tır. Felsefe kültürü kuvvetli olan Herbart, pedagojiyi bir bilim çerçevesi içine almaya gayret eden pedagoqların başında bulunur. Pedagojide kullandığı terimlerin bazıları yaşadığı devrin anlayışlarına uygun gelmediği için fikirleri bir aralık iyice anlaşılamamış, gölgede kalmıştı. Fakat sonradan taraftarlarının derin incelemeleri ve fikirlerini yorumlamaları Herbart'ı pedagoql olarak ön plâna geçirmiştir. Öğretim metodu hakkındaki fikirleri de derli toplu bir şekilde gösterildiği için, belli metotlarla ders vermek arzusunda olanları sevindirmiş ve bu yüzden Herbart'ın öğretim metodu uzun müddet okullarda uygulanmıştı.

Pedagojide anlıkçı (zihniyeci) olarak tanınması psikolojisinin zorunlu bir sonucudur.

Herbart'ın pedagojisini kısaltılmış olarak anlatmak, fazla bir şey anlamadan onun bazı fikirlerini ezberlemek demektir. Bu türlü bilgilerin değeri ölçülüdür ve şarta bağlıdır. İçinde ilerlemek ve yükselmek merakını taşıyan bir öğretmen, pedagoji tarihinde derin izler bırakmış bulunan pedagoql Herbart'ı iyiden iyiye anlamak, onun neler öğretmek ve neler yapmak istediğini kavramak isterse mutlaka onun hakkında ayrıntılı ve aydın bilgilere ihtiyacı olacaktır. İşte biz burada, pek uzun olmamakla beraber, Herbart'ın fikirleri üzerinde biraz duracak, mümkün merteye açık ve aydın bilgi vermeye çalışacağız.

Herbart, 1776 yılında Almanyada Oldenburg şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası doktordur. Çocuk zayıf yapıydı. Bunun için anası çocukla çok meşgul olmak zorunda idi. Anası iradeli, tedbirli ve temiz kalbliydi. Uzun zaman çocuğunun eğitimiyle bilhassa kendisi uğraşmıştır.

Herbart, ilk bilgilerini evde özel öğretmenden öğrenmişti. Çocuk, derslerde çabuk ilerliyor, öğretilen şeyleri çabuk kavriyordu. Öğretmen, çocuğa Yunanca gösteriyor ve din hakkında da bilgiler veriyordu. Biraz daha büyüyünce ahlâk, psikoloji, metafizik ve mantık hakkında ilkel bilgiler gösterilmekteydi. Bu derslerin gösterilmesi öğretmenin, onda felsefi bilgilere karşı özel bir ilgi duyduğunu sezmesindendir. Genç Herbart'ın fikirlerini açık, kesin ve tutarlı olarak deyimlemesinde özel öğretimin herhalde büyük etkisi vardı. Onun bellek yeteneği de çok kuvvetliydi. Bazan söylenen bir va'zı olduğu gibi belleğinden tekrar edebilirdi.

Herbart, fizik deneylerinden hoşlanır, matematiğe ve coğrafyaya karşı özel bir ilgi gösterirdi. Bunlardan başka keman, viyolonsel ve piyano çalardı. Piyanodan konser bile verdiği olmuştur.

Herbart, henüz çocuk denecek yaşta 1788 yılında, on iki yaşında, jimnazın ikinci sınıfına alındı. Okulda, Lâtince ve Yunancayı sevmekle beraber başlıca ilgilendiği dersler fizik ve felsefe idi. Genç yaşında Wolff'un ve Kant'ın felsefesiyle uğraşmaya başlamıştı. Kafasına takılan bir problemden kolay kolay yakasını kurtaramazdı. Problemi kafasında işledikten sonra kendisince olgunlaştığı kanaati hâsıl olursa arkadaşlarıyla problemin tartışmasına girişirdi.

On sekiz yaşında sınıfının birincisi olarak jimnazı bıraktı. Okulda her yıl mezun verirken en iyi yetişen öğrencilerden birinin konferans vermesi gelenek haline gelmişti. Herbart bu vesile ile "Milletlerde ahlâkın bozulmasına

veya kuvvetlenmesine ait sebepler” konusu üzerinde bir konferans verdi. Konferans çok beğenildi ve şehir gazetelerinin bazılarında olduğu gibi yayımlandı.

Bundan sonra Yena Üniversitesine yazıldı. Üniversitede Leibniz felsefesine çok önem veriliyordu. Mamafih Fichte, aynı üniversitede Kant’ın felsefesini ve bu arada bilim hakkında kendi anlayışlarını gençlere büyük bir şevkle telkin etmekteydi.

Babası, Herbart’ın tanrıbilim öğrenmesini isterdi. Halbuki Herbart felsefeye bağlı kalmış ve babasının arzularını yerine getirmeye çalışmakla beraber felsefe kültürünü derinleştirmeye devam etmişti.

Mezun olduktan sonra üç yıl İsviçrede bir aile yanında özel öğretmen olarak çalıştı. Yirmi yaşında bulunan genç Herbart bu zamanlarda Pestalozzi’yi tanımış, eserlerini okumuş ve çok beğenmişti. Bu yüzden pedagojiye karşı uyanan ilgi, hayatının sonuna kadar devam etti.

1802 yılında Pestalozzi’nin “Gertrud çocuklarını nasıl eğitir?” eseri hakkında bir kitap yazmış ve etrafta iyi etki yapmıştı. Herbart aynı yıl içinde Göttingen Üniversitesinde ders vermeye başlamıştır. 1809 yılından 1833 yılına kadar yirmi beş yıl Königsberg Üniversitesinde Kant’ın boş bıraktığı kürsüyü işgal etmiş ve orada felsefe ve pedagoji hakkında dersler vermiştir. Bu şehirde ayrıca bir öğretmen okulunu idare etmiş ve uygulama okulunda tasarladığı öğretim metotlarını uygulamıştır.

1833 - 1841 yılına kadar tekrar Göttingen Üniversitesine çağırılmış ve hayatının sonuna kadar burada çalışmıştır.

Pedagojiye ait başlıca eserleri, Genel Pedagojidir. Bu eser 1806 yılında yayımlanmıştır. 1835 yılında yayımladığı, Kısaltılmış Pedagoji Dersleri eseri ilk eserini aydınlatıcı, tamamlayıcı karakterdedir.

Herbart'ın pedagojisi ahlâk ve psikoloji bilimlerine dayanır.

Ahlâk bilimi, muayyen, belli irade ilişkilerinin ruhumuzla doğrudan doğruya ve apaçık olarak uyuşması, mutabık kalması fikri üzerine kurulmuştur. Onca iyilik güzel bir şeydir, bunun için ahlâk, estetik bilimi altında mütalâa edilir. Yeni humanistlerin anlayışı da böyle idi.

Güzellikte olduğu gibi iyilik de değer hükümlerine dayanır. Değer hükümleri iki irade arasındaki ilişkilerden çıkar ve hükümlerinden genel olarak ahlâk prensipleri çıkarılır. Herbart, değer hükümlerinden çıkarılan ahlâk prensiplerine “pratik ideler”, ahlâki ideler adını verir. Bunların tümü kişilik idealini meydana getirir.

Bu ideler, iç serbestliği, mükemmellik, hayırseverlik, doğruluk ve adalettir. Hayat prensiplerini ve hareketlerini bu idelere uyduran kimselere ahlâk yönünden karakterli denir. Bu bakımdan Herbart'a göre eğitimin amacı **ahlâki** karakterdir.

Psikolojiye gelince, pedagoji yönünden bu bilim bize insan denilen yaratığın ne derece eğitime elverişli olduğunu ve aynı zamanda eğitim etkinliğinin ne gibi yollara ve vasıtalara başvurusu gerektiğini gösterir.

Herbart'a göre ruhi hayatın bütün olayları ve görünmeleri tasarımlara ve tasarımların öğelerine dayanır. Onca, ruh, real bir varlıktır. Gerçeklik öğelerinden teşekkül eden bu real varlık, duyarımızdan gelen görgüler âleminin değil, zamanı ve mekânı olmıyan mânevi âlemin, idelerin ve kavramların topverimidir. İşte Herbart bu anlayışıyla psikolojisini daha baştan metafiziğin pek de emin olmıyan temelleri üzerine kurmuş oluyor.

A. Messer, Herbart'ın psikolojisinde, pedagojiyle ilgili bakımından göze çarpan şu noktaları Pedagoji Tarihi eserinde belirtmektedir:

1) Herbart, psikolojisini metafizik temeller üzerine kuruyor; halbuki modern psikoloji, görgüye dayanır ve metafizik fikirleri mümkün merteye sınırları dışına atar.

2) Herbart, real bir varlık olan ruhu yine tasarımların yardımıyla türlü rahatsızlıklardan ve tehlikelerden kendi kendini koruyacak ve savunacak şekilde donatılmış görüyor. Halbuki modern psikoloji kendini koruma ve savunma prensipi yerine kendi kendine gelişme ve yaratıcı evrim prensipini kabul ediyor.

3) Herbart en basit ve kök tasarımı duyumlarda buluyor. Duyumlar bir kere ruha girdiler mi orada kalmaya yeltenirler. Fakat bilincin darlığı yüzünden ruhta bulunan türlü duyumlardan yalnız pek azı bizce biliniyor, yani pek azı mânevi bilinçte bulunuyor; çoğu diğerlerinin engel olması, tutması (Hemmung) yüzünden bilinçsizliğe atılıyor. Buna rağmen itilip gölgede kalan duyumların fırsat buldukça bilinç sahnesine çıkmak için bir meyilleri vardır. Bu fikriyle Herbart tasarımlara cisimler gibi devamlı ve yaşıyan şeyler göziyle bakıyor. Halbuki modern anlayışta ruhi şeyler yerine daima akıp gidici ruhi olaylara yer veriliyor. Ruhi olaylarda benzerlik vardır. Özdeşlik yoktur; yani bir ruhi olaya, tıpkı eskisi gibi bir daha raslanmaz.

4) Herbart, bütün bilinç olaylarını, hattâ iradeleri ve duyguları tasarımlardan çıkarmaya, onların birbirini itmeleriyle, zayıflatmalarıyla, kuvvetlendirmeleriyle ve tutmalarıyla açıklamaya çalışıyor.

Tasarımlar zihin hayatının başlıca öğeleri olduğu için Herbart'ın psikolojisi bu bakımdan anlıkçı (zihniyetçi) karakter taşır. İşte Herbart irade, duygu, değer takdiri ve uslamlama gibi ruhi olayların tasarımlardan çıkarılamıyacağını, bunların tasarımlardan farklı birer ruhi yaşayış olduğunu kabul etmemekle hataya düşmüş oluyor.

5) Herbart, tasarımların kendi aralarındaki ilişkilerini, bağılıklarını (çağrışımlarını) ve anıklanmalarını (reproduction) başarıyla incelemiştir. Herbart bu incelemelerden sonra tasarımların kuvvetlerine göre sağın olarak ölçülmesini mümkün görmüştür. Ona göre tasarımlar, matematiğin yardımıyla ölçülüp biçilen birer ruhi mekanizmadır. Halbuki bugüne kadar ruhi olayları sağın (exacte) olarak ölçmeye yarıyacak herhangi bir "ölçü birimi" bulunamamıştır. Gerçi ruhi yaşayışların az veya çok şiddetli olduğu tesbit edilebilir; fakat bu, sağın ve keskin değil, aşağı yukarı bir ölçüdür.

6) Herbart'ın psikolojisinde öğretime büyük fayda sağlayan noktalar, belleğe ve imgeleme ait birçok ruhi olayların birer birer incelenmesi ve bunlar üzerinde başarılı sonuçlar elde edilmesidir. Bunlardan tasarımların kaynaşması, bağlanması, tutarlı olması ve bunlarla ilgili anıklanmalar başta gelir. Sonra yeni tasarımların ve algıların eski tasarımlar ve algılar vasıtasıyla benimsendiğini göstermesi ayrıca önemli noktalardır. Herbart bu olayı tam algı altında mütalâa ederken anlama, tanıma, mânalandırma ve açıklamalar için, insanın mânevi gelişimi için, dikkat olayı ve irade eylemi için son derece önemli sonuçlar çıkarmıştır.

Binaenaleyh Herbart'ın psikolojisinin metafiziğe dayanması ve her ruhi olayın tasarımlarla açıklanması gibi mahzurlarına rağmen bir hayli çekici tarafları vardır. Nitekim bunların birçoğunun verimli sonuçları öğretimde ve eğitimde değerlendirilmiş ve bir hayli faydalar elde edilmiştir.

Bu genel bilgilerden sonra Herbart'ın öğretim ve eğitim hakkındaki fikirlerinin ayrıntılarına geçebiliriz. Herbart, eğitsel etkinliklerin tümünü üç kısma ayırıyor: I. Disiplin, II. Eğitim, III. Öğretimdir.

I. Disiplin (Regierung) [1].

Disiplin, dış nizamı korumak, herhangi bir rahatsızlığa, kavgaya ve zarara meydan vermemek için çocuğun vahşi ve başıboş arzularını ve heveslerini dizgin altında bulundurmaktır.

Disiplin, çocukta gerçek iradenin izleri görünmeden önce, yani ilk çocukluk devrinde uygulanır. "Çocuk iradesiz dünyaya gelir. Onda herhangi bir ahlâki duruma uymak yeteneği yoktur." Çocukta gerçek iradede önce yenilmesi gereken vahşi bir hal vardır. İşte bu hali ancak disiplinle yenmek mümkündür.

Demek oluyor ki disiplinin amacı nizam ve intizamı sağlamaktır. Bu, çocuğun bugününe ait bir eğitim tedbidir. Halbuki gerçek eğitim (Zucht) daha ziyade yetismekte olan çocuğun geleceğini göz önünde bulundurur.

Disiplin, tarlayı sürme nev'inden bir hazırlıktır, eğitim ve öğretim için dış şartları güven altına almaktır. Bu bakımdan disiplin, eğitimle daima sıkı ilişkidir. Disiplin, eğitim ve öğretim için alınması gereken ilk zorunlu tedbirlerdendir, yalnız bunun geçici olduğunu düşünmeli;

[1] Pedagoji Tarihinin bundan önceki basılarında Herbart'ın kullandığı Regierung terimine uyarak bunu idare terimi altında mütalâa etmiştim. Bundan sonra gelen Zucht terimine de tedip demiştim.

Bunların birbirinden ayrı olarak mütalâa edilmeleri biraz yapma ve zorlanmış gibi görünüyor. Çünkü her ikisi çocuğun eğitimiyle ilgilidir. Aradaki fark birincisinin daha ziyade dış nizamı korumak maksadını gütmesi ve çocuğa yapılan etkilerin daha basit olmasıdır. Bu, daha ziyade akıl ve uslamlama yetenekleri henüz kuvvetli olmayan çocuklar üzerinde uygulanmaktadır. Mamafih bu gibi eğitimsel etkilerin Türkçe karşılığı idare midir? Bundan daima şüphe etmiştim. Bu sefer H. Weimer'in kısaltılmış pedagoji tarihinde bunun disiplin karşılığı olarak kullanılabileceğini görünce hiç düşünmeden bu terimi kullanmayı uygun buldum.

Zucht kelimesinin karşılığı da, Herbart'ın maksadını düşünerek eğitim olarak aldım. Bu iki terim maksadı anlatmak bakımından bana daha elverişli göründü.

ve disiplin yerini mümkün mertebe çabuk eğitime bırakmalıdır. Sık sık birbirine karışan disiplini eğitimden (Zucht) ayırmaktan maksat, ne yapacağını ve nasıl hareket edeceğini henüz iyice bilmiyen öğretmenlere gidecekleri yolu aydınlatmaktır. “Meselâ “Okulda çocuklar öğretmeni dinlemeden önce rahat oturmayı öğrenmelidir. Çocuklar komşunun çitlerine tırmanmamalıdır; zira komşu kendi yemişlerini ve çiçeklerini korumak ister” sözünü nasıl gerçekleştirmelidir? İşte bu noktada disiplin ve eğitim birbirine karışmaktadır.

Eğer bu, hak ve adalet duygularını geliştirmek suretiyle sağlanmaya çalışılırsa derhal eğitim tedbirlerine başvurulması lüzumlu görülür. Zira bunda çocuğa eğitsel etki yapmak arzusu hâkimdir. Bu neviden etkiler ise doğrudan doğruya Herbart'ın “Zucht” dediği eğitim çerçevesi içine girer.

“Disiplinin temeli çocukları meşgul etmektir.” Meşguliyetler çocukların hareket ihtiyacını kandırmış olmalıdır. “Bu meşguliyetlerde fikir eğitimi için herhangi bir kazanç düşünülmemelidir.”

Çocuğun yaşı ilerledikçe meşguliyetlerin büyük bir kısmı, öğretim şeklini almalı veya öğretime hazırlık şeklinde araştırmalar olmalıdır.

Disiplinde meşguliyet yanında ayrıca gözet'e önemli bir yer ayırmalıdır.

“Gözette türlü emirler ve yasaklar bulunur.” Mafih en ciddî gözetlerde bile çocuğun hürriyetine açık kapı bırakmalıdır. “Gözetin üzücü bir baskı derecesine çıkmaması için yumuşak veya sert bazı vasıtalarla disiplini etkili bir hale sokmaya çalışmalıdır.” Bu vasıtaların başlıcaları korkutma ve cezadır.

Yasağın ve korkutmanın fayda vermediği yerlerde bedenî cezalara müracaat etmemek güçtür. “Mafih be-

den cezaları o derece az olmalıdır ki çocuk bunu vücudunda duymaktan ziyade onun düşüncesinden korkmalıdır.”

Disiplin bu sert vasıtalarla ziyade otorite ve sevgi ile güven altına alınırse daha iyi olur.

Otoritede şart çocuğun kendi karşısında gerek bedence ve gerek iradece üstün bir kuvvet görmesidir. Sevgi normal olmalı, kayıtsızlığa ve görmemezliğe sebeb olmamalıdır.

İyi iradenin çekirdeğini itaat teşkil eder. Bunun için disiplinle itaati mutlaka güven altına alınmalıdır. Dikkat edilecek nokta itaatin her vakit körü körüne olmamasıdır. İtaat eden çocuk yavaş yavaş emirleri kendi düşüncesinden geçirmeli, değerini kendisi takdir etmelidir. Bu suretle çocuk ilerde kendi kendine emir vermeye alışır. “Ahlâklı olan kimse kendi kendine emir vermeyi bilendir.” Gerçi disiplin devrinde çocuğun böyle bir amaca ulaştırılması güçtür. Bunu zamanla, eğitim ve öğretim yoluyla sağlamak lâzımdır.

II. Eğitim (Zucht).

Disiplin, eğitimin ilk basamağıdır. Bu, çocuğu hem eğitime ve hem de öğretime yetenekli kılar. Disiplin tedbirleriyle vahşi ve başıboş kuvvetleri dizgin altına alınmayan çocukların eğitimi çok zordur.

Eğitim, kelimenin dar anlamıyla, çocuğun iradesine ahlâki istikamet vermektir. Eğitimin amacı “Ahlâklılığın karakter kuvvetidir.” Bunu kısaca ahlâki karakter olarak deyimliyebiliriz.

Ahlâklılık, çocuğun iradesinin değerler hakkında doğru bilgi edinmesiyle meydana gelir. Bu takdirde yukarıda söylediğimiz beş ideden bilhassa doğruluk ve iyilik kavramlarının çocuklar tarafından iyice kavranması eğitim etkinliğinin görevidir.

Karakter, iç sağlamlığıdır; insanın dış âlemle, sosyal çevre ile ilişkisinin değişmez, devamlı ve belirli bir hali-

dir. Bu deyimde karakterin sadece genel niteliği gösterilmiştir; yani bunda karakterin iyi ve ahlâki istikameti belirtilmemiştir. Binaenaleyh bu genel deyime göre kötü bir adam 'da pekâlâ karakterli olabilir. Halbuki eğitimde amaç, karakterin ahlâki istikamette kuvvetlendirilmesi ve geliştirilmesidir. "İnsanı karakterinden tanımak mümkündür; fakat insanın gerçek değeri ahlâki karakterinden belli olmalıdır."

Karakter eğitiminde çocuğun iradesinin denk olması, mütevizin olması ilk akla gelen noktadır. "Eğer çocuğun iradesi mütevizin olursa, yani neşesine, keyfine ve hevesine bağlı bulunmazsa bunu karakter eğitimi için faydalı bir belirti saymalıdır." Zira denk iradeyi işlemek, ona gereken istikameti ve kuvveti vermek maymun iştahlı iradeyi işlemekten çok daha kolaydır. Denk iradede aynı hareketlerin sık sık yapılmasıyla, aynı durumların tekrar yaşanmasıyla çocukta yavaş yavaş iradenin genel kavramı ve bundan da ahlâk hükümlerine ve mantık kurallarına uygun birtakım iyi niyetler, maksimler ve prensipler meydana gelir. Bunların hepsinin zamanla birleşmesi ve hayatta türlü vesilelerle uygulanması, ilgilerde, duygularda ve fikirlerde sağlamlık yaratır. Bu suretle yoğurulan karakter hamuru olgunlaşmaya ve kuvvetlenmeye elverişli bir hale gelir.

Tabiidir ki olgunlaşma ve kuvvetlenme kendiliğinden olmaz. Burada mutlaka eğitimin işe karışmasına, türlü eğitsel tedbirler alınmasına ihtiyaç vardır.

Eğitim tedbirlerini başlıca üç noktada toplamak mümkündür. Bunlar:

1. Tutucu veya durdurucu olur: akılsızca hareketleri durdurmak gibi.
2. Tâyin edici olur: iyi veya kötü hareketleri çocuğun kendisinin seçmesi ve takdir etmesi gibi.

3. Tanzim edici, düzenleyici olur: hatalı kararlardan çocuğu korumak ve ahlâki prensipleri kendisine aşılâmak gibi.

Durdurucu etkinliğin amacı, çocuğun iradesinin denk kalmasına, çok değişmemesine gayret eder. Burada üzerinde en çok uğraşılacak nokta, çocuğun çocukça ve akılsızca hareketlerini durdurmak ve iradesinin daima iyi istikametlerde etkin olmasına yol hazırlamaktır. Bu da bazan fena hareketleri yaptırmamak suretiyle olumsuz, bazan da çocuğu iyi hareketlere teşvik etmek suretiyle olumlu olur. Bunun için eğitmen hatırlatma, tekdir, mükâfat veya ceza gibi çeşitli tedbirlere başvurmak zorunda kalabilir.

Disiplinde de cezaya başvurulurdu; fakat bunda ceza, emirlere ve yasaklara karşı gelen çocuklarda sadece bir "karşı etki" yapmak maksadiyle uygulanırdı. Ceza vasıtasıyla çocuğun kafasında ve ruhunda herhangi bir etki uyandırmak amacı güdülmüyordu. Demek oluyor ki disiplinde cezanın ruha işlemesi arka plânda kalır. Halbuki burada ceza, düşünceye, ruha etki yapmak maksadiyle uygulanır. Herbart, burada bilhassa "eğitsel cezalardan" faydalanmayı tavsiye etmektedir. Bundan maksadı, Rousseau gibi, hareketin tabiî sonucunu çocuğa duyurmaktır: valancı çocuğa güvenmemek, inanmamak gibi.

Disiplinde bütün tedbirler, askerlikte olduğu gibi, kesin ve kısadır; halbuki eğitimde uygulanan tedbirlerin içe yavaş yavaş işlemesi ve devamlı olması lâzım gelir.

Tâyin edici etkinlikten maksat, çocuğa iyi hareketleri seğtirmek ve kötü hareketlerin kötülüğünü duyurmaktır. Bu da bir taraftan görgülerden faydalanmak ve diğer taraftan tasarımları işlemekle sağlanır.

Tanzim eden etkinlikten maksat ise çocuk büyüdüğü, mâkul düşünmeye başladığı zaman uygulanır. Çocuğu hatalı kararlardan korumak ve sonra iyi hareketlere te-

mel teşkil eden kuralları, maksimleri ve prensipleri çocuğun ruhuna sindirmek bu etkinlikte esastır. Bundan başka heyecanlı ve hırslı zamanlarda çocuğu sakin olmaya teşvik etmek, olayları soğukkanlılıkla karşılamak tedbirleri de buraya girer.

Çocuk yaşlandıkça yetişkinlerin eğitsel etkileri yavaş yavaş azalmalı, gölgede kalmalı, buna karşı çocuğun kendi kendini eğitmesine ve idare etmesine önem vermelidir.

Bu devirde eğitsel etkiler bilhassa öğretim yoluyla olur.

III. Öğretim.

Herbart'ın pedagojisinde öğretim çok önemli bir yer tutar. Psikolojisinde bütün ruhi olayları tasarımlarla açıklamaya çalışan Herbart'ın tasarımları işlemek ve ruha sindirmek göreviyle meşgul olan öğretim etkinliğine özek bir yer ayırması gayet tabiidir. Duyguları ve iradeyi bile tasarımların bilinç sahnesine şu veya bu şekilde girmesiyle veya çıkmasıyla açıklamaya çalışan anlıkçı Herbart, mantıki olarak, eğitimi sıkı sıkıya öğretime bağlamaktadır. Nitekim, Genel Pedagoji eserinin giriş kısmında bu kanaatini açık olarak şu şekilde belirtmiştir: “Hemen itiraf edeyim ki ben öğretimsiz bir eğitim tasarlıyamadığım gibi tersine olarak eğitmiyen bir öğretim de kabul edemiyorum.” Pedagojiye “eğitsel öğretim” kavramını Herbart'çılar sokmuştur.

İlgi ve çeşitleri :

Eğitsel öğretimin çocuğun gelişiminde, tasarımların içten şekil almasında büyük etkisi vardır. Bu etkide iradenin, mânevi ve ahlâki eğitimin de kökleri bulunur. Bu bakımdan öğretimde çocuğa ne ve nasıl öğretildiği hiçbir zaman kayıtsız kalınacak meselelerden değildir.

Öğretim her şeyden önce çocuğu “kendi kendine mânevi etkinliğe” sevk etmeli, çocukta “ilerleme cehdi”ni

körüklemeli ve bilhassa onda “çok taraflı ilgi” uyandırmalıdır.

Bilindiği gibi bugünkü cemiyet hayatında işbölümü zorunlu bir hal almıştır. İnsanlar artık eskisi gibi basit ve ölçülü işlerle uğraşarak hayatlarını kolay kolay kazanamazlar. İnsanlar ihtisas ve maharet istiyen türlü işlerde çalışmak zorundadırlar. Bu ayrılıklarda önemli olan nokta, başka alanlarda çalışan insanların işlerine karşı saygı ve iyi anlayış gösterilmesidir. “Herkes her şeyde amatör, fakat bir meslekte virtuose olmalıdır.” Yani herkes her şeye ilgi göstermeli, her şeyi sevmeli; fakat bir şeyde mütehassıs olmalıdır.

İnsanlar hayati mesleklerini ve işlerini kendileri tâyin eder ve kendileri seçebilirler; fakat muhtelif işlere ve etkinliklere karşı anlayış yeteneğini öğretim yoluyla sağlamamak lâzımdır. İşte Herbart buna “ilgilerin çok taraflılığı” adını verir.

İlgi, bir tasarımın iradeleşme meyli göstermesidir. Tasarımlar öğretim vasıtasıyla verildiğine göre ilgi, öğretim yoluyla çocuklarda “kendi kendine mânevi etkinlik” cehdinin canlandırılması şeklinde de deyimlenebilir.

İlgilerin arasında denklik, ahenk bulunması lâzımdır. Eğer ilgilerden bazıları fazla sivrilir ve birtakımları bodur kalırsa bu hal insanların tek taraflı düşünmesine, bir taraflı hareketlerde bulunmasına sebeb olur. Meselâ “benicil bir adam her şeye fayda ve zararı bakımından ilgili olur”. İlgisini bir taraflı geliştirenler “her şeyi kendi yaşadıkları ve düşündükleri dar açıdan mütalâa ederler.” Bunun için “ilgiler ahenkli” olmalıdır. Herbart’ın bu telâkkisi “bütün kuvvetleri ahenkli bir surette geliştirmek” prensipini müdafaa eden yeni humanistlerin anlayışına tamamiyle uygundur.

Sonra gözden uzak tutulmaması gereken nokta, çok taraflı ilgilerin “dağınıklığa, perişanlığa” meydan verme-

mesidir. Zira dağınıklık, kişiliğin ruh ahengine, iç birliğine zarar verebilir. Bunu toplanma ile, temerküzle önlemeye çalışmalıdır. Toplanmayı sağlayan bilhassa öğretimdir. Çocuklar çeşitli bilgilerini türlü bağılıklar içinde kavrar ve bunları, ruhlarına sindirmiş olarak, kendi öz bilgileri gibi toplu bir halde mütalâa edebilirlerse dağınıklıktan kurtulmuş olurlar.

Herbart, insanların tabiatla ve diğer insanlarla olan mânevi ilişkilerini göz önünde bulundurarak ilgiyi iki büyük gruba ayırır; bunlardan biri bilgi ilgisi, diğeri duygudaşlık ilgisidir.

Bilgi ilgisi gerçekliğin tümüne, duygudaşlık ilgisi yalnız insanlara aittir.

Herbart, bilgi ilgisini üç kısma ayırır: 1. Görgü ilgisi, 2. Kurgul veya kuramsal ilgi (spekülâtif), 3. Estetik ilgidir.

Görgü ilgisi, tabiat olaylarını ve tabiatın türlü görünmelerini bilmek ve anlamakta toplanır. Eşyanın ve olayların katılığı ve sağlamlığı, çeşitliliği, yeniliği ve değişikliği buraya girer. Görgü ilgisinde daima, “ne” sorusu vardır.

Kuramsal ilgide tabiat olaylarının ve görünmelerinin kanuni cihetleri araştırılır. İnsan eşyayı bilmekle kalmaz, bunlar hakkında düşünmeye ve kafa yormaya da çalışır. Eşyanın ve görünmelerin bağılıkları ve kanuni ilişkileri bu ilgi sayesinde anlaşılır. Kuramsal ilgide “niçin” sorusu esastır.

Estetik ilgi türlü şekillerin ve ilişkilerin güzelliğini kavramaya yarar. Burada “nasıl” sorusu esastır.

Herbart, duygudaşlık ilgisini de üç kısma ayırmaktadır. Bunlar: 1. Sempatî ilgisi, 2. Sosyal ilgi, 3. Dinî ilgidir.

Sempatî ilgisi, bireylerin diğer insanlarla olan duygu, kader ve zıtlık gibi ilişkilerinde görülür. Sosyal ilgi insa-

nın mensubolduğu aileye, cemaate, devlete ve nihayet insanlığa karşı olan ilişkilerinde görülür.

Dinî ilgi, bireylerin Allahla ilişkilerinde görülür.

Bilgi grupuna ayrılan dersler matematik ve tabiat bilgileridir. Bunlar sadece bilgi veren derslerdir. Duygu-
daşlık grupuna ayrılan dersler, dil ve tarih bilgileridir. Bunlar ruha etki yapan ve zihniyeti yoğuran derslerdir.

Ders konularının işlenmesi :

Herbart, öğretilecek konuları kendi psikolojisine göre işlemeyi düşünmüştür. Herbart'ın kanaatine göre tasarımların benimsenmesi derinleşme veya dalma (Vertiefung) ve toplama ile (Besinnung) olur.

Derinleşme, bir konuya ait ayrıntıların aydın ve açık olarak kavranmasına yarar. Dikkat ve düşünce bir şey üzerinde toplanırsa o şey iyiden iyiye kavranır. Bu esnada diğer tasarımlar bilinçten uzaklaşır. Derinleşme veya dalma, ayrıntılar üzerine saplanıp kalırsa (bir problemde sadetten dışarı çıkmak gibi) konunun bütünü gözden kaybolur. Binaenaleyh ayrıntılar üzerinde derinleşerek ipin ucunu kaybetmemek için ikide birde ayrıntılardan bütünlüğe geçmeye, daha doğrusu ayrıntılarla konunun veya şeyin bütünlüğünü toplamaya, mütalâa etmeye çalışmışlardır. Görülüyor ki burada derinleşmenin ve toplamamanın birbirine karşı durumu, çözümleme ve bileşimin birbirine karşı olan durumu gibidir.

Herbart derinleşmeyi açıklık ve çağrışım olarak ikiye ve toplamayı sistem ve metot olarak ikiye ayırır.

Herbartçılar bunlara sonradan **dört formal basamak** adını vermişlerdir ve bu kavramı pedagojiye maletmişlerdir.

Açıklık, bir şeyin ayrıntılarını açık ve aydın olarak kavramaktır.

Çağrışım, bir derinleşmeden diğer bir derinleşmeye doğru ilerlemek ve yeni bir fikri mevcudolan eski fikirlerle bağlamaktır.

Sistem, fikirlerin plânsız ve yanyana dizili olarak kal-maması için bunları belli kurallarla ve görüşlerle bir bütün halinde düzenlemek, derleyip toplamaktır. :

Metot, öğrenilen şeyleri uygulamaktır. Bu, bütünlüğe iyice hâkim olmakla mümkündür.

Öğretim çeşitleri :

Ders konularının işlenmesinde dikkat edilmesi gereken noktaları dört formal basamakta açıkladıktan sonra Herbart, derslerin özelliğine ve duyulan ihtiyaca göre üç öğretim şeklinde bahsetmektedir; yani öğretmenler ihtiyaca göre bazan bu yoldan, bazan da şu yoldan yürümek şartıyla dört formal basamakta söylenen noktaları gerçekleştirebilirler. Bunlar: I. Çözümsel, II. Bileşimsel, III. Betimsel öğretim şekilleridir.

Tanınmış Herbartçılardan Rein, Herbart'ın dört formal basamağını incelerken terimlerde ve sınıflamalarda bazı değiştirmeler yapmış, formal basamakları daha anlaşılır bir şeyle sokmuştur. İlkönce Rein, açıklığı: a) Hazırlık veya çözümleme, b) Bileşim diye ikiye ayırmıştır.

Bu suretle Herbart'ın dört basamağını Rein beş olarak şu şekilde sınıflamıştır:

1. Hazırlık veya çözümleme, 2. Bileşim, 3. Birleştirme (çağrışım), 4. Özet (sistem), 5. Uygulama (metot).

İşte Herbartçılar öğretmenlerin öğretimlerini bu beş noktaya göre ayarlamalarını, bu beş noktaya uygun olarak ders göstermelerini tavsiye etmektedirler.

Aşağıdaki açıklama ile bu tavsiyenin ne şekilde uygulanacağı gösterilmiştir.

Bir derse başlamadan önce “dersin amacını” belirtmelidir. Buna şundan ötürü ihtiyaç vardır:

1. Dersin amacı, çocuğun derse girmeden önce dimağında, bilincinde bulunan yabancı tasarımları dağıtır ve dersle, dersin konusu ile ilgili tasarımların bilince girmesine sebeb olur.

2. Çocuklar dersin amacını işitince merakla söylemeyecek şeyi beklerler. Bu, dikkat için iyi bir hazırlıktır.

3. Dikkatlerini geren çocuklar anlatılacak şeyleri anlamak için canlanırlar ve konuya bütün ruhlariyle edimsel olarak iştirak etmek arzusunu duyarlar.

Amacı söylemek için bir cümle, bir soru veya küçük bir vazife kâfidir. Ders konusunun amacı hem açık ve hem de basit olmalıdır. Meselâ: bugün geçen derste konuştuğularımıza devam edeceğiz şekli fenadır. Zira bu, çocukları meraklandırmaz; fakat filân nehrin ne büyük bir iktisadi önemi olduğunu bugün açıklayacağız, denirse çocuklar canlanabilir.

İkinci derecede olan amaçları çocukların kendilerine buldurmalıdır. Zira bu, çocukları etkinliğe teşvik eder. Meselâ: burada daha neler bilmeliyiz? gibi.

Amaçtan sonra çözümlemeye geçilir. Çözümlemede konuya ait olan ve konu ile ilişkisi olmıyan tasarımlar birbirinden ayırdedilmelidir. Yeni olan her şey çocuğun çevresinden ve görgülerinden çıkarılmalıdır. Çözümlemede yeniye anlamak için çocuğun neleri bilmesi lâzım olduğunu ve çocuğun dimağında nelerin bulunduğunu bilmek lâzımdır. Acaba eski tasarımları bilmek ve onların yardımıyla yeniye benimsemek lüzumlu bir şey midir? Herbart, bunu şu sebeplerden lüzumlu görür:

1. Eğer eski tasarımlar bilinçte hazır olursa çocuk yeni tasarımları eskileriyle kolayca birleştirebilir.

2. Eski tasarımlar çok vakit açık ve aydın olmaz Bunlara yenileri katılırsa iş büsbütün fena olur.

Bunun için eski tasarımları harekete getirmekle aydın olmıyan noktalar aydınlanır ve bunun üzerine yeniler daha kuvvetli olarak anlaşılır.

Bileşime gelince, yeni bir fikri çocuğa vermek ve bunu iyice sindirmek için bileşime ihtiyaç vardır. Bileşim, derse göre muhtelif şekiller alır: meselâ tarih dersi anlatılır veya kaynaklardan okunabilir. Mamafih konuyu çocuklara buldurmak da mümkündür.

Bir fizik olayı deneyle ve açıklanarak çocuklara yedirilir ve sindirilebilir. En iyisi yine çocuklara buldurmaya çalışmaktır. Bu suretle çocuklar edilgin olmaktan kurtarılır. Konu, bir bütünlük teşkil etmeli, parçaları arasında birlik olmalıdır. Mamafih gerektiği zaman konuyu parçalara bölmek mümkündür. Parçaların her biri üzerinde durulduktan sonra parçaların bütününe öğrencilere tekrar ettirmelidir. En iyisi hepsini açıkladıktan sonra tekrarı tam yapmaktır.

Bazı konularda duyguya ait noktalar varsa bunlar üzerinde durmalı, çocuklarda iyiliğe ve güzelliğe karşı bir sevgi ve istek uyandırmaya çalışmalıdır. Mümkünse duyguya ait noktaları çocukların kendilerine buldurmalıdır. Herbart buna “psikolojik ahlâki derinlik” adını vermektedir.

Konuların kavranmasında ve işlenmesinde çocuğun cesaretini çoğaltmalıdır. Öğretimin dogmatik olmasını önlemek için birçok noktaları çocuklara buldurmak faydalıdır. Burada şart, çocuklara ancak bulabilecekleri şeyleri buldurmaya çalışmaktır.

Çocuk bir şeyi tekrar ederken onu tam olarak söylemeli; cümle söylenirken hataları düzeltmemelidir. Hataları tekrardan sonra düzeltmek iyidir; öğretimde diyalog şekli üstün tutulmalıdır. Herbart, buna disputasyon metodu adını verir. Ona göre kateşizm metodu fenadır;

zira bu metot öğrencilerin fikirlerini ezer ve çocukları öğretmenlerinin fikirlerini kabul etmeye eğin kılar.

Bileşimin özel bir şekli betimsel öğretimdir. (dars-tellender Unterricht). Bunda bilhassa görgülere önem verilir.

Betimsel öğretimde çocuğun çevresinden ve görgülerinden işe başlamalıdır. Çevreden maksat, çocuğun ailesi ve arkadaşlarıdır. Görgüden maksat ise çocuğun gördüğü ve yaşadığı eşyadan ve olaylardan kazandığı bilgilerin tümüdür. Çocuğu çevresiyle ilgilendirirken onda bilhassa sempati duygularını harekete getirmelidir.

Betimsel öğretimde çocuğun görgülerinden ve çevresinden işe girişmekle beraber yavaş yavaş daireyi genişletmelidir. Çocuğa yeni görgüler kazandırırken yeni bilgileri daima eskileriyle karşılaştırmalıdır. Betimsel öğretimin dikkat edeceği bir nokta da kendi yurdunun şeylerini ve tarihî olaylarını sosyal olaylarla ve yabancılarla kıyaslamaktır. Betimsel öğretimde sezginin yeri büyüktür: sezgi yalnız eşyanın kendisine bağlanmamalı, çocuğun gözleriyle ve duyu organlarıyla göremediği ve alamadığı şeyleri onlara görmüş gibi canlı olarak anlatmalıdır. Herbart, bu noktada bilhassa öğretmenin konuşmasını gözönünde bulundurur. Öğretmen derslerini ayrıntılı ve canlı anlatmalıdır.

Herbartçı Ziller, bu noktada Herbart'tan ayrılıyor. O, betimsel öğretimin de konuşma şeklinde olmasına ve yeni düşüncelerin "tasarımların mekanizmasına" bırakılmayıp her yeni şeyin eskiden kazanılmış olan tasarımlarla birleştirilmesine taraftardır. Ziller, betimsel öğretimde öğretmenin anlatmasına o kadar değer vermiyor. O, daha ziyade keşfettirmeye, buldurmaya değer verir.

Öğretimde çağrışımlardan gereği gibi faydalanmalıdır. Bundan maksat somut fikirlerden ve tasarımlardan yavaş yavaş kavramlara ve kanunlara yükselmektir. Bu

da, birbirine yakın olan, benziyen veya zıt olan noktaları buldurmakla elde edilir.

2) Muhtelif konuların birbirine yakın olan noktaları karşılaştırma suretiyle birleştirilmelidir. Hattâ muhtelif dersler arasında “fikrî ilişki yolları” kurmaya çalışmalıdır.

Çağrışıma yardım eden noktalar arasında zıtlıklar önemli yer tutar; şişman yanında zayıfı birleştirmek ve kıyaslamak kolaydır. Birleştirmelerden ve kıyaslamalardan elde edilen sonuçlar ve kurallar dimağa iyice yerleştirilmelidir.

Öğretimde çağrışımdan sonra özetlere (Herbart buna sistem diyor) geçilir. Özetlerde şu noktalara dikkat edilmelidir :

1 — Kavrama ait olan soyut noktalar somutlardan iyice ayrılmalıdır.

2 — Özetleri küçük cümleler halinde mümkün mertebe çocuklara buldurmalıdır.

3 — Kazanılan kavramlar eskileriyle birleştirilmeli ve bir sıraya sokulmalıdır.

4 — Kazanılan kavramları kural veya cümleler halinde çocukların sistem defterlerine yazdırmalıdır.

Öğretimde en son basamağı uygulama teşkil eder (buna Herbart metot diyor). Burada çocuğa bilginin maharet şekline ne suretle geçeceği, bilinen şeylerin ne suretle uygulanacağı gösterilir.

Çocuğun kuramlar içinde saplanıp kalmaması için buna ihtiyaç vardır. Uygulama hakkında Herbart şu tavsiyelerde bulunuyor :

1 — Kuramsal bilgileri fırsat düştükçe daima alıştırmalarla uygulamalıdır.

2 — Kavramlardan ayrı parçalara geçmelidir; bir kuraldan muhtelif misaller buldurmak gibi.

3 — Hayattan ve tarihten misaller almalı ve her birinde doğru hareketin ne olacağı sorulmalıdır.

4 — Bazı uydurma olaylar bulmalı ve bunlardan çocuğa en doğrusunu keşfettirmelidir.

5 — Dil öğretiminde misallerden kurallar çıkarmalı ve kuralları fırsat buldukça konuşmalarda ve okumalarda uygulamalıdır. Cümlelerin hangi kurala uyduğunu çocuklara buldurmak da iyidir.

6 — Serbest yazı vazifeleriyle çocuklara bildiklerini uygulama fırsatı vermelidir.

7 — Matematik ve tabiat bilgilerinde konuları hayati problemler üzerinde uygulamalıdır v.s..

Formal basamak prensibinin görevi, öğretimi düzen altına almaktır. Fakat öğretimde merkezleşmenin (Concentration) de büyük bir önemi olduğunu düşünmek lâzımdır. Öğretimin merkezleşmesine haftalık ders cetveli yardım eder.

Okullar bazı derslere haftada bir saat veya iki saat ayırırlar ve programları buna göre tertibederler. Bu, dersler arasındaki bağılılığı bozar ve ilgiyi dağıtır. Buna karşı Herbart, herhangi bir dersin hiç olmazsa her gün birer saat okutulmasına ve ders cetveline alınmasına taraftarıdır. Gerçi değişikliğin faydası vardır. Fakat bunu, dersleri ayırmakla değil, belki dersin konularında yapmak daha iyidir, Aksi takdirde çocuklar yanlış anlaşılan bir değişiklik hatırı için dağınıklığa sürüklenmiş olurlar.

Genel olarak dersler çocukların neşelerine göre ayarlanmalıdır. Öğretim sanatı ne kadar iyi olursa olsun neşesiz çocukları konulara ilgilendirmek çok zordur. Neşesizlik çok vakit fazla oturmaktan ve fazla mânevi gerginlikten ileri gelir.

Derslerin nevilerine ve ders konularına gelince, Herbart bu noktayı, kendi pedagojisinde tanınmış olan, **kültür basamak teorisine** göre çözmeye çalışıyor.

Dersler çocuğun ruhunda merkezleşmiş bir ruh uyardırılmalıdır. Konular kısmen çocuğun mânevi hayatının evrimine ve gelişimine ve kısmen insanlığın evrim tarihine uygun olmalıdır. Bu vesile ile Herbart şu istekte bulunur: çocuğu birdenbire bugünün karışık hayatı içine sokmamalıdır. Çocukları bugünden çok daha basit olan klâsik dünya ile meşgul etmelidir. Herbart, Yunancanın ve Lâtincenin programlarda geniş bir yer almasını uygun bulmaktadır. Bugünkü durum hakkında bir fikir edinmek isteyenler, mutlaka başlangıç noktası olan eski edebiyatı ve klâsik hayatı olduğu gibi tanımaya gayret etmelidir. Bu fikriyle Herbart, yeni humanist olduğunu belirtmektedir.

Hervart, ruha etki yapan, insanda zihniyet yaratan dersler arasına din ve tarih derslerini de sokmaktadır. Matematik ve tabiat bilimleri ikinci plânda gelir. Bunlar daha ziyade bilgi dersleridir.

İşte bilimsel pedagojinin kurucularından olan Herbart'ın öğretim ve eğitim hakkında başlıca fikirleri bunlardır.

Bir filozof ve aynı zamanda derin ve değerli bir pedagog olan Herbart, pedagoji bilimini üniversitelere sokmaya muvaffak olanların başında bulunur. Psikoloji ve ahlâk bilimlerini pedagojiye yaklaştırması bir başarıdır. Gerçi pedagoji yalnız bu iki bilimle yetinemez; felsefenin ve sosyolojinin de pedagoji ile ilgisi büyüktür. Fakat pedagojinin gerçek yardımcı bilimlerine ihtiyacı olduğunu belirtmesi ve öğretmenleri bu yardımcı bilimlerle uğraşmaya teşvik etmesi büyük bir kazançtır.

Formal basamaklara dayanan öğretim metodunda bir hayli düşündürücü ve faydalı noktalar vardır. Nitekim Herbart'ın öğretim metodu uzun müddet okullarda uygulanmıştır. Fakat en ayrıntılı noktalara varıncaya kadar öğretmenlerin eline öğretim reçetesi verilmesi hayli mahzurlu olmuştur. Birçok öğretmenler öğretim metotlarında

kuralcılığa sımsıkı bağlı kalmışlar ve kişiliklerini tamamiyle arka plâna atmışlardır. Halbuki öğretimde metot kadar öğretmenin kişiliği de önemlidir. Birçok Herbartçı öğretmenlerin, kör değneğini bellemiş gibi, sınıflarda ruhsuz ve kuru ders anlatmaları birçok pedagogların gözüne çarpmış ve bunlar Herbart'ın öğretim sistemine âdeta isyan etmişlerdi. Metot, bir matematik formülü gibi hiçbir suretle değişmiyen ve değiştirilemiyen bir şey değildir. Metot, canlı ve birbirine benzemiyen çocuklara bilgi kazandırma yollarını gösteren bir işarettir. Bu canlı hayatta ileri geri birçok zikzaklar olabilir. Bunu zamanında tâyin eden öğretmenin kişiliğidir.

Herbart'ın, pedagojiye en büyük hizmeti ilgiyi öğretimin ana prensipleri arasına sokmasıdır. Öğretimde ilgiyi yaratan yalnız öğretmenin kişiliğidir, metot değildir. Bunun içindir ki Herbart'ın öğretim hakkındaki tavsiyeleri değersiz öğretmenler elinde canlılığını ve ruhunu kaybeden bir kuru alet olmuştur.

Herbart'ın kuvvetli taraflarından biri tasarımlara verdiği önemdir. Tasarımlar, şüphe yok ki, bizim hayatımızda önemli rol oynarlar. Bunların kuvvetlendirilmesi çarelerini araştırmak bir kazançtır. Hipnotizmde ve psikoanalizde bilinçaltı tasarımların oynadığı rolü inkâr etmek kolay değildir.

Buna rağmen tasarımlara her şeyden üstün yer vermesi, irade ve duygu olaylarını bile tasarımlarla açıklaması ve psikolojisini metafizik üzerine kurması onun en zayıf tarafıdır. Bugünkü psikoloji irade ve duyguyu yalnız tasarımlarla açıklamaktan çok uzaktır. Bugünkü pedagoji, canlı hayatı yalnız derslerden ve tasarımlardan yaratacağına inanmıyor. İrade ve duygular her şeyden önce hayat içinde ve türlü yaşayışlarla çimlenir ve gelişir. Çağdaş pedagoji, bu temel üzerine kurulmuştur. Tasarımların hayatta hiç mi değeri yoktur? Söylenen şeylerden bu mâ-

nayı çıkarmak hatadır. Biz, yalnız tarlaya tohum ekmeden önce tarlanın hayat ve yaşayış sabaniyle sürülmesini tavsiye ediyoruz. Zira irade, ahlâk ve duygu gibi tohumların başka türlü ruh tarlasında çimleneceğine ihtimal vermiyoruz. Tasarımlara gelince, bunların zihin hayatımızda oynadığı rolü kabul etmekle kalmıyoruz, istenilen şekilde sürülmüş olan ruh tarlasında tasarımların kökleri kuvvetlendirici bir özelliği olduğuna da kuvvetle inanıyoruz.

Fröbel

FRÖBEL

(1782 - 1852)

Pestalozzi, eğitimin ana kucağındaki çocuklardan işe başlamasını muhtelif vesilelerle söylemişti. Kendi çocuğu üzerinde gözlemlerde bulunurken ve ilk romanında mesut bir ailenin çocuklarından ve onların eğitiminden bahsederken ana, babanın çocuk eğitiminde oynadıkları rolü çok açık olarak belirtmişti. Fakat Pestalozzi, okul çağına kadar olan çocukların eğitimiyle bir türlü yakından meşgul olmaya fırsat bulamadı. Büyük Fransız Devrimi ve Napolyon'un, Avrupanın sosyal ve genlik durumunu altüst eden savaşları Pestalozzi'yi açlık ve sefalet içinde yaşayan ilk okul yaşındaki çocuklarla uğraşmaya sürükledi. Pestalozzi, hayatının sonuna kadar küçük çocukların eğitimi ve aile eğitiminin kutsallığı üzerinde durmakla beraber bütün enerjisini ilk okul çocukları üzerinde toplamıştı. Okul çağından önceki çocukların eğitimi ile yakından uğraşan ve bunu bir problem olarak ele aldıktan sonra en iyi bir tarzda çözmeye muvaffak olan Fröbel olmuştur.

Fröbel, 1782 yılında doğmuştur. Babası papazdı. On altı aylık iken anasını kaybetmişti. Sert muamelesi yüzünden babasına bir türlü ısınamayan ve başka bir kadınla evlendikten sonra üvey ana tarafından da kötü muamele gören Fröbel, çocukluğunun ve gençliğinin cennet hayatını yaşamadan, samimî bir aile ocağının, ruhları güneş gibi geliştiren nimetlerinden faydalanmadan akrabalarının yanında büyümüştü. Amcasının yanında ilk öğretimini tamamlamış, türlü fırsatlardan faydalanarak. Rousseau gibi,

kendi kendini yetiştirmeye çalışmış, bir aralık pratik ormancı olmuş ve nihayet babasından aldığı bir tasdikname ile 1799 da Yena Üniversitesine kaydedilmişti.

Malî duruma elverişli olmadığından üç sömestir kadar üniversitede kalmış ve bir meslek edinmek kaygısıyla uzun bir kararsızlık devri geçirdikten sonra Gruner'in teşvikiyle kendisi tarafından idare edilen bir okulda öğretmenlik görevi kabul etmişti. Gruner, uzun zamandan beri Pestalozzi'nin hayranlarındandı.

1805 yılında bir aralık İfertende çalışan Pestalozzi'yi ziyaret etmiş ve iki yıla yakın Gruner'in okulunda çalıştıktan sonra 1807 yılında zengin bir ailenin çocuğunu yetiştirmek ve eğitmek görevini üzerine almıştı. İlk üç çocukla bir çiftliğe çekilmiş ve 1808 de bunlarla birlikte İferten şehrine yerleşerek iki yıl kadar Pestalozzi ile sıkı ilişkide bulunmuştu.

Fröbel, burada Pestalozzi'nin fikirlerini yakından öğrenmiş ve kendisine hayatının sonuna kadar bağlı kalmıştı.

Yarıda kalan üniversite öğrenimini bitirdikten sonra bir aralık gönüllü olarak askere yazılmış, Napolyon orduları yenildikten sonra Berlin maden müzesinde asistanlık görevini kabul etmişti. 1813 yılında kardeşinin ölümü üzerine öksüz kalan üç çocuğunu yanına almış ve onların eğitimiyle yakından uğraşmıştı.

Ruhunda eğitim işlerine karşı gittikçe ilgi duyan Fröbel, Grinheim şehrinde bir eğitim kurumu açmıştı. Fröbel burada zengin bir kadınla evlenmişti. Kadının kardeşi okulu yaşatmak için Fröbel'e hayli yardım etmişti.

Yenilik düşmanları kendisine iftirada bulunmuş, demagoji şüphesi altında bırakılan okulunu öğrenci bulamamak yüzünden kapatmak zorunda kalmıştı. İftiraya sebep, çocukların uzun saçla gezmesi, yeni metotlara göre cim-

nastik yapması ve çocukların vatan şarkıları söylemesi idi.

Fröbel 1826 yılında bu şehirde çalıştığı zamanlarda, tanınmış "İnsan Eğitimi" eserini yayımlamıştır.

Okulunu kapadıktan sonra İsviçreye gitmiş, Burgdorf kasabasında öksüzler yuvasının idaresi kendisine verilmiştir. Fröbel, bu okula dört yaşındaki çocukları da kabul etmiş, bunların en uygun bir şekilde yetiştirilmesi imkânları üzerinde düşünmüştü. İşte muhtelif zamanlarda minimumi çocuklarla uğraşmak fırsatını bulan Fröbel'e, çocuk bahçesi fikri bu suretle aşılanmıştır.

1837 de tekrar Almanyaya dönen Fröbel, küçük çocukları en iyi bir şekilde yetiştirme metotlarını araştırmış ve bu maksatla Blankenburg şehrinde küçük çocuklara mahsus bir okul açmıştı. Fröbel çocuk bahçeleri adını 1839 da bulmuş ve aynı yıl içinde küçük çocukları yetiştirmek üzere kadınlara da bir kurs açmıştı. Kadınların bu işte büyük başarı gösterdiğini gören Fröbel onların yardımıyla kurumun gelişeceğine inanmıştı.

Zavallı Fröbel bu mâsum işle uğraşırken yeniden iftiraya uğramış, çocukların bu meşguliyetlerle ve oyunlarla dinsizliğe sürüklendiği ve halkı baştan çıkardığı söylenerek 1851 de eğitim bakanlığı emriyle okulu kapatılmıştı.

Bu durumdan çok üzülen ve mâneviyatı sarsılan ihtiyar Fröbel, 1852 yılında ölmüştür.

İnsan, bütün hayatını harcıyarak bir problemi çözmeğe muvaffak olduğu bir sırada ümitlerinin gerici (mürteci) kuvvetler tarafından yıkıldığını görürse son derece üzülür. Bilim tarihinde bunun örneklerine çok raslanmıştır.

İşte yetmiş yıl yaşıyan Fröbel, ölümünden bir yıl önce tam insanlık binasının bir parçasını tamamladığı bir sırada bütün emeklerinin boşa gittiğini yaşaması çok hüznü bir levhadır. Mamafih ilkönce Amerikada yerleşen

ve sonra İngiltereden tekrar Avrupaya yayılan çocuk bahçelerinin bugünkü halini gördükten sonra Fröbel'in boş yere üzüldüğüne hükmediyoruz ve bu olaydan bir ke-re daha anlıyoruz ki insanlık için başarı ile çalışan insanlar zamandaşları tarafından takdir görmeseler bile insanlık ve tarih tarafından mutlaka takdir görür ve saygı ile anılırlar. İşte Fröbel de bu mesut ölmezlerden biridir.

Bundan sonra Fröbel'in pedagojide kök salan fikirlerini inceliyebiliriz :

Fröbel, pedagoji bilimini felsefeye bağlamayı lüzumlu görür. Zira felsefe, ona göre, her bilimin prensiplerini gösterir. Fröbel'in en büyük kitabı tabiattır. Eğitimde tabiattan çok şeyler öğrenmek mümkündür. Çocuk tabiatın bir parçasıdır. Binaenaleyh eğitim kanunları dünyada hâkim olan kanunlara bağlı olmak zorundadır. Bu bakımdan tabiatın evrim ve gelişim kanunu insanların eğitimine temel teşkil edebilir. Eğer küçük çocuklar tabiatın ve örgensel hayatın kanunlarına göre yetiştirilirse çok faydalı sonuçlar elde edilmesi mümkündür.

Pestalozzi, bu alanda önemli adımlar atmıştır. Yalnız o, okul çocuklariyle uğraşarak insanlık eğitimini sağlamaya çalışmıştır. Halbuki henüz okula gitmiyen çocukların eğitimiyle de yakından uğraşmak, onların gelişimiyle meşgul olmak lâzımdır. Zira gerçek eğitim süt emme devrinden, hattâ çocuk dünyaya geldiği günden itibaren başlamalıdır. Unutmamalı ki insanlık eğitiminin temeli ailede başlar. Temel kuvvetli olursa bunun üzerine büyük ve kuvvetli binalar kurmak kolaylaşır. Gerçi Pestalozzi de bu fikirler üzerinde durmuştu. O da aile eğitiminin önemini muhtelif vesilelerle belirtmişti; fakat küçük çocukların gelişimini derinden incelemek, prensiplere bağlamak ve bu prensipleri gerçekleştirmek Fröbel'e nasibolmuştur.

Gariptir ki Fröbel'in ana fikirleri kendisinin çocukluk hayatında bir türlü yaşayamadığı ve zevkini doya doya ta-

damadığı şeylerdir. Aile güneşinin ışığını ve hararetini tadamayan Fröbel, diğer çocukların bundan yoksun kalmasını amaç edinmiştir. Bunlar: sevgi, neşe ve arkadaşlarla, yaşdaşlarla bir arada bulunmak ve oynamak zevkı; mamafih Fröbel, kana kana yaşamadığı ve zevkini süremediği bir hayatı çocuklara yaşatmayı ön plâna almıştı. O da tabiatla baş başa kalmak, tabiat içinde yuvarlanmaktır.

Bunların dışında Fröbel, çocukluğunda yaşayamadığı bir diğer şeyi büyük bir pedagoji prensipi olarak ortaya atmış ve bu prensip gün geçtikçe çağdaş pedagojide önem kazanmıştır. O da bireylik ve bireyliğin özel bir şekli olan aktüalite prensipidir.

Gerçi Fröbel'den önce gelen büyük pedagoglar bireyliğe saygı gösterilmesi lüzumunu öne sürmüşlerdi; fakat onlar daha ileri gitmemişler, sadece ve genel olarak bireylik üzerinde durmuşlardı. Halbuki Fröbel, bireyliği çocukluğun muhtelif devirlerine yaymış ve her devri kendine mahsus bir bütünlük sayarak ona göre hareket edilmesi gerektiğini söylemişti. Okul çocuğunu ana kucağındaki çocuktan ayırmıyan, gençliğin özelliklerini çocuklukla karıştıran bir pedagog, farkına varmadan hata üzerine hata işler ve çocukların eğitiminde zararlı sonuçlara sebeb olur.

Schleiermacher de bu nokta üzerinde durmuştu; o da problemin önemini kavramış ve pedagojisinde incelemişti. Acaba Fröbel bunun etkisi altında mı kalmıştı? Buna pek o kadar ihtimal vermiyoruz. O, daha ziyade Pestalozzi'nin etkisi altında kalmıştı. Gerçi Pestalozzi bu noktaya dokunmamış, genel olarak bireylik üzerinde durmuştu. Fakat bundan aktüalite prensipine atlamak daima mümkündü. Binaenaleyh örgensel hayatın kanunları üzerinde duran Fröbel'in bu noktadan işe girilerek aktüalite prensipine ulaşması bize, bunun için, daha uygun görünüyor.

Fröbel bu nokta etrafında şöyle düşünüyordu: Tabiat ve insanlık ideleri arasında zıtlık olmaması, tersine olarak uygunluk ve birlik olması lâzımdır. Her organizma, serbest olarak ve içten gelişir. Biz çocuğu kendi isteğimize göre değil, çocuğun tabiatının istediğine göre yetiştirmeliyiz. Tabiatıta her organizma zaman ve mekân içinde bir bütünlük halinde görünür. Organizmayı parçalara bölmek mümkün değildir. Süt emme devrini çocukluk, bunu da gençlik, adamlık ve ihtiyarlık devirleri kovalar. İşte bu devirlerin her birinde insan bir bütünlük halinde karşımıza dikilir durur. Bu mütalâadan şu genel kuralı çıkarmak mümkündür: çocuğu gelişmeye yetenekli bir gözle görmeli ve her devrin tabii gelişmesini gözden uzak tutmamalıdır. “İnsan her devirde, bulunduğu devrin isteklerini tam olarak yerine getirmekten başka bir çabada (cehte) bulunmamalıdır.” Yani her devri bir bütünlük halinde ele almalı ve her devri kendi bütünlüğü içinde olgunlaştırmaya çalışmalıdır.

İş Pedagojisi eserinde Fröbel'e haklı olarak büyük değer veren Burger, Fröbel hakkında şöyle diyor: Fröbel, gerek çocuk bahçelerinde ve gerek öğretimde Pestalozzi'nin sezgi prensipini ve Fichte'nin etkinlik veya eylem prensipini benimsiyerek işe girişmiş ve bu iki prensipi geliştirerek çocuğun kendi etkinliğine dayanan bir eğitim sistemi kurmaya muvaffak olmuştur.

Fröbel'e göre sezginin başlıca öğeleri şekil, büyüklük, ağırlık, sayı, renk, hareket, istikamet ve sestir.

Çocuğun eğitiminde bu sezgi öğeleri oyun vasıtaları şeklinde gösterilir. Bu vasıtaların hepsi iç içe bağlı olarak bir bütünlük teşkil etmelidir. Fröbel bu bağlılığı matematik bilimiyle sağlamaya çalışmıştır. Ona göre cisimler: daire, silindir ve küb gibi şeylerle; yüzeyler (sathlar): kâğıt ve levhalarla; çizgiler: çubuk ve iplerle; noktalar: tohum, mercimek gibi küçük yuvarlak şeylerle ço-

cuklara anlatılmalı ve meşgul edilmelidir. Bunlardan başka hiçbir şekli olmıyan kum, çamur, talaş, su ve renklerden de bol bol faydalanmalıdır. Fröbel bu beş meşguliyet vasıtası üzirende birer birer durmuş ve her biri üzerinde çocukları ilgi ile meşgul edecek imkânlar aramıştır. Bunlara pedagojide Fröbel hediyeleri adı verilir.

Birinci hediye toptur. İkincisi daire, küb, silindir; üçüncüsü, beşincisi ve yedincisi küpe ve yuvarlak şeylere benzeyen cisimlerdir. Dördüncüsü ve sekizincisi tuğla şeklinde tahta parçalarıdır.

Üçüncüden sekizinciye kadar olan hediyeler bilhassa yapı için kullanılır. Bunlar vasıtasıyla “çocuk henüz kelime ile deyimliyemediklerini deyimlemeye muktedir olur.” Bunların tümüne mücessem deyimler denir. Küçük çubuklarla, telden dairelerle, mercimeklerle, düğme yerleştirme ile, renkli fasulyelerle ve incileri sıralamakla meşgul edilen çocuklardan bir sürü maharet isteniyor demektir. Meşguliyetlerden bir kısmı eşyanın muhtelif tarzda birleştirilmesine yarar. Buna karşı eşyanın şeklini değiştirmeye yarıyan meşguliyetlerin de ayrıca önemi vardır. Kâğıt bükme, kartonlardan geometri şekilleri meydana getirmek, örmek, dikmek, kesmek ve resim yapmak gibi. Şekilsiz şeylerle uğraşmak, çocukların ayrıca sevdiği şeylerdir. Sırasında çocuklar bu gibi şeylerle de meşgul edilirler.

Okuldan önceki yaşlarda olduğu gibi okul çağında da oyun vasıtalarından faydalanarak çocukları türlü meşguliyetlerle etkin bulundurmalıdır; bu etkinlikler çocuğun kendi kendine bir şeyler yaratması esasına dayanmalıdır. Zira çocuklara en iyi sezgi kazandırmanın yolu budur.

Gerek meşguliyet ve gerek hareket oyunları çocukların etkinlik yönsemesini kandırmaya yarıyan başlıca fırsatlardır. Çocukların kendi kendine etkin olmalarında meydana gelen şeyler zanaatların, maharetlerin alfabesidir. Bunları plânlı bir şekilde çocuklar üzerinde uygula-

makla eğitimin amacı olan genel insanlık eğitimine yardım edilmiş olur.

Fichte gibi Fröbel de etkinlik yönsemesinin eğitimde itici bir kuvvet olduğuna inanır. İnsan tabiatının mânevi gelişiminin temelini zihinde değil, pratik alanda aramalıdır.

Çocuk, etkinlik yönsemesi tarafından itilerek kendi görgü âlemi ve çevresindeki şeyleri kendi kendine etkin olarak taklideder veya onların kopyasını alır. Bu sayede çocuk, sezginin gerçek eşya ile ne derece olgunluk teşkil ettiğini yakından anlar. Bu bakımdan etkinlik, doğru sezgi için en emin bir vasıttır. Fröbel'e göre eşya yalnız duyu organlarıyla kavranmaz, eşyanın belirtileri ve nitelikleri yalnız sezgisel olarak algılanmaz; veya eşya, adını söylemek veya tekrar etmekle benimsenmez; eşyayı aynı zamanda mümkün olursa aynı maddeden ve yeniden yaratmak lâzımdır.

Eğer bunu yapmak mümkün değilse o zaman eşya ile oynamalı, onun üzerinde çalışmalı ve ondan yeni yeni şeyler meydana getirmeye gayret etmelidir.

Buradan anlaşılıyor ki eşya ile meşgul olma ve eşyanın sezgisi sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Eylem ve hareket vasıtasıyla sezgi derinleşir ve tersine olarak kazanılan sezgilerle eylem ve hareketler bir nizama bağlanır. Çocuk bir şeye şekil verirken, bir şeyle uğraşırken kendi kendine etkin oluyor, kendi kendini yetiştiriyor demektir.

Fröbel, bu düşüncelerini insanlığın evrim kanununa uydurmaktan çıkarmıştır. Ona göre insan, dışardan aldığı kuru izlenimlerle değil, kendi yaptığı şeylerle gelişir. İnsanlık da bu yoldan yürüyerek ilerlemiştir.

Bu kural, yalnız küçük çocuklar için değil, iş olgunluğuna ulaşan okul yaşındaki çocuklar için, öğretim için de uygulanmalıdır.

Çocuk ruhuna uygun öğretim metotlarıyla çocuklara bilgi kazandırmak mümkündür. Fakat bununla yetinmemelidir. Yeteneklerimizi ve kuvvetlerimizi kullanmak ve harekete getirmekten de faydalanmalıyız. Bu suretle hem bilgilerimizi canlandırmış ve hem de kuvvetlerimizi ve yeteneklerimizi daha fazla sağlamlaştırmış oluruz. Hayat ve etkinlik içinde eşyayı almak ve kavramak kuru kelime ve kavram olarak almaktan çok daha iyidir. Çünkü bu tarzda alınan şeyler insanları içten geliştirmeye yardım eder.

Çocukluk devrinde meşguliyet yönsemesini en iyi kandıran şey oyunlardır. Oyun, çocukların ve küçük yaşta olanların en değerli gelişim vasıtasıdır. Zira oyun, çocuğun iç âleminin serbest bir deyimidir, iç âlemin zorunluluklarından ve ihtiyaçlarından doğan bir deyimdir. Oyun, neşe, hürriyet, memnunluk, rahatlık, dostluk ve barış yaratan bir etmendir. Her iyiliğin kaynağı oyundadır ve oyundan meydana gelir. Oyunda becerikli olan, soğukkanlılığını bozmıyan ve takatsiz kalıncaya kadar oyunda dayanan çocuklar büyüdüleri zaman da muhakkak ki aynı meziyetleri gösterecekler, kendilerinin ve başkalarının hayrına çalışmaktan geri durmıyacaklardır.

Başlangıçta hareket hatırı için yapılan oyunlar çocuk bahçelerinde bir şeyler meydana getirmek amacıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu suretle çocuğun etkinlik yönsemesi bir eğitim ve yaratıcılık yönsemesine doğru geliştirilmiştir.

Oyunda bir şeyler yaratmak arzusu kuvvetlenince çocuk iş olgunluğuna ulaşır. Bundan sonra çocuğun öğretimiyle uğraşılabilir.

Öğretimde de çocuğun etkinlik yönsemesine önem vermeli, insanın eğitimini ve gelişimini bu yönsemeye bağlamaya çalışmalıdır. Etkinlik yönsemesi sayesinde çocukları aktif yapmalı, onlara birçok algılar kazandırmalı ve bu suretle onları düşünmeye alıştırmalıdır.

Okulların her sınıfında bu prensipe bağlı kalmalı ve somut şeylerden işe başlamalıdır. Her sezgi duyusal algılardan başlar; irade, tasarım, usamlama v.s. gibi mânevi yetenekler bu algılarla kurulur. Fröbel'e göre öğretim, somut şeylerin dimağda başka şekle girmesidir. Somut şeylerden önce soyut şeylere hiç değer verilmemelidir.

Öğretimin ana prensipi, çocuğu türlü deyim vasıtalarıyla geliştirmektir. Çocuk, bilgisini kendi işlemeli, içten yaşadıklarını dış âlemden herhangi bir şekilde deyimlemelidir. Bilindiği gibi deyim yalnız sözle olmaz, çocuğun elleriyle meydana getirdiği şeyler de birer deyimdir. Çocuğun yapabildiği şeyleri öğretmen değil, çocuğun kendisi yapmalıdır. Bu bakımlardan okullarda erkek çocukların bahçede ve okul atelyesinde pratik işler yapması ve kızların da kadınlığa ait işlerle uğraşması lâzımdır.

Kadın işlerinde yeni modeller bulup meydana çıkarmak önemli bir etkinliktir. Aynı hal resim öğretiminde de olur. Çocuklar resim derslerinde kendi kendilerine resim yapmaya ve bir şeyler yaratmaya teşvik edilmelidir.

Resim yapan öğrenci, hayattaki şekilleri taklitten işe başlamalı, bundan sonra bilgi şekillerinin teorisine ve daha sonra güzellik şekillerine doğru ilerlemelidir.

Hayatta her şeyden önce eylem ve hareket gelir; eylemi algılar ve bunu da düşünce kovalar. Bunun için öğretimin zorunlu ve genel prensipi şudur: ilkin bir şey yapmak, sonra yaptığını görmek ve daha sonra yapılan şeylerden ne gibi bilgiler kazanacağımızı düşünmek.

Somut etkinliklerden somut sezgiler meydana gelir. Çocuk bu vasıtalarla yeni bir şey yarattığı, eşyaya yeni bir şekil verdiği dakikada düşüncesini de geliştirmiş olur.

İşte bu üç öğenin, yani eylem, sezgi ve düşünce öğelerinin çocuklarda ve insanlarda uygulanmasıyla ahenkli gelişimi ve evrini güven altına almak mümkün olur. Akıldan çıkarmamak lâzımdır ki insanlığın evrimi düşün-

ceden harekete, kafadan ele doğru değil, hareketten, eylemden düşünceye doğru yürümüştür. Her insan bu genel evrimin yolunu kovalamalı, aynı yoldan yürüyerek gelişimini sağlamaya çalışmalıdır. Yalnız bunu kuru ve ruhsuz taklit yoluyla değil, serbest etkinlik ve kendi kendini geliştirmek yoluyla yapmalıdır.

Burger, İş Pedagojisi eserindeki açıklamalarında şu hükmü veriyor: Fröbel, sezgi kavramını çocuğun kendi etkinliğine ve somut şeylere bağlamış ve bunu hiç olmazsa ilk çocukluk devri için uygulamaya muvaffak olmuştur. Somut şeylere dayanan kendi kendine etkinlik prensipliyle Fröbel, Pestalozzi gibi, iş okulunu bir eğitim okulu olarak kabul ve ispat etmekle iş pedagojisinde en büyük pedagoglar arasında yer almıştır. “Üç kök birliğin, yani din, çalışma ve itidalin uzlaştığı, ahenk teşkil ettiği bir yerde dünya cenneti, yani barış, neşe, saadet ve bahtiyarlık bulunur” diyen Fröbel’i iş okullarının babası olan Pestalozzi’nin yanında daima saygı ile anmak gerektir.

Fröbel’in çocuk bahçelerinde uyguladığı meşguliyetleri tenkid etmek mümkündür. Fakat tenkidi mümkün olmayan şey Fröbel’in ana prensipleridir. Bu prensipler her vakit tazeliğini ve kuvvetini muhafaza edecektir.

Amerika pedagoglarından John Dewey, çocuk bahçelerinden bahsederken diyor ki: Fröbel, çok sevdikleri oyuncaıkları (bebekler, lokomotifler v.s.) vermeden çocuklara soyut ve yapma oyunlar gösteriyor. Sonra çocuk bahçelerindeki işlerle sonraki devir arasında bir bağlılık ve ilişki görülüyor. Bunun için Dewey, çocuk bahçelerinde “ev hayatıyla komşu hayatın taklitlerine de” yer verilmesini ve bu işlerle daha sonraki işlerin birbirine bağlanmasını lüzumlu görür.

Avrupada ve Amerikada çocuk bahçelerini andıran, fakat daha ziyade sosyal ihtiyaçlara cevap veren şu hayır kurumları bulunur :

1. Emzirme yuvaları.

Bunlar fabrikada veya başka bir yerde çalışan kadınların çocuklarını emzirmek maksadiyle kurulmuştur. İşçi kadınlar sabahleyin işe giderken çocuklarını buraya bırakırlar ve akşamları dönünce beraber evlerine götürürler. Bu kurumlarda ayrıca süt analar da bulunur.

2. Üç yaşından küçük olan çocuklara mahsus barınma yuvaları. Bu da çocuklariyle uğraşamıyacak durumda bulunan işçi erkek ve kadınların çocuklarını kabul eden bir kurumdur.

3. Çocuk esirgeme kurumları.

1779 yılında ilk defa papaz Oberlin tarafından kurulan bu kurumların görevi 3-5 yaşındaki çocukları kabul etmek ve bunları akşama kadar faydalı oyun ve meşguliyetlerle oyalamaktır. Bu kurum on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Paris Akademiyasının fazilet mükâfatını kazanmıştır.

HERBERT SPENCER

(1820 - 1903)

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru pragmatist ve evrimci filozof Herbert Spencer, beden, ahlâk ve fikir eğitimi hakkında yayımladığı bir eserle pedagoji tarihinde tanınmıştır. İngiliz anlayışını belirtmesi ve fikirlerinden birçoğunun özel bir değer taşıması bakımından Spencer'i tanımak faydalıdır.

Eserinin uzun bir bahsi bilgilerimizin önemini ve değerini araştırmaktadır. Bu bahse önem vermesinden maksadı, bilimleri faydalarına ve hayattaki önemlerine göre ayırmak ve çocukları buna göre yetiştirmeye çalışmaktır.

Bilimlerin hepsi faydalı ve lüzumludur diye genel bir hüküm vermek doğru olmaz. Bilimlerin bağıntılı (relatif) değerini bulmaya ve ancak ondan sonra okutulacak bilimleri tesbit etmeye çalışmak daha doğru olur. Eğer her şeyi öğrenmeye ve anlamaya vaktimiz müsait olsaydı o zaman bilimlerin ayrılmasına hiç hacet kalmazdı. "Fakat üç günlük ömrü olan biz insanlar öğrenim zamanının kısalığını düşünerek bundan en iyi bir şekilde faydalanmaya çalışmalıyız."

Bilimlerin faydalarını bağıntılı olarak tâyin etmek için her şeyden önce bir değer ölçөгüne ihtiyaç vardır. Mafih bu meselede uzun boylu ayrılık olamaz. Zira herkes bilginin hareketlerimizle olan ilişkisini düşünür; yani herkes insanın refah ve saadetinin nasıl olması lâzımgeldiğini genel bir ölçök olarak kabul eder.

Acaba mükemmel olarak nasıl yaşayabiliriz? Herkesin ve pedagoji biliminin en çok düşüneceği nokta bu olma-

dır. “Kendimizi tam bir hayata hazırlamak” bu sorunun en doğru cevabıdır.

Bilimlerden her birinin değerini takdire yarıyacak bir metot bulmak güçtür. Fakat bu zorluk bizim böyle bir şeyi aramamıza engel olmamalıdır. İlk adımı insanın hayatındaki muhtelif etkinlikleri önemine göre sınıflamaktır. Bugünkü duruma göre tabii sınıflama şöyle olmalıdır:

1. Doğrudan doğruya kendimizi korumaya yarıyan etkinlikler,
2. Kendimizi dolayısıyla korumaya yarıyan etkinlikler,
3. Gelecek neslin eğitimi ve öğretimi amaç bilen etkinlikler,
4. Devleti ve cemiyeti ayakta tutmaya yarıyan etkinlikler,
5. Hayatın boş zamanlarını hoş bir şekilde geçirmek için zevklerimizi ve duygularımızı geliştirmeye yarıyan etkinliklerdir.

Doğrudan doğruya nefsimizi korumaya yarıyan bilimler, sağlık bilgisi ve fizyolojidir. Dolayısıyla kendimizi korumaya yarıyan bilgiler, üretim hayatında önemli bir rol oynayan aritmetik ve geometri başta gelir. Diğer bilimlere gelince, etrafımızda gördüğümüz ve kullandığımız her şey, makinelerin meydana getirdiği şeylerdir. Bu da mihanik biliminin lüzumunu meydana koyar. Fakat makineleri harekete getiren buhar kuvvetini ve bunun kanunlarını bilmek de hayatta çok faydalıdır.

Maden ocakları nasıl havalandırılır? Güvenlik lâmbasıyla patlamanın nasıl önüne geçilir v.s.? Bütün bunlar fizik biliminin hayattaki önemini gösterir.

Sonra madenlerin işlenmesi, sabun, şeker, havagazı, boya v.s. gibi şeyleri her gün kullanmaktayız. Bunları bize

kimya bilimi öğretir. Bunlardan başka hayatımızı dolayısıyla korumaya yarıyan diğer bilimler sırasıyla astronomi, mineraloji, tarih, psikoloji ve biyolojidir. Bunlara bitkileri ve sosyal bilimleri de katmak lâzımdır.

Gelecek neslin öğretimine ve eğitimine ait bilgilere gelince, Spencer, bu noktaya çok kayıtsız kaldığına işaret etmektedir. Eğer bizden çok sonra gelecek insanların eline kullandığımız kitaplardan ve imtihan kâğıtlarından başka bir şey geçmezse o devrin eski eserler mütehasşısı-ları, gençlerin bir gün aile başkanı olacaklarına dair hiçbir ize raslamıyacaklardır. Böyle hazırlıksız ana ve babalar çocuklarının eğitimine nasıl dikkat edebilirler? Bunun için ilerde aile kuracak olan çocuklara beden ve ahlâk eğitiminden bilgi vermek lâzım gelmektedir. Fikir eğitimi hakkında da çocukları uyanık bulundurmak gereklidir. Okullarda siyasi coğrafya gösterilmektedir; asıl ilgilenecekleri kısma, yani tabii coğrafyaya hiç önem verilmiyor. Halbuki işe tabii coğrafyadan başlamak faydalıdır.

Vatani ve sosyal görevlere gelince, okullarımızda bu ihtiyaca tarih dersleri cevap vermeye çalışmaktadır. Fakat tarihe ait bilgilerin bugüne kadar öğretilen şekli tamamiyle değersiz ve faydasızdır. Çocuklar okullarda bir sürü kral adı öğrenir ve bunların hal tercümeleriyle meşgul olur. Savaşlar, saray etnikaları, kıskançlıklar ve bu yüzden çıkan türlü kavgalar, kumandanlar, askerler ve toplumlar v.s. çocukların kafasına tıklılır. Bunları bilmek neye yarar? Bunlar belki meraklı, fakat tamamiyle faydasız bilgiler ve olaylardır.

Eskiden kral her şey ve halk hiçbir şey sayılırdı. Bunun için krallara, kumandanlara öğretimde bol bol yer ayrılırdı. Halbuki bilinmesi lâzım olan şey cemiyetin tabii tarihidir. Bir milletin nasıl büyüdüğünü, kuvvetlendiğini, geliştiğini anlatan bilgilere ve olaylara ihtiyaç vardır. Devletin ve hükümetin kuruluşu, anayasası gibi noktalara

çok önem verilmeli ve yerli hükümetlerin en küçük şubelerine kadar çocuklara bilgi verilmelidir.

Sonra bir sınıf halkın diğer bir sınıf üzerine nasıl haksızlık ve zorbalık ettiğini bilmek de çok faydalıdır. Evde ve dışardaki hayatı idare eden âdetler, kadın ve erkeklerin ve ailenin çocuklara karşı bağlılıkları, çürük inanlar v.s. hep meraklı ve faydalı bilgilerdir.

Sonra sanayi hayatına geçmeli, sanayide sınıflardan bahsetmeli, iş bölümünü anlatmalı, iş verenlerle işçilerin durumunu açıklamalı, paranın üleştirilmesinde başlıca etmenler nelerdir? Başlıca ulaştırma araçları hangileridir v.s.? Bunlar, her gün karşılaştığımız problemler olduğu için bu noktalar hakkında çocuklara bilgi vermek herhalde çok faydalıdır.

Bunları gereği gibi çocuklara anlatmak ve sindirmek için biyoloji, psikoloji ve sosyoloji bilmek lâzımdır. Boş saatleri doldurmaya yarıyan meşguliyetlere gelince, bunlar güzel sanatlardan ibarettir.

Spencer, son olarak dil ve din derslerini de okutulacak bilgiler arasına sokuyor ve bu suretle sınıflamayı bitiriyor.

Bundan sonra hemen eğitim bahsine geçiyor. Ona göre eğitim üçe bölünür: 1 — Fikir eğitimi; 2 — Beden eğitimi; 3 — Ahlâk eğitimi.

Spencer, öğretim ve eğitim problemlerine girmeden önce eğitim ve öğretimin bugüne kadar geçirdiği evrimi gözden geçiriyor ve haklı olarak diyor ki:

Bugüne kadar eğitimde birçok değişik metotlar uygulanmıştır. Sosyal hayatın şekli ve gidişi, eğitim metotlarının zaman zaman değişmesini gerektirmiştir.

Eskiden insanların hayatına din hâkimdi. Bu devrin eğitim parolası: inan ve hiç sorma idi. Bu parola okullarda da uygulanmakta idi. Okul içinde çocuğun hiçbir hür-

riyeti yoktu. Öğretmenler ve eğitimciler okullarda mutlak birer despottu.

Bu hal, küçük ve önemsiz değişmelerle uzun zaman devam etti. Siyasi hürriyetin ilerlemesi, bireylerin hareketlerini baskı altında bulunduran kanunların kaldırılması, ceza kanununun düzeltilmesi eğitim üzerinde de etki yapmaya başladı.

Mamafih bu etki, yeter derecede kuvvetli değildi. O zamanlarda da: böyle yapmayacaksın düsturu en uygun eğitim şekliydi. Fakat tabiatta kendi kendini tanzim ve idare kudretinin sanıldığından fazla olduğunu öğrendiğimiz, ziraatta ve sanayide serbest çalışmanın daha iyi olduğunu anladığımız, siyasi kuvvetlerin mükemmel olabilmesi için içten gelişmenin lâzım olduğuna inandığımız zaman eğitimde de serbestliğe doğru bir heves uyanmaya başlamıştır.

Burada hemen şunu kaydedelim ki insanların hayatında serbestliğin lüzumu anlaşılınca öğretim ve eğitimde birçok zıt fikirler ve metotlar çarpışmaya başladı.

Gençlerin eğitimi hakkında birbirlerine zıt metotların ve fikirlerin olmasına acınmalı mıyız? Metotların birbirine zıt oluşu şüphesiz ki iyi bir şey değildir; fakat eğitim problemlerinin gelişimi için muhtelif görüşlere daima ihtiyaç olacaktır. Zira en doğru metotlar ancak muhtelif görüşlerden çıkar. Binaenaleyh metotların çokluğu ve zıtlığı ilerde daha mükemmel metotların bulunacağına işarettir.

Elli yıllık bir tartışmadan sonra acaba bugün amaca birkaç adım daha yaklaşmış mıdır? Bunun için ilkönce dünün ve bugünün eğitim metotları hakkındaki zıtlıkları bilmek lâzımdır: çok eski zamanlarda eğitimin amacı beden eğitimi idi. Ondan sonra fikir eğitiminin başa geçtiğini görüyoruz. Bu devirde birkaç yaşındaki çocukların ellerine ders kitabı vermeyi düşünenler bile vardı. Bu iki

akımın aşırılığına bugün şüphe etmiyoruz. Biz bugün fikirle bedenin beraber geliştirilmesi lüzumuna inanıyoruz.

Vaktinden önce olgunlaşmak fikri artık tarihe karışmıştır. Bugün herkes hayatta muvaffak olmanın birinci şartını yetkin bir hayvan olmada görüyor, mükemmel bir dimağ kendini işletecek ve idare edecek hayati kudretten mahrum olursa faydasız kalır. Bunlardan birini feda ederek diğerini kazanmak bizce delilik sayılır. Bedene olduğu kadar fikre de ve tersine olarak fikre olduğu kadar bedene de önem verilmelidir. Çocukluk zamanlarında büyük yetenek gösterenlerin sonradan sönüvermesi çok görülmüştür. Binaenaleyh Rousseau'nun dediği gibi eğitimde vakti akıllıca öldürmeyi bilmek, yani fikir eğitimine pek erken başlamamak" bize de uygun görünür.

Bugün ezberleme metodu gözden düşmüştür. Şimdi mümkün mertebe bilgi, görgülerden ve eşyadan kazanılmaya çalışılıyor.

Ezber öğretimle beraber kurallarla öğretim metodu da gözden düşmeye başlamıştır. Bugünkü metotlarda soyuttan ve genelden önce somut ve özele değer veriliyor. Gramer, nasıl konuşmadan sonra gelişmişse bunların öğretilmesi de dili öğrendikten sonra gelmelidir.

Yeni ve önemli noktalardan biri de gözlem ve inceleme yeteneklerinin belli bir metoda göre geliştirilmesidir. Eskiden maksatsız bir iş, oyun veya yaramazlık sanılan şeylerin gelecekteki bilgilerimizin temelini teşkil ettiği bugün iyice anlaşılmıştır. İşte önceden pek iyi düşünülen, fakat pek kötü uygulanmakta olan eşya dersleri bu amacı gerçekleştirmek üzere programlara sokulmuştu. Vaktiyle filozof Bacon'un: "Tabiat bilimleri, bilimlerin anasıdır." sözü pedagojiye bu suretle girmeye muvaffak olmuştur.

Eşyanın gözlenen özellikleri hakkında bir bilime malik olmazsak, fikirlerimiz hatalı ve hareketlerimiz sakat olur. Duyu organlarının eğitimine gereği gibi dikkat edil-

mezse eğitimin diğer kısımları çok vakit bulanık ve karanlı kalır. İyi gözlem ve teşhis sanatkâra, şaire, doktora lâzım olduğu kadar eğitmene de lâzımdır.

Gerçeklikleri soyut bir şekilde göstermek metodu yerine somut bir şekilde göstermek metodu faydalı bir ilerlemedir. Bugün pozitif bilimlerin ilkel maddeleri, sanayide kullanılan şekilleri doğrudan doğruya gözlemle uygulanmaktadır. Aritmetik işlemlerinde küçük yuvarlaklardan faydalanılması buna güzel bir misaldir. Bunun gibi ölçüler, ağırlık v.s. hep eşyayı araştırmakla öğretilmektedir.

Bu yenilikler arasında daha önemli olan bir diğer yenilik, öğrenimin zahmetli olması yerine bunu çekici ve meraklı yapmak arzusudur. Bu arzunun çekirdeği, çocuğun belirli bir yaşta sevdiği şeylerin kendine faydalı ve sevmediği şeylerin ise zararlı olduğu hakkındaki düşüncedir. Herhangi bir cins bilgi için iştahın çoğalması çocuğun o cins bilgileri ruhuna sindirecek durumda olduğuna ve büyümek için bu bilgilere muhtaç bulunduğuna işarettir. Tersine olarak bazı bilgilerin sevilmemesi çocuğun onları ruhuna sindirecek yeteneğe henüz ulaşmadığına işarettir.

İşte ilk okul öğretimini eğlenceli ve meraklı şekle sokmaya çalışmanın gerçek sebeplerini bu anlayışla yorumlamak lâzımdır.

Acaba bu eğitim ve öğretim yeniliklerinin müşterek nitelikleri nedir? Acaba bu, tabiatın metoduna ve gidişine uymak değil midir?

O halde bundan çok önce Pestalozzi'nin öne sürdüğü bir fikre, çocuğun eğitimi evrim konumuna uygun olmalıdır fikrine doğru ilerliyoruz demektir.

Fikrin gelişimi tabii evrimin gidişine uygun olursa elde edilen sonuçlar çok verimli olur. Fikrî yeteneklerin kendi kendine geliştikleri bir sıra ve tertip vardır. İşte bu sırayı gözden uzak tutmamak ve bilgileri bu sıraya gö-

re vermek lâzımdır. Çocuğun evrimine uygun gelmeyen bilgiler tamamiyle boş şeylerdir.

İşte yukarda söylediklerimiz hep bu genel prensipin kısmen uygulanması demektir. Bu prensip hakkında öğretmenlerde henüz aydın bir fikir yoktur. Fakat pedagojiye dair yayımlanan eserlerde bu noktaya gittikçe önem verilmesi öğretmenlerin fikrini açmaya yarıyacaktır. Meselâ mister Vayter: “Bilgi kazanmanın temeli, öğrencileri kendi kendine öğrenmeye yetenekli kılmaktır” sözü yukardaki prensipin gittikçe yayıldığına işarettir. Burada şu soru da akla gelebilir: niçin çocukları istedikleri gibi bilgi kazanmakta serbest bırakmıyoruz, neden onlara karışıyoruz? Bu soru tam mânasiyle: bırakınız istediklerini yap-sınlar demektir.

Yukarda söylediklerimizden böyle bir mâna çıkarmak doğru değildir. Çocuk vahşi bir cemiyetin organı değil, gelişmiş, ilerlemiş bir cemiyetin organı olacaktır. Gelişmiş bir cemiyetin bireyleri konuşmayı ve düşünmeyi düzenli bir plâna göre öğrenirler. Binaenaleyh bu işte öğretim ve eğitimin tamamiyle terk edilmesi asla akla gelmemelidir. Burada yapılacak şey öğretime etkin bir istikamet vermektir.

Gerçi Pestalozzi, bu teorinin vadettiği şeyleri geliştirmeye muvaffak olamamıştır. Çünkü Pestalozzi, pratik bir adam değildi. Bu vesile ile şunu da söylemeliyiz: bir metodun uygulanmasındaki başarı, o metodun nasıl bir anlayışla uygulandığına bağlıdır. Biliriz ki beceriksiz bir işçi en mükemmel aletlerle yapmak istediği işi berbat bir hale sokabilir. Fena öğretmenler de en iyi metotlarla başarı elde edemezler; hattâ bu gibi hallerde metodun iyiliği başarısızlığın sebebi olabilir. Benzetmemize devam edersek deriz ki beceriksiz ellerde aletlerin mükemmelliği verimin azlığına sebeb olur. Basit ve biteviye olan öğretim metodunda orta zekâlı öğretmenler şöyle böyle başarı

gösterebilirler; fakat önemli ruh yeteneklerini geliştirmeye yarıyan metotların uygulanması ancak pek az öğretmene nasibolur.

Pestalozzi, Stans şehrindeki ilk büyük başarısını, öğretimin basit vasıtaları sayılan aletlerden ve kitaplardan uzak kalarak çocukların her dakika ne gibi bilgilere muhtaç bulunduğunu ve bunların eski bilgilere ne suretle bağlanacağını düşünürken kazanmıştır. Sonra Pestalozzi'yi çocukların ihtiyaçlarını ve zorluklarını bulmaya teşvik eden etmen, onun çocuklara karşı beslediği derin sevgidir.

Herhalde öğretim ve eğitimde önemli noktalardan biri çocukların yeteneklerinin ne suretle geliştiğini mümkün olduğu kadar tam olarak kavramaya çalışmaktır.

Yukarda söylediklerimizle beraber aşağıdaki noktaların da öğretim metodunda göz önünde tutulması bugün bir zorunluk halini almıştır:

1. Öğretimde ve eğitimde yalnızca bileşiğe doğru gidilmelidir. Bu kurala eskiden beri az çok dikkat edilmektedir.

2. Fikrin gelişimi, diğer bütün gelişimler gibi, belirli olmıyandan belirli olana doğru ilerlemelidir. Fikir ve zekâ, eşyanın ve hareketlerin en kaba ayrılıklarından başlayarak en ince ayırmalara ve buluşlara doğru ilerler. Öğretim metotlarının bu genel kanuna uyması lâzımdır. Henüz yeter derecede gelişmiş olmıyan bir kafaya mükemmel fikirler sokmak mümkün olmadığı gibi arzu olunur şeylerden de değildir.

3. Dersler sezgiden ve somut şeylerden başlayarak soyut şeylerde bitmelidir. Burada her vakit parçalardan bütünlüğe, özelden genele geçmek suretiyle en iyi bir yolda gidilmiş olur.

4. Eğitim, gerek şekil ve gerek tertip itibarıyla insanlık evrimine uygun olmalıdır; yani bireylerin bilgi

edinmesi ırkın bilgi edinmesi şekline uymalı ve aynı yolu kovalamalıdır. Düşünmelidir ki eğitim, insanlığın ve medeniyetin küçük ölçüde bir tekrarıdır. Öğretim ve eğitim hakkında gerçek metodun tâyin edilmesinde, medeniyetin gelişimini incelemenin bizlere hayli fayda sağlayacağı muhakkaktır.

5. Medeniyetin gelişimini incelemekten şu sonuç elde edilir: öğretimin her kısmında görgüden ve pratikten teoriye doğru gitmek lâzımdır. İnsanlığın ilerlemesinde her bilim ve fen, ameli bir ihtiyaçtan ve zanaattan meydana gelmiş ve böylece gelişmiştir. Bilim, bir düzen altına alınmış bilgi yekûnudur. Bilgi, düzen altına alınmadan önce onu gerçek olarak benimsemek lâzımdır. Binaenaleyh her düşünce görgü ile başlamalı ve yeter derecede gözlem sermayesi topladıktan sonra o şey üzerinde düşünmeye, uslamlamaya başlamalıdır. Misaller ve kurallar dil öğretiminin önce değil, ondan sonra gösterilmelidir.

6. Öğretimde ve eğitimde kendi kendine gelişme metoduna son derece önem verilmelidir. Çocukların kendileri incelemeler yapmalı ve incelemelerinden yine kendileri sonuçlar çıkarmaya alıştırmalıdır. Çocuklara mümkün mertebe az telkinlerde bulunmalı, az şeyler söylemeli, fakat onlara çok şeyler keşfettirmelidir. İnsanlık, kendi kendine çalışarak ve keşifler yaparak ilerlemiştir. Bunu öğretimde neden uygulamamalıdır? Esasen çocuklar okula gelmeden önce veya okula devam ettikleri zaman dışarda kendiliklerinden birçok bilgi elde etmektedirler. Bunun için öğretimde çocukların kavrayabilecekleri konuları kendilerinin araştırması şekline sokmak herhalde çok daha faydalıdır. Çocuğa durmadan söylemek ve bir şeyler anlatmak çocuğun ihtiyacından değil, bizim budalalığımızdan ilerigelir. Biz, kuru sözlerle ve anlatmalarla çocuğu ilgilendiği ve kendi etkinliğiyle bulabileceği konulardan istemiyerek uzaklaştırır ve soğuturuz. Zira biz, çocuğa

anliyabileceği şeylerden çok daha fazla, karışık ve tatsız konular anlatmaktayız. Söylediklerimizi hevesle öğrenmiyen çocukları üstelik bir de cezalandırırız. Bu suretle çocukları her türlü bilgilerden nefret ettiririz. Derslerin yeteneğe uygun olmaması ise bu nefreti büsbütün çoğaltır. Herhalde çocuk ilk yaşlarda nasıl kendi kendine gelişir ve birçoy şeyler öğrenirse diğer yaşlarda da bunun mümkün ve faydalı olacağını düşünmek zorundayız.

7. Vereceğimiz konularda daima, bunlar öğrenciyi ilgilendirir mi? sorusunu sormak lâzımdır. Zevk ve haz, öğretim metodunda başlıca ölçektir. Teklif edilen bir metot, teori bakımından mükemmel olup da çocukta ilgi uyandırmazsa veya başka bir metottan daha az ilgi uyandırırorsa bunu derhal terk etmekten korkmamalıdır. Çocuğun tembelliği çok vakit öğretmenin metodundaki bozukluktan ileri gelir; eğer öğretmenin metodundaki bozukluktan değilse o halde çocukta bedenî ve mânevî bir noksan olduğuna hükmedilmelidir. Görgülerimiz bize açık olarak gösterir ki öğretimde ve eğitimde haz verici bir metot bulmak başlıca önemli işlerimizdendir.

Ahlâki eğitime gelince, programlarda en büyük noksan bu noktada görülür. Meselâ okullarda erkek ve kız çocukları cemiyete ve vatandaşlık vazifelerine alıştırmak için çok gayret sarf edildiği halde onları analık ve babalık görevlerine alıştırmaya hiç önem verilmiyor. Erkek çocukları kibar yetiştirmek için birçok yıllar sarf edilir ve kız çocuklarını müsamerelere yetenekli kılmak için yine birçok yıllar uğraşıldığı halde bütün sorumlulukların en büyüğü olan aile idaresi hakkında gerek kız ve gerek erkek çocuklara bir saat bile sarf edilmemektedir. Bu kayıtsızlığın herhalde makbul bir sebebi yoktur. Bunun için çocuk eğitimi sanatı programlarda mutlaka yeralmalıdır. Gerek ailelerin saadetine ve gerek çocukların ve gelecek neslin hayatlarına ve huylarına çok iyi etki yapacak olan

bu dersin büyük önemi vardır. Pedagoji konuları, öğrenim devirlerinin sonuncu kısmını teşkil etmelidir. Bu ders az kuramsal ve çok pratik olmalıdır.

Bugün aile eğitimi çok kötüdür. Analar ve babalar çok vakit yaptıklarının mânasını iyice düşünmezler, her şeyi gelişigüzel yaparlar. Bunlarda rasladığımız bazı fikirler psikoloji bakımından hatalıdır ve birbirini bozacak şekildedir. Bu hataları kökünden değiştirmek için uzun yıllara ihtiyaç vardır. Çocukların fena yetişmeleri yalnız onların yeteneksiz olmasından ilerigelmaz; en büyük kusur ana ve babalardadır. Ailelerin kötü örneklerini yüzlerce misalle göstermek mümkündür.

Ahlâk eğitiminin gerçek metotları şunlardır: çocuklar, Rousseau'nun dediği gibi, ahlâkın zorunluğunu ve lüzumunu kendi görgülerinden kazanmalıdır. Eli yanan bir çocuk, kayırar sudan veya ateşten sakınır; dikkatsizlikten ötürü herhangi bir yerini inciten çocuk ilerde bu gibi hallerde daha dikkatli olmaya çalışır. İnsanların gözünde eylem ve hareketlerin son ölçeği, onlardan husule gelen saadet ve felâketlerdir. Hırsızlık gerek malı çalana ve gerek çalınana bir zevk verseydi bunu ahlâksızlık cetvelinde göremezdik. Bütün bu gibi hareketlerin tabii tepkileri çalanın karşılaştığı cezalardır. İşte tabiatın ve eşyanın bu şiddetli ve faydalı disiplin metodu üzerinde önemle durmak lâzımdır.

Çocukluk devrinde olduğu gibi erinlik çağında da aynı prensipe bağlanmalıdır. Vaktini tembellikle geçiren bir genç kendine verilen ödevleri kayıtsızlıkla ve dikkatsizlikle yaparsa bu hareketinin tabii cezasının meydana çıkması uzun sürmez: işinden kovulmak ve yoksunluğa düşmek gibi... Bugüne kadar tabii cezanın yerini tutacak hiçbir etkili ceza şekli bulunamamıştır. Bunun doğruluğunu muhtelif ceza şekillerinin göze çarpan başarısızlığında görürüz. Caniler hakkında uygulanan birçok kor-

kutma cezalarının hiçbirini onu ortaya atanların düşündüğü faydalı sonuçları sağlamamıştır. Yapma cezalar ahlâkı düzeltmeye yaramamış, tersine olarak birçok durumlarda cinayetleri çoğaltmıştır. Söylediklerimizi şu misalle aydınlatmaya çalışalım: oyuncakları ile oynadıktan sonra her şeyi yüzüstü bırakarak başka bir işle uğraşmaya başlayan çocukların eşyasını çok vakit analar veya hizmetçiler toplarlar ve çocuğu sadece: yaramaz, niye bunları toplayıp yerli yerine yerleştirmezsin demekle yetinirler. Sağa sola savrulan eşyayı çocuklarına toplatın analar, babalar pek azdır. Halbuki çocuğu küçük yaşında intizama alıştırmazsak ne vakit alıştıracğıız. Eğer çocuk dağıttığı eşyayı toplamak gibi tabii bir cezaya boyun eğmezse o zaman uygulanacak en iyi metot çocuğa savrukluğundan ve itaatsizliğinden ilerigelen tepkileri duyurmaktır. Dağıttığı şeyleri toplamaktan çekinerek toplama zahmetini başkasına bırakan çocuğu oyuncaksız bırakmak en iyi harekettir. Çocuk bir daha oyuncak kutusunu isteyince anası ona: geçen sefer oyuncaklarınla oynadıktan sonra hepsini dar-madağınık bırakıp gittin, senin yerine başkası onları topladı. Halbuki onun her gün senin dağıttığın şeyleri toplamaya vakti yoktur. Ben de bunlarla uğraşamam; bunun için oyuncaklarınla oyununu bitirdikten sonra onları toplayıp yerli yerine yerleştirmedikçe oyuncak kutusunu sana veremem, demelidir. Bunun gibi bir çocuk kendisine verilen bir şeyi kaybederse veya kırarsa yenisini almak-tan ziyade onu o eşyadan yoksun etmelidir.

Tabii cezalar şu yönlerden iyidir: çocuk hareketlerinden husule gelen iyi ve fena sonuçları kavrarsa yaptığı hareketin sonuçlarına inanır ve aynı hareketleri yapma-mıya gayret eder. Çocuk, kazandığı görgülerle hareketle-rin nedeni hakkında bir fikir edinir. Bunların her biri hakkında, yani bir hareketin sonucuna katlanmakla bir hareketin sebebi hakkında fikir edinmekle gelecekte aynı haller karşısında daha tedbirli hareket etmeyi öğrenir.

Halbuki yapma cezalarda çocuk kolay kolay uslanmaz, görünürde uslu görünse bile yapılması gereken şeylere karşı içinden daima kayıtsız kalır.

Bundan başka tabii cezanın diğer faydaları şunlardır:

1. İyi ve fena sonuçları kendisi denemekle doğru ve yanlış hareketler hakkında çocuk, pratik ahlâk bilgisi kazanır.

2. Çocuk, tabii cezaları haksız değil, âdil ve doğru telâkki eder.

3. Hareketlerinin tabii cezalarını önceden düşünerek çocuk, kötülük yapmamıya, ahlâk bakımından dürüst olmıya gayret eder.

4. Karşılıklı kırgınlığa sebeb olmaz; bu da çocukla eğitmen arasındaki sevgiye ve samimî ilişkiye zarar vermez.

Bu son nokta, yani aile ile çocuklar arasındaki samimî dostluk ve ilişki eğitimde en kuvvetli etki vasıtalarındandır.

Tabii cezaların türlü iyiliğine rağmen bir yeri kırılmak veya daha korkunç bir duruma düşmek gibi hallerde eğitmenin işe karışmasının gerekli olduğu kolayca anlaşılır. Arkadaşlarına fena muamele eden veya hırsızlık yapan çocukları sert cezalara çarptırmak daima zararlıdır. Hatırdan çıkarmamalıyız ki vahşet, vahşet doğurur; yumuşaklık ve nezaketse, naziklik doğurur. Genel olarak sert muamele gören çocuklar sert, kaba ve duygusuz olurlar. Halbuki çocuklara insan muamelesi yapmak, onlarda aynı duyguların canlanmasına sebeb olur. Yumuşak ve serbest bir idare birçok zıtlıkların sebeplerini ortadan kaldırır. Vaktiyle John Locke: Cezaların şiddetli olması eğitimde pek az faydalıdır, hattâ zararlıdır. Çok cezaya çarpılmış olan çocuklardan mükemmel adamlar yetiştiği az görülür, demişti. Bu fikrin doğruluğunu her gün yaşamaktayız.

Buraya kadar söylediklerimizle daha da söylemek istediklerimizi şu noktalarda özetliyebiliriz:

1. Çocuklardan büyük ölçüde ahlâki iyilik beklemelidir. Her medeni adam, hayatının ilk yıllarında, dedeleri olan vahşi kavimlerin göstermiş olduğu karakterleri yaşar.

2. Çocuklardan yüksek ahlâki hareketler istemek mânasız olduğu gibi iyi hareket yapmalarını sık sık teşvik etmek de mânasızdır. Bunun en iyisi orta sonuçlarla yetinmektir.

3. Çocuğun hareketlerini tabiatın tepkileriyle başa bırakmalıyız. Çocuğa kızmak lüzumsuz ve faydasızdır.

Çocuğun kalbini kazanmış olanlar, ona memnun olmadıklarını duyurmakla etki yapabilirler.

Emirler ve öğütler az olmalıdır. Diğer vasıtalar fayda vermediği vakit emirlere başvurulabilir. Emirler azimli ve kesin olmalı ve geri dönmemelidir; yani emirler mutlaka yerine getirilmelidir.

Cezalar da kararsız şekilde olmamalı, tabiatın cezası gibi değişmez bir halde olmalıdır. Sıcak kül birinci defasında çocuğu yakar; ikinci, üçüncü defasında yine yakar ve bundan, çocuk ders alarak sıcak küle dokunmamak lâzım geldiğini anlar. Eğer biz de aynı suretle hareket ederek hareketlerimizde kesin olur ve ikide birde kararımızdan dönmezsek o zaman çocuk bizim emirlerimizi tabiatın kanunları gibi tanımaya ve takdir etmeye başlar.

Eğitimde yapılan hataların en kötüsü kararsızlıktır, döneçliklidir. Bir cemiyet içinde adalet kesin ve kararlı olmazsa cinayetler ve fenalıklar çoğalır. Ailelerde de cezaların ve emirlerin kararsız ve gelişigüzel olması kabahatlerin ve hataların alabildiğine çoğalmasına sebeb olur. Ailede eğitim insani motiflere dayanır, fakat kararsız ve intizamsız olursa bu, kararlı, muntazam ve fakat sert ve vahşi eğitimden daha zararlı sonuçlar verir.

Cezalara sık sık başvurmamalıdır. Düşünmelidir ki eğitimin amacı çocuğu kendi kendine idare edecek bir duruma ulaştırmaktır. Başkaları tarafından idare edilen insan yetiştirme sanatı asla eğitimin amacı olamaz. Çocuk büyüdüğü zaman cemiyet hayatında serbest olarak kendini idare edebilmelidir. Binaenaleyh çocuğu küçük yaşlarında kendi kendini idareye alıştırmakla gerek bireysel ve gerek sosyal bakımdan çok hayırlı bir iş görmüş oluruz.

Beden eğitimine gelince, buna da kayıtsız kalınması çok kötü sonuçlar verebilir. İnsanlar gündelik hayatlarında her şeyden, meselâ siyasetten, hayvan yetiştirmeden, ormanların korunmasından v.s. bahseder dururlar; buna karşı insan yetiştirme sanatından hemen hemen hiç bahsedilmez. Bu, çok kötü bir şeydir. Hayatta başarının birinci şartı iyi hayvan olmaktır; millî saadet için de birinci şart iyi hayvanlardan teşekkül eder bir millet vücuda getirmektir. Üretim ve çalışma hayatında kuvvetli ve dayanıklı olmak başarıların birinci etmenidir. Öküzlerin ve koyunların sıhhatini korumak için alınan tedbirlere biraz da insanlar hak kazanırlarsa iyi olur. Atlara iyi bakmanın ve semiz domuz yetiştirmenin faydalarını tenkid etmemekle beraber iyi ve kuvvetli erkek ve kadın yetiştirmenin önemli olduğunu unutmamak lâzımdır.

Beden eğitiminde en önemli nokta çocuklara bol gıda vermektir. Çocuklar çok yerlerse mideleri bozulur diye korkmamalıdır. Çocuklar yemişi çok severler. Yemek zamanı onlara yemiş vermek daima iyidir. Çocuk istediği kadar yemeli mi? Evet, yemeli; yalnız yediği şeylerin çok seyrek ele geçtiğini düşünmemelidir. Böyle olursa çocuğun çok yemesinden korkmaya hacet kalmaz. İştah, yemeğin en iyi ölçüsüdür.

Yemeklerin cinsine gelince, birçok aileler etin faydasız olduğunu söylerler. Aileler böyle bir hükmü acaba neye göre verirler? Şunu da söylemeliyim ki çocuğun mide-

sini az gıdalı yemeklerle doldurmaktansa çok besleyici olan ve mideyi az yoran yemeklerin yenmesi daha iyidir.

Sonra dikkat edilecek bir nokta yemeklerin her vakit aynı neviden olmaması, çeşitli olmasıdır. Zira vücut sık sık yenen aynı yemeklere karşı isteksizlik duyar.

Çocukların bol bol oynamasına izin vermelidir. Gerek özel ve gerek genel okullarda geniş oyun yerleri bulunması çok lüzumludur. Okul dışındaki eğlencelere ve beden hareketlerine de bol vakit ayırmalıdır. Yalnız erkek çocukların değil, kız çocukların da beden eğitime önem verilmelidir. Genel olarak fikir eğitimi ile beden eğitimi arasında samimî bir denklik olması çok lüzumludur. Bugünkü okullarda beden ve fikir eğitimi arasında büyük bir nispetsizlik görülmektedir. Çocuklar sıhhatlerini feda etmek suretiyle kafalarına lüzumlu lüzumsuz birçok bilgiler sokmaktadırlar. Binaenaleyh beden eğitime daha fazla önem vermek ve ders saatlerinden birçoğunu beden hareketlerine ayırmak günün başlıca isteklerindendir.

Herbert Spencer, pedagoji tarihinde yeni çığır açan büyük bir pedagog sayılmaz. Onun değeri büyük bir filozof olması ve filozof olarak pedagoji ile uğraşmasındadır. Pedagojisinde çocuğun kendi kendini idare etmesi, kendi kendine gelişmesi, eğitimde tabii cezaları müdafaa etmesi, beden eğitime geniş yer ayırması ile bir taraftan Rousseau'yu, diğer taraftan J. Locke'a bağlılığını göstermiş ve kendi fikirlerini de bunlara katmak suretiyle İngiliz milleti üzerinde faydalı etkiler yapmıştır. Yirminci yüzyılda İngilizlerin beden kültürüne lüzumundan fazla önem vermeleri ve bilhassa eğitimde kendi kendini idare prensipine bağlılık göstermeleri herhalde Spencer'in genç İngiliz pedagoğları üzerinde kuvvetli etki yapmasındandır.

№ 3085

F. 12 lira